

24. ÉVFOLYAM

2012

1–2. szám

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

H-6701 Pf. 245

H-6722 Szeged, Dáni u. 5.

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk:

www.heh.hu

Új e-mail címünk:

heh.szeged@gmail.com

Ára: 1000 Ft/kötet

Előfizetés: 1500 Ft/év.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1500 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2012/1–2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó — Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

A kötet megjelenését támogatta

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő — General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság — Board of Editors

HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára,

Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Mózy Gergely,

Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Szabó Csaba; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Molnár Antal, Németh László Imre, Somorjai Ádám, Tóth Tamás;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő — Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó — Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK — ESSAYS

PÁL József	Akadémiai védőszentek Magyarországon (a nagyszombati egyetemig) <i>Patron Saints of Universities in Hungary</i>	5
SZLUHA Márton	Egy olasz szent magyar ősei <i>Hungarian Ancestors of an Italian Saint</i> <i>Gli antenati ungheresi di un Santo italiano</i>	15
KARNITSCHER Tünde Beatrix	Istenkeresés Kelet és Nyugat között a 18. században. Hrihorij Szkovoroda (1722–1794) Magyarországon töltött évei <i>Searching for God between East and West in the 18th Century</i> <i>The Years Hrihorij Szkovoroda Spent in Hungary</i>	25
TAMÁSI Zsolt	A székelyföldi katolikus papság forradalmi szerepvállalása 1848/49-ben. Esettanulmány: Andrási Antal gyergyóalfalvi plébános és kerületi jegyző szerepe <i>Participation of the Catholic Clergy of Székely Land</i> <i>in the Revolution and War of Independence of 1848/49</i>	41
KLESTENITZ Tibor	Reformtörekvések a magyar katolikus egyházban az I. világháború után <i>Reform endeavours of the Hungarian Catholic Church</i> <i>after the First World War</i>	67
SZECSKÓ Károly	Újabb adalékok dr. Samassa József (1828–1912) bíboros érsek életrajzához <i>Contributions to the Biography of Cardinal Primate</i> <i>Dr. József Samassa (1828-1912)</i>	85
VINCZE Gábor	Feltételezések és kérdőjelek. Dr. Wiener Tibor, a hódmezővásárhelyi „volksbundista” görögkeleti lelkész <i>The Orthodox Priest of Hódmezővásárhely, Dr. Tibor Wiener,</i> <i>before the People's Tribunal</i>	89
TEMPFLI Imre	Boldog Bogdánffy Szilárd és a romániai egyházüldözés (1945–1953) <i>Blessed Szilárd Bogdánffy and the Persecution of the</i> <i>Church in Romania (1945-1953)</i>	101
BURA László	Boldog Bogdánffy Szilárd (1911–1953). Élete szilárd hitre, töretlen hűségre épülő szeretetszolgálat <i>Blessed Szilárd Bodgánffy (1911-1953)</i>	111

SOMORJAI Ádám OSB	Hazug vatikáni „Ostpolitik”? Adriányi Gábor, a tények és Mindszenty bíboros emlékirata <i>Vatican “Ostpolitik” – Lying? Prof. Gabriel Adriányi, the Facts and the Memoirs of Cardinal Mindszenty</i>	121
MISKOLCZY Ambrus	Modernitás és vallásosság. A román <i>Báránkyától</i> a magyar <i>Cantata profanáig</i> <i>From the Romanian Lambkin to the Hungarian Cantata Profana</i>	133

FORRÁSOK — SOURCES

BÁLINT László	Az apátplébános dekonspirációja. Megszólaló lelkiismeret <i>Deconspiracy of the Parish Priest. Conscience Starts Speaking</i>	163
MOLNÁR Antal – MIHALIK Béla Vilmos	A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára <i>Archive of the Hungarian Province of the Society of Jesus</i>	169

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

MOLNÁR Antal	P. Szilas László SJ (1927–2012)	179
SZUROMI Szabolcs Anzelm	Egy nemzetközi szintű középkori kánonjogtörténeti kutatócentrum kialakulása <i>Formation of a Research Centre of the History of Medieval Canon Law</i>	183

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK BOOK REVIEW

Presentazione del Libro – Cardinal Mindszenty to the Presidents of the USA Könyvbemutató Rómában – Cardinal Mindszenty to the Presidents of the USA		193
Wojciech GIERTYCH OP	Mindszenty bíboros	195
FEJÉRDY András	Mindszenty bíboros levelei az USA politikai vezetőihez (1956–1971)	201
NÉMETH László Imre	Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok Elnökeihez. Somorjai Ádám OSB könyvének ismertetése	207
ZINNER Tibor	1956 és Mindszenty öröksége a Szeizmográf... alapján	213

PÁL JÓZSEF

AKADÉMIAI VÉDŐSZENTEK MAGYARORSZÁGON
(A NAGYSZOMBATI EGYETEMIG)

A középkori magyar egyetemalapításokat kivétel nélkül kudarcok kísérték. Legfeljebb néhány évig tudtak működni, majd megsemmisültek, a felnőtt kort egyikük sem érte el. A sikertelenség fő oka az lehetett, hogy a királyi-világi és az egyházi-püspöki hatalom (ellentétben Prágával, Béccsel, Krakkóval) sohasem koncentrált egyetlen városban. Az spirituális központ mindig Esztergom maradt, ahol az egyetemalapításnak csak az intellektuális feltételei voltak adottak. Az uralkodó és a hozzá kapcsolódó réteg Budán tartózkodott. A királyi székhely viszont érseki udvar és (székes)káptalan(ok) nélkül provinciális jellegű maradt, nem válhatott igazi egyetemi székhellyé.¹

A történelmi Magyarország studium generaléi közül a Pázmány Péter bíboros által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem a legrégebbi, amelyik máig folyamatosan működik. Az 1769-ben állami irányítás alá vont intézményt Mária Terézia 1777-ben áthelyezte Budára, jelenleg három utódintézményében több írásos dokumentum és olyan régi tárgy is található, amelyek a patrónusokra vonatkozóan, biztos támpontot nyújtanak. Az 1635 előtt alapított magyar egyetemek hagyatékában, tudtunkkal, nem maradt fenn ilyen használati tárgy, és e vonatkozásban nem egyértelműek a fennmaradt dokumentumok sem.

Általánosságban szólva, több speciális történelmi tényezőt kell tekintetbe venni, amelyek különböző irányból és mértékben ugyan, de a patrónus-választás befolyásolták, illetve ellene hatottak. Az örökös nélkül elhunyt első magyar király, szent István felajánlása óta az ország legfőbb patrónusa Szűz Mária, akivel az e tekintetben ősi hit-elemeket is felhasználó középkori magyarok a többi keresztény néphez képest különböző viszonyt alakítottak ki. Az *Ave Maria* szövegében szereplő *sancta* helyén az ima magyar változatában *Asszonyunk* megszólítás szerepel; az ország másik neve *Regnum Marianum* volt, 18. század elején született nemzeti himnusz a Boldogasszonyt nevezi patronának. A magyarok tudatában ő a patrónus. Mások csak utána következhetek. A nagyszombati egyetem patrónusa is Sűz Mária volt, a karok azonban külön védőszentet választhattak.

A vallásháború által is sújtott ország törökök általi elfoglalása és ezzel három részre szakadása a 16–17. században témánk szempontjából is nehéz helyzetet teremtett. A kálvinista kollégiumok vagy a luteránus lyceumok vallási meggyőződésükből eredően nem választottak védőszentet. Pusztán a jezsuita irányítás alatt álló felsőoktatási intézmények

¹ MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007. 105–106.

törekedtek oktatási, nevelési és kutatási tevékenységüket valamelyik (jezsuita) szent védelme alá helyezni.

A katolikus befolyás alatt álló 18. századi egyetemeknek az e vonatkozásban támogató Mária Terézia után az egyházellenes politikai tevékenységet folytató, szabadkőműves II. József tiltásával kellett szembenézniük. (Ő szüntette meg 1781-ben a bolognai magyar-illír kollégiumot is.²⁾

A 12–14. században létrejött, középszintnél magasabb képzést is nyújtó *studiumok* közül a veszprémi, amely a püspök irányítása alatt alá tartozott, tekinthető a legelsőnek. Giszella, az első magyar király feleségének kedves városa az Árpád-korban a női kereszténység magyarországi spirituális központja volt. Veszprém püspökei koronázták a királynőt, aki a terület fölött kegyúri jogokat gyakorolt. III. Béla király (1173–1196) idején a korábban is meglévő káptalani iskola emelkedhetett magasabb szintre (bár nem kizárt, mindig színvonalas Dóm-iskoláról maradt). A kancellár-püspökhöz szorosan kapcsolódó oktatási tevékenységet folytató iskolát, minden valószínűség szerint, a dóm védőszentje, Szent Mihály patrocíniuma alá helyezték. A szaktudomány³ még nem tudta feltárni annak okát, hogy a korabeli oklevelek tanulsága szerint ezekben az években Veszprémben miért volt 15 jogász doktor és miért növekedett meg ugrásszerűen az ide került jogi (tan)könyvek száma? Lehetséges, hogy a hazatérő magyar diákok és professzorok tettek kísérletet egy bolognai mintájú egyetem alapítására.

A középkori Magyarország leghosszabb ideig fennmaradt felsőoktatási intézménye, a budai Szent Miklós domonkos kolostorban megalapított főiskola volt (az épület romjai a Hilton szállóba építve láthatók). A domonkosok támogatták a tatárjárás után Budát felépítő IV. Béla király politikáját (Buda adott helyet 1254-ben a rend nagykáptalanjának, ami a magyarországi provincia jelentőségének fontosságának az egyértelmű jele.⁴⁾ Pontosan fél évszázaddal későbbi rendi nagykáptalan (1304) rendelte el egy budai *studium generale* létesítését teológiai és bölcsészeti karral. A korban gyakran egyetemnek tekintett, bolognai mintát követő intézmény tudományos fokozatokat adhatott ki, s a világi hatalomtól függetlenséget élvezett. Védőszentje megegyezett a kolostoréval, ő pedig a diákok támogatója, mirai szent Miklós volt. Domonkos, a rendalapító példaképének tekintette szent Miklóst. Bolognában Mira szentje volt a templomnak, amelyben a prédikátort eltemették. A mohácsi vereség után a domonkos rend és főiskolája válságba került, Buda törökök általi elfoglalása elől Kassára menekült, s néhány évvel később megszűnt létezni.⁵ A domonkos rend 1525-ben Nagyszebenben (*Sibiu, Hermannstadt, Cibinum*) felállított egy újabb főiskolát, amelyet a tatárjárás előtt alapított kolostorban helyezett el. Ennek patrocíniuma a Szent Kereszt volt.⁶

2 BRIZZI, Gian Paolo: *The university colleges of Bologna and the Hungaro-Illyrian College*. In: *Universitas Budensis* 1395–1995. Edited by László Szögi et Júlia Vajda. Budapest, 1997. 143–150.

3 GUTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. 126–137. A prépost, Paulus különös nagy könyvgyűjteménnyel rendelkezett, öt egy 1276-ban kelt oklevél így jellemez: „Preter bona honorabilis viri magistri Pauli doctoris legum... libris iuris canonici et civilis”. A várost feldúlták, a könyvtárat elpusztították. Erről az eseményről egy évvel később egy másik oklevél is megemlékezik: „libris omnium scientiarum, ut fertur, quibus una conclavis sacristie camera plena erat.” Mindkét idézet: Gutheil, 279.

4 GYÖRFFY György: *Pest-Buda kialakulása*. Budapest, Akadémiai, ELTE, 1997. 143.

5 HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. (reprint) 145–161.; MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007. 2 262–264.

6 HARSÁNYI 1938. 81 és 234 – 236.

A nemzetközi szaktudomány az Anjou Nagy Lajos király által 1367-ben alapította pécsi tekinteti az első igazi magyar studium generalénak. Fennmaradtak V. Orbán pápa Viterbóban kiadott engedélyező oklevelei (1367. szeptember 1; szeptember 3) és XI. Gergely rendelkezései (Villanova, 1372. szeptember 30: a bolognai jogászprofesszor, Galvanus Bethini alkalmazásáról; Avignon, 1378. január 16: az egyházi javadalmak használatáról; Roma, 1377. április 2: egy kánonjogi doktori cím adományozásáról).⁷ Az intézmény – a teológiát kivéve – valamennyi tudományban működhetett (studium existeret generale... vigeat tam in Iuris Canonici et Civilis, quam alia qualibet licita, praeterquam in Theologica...). Előzménye a pécsi székesegyház mellett működő dóm- vagy más néven székeskáptalan alá tartozó iskola volt. Az egyetemet az alapító okirat szerint ugyan a király és a püspök közösen tartotta volna fenn, de a finanszírozás hamarosan a püspökség kizárólagos feladata lett, ezzel arányban nőtt a püspök befolyása is. Nem tudjuk, hogy a király egyáltalán hozzájárult-e a kiadásokhoz? (14. századi megszűnésében is anyagi okok játszhatták a legfontosabb szerepet.)

A studium generale szervezésében meghatározó szerep jutott Vilmos⁸ püspöknek, aki Nagy Lajos király mellett volt már az 1358-as zárai béke és a magyar-padovai szövetség megkötésekor is, később pedig a királyi diplomáciai testület élére került.⁹ A főleg bolognai és padovai végzettségű professzorok fölött a püspök-kancellár állt, akinek valamennyi fontos kérdésben döntési joga volt. Az egyetem rendkívül szoros kapcsolatban állt a szent Péter titulusú egyházmegyével, elhelyezése is valószínűleg a püspökváron belül, a székesegyház közelében volt.

A 20. század utolsó harmadában folytatott régészeti feltárások is ebből a koncepcióból indultak ki. Az ásátásokat vezető régész, G. Sándor Mária és Gerő Győző szerint Püspökvár feltárása során talált 35×10 m alapterületű gótikus épület lehetett az egyetem maga, a benne lévő nagy méretű terem (19×6 m) pedig az aula magna. A nagy terem bejáratánál talált kő pedig az egyetem címerét ábrázolja.¹⁰ A szaktudományban nem mindenki fogadja el ezt a feltevést, „a székesegyház északkeleti oldalán feltárt épület bizonyosan nem az egyetem számára készült”,¹¹ mivel annak nem volt önálló épülete. A markáns ellenvéleményt megfogalmazók szerint a címer nem az egyetemé, hanem az alapító püspöké, akinek a pecsétjén is ugyanaz a motívum található.

A címerpajzs széléig érő, szárai végén kissé kiszélesedő kereszt négy liliummal, közepén két, egymást metsző kulcs. A lilium az Anjou uralkodót jelenti, a kulcsok szent Pétert. A világi és az egyházi utalás együttes elhelyezése a kereszten, csak erősíti azt a feltételezést, hogy ez egyben a studium generale címere is volt, mint említettük, két, egymással

7 *Régi magyar egyetemek emlékezete. Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777.* Budapest, ELTE, 1995. 53–63.

8 Koppenbach Vilmos, 1361–1374. A prágai egyetemet alapító német-római császár, IV. Károly környezetéből került a magyar király udvarába.

9 FEDELES Tamás: *Studium Generale Quinqueecclesiense* In: *A Pécsi Egyházmegye története I.* (1009 – 1543). Pécs, 2009. 557–569. FEDELES Tamás – KOSZTA László: *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsschadt im Mittelalter.* Wien, 2011. 198–215.

10 G. SÁNDOR Mária: *Die Mittelalterlichen Gebäude und Gebäudereste der Bischofsburg zu Pécs – A pécsi Püspökvár középkori épületei és épületmaradványai.* In *Die Bischofsburg zu Pécs – A pécsi Püspökvár.* Szerk. SZUJARTÓ Kálmán és G. SÁNDOR Mária. München – Pécs – Budapest, 1999. 25 – 47.

11 FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik a szemünkbe”. *A város középkori története 1009–1526.* Pécs, 2011. 155.

együttműködő alapítóval. Írásos dokumentum nem maradt fenn, de e címer alapján valószínűsíthető, hogy az egyetemnek is szent Péter volt a védőszentje.

Nagy Lajos király lánya,¹² Mária luxemburgi Zsigmond (IV. Károly fia) magyar király és német-római császár felesége volt. Zsigmondot apjához (Prága, 1348), apósához (Pécs, 1367), majd sógornőjéhez (Krakkó, 1397) hasonlóan egyetemalapítási ambíciók fűtötték. Fennmaradt IX. Bonifác pápa 1395. október 6-án kelt levele, amelyben kinevezte Lukács prépostot az óbudai egyetem kancellárává (*officium cancellariae studii*), valamint csanádi püspökké. (Az előbbi azért szokatlan, mert, mint a levél állítja, Lukács egyik tudományszaknak sem volt a doktora, *in aliqua facultate Doctor non existas*.) A prépostság jövedelmeit a pápa az egyetem céljai számára biztosította. Az intézmény még meg sem kezdte teljes működését, amikor 1403-ban bezárta kapuit. Zsigmond újra alapítási kísérlete eredménnyel járt, 1410. augusztus 1-én XXIII. János ellenpápa négy karú teljes egyetem alapítására adott engedélyt, Párizshoz, Bolognához, Oxfordhoz, Kölnhöz hasonlóan: *tam in sacre theologie ac iuris canonici et civilis necnon medicine et atrium quam qualibet licita facultate*.¹³ Az egyetem professzorai az alig létrejött intézmény jelentőségéhez képest nagy számban, heten vehettek részt a konstanci zsinaton a német akadémiai nemzet tagjaiként. A zsinaton készült el a címer, amely a bécsi és erfurti egyetemhez hasonlóan könyvet tartó kéz, felette három halom és kettős kereszt. Ulrich Reichental művének latin nyelvű leírása: *scutum ovale, duplicem in aream horizontaliter sectum, in eius inferiore coelestina cubitus humanus codicem rubeum tenens, superiore vero crux duplicata hungarica rubea ex tricipite colle excrescens cum epigraphe: ACADEMIAE BUDENSIS*.¹⁴ Ez a második kísérlet is csak rövid ideig tartott, nem tudjuk, az iskola pontosan mikor szüntette be tevékenységét. 2010-ben, az alapítás 600. évfordulóján az óbudai egyetem szent Pált választotta patrónusává.¹⁵

A nagy magyar uralkodók sorában Mátyás volt a következő, aki kísérletet tett egyetem létrehozására, de hosszan tartó siker az ő kezdeményezését sem kísérte. II. Pál pápa Rómából 1465. május 19-én értesítette Vitéz János esztergomi érseket és Janus Pannonius pécsi püspököt, hogy engedélyezte egy bolognai típusú studium létrehozását, abban a tudományban, ahol ezt a kezdeményezők lehetségesnek látják, vagyis rendelkeznek a megfelelő feltételekkel. *Ad instar studii Bononiensis faciendi et ordinandi*, azt viszont eldönthették, hogy milyen karokat szerveznek.¹⁶ A Pozsonyban létrehozott *Academia istropolitana* rövid virágzás után hanyatlásnak indult, amelyben közrejátszott a király a két főpap közötti viszony elmeresedése is.

Mátyás külpolitikai sikereivel, Bécs elfoglalásával (1485), új lehetőség nyílt a tanulni vágyó magyar fiatalok előtt. Mátyás saját emberét nevezte ki Bécs püspökévé. Megerősítette és bőségesen támogatta a budai domonkos iskolát, amelynek professzora, Petrus Niger Mátyásnak ajánlotta *Clypeus Thomistarum* című művét.¹⁷ A ajánlásban magasztalja a

12 Másik lánya, az 1997-ben szentté avatott Hedvig, lengyel királynő teológiai karral egészítette ki a krakkói studium generalét, így az teljes egyetemmé vált (1397). Ez Pécsért apjának nem sikerült.

13 *Memoria*, 68.

14 ÁBEL Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, MTA, 1881. 20. (jegyzet 58).

15 2010. augusztus 31-én Juliusz Janusz apostoli nuncius, Pákozdi István egyetemi lelkész megáldotta az Egyetemi kápolnát, s megválasztásra került az egyetem védőszentje, szent Pál is, akiről az alkalomból rendezett konferencián Fodor György, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora tartott előadást. <http://conf.uni-obuda.hu/alapitas2010/program.htm> (2012–06–05)

16 *Memoria*, 73.

17 Közl.: ÁBEL 1881. 87–88. *Memoria*, 83.

királyt, aki Budán a predicator rend mellett *gymnasium universalé*t működtet, ahol az érdeklődők (nemcsak a domonkosok) filozófiát, teológiát, Szentírást és több más disciplinát tanulhatnak.¹⁸ Bécs és Buda mögött jelentősen csökkent a pozsonyi studium jelentősége, úgy tűnik, uralkodása végén nem fordított rá figyelmet, Mátyás halála után már két évvel a megszűnt egyetem épületét az új király eladta.¹⁹ (Pozsonyban 1912-ben alapított Erzsébet Tudományegyetem névadója nem az Árpád-házi szent, hanem az alapító, Ferenc József császár felesége (1837–1898).

A 15–16. század fordulóján a rendi főiskolától eltekintve száz évig nem volt Magyarországon számba vehető felsőfokú oktatási intézmény. A magyar fiatalok számára ismét kizárólag külföldi egyetemek álltak rendelkezésre. Ezeken belül a *natio hungarica* tagjai, hasonlóan más nemzetiségű társaikhoz, védőszentet választottak maguknak. A Bécsben tanulók a középkorban szent László magyar lovagkirályt (1046–1077–1095) választották,²⁰ aki egyben a magyar katonák, sőt az egész ország patrónusa is lehetett.

A törökök megszállta, vallás-szakadás sújtotta országban újbóli nagyszabású egyetem alapítási kísérlet volt a jezsuita rend és Báthory István erdélyi fejedelem együttműködéséből létrejövő kolozsvári akadémia. Az 1581. május 12-én Vilniusban kiadott alapítólevél szerint indult meg a teológia és a bölcsészettudomány oktatása.²¹ Az ismert jezsuita professzorok között volt Szántó (Arator) István is, aki 1579-ben rövid ideig önállóan működő magyar kollégiumot hozott létre Rómában.²² Tanulói között szerepelt Pázmány Péter, aki később a legsikeresebb magyar egyetemalapítónak bizonyult. A protestáns környezetben létrejött főegyetem akkor vallási küzdelmek áldozatává vált ugyan, de a későbbi egyetemalapítások rendre elődjüknek tekintették²³ a fejedelem művét, beleértve Pázmány nagyszombati tervezetét is. A rendkívül alapos kutatások ellenére sem sikerült a Báthory-féle egyetemen egyetlen egy védőszentet sem azonosítani. Valószínű, hogy a szent nevenapján városban szervezett, általában nagy felfordulással járó látványos ünnepséget Kolozsvárott nem lehetett megszervezni (mint másutt), hiszen ez provokációnak minősült volna az unitárius, protestáns többségű környezetben. Ráadásul megosztotta volna a hallgatókat, hiszen az egyetem nyitott volt nem katolikus előtt is.

Megfelelően dokumentáltak, részleteikben ismertek a Pázmány alapította nagyszombati egyetem (1635) védőszentjeire vonatkozó ünnepek, szerepük az intézmény életében. Alapító pápai bulla ugyan ebben az esetben sem maradt fenn, megvan viszont az esztergomi érsek adomány levele (Pozsony, 1635. május 12²⁴), II. Ferdinánd király megerősítése (Bécs, 1635. október 18²⁵), rendelkezés a teológiai és bölcséleti kar mellett a jogi kar lét-

18 *Memoria*, 83. Velence, 1481. ....apud Praedicatorum ordinis fratres universale gymnasium”

19 *Memoria*, 81.

20 PETNEKI Áron: *Séta a császárvárosban. A barokk Bécs*. „Rubicon” 1992/8–9.

21 SZÓGI László – VAJDA Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2011.

22 PÁL, József: *La fondazione del primo Collegio Ungarico a Roma* (1591). In: *Santo Stefano Rotondo in Roma*. Herausgegeben von Hugo Brandenburg und József Pál. Wiesbaden, Reichert Verlag, 2000. 159–164.

23 Pl. a kassai jezsuita akadémiát megerősítő I. Lipót király: ....Stephani Bátori Academiae Claudiopolitanae ...exemplo permoti...” *Memoria*, 186.

24 *Memoria*, 196–200. Ugyanazon a napon, amikor, 54 évvel korábban, egykori iskolájának létrehozásáról Báthory intézkedett.

25 *Memoria*, 200–208.

rehozásáról (Nagyszombat, 1667. január 2²⁶), illetve Mária Terézia rendelete az egyetem királyi rangra emeléséről (államosításáról, Bécs, 1769. július 16²⁷), intimátuma az orvosi kar alapításáról (Bécs, 1769. november 7²⁸), illetve az egyetem Budára költözéséről (Bécs, 1777. március 6²⁹).

A jezsuita hagyományokhoz alkalmazkodva alapították meg az alapításakor két karú egyetem működési rendjét, szimbólumait. Pázmány előtt egykori intézménye, a grazi egyetem példája lebegett, azonban ettől éppen a legfontosabb ponton eltért. A nagyszombati védőszentje a gyermeket tartó Mária: PATRONA HUNGARIAE MATER UNIVERSITATIS TYRNAVIAE. Ez az ábrázolás, illetve felírás látható az egyetem címerén, jogarán, pecsétjén és zászlóján. Az alapító megrendelésére egy bécsi aranyműves (Friderich Valentin) készítette a 15 kg súlyú aranyozott ezüst rektori jogart. Az alakok alatti korongot nyolc strucc-toll díszíti. Mária lábánál két pajsz látható, a baloldalin Magyarország címerének négy folyója, a jobboldalin a hármassal halomból kiemelkedő kettős kereszt. A gomb tetején két címer látható: a méheket ábrázoló VIII. Orbán pápáé, az alatta lévő magáé Pázmányé (három strucc-toll, bíborosi kalappal). Szűz Mária védőszenti szerepe megmaradt akkor is, amikor a császárnő uralkodói hatáskörbe vonta az intézményt. 1771-ben Mária Terézia a rektornak és a karoknak új pecsétet készíttetett, rajtuk közös motívum: királynő az egyetem nagyszombati épületét párnán tartja, s azt Szűz Máriának ajánlja fel.³⁰

A Hittudományi Kar megnyitására ünnepi külsőségek között került sor az Eszterházy Miklós nádor által alig egy évvel korábban Keresztelő szent János tiszteletére felszentelt egyetemi templomban. A dékáni díszbotot szintén Pázmány ajándékozta, de csak később készülhetett el, mert a 1638-ban még nélküle vonultak fel. A védőszent, miként Grácban és Kassán,³¹ Loyola szent Ignác volt. A pedum gömbjét 1785-ig az ő szobra díszítette, ekkor a dékán, Kaszaniczky Ádám a Megváltó alakjára cserélte ki.³² Aquinói szent Tamás hiteles reliquiáit Wenner Jakab rektor és provinciális atya révén a kar 1722-ben megkapta. A nagy skolasztikust „második” védőszentnek tekintették.

A bölcsészkar oktatás harmadik tanéve megnyitójának eseményei feljegyzésre kerültek a kollégiumi naplóba. Eszerint 1638. november 3-án a felvonulók előtt két pedumot vittek, az egyetemét és a bölcsészkarát, mert a teológusoké még nem volt kész. A professzorok ünnepi talárban (epomis) vettek részt az ünnepségen, a hallgatók évfolyamonként sorakoztak fel, elől voltak a metafizikusok.³³ A bölcsész pedumot Xavéri szent Ferenc szobra díszítette.

26 *Memoria*, 208–214.

27 *Memoria*, 214–217.

28 GYÖRY Tibor: *A Pázmány Péter Tudománytem története. Az Orvostudományi Kar története 1770–1935.* Budapest, 1936.

29 *Memoria*, 217–221.

30 ECKHART Ferenc: *A Pázmány Péter Tudománytem története. A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935.* Budapest, 1935. 125. PAPP József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.* Budapest, ELTE, 1982. 78.

31 Kisdi Benedek egri püspök alapítványt tett egy Kassán felállítandó jezsuita akadémiára 1657-ben, I. Lipót 1660-ban megadta az engedélyt, 1773-ig folyamatosan működött.

32 HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A Pázmány Péter Tudománytem története I. A Hittudományi Kar története 1635–1935.* Budapest, 1938. 19.

33 SZENTPÉTERY Imre: *A Pázmány Péter Tudománytem története. A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935.* Budapest, 1935. 16.

A jogi kar 1695 óta ünnepelte védőszentjének, szent Ivónak (1303. május 19-én halt meg) az ünnepét. Ennek keretében az egyik tanár vagy valamelyik kiváló hallgató elnöklétével előadást tartottak a breton hitvallóról, aki Párizsban jogot tanult, majd az özvegyek és az árvák védőszentje lett. A „jogar ünnepének” megszervezése a dékán feladata volt. A 1760-as, 1770-es évek elején néhányszor pénzügyi okokból elmaradhatott az ünnepség, ami az egész városban elégedetlenséget váltott ki. A dékán a helytartótanácsnak arról panaszkodott, hogy Nagyszombatban az emberek már arról beszélnek, a kar nem is tiszteli szent Ivót. A helytartótanács jogosnak tartotta a kérést, s kiutalta a kért összeget.³⁴ Az esztétika tanszék alapító professzora, Georgius Aloysius Szerdahely 1784-ben kiadta a védőszentről szóló három latin nyelvű beszédét,³⁵ amelyek a szónok kivételes retorikai képességéről tanúskodnak. Szent Ivó példászerű élete, emlékének évenkénti ünnepi feléneklésének fontossága mellett felszólította hallgatóságát, hogy bátran helyezték minden reményüket e szentbe, hiszen ő segíteni fog. „Erigite animos pauperes! Rebus vestris confidite viduae! Gaudete pupilli et oprhani. Advocatum, oratorem et patrem habetis in Ivone vestro.”

Az Orvostudományi Karnak egészen 1772-ig nem volt védőszentje. Április 26-án tárgyalta az egyetem az orvosoknak a hiány pótlására vonatkozó kérését, hogy a kart „örökre Cosmas és Damián védelme alá helyezzessék”.³⁶ A királynő június 4-én megadta erre az engedélyt. Sőt, Mária Terézia arról is intézkedett, hogy 35 Ft-ot kiutaljanak az ünnepségek méltó és zavartalan lebonyolítására. Néhány esetben azt is tudjuk, ki mondta az alkalomhoz illő az ünnepi beszédet.³⁷

Az *Egyetem Anyja* tiszteletének más vonatkozásban is volt jelentősége. A teljes képzésben részt vehettek protestáns hallgatók is, akik azonban kötelező módon esküt tettek a Szűz szeplőtelen fogantatására még azelőtt, hogy a doktorátusukat megkapták volna. Nyilvánosan el kellett ismerniük a tant, s meg kellett ígérniük, hogy a későbbiek során védelmezni fogják az *immacolata conceptiōt* (*impedimentum religionis protestantium*, ebben a nagyszombati bécsi egyetem példáját követte).

Az aranyozott ezüsből készült dékáni jogar³⁸ gömbjére Lukács evangélista kettős csokron álló alakja került elhelyezésre, aki jobb kezében könyvet tart, bal kezét egy – a lábainál fekvő – bika fejére helyezi. Alatta lévő első nóduszba két soros, 6–6-os osztású nővényi ornamentika vezet át. Két ellentétes oldalon lévő nódusztagozatba vésték a két orvosszent, a 303-ban vértanu halált halt Kozma és Damján alakját. Kozma egyetemi tárlóban áll, baljában urinálét, jobbában könyvet tart. Feje felett mondatszalagban a neve: S. COSMAS. Damján jobbával patikaedényt tart, feje feletti mondatszalagban: S. DAMIANUS. A jogar alapján felvetődhet a kérdés, ki is az igazi védőszent? Az evangélista vagy az orvosszentek?

Nem valószínű, hogy védőszent váltás történt, s 1772-ben mégsem „örök időre” választották volna a Dicletianus által kivégzett arab ikertestvépárt, akiknek ünnepe a római

34 1772. május 7-én. ECKHART 1935. 91.

35 Georgius Aloysius SZERDAHELY: *Sanctus Ivo iurisconsultorum patronus sermone panegyrico iterum iterumque celebratus ab inclita facultate juridica in universitate regia Budensi.* (8-r. LI l.) Budae, Typis regiae universitatis, 1784.

36 GYÖRY 1936. 66.

37 GYÖRY 1936. 66.

38 A Nemzeti Múzeum szakvéleménye szerint Johannes Lechner XVII. századi augsburgi ötvösmester készítette, ma az 1951-ben különvált Semmelweis egyetem rektori peduma.

forumon lévő bazilika szeptember 27-i felszentelésének napjával került be a liturgikus könyvekbe. A vertikális elhelyezés a gyógyító tevékenység egésze és a kar mint ennek része viszonyát fejezheti ki. Lukács az orvos társadalom védelmezője, a karé pedig a Justinianust meggyógyító, gyógyításért pénzt soha el nem fogadó, Isten által a gyilkos eszközök (víz, tűz, nyíl) ellen háromszor megvédett Kozma és Damián. (A pontosan ezer esztendővel később meghalt szent Ivó Nagyszombatban egyszerre volt a jogászok és a joghallgatók védelmezője.)

BIBLIOGRÁFIA

- ÁBEL Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, MTA, 1881.
- BORSODI Csaba: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben, 1635–2010*. a képeket vál., a felvételeket és a képaláírásokat kész., a bevezetést írta és a kötetet szerk. TÜSKÉS Anna. – Budapest, ELTE BTK, 2010.
- Die Bischofsburg zu Pécs – A pécsi Püspökvár*. Szerk. SZIJÁRTÓ Kálmán és G. SÁNDOR Mária. München – Pécs – Budapest, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 1999.
- ECKHART Ferenc: *A Pázmány Péter Tudománytem története. A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935*. Budapest, 1935.
- FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik a szemünkbe”. *A város középkori históriája 1009–1526*. Pécs, Pro Pannonia, 2011.
- FEDELES Tamás – KOSZTA László: *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter*. Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung, 2011.
- GUTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979.
- GYÖRFFY György: *Pest-Buda kialakulása*. Budapest, Akadémiai, ELTE, 1997.
- GYÖRY Tibor: *A Pázmány Péter Tudománytem története. Az Orvostudományi Kar története 1770–1935*. Budapest, 1936.
- HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. (reprint: Debrecen, Paulus Hungarus-Kairosz, 1999).
- HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A Pázmány Péter Tudománytem története I. A Hit tudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, 1938.
- MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007.
- PAPP József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen*. Budapest, ELTE, 1982.
- PETNEKI Áron: *Séta a császárvárosban. A barokk Bécs*. „Rubicon” 1992/8–9.
- PETROVICS István: *A pécsi egyetem kancellárai: Koppenbachi Vilmos és Alsáni Bálint püspökök pályafutása*. In: FEDELES Tamás – KOVÁCS Zoltán – SÜMEGI József (szerk.): *Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből. Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből V*. Pécs, 2009. 21–41.
- PETROVICS István: *Püspöki székhely és város: Pécs a középkorban*. In: ERDŐS Zoltán – KINDL Melinda (szerk.): *Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok*. Pécs, 2010, 79–92.
- A Pécsi Egyházmegye története I. (1009 – 1543)*. Pécs, Fény Kft, 2009.

- Universitas Budensis 1395–1995*. Edited by László SZÖGI et Júlia VAJDA. Budapest, ELTE, 1997.
- Régi magyar egyetemek emlékezete. Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777*. Budapest, ELTE, 1995.
- Santo Stefano Rotondo in Roma*. Herausgegeben von Hugo BRANDENBURG und József PÁL. Wiesbaden, Reichert Verlag, 2000.
- SZENTPÉTERY Imre: *A Pázmány Péter Tudományetem története. A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, 1935.
- SZÖGI László – VAJDA Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Szegedi Egyetemi Kiadó, 2011.

JÓZSEF PÁL

PATRON SAINTS OF UNIVERSITIES IN HUNGARY

The way how patron saints of a university are selected has not been discussed so far in studies dealing with the history of Hungarian universities. Although the process of selecting a patron saint throws light upon the spiritual orientation of the university, also the events connected to their feasts can reveal the relationship between the university and its urban surroundings. Present study analyses the topic prior to the foundation of the University of Nagyszombat (Trnava, today in Slovakia) in 1635. Generally speaking Hungarian universities followed European traditions. However, some specialities, such as the cult of Virgin Mary in Hungary, the appearance and spread of Protestantism and the hostile attitude of Joseph II could influence the choices. In the Middle Ages Universities in Hungary were founded either by the Church (a chapter or a monastic order) or in the cooperation of the Church (provost, bishop) and state power (king). As a result the patron saint of the diocese (in the case of Pécs) or that of the monastic order (in the case of Buda) was chosen as a patron saint of a university. The patron saints and their feasts are well known in the case of the University of Nagyszombat. These gained importance during the reign of Maria Theresa when the university moved from Nagyszombat to Buda, and kept its patron saints depicting their image on banners and seals. In the case of religiously mixed universities, such traditions did not survive and their patron saints are unknown.

SZLUHA MÁRTON

EGY OLASZ SZENT MAGYAR ÖSEI

A 20. században az Egyház sok új szenttel gazdagodott. Ezek nem mind ismertek a magyar hívők körében. Minden új szent ismerete nem is várható el egy vallásos magyartól, de érdemes ismerni azok magyar vonatkozásait. Talán nem kell nemzeti hiúságnak tekinteni, ha büszkék vagyunk a kiemelkedő magyarokra, vagy leszármazottakra. Ilyen szent Canossa Magdolna, kinek édesanyja magyar volt. Annál is inkább említést kell tenni róla, mert benne egy ma is munkálkodó szerzetesrend alapítóját is tiszteljük, azonban, még a legrészletesebb egyháztörténeti mű, PUSKELY Margit: *Kétezer év szerzetessége* című, 1998-ban megjelent műve, se tesz említést sem Canossa Szent Magdolnáról, sem a Canossianus rendről. A szent magyar felmenőiről szeretnék ezúttal beszámolni.

Maddaléna Gabriella di Canossa Veronában született 1774. március 1-én olasz főnemesi családban.¹ Már 17 éves korában elhatározta, hogy Isten szolgálatának szenteli életét, belépett a sarutlan karmeliták rendjébe, azonban. rövidesen kilépett a rendből és saját pénzén kezdett jótékonykodni Verona szegényeivel. Hamarosan követőkre talált, akikkel megalapította a Canossianus rendet, melyet. 1812-ben regulában szabályoztak és 1816. november 20-i dekrétumával VII. Piusz pápa jóváhagyott. 1835. április 10-én halt meg Veronában. 1941. december 7-én XII. Piusz pápa boldoggá, 1988. október 2-án pedig II. János Pál pápa szentté avatta. Az általa alapított Canossianus rend ma is működik.² Bővebben a rendről az Internet nyújt tájékoztatást.

A Canossa család őseinek tekinti az 1030-ban meghalt Corrado di Canossát, Matilde di Canossa nagybátyját. Megemlítendő, hogy Matilde di Canossa (†1118) Tuscia (Toszkána) hercegnője, Reggio grófnője³ annak a világtörténelmi jelentőségű eseménynek szervezője és háziasszonya, amikor VI. Henrik császár 1077-ben három napig várakozott, míg Canossa várában mezítláb VII. Gergely pápa elé járulhatott megalázkodni, azaz „kanossát járni”.⁴ A Canossa családból Guido, Rolandino és Albertino testvérek, Guido bolognai podesta fiai 1185-ben I. Frigyes császártól adományt kapnak Canossa várára.⁵ „Nobilis

1 Köszönet Nicola Gregoretti Triesztben élő barátomnak, ki felhívta figyelmemet a Szentre, és Dr. Pályi Gyula modenai vegyészprofesszor barátomnak, ki az adatok megszerzésében segített.

2 Internet: Biblioteca Maddalena di Canossa, http://www.bncs.metavista/icme/opencms/poloco_senza_sitopolo_cosenza.htm?id=454 pag 55, 82.

3 SCHWENNICKÉ, Detlev: *Europäische Stammtafeln*. Marburg, 1985, Tafel 591.

4 Geschichtsatlas, Gotha 1904.

5 *Libro d'Oro della Nobiltà Italiana*. Roma, 1910.

Vir” Simone di Canossa 1414-ben családjával Veronába költözik.⁶ Zsigmond császár 1432. március 16-án grófsággá emeli Canossa birtokát.⁷ Vincenzo mantovai herceg 1604. március 9-én lemond a család javára a Coneglianoi örgrófságról. 1735. március 3-án Veleence köztársasága elismeri a család elsőszülöttségi marchese (örgrófi) rangját. A 18. században a Habsburg birodalomhoz tartozó Lombardiában Carlo marchese di Canossa (1705–1785) császári titkos tanácsos szép barokk palotát emeltet Veronában, melyet Caravaggio freskók is díszítenek.⁸ Mária Terézia császárnő 1768 április 10-én Bécsben a örgrófi rangot Carlo örgróf családja minden férfitagjára kiterjeszti.⁹ A titkos tanácsosnak Rosa di Colloredo grófnőtől való elsőszülött fiát, az osztrák katonai szolgálatban álló Ottaviot (1740–1779) 1760-ban császári és királyi kamarássá nevezik ki,¹⁰ és feleségül veszi a magyar Szuha Terézia grófnőt. Házasságukból hat gyermek születik. Három férjzett leány és egy ifjan elhunyt gyermek, valamint Bonifazio, a család máig élő ágának őse mellett 1774-ben született meg a szent.¹¹

A szent anyja, Ikladi gróf Szuha Terézia Sárváron született 1753. január 3-án¹² és 1770. augusztus 18-án Sopronban kötött házasságot Canossa Ottavio marchese császári és királyi kamarással.¹³ Veronában laknak, azonban férje 1779-ben vadászbalesetben váratlanul meghal és Terézia Mantovában ismét férjhez megy Odoardo Zenetti mantovai nemeshez.¹⁴ Később ők is Veronába költöznek.

A Szuha család nem középkori eredetű. Nyitra megyéből származik, abból a rétegből, amelyik a XVI-XVII. során a mezővárosokban differenciálódott jobbágyságból kiemelkedve, többnyire valamely főúr ajánlásával nemesi státust ért el. Szuha Márton, János és István testvérek, a csejtei vár urának familiárisai 1593. január 19-én Prágában Rudolf királytól nemeslevelet kaptak melyet Nyitra vármegye hirdetett ki 1593 április 14-én.¹⁵ A nemességszerző János fia, János 1642. október 3-án adományt kap Nádasdy Ferenctől Verbón (Pöstyéntől 5 kilométerre nyugatra) egy házra és a hozzá tartozó birtokra, mely az adománylevél szerint szőlőt is tartalmaz.¹⁶ A Nyitrában kisebb birtokú család több tagja csinált karriert elköltözve az ősi földről. Így a legidősebb nemességszerző testvér, Márton fia, Mátyás ügyvéd, nyitrai szolgabíró, 1641-ben regéci várnagy, ága kihalt A legifjabb ne-

6 SCHRÖDER, Francisco: *Repertorio Genealogico della Famiglia Nobili nelle Provincia Veneto*. Venezia, 1930.

7 *Libro d'Oro della Nobiltà Italiana*.

8 Dr. Pályi Gyula modenai vegyészprofesszor adatai.

9 VON FRANK, Karl Friedrich: *Standeserhebungen I*. Senftenegg, 1967.

10 *Kaemmerers Almanach*. Wien, 1902.

11 *Libro d'Oro della Nobiltà Italiana*, XX kötet, Roma 1986-1989.

12 Sárvári róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilmtár. Mária Antónia Jozefa keresztszülei gróf Batthyány József prépost (a későbbi érsek) és gróf Erdődyne gróf Batthyány Antónia voltak.

13 Soproni róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilmtár

14 A „Canossiane” apácák (Suori v. Madri Canossiane) veronai anyaegyháza (Casa Madre) könyvtárosa Madre Gabriella Mari szóbeli információja 2010-ben.

15 Az eredeti armálist a Vas megyébe költöző Szuha István 1731-ben magával vitte. (Nyitra megye levéltára, Nemesi iratok XII. 126) 1775. október 7-én fia Antal az eredetit a Veszprémi Káptalan levéltárában helyezte letétbe, melyet Lukcsics Pál, a káptalan levéltáráról szóló ismertetésében tévesen sorol fel az eredetiek között, mert azt Antal fia János 1791 augusztus 15-én ismét magához vette. Az átvételi elismervény a szerző birtokában. 1945-ben az eredeti armálist Szuha Aladár örizte, ki az oroszok elől az ezüstművel együtt két bizalmasával elásta. A „bizalmasok” kiásták, az ezüstöt eladták, a bűnjelként számításba jövő armálist megsemmisítették.

16 MOL, E-szekció Nádasdy család levéltára, Liber Inscriptorum, Tom.5, Pag 570.

mességszerző, István késői utóda István az esztergomi érsek szolgálatában szerez birtokot és 1706-ban kötött házassága révén Vasban telepszik le, A második nemességszerző János fia a már említett, Verbón házat és birtokot szerzett János egyik utóda, István pedig 1770-ben Szegedre költözik, utódai közt ketten Szeged főbírái.

Szluha Ferenc, az adományt kapott János kisebbik fia a Nyitra megyei holicisi uradalom provizora, az 1646-ban nemességre emelt Spátay Márton özvegyének, Kálmán Zsuzsának kezével Holicson házat és birtokot örököl.¹⁷ Ifjan hagyja árván két fiát, Ferencet és Györgyöt.¹⁸ Az özvegy sokat fáradozik, hogy fiait taníttassa.¹⁹ Iskoláik elvégzése után mindkét fiú Szirmay István nádori ítélőmester szolgálatába áll.²⁰ Ferenc az érsekújvári uradalom igazgatója, Rákóczi főhadbiztosa, György Sáros megye felkelt nemességének kapitánya. A Szatmári béke után mindketten hűségüket tesznek. György a gróffá lett Szirmay ítélőmester birtokait kormányozza,²¹ majd az Udvari Kamara tanácsosaként az elkobzott munkácsi uradalom igazgatója.²² Sáros megyében jelentős birtokot szerez, melyet az 1736. október 22-én Eperjesen történt halála²³ után unokaöccse György örökölt.²⁴

Az idősebbik fiú, Ferenc Holicson született 1669-ben. A trencsényi jezsuitáknál tanul,²⁵ majd a nagyszombati egyetemen jogi képesítést kap. 1702-ben Szirmay ítélőmester titkáráként részt vesz Rákóczi szöktetésében.²⁶ Kurucként Érsekújvár főkapitánya,²⁷ egyben főhadbiztosként is működik. 1707-ben feleségül veszi az ősi Komárom megyei családból Konkoly Thege Júliát, László komáromi alispán leányát.²⁸ Hadbiztosként a rokonságot sem kíméli. 1709-ben sógorait is tömlőcbe vetteti adók meg nem fizetése miatt. A kuruc idők elmúltával ezért a károsultak perlik, de 1711-ben Komárom vármegye törvényszékén a tanúk tisztázzák a vád alól.²⁹ A Konkoly Thege család elzalogosított birtokait Ógyallán és Aba pusztán nagyrészt magához váltja, majd 1716-ban a területen Újgyalla néven új községet telepít.³⁰ Pénzeszközök birtokában nagy vagyonszerzésbe kezd. Kölcsön fejében a Komárom megyei Bábolna pusztá birtokába jut.³¹ 1715-ben György öccsével közösen szerzik meg Iklad (puszta Bars megyében, ma Esztergom megyében Farnadhoz tartozik). Farnad és Ölved birtokát.³² Bár a család eredete alapján korábban, majd később is a Verbói előnevet használja, ők az Ikladi előnevet veszik fel, melyet később királyi adomány is megerősít. 1716-ban zálogba veszi a Pozsony megyei Nebojsza birtokát kastélyostól.³³

17 Nyitra megye levéltára, Vágsellye, Nemesi iratok, XII. 768, Spátay család.

18 Az 1678 évi nemesi összeírásban özvegyként szerepel. Nyitra megye levéltára, Vágsellye, Nemesi összeírások 1678.

19 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmenta, fasc 10/1.

20 Ua.

21 Sáros megye levéltára, Eperjes. Megyei Jegyzőkönyvek V. kötet, 597/23.

22 LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye története I-III.* Ungvár, 1872.

23 Eperjesi róm. kat. anyakönyvek. Sáros megye levéltára, Eperjes (Sebes).

24 MOL O21 Fellebbezett táblai perek Nr 3166.

25 A trencsényi jezsuita kollégium XVII. századi diáklísta. Jegyzet a Daróczy-gyűjteményben.

26 *II. Rákóczi Ferenc jubileumi emlékalbuma.* Bp., 1905

27 MOL O65 Nyitrai káptalan levéltári mutatói, 1708 Nr 102.

28 KONKOLY THEGE Balázs és Miklós: *A Konkoly Thege család*. Bp.–Osló, 1985, kézirat.

29 MOL R319 Kisebbségi családi fondtöröldek, 31. csomó Konkoly Thege család

30 MOL O18 Táblai perek Nr 1025

31 MOL O18 Táblai perek Nr 365 és Nr 3771.

32 MOL O65 Nyitrai káptalan levéltári mutatói 1715/133.

33 MOL O18 Táblai perek Nr 1234.

1717-ben megint öccsével közösen szerzi meg a Sáros megyei Budamért,³⁴ melyre 1723. június 24-én, valamint Szedikertet, melyre 1723 augusztus 10-én nádori adományt kapnak.³⁵ 1720-ban a Fejér megyei Bokod községet és azzal a Székesfehérvárhoz tartozó Csala pusztát szerzi meg, de utóbbival hosszas határpert is magára vesz.³⁶ 1721-ben Baranya megyében kap nádori adományt.³⁷

A szatmári béke után Komárom vármegye az 1712 évi országgyűlésre követül küldi.³⁸ Itt ismeri meg Pálffy Miklós nádor és ítélőmesterévé teszi meg az „ékesen szóló” Szluha Ferencet. 1719-ben Komárom vármegye alispánjává választják.³⁹ A megye követe akkor is, amikor a nádor rábeszélésére az országgyűlésben 1722. június 30-án mondott beszédével volt kurucként a szavazatok zömét adó középnemességet ő nyeri meg a leányági örökösödés, a „Pragmatica Sanctio” elfogadásának.⁴⁰ Ezzel az udvar háláját nyeri el, mely még fia számára is érezteti hatását. 1723-ban kancelláriai referendárius és udvari tanácsos.⁴¹ 1724. június 13-án Laxenburgban osztrák,⁴² 1726. augusztus 25-én Bécsben magyar bárói rangra emelik,⁴³ 1728. március 28-án Bécsben a Komárom megyei Iklad (puszta, később Farnadhoz, Esztergom megyéhez tartozik, ma Farná, Szlovákia) birtoka alapján Ikladi előnevet és „Salgó és Bábona (Bábolna) örökös ura” címet kap.⁴⁴ 1726-ban gróf Volkra kamarai elnöktől megveszi a Nógrád megyei Salgó várát és uradalmát, melyre 1728. március 16-án megerősítő királyi adományt kap.⁴⁵

A jezsuita nevelésnek megfelelően igen vallásos életet él. Így költségén jelenik meg Pozsonyban 1727-ben egy, a jezsuiták által magyarra fordított vallásos mű.⁴⁶ A ferences rendnek nagy tisztelője, végrendeletében gazdagon hagyományoz számukra.⁴⁷ Jó rokonként a Vas megyébe költözött Szluha Istvánnal meleg hangú levelezést folytat, sőt utódai kihalása esetén örökösévé teszi.⁴⁸ A többi rokonát is támogatja. Unokaöccsei, nemes Szlukovinyi György, Spátay Ilona fia, Gyallán pedig nemes Herkály József, Spátay Krisztina fia birtokai igazgatói.

34 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmenta, fasc 10/1.

35 MOL E2221 Kamrai levéltár mutatói, fasc 40, 48.

36 Székesfehérvár város levéltára, Acta politica et juridica Nr 112/1736, Nr 118/1737 és Protocollum Sessionale 1777.

37 ANDRETYKY József: *Baranyavármegye nemesei*. Pécs, 1909.

38 Komárom megye levéltárs, Vágstellye. Protocollum investigationis Comitatis, 1713 Pag. 434.

39 FÉNYES Elek: *Komárom vármegye leírása*. Pest, 1848.

40 A Pragmatica Sanctionak és ebben Szluha Ferenc szereplésének nagy irodalma van: SZALAY László: *Adalékok az 1723 évi 1-3 törvénycikk keletkezéséhez*. Budapesti Szemle, Pest, 1864; CSENKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Bp., 1917; KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelembe*. Bp., 1980, stb.

41 LEHOTZKY András: *Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae*. Pozsony 1796/98.

42 VON FRANK, Karl Friedrich: *Standeserhebungen V.*, Sentfeneegg, 1974.

43 *Libri Regii XXXV*. kötet 439. lap. Az eredeti oklevél gróf Teleki Andor gyűjteményében a MOL-ban található.

44 *Libri Regii XXXV*. kötet 444. lap és XXXVI. kötet 91. lap.

45 Pozsony megye levéltára, Acta Szluhaiana fragmenta, fasc 10/2.

46 *A halhatatlan szenvedő Istennek szentséges históriája*. Pozsony, 1727. Eredeti példány a szerző birtokában.

47 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmenta, fasc 10/1.

48 KOMÁROMY András: *Szluha család. Nagy Iván Családtörténeti Értesítő*, 1899; MOL P398 Károlyi család főtáblája, Missiles 159. csomó, Nr 71433-66.

Ferenc báró tovább ápolta régi, kuruc időkből származó kapcsolatait. Gróf Károlyi Sándorral állandó levelezésben van, és rendszeresen beszámol neki az országgyűlésben és az udvarban történekről.⁴⁹

Az 1723-ban készült végrendeletében feleségéről gondoskodik, de szemrehányásokkal említi. Leányára „Lenorkára” hagyja Nebojsza Pozsony megyei birtokát, fiára „Gyuricskóra” minden egyéb, részletesen felsorolt birtokát, köztük Ógyallán általa épített kastélyát. Gyermekeit egymás szeretetére inti, példaként említve az öccsével, Györggyel tartott testvéri jó viszonyt. Az 1727. évi második végrendeletében örömmel beszél az 1726-ban született „Nepomucka” (János Nepomuk) fiacskájáról.⁵⁰ 1729. május 22-én Bécsben hirtelen hal meg és az ottani dominikánusok kriptájába temetik.⁵¹ Kikapós felesége ismét férjhez megy a nála jóval fiatalabb Nagybaráti Huszár László daliás huszár kapitányhoz.⁵² Boldogsága azonban rövid életű, ugyanis 1740-ben szélütés éri, 1741-ben a pannonhalmi konvent előtt férjére hagyja minden ingó vagyonát.⁵³ Konkoly Thege Júlia 1752 júniusában Tagyoson halt meg,⁵⁴ a második házasság gyermektelen maradt, férje második házasságából született utódai napjainkig élnek.⁵⁵

Ferenc báró kisebbik fia János, a jezsuita rend tagjaként Brazíliába megy misszionárnak⁵⁶ és az örökségből kimarad.⁵⁷ Mozgalmas élete külön tanulmány tárgya. Nagyobbik fia György Érsekújváron született 1716. február 9-án.⁵⁸ 1735. november 30-án Győrben feleségül veszi báró Liebenberg Károly altábornagynak, a győri helyőrség parancsnokának, Győrben 1714. július 27-én született Jozefa leányát, kitől utóda nem maradt, majd hamarosan felesége is meghal.⁵⁹

Báró Szluha György Érsekújváron, majd a nagyszombati egyetemen tanul és utána három évig megyei bíróságokon és a királyi táblán bővíti jogi ismereteit.⁶⁰ Örököse a gyallai, bábolnai és salgói uradalmaknak és atyja érdemei rá is sugározzák az udvar kegyét. Keblét nagy ambíciók fűtik. Még húsz éves sincs, amikor a kancellária 1735. augusztus 25-én Nógrád vármegye főispánjává,⁶¹ majd 1741. október 17-én szeptemvirnek jelöli.⁶² Bár egyik kinevezést sem kapja meg, továbbra is az udvar figyelmét élvezi.

49 MOL P398 Károlyi család fõti levéltára, Missiles 159. csomó, Nr 71433-66.

50 Báró Szluha Ferenc 1723-ban készült, majd 1727-ben kiegészített végrendelete. Pozsony megye levéltára, Pozsony. Acta Szluhaiana fragmnet, fasc 10/1.

51 A bécsi Dom- und Metropolitan Pfarraamt, St Stephan 1729 évi halotti anyakönyvének 109. oldaláról 1995 október 31-én készült kivonat, valamint a Magyar Történelmi Társ. folyóirat VI. évfolyamának 98. oldala

52 Nagybaráti Huszár László 1711. december 7-én született Komáromban Huszár László és Sinka Borbála fiaként. Családja 1582. október 27-én Pozsonyban kapott címeres nemeslevelet. Huszár László megözvegyülve 1754-ben már Pázmány Teréz férje volt. Komáromi róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilm-tár és MOL O18 Táblai perek Nr 4242

53 MOL O18 Táblai perek Nr 4242 és O112 Dunántúli ker. táblai perek Nr 435.

54 MOL O18 Táblai perek Nr 4160.

55 *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv*. II. rész. Nemes családok. Bp., 1905; MOL P398 Károlyi család fõti levéltára, Missiles 159. csomó, Nr 71433-66.

56 Brazíliai missziós tevékenységéről küldött latin nyelvű beszámoló leveleit magyar fordításban Szluha Miklós adta ki Rochester Hillsben (USA)

57 MOL O18 Táblai perek Nr 4194.

58 Érsekújvári róm. kat. plébánia anyakönyvei. Nyitra megye levéltára, Vágsellye.

59 Győr-belvárosi róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilm-tár

60 MOL P398 Károlyi család fõti levéltára, Missiles 159. csomó Nr 71442.

61 MOL A1 Kancelláriai levéltár, Originale Referate, 1735 Nr 92.

62 Uo.

1736-ban meghal György nagybátyja, és annak sárosi uradalmát is ő öröklí.⁶³ Az osztrák örökösödési háború hozza meg számára a nagy lehetőséget. 1741-ben Komárom vármegye felkelt nemességének ezredesévé választják, majd – nyilván az udvar bizalmából – a dunántúli vármegyék inszurgens seregének parancsnokaként ő vezeti a sereget csehországi táborba.⁶⁴ 1742-ben három huszár-századot állít fel saját költségen, mire 1743. április 13-án Bécsben Mária Terézia királynő báró Szluha György királyi tanácsosnak, a dunántúli vármegyék ezredesi rangú vezérének érdemeire, valamint atyja érdemeire való tekintettel grófi rangot adományoz.⁶⁵ 1744 júliusában jóakarója, gróf Károlyi Ferenc egyetértésével, katonai előképzettség nélkül a 6. számú Károlyi huszárezred parancsnokává és reguláris ezredessé nevezik ki. Ezredével részt vesz a belgiumi hadjártban, honnan az ezred tulajdonosának rendszeresen beszámol. Elszámolási vitába is keverednek, melyet György nagy tapintattal elrendez.⁶⁶ A dicsőséget hozó katonai pályát tábornokként fejezi be.⁶⁷ A katonai szereplés azonban nagy költséggel járt és ezért 1745. február 7-én a Sáros megyei, nagybátyjától örökölt birtokot 15 000 forintért Péchy Gábor ítélőmesternek adja el. Ugyancsak eladja 1745. október 13-án a Pozsony melletti récsei szőlőjét Klobusiczky Györgynek.⁶⁸

Első felsége halála után gróf Szluha György másodszor is megnősül és 1747 októberében felségül veszi az alsóausztriai Pöggstallban 1719. október 12-én született gróf Sinzendorf Rozália Filippinát, gróf Sinzendorf Joachim, örökös birodalmi főkincstárnok és gróf Draskovics Rozália leányát. Ezzel a házassággal a köznemesi születésű, frissensült grófot a történelmi arisztokrácia soraiba fogadja. Anyósának nagyanyja a kivégzett gróf Nádasdy Ferenc országbíró leánya, gróf Draskovics Miklós országbíró felesége, gróf Nádasdy Krisztina volt.⁶⁹ Így felesége is örököse az elkobzott Nádasdy javaknak, köztük a Sárvári, úgynevezett alsóvidéki uradalomnak, melyhez Csepreg, és Tormás pusztája is tartozik.⁷⁰ Ennek megvételehez azonban át kell vállalniuk a Kamarának a birtokot terhelő 115 000 forint követelését és ezért – „hogyan státnban emelkedjék” – 1747 decemberében a Salgói uradalmát 70 000 forintért Jeszeniczei Jankovich Miklós kamarai tanácsosnak,⁷¹ majd 1748 augusztusában gyallai uradalmát és három kúriáját 58 000 ezer forintért báró Babocsay Ignác sógorának adja el.⁷² Fentiek elégséges anyagi alapot adnak Sárvár vára és az ahhoz tartozó uradalom 65 000 forintért történő megvételehez. Azonban a vételár egy részével adós marad és ezért 1749 áprilisában 90 000 forintért eladja Bábolna pusztát gróf Szapáry Józsefnek Ott-

63 MOL O21 Fellebbezett táblai perek Nr3166.

64 MOL O21 Fellebbezett táblai perek Nr3166.

65 Libri Regii XXXIX. kötet, 452. Az eredeti oklevél gróf Teleki Andor gyűjteményében a MOL-ban található.

66 MOL P398 Károlyi család föti levéltára, Missiles 159. csomó Nr 71453-66.

67 Tábornoki egyenruhás festménye a Ludovika Akadémia parancsnoki folyosóján függött Mária Terézia tábornokai között, hol Szluha Márton 1942-ben huszárhadnaggyá avatásakor látta.

68 Pozsony megye levéltára, Acta Szluhaina fragmenta, fasc 10/2.

69 Siebmachers Wappenbücher: *Der Niederösterreichischer Adel*, Band IV.

70 A birtokokat Nádasdy nótája után veje gróf Draskovics Miklós váltja magához a fiscus 100 000 forintos megterhelése mellett. Tőle fia Ádám tábornok, attól Ádám fia Lipót, majd 1731-ben Rozália leánya gróf Sinzendorfné öröklí, ki 1747-ben Rozália leányának gróf Szluha Györgynek engedi át. MOL P108 Esterházy hercegi levéltár. Rep 19. sárvári uradalom fasc 5 és FARKAS Sándor: *Csepreg mezőváros története*. Bp., 1887.

71 MOL O18 Táblai perek Nr 4150 és 6937

72 MOL O18 Táblai perek Nr 4160 és 6937.

hona Sárvár vára, de Bécsben az Alte-Fischmarkton is van háza.⁷³ Célja a sárvári uradalom fejlesztése, ezért az uradalomhoz tartozó Egervölgy pusztát (Sárvártól 10 kilométerre délre, ma község) német telepesekkel telepíti be.⁷⁴ Az előkelő élet azonban drága, ezért 1758 novemberében feleségével együtt 300 000 forintért eladják a sárvári uradalmat Inkey Boldizsárnak,⁷⁵ ki a vételár egy részével adós marad és 140 000 forintra kötelezvényt ad.⁷⁶ Ezután az alsóvidéki uradalomból megmaradt Csepregen lanknak, hol a régi kúria helyén kastélyt épített.⁷⁷ 1761-ben titkos tanácsossá nevezik ki.⁷⁸ Gróf Szluha György titkos tanácsos 1774. szeptember 16-án hal meg Csepregi kastélyában.⁷⁹ Özvegye 1775. május 21-én eladja az adóssággal erősen megterhelt csepregi birtokot Daruvári gróf Jankovich Antalnak.⁸⁰ Az özvegy Sopronban halt meg 1782. december 23-án.⁸¹

Gyermekeik előkelő körökben, nem magyarokkal kötnek házasságot. A szent húgai, Mária Antónia az akkor hazánkban szolgáló gróf Trautmannsdorff Kristóf kamarás, Steyerország örökös főudvarmesterének, Mária Rozália pedig a Lotharingiai Ferenc kíséretében hazánkba települt, indigenátust szerzett Blainville Kristóf tábornoknak lett a felesége.⁸² Fiai közül Vencel 1781-ben Sopronban halt meg kúrazír kadétként nőtlenül, Alajos ága pedig unokájában, Aladár grófban 1890-ben halt ki.

Jól tükrözi a gróf Szluhák családi története a céljait kitűnően megvalósító Habsburg uralkodóház törekvéseit. A szent személyében a volt kuruc magyar nemes és ugyancsak magyar rebellis vért hordozó stájer grófnő vére keveredik egy ősi toszkán család vérével. Ezzel egy dinasztiahoz hű, „globalizált” birodalmi vezető réteg kialakítását házasság útján érik el. „Bella gerant alii, Tu felix Austria nube!”

MÁRTON SZLUHA

GLI ANTENATI UNGHERESI DI UN SANTO ITALIANO

Santa Maddalena di Canossa (1774–1835) nacque da una famiglia dell'alta nobiltà italiana. Il cognome della famiglia era diventato un simbolo dell'umiliazione per il modo di dire “andare a Canossa”. Il nonno della Santa, il Marchese Carlo di Canossa, nel XVIII secolo, era suddito austriaco, sotto il potere della Monarchia Austro-Ungherese in Lombardia, era consigliere intimo dell'Imperatore, mentre suo figlio Ottavio portava il titolo di ciambellano imperiale. Ottavio di Canossa, il padre della Santa, ha svolto servizio militare come ufficiale in Ungheria e qui sposò la Contessa Theresa Szluha. La famiglia Szluha proveniva dalla località Verbó nella Provincia di Nyitra. Gli Szluha hanno ottenuto il titolo nobiliare nel 1593. Vari membri della famiglia Szluha salirono ad alti gradi sociali, come Ferenc, nonno di Theresa, che ha cominciato la sua carriera nella guerra d'indipendenza di Rákóczi come „kuruc”, poi, dopo il trattato di pace a Szatmár, divenne sottoprefetto della Provincia di Komárom e rappresentante della stessa Provincia nella dieta. Ferenc Szluha nell'assemblea legislativa ha svolto un servizio importante alla Casa Imperiale/Reale, come uno dei sostenitori della legge di

73 Gróf Szluha György 1769. március 4-én Bécsben bizonyítványt állít ki a Bécsben nála tanult Szluha János számára. KOMÁROMY András: *Szluha család. Nagy Iván Csal. Értesítő*, 1899.

74 HAJBA Sándor: *Egervölgy telepítése 1756-ban. Vas megyei adattár*. 1997.

75 MOL O18 Táblai perek Nr 5629.

76 MOL O112 Köszegi ker. táblai perek Nr 542.

77 VIRÁG Zsolt: *Kastélylexikon. 5. kötet. Vas megye*. Bp., 2002.

78 A Helytartótanács 1761. november 25-i értesítése. Sáros megye lt, Eperjes, Közigazg. iratok 25.

79 Büki róm. kat. anyakönyvek, MOL mikrofilmtár.

80 MOL O18 Táblai perek Nr 5558.

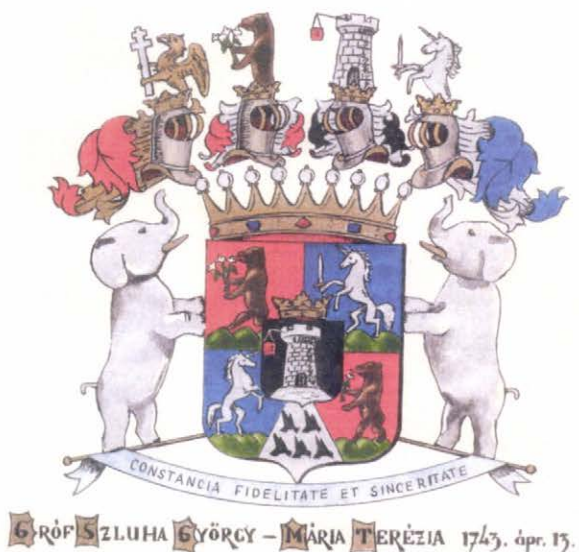
81 Soproni róm. kat. plébánia anyakönyvei, MOL mikrofilmtár.

82 Sirköve ma is áll s nagycenki temetőben.

successione al trono del ramo femminile (la "Pragmatica Sanctio"). Per questi servizi Ferenc fu conferito del rango di *barone* e gli furono riconosciuti possedimenti rilevanti. Anche suo figlio György ha goduto il favore della Corte: è stato innalzato al rango di *conte* ed divenne generale dell'esercito. György si è imparentato con una famiglia molto prestigiosa sposando la Contessa Rosalia Filippina Sinzendorff, la figlia della Contessa Róza Draskovich, a sua volta nipote di Ferenc Nádasdy (prima giudice regio, poi giustiziato) e così la Contessa Róza era erede del famoso castello – fortezza di Sárvár. Con questi legami famigliari la Santa era consanguinea di un conte "kuruc" austriaco-ungherese e di un aristocratico di origine toscana

MÁRTON SZLUHA HUNGARIAN ANCESTORS OF AN ITALIAN SAINT

St. Magdalene of Canossa (1774-1835) was born into an Italian aristocratic family. The name of the Veronese family was associated with submission, with its reference to the expression 'go to Canossa'. The grandfather of the Saint, Marquis Carlo Canossa was a privy councillor of the Habsburgs in 18th century Lombardy. The son of the marquis, Ottavio was a chamberlain of the Habsburgs. Ottavio served in Hungary and married the Hungarian Countess Terézia Szluha. The Szluha family, which originates from Verbó (Vrbové, today in Slovakia) in the historical Nyitra County, received the title of nobility in 1593. Several of its members played prominent roles, among them Ferenc Szluha, uncle of the Saint, who was fighting on the side of Francis II Rákóczi against the Habsburgs. After the Peace of Szatmár (today Satu Mare, in Romania) in 1711, Ferenc Szluha became sub-prefect and legate of Komárom County. He rendered a service to the dynasty. He contributed significantly to the Parliamentary acceptance of the Pragmatica Sanctio, in which the Kingdom of Hungary accepted female inheritance of the throne. He received the title of baron together with several properties as a sign of gratitude. His son, György was also supported by the dynasty. He received the title of a count and was appointed to general. He married the daughter of Count Róza Draskovics, Count Rozália Filippina Sinzendorff, niece of the executed Lord Chief Justice Ferenc Nádasdy and inheritor of the Castle of Vasvár. In Saint Magdalene the blood of an anti-Habsburg Hungarian noble and the blood of an Austrian Count mix with the blood of a Tuscan aristocrat.

Szluha grófok címere 1743

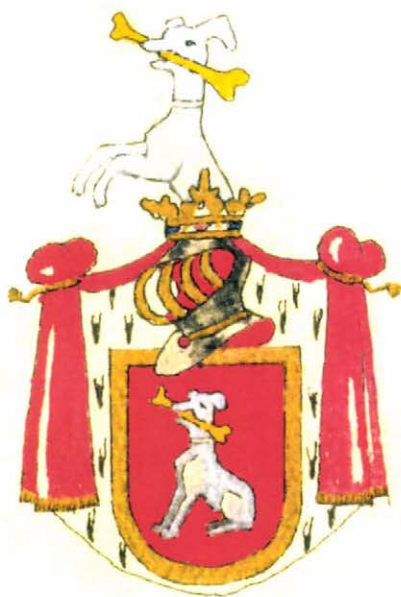
*Maddalena di Canossa, 14-15 évesen,
ismeretlen észak olasz festő*

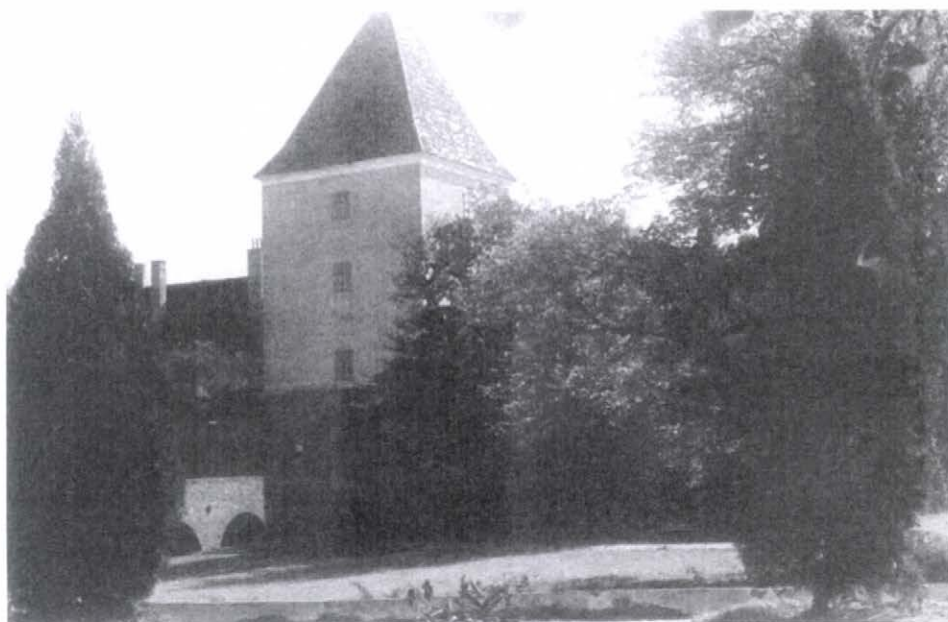
*Maddalena di Canossa, olasz nyelven
megjelent emlékiratainak borítójáról*

Canossák ősi címere

Canossák őrgrofi címere 1768

Sárovar vára Szluha György gróf birtokában

A Canossa Palota Veronában. Kép forrása: Wikipedia

KARNITSCHER TÜNDE BEATRIX

ISTENKERESÉS KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT A 18. SZÁZADBAN

Hrihorij Szkovoroda (1722–1794) Magyarországon töltött évei

Ezen tanulmányban az ukrán költő, filozófus és pedagógus, Hryhorij Szkovoroda magyarországi tartózkodásának hatását vizsgáljuk gondolat- és eszmevilágára. Egy ilyen jellegű elemzés szükségességét alátámasztja az a tény is, hogy a szakirodalomban rendszeresen előtérbe kerül Szkovoroda közvetítő szerepe a nyugati- és a kelet-európai kultúra, vallásos irodalom és filozófia között. Szintén elfogadott a Szkovoroda-kutatók körében, hogy az ukrán író misztikus-spiritualista valamint vallásos-filozófiai gondolkodásmódja a keleti szláv kultúrkörben az ő korában vitathatatlanul haladónak tekinthető. Szkovoroda így módon előfutára több olyan, a későbbi nagyorosz birodalomban népszerűvé váló spirituális-vallásos mozgalomnak, amelyek hatással voltak a keleti szláv irodalom híres képviselőire.¹ Így például a később intenzíven kibontakozó bensőséges vallásosság és az abban egyre nagyobb szerepet játszó nyugat-európai misztikus-spiritualista irodalomnak (így a német nyelvű is, mint pl. Jakob Böhme,² Valentin Weigel³ etc.) terjedésében is. A Szkovoroda által ismertnek vélhető nyugat-Európai spiritualista olvasmányok csak később, halálát követő huszönöt év eltelte után váltak igazán népszerűvé az orosz és az ukrán területeken. Annak érdekében, hogy feltárhassuk, mi vezetett Szkovoroda ezen – a misztikus-spiritualista gondolkodásmóddal nagy mértékben egyező – világszemléletéhez, első lépésként tisztázandó az, hogy milyen mértékben és mely csoportokban volt jelen a nyugat-európai misztikus-spiritualista gondolkodásmód és irodalom a keleti szláv területen. Második lépésként arra térünk ki, hogy az első pontban említett irodalom és csoportosulások közül melyekkel került ill. kerülhetett konkrétan Szkovoroda kapcsolatba.

Mivel több jel utal arra, hogy Szkovoroda szellemi fejlődésében kiemelt szerepet játszottak külföldön töltött évei (1750–1753), ezért utolsó lépésként a magyar területek szerepének vizsgálatára kerül sor a keleti szláv filozófiában és irodalomban a 18. század

1 Vö. ГЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКА, Зіна: *Грані Культур: Бароко-Романтизм-Модернізм*. Kijev, 2000, 72–86.

2 (1575–1624) német spiritualista. Vö. HEINZE, Reiner: *Das Verhältnis von Mystik und Spekulation bei Jakob Böhme*. Diss. Der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster 1972; HAAS, Alois Maria: *Erfahrung und Sprache in Böhmens Aurora*, in: *Mystik als Aussage. Erfahrungs-, Denk- und Redeformen christlicher Mystik*. Frankfurt² 1997, 465–488; WEEKS, Andrew: *Boehme. An Intellectual Biography of the Seventeenth-Century Philosopher and Mystic*. Albany 1991.

3 (1533–1588) német misztikus-spiritualista író. Vö. WEEKS, Andrew: *Valentin Weigel. (1533–1588). German religious dissenter, speculative theorist and advocate of tolerance*. Albany, 2000.

folyamán fokozatosan megjelenő nyugat-európai misztikus-spiritualista irodalom és gondolatvilág elterjedésében.

A vizsgálat során különösen nagy figyelmet szenteltem Dmitrij Tschizewskij kutatásai eredményeinek mind Szkovorodára, valamint a német-ukrán illetve orosz kapcsolatokra vonatkozóan. Ennek megfelelően a következőkben főképp a Tschizewskij féle kutatási eredmények bemutatása, továbbá azok magyarországi aspektusainak elemzésére kerül sor.

ADALÉKOK A KEGYESSÉG ÉS VALLÁS TÖRTÉNETÉHEZ AZ OROSZ ÉS UKRÁN TERÜLETEKEN A 17–18. SZÁZADBAN

Szkovoroda munkássága a vallási reformok és a Nagy Péter cár nyugat-európai kultúra felé irányuló nyitása utáni időszakra esik. Mivel a 17. század közepén kibontakozó vallási vitának következményei még Szkovoroda idején is érzékeltetik hatásukat, vessünk először ezekre egy pillantást.

Az orosz egyházszakadás során a hívők két frontba tömörültek, egyrészt az ún. raszkolnyikok másrészt a reformerek oldalán csoportosultak. Ez az egyházszakadás Nyikon pátriárka irányításával és a világi hatalom, Alekszej Mihajlovics cár támogatásával megindított egyházi reformok kidolgozásával és bevezetésével kezdődött 1653-ban. A reform az 1551-es moszkvai zsinaton elfogadott szabályok felülbírlásán és a szertartás néhány elemének megváltoztatásán kívül az egyházi könyvek nyelvi és stílári egységesítésére is kiterjedt.⁴

A 17. század közepén kezdeményezett egyházi reformok következtében lavinaszerűen megkezdődtek a vallásfilozófiai viták és a végeláthatatlan polemizálás. Ezek, valamint az egyházi könyvek javításának és ezzel együtt a szent írás (pontosabban fordításai) megkérdőjelezhetőségének hatására maga az „igaz hit”, a vallás autentikussága is megkérdőjeleződött. Az addig szent és sérthetetlen egyházi könyvek fordításainak kétségbe vonásával és javításával a mindaddig evidens tanítás – veszítve merevségéből – rugalmassá és alakíthatóvá vált. Lélektani szempontból nézve az a gondolat, hogy bizonyos, addig szentnek és sérthetetlennek tekintett szövegek (adott esetben fordítások) „javításra” ill. pontosításra szorulnak, végső soron egy általános – az összes szöveggel, akár kanonikus szövegekkel szembeni – szkepticizmushoz vezettek. A helyes fordítás keresésével analóg módon elkezdődött az eredeti, ősi egyházi szöveg keresése is, valamint annak eredetiségének vizsgálata és kétségbevonása is. Tulajdonképpen a Nyikon által irányított reformok egyben szemléletváltást is jelentettek az egyházi könyvekhez való viszonyulásban, amely a szövegek filológiai szempontok alapján történő megközelítésében nyilvánult meg. Az addig a hagyományra, a megszokásra és az írásnak, mint szimbolikus egységként való értelmezésnek a helyére egy, a könyv tartalmának előtérbe kerülése felé, annak szemantikájára irányuló, ebből a szempontból filológikus finomság felé fordult. A hangsúly ebben az esetben a vallás kultikus szimbólumokon és ereklyéken alapuló mivoltáról – amikoris talán a könyv külső pompás borítójának megtekintése után nézhetünk a könyvbe, annak belsőjébe, a mondatok, szavak és betűk szintjére – azok jelentésének megfejtésére tevődött át.

4 Vö. TÖRÖK Endre: *Avvakum és az orosz egyházszakadás*. In: *Avvakum Protopópa önéletírása. Jepifanyij szerzetes önéletírása*. Ford. és jegyzetek: JUHÁSZ József, előszó: TÖRÖK Endre. Bukarest, 1979, 5–22. különösen a 7–11 oldalak.

Az Avvakum protopópa által irányított, (az 1551-es zsinathoz ragaszkodó) raszkolnyikok a reformok bevezetésében a már említett folyamatokon kívül az idegen elemeknek mint például a görög, a római, a nyugati ízlés – a pravoszláv egyházba történő fenyegető beszivárgását látták. Az idegen nézetek beépülésének hatására az „igazi” ősi, és addig tradicionális hitnek az eltűnését vélték felfedezni. Az óhitűek szerint azonban „Moszkva – harmadik Róma” eszméje alapján nem volt szükség semmilyen idegen nézetre, sőt, ezek véleményük szerint csak Moszkva bukását okozhatták volna. A vallási kétségbeesést és zavarodottságot csak tetézte, hogy Avvakum számításai alapján az Antikrisztus eljövetele az 1699-es évre volt jósolható, amikor is Nagy Péter cár visszatért nyugat-európai útjáról: új, radikális szokásokat magával hozva. Ilyen volt például a Gergely-naptár bevezetése, vagy a bojárok szakállának lenyírása.⁵

A másik fronton a raszkolnyikok vallási ellenállásának hevességét az is mutatja, hogy a reformok kidolgozása ill. kivitelezése csaknem két évtizedet vett igénybe, és az ellenállás a 17. század végére tömegjelenséggé vált. Az egyházszakadás az idő előrehaladtával társadalmi méreteket is öltött. A reformerek oldalán a hatalom, az óhitűek oldalán a néptömegek tömörültek. Ezen felül az orosz egyházszakadás jelensége hűen tükrözi a keleti szláv birodalmak viszonyát Európához ill. Ázsiához, amely időszakonként váltakozó irányú volt. Egyrészt a reformok bevezetése, másrészt az egyházi szövegekhez való viszony megváltozása teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a nyugat-európai vallásos irodalom, különösképpen a misztikus-spiritualista irodalom bekerüljön a keleti szláv vallásos gondolkodásába.

Ezen okból a keleti szláv spirituális gondolkodás vizsgálatakor kutatásainkat ki kell terjeszteni a német nyelvű misztika helyzetére orosz földön. Ezen a téren is Tschizewskij (1930–2004) kutatási eredményeire támaszkodom.⁶ Véleménye szerint a keleti szláv spiritualista gondolkodásmód a 14–16. századig javarészt bizánci forrásra vezethető vissza. Miután ezekhez egyre nehezebben lehetett hozzáférni, és fordításaik részben problematikusnak mutatkoztak, a 17. századra a vallásos irodalom nyugati forrásanyaggal egészült ki.

Az első nyugati, német misztikus hatás a sziléziai Quirinus Kuhlmann (1651–1689) tevékenységére vezethető vissza, aki a német cipészmaster-misztikus, Böhme – elsősorban eshatológikus – tanait terjesztette a moszkvai német közösségek körében. Kuhlmann először 1683 áprilisában érkezett Oroszországba – Pleskauba –, majd Moszkvába ment, ahol a kereskedő Konrad Nordemann segítségével próbálta összekovácsolni és misztikus-spiritualista irodalommal ellátni a Böhme tanai iránt érdeklődőket. Vállalkozásuk tragikusan végződött: 1689 október 4-én eretnekként máglyahalálra ítélték őket.⁷ Kuhlmann tevékenysége és ezzel együtt a német misztikus-spiritualista gondolkodó, Böhme hatása azonban nem szűnt meg Kuhlmann halála után, sőt a Kuhlmann idején elsősorban a német kisebbség körében népszerű tanok áterjedni látszottak az orosz gondolkodók körére is. Ennek bizonyítéka az is, hogy 1716-ban az orosz hatóság nagyszámú orosz nemzetiségű (immár nem csak német) Böhme közösséget fedezett föl Moszkvában. Az első egyházi szláv Böhme-fordítások is kö-

5 TÖRÖK: *Avvakum...* 21.

6 TSCHIZEWSKIJ, Dmitrij: *Deutsche Mystik in Russland*. In: ugyanaz: *Aus zwei Welten: Beiträge zur Geschichte der Slavischen-Westlichen Literarischen Beziehungen*. 'S-Gravenhage 1956 (Slavistische Drukken en Herdrukken Uitgegeven Door C. H. Van Schooneveld Hoogleraar te Leiden, 10), 179–196 valamint ugyanaz: *Jacob Boehme in Russland*. ugyanott 197–219. és ugyanaz: *Arndts 'Wahres Christentum' in Russland* ugyanott 220–230 és ugyanaz: *Zwei Ketzer in Moskau*, ugyanott 231–268.

7 Bövebben TSCHIZEWSKIJ: *Zwei ketzer*.

rülbelül a 18. századra tehetőek. Böhme művei népszerűségének hatását a 19. század elején az a tény is bizonyítja, hogy Filaret érsek a harkovi parasztoktól akkor egy kézzel írott Böhme-fordítást kapott, amit ő mellelleg nem Böhme, hanem Szkovorda művének vélt.⁸ A 18. század végére Böhme egész életműve hozzáférhetővé vált orosz fordításban. Ezt az ukrán Semjon Gamalija (Семен Гамалія)⁹ készítette el, elsősorban a szabadkőműves páholyok számára. A Böhme-fordítások főként csak kéziratos formában terjedtek.¹⁰ Ebben, valamint az új, nyugati vallásos irodalom megjelenésében orosz földön jelentős fordítói-közvetítói szerepet játszottak a lengyelek és az ukránok. A Kuhlmann máglyahalála után is megmaradó Böhme iránti érdeklődés fenntartásában az August Hermann Francke (1663–1727) körül csoportosuló hallei pietisták részvétele volt jelentős. Elég, ha arra gondolunk, hogy a misztikus-spiritualista irodalom fordítását az 1730 körül Halléba tanulási céllal érkező Simon Todorski¹¹ vállalta magára. Így került fordításra és nyomtatásra a hallei pietista alapítvány árvaházának nyomdájában többek között Johann Arndt (1555–1621) *Wahres Christentum* című műve Todorski fordításában 1735-ben. Todorski az említett művet egyházi szláv nyelvre fordította. Az a tény, hogy ezen spiritualista írásokat nem orosz, hanem egyházi szláv nyelvre fordították le, arról tanúskodik, hogy az „orosz misszió” dolgozó hallei pietisták és Todorski is úgy vélhette, hogy az ilyen témájú, mélyen vallásos olvasmányt az orosz olvasóközönség is természetesebben fogadja be a keleti egyház egyházi szláv nyelvén.¹² Ezáltal tagozódott be a misztikus-spiritualista irodalom a szent írás, az orosz egyházi szertartási könyvek, tehát az elfogadott és kanonikus vallásos irodalom közé. Tschizewskij (1956) megállapítása szerint a Todorski féle fordítás nyelvezete olyannyira ukrán színezetű, hogy szerinte a fordító „vagy Ukrajnából származott, vagy az egyházi szláv nyelvet ukrán területen sajátíthatta el”.¹³

Való igaz, Todorski ukrán nemzetiségű. 1700-ban született Kijev környékén, ahol az Akadémián tanult.¹⁴ Todorski Hallei tartózkodása után Lengyel- és Magyarországon keresztül utazott vissza ukrán területre. Fordításai nagy népszerűségnek örvendtek a keleti szláv körökben, egészen addig, amíg 1743-ban formai okokra hivatkozva be nem tiltották őket.¹⁵ Todorski fordításai addigra már nagy népszerűséget értek el, és például a kolostori könyvtárakba is eljutottak, ahol esetenként egészen a 19. századig fellelhetőek voltak.¹⁶ A *Wahres Christentum* lefordított változatának terjesztésében aktívan részt vett Feofan Prokopovics pravoszláv érsek is, aki haláláig, 1736-ig, többek között a Lavrában népszerűsítette azt.

Mint ahogyan az a Halléban található számtalan beszámoló és magánlevél is mutatja, a hallei pietisták körében már jóval Todorski fordítása előtt felmerült az „orosz misszió”¹⁷

8 TSCHIZEWSKIJ: *Boehme* 204.

9 (1743–1822)

10 Az első nyomtatott Böhme-fordítás a *Christosophia* 1815-ben jelent meg.

11 (1701–0754)

12 ARNDT: *Wahres Christentum* című művének első modern orosz nyelvű fordítása feltehetőleg a szabadkőművesek köréből, Ivan Turgenev kezéből került ki és 1784-ben, Moszkvában került nyomtatásba.

13 TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 222.

14 A Kijevi Akadémián használt irodalomról vö. TSCHIZEWSKIJ: *Die abendländische Philosophie in der alten Ukraine*. Sonderdruck der Abhandlungen des Ukrain. Wissenschaftlichen Instituts. Berlin 1927. különösen 81.

15 Todorski fordításai nem a tartalmuk miatt lettek elutasítva, hanem mert a nyomtatások nem estek át a Synodus előzetes cenzúráján (lásd TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 226).

16 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 226.

17 A hallei pietisták munkásságukat protestáns misszióknak tartották a pravoszláv egyházon belül.

gondolata.¹⁸ A Franckenek címzett levelek nagy része nem csak Moszkvából ill. Szentpétervárról, hanem Ukrajnából, Szibériából és a Volga környékéről származnak. 1703-ban már latin–orosz szótárt ill. orosz újságokat is találhatunk Halléban.¹⁹ Az orosz–hallei kapcsolatok egyik központi embere Heinrich Milde²⁰ volt Halleben, akivel Todorski is levelezésben állt. Az ún. „orosz misszió” sajátossága, hogy az oroszok a misszió fontosságát és lényegét nem úgy értelmezték és vették tudomásul, mint a protestáns külső nyugati vallásos elemeknek az orosz egyházba való beszívargása, hanem mint a Nagy Péter reformjainak hatására meggyengült orosz egyház újraélesztése és az „egykori” dicsőségébe és evangélikus mivoltába való visszatérése.²¹

A misztikus-spiritualista irodalom terjesztésében szintén fontos szerepet játszott egy másik csoportosulás is, mégpedig a szabadkőművesek. Az általuk készített fordítások 1780 körül Nikolaj Novikov²² vezetésével és nyomdájában készültek. Ily módon fordították le és nyomtaták ki többek között Thomas a Kempis (~1380–1471) és Arndt több művét is immáron megújított fordításban, és részleteket Angelus Silesius²³ *Cherubinischer Wandersmann* című művéből is. A szabadkőművesek köréből került ki az első teljes Böhme-fordítás is. Ami a német misztikus-spiritualista irodalom szellemében született önálló, nem fordításból eredő keleti szláv irodalmat illeti, Tschizewskij (1956) itt Szkovoroda-t emeli ki, akinek munkássága a nagyorosz birodalom spiritualista-filozófikus irodalmára is nagy hatást gyakorolt.²⁴

Tschizewskij továbbá azt is megemlíti, hogy annak ellenére, hogy Weigeltől származó műveket eddig nem találtak a kutatók a keleti szláv területeken 17–18. századból, mégis feltételezhető, hogy a 18. század elején ismertek voltak Weigel vallási elképzelései, vagy legalább is neve az ukrán területen. Tschizewskij ezt a tézist azzal magyarázza, hogy Gavriil Buzsinszkij (Гавріїла Бужинський) 1714 július 22-i prédikációjában Weigel *Kirchen oder Hauspostill* című művére hivatkozik, és ennek kapcsán pontosan idéz is a műből.²⁵ Ez a tény különösen fontos Szkovoroda filozófiájának vizsgálatakor, mivel az

18 Francke már 1699-ben foglalkozott műveinek orosz nyelvre való fordításával. Vö. TSCHIZEWSKIJ: *Zu den Beziehungen des A. H. Francke-Kreises zu den Ostslaven*. In: KOCH, Hans (szerk.): *Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas*. Sonderdruck 4. évfolyam 3/4 szám 1939/40, 286–310.

19 A hallei nyomtatványokról bővebben lásd TSCHIZEWSKIJ: *Die „Russischen Drucke“ der Hallenser Pietisten (Zum 275. Geburtstag A. H. Franckes.)* In: Koch, Hans (szerk.): *Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas*. Sonderdruck 3. Jahrgang Heft ½ 1938. Königsberg (Pr)/Berlin 56–74.

20 Heinrich Milde a hallei árvaház szláv ügyekkel foglalkozó ügyintézője volt.

21 TSCHIZEWSKIJ: *Arndts* 225.

22 (1744–1818) bővebben lásd ПОКРОВСКИЙ, Василий Иванович: *Николай Иванович Новиков: его жизнь и сочинения: сборник историко-литературных статей*. Moszkva 2010 valamint JONES, W. Gareth: *Nikolay Novikov. Enlightener of Russia*. Cambridge 1984.

23 (1624–1677) más néven Johannes Scheffler; személyéről bővebben lásd GNÄDINGER, Louise: *Die spekulative Mystik im Cherubinischen Wandersmann des Johannes Angelus Silesius*. In: *Studi germanici* IV (1966), 29–59 és 145–190; HAAS, Alois Maria: *Angelus Silesius – Die Welt, ein wunderschönes Nichts*. In: HAAS, Alois Maria: *Sermo Mysticus. Studien zu Theologie und Sprache der deutschen Mystik*. 2. unveränderte Auflage, Freiburg 1989 (Dokimion, 4), 378–391.

24 TSCHIZEWSKIJ: *Mystik in Russland* 189.

25 TSCHIZEWSKIJ: *Die deutsche Mystik bei den Ostslaven*. In: *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 9. Kötet 1/2 szám 1932. 399–401 itt 400.

ukrán író nyelvezete és szimbolikája gyakran meglepő hasonlóságot mutat nem csak Böhme, hanem elsősorban Weigel nyelvezetével és kifejezésmódjával is.

Fontos szempont továbbá az is, hogy Szkovoroda tevékenysége eszmétörténetileg a barokk korszakába sorolható, amely az ukrán területeken a 17–18. századra teljesedik ki. Az ukrán barokk irodalom kifejlődésében tagadhatatlanul nagy szerepet játszott a nyugat-európai hatás. Ebben a korban a szláv irodalmak is igen erős kölcsönhatásban voltak egymással.²⁶ Tschizewskij kutatási eredményei szerint az ukrán ill. belorusz irodalomban a nyugat-európai barokk főképp lengyel közvetítéssel került, majd a 17. század közepére ukrán ill. belorusz irodalmon keresztül jutott el Moszkvába, a nagy orosz irodalomba.²⁷ Feltételezhető, hogy az ukrán közvetítő szerep nem csak a spirituális-vallásos irodalom átadására korlátozódott, hanem ez általánosságban a nyugati irodalom esetében is elmondható.

A szláv barokk irodalmakon belül az ukrán barokk irodalom egyik sajátossága az, hogy még a csehekhez viszonyítva²⁸ is a vallás által erősebben átítatottnak tekinthető.²⁹ Ezt részben indokolja a fent említett egyházszakadás és az annak következtében kipattanó és egyre élénkebb hitvitázó-polemikus irodalom továbbélése a 18. század elején. Feltehetőleg az egyházi szövegekkel szemben tapasztalható új, filológiai bánásmóddal is magyarázható az a tény, hogy a barokk korra a szláv nyelvű irodalmakban addig még soha nem látott mennyiségű tudományos jellegű mű jelent meg (elsősorban latinul). Ide sorolhatóak többek közt az ukrán Prokopovics természettudományos jellegű írásai is.

A fentiekben tárgyalt általános ismertető után térjünk rá arra a kérdésre, hogy Szkovoroda esetében milyen csoportok és irodalom meglétét feltételezhetjük ill. a filozófus maga milyen utalásokat tesz olyan jellegű irodalom ismeretére, amely az első ukrán (ill. orosz birodalombeli) filozófus gondolatvilágát befolyásolhatta.

SZEMELVÉNYEK SZKOVORODA ÉLETÉBŐL, AVAGY ADALÉLKOK A NYUGATI MISZTIKUS-SPIRITUALISTA IRODALOMHOZ VALÓ VISZONYÁBÓL

Tschizewskij (1956) Böhme tanainak oroszországi elterjedéséről írt cikkében megjegyzi, hogy „a keleti szlávban az egyetlen jelentős misztikus mű, amely a nyugati misztikával összefüggésbe hozható, a 18. században keletkezett [...] ukrán földön [...]”. Ezek Szkovoroda dialógusai, levelei és versei.³⁰ Mint már említettük, Filaret érsek sem tudott különbséget tenni a Szkovoroda által használt egyházi szláv nyelv és az érsek által tanulmányozott Böhme-fordítás között.³¹ Szkovoroda és a német misztikus-spiritualista irodalom közötti meglepő hasonlósággal elsősorban Tschizewskij foglalkozott az ún. Szkovoroda-tanulmányaiban.³² A kutató Szkovoroda antitétikus fogalmazásmódjának

26 TSCHIZEWSKIJ: *Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen*. Bd. 1. *Einführung: Anfänge des slavischen Schrifttums bis zum Klassizismus*. Berlin 1968, 123 (Sammlung Götschen, 12223/1223a).

27 Uo. 124.

28 Gondoljunk csak Comenius munkásságára.

29 TSCHIZEWSKIJ: *Vergleichende 126*.

30 TSCHIZEWSKIJ: *Boehme* 210.

31 Lásd 28. oldal.

32 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien. I. Skovoroda und Angelus Silesius*. In: *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 7. kötet 1 / 2 szám 1930, 1–33; TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien. IV. Skovoroda und Valentin*

vizsgálata során Szkovoroda filozófiájának forrását három fő szellemi irányzatra vezeti vissza. Egyrészt az antik „pogány” hagyományokra, másrészt az egyházatyák írásaira, valamint a nyugati középső- és újkori misztika irányzataira.³³ Tschizewskij Szkovoroda szimbólumhasználatában, emblematikájában és képekben megjelenő nyelvezetében látja a hasonlóságot a német spiritualistákkal, azok közül is elsősorban Angelus Silesius (1624–1677) valamint Weigel műveiben tapasztalható kifejezés móddal.

A Tschizewskij által is tárgyalt elemek közé sorolható többek között a „belső ember” (внутрішня людина), az „új Ádám” (новый Адам), a külső fizikai élettől való teljes elfordulás és annak önmagunktól való megtagadása; a lélek illetve a saját akarat megőlése (Убий душу)³⁴ az önmegismerés (Познай себе,³⁵ слухай себе), a mag a kör és a növény szimbóluma. Szkovoroda anthetikus kifejezés módja, optimista világszemlélete, isten nyugalma (Ruhe Gottes), és az isten nyugalomban való szemlélése,³⁶ a könyvekből elsajátított tudás valamint az értelem által szerzett tudás hátrányba szorítása a saját tapasztalat és az isteni megérintettség szemben szintén a megvitatott témák közé tartozik.³⁷ Különösen érdekes, hogy Szkovoroda-nál találkozhatunk a jegyesség misztikájának speciális kifejezés módjával is, amely különösen a „női misztikára” (Frauenmystik), valamint Heinrich Seuse (1295–1366) írásaira jellemző a nyugati misztikus-spiritualista irodalomban, és a bibliai Énekek énekére vezethető vissza. Ugyanis a 18. század közepén a „női misztika” még nem volt jelen az orosz-ukrán vallásos irodalomban.³⁸ Eltérvén a nyugati spiritualistáktól, Szkovoroda viszont nem veszi át a naturalista, alkimista irányzatokat (mint például a Paracelsisták, a rózsakeresztesek, és a Böhme-követők egy része).³⁹

A Tschizewskij által tipikusan a német misztikából származónak vélt szimbólumok egy része az egyházatyák illetve a hellenisztikus Platonizmus irodalmában is megtalálhatóak (így tehát elméletileg német közvetítés nélkül is bekerülhettek Szkovoroda gondolkodásába). Arra azonban tekintettel kell lenni, hogy a német misztikus-spiritualista gondolkodók karolják fel újra ezeket a motívumokat, amelyekhez speciális kifejezés mód is kapcsolódik. Tételezzük fel, hogy Tschizewskij kutatási eredményei a valóságot tükrözik, akkor Szkovoroda nem csak a szimbólumok, emblémák használata terén, hanem konkrétan a szavak és szintagmák szintjén is a német spiritualistákhoz feltűnően hasonlóan próbálja megfogalmazni a megfogalmazhatatlant, Istent.⁴⁰ A kutató sokhelyütt teljes egyezést fedez fel a német középkori misztika (amely a spiritualista irodalomban is mérvadó) és Szkovoroda

---

Weigel. In: *Zeitschrift für Slavische Philologie* továbbá ЧИЖЕВСЬКИЙ: *філософія Г. С. Сковороди*. Harkov, 2004, különösen 209–237.

33 ЧИЖЕВСЬКИЙ: *Сковорода* 29–38.

34 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien I*. 27, valamint vö. ЧИЖЕВСЬКИЙ: *Сковорода* 175–182; valamint a primer irodalomban: *Собрание сочинений Г. С. Сковороды. С биографией Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с замечаниями и примечаниями В. Бонч-Бруевича*. Szentpétervár 1912, 178; *Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Багалеем, Д. И.* (szerk.). Harkov 1894, 303.

35 *Сковорода* 1912, 320.

36 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien IV*. 325 valamint *Сковорода* 1912, 481, 104, 107.

37 Bővebben lásd TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien IV*. 325; ЧИЖЕВСЬКИЙ: *Сковорода* 166–169 valamint a primer irodalomban: *Сковорода* 1912, 481, 104, 107.

38 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien I*. 21.

39 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda. Dichter, Denker, Mystiker*. München 1974 (Harvard Series in Ukrainian Studies, 18) 201–211.

40 Szkovoroda nyelvezetével kapcsolatban lásd még BLACK, Karen Lindmark: *The sources of the poetic vocabulary of Grigorij Skovoroda*. Diss. 1975.

nyelvezete között. Ezen egyezések bizonyára az egyházatyák és a középkori misztika latin terminusaira vezethetők vissza. Tschizewskij viszont azt is megjegyzi, hogy a német misztikus-spiritualista gondolkodók műveinek ismerete, így például Johannes Tauler,⁴¹ Weigel, Angelus Silesius⁴² írásainak olvasása a Szkovorodáról fellelhető biográfiai adatok alapján nem rekonstruálható. Ennek ellenére Szkovoroda a német misztikus-spiritualista gondolkodás terjedésében az orosz birodalomban vitathatatlanul nagy szerepet játszott. A filozófus művei először a nagyorosz területeken kerültek nyomtatásba és így közkedvelt olvasmánnyá váltak a 19. századi ukrán és orosz szekták köreiben.⁴³

Mégis honnan származhatott a pravoszláv-keleti szláv gondolkodásban és nyelvhasználatban, ez az új világszemlélet, és gondolkodásmód Szkovoroda esetében? Alexandre Koyré és Tschizewskij a német misztikus-spiritualista irodalom hatására hivatkozik. Koyré (1986) véleménye szerint a német misztikus-spiritualista irodalmat „Szkovoroda Magyarországon és Németországban tett utazása alatt ismert meg.”⁴⁴ Tschizewskij szintén a német misztikus-spiritualista irányzatok ismeretét feltételezi Szkovoroda esetében, amely gondolatvilág közvetítésében Szkovoroda Magyarországon való tartózkodásának ill. az író 1750–53 közötti időszakra tehető Közép-Európai utazásának jelentőségét emeli ki. Szkovoroda életével kapcsolatban szinte kizárólag csak tanítványának – Mihajlo Kovalinszkij „жизнь григорія Сковороды”⁴⁵ címmel ellátott biográfiájára támaszkodhatunk. Kovalinszkij közvetlenül Szkovoroda halála után írta le emlékeit Szkovoroda életével kapcsolatban, műve nem csak forrás értékű az ukrán irodalom kutatóinak számára, hanem Tschizewskij szavaival élve: „egyike az akkori orosz irodalom legszebb prózai műveinek”⁴⁶ is. Az életrajzírás éppen ezen irodalmi jellege különös óvatosságra intő jel annak valóság tartalmára vonatkozóan. Kovalinszkij Szkovoroda külföldi tartózkodásával kapcsolatban megjegyzi, hogy az Bécsen, Budán és Pozsonyon kívül más környékbeli helyeket is meglátogatott.⁴⁷ Erre azonban pontosabb utalást csak a későbbi Szkovoroda-életrajzokban találhatunk, ahol is az író állítólagos németországi és olaszországi vándorlásáról olvashatunk. Tschizewskij véleménye szerint viszont egy ilyen németországi ill. itáliai utazás megtörténte tulajdonképpen kizárható, és nem is bizonyítható.⁴⁸ Feltehetően említette volna Kovalinszkij az életrajzírásában, hogy Szkovoroda ezeken a fontos helyeken is megfordult, továbbá elképzelhető, hogy Kovalinszkij Bécs, Buda, Pozsony „valamint más környező helyek”⁴⁹ alatt nem Münchent vagy más német ill. itáliai várost értett. Abban a kérdésben, hogy Szkovoroda Magyarországon, pontosabban külföldi körútja során ismerkedett-e meg azokkal a misztikus-spiritualista gondolatokkal és világszemlélettel, amellyel később műveiben is találkozunk, csak nehezen lehet állást foglalni.

41 (~1300–1361) Meister Eckhart és Seuse mellett a harmadik legismertebb német nyelven prédikáló későközépkori misztikus. Vö. GNÄDINGER, Louise: *Johannes Tauler. Lebenswelt und mystische Lehre*. München 1993.

42 Tschizewskij szerint Szkovorodára inkább ezek a spiritualisták, mintsem Böhme volt hatással.

43 TSCHIZEWSKIJ: *Mystik in Russland*, 189.

44 KOYRÉ, Alexandre: *De la mystique à la science. Cours, conférences et documents. 1922–1962*. Redondi, Pietro (szerk.) Párizs, 1986, 26.

45 СКОВОРОДА, Григорій: *Твори в двох томах*. 2. kötet. Kijev, 1961, 487–535.

46 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda* 11.

47 СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489.

48 БАГАЛІЙ, Дмитро: *Український мандрований філософ Григорій Сковорода. друзі, виправлене видання*. Kijev 1992, 53–54; Tschizewskij, Skovoroda 14.

49 „и прочія окольныя мѣста” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet 489).

Azt az elméletet – hogy Szkovoroda külföldi tartózkodása során ismerkedett meg nyugat-európai misztikus-spiritualista gondolatokkal – viszont alátámasztani látszanak Szkovoroda olyan jellegű megjegyzései, mint például az, hogy ő a 30. életévéig még nem olvasta a Bibliát. Szkovoroda ezen kijelentésével kapcsolatban Tschizewskij (1935) megjegyzi, hogy a filozófus ezen állítása addig még egy kutatónak sem tűnt fel, és hogy Szkovoroda itt valószínűleg nem arra utal, hogy 30 éves kora előtt nem olvasta a Bibliát, hanem arra, hogy addig még nem olvasta „helyesen”, megfelelően értelmezve, tudatosan a szent írást.⁵⁰ Tschizewskij továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy Szkovoroda ily módon kiemelt 30-ik életéve pont külföldi tartózkodásának időszakával (1750–1753) – amikor is Tokajon teljesített egyházi szolgálatot – csik egybe. Tschizewskij ezzel az információval is azt a tézist próbálja alátámasztani, hogy Szkovoroda misztikus-spiritualista világszemléletének és filozófiájának kifejlődését külföldi tartózkodása feltűnően nagymértékben befolyásolta és formálta.⁵¹

Az viszont továbbra is kérdéses, hogy Szkovoroda-ban az akkori Kijevi Akadémia, az orosz-ukrán területre lassan beszivárgó német spiritualista irodalom és más művek (mint például az egyházatyák írásai) hatására kifejlődhetett-e egyidejűleg a német misztikus-spiritualista gondolkodás és attól függetlenül is egy ilyen spiritualista világszemlélet.

Tschizewskij is felhívja a figyelmet arra, hogy Szkovoroda az egyházatyák és az antik filozófusok írásait, sőt részben még a német misztikus-spiritualista írásokat is megtalálhatta-e Kijevben. Tschizewskij, úgy, mint más kutatók is, ezzel kapcsolatban a Kijevi Akadémia szerepét emeli ki. Így például Popov (1969) is, aki a Szkovoroda korában az Akadémián uralkodó reform-szellem, valamint a reneszánsz és humanista gondolkodás jelenlétét emeli ki és azt tételezi fel, hogy Szkovoroda a Kijevi Akadémián ismerkedett meg a nyugat-európai filozófiával, köztük Descartes, Leibniz, Christian Wolff és mások műveivel.⁵²

Tschizewskij továbbá kiemeli az Akadémia kapcsán, hogy Szkovoroda kijevi tanulmányainak idején professzora volt Mychajlo Kazacynskyj, aki a lipcsei egyetemen folytatótt tanulmányainak köszönhetően jól ismerhette és közvetíthette az újkori német szellemiséget Ukrajnába.⁵³ Továbbá Prokopovics is az akadémián tevékenykedett ugyanabban az időszakban. Szkovoroda írásaiban a német misztikus-spiritualista gondolkodás mellett megfigyelhető a Kijevi Akadémián tanított szerzők írásainak hatása is. Ide tartoztak a már említetteken kívül még Cicero, Seneca, Boethius, Augustinus, Origenes, Dionysius Areopagita írásai.⁵⁴ Szkovoroda ismerte továbbá Prokopovics irodalmi munkásságát is, aki élete végéig a Lavrában terjesztette Arndt *Wahres Christentum* című munkájának ósláv fordítását. Mindezen okokból Tschizewskij nagyon valószínűnek tartja, hogy Szkovoroda olvasta Arndt *Wahres Christentum* című könyvét is.⁵⁵

50 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition*. In: *Zeitschrift für slavische Philologie* 1935, 12. kötet 1 / 2 szám 53–78, itt 54. lábjegyzet 1.

51 Lásd még „У ці роки розпочинається велика громадська, літературна і педагогічна діяльність Сковороди”. (ПОПОВ, Павел: *Григорій Сковорода. видавництво ходожної Літератури*. Kijev, 1969, 13.)

52 Lásd ПОПОВ: *Сковорода* 11.

53 TSCHIZEWSKIJ: *Skovoroda* 13.

54 Lásd TSCHIZEWSKIJ: *Philosophie* 81.

55 TSCHIZEWSKIJ: *Russischen Drucke* 60.

Szkovoroda és a nyugati misztikus-spiritualista irodalom közötti kapcsolat elemzése során felmerül egy esetleges kötődés lehetősége a szabadkőműves mozgalomhoz is, amely jelentős kiadói tevékenységet folytatott az ilyen jellegű irodalom terjesztésében a 18. század második felében. A legújabb kutatási eredmények⁵⁶ alapján azonban Szkovoroda esetlegesen feltételezett kapcsolata a szabadkőművességgel biográfiaileg nem bizonyítható.⁵⁷ Egy további kutató, Erdmann (2005) feltételezi – aki meg van győződve arról, hogy Szkovoroda kapcsolatba került a szabadkőművesekkel –, hogy Szkovoroda külföldön töltött évei során gyűjtött tapasztalatai, valamint az ottani szabadkőművesekkel kiépített kapcsolatai által ismerte meg a mozgalom alapelveit és szertartásait. Ezen feltevését arra alapozza, hogy véleménye szerint az orosz birodalomban a szabadkőművesség az első fázisában – amely 1731-re tehető – ezek az új eszmék főként a külföldiek között terjedtek, igencsak lassan. A mozgalom orosz földön való kiteljesedéséről a kutatások szerint csak 1750-es években beszélhetünk. Ennek ellenére Kijevben elég későn, 1784-ben nyílik meg az első páholy a tisztek számára, valamint 1788-ban még egy, ahol az értintkezés nyelve a német volt. Ebben az időszakban Szkovoroda azonban már nem tevékenykedett Kijevben. Harkovban 1783-ban, tehát Szkovoroda írói munkásságát tekintve elég későn nyílik meg az első páholy. Nagyon valószínűnek tűnik tehát, hogy Szkovoroda esetleges kapcsolatfelvétele a szabadkőműves mozgalommal vagy szentpétervári, ifjúkori ott tartózkodásának idejére, tehát az 1741 és 1744 közötti időszakra, vagy külföldi körútjának idejére, tehát 1750–1753-ra tehető. Azonban megjegyzendő, hogy 1741–1744 között Szentpétervárott csak igen kevés szabadkőműves páholy működött.⁵⁸

A fentiek is alátámasztják és megindokolják Szkovoroda Tokajból kiinduló külföldön tartózkodásának illetve utazásai időszakának alaposabb elemzésének szükségességét.

SZKOVORODA VALLÁSOS VILÁGKÉPÉNEK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON TÖLTÖTT TARTÓZKODÁSÁNAK IDEJE ALATT

Kovalinszkij tudósítása szerint Szkovoroda Kijevbe, az Akadémiára történő visszatérése után nem találta elegendőnek azt a tudást, amit ott számára kínáltak. Az életrajzíró szerint főképp ez motiválta a filozófust abban, hogy külföldön szerezze meg az áhított tudást és ismereteket.⁵⁹ Mint már említettük, Szkovoroda bizonyíthatóan Tokajban, Budán, Bécsben és Pozsonyban tartózkodott.

A filozófus Gavriil Visnyevszkij⁶⁰ vezérőrnagy szolgálatában jutott el idegen országokba, így magyar területekre is. Szkovoroda hosszabb idejű külföldi tartózkodása Tokajban

56 Itt elsősorban Elisabeth von Erdmann 2005-ben megjelent könyvére (ERDMANN, Elisabeth von: *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794)*. Köln, 2005), ill. Uskalov kutatásaira gondolok. Többek közt УШКАЛОВ, Леонід: *Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду*. Harkov, 2001.

57 ERDMANN: *Unähnliche* 46.

58 ERDMANN: *Unähnliche* 47.

59 „Круг наук, передаваемых в Кієвъ, показался ему недостаточным. Он возжелал видѣть чужіе краи. Скоро представился повод к сему, и он воспользовался им всеохотно” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489).

60 A Visnyevszkij család addigra már ismert volt azon a vidéken. Gavriil Visnyevszkij apja, Fjodor alezredes már korábban, 1729-ban Tokajról szállított borokat Szentpétervárra a cári udvarba. Később 1744-ben átvet-

kezdődött, ahol a görög katolikus templomban teljesített szolgálatot (főképp mint kántor).⁶¹ Kovalinszkij életírásában Tokajt első állomásként és Szkovoroda további utazásaihoz fontos lépésként ábrázolja, melynek során a spiritualista gondolkodónak lehetősége nyílt olyan nagy tudású emberekkel találkozni és olyan új nézetekkel megismerkednie, akikkel ill. amelyekkel nem volt módja hazájában kapcsolatba kerülni.⁶²

Amennyiben Kovalinszkij irodalmi jellegű elbeszélésének hitelt adunk, ezen beszámoló alapján két fontos dolgra következtethetünk:

1. Szkovoroda valami olyan tudásanyagra vágyott, ami Kijevben nem volt elérhető számára. Ez Tschizewskij és Koyé azon feltevését támasztaná alá, miszerint Szkovoroda misztikus-spiritualista gondolkodása szempontjából kulcsfontosságú volt tartózkodása Tokajon, pontosabban az onnan kiindulva tett utazásai.

2. Kovalinszkij beszámolója véleményem szerint azt is sugallja, hogy Szkovorodának azt a döntését, hogy Tokaj városában vállal tisztséget, elsősorban nem konkrétan maga Tokaj városa motiválta, hanem a tény, hogy ezáltal közelebb kerülhetett más, fontos szellemi-tudományos központhoz, és így kapcsolatot vehetett fel jelentős és közismert gondolkodókkal például Budán, Pozsonyban vagy Bécsben. Továbbá az is kiderül, hogy Szkovoroda tudatosan döntött külföldi tartózkodását illetően, sőt maga szorgalmazta azt.

Mindezek mellett érdekesnek mutatkozik megvizsgálnunk azt, hogy Tokaj milyen szerepet játszhatott a misztikus-spiritualista irodalom terjesztésében illetve milyen mértékben voltak jelen az ilyen jellegű irodalmat befogadó csoportok (pietisták, magyar területekre települt német ajkú lakosság) Tokajban és környékén a 18. század közepén, Szkovoroda ott tartózkodásának idején.

Az Abaúj vármegyébe tartozó Tokaji ortodox parókia a munkácsi püspökség alá tartozott. Tokaj – mint ahogy a Tiszántúl háború után elnéptelenedett városai – a 17. első évtizedeiben kezdett görögökkel, rácokkal és ruszinokkal benépesedni. Tokajban a ruszinokkal együtt vallási szempontból egy csoportot képező görögök és rácok első nyomai is a 17. századból származnak.⁶³ Az ortodox hitűek a 17. század elejétől kezdve unióra törekednek, minek hatására a ruszin nép teljes egészében egyesült Rómával.⁶⁴ Így a munkácsi püspökség is 1646-ban egyesült Rómával. Az unió után az immár görög katolikusok megtarthatták szertartásukat és papjaik elnyerték mindazon jogokat és kiváltságokat, amelyek a római katolikus lelkészeket megillették.⁶⁵

Szkovoroda tokaji tartózkodása idején a munkácsi püspökség élén az egyházi írók által nagyra becsült Olsavszky Mihály Mánuel (püspök: 1743–1767) állt. A 18. század közepén a munkácsi püspökségben a legnagyobb gondot a papnevelés és a megfelelő liturgikus

---

te a tokaji szőlő termelésére, valamint a tokaji bor orosz földre való szállítására létrehozott bizottság irányítását. Apja halála után fia, Gavriil vette át ezt a posztot. Lásd БАГАЛІЙ: *мандруваний* 55–56.

61 СКОВОРОДА 1961, 2. kötet, 489.

62 Lásd „старался знакомиться наипаче с оудьми ученостію и знаніями отлично славимыми тогда” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489) valamint [На йому подорож у чужі краї він] почему и способствовал сими доставить себѣ знакомство и пріязнь ученых, а с ними новыя познанія, каковых не имѣл и не мог имѣть в своем отечествѣ” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489–490).

63 SASVÁRI László: *A Tokaj térségében élt görögök (és rácok) nyelvi emlékei*. Budapest 1976. (Eötvös Loránd Tudományegyetem: Nyelvtudományi Dolgozatok, 20), 27.

64 PRIGYI István: *A magyarországi görög katolikusok története*. 1. köt. Nyíregyháza 1990, 87.

65 PRIGYI: *A magyarországi görög katolikusok* 87.

könyvek hiánya jelentette.⁶⁶ Oslavszky éppen ez okból már 1744-ben kétéosztályos intézetet alapított. Szintén a megfelelő képzési színvonal érdekében ábécéskönyvet állított össze latin és ósláv nyelven. Az iskola számára Mária Terézia biztosított anyagi támogatást. A görög katolikusok és az ortodox hitűek jelenléte a térségben politikai szempontból mégsem volt problémamentesnek mondható, aminek alapja éppen a görög keleti és az ortodox hitbéli azonosságoknak tulajdonítható. A probléma egyik fő forrása az 1646-os unió megkötése óta nem megfelelőnek nyilvánított (mivel hivatalosan nem unitus) ortodox eredetű és kiadású szertartáskönyvek további használata volt.⁶⁷ Erre az Oslavszky által, Mária Terézia utasítására történt egyházmegyei felmérés során derült fény 1750–1752 között. A vallásos helyzettel való elégedetlenségre utal továbbá az is, hogy 1761-ben az ortodox egyház és az unitusok között további komoly nézeteltérés adódott, amikor is a szatmári és a szabolcsi görög katolikusok az ortodox egyházhoz, pontosabban Papp Szofrónius ortodox pap hatására a karlócai metropolitához akartak csatlakozni.⁶⁸ Ennek hatására Mária Terézia felkérte a karlócai metropolitát, hogy ne küldjön ortodox papokat a görög katolikusokhoz. Miután arra is fény derült, hogy „a tokaji orosz pap hatalmas propagandát kezdett a pravoszlávizmus érdekében”⁶⁹ a császárnő azonnal kiutasítja a papot Tokajból, valamint azt is feltételül szabta, hogy a birodalomból származó oroszok többé szülőföldjükről származó papot nem tarthatnak. 1765-ban Hajdúdorogon is nézeteltérés támadt, amely során kiderült, hogy a görög katolikusok körében egyesek kapcsolatot tartottak fenn az orosz bizottság lelkészével, valamint többen is az ortodox istentiszteletet látogatták. 1771-ben újabb botrány tört ki, mikor kiderült, hogy a görög papot rendszeresen a tokaji orosz rezidens káplánja helyettesítette.⁷⁰ Noha Szkovoroda Tokajhoz való viszonyáról konkrétan nem is tudunk meg sok mindent ezekből az eseményekből, és egy részük Szkovoroda Tokajban tartózkodása után történt is, arra azonban fény derül, hogy Tokaj térségében a pravoszláv egyház szerepe nem szűnik meg az unió után sem. Az is tény viszont, hogy a meggyengült helyzetéből adódóan nem a felszínen, de az immár görög keleti hívők vallási életében és szertartásrendjében (a szertartásos könyvek által) mégis tovább is fontos szerepet játszott a pravoszláv egyház, és ez a tény többször is nézeteltérésekhez vezetett a térség vallási és politikai vezetésével.

Vessünk azonban egy pillantást a misztikus-spiritualista nézeteinek terjesztésében is szerepet játszó pietista irodalom helyzetére a magyar területeken.

Mint korábban említésre került, a német misztikus-spiritualista irodalom terjesztésében nagy szerepet játszott a pietizmus mozgalma. A pietizmus követői Magyarországon főképp a hallei irányzatot képviselték és elsősorban nyugat Magyarországon Győrben és különösképpen Pozsonyban voltak jelen.⁷¹ A pietizmus Magyarországra való közvetítésé-

66 A 18. században a keleti szertartású püspökök képzésére a nagyszombati Szent Albert szemináriumban került sor. Többek közt itt tanult Oslavszky Mihály is. Lásd BOTLÉK József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest 1997, 27.

67 Tokajon bizonyára az az 1644-es Lembergben kiadott evangélikus könyv volt használatban, melyről Sasvári László is említést tesz tanulmányában. Lásd SASVÁRI: *Tokaj* 27–28.

68 BOTLÉK: *Hármas kereszt* 36.

69 MOSOLYGÓ József: *Tokaj és vidéke*. Budapest 1930 (Magyar Városok Monográfiája), 77.

70 SASVÁRI: *Tokaj* 53–54.

71 CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Budapest, 2000 („Ungarischer Pietismus 1700–1756: Zusammenfassung” 311–319.) (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 36) 312.

ben Bécs és Szilézia közreműködése emelhető ki, amely főleg könyvek küldésben merült ki.⁷² Többek között ennek hatására a protestáns vallási irodalomban is megjelentek a német spirituális irodalom pl. Arndt, Francke műveinek magyarországi feldolgozásai, melyek a lelkészeket voltak hivatva kegyességük fejlődésében segíteni.⁷³ Általánosságban továbbá elmondható az is, hogy az 1688-as protestáns könyvekre elrendelt cenzúra után a durva hitvitázó irodalom alább hagyott és helyébe a biblia iránti érdeklődés került. Kifejezetten sok olyan értekezés született, amely a biblia egy-egy nevezetesebb eseményeit taglalja.⁷⁴ A bibliával való ilyen jellegű foglalatosság megerősítette azt a nézetet, hogy a szentírás történeti elbeszéléseit igenis alá lehet vetni allegorikus értelmezésnek, amelynek egyenes következménye lett a típusokkal és emblematikával való foglalkozás.⁷⁵ Erre a magyarországi fejleményre is célszerű figyelmet fordítani Szkovoroda magyarországi tartózkodásának lehetséges hatásai vizsgálatakor, hiszen – mint már fentebb megjegyeztük – Szkovoroda pont erre az időszakra datálja bibliaélményét. Emellett az is köztudott, hogy Szkovoroda maga is foglalkozott az emblematika irodalmával és bibliaértelmezési nézetei sem mondtak ellent a hazai protestáns bibliaértelmezésnek.⁷⁶

Bár Tokaj nem játszott kiemelt szerepet a hazai pietizmus terén, mégis érdemes Tokaj vallási életével kapcsolatban megemlíteni Tolnait, aki a puritanizmus⁷⁷ nézeteinek elterjedésében nagy szerepet játszott a 17. század derekán a térségben. Tolnai 1644 végétől nyerte meg a tokaji elsőpapságot, ahol azonnal hozzálátott fő célkitűzésének, a református vallásos élet bensőségessé, öntudatossá tételének megvalósításához. Tolnai a teológia megvitatásáról kialakított elutasító véleménye ellenére – hivatalba lépése után nem sokkal – már az 1645 december 6-án rendezett tokaji zsinaton mégis vallásos vitába keveredett.⁷⁸

Tolnai reformjai azonban nemcsak a térség vallási életében, hanem a sárospataki kollégium rektoraként az oktatásban is éreztették hatásukat. Jól tudjuk, hogy Szkovoroda maga is tevékenykedett az oktatás terén, többek között költészetet tanított Perejaszlayban, és maga is kidolgozott reformokat a költészet oktatására, tehát feltehetőleg érdekelték az oktatás kérdései is.⁷⁹ Különösen nagy jelentőséggel bír az a tény is, hogy a korában talán leghíresebb pedagógus, Comenius, Tolnai szorgalmazására érkezett Sárospatakra(!).⁸⁰ Ez különösen azért fontos tény Szkovorodával kapcsolatban is, mivel Tschizewskij Szkovoroda megvilágosodását leíró *álom*⁸¹ című élménybeszámolójával kapcsolatban Comeniusi hatást vél felfedezni.

72 Uo. 316.

73 ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus története. 1895-ig. 2. kötet.* Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. 172.

74 Lásd ZOVÁNYI: *A magyarországi 2. kötet* 65.

75 Uo.

76 Bővebben az emblematikus irodalomhoz lásd TSCHISEWSKIJ: *Emblematische Literatur bei den Slaven.* In: PENKERT, Sibylle: *Emblem und Emblematikrezeption. Vergleichende Studien zur Wirkungsgeschichte vom 16. bis 20. Jahrhundert.* Darmstadt, 1978, 140–153.

77 A puritanizmusról bővebben lásd ZOVÁNYI: *A magyarországi 1. kötet.*

78 Tolnairól bővebben lásd ZOVÁNYI Jenő: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban.* Budapest 1911, különösen az 85–100 oldalak.

79 A 17. századi felső-magyarországi oktatás helyzetéről bővebben lásd DIENES Dénes: *Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672.* Sárospatak, 2000 (Acta Patakina, 4).

80 ZOVÁNYI: *A magyarországi 1. kötet* 279.

81 Lásd СКОВОРОДА 1961 2. kötet 474–475.

Kovalinszkij életírásában Szkovoroda nyelvtudásával kapcsolatban megjegyzi hogy az író jó latin és német nyelvtudással rendelkezett és értett görögül is.⁸² Ezen felül mivel úgy tűnik, hogy Szkovoroda jó véleményrel volt az „ő szeretett németeiről” feltételezhető, hogy a filozófus a betelepült német anyanyelvűekkel kereste Tokajon illetve más magyar városokban is a kapcsolatot.

A német ajkú családok letelepedése Magyarországon a 18. század folyamán három hullámban történt. Az első hullám az 1689–1740 időszakra tehető, melynek során Magyarországon III. Károly irányítása alatt elsősorban a dunántúli országrész, Pest, Dél-Magyarország, és az Északi Középhegység (Heves, Zemplén) került betelepítésre.

A második szakaszban Mária Terézia idején elsősorban Elsass-Lotaringiából, Badenből, Luxemburgból és Pfalzból érkeztek telepések a szláv-román területekre, valamint Tokaj környékére is. Ekkor népesült be az 1750-ben Mária Terézia által kiállított hivatató levél (Siedlungspatent) hatására az egyik legnagyobb, Tokaj térségében található német ajkú település, Rátka is. Sajnos azonban Szkovoroda misztikus-spiritualista gondolkodásmódjára ezek a telepés családok valószínűleg nem lehettek nagy hatással, mivel tradicionális katolikus családokról van szó, akik zárt közösségekben éltek.⁸³

A harmadik szakasz II József nevéhez köthető és már Szkovoroda magyar területen való tartózkodása utánra tehető.⁸⁴

A német anyanyelvű lakosság letelepedése szempontjából Buda illetve Pest kiemelten frekvenciát játszott a 18. század folyamán is. Ezeken a területeken már a 13. században nagy volt a németajkú lakosság aránya. A települések német anyanyelvű családokkal való új, gyors betelepítése bizonyára annak is köszönhető volt, hogy sok család a török pusztítás után vissza kívánt térni a 13. század óta otthonának számító Budára⁸⁵ ill. Pestre.

A legtöbb németajkú család magyar területeken való letelepedése tehát a törökök kiűzése után történt. Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy azokon a területeken, ahol a török hódítás nem járt eredménnyel, illetve a török hamar visszavonulásra kényszerült, ott megmaradt a német nyelvű lakosság, amely a német protestáns kultúrát követte. Ennek köszönhetően a Szepességben és az észak-magyarországi bányavárosokban találhatjuk a „leggazdagabb német protestáns kultúrát”.⁸⁶ Szintén virágzó volt a protestáns irodalom és kultúra az erdélyi szász prédikátoroknak köszönhetően. A pietizmus ezeken a területeken a 18. század első két évtizedében jelent meg és hirtelen nagy népszerűsége tette szert.⁸⁷ Ezt mutatja az is, hogy az erdélyi protestáns irodalomban szintén kimutatható Arndt ill. Thomas a Kempis műveinek hatása.

82 „Он говорил весьма исправно и с особливою чистотою латинским и немецким языком, довольно разумь еллинский” (СКОВОРОДА 1961 2. kötet 489).

83 SPÉDER Antal – TAKÁCS Péter: *Rátka története a betelepüléstől a II. világháborúig*. In: FRISNYÁK Sándor (szerk.): *Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján*. Rátka, 1991, 27–85.

84 HUTTERER, Claus Jürgen: *Die deutsche Volksgruppe in Ungarn*. In: ugyanaz: *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. Budapest 1991. (Ungarndeutsche Studien, 6), 253–280, itt 258.

85 Buda lakosságáról lásd még NAGY Lajos: *Buda Polgársága a XVII. század végén*. In: TARJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest 1966 (Budapest Városterületi monográfiái, 26), 27–57.

86 PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története. A legrégebbi időktől 1848-ig*. Mária-besnyő-Gödöllő 2002 (Iistoria Incognita), 221.

87 PUKÁNSZKY: *német irodalom* 243.

A leendő németajkú telepes családok toborzása elsősorban a déli- és közép németországi területen folyt, melyben a katolikus egyház is kivette a részét. Ugyanis a katolikus Habsburg vezetés főként katolikus német családokkal kívánta betelepíteni az elnéptelenedett magyar falvakat. Ezzel a betelepítési politikával a Habsburg vezetés erősíteni kívánta politikai hatalmát és az ellenreformáció hatékonyságát a térségben, valamint ellene akart hatni a már letelepedett protestáns németiség tevékenységének. Ennek ellenére a lutheránus és kálvinista németajkú parasztok körében is népszerűvé vált a betelepedés, amiben nem kis szerepet játszott az is, hogy a felajánlott engedmények hatására a protestáns letelepedők a magyar területeken nagyobb vallási szabadságban reménykedhettek. Ily módon a letelepedés egy protestáns magyar földbirtokos birtokán nagyobb vallásszabadságra adhatott esélyt, mint az addigra már erősen ellenreformált osztrák területen maradás.⁸⁸ Az új betelepedők között nagy számban voltak kereskedők is. Ezt a tényt azért emelem ki, mivel Tokaj, mint tiszai átkelő hely, fontos állomása volt az ország egyik jelentős kereskedelmi útvonalának, amely Brassóból Pestre vezetett. Ez azért is érdekes tény, mivel tapasztalataink szerint az „új” misztikus-spiritualista tudásanyag és nyomtatványok terjesztése gyakran a kereskedők személyében talált közvetítőre. Tehát ez is lehetőséget nyújthatott Szkovorodának arra, hogy ilyen jellegű irodalomhoz jusson.

Rövid vallástörténeti és politikai kitekintésünk alapján véleményem szerint nem bizonyítható egyértelműen Szkovoroda kapcsolatba kerülése a rá nagy hatást gyakorló – hazájában nem hozzáférhető – misztikus-spiritualista irodalommal, csoportokkal és tanokkal Tokaj térségében. Mint láttuk, a Tokaj környékén élő, zárt közösséget képező és katolikus felekezetű betelepült német ajkú lakosság aligha közvetíthette Szkovoroda felé a misztikus-spiritualista gondolatvilágot.

Ennél sokkal inkább feltételezhető, hogy Szkovoroda esetleg erdélyi vagy szepességi lelkészekkel tartott fenn kapcsolatot. A pietizmus hatása is inkább ezekben a körökben vehető észre, és nem a tokaji szellemiség köreiből mutatkozott. Egyedül a Tolnai hatására elterjedt puritanizmus ill. iskolareformok, valamint Comenius jelenléte a közeli képzési centrumban, Sárospatakon tűnik Szkovoroda érdeklődésével egybevágónak.

Mindezek következtében és a korábban felsorolt okokból kifolyólag valószínűbbnek tartom, hogy Szkovoroda valójában csak mint kiinduló pontnak, amolyan első lépésnek tekintette tokaji küldetését, amelynek segítségével lehetősége nyílt más, spirituális szempontból aktívabb területek meglátogatására. Ilyen központnak számított a 18. században Buda, Pozsony és a protestantizmus üldözése ellenére Bécs is. Mivel mindezen városokba Szkovoroda is ellátogatott,⁸⁹ vessünk tehát egy rövid pillantást ezek társadalmi és hitéleti helyzetére Szkovoroda ott tartózkodásának idején.

A Budán élő németiség már a reformáció kezdetekor kiállt az új tanok mellett, sőt a budai német papok nagy szerepet játszottak a reformáció budai terjesztésében is.⁹⁰ A török felszabadítás után, a 18. században Budán három nagy nemzetiségi csoport – a magyar, a

88 HUTTERER: *Volksgruppe* 257. A telepítéssel kapcsolatban lásd még TILKOVSKY Lóránt: *Német nemzeti-ség – magyar hazafiság*. Pécs, 1997 (Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből), különösen a 27–36 oldalak.

89 СКОВОРОДА 1961 2. kötet, 489.

90 BÁCSKAI Vera – GYÁNI Gábor – KUBINYI András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest 2000, 64.

német és a rác – közül a német bizonyult a legerősebbnek, miután a város igazgatása a német polgárság kezében volt.⁹¹ Buda egyben szoros kapcsolatot tartott fenn Béccsel is és a budai diákok nagy része is a Bécsi Egyetemen szerzett oklevelet.

Ausztriában a II. Rudolf által megkezdett ellenreformáció hatására a 17. század első felében a protestáns vallásúaknak át kellett térniük a katolikus hitre, vagy pedig el kellett hagyniuk hazájukat illetve (a nemesek) belső emigrációra kényszerültek. Az ennek következtében megindult emigráció még a 18. században is éreztette hatását. Ugyancsak a század közepére alakultak ki az osztrák területen maradt evangélikusok stabil titkos csoportosulásai, akik rendszeresen tartottak fent kapcsolatot egymással levelezés ill. misztikus-spiritualista irodalom küldésének segítségével. Ezek a csoportosulások a lutheránus külfölddel is ápták a kapcsolatot. Az evangélikus hitvallás gyakorlásának teljes betiltása után csak a hivatalnokok, az evangélikus államok küldöttei és a Bécsen átutazó kereskedők gyakorolhatták vallásukat, melynek következtében Bécsben a teljes tiltás ellenére isentisztelet tartására is sor kerülhetett.⁹² A titkos csoportosulások ezt a privilégiumot kihasználva gyakran kereskedőkkel ill. a Bécsen átutazó idegenek segítségével küldték el leveleiket valamint misztikus-spiritualista könyveiket sorstársaikhoz továbbá külföldre is. Mint fent említettük, ez azért is figyelemre méltó az elemző számára, mivel Szkovoroda így módon az utazó kereskedők révén Tokajból is könnyen létesíthetett kapcsolatot mind a Budán, mind a Bécsben tevékenykedő spiritualista csoportokkal.

A hazájukban maradt nemes protestánsok nagy része külföldre, Regensburgba, Augsburgba, Nürnbergbe valamint a nyugat-magyarországi városokba, így például Pozsonyba jártak rendszeresen isentiszteletre. Ez azért is kiemelendő, mivel tudjuk, hogy Pozsonyra erősen hatott a hallei pietizmus. Tokajjal ellentétben, a vonatkozó szakirodalomban részletesen elemzik Buda, Bécs és Pozsony szerepét a misztikus-spiritualista irodalom közvetítésében. Szkovoroda látogatásai viszont az említett városokba csak megjegyzések szintjén és szétszórtan jelennek meg az általunk ismert hivatkozásokban.

Mindezen tények ismeretében Szkovoroda Budán, Bécsben ill. Pozsonyban való tartózkodása ezért is Fontosabbnak tűnhet az író misztikus-spiritualista gondolkodásának alakulásában, mint Tokaj.

TÜNDE BEATRIX KARNITSCHER

SEARCHING FOR GOD BETWEEN EAST AND WEST IN THE 18th CENTURY
THE YEARS HRIHORIJ SZKOVORODA SPENT IN HUNGARY

Though known for international scholarship, the activity of the Ukrainian philosopher, theologian, writer and spiritualist, Hrihorij Szkovoroda (1722-1794), who bridged the culture, religious literature and philosophy of Eastern and Western Europe, so far has not been studied in detail. Present study analyses Hrihorij Szkovoroda's stay in Hungary, drawing on the fact that the years he spent abroad (1750-1753) had an important effect on his intellectual development. This period started with his service in Tokaj. The study discovers the Hungarian influences in the spread of Western European mystical-spiritualist literature and thoughts in Eastern Slavic philosophy and literature during the 18th century.

91 BÁCSKAI – GYÁNI – KUBINYI: *Budapest* 86.

92 REINGRABNER Gustav: „A protestantizmus a mai Ausztria területén a 17. században”. In: NAGY Márta (szerk.): *Új kegyesség. Fejezetek az osztrák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből*. Budapest 1997 (Metronóm könyvek), 11–42 itt. 38.

TAMÁSI ZSOLT

A SZÉKELYFÖLDI KATOLIKUS PAPSÁG FORRADALMI SZEREPVÁLLALÁSA 1848/49-BEN

Esettanulmány: Andrási Antal gyergyóalfalvi plébános és kerületi jegyző szerepe *

A székelyföldi római katolikus egyházmegyes papság az 1848/49-es forradalom és szabadságharc ideje alatt az eseményeknek nemcsak részese, hanem alakítója is volt. Ez egyformán igaz az egyházon belüli reformok és a forradalom katonai eseményei szempontjából is. Jelen tanulmányban a szerepvállalások esetében a háttérből nagy befolyást gyakorló gyergyóalfalvi plébános és gyergyói kerületi jegyző, Andrási Antal¹ személyes hatását igyekszünk beazonosítani. A forradalmi elkötelezettségét osztó kerületi esperesnek, Mészáros Antalnak² a segítségével a gyergyói esperesi kerület magatartásán túl³ ugyanis az egész egyházmegye forradalmi évek alatti történéseit is közvetve befolyásolta

* Az esettanulmány része az OTKA NK 83799 kutatásnak. Megírását a Székely Előfutár Alapítvány 2012. évi kutatási támogatása tette lehetővé.

1 Andrási Antal Nagykászonban született 1809-ben. Teológiai tanulmányait Gyulafehérváron, Pesten, Bécsben a Pazmaneumban végezte. Pappá 1833-ban Pozsonyban szentelték, tanulmányait 1833–1835 között Bécsben az Augustineumban folytatta. 1835-től Gyulafehérváron teológiai tanár és prefektus, párhuzamosan Magyarigénben helyettes plébános. 1843–1849 között Gyergyóalfaluban plébános és kerületi jegyző. Az 1848-as forradalomban való részvétele miatt elfogták. Miközben Csíkszeredába kísérték, útközben a bekövetkező sorsa miatti félelmében Csíkszenttamáson föbe lőtte magát. FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, Bp.–Kolozsvár 2009. (a továbbiakban FERENCZI 2009), 152.

2 Mészáros Antal 1800-ban született. Pappá szentelve 1823-ban. Kolozsváron káplán, 1827-től Tusnádon plébános, 1841-től Gyergyószentmiklóson. 1843 (1845?)-től gyergyói esperes, iskolafelügyelő, gimnáziumi igazgató. 1849-ben a forradalom idején tanúsított magatartása miatt egy évet börtönben ült. 1850-ben szabadulása után előbbi hivatalát foglalta el. Meghalt: 1865. november 6. FERENCZI 2009. 343.

3 A gyergyói kerület történetének részleteit korábban konferenciákon és szaktanulmányokban már néhány alkalommal érintettem. A konferencia-előadások adatai: *A csiki és gyergyói római katolikus papság az 1848/49-es forradalomban*. Székely történeti konferencia, Szervező: Erdélytörténeti Alapítvány, Debrecen, 2009. október 2–3. (a konferencián elhangzott előadás tanulmánykötetben is megjelent: TAKÁCS Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia*. Erdélytörténeti könyvek 8. Debrecen, 2009. 329–348.); *A gyergyói papság kezdeményező szerepe az 1848–49-es egyházi reformban* – EME – Nemzetközi történetész konferencia, Gyergyószentmiklós, 2010. május 27–28. A témához kapcsolódó tanulmányaim: *Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1849-es forradalomban*.: Gyergyói gyűjtőlevéltári adalékok az egyházmegye történetéhez. In: BALOGH Margit (szerk.): *„Alattad a föld, fölötted az ég...”: Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Bp. 2010. 81–100.; *Az erdélyi egyházmegyes papság radikálisabb reformtörekvéseinek háttere 1848/49-ben* – In: *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 12 (2009) 259–282.

tevékenysége. Szerepvállalása során jelen tanulmányban vázoljuk azokat a háttéreseeményeket, amelyek keretében mérhető kiállításának a hatása. Előbb az 1848-ban megtartott egyházmegyei zsinat előkészítésében, majd az 1849-es, a megyéspüspöktől elszigetelt egyházmegyében az espereskerületi nagyobb autonómia szervezésében játszott szerepét körvonalazzuk. Ezt követően térünk ki a katonai eseményekre játszott hatására, s az ezzel járó, a megtorló osztrák hatalom részről történő letartóztatására, ennek következményére.

Az 1848 áprilisban szentesített, egyházat érintő pozsonyi törvények az egyházmegyéekben a reformok átgondolására és megfogalmazására adtak lehetőséget. A pozsonyi törvények közül a 20. tc. a vallások közötti egyenlőség kimondásával úgy szüntette meg a katolikus egyház addigi államvallási jellegét, hogy párhuzamosan az állami beavatkozások korábbi lehetőségeit nem törölte el. Ezért már a törvényalkotás folyamán a katolikus egyház képviselte kérte annak pontosítását, hogy a katolikus egyház belső szerkezetébe (püspöki, lelkési kinevezések, dogmatikus elveken alapuló egyházi jogok) megszorításokkal vagy csonkításokkal történő külső beavatkozására a későbbiekben ne kerülhessen sor. Ennek érdemi tárgyalása időhiányra való hivatkozással elmaradt.⁴ A törekvés az elnapolással nem szűnt meg, a kérés támogatottságát a magyar püspöki kar azzal próbálta bizonyítani, hogy a hívekkel is aláíratják a petíciót. Ugyanakkor az esztergomi főkáptalan körlevele arra is rámutat, hogy az érdekek érvényesítésére a legjobb megoldás a nemzeti zsinat tartása lenne. „*Hogy a catholicus közösség ekképp mellőzött petícióját sorsára nem hagyhatja, és hagyni nem fogja, az a dolgok természetéből, és minden oldalról nyilvánuló catholicus közvéleményből világos. S hogy e közérzelem kifejezésére szükséges megyei és nemzeti zsinatok, s egyházi gyűlések tartása,*”⁵ tehát ajánlják az egyházmegyei zsinatok megszervezését, mintegy előkészítőül a nemzeti zsinatra.

Az egyházmegyei zsinat szervezése Erdélyben nem volt egészen egyértelmű, hiszen annak ellenére, hogy a pozsonyi törvénykezés tartalmazta az uniót Erdéllyel, annak erdélyi országgyűlési elfogadása és uralkodói szentesítése előtt jogilag Erdélyt semmi sem érinthette a pozsonyi törvénykezésből. Így a nemzeti zsinati tervhez való kapcsolódás sem lehetett teljesen biztos. Igaz, hogy az erdélyi egyházmegyes püspök, Csíktusnádi Kovács Miklós kezdetektől együttműködve a magyar püspöki karral, aktív részt vállalt már a petíciós akció szervezésében,⁶ viszont az egyházmegyes papság átfogó tervei túlmutattak az

4 A katolikus autonómia biztosításának módozatáról április 7-én Rónay János Csanád megyei követ ismertette az országgyűlésen. Kérték, hogy a katolikus egyháznak a polgári hatalommal való viszonya egyedül a törvény által rendeztessék, *akárcsak* a másvallásúak esetében, engedélyezzék a zsinatok szabad tartását, legyen biztosítva a katolikusoknak is saját iskoláiknak alapítási és igazgatási joga; a katolikusoknak is szabad legyen saját alapítványaikat – azokat is, amelyeket eddig a királyi helytartótanács alatt voltak – függetlenül kezelni. A kérés tárgyalását az időhiányra hivatkozva (hogy április 10-ig – amikor is a király Pozsonyba érkezik – újabb kérdést vegyenek fel a tárgyalásokba) elnapolták. Az idő rövidsége valóban nem adhatott lehetőséget arra, hogy egy új kérés tárgyalását napirendre tűzzék, de a helyzet dilemmája az, hogy a 20. törvénycikk megszavazása előtt a katolikus egyház államvallási helyzetből nem igényelhetett autonómiát, a szavazás után viszont hiába igényelt, mert erre „nem volt idő”. TÖRÖK Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális katolicizmus történetéhez*. Bp., 1941.

5 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (GyÉFKL), Püspöki Iratok (PI) – 389. d. 3. cs. 687/1848. – *Az esztergomi káptalani gyűlés határozata*, Esztergom, 1848. május 2.

6 Már 1848 májusában kiadja ebben az ügyben kelt körlevelét: „*Sziveskedjék a religio és egyház legszentebb ügyében szerkesztett, ide mellékel, s a legközelebbi erdélyi országos, s ha itt célt nem érünk, a magyarhoni nemzeti gyűlésre is mulhatatlanul beadandó pontokat egy, minél előbb tartandó kerületi gyűlésben hatályos közremunkálásával pártolni, indokolni és lehetőleg felvilágosítással e közügyünket oda vezetni, hogy a*

állami beavatkozással szemben megfogalmazott püspöki önvédelmi diskurzusnál. A Magyarországon kibontakozó alsópapsági reformmozgalomhoz közelítve az egyházmegyei zsinatban lehetőséget láttak olyan reformok szorgalmazására, amelyekre a korábbi, jozefinista szellemű államegyházi keret nem adhatott lehetőséget. Ezzel magyarázható, hogy a petíciós akcióba való bekapcsolódás mellett⁷ erőteljesebben figyelhető meg az egyházmegyei zsinat igénylése. A magyar püspöki kar által javasolt tárgyalási tematikát megelőlegezve igyekeztek alulról szervezve az általuk legjelentősebbnek tartott kérdések megtárgyalását is kieszközölni. Ebben a folyamatban, a háttérben a szervezést a gyergyói kerület, főleg a kerületi jegyző irányította. Nem tudhattak arról, hogy a megyéspüspök, Kovács Miklós 1848. május 18-án a gyulafehérvári papságot „*pünkösöd hó 20-án reggeli 10 órára a mostani körülményekben az egyház részéről szükséges teendők feletti tanácskozás végett, a praeposti terembe*” összehívá⁸ elhatározva, hogy annak ellenére, hogy az unió kimondása előtt egyházmegyei zsinat a nemzeti zsinat előkészítéseként még nem tartható, mégis elkezdí annak előkészítését.⁹ Ebben a szellemben körlevéllel fordult az egyházmegye esperesi kerületeihez,¹⁰ s az előkészítés beindításáról tájékoztatta a magyar püspöki kart is.¹¹ A gyergyói kerületi esperes, Mészáros Antal ezzel párhuzamosan május 22-én rendkívüli kerületi gyűlést hívott egybe a zsinattartás kérdéskörben.¹² A gyűlésen megfogalmazott jegyzőkönyv a kerületi jegyző, András Antal hatását jelzi, akinek tekintélyét a kerületi papság előtt megalapozhatta alapos képzése. Miután Kolozsvárt a gimnáziumi tanulmányait elvégezte, 1827–1829 között a filozófiai alapképzésben Gyulafehérváron részesülve, teológiai tanulmányait Pesten folytatta. Két évi pesti tanulmány után a kolerajárvány miatt visszakerült ugyan öt hónapig Erdélybe, de a járvány megszűntével folytathatta tanulmányait, de ekkor már Bécsben, a Pazmaneumban. Pappá szentelése után¹³ rövidesen, 1833-tól¹⁴ tovább folytatta bécsi tanulmányait, de ekkor már az Augusti-

kerületbeli plebános urak, legszentebb jogaink érzetétől áthatva, a meggyőződés és keresztény szeretet útján minden rendű híveiket egyházunk érdekében megnyerni, s az aláírásra birni siessenek... s az így elkészült íveket még e folyó hó lefolyta előtt hozzánk beküldeni buzgólkodjék”. – GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848, 389. d. 11. cs. 821/1848. – Gyulafehérvár, 1848. május 1.: Kovács Miklós püspök körlevele a kerületi esperesekhez.

- 7 Amiről a gyergyói kerületből a kutatás során az derült ki, hogy annak ellenére, hogy a püspökségre beküldött petíciós ívek között nem található a gyergyói kerületből egyetlen példány sem, a május 22-én Gyergyóújfaluban tartott rendkívüli gyűlésen ennek ismertetésére sor került, a kerületi papság pártoló álláspontra helyezkedett. – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyói Gyűjtőlevéltára (GyFL GyGyL), Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt. 1814–1862. 1848. május 22. Gyergyóújfalu, rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve.*
- 8 GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848: Kovács Miklós püspök tanácskozásra hívó levele a fehérvári papsághoz, 1848. május 18.
- 9 GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848: A gyulafehérvári káptalan és tanárok részvételével tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve. Gyulafehérvár, 1848. május 20.
- 10 GyÉFKL, PI. – 389. d. 4. cs. 707/1848. – Püspöki körlevél az erdélyi egyházmegyéhez. 1848. május. [20.]
- 11 GyÉFKL PI. – 389. d. 2. cs. 703/1848. – Kovács Miklós püspök levele a pécsi püspökhöz, 1848. május 20.
- 12 GyFL GyGyL, Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt. 1814–1862. 1848. május 22. Gyergyóújfalu, rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve.*
- 13 Erre 1833. július 14-én került sor Pozsonyban, a felszentelést egyházmegyes püspöke, Kovács Miklós végezte. FERENCZI 2009, 152.
- 14 1833-ban szerepel a növendékek névsorában. TUSOR Péter: *A bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918.* In: *Lymus. Magyarságtudományi forrásközlemények.* Bp., 2007. (továbbiakban TUSOR 2007) 211.

neumban,¹⁵ ahonnan egyházjogi és történelmi szigorlatai letétele után visszarendelték Gyulafehérvárra teológiai tanárnak. Egy évig tanított dogmatikát, utána hét évig egyházjogot és történelmet. „*Ez alatt voltam egyszersmind prefektus, administrator, számvevő, ülnök, majd felesküdtem ügyvédnek*” – vallja önéletrajzában.¹⁶ Egészségi okok miatt¹⁷ került sor elhelyezésére, „*az orvosok jónak látták és multhatatlannak a légváltotatást*”, s így került Gyergyóalfaluba megválasztott plébánosként 1844-ben. Március 4-én érkezett meg, s már májusban ki is nevezték kerületi főjegyzőnek, s októberben Csik-Gyergyó és Kászsónszék ülnökének is. A gyergyói kerület által készített beadványokon egyformán érződik alapos teológiai, elsősorban egyházjogi és egyháztörténeti képzettsége, de ugyanúgy tetten érhető, hogy pesti és bécsi tanulmányai alatt kialakult kapcsolatait ápolva első kézből értesült az országos változásokról és törekvésekről.

A május 22-i gyergyói rendkívüli gyűlésen megfogalmazott beadványukban¹⁸ a kerületi papok megfogalmazták, hogy „*a buda-pesti papság 12 pontból álló petícióját*¹⁹ (...) *annak minden pontját illő komolysággal, higgadt ésszel megvizsgálók, úgy találtak, miképp azok nemcsak a buda-pesti, de az egész magyar clerus sérelmeit, kéréseit foglalják magukban, azért egész készséggel, egyes akarattal azokat magunkévá tettük, elfogadtuk*”. Ugyanakkor e kérdések „*legtöbbike csak egy nemzeti, vagy megyei zsinaton eldönthető*,” ezért kéri ennek összehívását. Ez a kérés is jelzi, hogy a megyéspüspök zsinatot szervező május 20-án keltezett körlevelét egészen biztosan nem ismerhették. Az alulról történő szervezkedés bizonyítéka ugyanakkor, hogy a rendkívüli gyűlésen eldöntik, „*hogyan pedig ezen folyamódásunk annál sikeresebb legyen, annak pártolására felszólítandónak véltük a szomszéd Esperest urakat, u[gy] m[int] a fel- és alcsiki, háromszéki, sepszi és miklósvári, megint az udvarhelyi, M[aros]vásárhelyi, küllői és tordai esperest urakat, ezen kérelmünk pártolására*.” A jegyzőkönyv megerősíti, Mészáros Antal kerületi esperes mellett

15 A bécsi Augustineum a Habsburg-birodalom sajátos egyházi elitképző intézménye volt. 1816-ben alapította I. Ferenc császár. Rendeltetése dinasztiahű, megbízható egyházi elit nevelése volt. A teológiai tanulmányait befejezett, rendszerint felszentelt pap növendékek általában 2-3 évet tölthettek a császár és király közelében. Általában 8-10 magyarországi hallgatója volt, de 1824–1848 között csak évi hat. A jelöltek kiválasztásába a szemináriumi eljárások véleménye volt a meghatározó. A budapesti Központi Szeminárium az Augustineum utánpótlásában kulcsfontosságú volt, mert ennek a pesti szemináriumnak a hallgatói tanulhattak egyetemi szinten teológiát. A végzett növendékek esetében az Augustineum vezetősége tett javaslatot az elhelyezésükre. Lelkipásztori foglalkozás helyett oktatói vagy aulai szolgálatra javasolták őket. TUSOR Péter: *A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918*. In: Aetas (2007) 22. évf. 1. sz. 32–40.

16 Andrási Antal önéletrajza. In: *Liber oblongus in pelicea compactura, de fundis, peculia, suppellectili Templi et constitutionis Parochialibus, inclesatus ab Inventaris ani 1697. Consegneuter ante Ruinea Gyergyóiens.* – Börbekötött hosszúkas könyv, az Egyházközség földjeiről, a pénztárról, a templomi berendezésről és az Egyházközség szabályzatáról, végzéseiről, az 1697-es leltárról. Feljegyzések Gyergyó romlása előtti időből. Az eredetiből készült fénymásolat, Fülöp Sándor magángyűjteménye. Eredetije elveszett, A másolat őrzésre átadva: GyFL GyGyL. (továbbiakban: ANDRÁSI: Önéletrajz)

17 Önéletrajza szerint: „*ennyi hivatalos foglalatossággal, a szünetlen olvasást egybekapcsolva, kénytelenítettem éj-nappal dolgozni, mi megrontá egészségemet s 1842-ben májbajban meghalok vala, ha az Előpataki 5 heti cura ne segélyen rajtam. Csakugyan ez üdő óta egészségem olly gyenge, kedélyem levert és búskomor volt.*”

18 A püspöki székhelyen 27-én iktatva. GyÉFKL, PI. – 393. d. 37. cs. 823/1848: *Mészáros Antal gyergyói esperes beadványa az erdélyi Consistoriumhoz*, Gyergyószentmiklós. 1848. május 27.

19 A beadványban az aláírók az egyházon belüli demokratizáló javaslatok mellett síkra szálltak az anyanyelvi liturgia, a papság méltányos és arányos fizetése, a világi ruha viselése, a teljes papság bevonásával tartandó évenkénti zsinatolás mellett. OSZK, Kisnyomtatványtár. *Magyarország alrendű papságának üdvözet az Urban! Buda-Pest összes lelkészei.*

Andrási Antal kerületi jegyző elsődleges szerepét. A szomszédos esperesekhez küldendő „felirat és felszólítás elkészítése a jegyzőre bízott, ki azokat rögtön el is készítette, és az esperest úr útján egy pár nap alatt útnak bocsátotta.”

A püspökségre küldött beadvány és a kerületekhez küldött körlevél tartalmilag azonos, az indoklásban viszont eltérést találunk. A püspöki konzisztóriumhoz írt beadványban az egyházi jogi szabályokat felsorolva kiemelik az évenkénti zsinatolás szabályát, a zsinat azonnali összehívását a kepe problémával indokolva.²⁰ Kitérve a papi nyugdíjalap kérdéseire, *burkoltan* jelezzik, hogy az alap költségvetésére is *kíváncsiak*. A kerületi esperesekhez írt felhívásukban rámutatva az átalakulások nagyságára, felteszik a kérdést, hogy „*vajon Egyházunkban, melyben szolgálunk, – vajon Statusunkban, melynek tagjai vagyunk a tökély azon pontján állanak é fegyelmi intézeteink, rendszabályaink, melyeket még a jelenkor mindent magával ragadó árja is sérthetetlenül, bántatlanul kell hogy hagyjon? S midőn ezen kérdésre ön meggy győződésünk, tapasztalásunk nemmel felelt*” – kéri, hogy a budapesti papság pontjait az esperesi kerületekben is tárgyalják meg. Ezt követően az esperesekhez írt körlevél folytatása szó szerint megegyezik a konzisztóriumhoz írttal, de a szóhasználatban erőteljesebb fogalmakat használnak. Itt már nemcsak *kíváncsiak* a költségvetésre, hanem *számoltatni* akarják a *kezelő urat*, kifejtik, hogy a papi nyugdíjalap *veszélyben van*. Körlevelük első mérhető hatása, hogy ennek szellemében fogalmazza meg már május 24-én beadványát a Belső Szolnoki kerület is.²¹

Az egyházmegyei zsinatra történő hivatalos előkészület során 1848 augusztus elején került sor a gyergyói kerület gyűlésére, amelyen a megyéspüspök által elküldött, a magyar püspöki által kidolgozott nemzeti zsinati tematikát kellett véleményezni. A Gyergyócsomafalván tartott gyűlés jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy miután felolvasták a püspöknek a vegyes Státus gyűlésre és az egyházmegyei zsinatra meghívó körlevelét, a 21 javasolt tárgyalási ponttal,²² „*ezekre feleletét jegyző Andrási Antal előlegesen el készítve, fel olvassa, mit a gyűlés pontonként meg vitatva igen kevés észrevétellel magáévá tett.*” A kerületi egyházmegyei zsinati beadvány alapvetően tehát Andrási Antal véleményét tükrözte, ahogyan erre jogosan következtethettünk a májusi beadványok megfogalmazása esetében is. Nem tekinthető a véletlen művének, hogy az egyházmegyei zsinaton hivatalból jelen levő Mészáros Antal esperes mellett a kerület képviselőként Andrási Antalt delegálta.²³ Az egyházmegyei zsinat munkálatait megelőző vegyes Státus gyűlésen szintén mindketten jelen voltak, a Státus-gyűlés kérésére a megyéspüspök a világi jegyző, Vinkler Ferenc mellé egyházi jegyzőnek a jelenlevők kérésére Andrási Antalt jelölte ki.²⁴

20 „*E felett, ha csak azt nem akarjuk, hogy a világiak rólunk nélkülünk önkárunkra határozzanak, multhatatlanul össze kell gyűlnünk mentől előbb.*”

21 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 821/1848. – Szamosújvár, 1848. május 24.: *Gajzágó Kristóf Belső Szolnoki esperes levele Kovács Miklós püspökhöz.*

22 Első alkalommal csak 21 javasolt tárgyalási pontról értesítik Kovács Miklós püspököt, amit utólag további 4 ponttal egészítenek ki. Az így 25 pontra javított listát csak a nyár közepén kapta kézhez az erdélyi püspök. GyÉFKL., PI. – 389. d. 3. cs. 994/1848. – Pest, 1848. július 20.: *Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról.*

23 Résztevők névsora – GyÉFKL Fond: Egyházmegyei Zsinatok (továbbiakban EZs), d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve.*

24 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 27-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve.*

A magyar püspöki kar által összeállított tematikát feldolgozó erdélyi egyházmegyei zsinati munkálatokon első látásra az egységesen meghatározott szempontok érvényesültek, de a behatóbb vizsgálat arra enged következtetni, hogy valójában az espereskerületek aktív előkészületei sokkal inkább meghatározták a tárgyalások menetét, mint azt a nemzeti zsinati tervet kidolgozó püspöki kar behatárolhatta volna. Erdély püspöke, Csíktusnádi Kovács Miklós ezt ugyan érzékelte, de mégsem akadályozta meg a vélemények kibontakozását. Az egyházmegyei zsinatra készített gyergyói javaslatcsomag és a zsinati munkálatok teljes ismertetésétől eltekintve, néhány releváns példát emelhetünk ki az Andrási Antal hatása alatt megfogalmazott, s a zsinaton tárgyalt gyergyói javaslatokból.

A májusi beadványban a zsinat-igénylés indokaként már szereplő, általános székelyföldi problémát jelző képezés²⁵ esetében a községtől független papi fizetést sürgettek a gyergyói papok az augusztusi kerületi gyűlésen. A papok fizetésének rendezése az anyagi források saját kezelésének a függvénye volt. A Státus-gyűlésen, mielőtt a bizottmányi javaslat elfogadására sor került volna, Andrási Antal ki is emelte, hogy a papok fizetésének rendezése azért is szükségszerű, hogy „*a papság ne legyen kénytelen szántás-vetéssel foglalkozva a különben hivatásánál fogva önművelésre kellető időt anyagi szükségek beszerzésére fordítani, s emiatt a hívek oktatását, papi tiszte pontos teljesítését végtelen kárára a népnek és statusnak elhanyagolni kényszerült ne legyen.*”²⁶ A radikális alsópapsági kérések a többi egyházmegyében azt indítványozták, hogy az egyház anyagi forrásait a fizetések egységes biztosítása miatt adja át az államnak. Erdélyben ennek nem volt akkora visszhangja, a gyergyói kerület is csak azért kéri, hogy a fizetés az állam részéről legyen biztosítva, hogy a kepe-begyűjtés kellemetlenségeitől mentesítse a lelkipásztorkodó papságot. Ezt a kepe készpénzzel történő megváltásától, a papság fizetésének az egyházközségtől való függetlenítéstől remélték.²⁷ Ilyen megfontolásból javasolták tehát, hogy az egyház adja át az államnak a papság fizetésének rendezését,²⁸ amit viszont úgy a Státus-gyűlés, mint az egyházmegyei zsinat is elutasított. Jogosan félhettek attól, hogy ha az államra maradna az egyházi személyek fizetésének rendezése, akkor e költségek fedezésére a státusvagyont is államra kellett volna átruházni. Ezért a Státus-gyűlés kihangsúlyozta,

25 A székelyföldi keperendszert az 1882-es egyházmegyei sematizmus a következőképpen összegzi: „*Szent István törvénye szerint tizedet kell fizetni a püspöknek, a papnak pedig telek és szolga jár. (...) A székelység a tizedet nem vette be. (...) A székely községekben a keperendszer (capetia) alakult ki (...): 1. Akinek 12-12 kalangya termése van, tartozik 2 kalangya őszti és kettő kalangya tavaszt adni a papnak, 1 kalangya őszti és 1 kalangya tavaszt a kántornak. Azonkívül minden igás gazda 1 terű tűzfűt, ami a pap és a kántor között oszlik. Nemesek is fizetik, holott 1492 óta a magyar nemesség kezdte önmagát felmenteni. 2. Az osporás vagy napot dolgozik, vagy fizet. Ez is természetesen oszlik a kántorral. 3. Akinek csak 6 kalangya termése van őszből és tavaszból, fél képét fizet.*” – *Az erdélyi egyházmegye. Plébániák és papok. 1882-es latin Sematizmus fordítása. Fordította Lajos Balázs csikmindszenti plébános – GyÉFKL Személyi Hagyaték (a továbbiakban: SzH) VIII/29. d. dosszién kívül.*

26 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 29-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve. 23. pont

27 A beadvány konkrét formát javasol: függetlenül a községtől, az állam fizesse a papságot. Tekintve a tapasztalati tény, hogy a székelység többé a képét fizetni nem akarja, úgy látják a fennálló törvényes keret lehetőséget ad annak pénzben történő megváltására: „*semmi sürgetősebb nincs, mint a pap-bérnek készpénzeli megváltása, mi el lévén már a közteher viselése elve országszerte fogadva, s ki lévén minden indirect adónak eltörölése mondvá, a székely földre nézve, az adó részéből is, melyet az eddig ezt nem fizető rész és a nemesség adózni fog, könnyen kitelik.*”

28 GyÉFKL Pl. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa.*

hogy a Státus maga kíván gondoskodni saját egyháza papjai és szolgálai fizetéséről s az egyház szükségleteiről.²⁹ Az egyházmegyei zsinati döntés is csak annyit határozott meg, hogy mindaddig, míg a forradalom hozta változások anyagi vetületei (tized- és dézsma-kárpótlás...) nem rendeződnek, mindaddig a status-quo állapotot tekintik érvényesnek.³⁰

Az anyagi kérdések terén a képzéssel összefüggésben heves vitákra adott alkalmat az alapítványi javak kezelése. Az iskolai és alapítványi ügy megvitatása a Státusnak még a fejedelmi korszakból származó jogkörébe tartozó kérdés volt, s a Státus ekkor, 1848 nyarán, az uniós jogharmonizáció részeként igyekezett tisztázni saját jogállását. A tanulmányi pénzalap kezelésével kapcsolatosan András Antal gyergyóalfalusi plébános egymás után kétszer is decentralizáló javaslattal áll elő. Javaslátát ugyan nem fogadták el, de az espereskerületek minden téren érvényesülő nagyobb önállósága mellett folyamatosan visszatérő mozzanatként figyelhetjük meg a későbbiekben is András Antal véleményét. A pénzalap kezelése terén a Státus-gyűlésen kéri, hogy az egyházmegyei Főszámvevőség szerepét a felállítandó kerületi vegyes Számvevőség vegye át. Ez a kérdés szorosan kapcsolódott a plébániai pénztárak kérdéséhez is, amellyel kapcsolatban az esperesi kerületek előkészítő tanácskozásai megfogalmazták, hogy ezek ellenőrzése kerüljön vissza az esperes jogkörébe, évenkénti ellenőrzés kötelezése mellett. A kerületek egy része egyetértett azzal, hogy a számadásokat a püspökségre küldjék fel, a meglévő gyakorlat szerint, viszont mások a decentralizációt javasolják.³¹ A decentralizációt javasló jelenlevő tagok arányát figyelembe véve elméletileg az említett – András Antal plébános által megfogalmazott – javaslatot a résztvevőknek támogatniuk kellett volna. A zsinati jegyzőkönyvből végül is az derül ki, hogy annak ellenére, hogy András Antal javaslatát visszautasították, a kérdést nem zárták le. A meglévő gyakorlat folytatását határozzák csak el, viszont ezzel párhuzamosan kifejezik: „Minden egyes megyének tétessék kötelességévé, hogy az egyházmegyei pénztár legcélszerűbb kezelhetésére véleményt adjon elnöklő püspök ő Nagyméltóságához”.³² Tehát a kérdés nyitott maradt.

A decentralizációt sürgető, alapos egyházi képzéssel és gyakorlattal rendelkező András Antal hasonló célzattal kérte az esperesi szentszékek visszaállítását is a zsinaton.³³ Ez a kérés azért jelentős, mert rámutat, hogy András Antal reform-elképzeléseinek gyökere alapvetően kötődik Szepesy Ignác erdélyi megyéspüspök 1822-es törekvéseihez. 1822-ben³⁴ a Szepessy által kiadott Statuta³⁵ a decentralizációt elővetítve lehetővé tette,

29 ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy bevett vallása autonómiájának története*, Bp., 1935, 387.; GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 29-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve*.

30 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve*.

31 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Csikszentmárton, 1848. augusztus 1.: *Alcsiki és kászsónszéki kerület beadványa*; Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

32 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve*. Első ülés, 7. pont.

33 Amire látni fogjuk, hogy majd konkrét lépéseket is fog tenni 1849-ben, javasolva az esperesek püspöki helynöki teendőkkel történő megbízását a házassági peres ügyek esperesi székek szintjén történő rendezését.

34 1822-ben Rudnay Sándor hercegprímás szükségét látva egy átfogó belső reformnak, a jozefinista papnevelés éreztető hatásának csökkentése, a lelkipásztorkodó papság fegyelmének erősítése és az általános egyházi állapotok javítása érdekében nemzeti zsinatot hívott össze Pozsonyba. A tárgyalásra javasolt pontok megvitatására egyházmegyei zsinatokat szerveztek, viszont Erdélyben a megszövegezett jegyzőkönyvet Szepesy kész egyházmegyei törvénykönyvként kezelte, a nemzeti zsinat figyelmen kívül hagyásával. HERMANN Egyed: *Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat*. Különlenyomat a bécsi gróf Klebenseg Kuno

hogy a főesperesek saját szentszékekkel rendelkezzenek, jegyzővel, ülnökkel, házasságvédővel és ügyésszel, a püspöknek csak a megerősítés jogát tartva fent.³⁶ 1848-ban a harmadik tanácskozási napon a vegyes pontok közt az elképzelés visszatért, amikor javaslatként megfogalmazták, hogy állítsák vissza első fokú bírósággént az *espereskerületi ítélőszéket*. A résztvevők a javaslatot elfogadták, annyi egyházi jogi színpompával, hogy a jogerőre emelése érdekében a nemzeti zsinatra kinevezendő követek feladatául jelölték ki e kérdésnek ebben a formában történő megoldásának a szorgalmazását.³⁷ A jegyzőkönyvből nem derül ugyan ki egyértelműen a kérés kezdeményezőjének a neve, de nagyon valószínű, hogy András Antal állt a háttérben. 1849-ben az ő kezdeményezéseként fogunk majd találkozni az esperesek püspöki helynöki hatalommal való felruházásának javaslatánál a szentszékek szerepeltetésével. András hatását a szentszékek visszaállításának sürgetésében az is alátámasztja, hogy a Szepes-féle Statuta rendelkezéseinek alkalmazását más helyeken is egyértelműen sürgeti az ő véleményét összegző gyergyói kerületi zsinatot előkészítő beadvány. Az ájtatosság és fegyelem korszerűsítése témakörnél a gyergyói jegyzőkönyv például megjegyzi, hogy ennek szilárdulása megtörténik, ha „*az egyháziak az egyházi és világi törvényeket, nevezetesen a Statuta Alma dioecesis Transylvaniae cím alatt ösmeretes törvénykönyvben foglalt szabályokat minden kivétel nélkül úgy, ahogy alkottattak a zsinaton*”³⁸ *mint a püspök úr nagyméltósága, mint az alrendű papság által pontosan megtartatnak.*” A püspökre és a papságra is alkalmazott betartása a Statutának segít annak behatárolásában, hogy 1848-ban a decentralizáció mellett a parlamentáris rendszert is András Antal kérte alkalmazni az egyházmegye életében. Az 1822-es Statuta az egyházmegyei zsinat ügyvitelével kapcsolatosan ugyanis a szótöbbség döntését a püspöki döntés elé helyezi, azzal is megerősítve ezt, hogy a püspöki szavazatot – a befolyás elkerülése miatt – utolsónak irányozta elő.³⁹ Annak ellenére, hogy ez a megoldás az egyházi jogi szabályozást alapjaiban sérti, 1848-ban a zsinati munkálat első napján az egyik résztvevő rákérített, hogy „*vajon ezen gyűlés csak egyszerűen tanácskozmányi gyűlés leend, vagy pedig olyan, mely szótöbbséggel érvényes határozatokat hozhat? Mely kérdésnek megvitatása után elnöklő püspök úr ezen zsinatot oly erejűnek nyilvánítja, minőnek azt a Tridenti zsinati köz-zsinat határozza*”.⁴⁰ A résztvevő nevét, aki a kérdést feltette, a jegyzőkönyv ugyan ebben az esetben sem őrizte meg, de figyelembe véve, hogy András Antal rendszeresen kiállt az 1822-es Statuta alkalmazása mellett a zsinatra készülő espereskerületi gyűlésen, illetve a zsinaton is, nagyon valószínű, hogy ebben az esetben is az ő nevét hallgatta el a jegyzőkönyv. A feltételezést az is alátámasztja, hogy a zsinati jegyzőkönyv a folytatásban megjegyzi, hogy a kérdést feltevő résztvevő a püspök válasza után „*aggodalmát nyilvánítja aziránt, hogy jöllehet a Tridenti Zsinat határozata szerint ezen püspök megyei gyűléseini megjelenhetésre minden papnak joga volna, mindazon által a gyűlésre hívó kör-*

Magyar Történetkutató Intézet ötödik Évkönyvéből. Bp., 1936, 5.; GyÉFKL, PL. – 389. d. 3. cs. 994/1848. – Pest, 1848. július 20.: *Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról.* 7

35 GyÉFKL EZs. *Statuta Alma Diocesis Transilvanicae* Anno 1822. die 17-ma Aprilis in Synodo Diocesana publicata, et Concordibus votis approbata, Claudiopoli, Typ. Lycei Regii. (továbbiakban: STATUTA)

36 STATUTA 15. Pars I. Sectio IV. § 3., HERMANN *i. m.* 9.

37 GyÉFKL EZs. – d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve.*

38 Utalás az 1822-es erdélyi egyházmegyei zsinatra.

39 STATUTA 184–185. Pars II. Sectio XX. § 4., HERMANN *i. m.* 14.

40 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve.* Első ülés, 4. pont.

levélben a lelkészek ezen joga nyilván el nem esmértetett.”⁴¹ Az egyházmegye teljese papságának a bevonását a tárgyalásokba a budapesti alsópapság beadványa fogalmazta meg első alkalommal ebben a formában,⁴² s amint láttuk, az Andrási Antal hatása alatt megfogalmazott májusi gyergyói beadvány egyértelműen kimondta, hogy a budapesti alsópapság beadványát teljes mértékben elfogadták, támogatják.

Az 1822-es Statuta szellemében, s egyben reális lelkipásztori tapasztalatok alapján fogalmazta meg a gyergyói beadványban Andrási Antal, hogy a néppel közösen végzett délutáni istentiszteletet anyanyelven kellene végezni, hiszen a hosszú, és latin nyelvű Vesperát a hívek úgyse értik. A délutáni istentisztelet, vecsernye nyelvével kapcsolatosan már 1822-ben a Szepesy-féle Statuta előírta, hogy mivel az istentiszteleti rendet falun egyszerűen nem lehetett alkalmazni, a plébános híveivel együtt minden reggel és este közös imát mondjon.⁴³ Szepesy Ignác a rendeletet követően jelentette meg imakönyvét – *Istent reggel, a szent áldozatnak bemutatásakor; és estve naponta imádó keresztény* –, amelynek alkalmazását Andrási Antal, s hatására a gyergyói kerület is használatra ajánlotta, pontosan megjelölve ennek 13–33 oldalait.⁴⁴ A kérés háttérében egészen egyértelműen beazonosítható Andrási Antal, aki az anyanyelviség pártolásával kapcsolatosan önéletrajzában megfogalmazta, hogy „miután a századok óta éppen azon körökből, hol helyet foglalni csak neki vala egyedül s kirekesztőleg joga, száműzve volt édes honi nyelvünket a Magyar Nemzet buzgó állhatatossága, csüggedést nem ösmerő küzdései, s a Király igazságszeretete az 1844 Pozsonyi Országgyűlésen felemelték azon magas polczra, melyet méltán követel, s melynél alacsonyabban őt szemlélni fájdalom s arcpirulás nélkül nem lehet s miután legalább a testvér Magyar Honban minden egyház és religiot illető tárgyak, váloperek a Szent- és Esperesi székeknél magyarul parancsoltatnak vitetni s az anyakönyvek is ezen édes nyelven kezdenek iratni, legyen szabad nekem is legalább e jegyzőkönyvet édes anyanyelvünkön megszólaltatni addig is míg egy boldogabb kor – mely hár mentől előbb békövetkeznék, – édes kis hazánkban is anyanyelvünket diplomatikai állásra emeli, s míg eljövend egy boldogabb kor, mely előtt hihetetlen legyen miképpen mi a kihalt latin nyelv rabigája alatt illy sok századok hosszú során át görbednek megvetve s feledve édes anyai nyelvünket még a felvilágosodott 19-ik században is konyhai szavakkal összefélcelt studiumokat tanulunk szajkó módra, s még az 1845-ik évben e nyelven tanul a Cath.[olikus] s e nyelven folynak minden egyházi dolgaink.”⁴⁵

A Statuta rendelkezéseinek sürgetésével párhuzamosan más témáknál is jól bemérhető Andrási Antal szerepe. A felnőttek délutáni oktatása kapcsán a gyergyói kerület beadványában megfogalmazta, hogy erre csak a nagybőjti és az adventi idő alkalmas, ugyanis „a székelységben az ifjak és gyermekek az egész nyáron, és a tavasz és ősz legnagyobb részén át éjjel és napot a mezőn és erdőkön töltik, főleg Gyergyóban, hol a földművelésen és a marhák legeltetésén kívül a tutajfavágás is igen sok erdőn töltendő időt igényel”;⁴⁶ egye-

41 Uo.

42 OSZK, Kisnyomtatványtár. Magyarország alrendű papságának üdvözlét az Urban! Buda-Pest összes lelkészei.

43 STATUTA 108–110. Pars II. Sectio III., HERMANN i. m. 13.

44 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: Gyergyói kerület beadványa.

45 ANDRÁSI: Önéletrajz

46 GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: Gyergyói kerület beadványa.

dül csak ennek a kerületnek a beadványa tesz konkrét javaslatot is az oktatás anyagára vonatkozóan. A salzburgi érsek, Augustin Gruber *Practisches Grundbuch von Katechetik für Katholiken* könyvét ajánlják, amelynek egy részét Bardócz János és Lönhárt Ferenc – a későbbi erdélyi püspök – már magyar nyelvre le is fordítottak.⁴⁷ Gruber kézikönyve mellett az 1845-ben megjelent András István által írt *Keresztény tudomány*-t is figyelembe ajánlják.⁴⁸ András István akárcsak András Antal is, a bécsi Augustineum végzettje⁴⁹ volt, s 1836-tól a gyulafehérvári teológiai tanára is.⁵⁰ Így András Antal és András István 1836–1843 között kollégák is voltak, ami kézenfekvő magyarázatot ad arra, hogy a gyergyói kerület honnan ismerhette ilyen behatóan a kérdésre vonatkozó irodalmat. Ugyancsak a magyar szerzők ajánlása a német Rituálék helyett gyergyói sajátosságként megjelenik a gyermekek elsőáldozása kérdéskörben is. A szertarás szabályait illetően figyelembe ajánlják Szilasi László: *A lelképásztorság tudománya* 3-ik kötetének 260–262 lapjait, a felkészítést illetően pedig a 99–103 lapokat. Ezeket a részeket ajánlják külön ki nyomtatni.⁵¹ A gyergyói beadvány ugyanakkor elfogadja, hogy amíg egy jobb magyar Rituálé elkészülne, addig is ajánlott a német szertartáskönyv lefordítása magyarra. A zsinaton ebben a szellemben született meg a döntés, sikerült elérni, hogy a szertartáskönyv „célszerű magyarázatát a nemzeti zsinat teendői közé” sorolják.⁵²

A forradalom alatti magatartás szempontjából fontos előzmény, hogy a gyergyói papok nevében András Antal javaslatokat fogalmazott meg a zsinatra készülve a község papválasztási kegyúri jogának megtartása mellett a választható papok püspök általi kijelölésére, illetve sokkal hangsúlyosabban nagyobb beleszólást igényeltetett a hierarchián belüli választásokban való részvételre. A püspök megválasztását azon túl, hogy az egyházmegye papságára bízta volna, a gyergyói kerület azt is igényelte, hogy erre három hónap alatt kerüljön sor a széküresedést követően, a megerősítés joga az uralkodó és a pápa jogköre maradjon. Az esperesek kinevezésével kapcsolatosan a püspöki szabad kinevezésnek igyekeztek korlátokat szabni, javasolva, hogy az esperes a hivatalát addig tarthassa meg, amíg hivatali kötelezettségeinek eleget tud tenni.⁵³ Ennek szellemében tervezhették a püspöki helynök kinevezésének szabályozását is. A zsinaton nem került sor arra, hogy állás-

47 GRUBER Ágoston: *A hitoktatás gyakorlati kézikönyve*. Kolozsvár 1846.

48 GyÉFKL Pl. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

49 TUSOR 2007, 210.

50 Papi karrierjének főbb állomásai: a bécsi Augustineum elvégzése után 1827-ben szentelték pappá. Előbb Marosvásárhelyen káplán, de már 1832-ben teológiai tanár Gyulafehérváron 1833–1836 között Oláhlapos plébánosa, majd újra visszatér tanítani a teológiára, 1836–1848 között. 1848-ban kezdi asztronómiai tanulmányait Budán. Hazatérve 1850-ről a Batthyáneum igazgatója. 1851-ben a Gyulafehérvári Székeskáptalan csillagász-kanonoka lett, tíz év múlva a teológiai tanárságról lemond a káptalani munkák miatt. Káptalani teendőinek sűrűsödését jelzi, hogy 1853-ban iskoláskanonok, 1854-ben mesterkanonok, 1866-ban pedig örkanonok lett. 1890-ben hunyt el. Gyulafehérváron. FERENCZI 2009, 153.

51 GyÉFKL Pl. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

52 GyÉFKL Ezs. d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Választmányi munkálat azon zsinati tárgyakról, melyekről készítenő megyezsinati munkálat a veszprémi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, a. 4.*

53 Az előkészítő esperesi tanácskozások jegyzőkönyvei nem mindig kötik ezt a püspök megítéléséhez. A gyergyói kerület csupán azt állapítja meg, hogy lemondatható legyen, ha feladatát nem végzi, ha visszaél hatalmával, vagy ha többség bizalmát elveszti. – GyÉFKL Pl. – 389. d. 11. cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*

pontjukat egyeztessék a helynök kinevezésével kapcsolatosan, viszont az 1849-ben állásfoglalásuk valójában ezekhez a hierarchiát belülről feszítő javaslatokra vezethetőek vissza. A radikális hangulatban a kerületi papság a hierarchia belső szabályaival szembenálló autonómiát léptetve életbe, jóval nagyobb mozgásteret biztosított az egyházmegye központi vezetése mellett a kerületi espereseknek. A kezdeményezés megint csak a gyergyói kerületből származott, amikor a házassági peres ügyek megoldatlanságára⁵⁴ hivatkozva javasolták 1849 május elején, hogy az esperesek püspöki helynöki hatalommal járjanak el: „*addig is, míg K[ároly]Fejér Vár a zár alól fel nem szabadul, a helybéli tisztelt Elnökünk ruháztatnék fel Püspöki hely tartói hatalommal: úgy a többi Esperesi székek is kérietnének meg, hogy Elnökeiket ruháznák fel az irt hatalommal azért ne talán, a való, és más perek a zár alatt hátra maradást szenvedjenek.*”⁵⁵ Úgy érezték, hogy a megyéspüspök alkalmazta a zsinati elveket a kerületi jegyzők kinevezése kapcsán,⁵⁶ s így feltételezték, hogy az esperesek helynöki ténykedésével is egyetértene. A központi kormányzást nélkülöző egyházmegye⁵⁷ 1849 májusában ezért nem fogadta osztatlan engedelmességgel Kedves István⁵⁸ kolozsvári apát helynökévé történt kinevezését.⁵⁹ 1849. június 11-én az udvarhelyi esperesi kerület papsága „*a Gyergyvai Papság is múlt napokban tett*” nyilatkozatával egyetértve hivatkozik is arra, hogy „*ezen kinevezés a tavalyi zsinat*

54 Ez azért is nagyon jelentős, mert a házassági ügyek rendezése a püspöki szentszék jogköréhez tartozott, így nemcsak az esperesek helynöki meghatalmazását, hanem az esperes-székek a püspöki szentszéki jogkörrel való felruházását is teretbe vették.

55 GyFL GyGyL. Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt. 1814–1862. 1849. május 3. Gyergyószárhegy. *Espereskerületi gyűlési jegyzőkönyv*.

56 Kinevezésükben a kerületi jelöléseket elfogadta, 1848 szeptemberében. – GyÉFKL PI. – 389. d. 11. cs. 1010/1848. – Kolozsvár, 1848. szeptember 13.: Kovács Miklós esperesi kerületi jegyzőket kinevező körlevele.

57 Az 1849. szeptemberi szentszéki ülés rámutat, hogy az 1848. október 9-én Gyulafehérvárra érkező püspök „*eleinte az utak bántoralansága és a megtagadott katona-kíséret, azután egy nagyon súlyosan ránehezedett több hónapig tartó betegség miatt kénytelenített itt maradni, honnan különben a vár-ostromlást négy hónap lefolyása alatt (itt arra a négy hónapra utal a jegyzőkönyv, amíg az erdélyi egyházmegye kormányzását a kinevezett püspöki helynök, Kedves István kolozsvári esperes látta el: 1849. május közepe – augusztus vége.) megvéje papjaival és a váron kívül lévő minden más egyénnel való közlekedéstől merőben el volt zárva, és így papjainak sem politikai, sem egyházi cselekvényeiről tiszta, részletes és hiteles adatokon épült tudomással nem bírhat.*” – GyÉFKL PI 393. d. 2. cs. 286/1849. Gyulafehérvár, 1849. szeptember 12.: *A püspöki szentszék gyűlésének jegyzőkönyve*.

58 Kedves István Csíkszentdomokoson született 1782-be. Pappá 1806-ban szentelték. Kolozsvári káplánása után 1808-tól Gyergyóremetén plébános és kerületi jegyző, 1825–1830 közt gyergyói esperes. 1830-tól székelyudvarhelyi plébános, kerületi esperes, gimnáziumi igazgató. 1831-től Kolozsváron plébános, kanonok, a kolozsmonostori levéltár őre. 1836-tól iskolai felügyelő, apát. 1848-ban ideiglenes püspöki helynök. Meghalt 1864. július 14-én. FERENCZI 2009, 293.

59 Ez viszont nem jelentette azt, hogy a helynök forradalmat pártoló rendeleteit ne körözték volna. Az udvarhelyi papi gyűlés jegyzőkönyvében, 1849. július 11-én, már a bevezető részben megtaláljuk az utalást arra, hogy a püspöki helynök május 29-én kelt körlevele „*már körözve is van*”. – GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 633/1849: Udvarhely, 1849. június 11.: *Az udvarhelyszéki esperesi kerület papság közgyűlésének jegyzőkönyve*. A megtorlás árnyékában is arra hivatkoztak az elfogott esperesek, hogy a helynöki utasításokat követették: „*bűn terhe alatt valánk fölszólítva ezeknek véghez vitelére a Nagyméltóságod által püspöki helynökül kinevezett apát kanonok M[éltósá]gjos Kedves István Úrnak ide mellékelte rendeleteiben is.*” GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 338/1849. – Nagyszeben, 1849. szeptember 18: Tankó Albert csíkszentgyörgyi plébános és Mászáros Antal gyergyói esperes leve Kovács Miklós püspöknek.

végzéseivel merőben ellenkezik”.⁶⁰ Maga Kedves István is rámutat a szabadságharc levereése után írt jelentésében, hogy: „*az én helyettségemet nem mindenütt fogadták el, mint Gyergyóban, és Felcsikon*”⁶¹ másutt határozatilag is érvénytelennek nyilatkoztatták és azt hivatalosan is megírták, mint Udvarhelyt, azért az ily esperességekből ide hozzám nem is jövőn hivatalos tudósítás, a papok állásáról csak hírből tudhatok valamit”.⁶²

Az esperesi kerületek önállóságának igénylése a házassági perekre való hivatkozással került tehát megfogalmazásra. Ezeknek megoldása csak egyházi bíróságokon, szentszékeken volt egyházjogilag lehetséges, ami természetesen feltételezte a megfelelő tapasztalattal rendelkező egyházjogászok meglétét is. Ilyen szempontból nézve újra csak Andrási Antal szerepe válik beazonosíthatóvá, aki túl a bécsi Augustineumban szerzett egyházjogi ismeretei és gyulafehérvári egyházjogi tanári tapasztalatai mellett gyergyóalfalvi szolgálata előtt az egyházmegyei központban szentszéki ülnöki és ügyvédi tapasztalatokat szerevezve, új állomáshelyén nyolc havi szolgálat után, 1844 októberétől a szék ülnökének is ki lett nevezve.⁶³ A kerület papságából egyedül csak ő lehetett az, aki az esperesi kerületi önállóság biztosításának ezt a diskurzusát megfogalmazhatta. A javaslat radikalizmusa nem maradt folytatás nélkül. Az önálló megoldásokat kereső papság önkényesen értelmezve az egyházmegyei zsinaton elhangzott összes reformjavaslatot, önmaga próbálva eldönteni azoknak egyébként bizonytalan érvénybe lépést. Az önálló megoldásokat kereső papság el mert odáig is jutni, hogy a forradalmat nem pártoló esperesek helyett vagy a jegyzőt, vagy a szomszédos esperest fogadja el hiteles joghatóságnak, a püspököknek csak utólagos hozzájárulását igényelve. Például a forradalom és szabadságharc bukása után az alcsíki papság kérte a püspököt, hogy a fogságba esett esperes, Tankó Albert⁶⁴ helyett a nagykászoni plébánost, Ferenczi Józsefet,⁶⁵ „*kit a múlt évi Zsinat érelmében ugyanazon év November elején az al-csik és kászonszéki egyházi kerület jegyzőjévé szótöbbséggel megválasztottunk vala – e hivatalban megerősíteni és az esperesi hivatal vételével megbízni addig is, míg Esperesünk óhajtott szabadságát visszanyeri*”.⁶⁶

A püspöki joghatóság ilyen mértékű megszorítása, még ha gyökereiben köthető is a forradalom alatt végig jelenlevő radikális reformjavaslatokhoz, az 1849 nyarán alkalma-

60 GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 633/1849: Udvarhely, 1849. június 11.: *Az udvarhelyszéki esperesi kerület papság közgyűlésének jegyzőkönyve.*

61 Felcsíki születésüként és egykori gyergyói esperesként ezt a két kerületet érthető, hogy külön kiemelte.

62 GyÉFKL PI 393. d. 5. cs. 225/1849. Kolozsvár, 1849. szeptember 7.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspököknek.*

63 ANDRÁSI: *Önéletrajz*

64 Tankó Albert Csíkszentimrén született 1788-ban. Pappá szentelve 1813. 1814-től Gyulafehérváron tanár, Csíkszentgyörgyön káplán. 1816-tól Csíkmenaságon plébános, 1821-től Csíkszentkirályon, 1824-től Csíkszentgyörgyön. 1825–1852: alcsíki-kászonszéki esperes. 1844-től csíkszéki táblabíró. 1847-től tiszteletbeli kanonok. Az 1848-as forradalom idején tanúsított magatartása miatt kötél általi halálra ítélik, de ezt 12 esztendei várfogságra változtatják. 1851-ben megszökik a gyulafehérvári börtönből. Meghalt 1852. július 19. FERENCZI 2009, 426–427.

65 Ferenczi József Nagykásonban született 1806-ban. Pappá szentelve 1829-ben. Bécsben, az Augustineumban tanult tovább 1830-ban. 1831-től Gyulafehérváron a teológián tanulmányi felügyelő. 1832-től Marosvásárhelyen tanár. 1840-től Nagykásonban plébános, 1850-től helyettes esperes, iskolai felügyelő. 1852-től Csíkszentgyörgyön plébános és alcsíki-kászonszéki főesperes. 1854-től Székelyudvarhelyen plébános és főesperes. 1859–1868 között Gyulafehérváron a teológia rektora, kanonok, 1868-tól a nyugdíjalap kezelője. Meghalt 1870. január 30. FERENCZI 2009, 243.

66 GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 414/1849. – Csíkszenkirály, 1849. október 4.: *Miklósi Gergely levele az alcsíki papság nevében Kovács Miklós püspökhöz.*

zott megoldások szorosan kapcsolhatóak Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, Vallás és Közoktatási Miniszter nemzeti zsinati tervéhez is. A bécsi nuncius jelezte, hogy Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök egyházfegyelmi és hierarchiai reformot ohajt,⁶⁷ amit Vallás és Közoktatási miniszterként hatásosabban képviselhetett. A fennmaradt iratok fényében elképzelhető, hogy az erdélyi papság kész volt bekapcsolódni Horváth Mihály 1849 augusztusára tervezett nemzeti zsinati⁶⁸ zsinati tervébe. Mivel ez elővetítette annak a lehetőségét, hogy kimondják a magyar katolikus egyház teljes függetlenségét,⁶⁹ Róma ezt az anglikán szakadáshoz hasonlóan minősítve, egyértelműen elítélte mindazt, ami hozzájárulhatott volna ennek a zsinatnak a sikeréhez.⁷⁰ Róma rosszallása mellett 1849-ben a nemzeti zsinati tervet a legradikálisabb magyar egyházmegyék is elutasították, csak elszigetelt pártolókra találhatunk a levéltárakban utalást, miközben Erdélyben az eddigi kutatások azt mutatják, hogy legalább a gyergyói, udvarhelyi és a marosi kerület valószínűleg czzel a tervvel kapcsolatosan tartotta meg 1849 júniusi koronagyűlést, ahol sor került a legradikálisabb reformkérések összegzésére.⁷¹

Horváth Mihály terveinek gyergyói elfogadását más szempontból, a szabadságharc katonai eseményeinek támogatása terén is megfigyelhetjük. Az orosz intervenció megkezdődése után ugyanis fokozottan szükségessé vált a lelkesedés fokozása a lakosságban.⁷² A

67 *In materia di disciplina e de gerarchia* – MOL, Mikrofilmtár, 17952 mikrofilm: Archivio Segreto Vaticano. Archivio della Nunziatura di Vienna, vol. 321. no. 140. Informazione sopra il M. Horváth. 30. Augusta.

68 Az augusztusra tervezett nemzeti zsinat célja, a Közlönyben június 15-én közzétett Vallás és Közoktatási Minisztérium 161. szám alatti rendelete szerint a „*magyar kath[olikus] egyháznak a szabadság alapján történendő újjászülésére, s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtani, s az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyait törvény által is biztosítani kívánván, ezen ügyek elismerésére [folyó] é[v] aug[usztus] 20. napján Pesten oly közgyűlés fog tartatni, melynek tagjai az összes magyar kath[olikus] egyházat képviseljék.*” Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Protocollum consistorialia. 1847–1849, 1849. június 30.

69 A bécsi nuncius titkos jelentésében a három legveszélyesebb tervezett pontként a következőket sorolta fel: a magyar katolikus egyház függetlenségének kimondása, a központtól (Róma) való elszakadással; a szent cölibátus eltörlése; a magyar nyelv használata a liturgiában. MOL, Mikrofilmtár, 17952 mikrofilm: Archivio Segreto Vaticano. Archivio della Nunziatura di Vienna, vol. 323. no. 210. Agetto affari religiosi dell'Ungheria. Vienna 20 Augustos 1849.

70 IX. Piusz elrendelte, hogy a megyei zsinatokat boldogabb időkire halasszák, mert „*az ál-szabadságnak kárhozatos szelleme számtalanokat az egyháziak közül is elkábított, kik nem azon szabadságot, mely Krisztus Urunktól való keresik, hanem azt, mely hízalván a testet, és a testi érzékeknek tömjenez, a lelket azonban megöli.*” Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár, Protocollum 1849, 1277/1849.

71 Június 22-én a Közlönyben 635 száma alatti rendelet előírta az egyházmegyéknek, hogy terjesszék be az 1848-ban tartott tanácskozások vagy zsinatok jegyzőkönyveit. A kérésék újratárgyalásáról csak a marosi kerület esetében tudunk, ahol újra összegzésre kerültek azok a reformjavaslatok, amelyeket ugyan tárgyalt az 1848-as erdélyi egyházmegyei zsinat, de amelyek az elmaradt nemzeti zsinat miatt nem kerülhettek megoldásra. A marosvásárhelyi gyűlésről a Brassói lap 1849. június 11-i 17. száma közölte, kijegyzetelt tartalmát Zerich Tivadar teológiai tanár küldte át Kovács Miklós püspöknek. GyÉFKL SzH. Kovács Miklós püspök. *Zerich Tivadar levele a püspökhöz* (Brassói Lap 17. szám, június 11, 1849. – *kijegyzetelve megküldi a püspöknek Zerich Tivadar*).

72 Az orosz beavatkozásnak hírére már május 18-án elhatározta a minisztertanács, hogy népfelkelést kell szervezni, amelyet vallásilag is motiválni kellene. Ezért rendelte el Horváth Mihály, hogy május 27-től kezdve három héten át minden vasárnap s az első és második hét csütörtökén a népet a papok a szabadságharc folytatására lelkesítsék, a római és görög katolikusok körmeneteket tartsanak. – Román Állami Levéltár – Kolozsvár: Fond 563: Colectia Revolutia de la 1848, registru 107. iktatószám nélkül – Debrecen, 1849. május 18. *Provocare și ránduire către toți preoții patriei de fiecare religie – apel al ministerului cultelor Mihail Horváth, ales episcop al Cneadului.*

gyergyói kerület június 1-én tartott esperesi gyűlésén jelen levők „a keresztes Háborút megelőző ájtatosság hirdetését ellenzette, követelvén, hogy tegye azt hirrre a világi kormány a Nép Gyűlésben: De erre a Világi Kormány, kinek Elnöke Mikó Mihály Kormány Biztos Úr helyet foglalt székünkbe, nem fogadta el, hanem azt kíváná, hogy a Horváth Mihály csanádi Püspök és Közoktatási Minister rendeletét el fogadni, és kihirdetni kötelesek legyünk, s ált küldé a Közlönyt,⁷³ a melybe írva vala az Isteni tisztelet rendelete, a melyet előbb a Gyűlésbe felolvastatta.”⁷⁴ A gyergyói kerület részéről a lelkesítés meg is történt. A lelkesítés mérhető hatása szempontjából fontos az a levél, amelyet Jakab Eleknek egy barátja küldött, s amelyet visszaemlékezésiben – még ha a forrás konkrét megjelölése nélkül is – egészében közöl: „Dicső nép e barátom! írja egyik kitűnő állású barátom⁷⁵ e tárgyat illető levelében – még most vén koromban is fellelkesülök, ha erre a népre, ennek szabadságharczunk kivált utószakában való magatartására gondolok. Büszkévé tesz, hogy élükön lenni szerencsés voltam. Különös hálaival emlékezem a papságra: hogy támogatták azok intézkedéseimet, mely hívek voltak a magyar kormányhoz! Olyan clerus tán a világon nem volt. Tankó és Mészáros! Oh Istenem! ez a két esperes! Két Kapisztrán, két hadvezér!...”⁷⁶

A lelkesítés esetében a forradalmi kormány is jól érzékelte az esperesi kerületek önállósági vágyának intenzitását. Ez az egyik ok, ami miatt a rendeleteket nem a püspökkel, vagy a kinevezett helynökkel, hanem közvetlenül a forradalmat pártoló esperesekkel közlik, pedig a papság lojalitása Kedves István helynök részéről is biztosítva lett volna. Például amikor 1849. június 18-án a cári csapatok Tömösnél áttörik a székely védelmet, a forradalmi kormány felszólítja az Tankó Albert alciki esperest, hogy a felcsiki kerület papságának gyűlését levezetve arra törekedjen, hogy haza ügyében a lelkesedést fokozza. „Mint férfitől és hazafitól szigorú eljárást kívánok megbízatásában” – fogalmazott Mikó Mihály kormánybiztos.⁷⁷ A felcsiki papi gyűlés összehívását azzal indokolta Mikó Mihály, hogy a kerületben „a haza közös ügyében tett rendelkezések nem elég erélyességgel vétetnek...elégítetelbe. Átalában a felcsiki lelkész urak által nem gyakoroltatik a népre azon hatás, mely a szabadság iránti lelkesülést fenntartani képes lehetne, mit én nem egyébként, mint a Lelkész urak közötti szorost egyetértés hiányának főleg a vezetésbeli hiányoknak tulajdonítok”. A felhívásnak eleget téve Tankó Albert valóban meg is jelent a Csíkrákoson tartott gyűlésen, ahol a kerület papsága az esperest, Potyó Ferencet, illetve még két plébánost leszámítva össze is gyűlt, s amint az itt szerkesztett jegyzőkönyv⁷⁸ is tanúsítja, a szabadságharc ügye melletti elkötelezettségüknek adtak hangot.

Az 1849 júniusi szabadságharci események, a keresztes hadjárat szervezésében a források elsősorban csak a forradalmat lelkesen támogató esperesek neveit jelzik, viszont több korábbi adat bizonyítja, hogy a szabadságharcra történő lelkesítésben meghatározó

73 Ezzel magyarázható, hogy a felhívás bekerült a plébániai levéltárakba. Ld. pl. GyFL GyGyL. Szárhegyi Plébánia iratai. 1848–1857.

74 GyFL GyGyL. Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jegyzőkönyve. 1814–1862. 1849. június 1.

75 Jakab Elek nem nevezi meg, kiről van szó.

76 JAKAB ELEK: Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–49-re. Bp., 1880, 456.

77 GyÉFKL PI. – 394. d. 13. cs. 173/1849. – Csikszentgyörgy, 1849. június 22.: Tankó Albert esperes levele Kedves István püspöki helynökhöz – mellékelve keltezés nélkül: Mikó Mihály kormánybiztos felszólítása.

78 GyÉFKL PI. – 394. d. 13. cs. 173/1849. – Csikszentgyörgy, 1849. június 22.: Tankó Albert esperes levele Kedves István püspöki helynökhöz.

szerep jutott a kezdetektől a gergyóalfalvi plébánosnak, Andrási Antalnak is. Első dokumentálható alkalommal 1848-ban a nemzetőrség szervezése, s a székely haderőnek a Szeged alatti táborba való kiszállásának a szervezésében figyelhetjük meg Andrási Antal magatartását. Batthyány utasítására a Gubernium és a General Commando megkerülésével⁷⁹ a székely határőrséget a szegedi átszállásra próbálva rávenni, a csíkszentgyörgyi születésű Gál Sándor által vezetett küldöttség.⁸⁰ A szóbeli utasítás szerint elkerülve Teleki József főkormányzót indultak el a Székelyföldre. Teleki viszont tudomást szerzett küldetésükről, s a szebeni hadikormányzóság mellett a székelyföldi királybírókat is értesítette a gyanúnak tekintett három küldöttről, kérve, hogy figyelve őket, akár el is fogják, ha zavart próbálnak kelteni. Teleki ugyanis helytelenítette, hogy az unió kimondása előtt hívta Batthyány kiindulásra a székelyeket. Csíkszéken Gál Sándor érkezéséig a hatóságok Csík, Gyergyó és Kászon székeknek is megszervezték a népgyűlést 1848. június 15-re Csíksomlyón, ahol Gál szavait végül kedvezően fogadták. A csíksomlyói gyűlésről írt jelentésében Gál Sándor kitért arra, hogy a magyar minisztérium iránti hűségre történő megesketeése a jelenlevőknek megtörtént, „ezen tárgyban Andrási, gergyóalfalvi plébános is nagyon lelkesen és buzditólag szónokolt.”⁸¹ Gál Sándor a maga részéről természetesnek tekintette, hogy a székely haderőnek a magyar minisztérium terveinek megfelelő mozgósítása csak a papság segítségével lehetséges. Beszámolójában a székelyföldi kiküldetéséről – amikor a székelység belső problémáit vázolta – rá is mutatott arra, hogy mivel a székelyek közt különféle nézetek, érdekek léteznek, s sok aggodalmat kiváltó hír terjed „szükség rögtön, de erővel rendelkezeni és a népet jövődjé felett a papok és előljáróságok által felvilágosítani.”⁸² Ennek fényében érdemes azt is érdemes megfigyelni, hogy amikor az unió kimondása után végül is sor került a székelység kimozdítására, a délvidékre érkező két székely gyalog zászlóalj és a két székely huszár határőrsztyálya nem szervezet zászlóaljak, hanem alkalmilag összeállított kötelékek voltak, tiszti, altiszti hiányokkal. Önkéntesség alapján alakultak, nem a tapasztalat, katonai tudás alapján kerültek kiválogatásra.⁸³ Az önkéntesség miatt jelentős, hogy a gyergyói kerületből úgy a Mészáros Antal esperes-plébános által vezetett gyergyószentmiklósi községből, mint Andrási Antal kerületi jegyző falujából, Gyergyóalfaluból is érkeztek önkéntesek.⁸⁴

A délvidéki kimozdítás mellett hasonlóan tetten érhető a gyergyói hatás az agyagfalvi gyűlés szervezésében is. Eránosz Jeremiás gyergyóditrói plébános a szabadságharc levezetését követően Kovács Miklós püspökhöz írt jelentésében rámutatott, hogy „a Székely Honnak a kényes forradalmi üdők kezdete óta tavaly országgyűlés után, Magyarországra felküldött Székely követek haza jövén, az ottan történt változások és zavarok iránt

79 A székelység kimozdításnak tervét Pulszky Ferenc vetette fel Batthyánnak, még 1848. április 29-én, mint egy lehetséges verziót a már létrejött nemzetőrségek mozgósítása helyett. A javaslatnak az volt viszont a gyengéje, hogy a székely ezredek kijövetele éppen a császár engedélyétől függött, miközben Batthyány éppen a Béctől való nagyobb függetlenségre törekedett. URBÁN Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, Bp., 1973, 226.

80 A küldöttség tagja volt még Hajnik Károly gyorsíró és Klapka György főhadnagy. Uo. 22.

81 Egyed Ákos szerint Gál Sándor csíki sikerének a háttérében a papság támogatása mellett fontos szerepe volt annak is, hogy a csíki származású Gál Sándor ugyanúgy római katolikus volt, mint Csíkszék lakossága. EGYED Ákos: *1848 erdélyi magyar vezérlakjai*, Marosvásárhely, 2004, 73.

82 MOL H Meln. 2. 1848:454; Gál Sándor jelentése Batthyány Lajosnak. Alsócsernátón, 1848. június 25. Közölve. URBÁN 2008, 45–64.

83 Előszó In. CSIKÁNY Tamás (szerk.): *Székely határőrök a magyarországi hadszíntéren 1848-ban*. 8.

84 GARDA Dezső: *A forradalom katonái Csíkszékben és Gyergyóban 1848–1849*. Csíkszereda, 1998, 21.

párthíveikkel, némely pap társaimmal is kézen fogva fanatisálni kezdték a Népet, elámitván azt a Nép irtásról álmodozásokkal így a dühig felizgatva a Népet, az agyagfalvi gyűlésre kivivék, megyénként⁸⁵ a népet a fő Esperes⁸⁶ úrnak kör Levele szerint a lelki pásztornak, a szelidség köntösét levetve, vitéz kapitányi szerepet jádsva kardosan vezették úgymint a Kilyénfalvi,⁸⁷ Újfalvi,⁸⁸ Remetei⁸⁹ és még két Gy[ergyó] Sz[ent] Miklósi segéd lelkész T[iszte]len]dő Jákobi Sándor,⁹⁰ és Lakatos [Ferenc] urak”.⁹¹

A forradalmi események során amikor a császári erőknek sikerült „pacifikálni” Csíkszéket, a gyergyói kerület is császári ellenőrzés alá került. A pacifikáció lényegében azt jelentette, hogy a csíkiak Dorsner osztrák ezredes hatására elfogadták, hogy a szebeni főparancsnokságnak vessék magukat alá, azzal a feltétellel, hogy a szék területére se császári csapatok, se román vagy szász felkelők nem tehetik be a lábukat. Ezzel kapcsolatosan újra csak előtérbe került András Antal szerepe. Közvetlenül az agyagfalvi gyűlés után a toplicai/maroshévízi román betörésről a csíki határőrezredet október 20-án ő értesíti, segítséget kérve. A kérés következményeként „Csíki határőr hadnagy a pálfalvi, delnei, borzsovai, szentmiklósi, szépvízi, vacsárcsi és göröcsfalvi honn levő férfiakat Szépvízre rendelte.”⁹² A pacifikáció alatt Háromszék megszervezte az önvédelmét, viszont elszigetelődött a magyar forradalmi kormány által ellenőrzött Kolozsvártól. A kapcsolattartók közül Macskási Antal főhadnagy⁹³ jelentéséből tudjuk, hogy amikor átutazott a veszélyesnek tekintett csíki térségen, a járatlan havasi ösvényeken keresztül jutott el a biztonságosnak tekintett Gyergyóalfaluba Mikó Mihályhoz, a csíkszéki biztoshoz.⁹⁴ Mikó Mihály

85 Egyházközségenként, plébániákként.

86 Mészáros Antal.

87 Sánta Imre Csíkszentimrén született 1806-ban. Pappá szentelve 1831-ben. Csíkszentimrén, majd 1833-tól Kolozsváron káplán. 1834-től Szentegyházasfaluban plébános, 1836-tól (1838?) Gyergyókilyénfalván, 1849-től Csíkszentmiklóson. Meghalt 1876. május 14. FERENCZI 2009, 390.

88 Albert Mihály Csíknagyboldogasszonyon született 1802-ben. Pappá szentelve 1833-ban. Gyulafehérváron, majd 1837-től Székelyudvarhelyen gimnáziumi tanár. 1839-től Illyefalván plébános, 1842-től Gyergyóújfaluban. Az 1848-as forradalomban való részvétele miatt 1849–1851 között börtönben. Szabadulása után Csíksomlyón, Marosvásárhelyen és Gyulafehérváron, majd ismét Gyergyóújfaluban plébános. Meghalt 1861. december 20. FERENCZI 2009, 149.

89 Györfy János Csatószezen született 1801-ben. Pappá szentelve 1825-ben. Káplán Kolozsváron, majd 1829-től Csíkszentkirályon. 1832-től (1834?) Csíkszeredában tábori káplán, 1834-ben 6 hónapig megbízott plébános Csíkszeredában. 1846-tól Gyergyóremetén plébános. Az 1848-as forradalom idején a nemzeti mozgalmaktól távol maradt. Ennek ellenére ő az első, akit Gyergyóból Dorsner ezredes letartóztatott. 1856-tól Korondon káplán és egy ideig vezeti a parajdi plébániát. 1862-től Tekerőpatakon plébános, 1876-tól nyugdíjazva. Meghalt 1893. szeptember 4. FERENCZI 2009, 261.

90 Jákobi Sándor örmény rítusú. Születési adatai nem ismertek, pappá szentelési sem. Székelyudvarhelyen tanár, 1844-től Gyergyószentmiklóson káplán. Az 1848-as forradalom alatt tanúsított magatartása miatt előbb halálra, majd várfogságra ítélik. 1849-től fogoly, 1850-ben mint elítéltet viszik Komáromba. FERENCZI 2009, 280.

91 GyÉFKL. Pl. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek.*

92 KÖVÁRI László (szerk.): *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez.* Pest, 1861. Az agyagfalvi székely gyűlés jegyzőkönyve. 1848. október 17. 95.

93 Macskási Antal a kolozsvári nemzetőrség főhadnagya, 1848 őszén részt vett a székely tábor harcaiban, majd ezt követően a Háromszék önvédelmi harcában, de nem az alakulat tisztjeként. SÜLI Attila: *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban.* Kézirat. ELTE 187.

94 1848. szeptember 17-től Csíkszéki honvédtoborzó kormánybiztos. HERMANN Róbert: *A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben.* Hadtörténelmi közlemények 111. évf. (1998) 1. szám. 65.

jól tudhatta, hogy kikre számíthat biztosí teendői ellátásában. Amikor őt Bem⁹⁵ 1849. január 11-én kinevezte csíkszéki biztosnak, „*legelsőben Biális Ferencz, Mikó Antal, Antalfi Gábor s az előkelő nemesség más kiváló tagjaival, azután Andrássy⁹⁶ Antallal, lakhelye⁹⁷ derék plébánosával, Tankó Albert csíkszéki esperessel, Mészáros Antal [gyergyó]szentmiklósi plébánossal és esperessel, Kilyénfalván Sánta Károly⁹⁸ plébánossal*” illetve még a katonaság közül néhányval, s egy pár barátjával közölte.⁹⁹

A Mikó Mihály által nevesített megbízható, s a szabadságharc mellett felsorakozó gyergyói kerületi jegyző és az esperes vezetésével 1849. február 7-én, Gyergyószentmiklóson átszerveztették a megyéspüspöknek egy 1848. október 30-án keltezett körlevelében¹⁰⁰ küldött ima szövegét:¹⁰¹ „*a jelen körülmények igényelte változtatásokkal, s egy pár új ima, és énekek hozzá adásával.*” A püspöki akarat értelmezése kapcsán a gyergyói kerületben, amikor a püspöknek a békéért mondandó imát kérő körlevelét kézhez vették, az ezt követő koronagyűlésen a körlevelét úgy értelmezték, ahol a püspök hazafias szellemben a megtámadott haza győzelméért kéri az imát, s ezért lelkesedéssel fogadtatott „*püspök úr ezen mindnyájunk kívánságával találkozó korszerű rendelete, s a Székely jó honfi Főpásztor úr megéljeneztetett.*”¹⁰² A körlevélben a püspök az imát azért írta elő, hogy Isten fordítsa el a háborúságnak „*iszonyatosságát szentelje meg törvényes előjáró-*

95 Ő maga is a papság segítségét kérte. Kinevezése után rendeletet bocsátott ki, amelyben megparancsolta, hogy „*a Tőle vagy a Székely fődre nézt hasonló hatalommal ellátott Gál Sándor Ezredes Úrtól kibocsátandó rendeleteket a székely földi papság híveivel szószerűen tudassa*”. GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 338/1849 – Nagyszeben, 1849. szeptember 18: Tankó Albert csíkszentgyörgyi plébános és Mészáros Antal gyergyói esperes leve Kovács Miklós püspöknek.

96 Neve a forrásokban általában az Andrási írásmóddal jelenik meg, de elvéve az Andrássy írásmóddal is találkozhatunk.

97 Mikó Mihály Bem levelének vételekor Gyergyóalfaluban volt. EGYED i. m. 337.

98 Jakab Elek itt rosszul használja a nevet. A gyergyókilyénfalvi plébános Sánta Imre.

99 JAKAB 1880, 451.

100 A kerületi esperesi gyűlés jegyzőkönyve a tartalmát így összegzi: „*hazafias szellemben irt tiszta hazafiságot lehelő körlevele, melyben rendeli, hogy az általa leküldött imát a békéért, igazságos ügyünk diadaláért, szegény, minden idegen elemiől, a reactionariusok minden pokolbeli ármányától galádul megtámadott szeretett hazánk – és nemzetiségünk dicső győzelméért, a körlevél vétele után legközelebbi vasárnaptól fogva egész héten minden nap, délelőtt, délután, azontúl pedig minden vasárnap és csütörtökön, szentség kitétel mellett az Egyházokban ünnepélyesen mondanók el. Közöröm és lelkesedéssel fogadtatott püspök úr ezen mindnyájunk kívánságával találkozó korszerű rendelete, s a Székely jó honfi Főpásztor úr megéljeneztetett.*” GyFL GyGyL. Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jegyzőkönyve. 1814–1862. 1848. sz. András hava (november) 30-án tartott gyűlés, Kilyénfalva.

101 „*Dicsőült Szentek, kik e hon népét a keresztény hit idvezítettő tudományára oktattátok, kik a Szt. kereszt zászlóját előre vive az alatta egyesült népeknek egyházi s polgári alkotmányt adtatok hazánkat jámborságtok által meg dicsőítétek... a Ti első szövéstök érdemessége nyerve számunkra békés, csendes napokat, hogy nyugott Szível teljesíthessük keresztényi, és Polgári kötelességeinket: s a Szabadság jótéteményeibe részesülhessünk, kérjétek reánk a mennyben uralkodó szeretet áldását; a ti könyörgésteik szentelje meg magyar ország minden népei között az igaz testvériség kapcsát gyullassza fel bennünk a haza iránti szeretetet, a koronás Király iránti tisztelet tiszta érzelmeit, s tartsa meg szívünkben a magyar alkotmány iránti tántoríthatatlan ragaszkodást*” – GyFL GyGyL. Ditrői plébánia iratai. Csomó: Püspöki rendeletek protokollum 1815–1853

102 GyFL GyGyL. Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt. 1814–1862. 1848. november 30. Kilyénfalva, Esperes-kerületi gyűlési jegyzőkönyv.

inknak a béke helyre állítására tett s teendő intézkedéseiket.” Az ima szövegében egyszerre kérte a magyar haza és az uralkodó megáldását.¹⁰³ Az 1849. február 7-én Gyergyószentmiklóson tartott kerületi gyűlésben a főpásztori körlevélben található imát minden további nélkül „*a jelen körülmények igényelte változtatásokkal, s egy pár új ima, és énekek hozzá adásával*” kiegészítették, Csiksomlyón kinyomtatták, s ebben a formában köröztették. Ezen a napon a kerület papsága letette az esküt a magyar alkotmányra, a gyűlési jegyzőkönyvben kiemelve, hogy „*tevé pedig ezt annál is inkább, minthogy erre még a múlt évi Kolozsvárt tartott Zsinat határozata következtében, püspök Kovács Miklós ő N[agy]méltósága által fel valánk szólítva, kötelezve.*” A fentiekben jelzett ima szövegében Kovács Miklós püspök valóban megfogalmazta, hogy „*a ti könyörgésetek (...) gyullassza fel bennünk a haza iránti szeretetet, a koronás Király iránti tisztelet tiszta érzelmeit, s tartsa meg szívünkben a magyar alkotmány iránti tántoríthatatlan ragaszkodást.*” Ehhez a magyar alkotmányhoz maradt tehát hű az egyházmegyes papság, a trónfosztást követően. Még ha a püspök elzártsága ellenére is 1848. december 13-án kelt körlevelében Ferenc József hatalomátvételét ismertetve kérte a hozzá való hűséget,¹⁰⁴ ez ekkor, a hivatalos trónfosztás előtt még nem állt ellentétben a magyar alkotmányhoz való hűséggel. Így amikor az osztrák vezetéssel való szakítást a püspökétől elszigetelt papság lereagálta, minden további nélkül meg voltak győződve, hogy főpásztoruk akarátát teljesítve támogatják a szabadságharcot. A magyar kormányhoz való lojalitás bizonyítékaként a magyar alkotmányra letett eskü után a február 7-i kerületi gyűlésen a jelenlevők „*felszólíttatni határozta a Csiki Főparancsnokságot: készítene egy mindenütt egyiránt használandó eskü formát, mely szerint aztán minden helység lelkésze eskesse fel ünnepélyesen híveit a magyar alkotmány s Kormány iránti hűségre, engedelmességre.*”¹⁰⁵ A kerületi papság közül csak a ditrói plébános, Eránosz Jeremiás kérte jegyzőkönyvbe is venni, hogy ez a felesketés kizárólag a polgári hatóság révén történjen. Februárban a kerületi gyűlés egyértelműen kiállt az a meggyőződés mellett, hogy „*minden édes hazánk sorsát, boldogságát érdeklő proclamatiók, placatoknak sat. a szószékből ünnepélyes felolvasását, s meg magyarázását*” a papság magára kell vállalja. Változást csak májusban figyelhetünk meg, amikor a kerületi esperes jelzi, hogy a kisebb jelentőségű hirdetések „*az irt Szék méltóságát le alatonitják*”, ezért a kerületi gyűlésen elhatározzák, hogy : „*kérettsenek meg a tisztelt parancsnokságok, a Szónoki Széket meg kimélleni, és bízni a rendeleteknek némelyikét a bírakra ki hirdetés végett, a kik az isteni tiszteletek végével a Templom előtti téren agyák tudtára az egybe gyűlekezett népségnek.*”¹⁰⁶

A forradalmi kormánnyal való együttműködés értelemszerűen súlyos következményekkel járt a forradalom és szabadságharc leverése után. 1849 nyarán a nyergestetői csata

103 GyFL GyGyL, Ditrói Plébánia iratai. *Püspöki rendeletek protokolluma*, 1315/1848. 1848. október 30.

104 Ezt a körlevelet egyaránt kérte szétküldeni Kemény Ferenc az erdélyi királyi Kormányzók részéről és Puchner Antal osztrák katonai kormányzó is. Éppen ezért nem értelmezhető a püspöki körlevél a forradalom ügye melletti elkötelezettség szempontjából.

105 A jegyzőkönyv szerint a kérést nemcsak a katonai főparancsnokságnak, hanem „*csik minden megyéjének*”, vagyis egyházközségének megküldték.

106 GyFL GyGyL, Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276–1861. *Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jegyzőkönyve*. 1814–1862 Gyergyószentmiklóson 1849. február 7-én tartott gyűlés határozata.

után¹⁰⁷ védtelenül maradt Csíkszékbe¹⁰⁸ visszatérő Dorsner osztrák ezredes „keményen lépett fel, a fegyvereket beszedette, a papságot és a birtokosságot Csíkszeredába rendelte.”¹⁰⁹ Endes Miklós adatai¹¹⁰ szerint elsőként a legfontosabb katonai vezetők kivégzése mellett halálos ítéletet mondtak ki a gyergyószentmiklósi segédlelkészekre, Lakatos Ferencre¹¹¹ és Fejér Józsefre.¹¹² Rajtuk kívül még egy földbirtokost, a forradalmi kormány kormánybiztosát, Mikó Mihályt¹¹³ ítélték halálra. A legfontosabb katonai vezetők és a kormánybiztos mellett Csíkszéken még csak két másik katolikus papra, Fodor Antal¹¹⁴ csíkszentdomokosi plébánosra és Jákobi Sándor¹¹⁵ örmény káplánra mondták ki a halálos ítéletet. Ugyanez az arány figyelhető meg a vizsgálati fogságba került személyek esetében is. A csíkszéki katolikus papok közül erre a sorsa jutott a gyergyói kerületi jegyző, Andrási Antal mellett Albert Mihály,¹¹⁶ Györfy János, Keresztes Márton,¹¹⁷ és két esperes: a

107 Augusztus 1-jén Clam-Gallas a magyar seregeket szétverte Kászónújfalunál (illetve Miklósfalva és Bük-szád közt is), majd augusztus 2-án elfoglalta Csíkszeredát. HERMANN Róbert: „Tenni kevés, de halni volt esély”. *Az 1849. évi hadjárat*. In: Hadtörténelmi közlemények, 112. évf. (1999) 2. sz.

108 Csíkszékhez, mint anyaszékhez tartozott az önállóságáért változó sikerrel küzdő Gyergyószék és Kászonszék is. 1848-ban a szakirodalom erre az egész területre a Csíkszék megnevezést használja. Egyházi beosztás szerint a csíki térség két fősperességre oszlott (alcsíki-kászonszéki és felcsíki), míg a gyergyói papság egy espereskerületbe tartozott.

109 ENDES 1935, 300.

110 Uo. 315–316.

111 Lakatos Ferenc egyik bűne, hogy a menekülő paptársait (Keresztes Mártont, Farcádi Kovács Mihályt, Bardócz Jánost, Veszelyi Károlyt) rejtgette, a másik, hogy „*ifjúi gondolatlanságból szabadosan szóltott a Társaságokban*”, minek híre elterjedt. Nyolc évig lesz ezért fogoly Komáromban, 1857-ben szabadult, de a fogság alatt egészsége annyira tönkrement, hogy a következő évben meghalt GyÉFKL Pl. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek*. MARTON József: *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig*. Bp. 1993. (továbbiakban: MARTON 1993) 224–227.; KOVÁCS Gyárfás: *Karcolatok egyházmegyénk 1848/49-es évi történetéből*. In: Közművelődés, 1902. 211. szám; LÉSTYÁN Ferenc: *Az erdélyi római katolikus papság az 1848–49. évi forradalom és szabadságharcban*. In: PÁL-ANTAL Sándor (szerk.): *A maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. II. Marosvásárhely 2001, 131.

112 Sok vádat ellene nem tudtak felhozni, amint a ditrói pap is jelenti „*Fejéről semmi különöst büntetésre méltót nem tudok, de nem is hallottam*”. GyÉFKL Pl. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek*.

113 Az ő esetében egészen egyértelmű elítélésének oka. Csik egyik képviselője a pesti országgyűlésen, 1848. június 15-től kormányi kinevezéssel gyergyói alkirálybíró, majd csíkszéki kormánybiztos is. ENDES 1935, 271.

114 Fodor Antal Marosvásárhelyen született 1807-ben. Pappá szentelve 1830-ban. Szilágysomlyón, majd 1834-től Gyergyószentmiklóson káplán. 1835-től Egrestőn plébános, 1838-tól Atyhán, 1842-től Csíkszentdomokoson. Az 1848-as forradalom idején tábori papnak állt. 1850-ben előbb kötél általi halálra, majd 12 év vasban eltöltendő börtönre változtatják ítéletét. 1849–1855 között Olmützben és Josefstadtnban raboskodik. 1857-től Gyimesbükkön káplán, 1864-től Akosfalván plébános, 1869-től Fenyéden. Meghalt 1885. július 25. FERENCZI 2009, 245.

115 Jákobi Sándor gyergyói örmény szertartású káplánt 1849. szeptember 15-én vitték katonai kísérettel Erzsébetvárosra, majd onnan Szebenbe. Hazafias szónoklataiért komáromi várfogságot kapott. „*A mi pedig az örmény szertartáson levő segéd lelkészti illeti, őtőt szépiteni és menteni semmiben se lehet, mert korlátlan szavait tényeit és kiborulásait mindenki tudja és beszéli*” – GyÉFKL Pl. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek*.; MARTON 1993, 224–227.; KOVÁCS 1902; LÉSTYÁN 2001, 130.

116 „*Dühös és gondolatlan sok helyeken ki törései és mocskolódásai*” köztudott volt, viszont ágyban fekvő beteg lévén, csak később vetik fogságba. MARTON 1993, 224–227.; LÉSTYÁN 2001, 128.

gyergyói kerületet vezető Mészáros Antal¹¹⁸ és az alsíki papság élén álló Tankó Albert.¹¹⁹ Vizsgálati fogságba rajtuk kívül csak két alkirálybíró (Endes Miklós, Székely Zsigmond) és három földbirtokos került (Puskás Ferenc,¹²⁰ Tankó Ferenc, Zöld László¹²¹). Ezek az arányok az elsőként felelősségre vontak esetében egyértelműen jelzik, hogy a csíkszéki forradalmi és katonai események irányításában meghatározó szerepet játszott a katolikus papság.

Utólag a Szcitovszky János vezetésével országos szinten végrehajtott önvédelmi akció kimenthette a politikai felelősségre vonás alól a katolikus papság jelentős részét, de a mi esetünkben András Antal gyergyóalfalvi plébános és kerületi jegyzőn viszont ez már nem segíthetett. András Antal forradalmi cselekedeteinek, azok közismertségének tudatában a vizsgálat eredményét nem várta ki, inkább öngyilkosságba menekült. Popoi József jelentésében¹²² megjegyzi, hogy útközben Szeben felé lett öngyilkos. Jakab Elek a részletek kapcsán kiemeli, hogy „*midőn harcaink végén a legderekabak egyikét a muszkák kihallgatásra Csik-Szeredába idézték, Szent-Tamáson barátaival jól ebédelt, átkot mondott hazánk ellenségére, a bécsi Camarillára, megáldotta Magyarországot s golyót bocsátott agyán keresztül.*”¹²³ András öngyilkossága sok kérdést vet fel. Néhány esetben találkozunk azzal a magyarázattal, hogy vizsgálati fogságba kerülését követően az ítélet kimondása előtt vagy után került sor halálára, s hogy nem bizonyítható, hogy főbe lőtte volna magát. Szirmai Béla adatai szerint csak „*állítólag*” lőtte magát főbe.¹²⁴ Lestyán Ferenc

117 Ő ekkor nem Csíkszéken volt pap, hanem Székelyudvarhelyen. Börtönbüntetésre ítélték, de sikerült elmenekülnie, s 1858-ban kap majd királyi kegyelmet. Utána se engedik nagyon működni, 1861-től lesz Csíknagyboldogasszonyi majd Csikmindszenti plébános. FERENCZI 2009, 296.

118 Szabadlára helyezéseért a hívek igyekeztek a császári katonai kormányzáságnál közbe járni, de a vezetéség „*a vigasztaló válasz helyett a küldötteket a kórházakba utasította a sok szenvedéseknek meg tekintése végett, meg téve ezt, azután meg győződésük szerint kéri a Fő Esperes úr szabadon bocsátatását; s így vigasztalás nélkül vissza jöttek*” A kerület papsága is külön, német nyelven írt folyamodó levelet, szintén eredménytelenül GyÉFKL Pl. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditrő, 1849. szeptember 12.: *Eránosz Jeremiás ditrői plébános levele Kovács Miklós püspöknek*. Levelében arra is utal, hogy az egyházközség ellátásában nincs fennakadás, tekintve, hogy helyettes és segédlelkész is van Gyergyószentmiklóson.

119 Tankó Albert alsíki-kászonszéki esperest kötél általi halálra ítélik, ezt 12 év fogságra változtatták, de 1851-ben sikerült szabadulnia, miután megszökött a gyulafehérvári börtönből. A következő évben, 1852-ben meghalt. MARTON 1993, 224–227.; Lestyán Ferenc adatai szerint halálára 1892-ben került volna sor, ami nyilvánvalóan elírás következménye, tekintve, hogy az érintett klerikus 1788-ban született. – LESTYÁN 2001, 132. Amikor Nagyszebenből az udvarhelyi börtönbe vitték, állapotát az udvarhelyi esperes-helyettes a következőképpen ecsetelte: „*a többi felett leginkább Tankó Úr látszik érezni a sors csapását, de neki legtöbb is a vesztese. Vesztette mindenét, ami földi, ami betses az életben: vesztette szabadságát, díszes állását, még pedig az ő képzele szerint minden remény nélkül; vesztette dús szerzeményit; mindene kirabolatván, egy fakalányig, sőt miután e történt, öt ezer [engő]forint sarc vettvén reá; vesztette nemcsak testi, hanem úgy látszik szellemi erejét is; még csak élete van meg, de gyengült fogalma szerint ahhoz se bízik*”. GyÉFKL Pl. – 394. d. 15. cs. 315/1849. – Udvarhely, 1849. Mindszent hó 16.: *Antalfi Ferenc udvarhelyi esperes helyettes jelentése Kovács Miklós püspöknek*

120 Gyergyói jegyző; ditrői csendőrbiztos; a nemzetőrség megalakítására 1848-ban a gyergyói elnök. ENDES 1935, 315–316.

121 Bizottsági tag a gyergyói nemzetőrséget szervező bizottságban, az 1848. június 15-i gyűlés határozat szerint. Részt vett a későbbiekben a Makk-összeesküvésben is – ENDES 1935, 318.

122 GyÉFKL Pl. – 393. d. 5. cs. 221/1849; 393. d. 9. cs. 250/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 28.: *Kovács Miklós püspök levele Kedves István ideiglenes püspöki helynökhöz*.

123 JAKAB 1880, 456.

124 SZIRMAI Béla: *Az erdélyi püspökség püspökeinek és papjainak névsora a hitújítás utáni kortól (1556-tól)*. Kézirat. Apud: SÁVAI János: *Zsinat és forradalom – Erdély, 1848/49*. Szeged 1999. 655.; LÁSZLÓ Elek:

feldolgozásában azt emeli ki, hogy a hatóság szerint lőtte magát föbe.¹²⁵ A bizonytalanságot részben alátámasztja az esetről szóló első jelentése Popoi József erzsébetvárosi esperesnek, kinek jelentése alapján a püspök Kedves Istvánnak azt írja, hogy az érintett pap „a szenttamási erdőkből, pisztolyból szájába önmaga lőtte két golyóbis által végezte ki vállastalanul életét”.¹²⁶ Két golyóval fizikailag nehéz elképzelni, hogy valaki öngyilkosságot kövessen el. Tekintve viszont, hogy a többi jelentés is egyértelműen utal az öngyilkosságra, ennek elfogadását nem tagadhatjuk meg. A kerületből el nem vitt papok aláírásával¹²⁷ augusztus 24-én beküldött jelentés – miután felsorolja, hogy kiket vittek el a hatóságok – rámutat, hogy „e sors egyedül a többinél szerencsétlenebb alfalvi plébánost nem érte, mivel ő, a reá és társaira bekövetkezendő nyomorok fölött, szív forrongva elmélkedvén meg tébolyodott, és a Csik-Szent-Tamási paplaktól, hová pihenésre betért volt – hat társával – quasi aliud agendo, eltávozván, magát agyon durrantotta”. Eránsz Jeremiás ditrói pap szeptemberben elküldött jelentésében sajátos szófordulattal, végső soron megbotránkozva emlékezik vissza erre: „az Alfalvival minthogy meg holt hallgatok. Té nyere oly vastag fát volt kívánok tenni, mely alól a borzadás semmi tüneténye ne látszódjék”.¹²⁸ Korábban, augusztus 27-én írt levelében viszont egyértelműen fogalmazott: „szomorú események közt, magánokozott öngyilkossága” vettet véget az érintett pap életének.¹²⁹ A börtönből írt jelentésében a fogoly gyergyói esperes, Mészáros Antal is az öngyilkosság tényét erősíti meg, rámutatva, hogy „Andrási Antal elborzadván a ránk következő szenvedésektől és a szerencsétlenség mely érzetétől elméjében megzavarodva az Úrban Csik Sz[ent] Tamás mellett magát föben lövén”.¹³⁰ Erről számolnak be a püspöknek Sántha Imre kilyénfalvi és Vákár Lukács tekerőpataki plébánosok is, mikor a temetéséről szóló jelentésüket küldik be.¹³¹ Kedves István is amikor beszámol a püspöknek a gyergyói és csiki papok letartóztatásáról, Andrási Antal öngyilkosságát megerősíti az augusztus 23-án kelt jelentésében.¹³² Szentkatolnai Bakk Endre feldolgozása is rámutat,

---

Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/49. évi forradalom alatt, Sajtó alá rendezte Sávai János. Szeged 1998. 230.

125 LÉSTYÁN 2001, 128.

126 GyÉFKL PI. – 393. d. 5. cs. 221/1849; 393. d. 9. cs. 250/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 28.: Kovács Miklós püspök levele Kedves István ideiglenes püspöki helynökhöz.

127 Lázár Alajos csomafalvi, Albert Mihály újfalvi, Sántha Imre kilyénfalvi, Vákár Lukács tekerőpataki, Serfőző Ignác szárhegyi papok, Zerich Tivadar teológiai tanár és Merza Antal gyergyószentmiklósi örmény szertartású pap által aláírva. – GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 272/1849. – Gyergyószentmiklós, 1849. augusztus 24.: A kerületi papság beadványa Kovács Miklós püspöknek.

128 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 362/1849. – Ditró, 1849. szeptember 12.: Eránsz Jeremiás ditrói plébános levele Kovács Miklós püspöknek. Jelentésében rámutat, hogy a gyergyóalfalvi plébániát ideiglenesen „az Udvarhelyi Tanodában tanító [tisztelen]dő Domokos Ignác” látja el. Hátramaradt vagyonát rokonai elvitték, a zavaros helyzetben nem lehetett a szokásos módszerrel élve, az esperes által kinevezett hagyatéki ügyeket rendező papi bizottságnak megfelelően tevékenykedni.

129 GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 274/1849. – Ditró, 1849. augusztus 27.: Eránsz Jeremiás ditrói pap levele Kovács Miklós püspöknek.

130 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 338/1849. – Nagyszeben, 1849. szeptember 18.: Tankó Albert csikszentgyörgyi plébános és Mészáros Antal gyergyói esperes leve Kovács Miklós püspöknek.

131 GyÉFKL PI. – 394. d. 15. cs. 275/1849. – Tekerőpatak, 1849. augusztus 24.: Sántha Imre kilyénfalvi és Vákár Lukács tekerőpataki plébánosok jelentése Kovács Miklós püspöknek.

132 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 250/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 23.: Kedves István ideiglenes püspöki helynök levele Kovács Miklós püspöknek.

hogy 1849. augusztus 10-én Csíkszenttamáson, hogy a reá váró sorsot elkerülje, valóban öngyilkos lett, föbe lőtte magát.¹³³

Andrási Antal öngyilkosságának tragédiáját csak fokozza, hogy nemcsak a vizsgálati fogságba vetett, de még a halálra ítélt papok megmentését is sikerült a későbbiekben az egyházi vezetőségnek kieszközölni. Szcitovszky János prímás irányításával a katolikus egyház önvédelmi diskurzusa elérte, hogy a klerikusait a vésztörvényszékek eljárása alól kimentve egyházi fenytétkben részesítették, majd többségüket viszonylag rövid idő múlva újra alkalmazták. Erre jogalapot biztosított, hogy Szcitovszky IX. Piusz pápától felhatalmazást kért és kapott az irregularitás¹³⁴ vétkébe esett papok feloldozására.¹³⁵ Ehhez el kellett érni, hogy az egyházi szentszékekhez utalják a politikailag kompromittált klerikusok ügyeinek tárgyalását. Első látásra az erdélyi egyházmegyében a szabadságharc bukása után elég nehezen találtak rá a megfelelő védekezési formára. A püspök, Csíktusnádi Kovács Miklós előbb a helyzetfelmérésre törekszik, s így a kezdeti megtorlásokat nem tudta megakadályozni. Amikor az első értesítéseket kapja, akkor már megtörténtek az első letartóztatások, megtörtént Andrási öngyilkossága is. Az 1849 szeptemberi szentszéki ülés rámutat, hogy az ostromzár miatt elszigetelt püspök az egyházmegyében történő eseményekről nem rendelkezik információkkal,¹³⁶ de a papság mentését szeretné felvállalni. Ezért sürgette kinevezett helynökének, Kedves Istvánnak a beszámolóját, hogy „*miket a politica megenged (...) hogy ha szükségesnek látom, s kivihetőnek tapasztalom, lépéseket tehessek*”.¹³⁷ Ugyanis a püspök az augusztus 15-én keltezett kérésére válaszoló Kedves István augusztus végi jelentéseiből csak annyit tudhatott meg, hogy *több papok katonák lettek, nem kevesen elfajultak, és botrányoztatók lettek*”.¹³⁸ Az augusztus 26-án keltezett beszámoló se volt elég konkrét, a kinevezett helynök csak utalt arra, hogy „*még micsoda változások történtek közelebről az osztrák sereg bevonulása alkalmával? tisztán nem tudhatom, annyit hallottam hogy politikai vétségek miatt nevezetesen Csikban és Gyergyóban igen sok papokat elfogtak*”.¹³⁹ A helynök tájékozatlanságát magyarázhatja, hogy a székelői kerületek, amint láttuk kinevezésének jogosságát vitatva, az utasításokat inkább a Közlönyből olvasták ki maguknak, s az Andrási Antal által folyamatosan képviselt decentralizációt követve nem tartották fontosnak az általuk egyébként sem elfogadott helynök értesítését az eseményekről. Ettől függetlenül úgy Kedves István, mint Kovács Miklós megyéspüspök felvállalta a saját útjaira tért papság védelmét. A kérdés kapcsán tartott szeptemberi püspöki szentszéki tanácskozás rámutat, hogy mivel a papok a magyar kormány felől a Közlönyben megjelentek kihirdetésére kötelezve voltak, s Kedves István ide-

133 OSZK, Mikrofilmtár FM 3999, SZENTKATOLNAI BAKK Endre: *Az erdélyi r. kath. világi és szerzetes-papság az 1848–49-iki szabadságharc alatt*. In: Történelmi Lapok. 1902. augusztus 19 – 1903. január 9. 62.

134 Szabálytalanság. Ennek egyik neve a fegyverviselés. SZEREDY József: *Egyházjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*. I., 158. §, 325.

135 ZAKAR Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Bp., 1999, 105.

136 GyÉFKL PI. – 393. d. 2. cs. 286/1849. – Gyulafehérvár, 1849. szeptember 12.: *A püspöki szentszék gyűlésének jegyzőkönyve*.

137 GyÉFKL PI. – 389. d. 4. cs. 84/1849; 393. d. 5. cs. 84/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 15.: *Kovács Miklós erdélyi püspök levele Kedves István ideiglenes helynöknek*.

138 GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 86/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 21.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek*.

139 GyÉFKL PI. – 393. d. 5. cs. 212/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 26.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek*.

iglenes püspöki helynök körlevele is erre szőlította fel a őket, ezért a fogoly papok ártatlanok, a püspököknek közbe kell járnia érdekükben.¹⁴⁰ A fogoly papok érdekében történő közbelépésre a püspököket egyébként már augusztus 26-án kelt levelében is kérte Kedves István, rámutatva, hogy czeke a „*terhes körülmény és kénytelenség vitt gondolatlan lépésre*”, s amennyiben a püspök nem tudja őket kimenteni a fogságból, s egyházközségeik élére visszaállítani, „*a nép lelki pásztorok nélkül maradván kétségbe esik s elpusztul*”.¹⁴¹ A közbenjárást ugyanakkor kérte Szcitovszky János primás is augusztus 23-ai körlevelében, konkrét javaslatokat fogalmazva meg a papság politikai vétkeiségeinek elkövetésére.¹⁴² Ennek szellemében a gyulafehérvári szeptemberi szentszéki gyűlés rámutat, hogy a vétkeket talált pap „*nem önszíve hajlama szerint, hanem a magoknak halál-fenyegetés által engedelmisséget kicsikaró, és a fejevári várat kivéve, egész Erdélyt hatalmukban tartó Kossuthpártiak kényszerítése miatt kénytelenített cselekedni, hogy életét megmenthesse*”. A következő lépés az egyházi vétségek kiemelését célozta már meg, szembe a politikai bűnökkel. A püspök megfogalmazza, hogy „*mennnyivel fájdalmasabban esett atyai szívemnek, a helyreállított közlekedés után értesülni azon vakmerő féltelenségről, melyet papjainnak együnemelyike nemcsak polgári, hanem egyházi téren is elkövetni nem irtózott*”.¹⁴³

A megyéspüspök a helyzetfelméréssel párhuzamosan elkezdte papjainak mentését. Szeptember 9-én kelt levelében már jelzi, hogy a Szebenbe fogolyként elvitt gyergyói és a két csíki kerületi papság ügyében Wohlgemuthoz már augusztus 30-án elküldte a szükséges folyamodványt, amelynek hatását nem tudhatta megelőlegezni.¹⁴⁴ Tudatában volt, hogy az osztrák katonai hatalom a papságot a forradalom és szabadságharc eszmei irányítójaként kezeli, s kívánja megbüntetni. Az önvédelmi diskurzus alapvető eredményességét jelzi, hogy még a halálos ítéletet kapott Jákobi Sándor gyergyói örmény szertartású káplán és Lakatos Ferenc gyergyószentmiklósi káplán¹⁴⁵ is megúszhatta komáromi vár-

140 GyÉFKL PI. – 395. d. 37. cs. 255/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 29.: *A Gyulafehérváron tartott Szent Széki gyűlés jegyzőkönyve. Lejegyezte Lönghárt Ferenc.*

141 GyÉFKL PI. – 393. d. 5. cs. 212/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 26.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

142 Minden egyházmegyéből jelentést kért a papság forradalom és a szabadságharc idején tapasztalt politikai magatartásáról. E dokumentáció célja volt „*megmutatni, hogy a Clerusnak nagyobb része ő Felsége iránti hitét, a fennforgó politikai zavarok között is megtartotta*”. A jelentések struktúráját meghatározta, hogy első pontként azok nevét kellett felterjeszteni, akik „*a gondjuk alá bízott népet és ifjúságot ő Felsége és a törvényes rend iránti hűség és engedelmisségben megtartani törekedtek és ezáltal jutalomra méltókká lettek (...) e kérdés felfejtésénél minden egyes emberről egyes események elősorolandók, oly pontossággal, hogy a leírás a próbát minden tekintetben kiállhassa*”. A második pontban pusztán csak felsorolni kérte azokat, akik hűtlenségi vétkebe estek. Velük kapcsolatosan kérte tudatni, hogy megtörtént-e az illetők egyházi megbüntetésére, s ha igen, mi módon zajlott az le. Másként ugyanis nem menekíthetők ki a papok a világi bíróságok hatásköre alól. A harmadik pontnál azok neveit kérte Szcitovszky beküldeni, akik „*félelemből, kikerülhetetlen erőszak, vagy édesgetés által vezettek hűtlenségre, a nélkül, hogy magokat jókor szaladás által megmenthették volna*”, akiket tehát másként nem, mint a terhes körülmények kényszerítő erejére való hivatkozással lehet csupán kimenteni a felelősségre vonás alól. – Egri Főegyházmegyei Levéltár 830/1849. Szcitovszky János Primás körlevele, 1849. augusztus 23.

143 GyÉFKL PI. – 393. d. 6. cs. 490/1849. – Kolozsvár, 1849. október 27.: *Kovács Miklós püspök levele Ráduly János kanonokhoz.*

144 GyFL GyGyL. Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Plébániai iratok. 1849–1856. *Körrendeletek.* 1849. szeptember 9.

145 Egészségi állapota viszont annyira leromlott, hogy a szabadulása utáni évben meghalt. – KOVÁCS 1902; LÉSTYÁN 2001, 131.

fogsággal a büntetést. A térségből ugyancsak halálra ítélte Fodor Antal tábori pap 1855-ben szabadulhatott, s 1857-ben káplánként folytathatta papi tevékenységét.¹⁴⁶ A vizsgálati fogságba vetett, de halálra nem ítélte papok esetében a szabadulás, s a papi tevékenység újrakezdése még rövidebb idő alatt sorra került.¹⁴⁷ Hogy mi lett volna András Antal sorsa, azt már nem tudhatjuk meg. Az egyházi önvédelmi diskurzus biztosan őt is kimentette volna, az Augustineumban szerzett kapcsolatainak talán méginkább. Ennek a feltételezésnek a jogosságát alátámasztja, ha röviden összegezzük az erdélyi egyházmegyében a forradalom alatt tevékenykedő, a bécsi Augustineumban végzett papság sorsát.

Mindannyian számíthattak az erdélyi püspök, Kovács Miklós támogatása mellett Fogarasy Mihály, későbbi erdélyi megyéspüspök segítségére is, aki azon túl, hogy ő maga is az Augustineum végzettje volt,¹⁴⁸ 1833–1838 között az Augustineum rektori tisztségét is betöltötte.¹⁴⁹ Hám János szatmári püspök, s a forradalmi évek alatt kinevezett esztergomi érsek-prímás emlékiratában megjegyzi róla, hogy „*az udvarnál sok jó barátja volt, kitűnő ügyességgel bírt, s mint volt udvari káplán kegyben állott a király előtt is.*”¹⁵⁰ Igaz ugyan, hogy azzal, hogy 1848 novemberében vállalta, hogy a magyar püspöki kar memorandumát elvígye az Olmützben tartózkodó uralkodóhoz, kissé kompromittálta magát. Az uralkodó csak mint magánembert fogadta, nem mint a püspöki kar képviselőjét. A memorandumot átvette tőle azzal a megjegyzéssel, hogy „*nicht ungnädig genommen*”.¹⁵¹ Utólag Lobkovitz herceg viszont közölte Fogarasyval, hogy a memorandum több pontjáért neheztel az uralkodó, s amikor újabb küldöttséggel akart az uralkodóhoz menni, akkor már nem is fogadta.¹⁵² Annak ellenére, hogy Fogarasy Mihály a forradalmi évek alatt nem Erdélyben élt – választott skodári püspökként Budapesten tevékenykedett, elsősorban a Szent István Társulat tevékenységével lefoglalva – folyamatosan kapcsolatban állt az erdélyi egyházmegyével. Nem véletlen, hogy a betegeskedő erdélyi püspök, Kovács Miklós az 1848 szeptemberére tervezett nemzeti zsinatra őt jelölte meg, hogy meghatalmazottaként az erdélyi egyházmegyét nevében képviselje.¹⁵³ Az életrajzát megíró Éltes Károly kiemeli, hogy hazafias gondolkodása közismert volt.¹⁵⁴ András Antalt jól ismerhette, hiszen András éppen akkor volt az Augustineum növendéke, amikor Fogarasy az intézmény rektorságát átvette.

Az Augustineumban ugyan a dinasztiahű egyházi elit képzése volt a cél, de amint Fogarasy esetében láttuk, a hazafiasságot neki sikerült megőrizni. A többi erdélyi végzős közül csak Ráduly János és András István esetében nem tudjuk behatárolni érzelmeiket. Ráduly János, aki 1822-ben végzett az Augustineumban,¹⁵⁵ a forradalom alatt a gyulafe-

146 FERENCZI 2009, 245.

147 A fogságba került papok sorsának – úgy az erdélyi, mint a magyarországi egyházmegyék esetében – elemzését külön tanulmányban végeztem el korábban. Vö. *A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848–1849-es forradalom leverése után*. In: Történelmi Szemle 2009/3. 355–383.

148 TUSOR 2007, 210.

149 FERENCZI 2009, 246.

150 *Hám János emlékiratai* (részlet), In: Új Ember Kalendárium 1999. 27.

151 Nem kegyvesztett.

152 MARTON József: *Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága*. Gyulafehérvár 2005. (továbbiakban: MARTON 2005) 12–13.

153 GyÉFKL EZs. d. I. 1/e. 1085/1848. – Kovács Miklós erdélyi püspök levele Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez, 1848. szeptember 20.

154 MARTON 2005, 44.

155 TUSOR, 210.

hévári teológia rektora volt. Forradalmi szerepvállalásáról nem tudunk. Mint az egyházmegyei papi nyugdíjalap kezelőjét, éppen őt akarta „számoltatni” a gyergyói esperesi kerület, pontosabban Andrási Antal kerületi jegyző 1848 májusában. A teológiai rektor, s a teológia tanárságot egészségi okokra/ürügyre hivatkozva abbahagyó Andrási Antal között a háttérben ható, feltételezhető konfliktusra utal a „számoltatás” kérésének megfogalmazása. A forradalom után, amikor 1849 őszén újra lehetővé vált az oktatás elkezdése, Ráduly János feladatává tette a megyéspüspök az oktatás újraszervezését.¹⁵⁶ Ez egyértelműen jelzi, hogy Rádulyt nem terhelte semmilyen forradalmi vád. Andrási István esetében, aki az Augustineumban 1828-ban végezte tanulmányait,¹⁵⁷ ugyanazt látjuk, mint Ráduly János teológiai rektor és kanonoknál is: gyulafehérvári tanárként, asztronómiai tanulmányokban elmerülve¹⁵⁸ a forradalmi eseményekben nem vett részt. Eltérést csak annyiban figyelhetünk meg, hogy Andrási Antalnak hozzá való viszonya jó lehetett, amit jelez, hogy éppen Andrási István egyik könyvét ajánlja gyakorlati használatra az egyházmegyei zsinatra készülő gyergyói kerületi gyűlésen, s majd magán a zsinaton is.

A hazafiasságot feltételezhetjük Györffi Ignác esetében, aki 1817-ben volt a bécsi egyházi elitképző intézmény hallgatója,¹⁵⁹ a forradalom alatt a román–magyar polgárháborús konfliktusok központjában, az erdélyi Érchegeységben, Alsó-Fehér vármegye bányavidéki esperesi kerületében, Offenbányai plébánosként¹⁶⁰ és a vármegye táblabírójaként tevékenykedett. A polgárháborús események között ő az, aki katonai segítséget kért a székely haderőtől,¹⁶¹ amiért a román felkelők fel akarták akasztani. Az akasztást ugyan elkerülte,¹⁶² de az átélt izgalmak következményeként a korábban már betegeskedő plébános¹⁶³ idegösszeroppanást kapott, s még 1849. május 31-én meg is halt.¹⁶⁴

Témánk szempontjából sokkal fontosabb, hogy a forradalmat egyértelműen támogató két másik Augustineumban végzett egyházmegyei pap sorsa hogyan alakult a megtorlás árnyékában. A gyulafehérvári teológiai tanári kar tagjaként tevékenykedett a forradalom ideje alatt Cziriél Antal, aki 1840-ben volt az Augustineum növendéke.¹⁶⁵ Annak ellenére, hogy forradalmi lelkesítő beszédei miatt az osztrák katonatisztekől a „kicsi Kossuth” melléknevet kapta, a fogságot megúszhatta a püspöki közbeavatkozás eredményeként. Őt ugyanis a püspök a Györffi Ignác halálával megürült Offenbányai plébániára helyezte, hogy

156 Levelében kérve a kanonokot, hogy „minden kitelhető iparral, sőt megfeszített erővel oda munkáljon, miszerint a növendékpapok ő Felsége iránti hűségben és ragaszkodásban neveltessenek” – GyÉFKL PI. – 393. 6. cs. 482/1849. – Gyulafehérvár, 1849. október 25.: Kovács Miklós püspök levele Ráduly Jánoshoz.

157 TUSOR 2007, 210.

158 FERENCZI 2009, 153.

159 TUSOR 2007, 210.

160 *Historia Domus et Ecclesiae Parochialis Rcath Offenbanyen*[.]; BEKE Antal: *Az erdélyi egyházmegyei papnövélde történeti vázlata*. Károly–Fehérvár, pk-i nyomda, 1870, 138.

161 FERENCZI 2009, 261.

162 Sajátos módon a görög-keleti esperes, Ilián Iosif és a román nemzeti diskurzusba nemzeti hősként rögzülő Avram Iancu forradalmi vezér akadályozta meg kivégzését. KOVÁCS Gyárfás: *A bányavidéki román. kath. esperesi kerület plébániáinak története*. Szamosújvárott, 1895, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája, 263.

163 GyÉFKL PI. – 394. d. 15. cs. 78/1849. – Kapatán Márton jelentése a püspöknek, Topánfalva, 1849. július 29.: Már február 13-án „változó egészséggel, de szolgálattya mind amellett is naponként teszi.” – GyÉFKL PI. – 394. d. 16. cs. 52/1849. – Kovács József jelentése a püspöknek, Ahrudbánya, 1848. február 13.

164 GyÉFKL PI. – 395. d. 37. cs. 77/1849. – Thót István verespataki plébános jelentése a püspöknek, Verespatak, 1849. július 1.

165 TUSOR 2007, 211.

menekíthesse.¹⁶⁶ 1850-ben Cziriel újabb áthelyezésére került sor. Brassóba¹⁶⁷ kerül tanárnaként, de már 1851-ben a püspök visszarendeli a gyulafehérvári teológiára.¹⁶⁸ Még egyértelműbb volt az önvédelmi diskurzus sikere a szintén az Augustineumban tanult, a gyergyói kerülettel szomszédos alsík-kászsónszéki választott jegyző,¹⁶⁹ Ferenczi József esetében, aki nyílt forradalmi szónoklatai ellenére elkerülte a büntetést. A kerületi esperesnek, Tankó Albertnek a forradalmat követő letartóztatása, s bekövetkező halála után Ferenci József az alsík-kászsónszéki kerület főesperesi tisztjét tölthette be már 1852-ben. Folyamatosan felfele ívelő pályája során az udvarhelyi esperesi szék elnyerését követően 1859-től már a gyulafehérvári teológia rektora, s az erdélyi egyházmegye vezetését 1864-ben átvevő Fogarasy Mihály püspök a papi nyugdíjalap kezelésével is megbízta 1868-ban.¹⁷⁰

ZSOLT TAMÁSI

PARTICIPATION OF THE CATHOLIC CLERGY OF SZÉKELY LAND IN THE REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE OF 1848/49

The lower clergy of the Roman Catholic Diocese of Transylvania played an active role at the time of the revolution of 1848/49, both in religious reforms and in helping the military. Open minded and well prepared priests, also trusted by the clergy directed the actions from the background. According to present research, Antal Andrási, parish priest of Gyergyóalfalu (Joseni, today in Romania) was one of the most determined of them. In spite of the fact that he graduated from the Augustineum, known for its loyalty to the court, he served the aims of the revolution with his erudition and reputation. He committed suicide when captured after the defeat of the war of independence. This was a tragic act as the revolutionary clergy were successfully protected by the Catholic Church and were raised into leading roles in the Church after a while.

166 SZENTKATOLNAI BAKK 1902, 77.

167 A teológián ekkor helyettesítésével megbízza a megyéspüspök Lukácsi Kristófot (aki szintén Bécsben fejezte be tanulmányait). – GyÉFKL PI. – 393. d. 6. cs. 319/1849. – Gyulafehérvár, 1849. szeptember 22–25.: *Kovács Miklós püspök hivatalos levelei Lukácsi Kristófhhoz, Zerich Tivadarhoz, Möller Eduardhoz, Gál Józsefhez, Ferenczi Györgyhoz, Ráduly Jánoshoz.*

168 FERENCZI 2009, 206.

169 A forradalmi lelkesedésben választotta meg a kerület jegyzőnek még 1848 novemberében, a püspök jóváhagyását csak ez év múlva, a kerületi esperes letartóztatása után kérték, kiegészítve azzal, hogy átmenetileg az esperesi teendőket is bízta meg a főpásztor. – GyÉFKL PI. – 394. d. 11. cs. 414/1849. – Csikszénkirály, 1849. október 4.: *Miklósi Gergely levele az alsíki papság nevében Kovács Miklós püspökhöz.*

170 FERENCZI 2009, 243.

KLESTENITZ TIBOR

REFORMTÖREKVÉSEK A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZBAN AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN*

Az I. világháborút követően a magyar társadalom számos más intézménye mellett a katolikus egyháznak is súlyos válsággal kellett szembenéznie. Az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság eseményei megmutatták, hogy az egyház – a korábbi időszak próbálkozásainak ellenére – nem volt képes létrehozni hatékony társadalmi egyesületeket, amelyek alkalmasak lettek volna arra, hogy a katolikusok politikai érdekeit megvédelmezzék. Ezért, és a hívők bizalmának visszaszerzése érdekében szükségessé vált a meglévő intézményrendszer megújítása, a korábbi keretek tartalommal való megtöltése, hatékony párt, társadalmi érdekvédelmi rendszer létrehozása, valamint az egyházi intézményrendszer és a lekipásztorkodás korszerűbbé tétele.

A tanulmány két fő forráscsoport vizsgálatával próbálja meg feltárni, hogy a hazai katolikusok hogyan látták helyzetüket, és milyen gyakorlati lépéseket tartottak szükségesnek a megújulás érdekében. Az első a katolikus nagygyűlések anyaga. Az 1900 óta, német mintára évenként megrendezett gyűlések a hazai katolikus közélet legjelentősebb eseményei voltak, amelyeken egyaránt szóhoz jutottak a főpapok, az alsópapság képviselői és a világi értelmiség vezetői. Az ünnepélyes ülések mellett szakosztályi tanácskozásokat is tartottak, ahol részletesen megtárgyalták az aktuális problémákat. A nagygyűléseken rendszeresen szóba került – a magát hivatalosan kereszténynek valló – állammal és a többi felekezettel való viszony, a politikai reformok ügye, a határon túli magyarság és a magyarországi kisebbségek helyzete, a szociális feszültségek, a kulturális élet és az oktatás problémái.¹

A másik forráscsoportot az egyházmegyei zsinati törvények jelentik. 1917-ben XV. Benedek pápa életbe léptette az új egyházi törvénykönyvet, amely az addig érvényes egyházjog rendszerezett és általánosan alkalmazható feldolgozását tartalmazta.² A törvény-

* A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázatának támogatásával készült. A szöveg az ELTE The 20th Century Post-War Crises in European Comparative Perspective című konferenciáján, 2012. április 20-án elhangzott német nyelvű előadás bővített változata.

1 A témára vonatkozó fontosabb szakirodalom: ADRIÁNYI, Gabriel: *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte, 1895–1945*. Hase & Koehler Verlag, Mainz, 1974, pp. 42–52., pp. 81–90.; GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945*. ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék. Bp., 1997, pp. 124–130.; SZÖGI László: *A katolikus nagygyűlések Magyarországon*. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk.: BARDOS István–BEKE Margit. Oktáv-Press Kft. Esztergom, 1992, pp. 509–512.

2 SZUROMI Szabolcs Anzelm O. Praem: *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. – Források és intézmények*. Szent István Társulat. Bp., 2011, p. 192.

könyv értelmében minden egyházmegyében tízévente zsinatokat kellett tartani.³ Bár a kódex sok elemében modernizálta ezt az ősi egyházi intézményt, egyik legfontosabb jellemzőjét továbbra is érvényben hagyta: a zsinatoknak csak tanácskozássra volt joguk, az egyházmegye egyetlen törvényhozója a püspök maradt.⁴ A kötelező zsinattartás intézménye az 1920-as években Magyarországon is átment a gyakorlatba, ami már önmagában is fejlődést jelentett a megelőző időszakhoz képest. Jól jelzi ezt, hogy a két világháború között összesen tizenöt egyházmegyei zsinatot tartottak hazánkban, míg az 1860 és 1914 közötti évtizedekben mindössze hármat.⁵

Az 1920-as évek elején három egyházmegyében – 1921-ben Vácott, 1923-ban Veszprémben, 1924-ben pedig Székesfehérvárott – hívtak össze zsinatokat. Ezeknek a fórumoknak összetett kihívásnak kellett megfelelniük, hiszen az egyházi változásokhoz való alkalmazkodás mellett a bonyolult hazai közéleti és társadalmi helyzetre is választ kellett találniuk.⁶ A zsinati határozatok rávilágíthatnak arra, hogy a püspökök és papságuk milyen reformokat tartottak szükségesnek a válságok hatásaival küszködő társadalom jobb megszólítása és a lelkipásztori munka hatékonyabbá tétele érdekében.

„A VILÁG HASONLÍT NAGY TEMETŐHÖZ”.⁷ HELYZETÉRTÉKELES A HÁBORÚ UTÁN

A magyar közvéleményre az I. világháborút követően erős válságtudat volt jellemző. 1918 és 1920 között gyorsan követték egymást a keserű tapasztalatok: a háború elveszett, a Monarchia felbomlott. 1919 márciusában létrejött a Tanácsköztársaság, amelynek bukását a jobboldali radikális fehérterror, majd Horthy Miklós berendezkedése követte, 1920 júniusában pedig megszületett a trianoni békeszerződés. A politikai megrázkódtatásokhoz súlyos társadalmi, gazdasági és szociális válság járult. A megpróbáltatások sorozata az egész társadalomra mély hatást gyakorolt, a közhangulatot a hagyományos értékek, a rend és tekintély iránti vágyakozás jellemezte.⁸ Az irracionális indulatok és várakozások légkörében a türelem és megbocsátás szükségességének hirdetése kifejezetten népszerűtlen álláspontnak számított.⁹

A magyar katolikusok vezetői a válság egyik legfontosabb okát a hittől való elfordulásban, a hagyományos értékek elvesztésében és a materializmus terjedésében vélték

3 *Kánonjogi Kódex. X. Pius pápa parancsára összeállítva, XV. Benedek pápa engedélyével kihirdetve. Előszóval, a források jegyzékével, név- és tárgymutatóval ellátva Gasparri Péter bíboros által.* (a továbbiakban Kánonjogi Kódex) Kézirat gyanánt. p. 193.

4 Uo. 195.

5 GÁRDONYI Máté: *Az 1923. évi veszprémi zsinat előkészítő munkálatai.* In: *Corde Aperto. Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára.* Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém Megyei Levéltár. Szerk.: HERMANN István – KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László. Veszprém, 2012, p. 50.

6 MÓZESSY Gergely: *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári egyházmegyei zsinatok.* In: *Prohászka ébresztése II. Az 1997. november 10-én, Székesfehérvárott megtartott Prohászka-konferencia anyaga.* Szerk. SZABÓ Ferenc. Távlatok. Bp., 1998, p. 158.

7 *Gróf Zichy János megnyitója. A XIII. Országos Katolikus Nagygyűlés.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 2.

8 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* 3. kiad. Osiris. Bp., 2003, p. 135.

9 GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora: Magyarország története 1918–1920.* Magyar Szemle Társaság. Bp., 1935, p. 234.

megtalálni, a megújulást pedig a keresztény értékektől várták. Zichy János gróf az 1922. évi katolikus nagygyűlés elnökeként arról beszélt, hogy a háború óta folyamatos a hanyatlás, „az egész világ minden társadalma, melynek igényeit az anyagelvűség a legmagasabbra srófolta fel, a világháború által okozott nagy hiányok és veszteségek folytán a szó szoros értelmében beteg”. Érvelése szerint a világháború, amely a „merkantil világnézet” szülötte volt, az anyagi világ összedőlésével ért véget, bebizonyítva, hogy a korábbi rend fenntarthatatlan. Ezért a szellemi értékek elsőbbségének elismerését követelte.¹⁰

1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után még sokan bíztak abban, hogy a kommunista egyházüldözés következtében a klérus és a laikusok közelebb kerülnek egymáshoz, ami a hitélet fellendülésével fog járni.¹¹ A püspöki kar ülésén, 1919 augusztusában Csernoch János hercegprímás például úgy véle, hogy „a bolsevizmus szörnyű garázdálkodása [...] felébresztette a keresztény öntudatot.”¹²

Számos kortársi beszámolót ismerünk azonban, amelyek arra engednek következtetni, hogy ezek a remények nem teljesültek. 1920-ban egy katolikus folyóirat hasábjain például csalódottan állapították meg: „a mi keresztény kat. templomunk soha sem volt oly üres, mint mostanság”.¹³ Farkas Editnek, a Szociális Missziótársulat alapítójának a véleménye szerint „a magyar katolikusok nem veszik komolyan a lelki életet. Hangulatok irányítják és toleranciából az elvtelenségig mennek. Nem elég buzgó a magyar katolikus tömeg”.¹⁴ Az összképet még szomorúbbá tehetné, hogy a falusi plébánosok is hasonló tapasztalatokról számoltak be. Hufnagel János solymári plébános 1923-ban úgy találta, hogy a falu népe ugyan nem lett hitetlen, „de mintha közömbös és fásult volna a vallás nagy eszméivel szemben”.¹⁵ Diódsi kollégája úgy vélte, hogy a világháború kitörésekor „a lelki élet, mint hatalmas hullám, fellendült”, azonban a háborús vereségek és véráldozatok hatására hamarosan „szörnyűséges mélységekbe zuhant”. A Tanácsköztársaság hónapjaiban „rövid ideig tartó Istenhez ragaszkodó felbuzdulás” következett, amit azonban hamarosan „eltiport a hitközönyösség”. Pustazámor plébánosa 1924-ben már egyenesen úgy látta, hogy „a tömeg hangulata határozottan egyházellenes, és hogy ezzel a tömeghangulattal szemben az ember amolyan gerilla-harcot folytat”.¹⁶ A veszprémi zsinat egyik határozata szerint: „nem ritka dolog ma már falvainkon sem a kételkedés a vallás alapvető igazságaiban”.¹⁷

Mihályfi Ákos, a budapesti egyetem teológiatanára 1919-ben külön kötetet szánt a kérdésnek. Véleménye szerint „minél hosszabbra nyúlt a háború, annál jobban megcsappant a vallásos buzgóság”. Sokan hívőként mentek a harctérre, ám istentagadóként tértek haza,

10 Zichy János gróf megnyitó beszéde. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 3.

11 SPANNENBERGER, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Franz Steiner Verlag. Stuttgart, 2006. p. 39.

12 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozáskor története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. Összeállította BEKE Margit. I. köt. Aurora. München–Budapest, 1992, p. 40.

13 *Hírekről – hír*. In: *A Szív*. 1920. 5. évf. 21. sz. p. 2.

14 *A Szociális Misszió Társulat diszgyűlése*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 11.

15 *A Katolikus Népszövetség német diszgyűlése*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 7.

16 *Lelkipásztori jelentések, 1924–1926. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III.* Szerk. MÓZESSY Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Székesfehérvár, 2008. p. 341.

17 *Egyházmegyei határozatok és törvények. Decreta almae dioecesis Wespremiensis anno 1923. diebus 19–21. Junii in synodo dioecisana publicata et approbata.* (a továbbiakban: DS Veszprém) Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1923, p. 62.

hiszen erkölcstelenségeket követtek el, szexuális bűnök és betegségek áldozatai lettek, és a háború után képtelenek voltak visszaileszkedni a hétköznapi életbe.¹⁸ Mihályfi, Zichy Jánoshoz hasonlóan, úgy találta, hogy az egész társadalmat az anyagiak foglalkoztatják. Ugyanakkor önkritikusan beismerte, hogy a klérus magatartása is hozzájárult az egyház iránti közöny terjedéséhez, hiszen a papság jelentős részét az összeomlás hónapjaiban a saját érdekvédelme, nem pedig közösségének összetartása foglalkoztatta elsősorban. A klérus önérvényesítő törekvéseinek középpontjában 1918 ősztől a Papi Tanács állt,¹⁹ „melynek forradalmi jellege” Mihályfi szerint „végtelen nagy csorbát ütött a papság tekintélyén s a hívő nép nagy seregét joggal megbotránkozottatta”.²⁰ Az egyház tekintélyvesztéséhez a fentiekén túl az is hozzájárulhatott, hogy a főpapságot elválaszthatatlan érdekazonosság kötötte össze a népszerűtlen, Tisza István nevével fémjelezhető uralkodó körökkel, és hordoznia kellett az ebből fakadó terheket.²¹

A SZOLGÁLTATÓ EGYHÁZ ESZMÉNYE

Az egyház vezetőinek számára ezért fontos feladatot jelentett a hierarchia, illetve általában véve a papság tekintélyének megszilárdítása. Ezt az elvárást Lorenzo Schioppa nuncius az 1920-as nagygyűlésen általános érvénnyel fogalmazta meg, arra biztatva mindenkit, hogy tartsa tiszteletben a püspöki kar rendelkezéseit.²² A hierarchia igyekezett megállítani a papság körében megjelenő önállósodási, demokratizálódási tendenciákat. A klérus szellemének javítása érdekében a püspöki kar már 1919 augusztusában szükségesnek tartotta, hogy a papságot lelkigyakorlatokra gyűjtse egybe.²³ A kérdéssel a zsinatok is kiemelten foglalkoztak. Veszprémben például előírták, hogy minden pap „gyermeki engedelmisséget” tanúsítson.²⁴ Vácott fegyelmi vétséggé nyilvánították, ha valaki az egyházmegyei hatóság döntései ellen világi hatóság vagy személy közbenjárását veszi igénybe, vagy a hívek körében aláírásokat gyűjt. Azt is megtiltották, hogy egy pap engedély nélkül papi egyesületeket alapítson vagy belépjen ilyenekbe.²⁵

Az egyházi törvénykönyv általános érvénnyel megtiltotta a papi hivatáshoz nem méltó tevékenységek folytatását,²⁶ amit a magyar zsinatok feltűnően részletesen és szigorú szellemenben adaptáltak a hazai viszonyokhoz. Vácott például megtiltotta a papoknak a színházak és a táncmulatságok látogatását, a táncot pedig még a katolikus egyesületek által rendezett ünnepségeken sem engedélyezték.²⁷ Székesfehérvárott azt is tételesen előírták,

18 MIHÁLYFI Ákos: *Lélekmentés a nagy világégés után*. Szent István Társulat. Bp., 1919, pp. 5–10.

19 Az 1918. november 7-én, Budapesten megalakult szervezet elsősorban az alsópapság anyagi helyzetének javítására és jogainak kiterjesztésére törekedett. GERGELY Jenő: *A Papi Tanács. A magyar katolikus alsópapság demokratikus szervezkedése 1918–1919-ben*. In: *Világosság*. 1973. 14. évf. 3. sz. p. 169.

20 MIHÁLYFI 1919. pp. 5–13.

21 Esztergomi Primási Levéltár (EPL) 712–1945. Jánosi József jezsuita páter levele 1945. május.

22 *Schioppa nuncius beszéde*. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 2.

23 BEKE 1992. p. 41.

24 *DS Veszprém*. p. 3.

25 *Decreta Synodalia. Az 1921. évben tartott váczi egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények*. (a továbbiakban *DS Vác*) Pallas. Bp., 1921, p. 11.

26 *Kanonjogi Kódex*. pp. 111–113.

27 *DS Vác*. p. 14.

hogy a plébániákon este 9-kor be kellett zárni a kapukat, és ezután csak különlegesen indokolt esetben volt szabad elhagyni az épületet.²⁸

A papi tekintély megerősítését az öntudatos katolikusok más szempontból is szükségnek tartották. A világháború ugyanis jelentős hírigényt generált a társadalomban, egyre szélesebb rétegek váltak rendszeres újságolvasókká.²⁹ Ahogyan egy klerikus megfogalmazta, a háború idején „mindenki újságot olvas”.³⁰ A már idézett Mihályfi Ákos 1919-ben úgy vélte, hogy ez a változás „a tömegek intelligenciáját nagyban emelte, úgy hogy még a falusi népnek is gondolat- és eszmevilága rendkívüli módon kiszélesült”, amire tekintettel kell lenni „a hívekkel való minden lelkipásztori érintkezésben”.³¹ Ezért gyakorlati javaslatokat tett arra, hogy a plébánosok hogyan alkalmazkodjanak az új helyzethez. A legfontosabbnak a házi pasztoráció bevezetését tartotta, vagyis azt, hogy a plébános minden hívőjét időközönként keresse fel otthonában, tekintet nélkül azok társadalmi helyzetére. A hívek jobb megismerése érdekében javasolta a – kánonjogi kódex által is ajánlott³² – lélekkezelő (liber de statu animarium) bevezetését. Németországban például ebbe a nyilvántartásba a személyes és a hitbuzgalomra vonatkozó adatok mellett azt is bevezették, hogy tagja-e valaki valamely katolikus egyesületnek, pártnak, olvas-e katolikus lapokat.³³

Mihályfi úgy látta, hogy a nagyvárosokban különösen nagy gondot okoz az elidegenedés, a személyes kapcsolatok elvesztése, ezért javasolta, hogy – nyugati mintára – a plébániák adjanak ki hivatalos közlönyöket, amit ingyen küldjenek meg minden családnak. Mivel a városi polgárt reklámok tömege bombázza, ezért „csak azt tartja fontos dolognak, amire vagy meghívják, vagy a reklám figyelmezteti”. Ezért sürgette, hogy a plébánosok a templomkapukon, katolikus napilapokban vagy akár nyomtatott reklámcédulákon hirdessék az istentiszteletek rendjét.³⁴

A javasolt változtatások célját abban foglalhatjuk össze, hogy az egyháznak nyitottá kell válnia a társadalom igényeire. Mihályfi ezt szimbolikusan is kifejezte azzal az óhajjal, hogy a templomok mindig legyenek nyitva. „Oly szomorú látvány a bezárt templom, főleg a városok sűrűs-forgásában. Minden nyitva van: a boltok, üzletek, irodák, koresmák, kávéházak, büntanyák, csak a templomok vannak zárva, mint a börtönök” – írta.³⁵ A tudós teológus felismerte, hogy a szekularizáció viszonyai között az egyház egyetlen hívő elvesztését sem engedheti meg magának. Ezért javasolta, hogy a tirolai és bajor példát követve, ha egy hívő rendszeresen nem tesz eleget vallásos kötelességeinek, a plébános jelentse ezt a püspöknek, aki levélben vagy személyesen igyekezzen hatni rá.³⁶

Azt is fontosnak tartotta, hogy az egyház minden hívőt egyformán kezeljen, ne tegyen különbséget társadalmi helyzet alapján. Ezért kérte például, hogy a budapesti, értelmiségieknek rendezett konferenciák mellett a külvárosban is rendezzenek beszédeket azok szá-

28 *Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények.* (a továbbiakban DS Székesfehérvár) Székesfehérvár, 1924. p. 13.

29 HELD, Joseph: *Culture in Hungary during World War I.* In: *European Culture in the Great War.* Ed. ROSHWARD, Aviel – STITES, Richard. Cambridge University Press. Cambridge, 1999. p. 185.

30 EPL Cat. 44/3156–1918. Blcha Marian a primásnak 1915. október 1.

31 MIHÁLYFI 1919, p. 31.

32 *Kánonjogi Kódex.* p. 241.

33 MIHÁLYFI 1919, p. 39, p. 41, p. 43.

34 Uo. pp. 75–80.

35 Uo. p. 94.

36 Uo. p. 51.

mára, „akiket a háború borzalmai, akár a szociáldemokrácia és a kommunizmus hitüktől megfosztottak”. Ezt annál is fontosabbnak tartotta, mert úgy vélte, hogy a munkásság csak a hitre való neveléssel szabadítható ki a szociáldemokrácia „vaskarjaiból”.³⁷

A püspökök maguk is hangsúlyozták a tudatos hitélet fontosságát. Rott Nándor veszprémi püspök például nagy problémának tartotta, hogy „széles rétegek kereszténysége nem öntudatos”,³⁸ ezért sürgette, hogy a papság többet érintkezzen a hívekkel.³⁹ A zsinati rendelkezések nagy teret szenteltek az új lelkipásztori módszerek meghonosításának. Vácott például előírták, hogy minden prédikációra gondosan fel kell készülni, vázlatot kell írni, amit az esperesek ellenőrző látogatása esetén be is kellett mutatni.⁴⁰ Azt is előírták, a veszprémi döntéshez hasonlóan,⁴¹ hogy a pap évente két alkalommal látogassa meg a katolikus családokat, érdeklődjön viszonyaik iránt, emlékeztesse őket vallási kötelezettségeikre.⁴² A székesfehérvári egyházmegyében ezt csak négy-, illetve öt évente egyszer kellett megtenni.⁴³ Veszprémben és Székesfehérvárott is előírták az utcabiztosi rendszer megszervezését, amelynek az volt a feladata, hogy figyelmeztesse a plébánost, ha az adott utcában valaki megbetegedett, elszegényedett, erkölcsi veszélyeknek volt kitéve.⁴⁴

A zsinatok szabályozták a hívekkel szemben tanúsítandó magatartást is, és hangsúlyozták, hogy a korábbi időszak posztjozefinista felfogásával szemben a papok nem tekinthetik munkájukat hivatalnoki pályának.⁴⁵ A váci zsinat utasítása szerint a pap „a híveket fogadja szívesen s tartsa mindenkor szem előtt, hogy nem hivatalnok, hanem lelkipásztor. A hivatalos érintkezést is használja fel alkalmul híveinek lelki gondozására”.⁴⁶

A mindennapi lelkipásztorkodás reformja mellett más javaslatok is felmerültek a hitélet elmélyítése érdekében. Így például a zsinatok elrendelték, hogy minden településen bizonyos időközönként népmisziók keretében lelkigyakorlatokat kell tartani a hívek számára.⁴⁷ Mihályfi Ákos a tervszerűség és az előkészítés fontosságát hangsúlyozta. A német ferencesek példáját követve azt javasolta, hogy már 2–3 hónappal korábban adjanak ki ingyen terjesztett misziós újságot, amivel felkelthetik az érdeklődést.⁴⁸ A jezsuita Somogyi Jenő – holland minta alapján – javasolta, hogy az értelmiség számára rendszeresen szervezenek zárt lelkigyakorlatokat, ezért a főpapság és a kormány támogatását kérte új lelkigyakorlatos házak építéséhez.⁴⁹

A lelkipásztorkodás reformjának sikerét a papság ellenőrzésének növelése volt hivatott garantálni. Mihályfi Ákos arra figyelmeztette a plébánosokat, hogy mennyire fontos a hitéleti cselekményekről rendszeres statisztikákat vezetni, hiszen ezek segítségével reális képet alkothatnak a plébánia helyzetéről. Arra is emlékeztetett, hogy a püspök az új egyhá-

37 Uo. pp. 98–100, pp. 118–120.

38 *Országos eucharisztikus kongresszus*. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 7.

39 GARDONYI 2012, p. 54.

40 *DS Vác*. p. 21.

41 *DS Veszprém*. p. 24.

42 *DS Vác*. p. 22.

43 *DS Székesfehérvár*. p. 28.

44 *DS Veszprém*. p. 24; *DS Székesfehérvár*. p. 28.

45 KÓSA László: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén*. In: Idem: *Egyház, társadalom, hagyomány. (Societas et ecclesia I.)* Ethnica. Debrecen, 1993, p. 107.

46 *DS Vác*. p. 23.

47 *DS Székesfehérvár*. p. 30.; *DS Vác*. p. 50.; *DS Veszprém*. p. 74.

48 MIHÁLYFI 1919, p. 34.

49 *Zárt lelkigyakorlatokkal kell fejleszteni a katolikus öntudatot*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 12.

zi törvénykönyv alapján maga is köteles ilyen statisztikát készíteni a Szentszék számára.⁵⁰ A váci és a székesfehérvári zsinat ezért a plébánosok számára előírta, hogy évenként számoljanak be a plébánia helyzetéről, amihez a hitélet és a katolikus társadalmi tevékenység statisztikáit is mellékelni kellett.⁵¹

Az ellenőrzést ugyanakkor a világi hívek magatartására is igyekeztek kiterjeszteni, hiszen az egyház tekintélyére a népi vallásosság egyes túlhajtásai is veszélyesek lehettek. Ezzel egyúttal a világegyház általános törekvéséhez is illeszkedtek, amely a hitgyakorlás formáinak homogenizálását kívánta elérni.⁵² A zárandoklatok például gyakran nem csak hitéleti aktusok, hanem egyben a népi turizmus megnyilvánulási formái voltak, ahol erkölcsi normák is veszélybe kerülhettek.⁵³ A váci zsinat ezért előírta, hogy a plébános kíséрге el híveit a zárandoklatra, vagy legalább jelöljön ki felügyelőket, akik vigyáznak a rendre.⁵⁴ Az előimádkozók, előénekesek és körmenetvezetők működésének ellenőrzését szintén előírták, „nehogy ezek a keresztény nép gyermekded hitét kihasználva, botrányt okozzanak ellenségeinknél”.⁵⁵ Hasonló rendelkezések születtek Veszprémben is.⁵⁶

AZ EGYESÜLETI ÉLET SZERVEZÉSE

A 20. század kezdetén számos katolikus egyesület jött létre, amelyek azonban – saját vezetőik értékelése szerint – nem voltak képesek kellő közéleti súlyra szert tenni. A Katolikus Sajtóegyesület alelnöke 1916-ban ezt azzal magyarázta, hogy „az egymás iránti féltékenység mindennapi jelenség, a különböző egyesületek nem tudják magukat mint azonos célra törekvő egységes cselekvés különböző szerveit tekinteni”.⁵⁷

A Tanácsköztársaság bukása utáni keresztény felbuzdulás légkörében sok katolikus reménykedett az egyleti élet fellendülésében. Néhány hónappal később azonban egy jezsuita folyóirat már arról írt, hogy „a kat. egyesületek nem szaporodtak tagokban, hanem csökkentek”.⁵⁸ Huszár Károly az 1922-es nagygyűlésen arról beszélt, hogy „most tagadhatatlan elsekélyesedés korát éljük, az ország krízise a katolikus szervezetek krízise is lett.” A politikus ennek magyarázatát abban vélte megtalálni, hogy a katolikus egyesületeknek nem kívánt konkurenciát támasztottak a kurzus berendezkedésével megjelenő új, „általános keresztény” szervezetek, amelyek „sok talmi portékát árulnak keresztény név alatt”.⁵⁹ A Főiskolai Diákszövetség az egyesületek terén jelentkező túlkínálatot hibáztatta a sikertelenségért.⁶⁰ 1924-ben egy publista a visszaesésért szintén elsősorban a „hatalmi

50 MIHÁLYFI 1919, p. 122, p. 128.

51 MÖZESSY 2008, p. 10.; *DS Vác*, p. 60.

52 ALTERMATT, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete*. Osiris. Bp., 2001, p. 44.

53 JÁSZI Oszkár: *A pócsi tanulság*. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Szerk. LITVÁN György–VARGA F. János. Magvető. Bp., 1982, pp. 140–142.

54 *DS Vác*, p. 49.

55 Uo. p. 48.

56 *DS Veszprém*, p. 60.

57 *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1916. május 24-én megtartott nyolcadik rendes közgyűléséről*. Bp., 1916, p. 6.

58 *Hírekről – hír*. In: *A Szív*. 1920. 5. évf. 21. sz. p. 2.

59 *Mit várunk a katolikus nagygyűléstől?* In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 8. p. 2.

60 *A XIV. Katolikus Nagygyűlés első hangjai*. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 8. p. 3.

szóval favorizált” hazafias egyleteket tartotta felelősek.⁶¹ Sokan tartották sérelmesnek például a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének gyakorlatát, amely magához csábította a régi katolikus nőegyletek aktív tagjait.⁶² Ez a szerveződés 1921-ben, három évvel megalakítása után, már 480 helyi szervezettel dicsekedhetett.⁶³

1919 után a berendezkedő új hatalom kifejezetten támogatta a keresztény felekezetek társadalmi összefogását, hogy így az „internacionalista destrukcióval” szemben demonstratív módon felmutathassa a „keresztény magyarság” egységét. Maga Horthy Miklós kormányzó hangoztatta, hogy nem az egyházhoz való tartozás, hanem az istenhit a döntő.⁶⁴ Az öntudatos katolikusok azonban nem feltétlenül látták szívesen ezeket a kezdeményezéseket, hiszen attól tartottak, hogy a közös egyesületek a felekezeti öntudat lanygulásához fognak vezetni.⁶⁵

A katolikusok vezetői a nacionalista, „csak keresztény” szervezetek által jelentett kihívásra válaszul az önálló katolikus szervezetek reorganizálására törekedtek. Glattfelder Gyula csanádi püspök 1923-ban felszólította a katolikus nagygyűlés közönségét: „Életet kell a katolikus egyesületekbe vinni és nem szabad tűrni, hogy azok csak névleg legyenek szervezetei a katolikus társadalomnak”.⁶⁶

A változás első lépése az volt, hogy az egyesületek vezetői lassan kezdték belátni: az egyházhoz való ragaszkodás önmagában még nem elegendő a tagok megtartásához, hanem érdemi szolgáltatásokat is kell nyújtani nekik. Erre a felismerésre jutottak az 1908-ban német mintára megszervezett Katolikus Népszövetség vezetői is. Az egyesületnek a világháború előtt még háromszázezer tagja volt, azonban működése egy vezetője szerint „a kurzus alatt ellanyhult”,⁶⁷ taglétszáma 1924-re 118 ezer főre csökkent. Ezért a szövetség újjászervezte jogvédő és gazdasági tanácsadó irodáit, vagyis ismét beindította a világháború előtt nyújtott szolgáltatásait, hogy növelje vonzerejét.⁶⁸

A Katolikus Legényegyletek Szövetsége, amely 53 fővárosi és vidéki egyesület társulása volt,⁶⁹ hasonlóan kritikusan értékelte helyzetét: „az egyletre halotti csend jellemző” – írták. Úgy látták, hogy a vezetők sokszor csak „kötéllel fogják” a tagokat, utána pedig nem törődnek velük. Ezért azt javasolták, hogy „nyújtsuk a tagoknak mindazt, mit adni a katolikus legényegylet hivatva van”.⁷⁰ Első lépésként a szövetség társadalomtudományi, zenei, irodalmi, történelmi, erkölcsi, könyvviteli, cserkészeti, sőt, cipész- és műszerész szaktanfolyamokat indított a tagok számára.⁷¹

61 CZÉKUS Géza: *Madártávlatból*. In: *Egyházi Lapok Papok Közlönye*. 1924. 47. évf. 3–4. sz. p. 17.

62 PLEBÁNOS: *Katolikus nőmozgalmaink nehézségei*. In: *Egyházi Lapok Papok Közlönye*. 1929. 52. évf. 5–6. sz. p. 81.

63 Magyar Országos Levéltár K 26 1922 V. tétel 1273. A MANSZ vezetősége a miniszterelnöknek 1921. július 3.

64 SAKMYSTER, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944*. Helikon. [Bp.], 2004, p. 137.

65 BANGHA Béla: *Az egységes keresztény front és a katolicizmus*. In: *Magyar Kultúra*. 1921. 8. évf. 2. sz. pp. 107–109.

66 *A katolikus öntudatot hitünk forrása magyarázza*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 10. p. 5.

67 *A Katolikus Népszövetség nem engedi csorbitani a katolikusok jogait*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 6.

68 *A katolikus németek vallásos és hazafias demonstrációja*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 8.

69 *Katolikus Legényegyletek Szövetségének értekezlete*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 15. p. 5.

70 *Tisztes Ipar*. 1924. 3. évf. 1. sz. p. 3.

71 *Katolikus Legényegyletek Szövetségének értekezlete*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 15. p. 5.

Sokan felismerték, hogy a mozgalmak hatékonyabb működéséhez egységesítésre, a hasonló célra törekvő egyesületek összevonására vagy működésük összehangolására, a vidéki egyesületek országos tömörítésére volna szükség. A gyakorlatban ugyanakkor ez számos problémát felvetett. Mikes János szombathelyi püspök szerint például az összefogás jelszava kiélezte a főváros-vidék ellentétet, mert szerinte az egységesítést a gyakorlatban sokszor összekeverték a központosítással.⁷² Egy katolikus folyóiratban Tamás Viktor, az újpesti reál gimnázium tanára javaslatot tett egy központi katolikus társadalmi szervezet létrehozására. Indoklása szerint a helyi egyleteket sokszor éppen az keserítette el, hogy munkájuk a központ hiánya miatt kárba vész. Felvetését azonban csak elvi jelentőségűnek tartotta, mert szerinte „a magyar nép a társadalmi szervezkedésre szociális iskolázatlanságánál és közömbösségénél fogva képtelen”. Úgy vélte, hogy a népet előbb képessé kell tenni a hatékony társadalmi tömörülésre, amit szerinte a politikai önszerveződés készíthet elő, mert az jobban megfelel a magyar nép hajlamainak.⁷³

Hasonlóan vélekedett Bangha Béla is, aki szerint az egyesületi élet csak akkor virágozhat fel, ha szembeszökő, mindennapi előnyöket nyújt. Szerinte a magyar „harcias nemzet”, ezért a társadalmi életbe „a legtöbb elevenséget még a harciasági momentumok képesek belevinni”.⁷⁴ A páter sorra vette, hogy mely testületektől várható a társadalmi szervezkedés irányítása. A püspöki kart nem tartotta alkalmasnak, mert úgy látta, hogy fenyegetné tekintélyét a közélet napi kérdéseibe való beavatkozás. A Katolikus Népszövetséget azért nem ajánlotta, mert az a kormány mellett erősen elkötelezte magát. A nagygyűléseket szervező Országos Katolikus Szövetségről⁷⁵ pedig úgy tartotta, hogy nem ambicionálja ezt a szerepet. Bangha ezért az alulról való szervezkedés bátorítása, a valóban tevékeny katolikus egyletek összefogása, közös program megalkotása mellett foglalt állást.⁷⁶

Ezek a törekvések párhuzamosságot mutatnak a világegyház fejlődésével. XI. Pius pápa 1922-ben az *Ubi Arcano Dei* kezdetű enciklikájában ajánlotta a világ püspökeinek figyelmébe az *Actio Catholica* megszervezését, amelyet egyfajta keretnek szánta a hívek társadalmi összefogásának és szervezett apostolkodásának a biztosítására.⁷⁷ Az új szervezet létrehozásának háttérében az a felismerés is szerepet játszott, hogy a katolikus egyesületi rendszer addig összességében nem volt képes elérni fő célját, a vallásos identitás megerősítését és védelmét.⁷⁸

Az *Actio Catholica* intézménye már ekkor is felkeltette Magyarországon egyesek érdeklődését, a főpapok közül például Hanauer Árpád István váci püspökét.⁷⁹ A hazai *Actio Catholica* megszervezése azonban csak 1932-ben kezdődött meg. A '20-as évek elején inkább az egyházmegyei szintű központosításra találhatunk törekvéseket. Így például a Katolikus Nőszövetség 1923-ban döntötte el, hogy egyházmegyei központokban fog szerve-

72 Mikes János beszéde. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 5.

73 TAMÁS Viktor: *A katolikus szervezkedés kérdéséhez*. In: *Magyar Kultúra*. 1923. 10. évf. 5. sz. pp. 305–307.

74 BANGHA Béla: *A magyar katolikus szervezkedés kérdése*. In: *Magyar Kultúra*. 1922. 9. évf. 12. sz. p. 713.

75 A szervezetről részletesebben GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2010. pp. 18–20.

76 BANGHA Béla: *A katolikus szervezkedés kérdése*. In: *Magyar Kultúra*. 1923. 10. évf. 4. sz. pp. 208–211.

77 GIANONE 2010, pp. 10–11.

78 LÖNNE, Karl-Egon: *Katholizismus-Forschung*. In: *Geschichte und Gesellschaft*. 2000. 26. évf. 1. sz. p. 154.

79 LÉNAR Andor: *Az Actio Catholica működése a váci egyházmegyében a két világháború között*. In: *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. Főszerk.: GERGELY Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2010, p. 88.

zöldni.⁸⁰ A püspökök maguk is bátorították ezeket a próbálkozásokat. Székesfehérváron, felelevenítve Prohászka Ottokár püspök 1915-ös törekvéseit,⁸¹ 1924-ben a zsinat előírta az Egyházmegyei Egyesületek Központi Bizottsága létrehozását,⁸² amely a társadalmi szervezkedés irányítására volt hivatott. A veszprémi egyházmegyében ugyanerre a feladatra hozták létre az egyházmegye „középponti képviselőit”.⁸³

Mivel azonban az 1920-as évek elején hatékony egyesületek még nem álltak rendelkezésre, az egyházmegyei zsinatok elsősorban a plébánosok közéleti szerepvállalását bátorították.⁸⁴ Veszprémben ugyanakkor már a szervezkedés kockázataira is rámutattak, óva intve a papokat attól, hogy túl sok egyesületet alakítsanak, „nehogy idejüket, munkájukat szétforgácsolják”. Arra is figyelmeztettek, hogy az egyletek tevékenysége „ne csak ünnepek és multságok rendezésében merüljön ki”, hanem „komoly, művelő és nevelő” legyen.⁸⁵ Székesfehérvárott a hitbuzgalmi egyesületek tevékenységi körének bővítését is szükségesnek tartották, hogy azok „az amúgy is kötelező »jócselekedetek« címén” fejtsenek ki hitvédő, karitatív s „más gyakorlati keresztény működést”.⁸⁶

A hívők egyház iránti lojalitásának növelését szolgálhatták az egyházközségi önkormányzatok, amelyek segítségével a plébánia hívei szerepet kaphattak a közösség ügyeinek intézésében. A hercegprimás már 1918 novemberében elrendelte a budapesti egyházközségek kötelező létrehozását, hogy a hívekben fokozzák „a katolikus öntudatot és összetartást”.⁸⁷ A folyamatot az egyházmegyei zsinatok is támogatták. Vácott „a plébánia és iskola anyagi ügyeinek sikeres intézése céljából” sürgették a testületek létrehozását.⁸⁸ Székesfehérváron a zsinat azzal is serkenteni akarta a szervezést, hogy az egyházközségnek, ha vállalták a templom és az egyházi épületek fenntartását, megadta a plébános választásának a jogát a püspök által jelölt háromfős listáról.⁸⁹

Ugyanakkor a hívők bevonása az egyház vezetésébe távlatilag veszélyeztethette a pap-ság pozícióit, ezért a klérus igyekezett megőrizni az irányítást.⁹⁰ Az 1920-as katolikus nagygyűlésen Lepold Antal, a primás bizalmas munkatársa arra figyelmeztetett, hogy az átalakítások csak a pápa és a püspöki kar egyetértésével vihetőek véghez. Arra intette a világi hívőket, hogy ne az egyház demokratizálását kérjék, hanem „ajánlják fel segítségüket az egyház munkájához”.⁹¹ A veszprémi zsinat pedig arra figyelmeztetett, hogy „az egy-

80 *A katolikus nők önfeláldozó munkája meghozza a feltámadást.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. 2.

81 KLESTENITZ Tibor: *Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezeti képződési korszak” elméletének fényében.* In: *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára.* Szerk.: MÓZESSY György–PESTINÉ PAICS Marianna–SMOHAY András. Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal. Székesfehérvár, 2010, p. 85.

82 *DS Székesfehérvár.* p. 31.

83 *DS Veszprém.* p. 12.

84 A váci megfogalmazás szerint például a plébános „álljon őrt, hogy az anyagelvű szocializmus híveinek sorába be ne férkőzzék. Megfelelő keresztény szellemű társadalmi szervezkedéssel tömörítse híveit.” *DS Vác.* p. 62.

85 *DS Veszprém.* p. 11.

86 *DS Székesfehérvár.* p. 33.

87 GERGELY Jenő: *A katolikus egyházközség (autonómia) mint a civil társadalom szerveződési lehetősége (1919–1944).* In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok.* 1997. 9. évf. 3–4. sz. p. 133.

88 *DS Vác.* p. 22.

89 *DS Székesfehérvár.* p. 25.

90 LÖNNE 2000, pp. 152–156.

91 LEPOLD Antal: *A katolikus autonómia.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 5.

házközségi képviselőtestületben igazán vallásos, példás életű, egyházas érzésű hívek foglaljanak helyet”.⁹²

A jelek arra mutatnak, hogy a létrejövő egyházközségek tevékenysége nem mindig nyerte el a klérus teljes megelégedését. Bangha Béla például a testületeket túlzottan világi-asnak és protestáns szellemiségűnek tartotta, ahol a tagok csak jogokat akarnak szerezni maguknak, és folyamatosan akadékoskodnak.⁹³ A székesfehérvári egyházmegye lelkipásztorainak jelentései szintén ezt a képet erősítik. Így az érdi plébánosnak sok gondot okozott a még a közműn alatt alakult egyházközség, amelybe megbízhatatlan emberek is belekerültek, és „türehetetlen tónusú” üléseket tartott.⁹⁴ Budafokon hasonló gondokkal találkozott, és a civil munkatársak hiányáról, illetve fegyelmezetlenségéről számoltak be.⁹⁵ Baracs plébánosa arról panaszkodott, hogy nagyon nehéz a népet áldozatkészségre bírni, az embereket „a kath. Népszövetség pártolására úgyszólván erőszakosan kellett rávenni”.⁹⁶ Ennek a helyzetnek a megoldását a klérus tagjai a világi hívők elitjének kinevelésétől várták, amihez elsősorban a hitbuzgalmi egyesületeket, például a Mária kongregációkat igyekeztek igénybe venni.⁹⁷

POLITIKA AZ ÁLTALÁNOS KERESZTÉNYSÉG JEGYÉBEN

Az egyház kezdetben teljes nyíltsággal támogatta a Horthy-rendszert, amely szembeállt a katolikus érdekeket is veszélyeztető „destuktív” politikai erőkkal. Az 1920-as nagygyűlésen ezt a legpontosabban Prohászka Ottokár beszéde mutatta meg, amelyben a püspök örömmel üdvözölte a „magyarság ébredését” jelző „glóriás fény”-t, a „Nemzeti Hadsereg kardját”, Horthy Miklóst. „Nem vagyunk, nem lehetünk eléggé sovíniszták soha! A keresztény nemzeti kurzusba az egész kereszténység: katolikusok és protestánsok álljanak bele”⁹⁸ – mondta.⁹⁹ Egy másik szónok a rendszer „eredményeit”, vagyis a nemzeti hadsereget, a keresztény sajtót, a közrend helyreállítását, a keresztény szociális szervezkedést méltatta.¹⁰⁰

A katolikus közéletben azonban jelentős befolyással rendelkezett a legitimista irányzat, amely az ország jövőjét a Habsburg-ház uralmának visszaállításával képzelte el.¹⁰¹ Felfogásuk szerint a világháború legnagyobb vesztesei a magyar katolikusok, mert elvesztették „a katolikus dinasztiát és vele együtt az ország belső életében [...] eddig soha kétségbe nem vont” vezető szerepüket.¹⁰² Ők pedig Horthy Miklóst csak ideiglenes ál-

92 DS Vác. p. 22.

93 BANGHA Béla: *A katolikus szervezkedés kérdéséhez*. In: *Magyar Kultúra*. 1923. 10. évf. 9. sz. p. 514. vö. GERGELY 1997. p. 134.

94 MÓZESSY 2008. p. 172.

95 Uo. p. 73.

96 Uo. p. 60.

97 A szervezetről részletesen BANGHA Béla: *Mi a kongregáció? Rövid Kalauz a Mária-Kongregáció számára*. 2. kiad. Mária-kongregáció. Bp., 1921.

98 PROHÁSZKA Ottokár: *„A magyarság lelke a keresztény-nemzeti kultúra”*. In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 25. p. 3.

99 Uo. 3.

100 KRÜGER Aladár: *„Lesz-e még egyszer ünnep a világon?”* In: *Nemzeti Újság*. 1920. október 27. p. 3.

101 SPANNENBERGER 2006. p. 41.

102 *A katolicizmus és a szent korona alapjai Nagy-Magyarországnak*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 9.

lamfőként tudták támogatni. Miután a kormányzó 1921-ben megakadályozta Károly király visszatérési törekvéseit, majd a parlament kimondta a Habsburg-dinasztia trónfosztását, sok katolikus visszafogottabbá vált a rendszer támogatása terén. Az általános célkitűzéseket, mint a „destrukció” féken tartása vagy a revízió, továbbra is helyeselték, azonban nyíltan hangot adtak politikai preferenciáiknak. A primás bizalmasa például arról beszélt, a katolikusok szívből remélik, hamarosan újra a király lesz az egyház főkegyura.¹⁰³ A nagygyűléseken gyakran került sor a „koronás királynak”, vagyis az 1922-ben elhunyt Károly fiának, „II.” Ottónak az éltetésére, az 1923-as nagygyűlés elnökének pedig Habsburg Albrecht főherceget kérték fel.¹⁰⁴ Talán nem is állt olyan távol a valóságtól az 1923-as meghatározás, amely szerint „a legitimizmus és a katolicizmus ma egybeforrott két gondolat a magyar elmékben”.¹⁰⁵

A Horthy-rendszer létrejöttének önlegitimációjában kiemelt szerepet játszott a keresztény felekezetek közötti összefogás. Ez még fontosabbá vált Bethlen István miniszterelnöki kinevezésétől, 1921-től. A református államfő és a református kormányfő tudatában volt annak, hogy rendszerüket protestáns túlsúllyal vádolhatják, hiszen az állami vezetői kör mellett az Egységes Párt is bizonyos mértékig protestáns érdekszövetségnek számított. Ezért a felekezeti béke hangoztatása a kor politikai kultúrájának kötelező elemévé vált.¹⁰⁶ A trónfosztás után viszont a katolikusok kevésbé ügyeltek arra, hogy eleget tegyenek a rendszer elvárásainak a keresztény egység demonstrálása terén. A jezsuiták szellemi irányítása alatt álló Magyar Kultúra például arról kezdett írni, hogy a katolikusok túl engedékenyek voltak a protestánsok „javíthatatlan felekezeti mohóságával” szemben, és ma holnap már „protestáns kurzus” van.¹⁰⁷ Zichy János 1922-es beszédében a nagygyűlésen – ugyan a felekezeti összetartás hosszas méltatása mellett – egyértelművé tette, hogy a katolikusok továbbra is maguknak követelik a vezető pozíciót, „melyet a történelem folyamán mindig becsülettel” töltöttek be. A nyomaték kedvéért hozzátette, hogy ezt az igényt az államfőnek és a kormányfőnek is tudomásul kell vennie.¹⁰⁸ Követelését a következő évben szinte szó szerint megismételte.¹⁰⁹

A protestánsokkal vívott konfliktusok során a legkomolyabb feszültségforrást az egyházi birtokok helyzete jelentette. Ezt jól jelzi, hogy a hierarchia ezekben az ügyekben a nagygyűlések által biztosított nyilvánosságot is igyekezett felhasználni. A nagygyűlés szónokai 1923-ban vehemensen elleneztek a kormányzati törekvést, amely a katolikus egyháztól kisajátított földekből tízezer holdat a protestánsoknak adott volna.¹¹⁰ A nagygyűlés egy szónoka ennek kapcsán arra figyelmeztette hallgatóit: „a mai kormány látszóan jóindulatú, de nem feledjük, hogy minden támogatásért, amelyet az egyháznak nyújt, súlyos árat kell fizetnünk”.¹¹¹ A primás a nyilvánosság előtt a katolikus képviselők fellépé-

103 Lepold Antal a főkegyúri jogról. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 14. p. 6.

104 Ünnepélyes megnyitás a Vigadóban. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 29. p. 1.

105 Katolicizmus és legitimizmus. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 10. p. 1.

106 SPANNENBERGER 2006, p. 76.

107 CZÉKUS Géza: „Protestáns” kurzus? In: *Magyar Kultúra*. 1921. 8. évf. 7. sz. p. 386.

108 Zichy János gróf megnyitó beszéde. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 3.

109 ZICHY János: A katolikus társadalom ünnepén. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 7. p. 1.

110 CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1966. p. 172.

111 A Katolikus Népszövetség nem engedi csorbítani a katolikusok jogait. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 6.

sét kérte,¹¹² a nagygyűlés egyik szakosztálya pedig javasolta, hogy szükség esetén hívjanak össze rendkívüli nagygyűlést az egyházi birtokok védelmére.¹¹³

Sok katolikus azért is aggódva fogadta az „általános kereszténység” térnyerését, hiszen attól tartott, hogy az hitéleti közönyhöz fog vezetni.¹¹⁴ A püspöki kar ezért utasította el például a kormány javaslatát arra, hogy a különböző felekezeti diákok közös imát mondjanak az iskolákban.¹¹⁵ A katolikusok azt is ellenezték, hogy a különböző felekezetek képviselői a Nemzeti Hadsereg ünnepségein rendszeresen közösen szerepeltek.¹¹⁶ A hitközönnyösség növekedésétől való félelmeknek maga a pápai nuncius is hangot adott, aki az 1923-as nagygyűlésen arra bízta a híveket: „a magyar katolikusok vallási jelszava is ez legyen: Nem, nem, soha! A felekezeti béke nem jelenti és nem jelentheti a hitbeli közönyt, mely magától támad a nép lelkében, ha engedjük, hogy jelen legyen a szertartásokon, ahol sajnálatos vegyülekben következik egymásra a szentmise és a katolikus pap áldása, a protestáns pásztor beszéde és áldása, a Talmud éneke és a zsinagóga rabbijának áldása”.¹¹⁷

Hanauer püspök még harciasabban fogalmazott, amikor az állami iskolák történelemtanításának szellemiségét elemezte. Úgy vélte, hogy az oktatást a protestáns történelemszemlélet irányítja, és „valóságos katolikusellenes szellem kapott lábra”, amely kizárólag a nemzeti történelem függetlenségi hagyományait tartja értékesnek, egyoldalúan dicsőíti Erdély református fejedelmait, a Habsburgokat viszont démonizálja, vallásüldözőnek tünteti fel. Ezért azt sürgette, hogy legalább a katolikus iskolákban „objektív és valóságos szellemű” legyen a történelemoktatás.¹¹⁸

A zsinatok igyekeztek meggátolni a felekezeti közömbösség növekedését. Vácutt utasították a papságot, hogy mindent tegyenek meg a vegyes házasságok megakadályozásáért.¹¹⁹ Székesfehérvárott előírták, hogy a pap kerülje a más vallású személyekkel való barátkozást, mert ez „közönyt és megalkuvást nevel a népben a hitelvek iránt”.¹²⁰ A protestáns kisegyházak, a „szekták” terjedését szintén veszélyes jelenségnek tartották.¹²¹ A püspöki kar ezért az amerikai hitsorsosok jelentős anyagi támogatását hibáztatta, a lelkészeket és a hatóságokat pedig a „visszaélések” elfojtására szólította fel.¹²² Ezzel összhangban, a székesfehérvári zsinat arra utasította a papokat, hogy a kisegyházak térítőit „rögtön jelentse a főszolgabírói hivatalnak és csendőrségnek”.¹²³

112 *A hercegprímás zárószavai.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. p. 6.

113 *A közművelődési szakosztály a vallásalap védelmében.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 8.

114 BANGHA Béla: *Az egységes keresztény front és a katolicizmus.* In: *Magyar Kultúra.* 1921. 8. évf. 2. sz. pp. 107–109.

115 BEKE 1992, p. 55.

116 *A puszta szeri ünnep és a vegyes istentiszteletek.* In: *Magyar Kultúra.* 1922. 9. évf. 10. sz. 605.

117 *A pápai nuncius ünnepi beszéde.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 3.

118 *Küzdelem a meghamisított magyar történelemtanítás ellen. A Katolikus Tanügyi Tanács diszközügyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. pp. 3–4.

119 *DS Vác.* p. 44.

120 *DS Székesfehérvár.* p. 12.

121 A kérdésről ld. FAZEKAS Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban.* Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség–Szent Pál Akadémia. Bp., 1996.

122 BEKE 1992, p. 95.

123 *DS Székesfehérvár.* p. 28.

A nagygyűlések gyakran tárgyalták az aktuális társadalmi és kulturális kérdéseket, amelyek közül a nemzetiségek, a nők és az ifjúság kérdése is külön figyelmet érdemel.

A szónokok gyakran fogalmaztak meg irredenta közhelyeket a trianoni békeszerződés miatt az utódállamokhoz került népességről. Általában azzal vigasztalták magukat és közönségüket, hogy az elcsatolt területek nem magyar katolikus népessége az egyház integratív ereje miatt továbbra is a magyar állameszme híve maradt. Zadravecz István tábori püspök például úgy vélte, hogy „míg katolikus a horvát, mindig veszélyezteti a szerb államot, míg katolikus a tót, a rutén, nem alszik nyugodtan a cseh. [...] a horvát, a tót, sváb és román, ha nem is tud magyarul, csak magyar az. És az integritásnak egy-egy oszlopa, megcsonkításunknak élő tilalomfája”.¹²⁴ Az elszakított katolikusok sorsát propaganda-eszközként is megpróbálták alkalmazni. A hittanárok egyesülete például elhatározta, hogy összegyűjti és kiadja a megszállt területek katolikus papsága által elsenvedett sérelmeket.¹²⁵

A magyarországi nemzetiségek helyzete kapcsán viszont már önkritikus nézetek is megjelentek, bár a felelősséget sokszor igyekeztek a protestánsokra tolni. Károlyi József gróf például úgy vélte, hogy az államot a dualizmus korában a protestánsok uralták, akiknek nem volt kellő érzéke a nemzetiségek iránt, miután a protestáns egyházakhoz szerinte csak magyarok tartoztak. Úgy vélte, az erőszakos magyarosítás ennek a következménye volt.¹²⁶

A nemzetiségek jogainak, elsősorban a nyelvhasználatnak a fontosságát egyre többen hangoztatták. Bleyer Jakab, a németek egyik vezetője, nemzetiségi miniszter 1920-ban például arra hívta fel a nagygyűlés figyelmét: „hogya népünket ki akarjuk emelni az eldurvulás és züllés örvényéből, akkor anyanyelvén kell hozzá közelednünk”. Azt sürgette, hogy „a magyar nyelv ne legyen a hazai németiség anyanyelvének elnyomója, hanem a német nép kultúrájának megkoronázása”.¹²⁷ Mihályfi Ákos szintén fontosnak tartotta, hogy a vegyes nyelvű plébániákon „több nyelven legyen prédikáció. Ezen a téren, sajnos, sok hibát követtünk el, melyekért most keservesen bűnhődünk. A templomi szószék nem a magyarosítás helye, de az iskolai oktatás sem”.¹²⁸ A nemzetiségi érzékenység iránti tapintat érzékelhető a veszprémi zsinat egyik határozatában is, amely előírta, hogy ott, ahol állandóan német a szentbeszéd nyelve, legalább havonta egy magyar prédikációt is tartsanak a magyarok számára. A lelkipásztornak óvatosan kellett eljárnia, tartózkodva „minden erőszakos parancsolástól, mely könnyen visszahatást szülhet”, és a nemzetiségi türelmetlenségnek még a látszatát is kerülnie kellett.¹²⁹

Óvatos nyitás figyelhető meg a nők társadalmi szerepvállalásának a kérdésében is. Az 1920-as nagygyűlésen például Wolkenberg Alajos professzor, részben szembefordulva a hagyományos konzervatív felfogással, arról beszélt, hogy a nők bármilyen hivatást végez-

124 *A harmadik nyilvános ülés.* In: *Nemzeti Újság.* 1922. október 11. p. 3.

125 *Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesületének gyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 27. p. 4.

126 *A katolicizmus és a szent korona alapjai Nagy-Magyarországnak.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 9.

127 *Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesületének gyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 27. p. 4.

128 MIHÁLYFI 1919, p. 86.

129 *DS Veszprém.* p. 61.

hetnek, ha képesek rá. Ehhez azonban hozzátette, hogy gondoskodni kell erkölcsük védelméről, ezért javasolta, hogy csak bizonyos korhatárt betöltött nők állhassanak munkába. (A nők tudományos pályán való elhelyezkedését viszont csak a legtehetségesebbek számára tartotta megengedhetőnek.¹³⁰) A Katolikus Tiszviselőnök Országos Szövetsége szintén azt szorgalmazta, hogy a nők csak a megfelelő szakképzettség esetén vállaljanak munkát.¹³¹

A hagyományos eszmények miatt a női szervezetek számára kiemelt jelentőségű volt a szociális munka. A legjelentősebb szerepet ezen a téren talán a Szociális Missziótársulat játszotta. 1920-ban Budapesten 39 ezer embert segítettek azokkal a terményekkel, amelyek 72 dunántúli faluból származtak. A háborút követő inséges időszakban felértékelődött a mezőgazdasági termelés szerepe, ami a vidék és a város ellentéteinek éleződéséhez vezetett. Az állam ezek kiegyenlítéséhez a katolikus szervezetek segítségét is megpróbálta igénybe venni. A katolikus politika reprezentánsa, Vass József közlelmezési miniszter a katolikus nagygyűlésen a mezőgazdasági termelőkötől áldozatkészséget, a fogyasztóktól pedig fegyelmet kért: a termelők ne srófolják feljebb az árakat, a fogyasztók pedig „ne kívánjanak többet, mint amennyit fejkvóta gyanánt adni lehet, s ez elégítse ki a meglehetősen elkényeztetett magyar igényeket minőségileg is”. A miniszter tudatában volt annak, hogy a cél érdekében erőteljes propagandára van szükség, amihez a Szociális Missziótársulat segítségét is igénybe kívánta venni.¹³²

A nagygyűléseken a társadalompolitika területei közül talán az ifjúság és az oktatás kérdéseit kezelték a legnagyobb nyomatékkal. Haller István például a kor ifjúságát „önző, hedonista” nemzedékként festette le, amely a dualizmus oktatáspolitikájának következtében „szívta tele magát szemérmetlen élvezetvággyal”, ezért a katolikus iskolarendszer fejlesztését javasolta.¹³³ Hasonlóan vélekedett Dsida Ottó győri gimnáziumi igazgató, aki azt sürgette, hogy ott, ahol van katolikus iskola, a katolikus gyermekek ne járhassanak nem egyházi tanintézményekbe.¹³⁴ Az állami felügyelettel való szabadulás igényét mutatja, hogy a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület 1921-ben a katolikus iskolák felszabadítását kérte az állami „túlbefolyás” alól, amit a primás is támogatott.¹³⁵

A katolikusok az állami gyermekvédelemmel is elégedetlenek voltak, amely szerintük azért mondott csődöt a világháború után, mert nem engedte érvényesülni az egyház szellemét. Ezért például lépéseket sürgettek a növekvő gyermekbűnözés megfékezésére.¹³⁶ A keresztény munkásifjak közgyűlése azt indítványozta, hogy 18 évesnél fiatalabbak ne kaphassanak alkoholt,¹³⁷ a tanítóegyesületek közgyűlése pedig javasolta, hogy minden község annyi tanterem és tanító tartására legyen kötelezve, ahány kocsmája és italmérése van.¹³⁸ Az 1920. évi nagygyűlés a munka összehangolására megalakította az Országos

130 *A szociális szakosztály ülése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 8.

131 *Karitatív, szociális és közművelődési határozatok a szakosztályokban.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 5.

132 *A Szociális Missziótársulat az újjáépítés élén.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 6.

133 *A harmadik nyilvános ülés.* In: *Nemzeti Újság.* 1922. október 11. p. 3.

134 *Küzdelem a meghamisított magyar történelemtanítás ellen. A Katolikus Tanügyi Tanács díszközgyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 10. p. 3.

135 BEKE 1992, p. 84.

136 *Bernolák Nándor a magyar gyermekvédelem feladatairól.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. október 25. p. 3.

137 *A keresztény munkásifjak jubiláris közgyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 7.

138 *A Katolikus Tanítóegyesületek Országos Szövetségének közgyűlése.* In: *Nemzeti Újság.* 1923. október 9. p. 8.

Katolikus Gyermekvédelmi Központot. Az egyesület egy év alatt 8 fővárosi kerületben indított foglalkoztató kurzusokat az elhanyagolt gyermekeknek, és az ország valamennyi egyházközségében gyermekvédelmi szakoktatás indítását tervezte.¹³⁹ A vizsgált egyházmegyék közül a székesfehérvári zsinata minden plébánián kötelezővé tette a gyermekvédelem intézményi kiépítését, és a cél támogatására külön templomi gyűjtést is engedélyeztek.¹⁴⁰

Az egyházmegyei zsinatok féltékenyen őrködtek az egyház ifjúságpolitikai pozícióinak védelmén. Veszprémben például elvárták, hogy a papság igyekezzék katolikus irányba befolyásolni a cserkészetet, „mert igen félő, ha a papság e szervezkedést tétlenül nézi, vallástalan irányzat veszi át a vezetést”.¹⁴¹ A zsinat javasolta, hogy a falvakban szervezzenek népakadémiákat a felnőttképzés céljaira.¹⁴² Székesfehérváron az állami iskolák befolyásolására is utasítást adtak, itt a lelkészeknek arra kellett ügyelniük, hogy „az iskola a kat. vallás szellemével és erkölcsi felfogásával soha se jusson összeütközésbe”.¹⁴³ A papnak még a hivatalosan meghirdetett testnevelési (levente) mozgalomban is részt kellett vennie, „mert bár a testedzés nem vallási kérdés, az ifjúság irányítása valláserkölcsei nevelés nélkül nem maradhat”.¹⁴⁴

A katolikusok fontosnak tartották továbbá, hogy a fiatalok intenzív pasztorációját az egyetemeken is folytassák, amelyeket hagyományosan a „destruktív szellem” fő közvetítőinek tartottak.¹⁴⁵ Ezért például felvetették katolikus filozófiai tanszékek felállításának az ötletét.¹⁴⁶ A hívő hallgatók összefogásának érdekében alakult meg a Katolikus Diákszövetség 1921 novemberében. A szervezet állítólag tízezer hallgatót tömörített. Vezetői azonban arról panaszkodtak, hogy nem kaptak elég támogatást munkájukhoz a katolikus közönségtől, és a többi diákszervezet is gyakran akadályozta őket törekvéseik elérésében.¹⁴⁷

ÖSSZEGZÉS

A szakirodalomban elterjedt felfogás szerint az első világháborút követően páratlan hitéleti fellendülés volt tapasztalható. „A kortárs szemtanúk egybehangzó tanúsága szerint Magyarországon a vallásosság, hitbuzgalom sokkal mélyebb, intenzívebb lett a forradalmak nyomán, mint volt annak előtte”¹⁴⁸ – írja például egy szerző. A bemutatott források azonban arra engednek következtetni, hogy a kép valójában összetettebb lehetett, és nem állt fenn közvetlen ok-okozati összefüggés. Bár 1919 őszén, a Tanácsköztársaság bukása utáni hónapokban valóban sokan érzékelték a felbuzdulás nyomait, ez azonban hamarosan átadta helyét a közönynek. A vallásos kortársak a katolikus hitbuzgalom és társadalmi élet

139 Országos Katolikus Gyermekvédelmi Központ. In: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 6.

140 *DS Székesfehérvár*. p. 32.

141 *DS Veszprém*. p. 68.

142 Uo. p. 73.

143 *DS Székesfehérvár*. p. 72.

144 Uo. p. 32.

145 *Strommer Viktorin az ifjúság neveléséről*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 9.

146 *A katolikus diákok manifestációja*. In: *Nemzeti Újság*. 1924. október 12. p. 10.

147 *Diáknagygyűlés az új városházán*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. október 7. p. 2.

148 LÁSZLÓ T. László: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Szent István Társulat. Bp., 2005, p. 145.

hanyatlásáról számoltak be. Ennek hátterében főleg az első világháború következményei állhattak,¹⁴⁹ de az idő múlásával az is egyre fontosabb szerepet kaphatott, hogy a keresztény kurzus, amely mellett az egyház látványosan elkötelezte magát, képtelen volt a súlyos szociális kérdések hatékony kezelésére.¹⁵⁰

Ahogy a zsinatok és a nagygyűlések határozatai megmutatják, a katolikusok vezetői érzékelték a folyamatokat, és erőfeszítéseket tettek a kor követelményeinek való alkalmazkodásért. A társadalom erőteljes individualizálódására adott válaszként az egyház az egyénnel intenzíven foglalkozó nyugat-európai lelkipásztori módszerek adaptálására tett kísérletet, amelynek során igyekezett tekintettel lenni a különböző társadalmi helyzetű hívek speciális problémáira is. Ezzel azt szerették volna elősegíteni, hogy a tradicionális vallásosság személyesen megélt vallásossággá alakuljon át, hiszen a modernitás viszonyai között – ahogy azt a Tanácsköztársaság példája is megmutatta – előállhattak olyan veszélyes helyzetek, amikor az egyház híveinek védelmére szorul, ez pedig csak mélyen elkötelezett és öntudatos személyektől volt remélhető. Ezért vált fontos feladattá a hívők társadalmi tömörítése, ami a világháború után a korábbi egyesületek újjászervezésében, illetve a szerveződések központosításában, egységesítésében öltött testet – ez utóbbi azonban még egyértelműen csak a tervezgetések szintjén.

Az egyház törekvéseihez fontos támogatást jelentett a kereszténységet vezérelvnek nyilvánító állam segítsége, aminek azonban árnyoldalai is voltak. Horthy Miklós és a rendszer vezető politikusai ugyanis az egyházakat elsősorban politikai céljaik elérése érdekében tartották fontosnak, viszont a speciális felekezeti célokkal szemben bizalmatlanok voltak. Az állam által elvárt felekezeti összefogást, az „általános kereszténységet” pedig sok katolikus a felekezeti öntudat erősítését célzó törekvések akadályának tekintette, az állami vezetők körében jelentkező protestáns túlsúly pedig tovább fokozta bizalmatlanságukat.

A történetírás a nagyjából az 1890-től 1945-ig tartó időszakot a hazai katolikus egyház megújulásának, a „katolikus reneszánsz” korszakának tekinti.¹⁵¹ Ahogy azonban a szekularizáció sem tartható egyirányú folyamatnak, amely zökkenők nélkül halad végcélja felé, hanem inkább ciklikus hullámmozgásként képzelhető el,¹⁵² úgy a szekularizációval szemben Magyarországon jelentkező „katolikus reneszánsz” sem írható le töretlen felívelésként. Sokkal valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a katolikus hívők hit- és közéleti aktivitása hullámvázst mutatott, az első világháborút követő időszak pedig komoly visszaesést jelentett ebben a folyamatban. Erre viszont a klérus és az öntudatos katolikusok gyorsan reagáltak. Az új helyzetre erőfeszítéseik fokozásával, az egyház belső intézményrendszerének és társadalmi egyesületeinek újjászervezésével válaszoltak, amivel elérték azt, hogy

149 A szakirodalomból ezt hangsúlyozza például MÁRTONFFY-PETRÁS, Éva: *Eine Alternative zum politischen Katholizismus. Die Rezeption der Soziallehre im Kreise der katholischen Intelligenz Ungarns in den dreißiger Jahren*. In: *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*. Hrsg. MANER, Hans-Christian – SCHULZE WESSEL, Martin. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002, p. 205.

150 CZÉKUS Géza: *Három veszélyes sebünk*. In: *Egyházi Lapok Papok Közlönye*. 1924. 47. évf. 11. sz. p. 73.

151 A fogalomról és a hozzá kapcsolódó tisztázatlan kérdésekről legújabban CSIKY Balázs: *Bőség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálatára kapcsán*. In: *„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Szerk.: BALOGH Margit. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2010, pp. 257–268.

152 ALTERMATT, Urs: *Katholizismus: Antimodernismus mit modernen Mitteln?* In: *Moderne als Problem des Katholizismus*. Hrsg. Idem. (Eichstätter Beiträge 28) Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 1995, p. 43.

a katolikus reneszánsz folyamatai idővel ismét lendületet kaptak. Az egyház, részben ennek a fejlődésnek az eredményeként is, megerősödött,¹⁵³ és a második világháború után nagyobb támogatottságot élvezett, mint az első világháborút követő években. Az 1918 után jelentkező válságperiódus tehát nem közvetlenül, hanem áttételesen vezetett a katolicizmus megerősödéséhez, azzal, hogy az egyház vezetőiben és tagjaiban tudatosítani kezdte ingatag helyzetüket, ami új megoldások keresésére sarkallta őket.

TIBOR KLESTENITZ

REFORM ENDEAVOURS OF THE HUNGARIAN CATHOLIC CHURCH
AFTER THE FIRST WORLD WAR

After the First World War, the Hungarian Catholic Church had to face a serious crisis, like other institutions of Hungarian society. The author tries to examine in his study how Hungarian Catholics evaluated their conditions and which measures they planned to reach renewal. He uses primarily two groups of sources. The first one is the material of Hungarian Catholic congresses. These assemblies were the most important events of Catholic public life in the interwar period, at which not only the bishops, but also the representatives of the low clergy and of the lay intellectuals had a say. To the other group of sources belong the canons of diocesan synods. At the beginning of the 1920's, in three dioceses – in Vác (1921), in Veszprém (1923) and in Székesfehérvár (1924) – were synods held in Hungary.

As a response for the massive spread of individualism, the Church made an attempt to adapt the intensive pastoral methods of Western European Catholicism. On this way she wanted to promote the transformation of traditional piety into a conscious religiosity, whereas the Church could wait protection in extreme political situations only from committed and self-conscious believers. Therefore, social organization of the laymen became an important aim, and it materialized in reorganizing of former associations.

According to the author's conclusion, the „Catholic renaissance” can not be described as a continuous upturn. It seems to be more plausible that the activity of Catholic believers in religious and public life showed great fluctuation, and the period after 1918 brought a significant decay. The crisis after the First World War led also not directly to the strengthening of Catholicism, but on an indirect way. The crisis made the leaders of the community aware of the precarious situation of the Church, which urged them to look for new solutions.

---

153 KÓSA László: *Vallások, egyházak, vallásosság*. In: *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. (Jelenkortörténeti Műhely III.)* Szerk. PÜSKI Levente–VALUCH Tibor. Debrecen, 2002. p. 76.

SZECSKÓ KÁROLY

ÚJABB ADALÉKOK DR. SAMASSA JÓZSEF (1828–1912)
BÍBOROS ÉRSEK ÉLETRAJZÁHOZ

Kovács Melinda, a Heves Megyei Levéltár munkatársa Samassa József vázlatos életrajzát közreadta. A főpásztor halála óta eltelt 100 évben ez az első dolgozat ebben a témakörben, mely a *Memoria Reru: Tanulmányok Bán Péter 60. születésnapja tiszteletére* (Eger, 2008) emlékkönyvbe jelent meg.

A szerző dolgozatának elkészítéséhez többek között felhasználta az Egri Főegyházme gyei Levéltár személyi anyagát (Personalia Aeppus Johannes Samassa. Raktári szám: 1773.) is, mely az egyik legjelentősebb forrása a főpap életének. Ezt 1828-tól 1870-ig terjedő időszakra vonatkozólag dolgozta fel. Úgy gondoljuk, hogy célszerű ezt Samassa érsek haláláig kiegészíteni.

Samassa József bíboros már 1893. június 25-én elkészítette végrendeletét, amelyben rendelkezett temetési helyéről: „Az egri székesegyházban helyeztessen nyugalomba. A poraimat rejtő fekete fülke fekete márványlappal zárassék el, rajta e felirattal: *Josephus II. Samassa Archiepiscopus Agriensis Natus 1828. die. 30. mensis Septembris mortuus. – Visite, qui legitis coelistia qaerite, nostra paec In cireres tandem gloria tota redit.*”

Vagyonáról halála után így rendelkezett:

1. Temetése napján 2 000 koronát osszanak ki az egri szegények között.
2. Az egri szegények javára 20 000 korona alapítványt tesz.
3. Az aranyosmaróti szegények számára 4 000 korona alapítványt tesz.
4. Budapesti háromemeletes házat és telkét a ház berendezésével együtt öccsére, Samassa Jánosra hagyja.
5. Samassa Berta unokahúgára a képeit hagyja, többek között *Ligeti Antal: Szahara puszta* című festményét.
6. A váci Országos Siketnéma Intézet javára 5 000 korona alapítványt tesz.
7. A budapesti Országos Vakok Intézetére 5 000 korona alapítványt hagy.
8. A Szent István Társulat javára 1 000 korona alapítványt tesz.
9. A Szent László Társulat által gyámolított „magyar csángók számára” 2 000 korona alapítványt tesz.
10. Az Irgalmas Rend egri kórházának egy betegágyára 2 000 korona alapítványt tesz.
11. Az Irgalmas nővérek egri kórházának egy betegágyára 2 300 korona alapítványt tesz.
12. Az Angolkisasszonyok egri leány intézetében tanuló két leány számára 16 000 korona alapítványt tesz.
13. Az egri Fiú- Foglárintézet részére 10 000 korona alapítványt tesz.

14. Az Egri Fiú Római katolikus Tanítóképző Intézet részére 20 000 korona alapítványt tesz.
15. A Benczúr Gyula által festett arcképét, melyet a főkáptalan neki ajándékozott, az Érseki Palotára hagyja.
16. A budapesti és egri lakásában lévő külön el nem hagyományozott képeket az Érseki Líceum képtárának hagyja.
17. A miskolci irgalmas leány nevelőintézetben két leány taníttatására 24 000 koronát biztosít.
18. A Szatmári irgalmas nővérek miskolci leánynevelő intézetében két egri egyházmegyei lány taníttatására 12 000 korona alapítványt tesz.
19. Könyvtárát az Egyházmegyei Könyvtárra hagyja. Olyan könyvek, amelyek már megvannak a főegyházmegyei könyvtárban, adományozzák az Egri Papnevelő Intézet könyvtárának.
20. Szmrecsányi Lajos segédpüspökre hagyja a dolgozósobájában lévő Szent József képet Szoldatis Ferenc alkotását, valamint a fővárosi házában lévő Veronese képet, amelynek címe: Mária Magdolna..
21. Kriston Endre segédtitkárára hagyja az egri érseki palota hálósobájában lévő, Kracker János Lukács által készített festményt, amelynek címe *A művészet apotheosisa*.
22. 6 000 korona alapítványt tesz az ő és családtagjai lelki nyugalma érdekében tartandó misékre.¹

Samassa, mint főpap tagja lett a Főrendiháznak, amelynek 1894. február 8-i ülésén megválasztották a szervezet pénzügyi bizottságának tagjává. A forrásokból nem lehet megállapítani, hogy miért esett rá a választás, mert nem lehet tudni, hogy értett-e a pénzügyekhez. Valószínűleg az motiválta megválasztását, hogy kiváló jogász hírében állt.²

A bíboros érsek rendkívül sokat tett az egyházmegye iskoláiért is. Kormányzásának húsz éves időszaka alatt az elemi iskolák száma az egyházmegye területén majdnem megkétszereződött. Gyakran adakozott az iskolák javára, többek között a Szikszó-pusztai tankötelesek oktatására 3 000 Ft-os költséggel iskolát építtetett és egy új tanítói állást szervezett.³

1892-ben október 30-án a király kinevezte a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő, s azok kezelését ellenőrző időleges bizottság tagjává, s ezt a megbízatását 1895-ben három évre ismét meghosszabbították.⁴

Az érsek szoros kapcsolatot tartott számos közéleti személlyel, íróval, költővel, tudossal stb. Ennek bizonyítéka például, hogy 1896. október 24-én Zalár József, a vármegye költő-alispánja levelet intézett hozzá egy ünnepélyes alkalomra. A levél így hangzik: „*Kezvelmes Uram! Olvasva azt a fonséges Szózatot, – a folyó hó 26-án tartandó ünnep alkal-*

1 Egri Érseki Levéltár. Personalia Aeppus J. Samassa. (PJS) 1912. Raktári szám: 1773. Samassa József végrendelete. Eger, 1893. jún. 25. 940/1917.

2 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. A Főrendi Ház elnökének levele Samassa Józsefnek. Bp. 1894. febr. 8. 3374/1894.

3 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium államtitkárának levele Samassa Józsefnek. Bp. 1894. dec. 7.; 6403/1894.

4 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. A Vallás- és Közoktatási miniszter levele Samassa Józsefnek. Bp. 1895. okt. 23. 5577/1895.

mából – a főegyházmegyei papság czímén az egész nemzethez szól, mily meghatódottságomban reprodukálódtak bennem azok az érzelmek, melyeknek az öt évvel előbb tartott jubileum alkalmával szóval voltam szerencsés kifejezést adni, mely felszólalásomnak egy részét akkor mindjárt oly formában is legdrágább emlékeim közé kívántam iktatni, mely forma a beleszorított eszmét tán még érezhetőbbé teszi. Legyen szabad most e sorokat, melyek az előttem fekvő új nagy megnyilatkozásra is illenek, idejegyezniem –, amint következnek:

Lelked bérceze fölött meg-megcsillámlik a szent tűz
S egy-egy sziklát dob lángja a mélybe alá.
Amint e sziklák sebesen lelkünkhöz ütődnek,
Mégfájdul a szív és sebe vérezni kezd.
De az a tiszta gyönyör, mi eközben a lelken előmlik,
Mennyei balzsamnak bírja csodás erejét.
És mely fájni akart üdvforrássá lesz a sebhely,
Melyben az isteni szép tükrözi vissza magát.

Fogadjá excellenciád, ez alkalomból is, legmélyebb hazafiúi tiszteletemnek s legjobb kívánságaimnak igaz kifejezését. Nagyságodnak alázatos szolgálja, Zalár József.”⁵

A bíboros-érsek 1912. augusztus 20-án elhunyt. Még a fenti napon a következő gyászjelentést adták ki: „Római Szentegyház Szent Márkról Címzett Áldozár-bíbornoka, egri érsek, valóságos belső titkos tanácsos, a Szent István Rend Nagykeresztje, hittudor, az MTA Ig-tanács tagja, gyémántmisés áldozár, Eger város képviselőtestületének tagja, Eger város díszpolgára, 1912. aug. 20. – első órájában élete 84-ik érseksége 40-ik, áldozópap-sága 61. évében elhunyt. Temetése lesz aug. 24-én.” Az idézett gyászjelentést többek között az alábbi címzettek kapták: Mocsáry Lajos Andornak, Melczer László Sajólád, Beniczky Aladár Sajóörös, özv. Serényi Istvánné gróf, Dédes, Kállay András Nyíregyháza, gróf Károlyi József Fehérvárcsurgó, özv. Gosztonyi Kálmánné Boconád, Horthy Szabolcs főispán Szolnok, báró Vay Elemér főispán Felsőzsolca, gróf Vay Tibor főispán Nyíregyháza, özv. báró Orczy Szerafine Tamaörs.⁶

Az érseki aula 1912. december 28-án Kiszely Imre liceumi gondnoknak átadta Samassa által a képtárnak ajándékozott képeket. A leltárban 25 darab festmény szerepelt, melyek közül több igen értékes. 1. Pap Henrik: Műteremrészlet, aranykeretű olajfestmény. 2. Mantte: Tájkép gyerekekkel, aranykeretű olajfestmény. 3. Knapf Imre: Interieur aranykeretű olajfestmény. 4. Berhuid: Mária Jézussal aranykeretű olajfestmény. 5. Rob Eberti: Tájkép birkákkal aranykeretű olajfestmény. 6. Ismeretlen szerző: régebbi olajfestmény (bibliai jelenet) aranykeretben. 7. Arbuig: Czigányok, aranykeretű pasztell. 8. Ligeti: Savnikvár, aranykeretű olajfestmény. 9. Spányi B.: Tájkép 1. (mocsárrészlet) olajfestmény. Spányi B.: Tájkép (falurészlet), olajfestmény. 11. Ismeretlen szerző: Deák Ferenc aranykeretben, olajfestmény. 12. Ismeretlen szerző: Lovas alakok (régebbi, aranykeretű olajfestmény). 13. Ismeretlen szerző: Napkeleti bölcsek imádása, régi olajfestmény. 14. Ismeretlen szerző: Lovas alakok (régebbi). 15. Ismeretlen szerző: Alpesi tájkép. 16. Ismeretlen szerző: Leányok a kútnál, aranykeretű olajfestmény. 17. Hirsch: Rudolf trónörökös,

5 Zalár József levele Samassa Józsefnek. Eger, 1896. okt. 24. 5398/1898.

6 Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773. Samassa József gyászjelentése. 1912. aug. 20. 4430/1912.

aranykeretű olajfestmény. 18. Hirsch: Stefánia, aranykeretű olajfestmény. 19. Pol Hugó: Villamoson, aranykeretű pasztell. 20. Ligeti: Szepes váralja, aranykeretű olajfestmény. 21. Ligeti: Szepesváralja (rom) aranykeretű olajfestmény. 22. Temple: Ferencz József, aranykeretű olajfestmény. 23. Temple: Erzsébet királyné, aranykeretű olajfestmény. 24. Rákossy N.: Csendélet, aranykeretű olajfestmény. 25. Rákossy N.: Martinuzzi György, Kollázs festmény. 26. Ismeretlen szerző: Bibliai tájkép, kollázs. 27. Ismeretlen szerző: Csatajelenet, tájkép, kollázs. 28. Ismeretlen szerző: Krisztus fej, kollázs. 29. Ismeretlen szerző: Tájkép, oláhkara várral, kollázs. 30. Ismeretlen szerző: Keresztelő Szent János forrásnál, kollázs. 31. Ismeretlen szerző: Judit és Holofernes, kollázs. 32. Ismeretlen szerző: Dávid és Góliát, kollázs. 33. Ismeretlen szerző: Aratás, kollázs. 34. Ismeretlen szerző: Diogenes, kollázs. 35. Ismeretlen szerző: József császár, kollázs.⁷

A király 1912. február 29-én Szmezsányi Lajost, mint segédpüspököt Samassa érsek mellé rendelte koadjutorként,⁸ aki méltó utódja lett a főpásztornak, és több mint negyedszázadig, 1943. február 28-ig szolgálta az Urat.

KÁROLY SZECSKÓ

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF CARDINAL PRIMATE DR. JÓZSEF SAMASSA (1828-1912)

The author provides new contributions to the biography of József Samassa, Cardinal Primate of Eger, published by Melinda Kovács. At the beginning of the study Samassa's last will is presented. The cardinal was a helper of the poor and indigent during his life. The cardinal primate was elected a member of the financial committee in the Upper House of the Parliament in 1894. The cardinal, a regular donator of the denominational school in his diocese, was appointed a member of the committee supervising religious and educational funds. The study presents the letter of József Zalár, sub-prefect and poet, addressed to the cardinal on 24 October 1896. The list of the paintings donated to the teachers training college by the cardinal closes the study.

⁷ Egri Érseki Levéltár. PJS. 1912. Raktári szám: 1773.

⁸ A Samassa József által a liceumi képtárnak átadott képek jegyzéke. Eger, 1912. dec. 28. 6823/1912.

VINCZE GÁBOR

FELTÉTELEZÉSEK ÉS KÉRDŐJELEK

Dr. Wiener Tibor, a hódmezővásárhelyi
„volksbundista” görögkeleti lelkész

Dr. Wiener Tibor 1887-ben született Nagykanizsán, apja táblabíró volt. (A szegedi népbíróság előtt 1947-ben azt állította, hogy apai ágon francia fölmenőkkel rendelkezik, anyai ágon pedig „a hét vezér egyikétől származik”.) 1907-ben Pesten érettségizett, Bécsben teológiai tanulmányokat folytatott, 1915-ben kánonjogból doktorált, majd 1920-ban jogtudományi doktorátust is szerzett. Ezt követően a váci római katolikus egyházmegyehez tartozó Kunszentmiklóson, Soroksáron, Szegváron, Majsán, Kecskeméten szolgált segédlelkészként, legutóbb Rákospalotán.

Itt ismerhette meg későbbi feleségét, Bakos Margitot, és ez a kapcsolat játszhatott közre abban, hogy 1923-ban kilépett a római katolikus egyházból és átlépett a görögkeleti egyházba, még pedig a szerbbe. Ez utóbbi döntésével kapcsolatban csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Talán az motiválta őt ebben, hogy a Buda–Szentendrei Görögkeleti Szerb Püspökség és a joghatósága alá tartozó egyházközségek helyzete Trianon után egyházzójogilag rendezett volt, ellentétben a többi ortodox egyházközséggel.¹ Annyi bizonyos, hogy a római katolikus teológiai diplomával rendelkező Wiener valamiféle „gyorstalpaló” képzés után érhetette el, hogy a szerb püspökség fölszentelje, majd ezt követően 1924-ben Hódmezővásárhelyre nevezze ki segédlelkésznek. 1929-től lett véglegesített lelképásztor.² Az további kérdést vet föl, hogy beszélt-e és milyen szinten óslávul és szerbül, ugyanis a hódmezővásárhelyi egyházközségnek (is) a liturgiai nyelve az ósláv volt, a budai szerb püspökséggel pedig a levelezés nyelve a szerb. Egyébként a hívek döntő része már akkor is csak magyarul beszélt.

1926-ban megnősült, házasságából egy leánygyermek született. Vásárhelyre kerülését követően hamarosan bekapcsolódott a város kulturális vérkeringésébe. 1934-ben egyik alapító tagja lett a Tornyai Társaságnak. Erre az időre feleségével közösen országszerte ismertté vált magángyűjteményt állítottak össze, részben képzőművészeti alkotásokból, de jelentős háziipari gyűjteménnyel, köztük mintegy 2000 darab népi kerámiával rendelkeztek.

1 Lásd MANZINGER Krisztián: *Ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában?* In: *Regio* 2010. 3. sz. 177. skk. és BERKI Feriz: *A magyarországi ortodox egyház szervezése*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. 133–138.

2 CSORDÁS István: *A hódmezővásárhelyi görög keleti egyház kétszáz év tükrében*. Hódmezővásárhely, 1967. (Németh László Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye, sz. n.)

A jelentős magángyűjtemény létrehozása újabb kérdőjeleket vet föl. Wiener – aki tehető családból származott – már korábban is gyűjtött képeket, ikonokat. A hódmezővásárhelyi gyűjtemény kialakításához azonban komoly anyagi forrásra is szükség volt – még akkor is, ha egyes adatok szerint olykor „barter alapon” szerzett be egy-két műalkotást. Talán egyházi javadalmának egy részét fordította erre a célra, ugyanis a vásárhelyi görögkeleti egyházközség a két világháború között igen tehető volt...

Wiener (és felesége) gyűjteményét több neves személyiség – többek között Féja Géza, Radnóti Miklós, Kiss Lajos és Bálint Sándor – tekintette meg az otthonukban (Medgyessy Ferenc a kislányukról szobrot készített), sőt, több kiállításon is részt vettek. Kapcsolatban állt olyan neves tudósokkal, mint Baktay Ervin és Moravcsik Gyula. Több tudományos testületnek, egyebek mellett a Néprajzi Társaságnak és a Szegedi Alföldkutató Bizottságnak is tagja volt.³ Szociálisan érzékeny emberről van szó (többször tartott előadást a munkásotthonban), aki a vásárhelyi társadalomnak egy köztisztviselőben álló értelmiségi tagja volt.

Felesége és leánya a front közeledtével Rákospalotára, a lelkes apósához költözött, majd nyugatra menekült. 1946-ban az Egyesült Államokba költöztek Wienerné bátyjához. A lelkes családját feltehetően föl kísérte ugyan Rákospalotára, ám még a „felszabadulás” előtt visszatért a városba. A szovjet hadsereg bevonulását követő napon, október 9-én a Volksbund-tagsága miatt kihallgatta az NKVD (a lelkes szerint a GPU⁴), házkutatást is tartottak nála, de mivel terhelő adatok nem merültek fel ellene, szabadon engedték.

Bár az NKVD emberei elengedték, nem sokáig maradt szabad lábon, ugyanis 1944. december 6-án internálta a helyi politikai rendőrség. 1945. január 6-án kiszabadult, ám március 1. és június 1. között ismét a hódmezővásárhelyi internálótábor lakója volt.⁵ Igazából akkor került képbe, amikor egy háború alatti ismerőse, Balogh Sándor volt református gimnáziumi tanuló ellen – följelentés nyomán – márciusban megindult a nyomozás, és az ő ügyében⁶ április 20-án kihallgatták. A vásárhelyi rendőrkapitányságon föl vett kihallgatási jegyzőkönyvben⁷ olvasható az a védekezése, amelyhez azután következetesen ragaszkodott a későbbiekben is. Elismerte ugyan, hogy 1939-ben belépett a Volksbundba, de mindezt abból a megfontolásból tette, hogy a „*növekvő német befolyást*” jobban fölhasználhassa egyháza „*politikai védelmében*” a magyarosító törekvésekkel szemben. (Kihangsúlyozta, hogy csak rövid ideig volt a Volksbund helyi vezetője és szervezője, ráadásul 1944 tavaszán közismert szerb-barátsága miatt kizárták a szervezetből.⁸)

3 Életrajzi adatait a felesége írta meg röviden Kárász József helytörténésznek a Vásárhelyi Almanach számára. A levelet a Németh László Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye őrzi.

4 A szovjet titkosszolgálatnak a '20-as évek elején volt Állami Politikai Igazgatóság (ill. orosz rövidítéssel GPU) a neve, utóda az OGPU, majd 1934-től az NKVD lett, Wienert ez utóbbi hallgatta ki.

5 Csongrád Megyei Levéltár (CSML), a szegedi népbíróság iratai, VII. 2. fond, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 47. o.

6 Balogh Sándort azzal vádolták meg, hogy – Wiener „fölbujtására” – ellopt a református gimnáziumból egy németellenes színezetű dolgozatot, melyet a lelkes Budapestre juttatott. Balogh és Wiener ügye ezen a ponton összefonódik, de a fiatalember ellen korábban született ítélet.

7 CSML, 48. doboz, Balogh Sándor dossziéja, 98/1947. 16. o.

8 „Szerb-barátsággal” vádolni a szerb ortodox egyház lelkészét meglehetősen érdekes... A kézirat lezárása után bukkantunk rá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában arra az iratcsomóra, melyben Wienernek a Volksbunddal kapcsolatos tevékenységéről több érdekes irat található az 1942–43-as évből. Jelzete: P-274, Gruity Milán és társai

Mielőtt tovább követhénk a görögkeleti lelkész sorsát, röviden mindenképp ki kell térni arra a kérdésre, hogy volt-e valamilyen alapja a fenti védekezésének. Valóban voltak magyarosító törekvések a szerb görögkeleti egyházzal szemben? A probléma ott kezdődött, hogy a trianoni békediktátummal elkerült Magyarországtól a nagyszebeni román, valamint a karlócai szerb érsekséget betagolták az egységes román, illetve szerb nemzeti egyházba. A Magyarországon maradt román – korábban a nagyváradi és aradi egyházmegyékhöz tartozó – egyházközségek helyzete rendezetlen maradt. Ezzel szemben a megcsonkított ország szerb egyházközségeinek helyzete egyházjogilag rendezett volt, hiszen a budai püspökséghez tartoztak. A harmincas években felmerült az az elképzelés, hogy valamennyi ortodox hívót egy egységes (országos) egyházszervezetbe foglalják – mint ahogy az a balkáni államokban is létezett. Ezért a '30-as évek második felében az akkori kultuskormányzat elhatározta egy „nemzeti” ortodox egyház létrehozását. Ez a terv csak a világháború alatt realizálódott, amikor 1942-ben Horthy Miklós egy kormányzói rendeletével létre hozták a magyar ortodox egyházat, élére egy orosz emigráns, bizonyos Popoff Mihály került, mint a magyar (és rutén) egyházközségek érseki helynöke. Adminisztrációja (a kárpátaljai parókiákon és a székelyföldi ortodox egyházközségeken kívül) kiterjedt a bihari és békési román parókiák egy részére, valamint egyebek mellett a budapesti, szegedi és szentes magyar, valamint több görög alapítású egyházközségre – köztük a hódmezővásárhelyire is.⁹ Hogy ezt a magyarosító törekvést a vásárhelyi görögkeleti lelkész miként igyekezett megakadályozni, azt források hiányában¹⁰ nem tudjuk – mindenesetre sikert ért el.¹¹ Hogy ebben mekkora szerepe volt annak, hogy tagja lett a Volksbundnak, azt nehéz megválaszolni...

Visszatérve a görögkeleti lelkészre, április 21-én Zombory István vásárhelyi rendőrkapitány 930/1945. sz. alatt összefoglaló jelentést készített a szegedi népügyészség számára, melyben megállapította: ifj. Balogh Sándor és dr. Wiener Tibor a 81/1945-ös törvény 13. §. 5. pontjába¹² ütköző „*cselekményt együttesen követték el*”, és „*magatartásukkal tevékeny részük volt a németbarát hangulat kialakulásában és terjesztésében*”. A följelentést és a tanúvallomási jegyzőkönyveket megküldte a népügyészségnek és kérte, hogy a fenti két személyt helyezték előzetes letartóztatásba. Erre azonban nem került sor, „csak” jó másfél hónappal később. (A késlekedés okát ismét nem lehet megtudni a fennmaradt iratokból...)

Május folyamán tárgyalta az I. sz. igazolóbizottság a lelkész ügyét.¹³ Hogy ezenközben kiket hallgattak meg, ki(k) volt(ak) a feljelentő(k), nem lehet tudni, ugyanis az igazoz-

9 MANZINGER i. m. 176.

10 A Wiener Tibor idejében keletkezett egyházi iratok döntő része megsemmisült a háború végén, jelenleg az egyházközségnek nincs irattára, a Wiener előtt, illetve utána keletkezett iratokat a szentendrei Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár őrzi.

11 Lásd a kiszagdapárt lapjának egyik cikkét: „*Horthy 1941. április 12-én kelt elhatározásával a vásárhelyi egyházközséget is ez alá kényszerítette s ilyen módon akarta markában tartani a »rakoncátlan« és »megbízhatatlan« görögkeleti híveket. Az egyház azonban továbbra sem szakadt el püspökétől és visszautasította azt a rendelkezést...*” Vásárhelyi Független Újság, 1946. október 8. („Horthy és Hóman kisebbség-ellenes rendelete alapján zaklatják a vásárhelyi görögkeleti híveket”) Eredeti kiemelés.

12 Az 5. pont szerint „háborús bűnös” az is, aki „valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött”. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/nepbir.htm>

13 Erről a helyi kommunista lap is beszámolt: „...rendőrségünk politikai osztálya bőséges bizonyítási anyagot tárt a bizottság elé: tiszta kép tárult fel ennek a rossz emlékü politikai kalandor papnak eléggé el nem ítélhe-

lőbizottsági iratai a hódmezővásárhelyi levéltárban hiányoznak. Annyi bizonyos, hogy a vád ugyanaz volt, mint amely Balogh Sándor ügyében is fölvetődött ellene, de ezen kívül azzal is megvádolták, hogy ő üdvözölte a Volksbund nevében Szálasit annak hódmezővásárhelyi látogatásakor. Május 26-án az igazolóbizottság határozatában megfosztotta állásától, és ügyét áttette a szegedi népbírósághoz. Ő a határozatot megfellebbezte, ezért ügye a Budapesti Népbíróság, mint Igazolási Fellebbezési Bíróság elé került. Talán az állásvesztést kimondó határozat miatt (vagy – mint ahogy a népbírósági tárgyalásán állította – saját kérésére) a felettes joghatósága valamikor ebben az időben fölmentette a vásárhelyi szolgálat alól.

A szegedi népbünyészség június 12-én Balogh Sándort (a kihallgatását követően) előzetes letartóztatásba helyezte – a lelkész esetében azonban erre nem került sor. Az, hogy mi is történt pontosan, nem egészen világos, ugyanis a megismert forrásokból két verziót ismerhetünk meg. Egy 1945. augusztus 14-i vásárhelyi rendőrségi feljegyzésben (melyet Vad János alezredes, a kapitányság vezetője is aláírt) az olvasható, hogy aznap, amikor Baloghot előzetesbe helyezték, a lelkészt (aki már június 1-én kiszabadult a helyi internálótáborból!) a politikai rendőrség – „*az orosz katonai parancsnokság szóbeli és azonnal végrehajtandó rendelkezésére*” – Szegedre kísérte a népbünyészség Béke utcai fogházába. Onnan azonban 16-án „*felsőbb utasításra az oda beszállított politikai foglyokat felügyelet nélkül elengedték, és azóta dr. Wiener Tibor nem jelentkezett.*”¹⁴ A lelkész azonban egy 1946. augusztus 3-i rendőrségi vallomásában azt állította, hogy Vad János alezredes „szabadságot adott” neki, hogy a hódmezővásárhelyi internálótáborból Budapestre távozhasson, ügyeinek intézése végett.¹⁵ Vallomása azonban két okból is „sántít”. Egyfelől június 1-én távozhatott az internáló táborból. Az nem valószínű, hogy éppen az a Vad János engedte ki nagylelkűen az internálótáborból, aki nem csak nevében volt vad, hanem politikusként is – olyannyira, hogy a helyi MKP számára kényelmetlenné vált, és 1945. végén a Dunántúlra helyezték. Valószínűbb az a verzió, miszerint június 12-én valóban a szovjetek parancsára kísérték Szegedre, ám az, hogy a „felsőbb utasítás” kitől származhatott, valószínűleg örökre titok marad...

Mivel tehát június 12-én a gyanúsított Wiener a négy nappal korábbi szabályszerű idézés ellenére nem jelent meg, és nem mentette ki magát, a népbünyészség 599/1945. n. sz. alatt átiratot intézett a vásárhelyi rendőrkapitánysághoz: „*Tekintettel a nevezett által elkövetett bűncselekményre alkalmazandó büntetés nagyságára, a szökés veszélye fennáll, ellene a Bp. 141. §. 2. pontja alapján előzetes letartóztatásnak van helye.*” Ennek következtében nevezett ellen elővezetési parancsot bocsátott ki és felhívta a hódmezővásárhelyi rendőrséget, hogy a delikvenst a „*szükséges kényszerítő eszközök, esetleg karhatalom igénybevételeivel is*” állítsa elő.¹⁶ Erre azonban nem kerülhetett sor, mert – mint fentebb említettem – a lelkész Vad alezredes engedélyével „szabadságra ment” – majd „lelépett”.

A már hivatkozott 1946. augusztus 3-i jegyzőkönyv szerint először Romániába, majd onnan Jugoszláviába szökött, ahonnan Amerikába akart tovább menni. Itt újabb kérdőjel

---

tő magatartásáról” – írták az ügyéről. In: Vásárhely Népe, 1945. május 29. („Ismét népbíróság elé utalta az igazolóbizottság dr. Wiener Tibor nyilas Volksbund-vezetőt”).

14 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 183. o.

15 Uo., 5. o.

16 Uo., 93. o.

fogalmazódik meg bennünk: miért szökött Romániába, ha a családja után akart menni? Logikusabb lett volna Ausztrián vagy esetleg egyből Jugoszlávián és Olaszországon keresztül kiszökni! Egyébként Jugoszláviában elfogták, mert az iratai nem voltak rendben. Nagy szerencséje volt, mert sváb neve miatt akár a hírhedett járecki/tiszaistvánfalvi vagy gádori haláltáborba is hurcolhatták volna – a sok ezer bácskai sváb közé. Ehelyett augusztusban kitoloncolták Magyarországra, minekutána fölszökött a fővárosba és egy évig ott bujkált.¹⁷ (Lehet, hogy a rákospalotai apósánál húzta meg magát...)

1946. július 31-én Koltai (Klein) Vilmos ávós hadnagy fölismerte a pesti utcán. (Ez ismét fölvet egy kérdést: miként lehetséges az, hogy a hódmezővásárhelyi nyomozó „csak úgy” belebotlott a fővárosban a körözött lelkészbe?) Elfogásáról így számol be a vásárhelyi kommunista bulvárlap: „Újból sikerült a rendőrség politikai nyomozóinak egy »nagyobb vadat« elkapni a pesti dzsungelban. [...] A legutóbb elfogott Kun Béla¹⁸ után most dr. Wiener Tibort sikerült kézrekeríteni, aki a bejelentőlapján mint nyugalmazott görögkeleti lelkész szerepelt, és azt állította, hogy a görögkeleti egyháznál dolgozik. Wiener a vásárhelyi politikai nyomozót nem ismerte, és amikor az igazoltatásra szólította fel, gyanútlanul bement neki minden adatot. Csak akkor lepődött meg, amikor a detektív emlékeztette vásárhelyi dolgaira, és kebelbarátjára, Keppingerre.¹⁹ A szakállas volksbundista egészen megtört a sok bujdosás alatt. Minden ellenkezés nélkül követte a nyomozót a budapesti főkapitányságra, ahonnan azután Vásárhelyre szállították.”²⁰ Újabb internálása 1946. augusztus 1-től 1947. április 1-ig tartott, majd hamarosan előzetes letartóztatásba helyezte a népgyűszőség.

Mialatt Wiener az internáltak keserű kenyerét ette, 1946. december 18-án Schultz Cse-domir szentendrei görögkeleti lelkész – akinek a joghatósága alá tartozott – levelet írt Rajk László belügyminiszternek, melyben kérte az idős, beteg lelkész szabadlábra helyezését. Azt nem tudni, hogy ezen kérvény hatására-e, de egy belügyminisztériumi véghatározattal 1947. április 1-én kiengedték a Buda-déli internálótáborból (egyébként vele együtt raboskodott Vásárhelyi (Zsarkó) Lajos hódmezővásárhelyi református lelkész²¹ is!), ezt követően apósához költözött, Rákospalotára, ahol rendőri felügyelet alá helyezték.

17 Időközben „büntársa”, Balogh Sándor – akit 1946. január 23.-án első fokon 3 év börtönre ítélték – is megszökött, őt, csak 1947. januárjában kapták el.

18 Kun Béla (Hódmezővásárhely, 1875–1954) laptulajdonos, szerkesztő, politikus, a két világháború között országgyűlési képviselő. 1945 szeptemberében Budapestről hozták vissza Vásárhelyre, pár hétre leinternálták. 1946 márciusában „háborús és népellenes büntett” elkövetésével állították népbíróság elé, de a Csaba-tanács 1947 májusában „csak” fél év börtönre ítélte, ám ügye a NOT elé került. A másodfokú ítélet nem ismeretes, dossziéja hiányzik a szegedi levéltárban. Bővebben lásd FÖLDVÁRI László: *Kun Béla (1875–1954). Egy hódmezővásárhelyi politikus élete és pályafutása*. H. n. 2003.

19 Keppinger Károly (Zsombolya, 1895–?) az első világháború végén hadirokkantként szerelt le. 1919-ben belépett a KMP-be, majd vöröskatonára lett, a kommun bukása után fél évre bebörtönözték, súlyosan bántalmazták, mely miatt maradandó sérüléseket szerzett. 1941 szeptemberében – Wiener hatására – belépett a Volksbundba, fél évig annak a körzetvezetője volt. Bár a népbírósági tárgyalásán bebizonyosodott, hogy érdemi munkát 1943 után nem végzett, sőt, a helyi rendőrséget rendszeresen informálta, 1946 júliusában 4 évre ítélték a súlyosan beteg embert, amit a NOT 1 év 2 hónapra mérsékel.

20 Vásárhelyi Népe, 1946. augusztus 3. („Elfogták Budapesten Wiener Tibort”). A kommunista firkász cikke végén azt is állította, hogy Wiener a világháború alatt „tenyérnyi nagy horogkereszttel a mellén járkált az utcán”. Ezt azonban semmilyen forrás nem támasztja alá.

21 Az ő „bünéről”, lásd VINCZE Gábor: *A rendszerellenes és a lojális. (Két hódmezővásárhelyi református lelkész: dr. Vásárhelyi Lajos és Kádár Ferenc igazi arca.)* In: *Hombár. Múzeumi Tanulmányok*. Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ kiadása, Hódmezővásárhely, 2008. 223–248. o.

Ezt követően ismét csak megmagyarázhatatlan dolgok történtek. Ahelyett, hogy a nép-ügyészség heteken belül vádat emelt volna ellene, majd elkezdődött volna a pere – nem történt semmi sem. Az iratokból csak annyi derül ki, hogy Wienernek az internáló táborból történő szabadulását követő napon (!) Balogh Sándor egy, a szegedi ügyészségi fogházból a népbírósnak címzett beadványában kérte a korábban benyújtott perújrafelvételi kérelmének soronkívüli tárgyalását, mert megtudta (vajon honnan?), hogy az el-lene felhozott egyik vádpont koronatanúja, Wiener, akit (az előző nap!) „*internálás alól a belügyminiszter felmentett*”, a rákospalotai lakhelyét „*kivándorlási szándékkal készül el-hagyni*”.²² (A feltételezett kivándorlási szándékáról a helyi szociáldemokrata lap is beszámolt egy kis hírben...²³) Balogh beadványának azonban egyelőre semmiféle következmé-nye nem lett. Bár dr. Lippay László néppügyész a beadvány kelte után két héttel, április 16-án indítványozta a lelkész előzetes letartóztatásba helyezését (arra hivatkozva, hogy kivándorolni készül), az újpesti rendőrség államvédelmi osztálya – érthetetlen módon – csak majd’ egy hónappal később intézkedett. Május 12-én – egy dr. Kiss Dezső szegedi népbíró által még előző hó 21-én kiadott elfogatóparancs nyomán – letartóztatta Wienert, majd átadta a budapesti néppügyészségnek. (Bár le kellett volna őt kísérniük Szegedre, de „*az anyagi ellátmány és a megfelelő kíséret hiánya miatt*” ezt nem tették meg...²⁴)

A Budapesten előzetes letartóztatásba helyezett gyanúsítottat május 17-én lekísérték Szegedre, ahol a néppügyészségen 21-én hallgatták ki. Dr. Lippay László néppügyész közölte vele, hogy az Nbr. 13. §. 5. pontjában²⁵ és az Nbnov. 12. §. 2. pontjában²⁶ meghatározott „háborús és népellenes bűntett” elkövetésével vádolja. Közölte a népbíróság 98/1947/3. sz. végzését is, mely szerint a Bp. 141. §. 2. pontja alapján elrendelte az előze-tes letartóztatásba helyezését a fenti bűntett elkövetésének alapos gyanúja miatt. Miután kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát, hasonlóképpen védekezett, mint 1945-ös rendőrségi kihallgatásakor. „Valamikor 1938 körül” belépett ugyan a Volksbund elődjébe, a „Kulturbund”-ba,²⁷ „*ezt azonban – mondta – az egyház hierarchikus rendjének, illetve a budai gör. kel. szerb püspök joghatósága megvédése érdekében*” tettem, miután minden korábbi, erre vonatkozó kísérlet hiába való volt”. Akkoriban ugyanis – a törvényes egyhá-zi kánonok figyelembe vétele nélkül – elindult a magyarországi görög-keleti egyház szer-vezése, amit az egyetemes görög-keleti egyház „*nem acceptálhatott*”. A belépésével sike-rült is a hódmezővásárhelyi ortodox egyházközség „*elkapcsolását eltolni*”. (Ami pedig a háborús bűntett vádját illeti, elmondta, hogy a már elítélt Balogh valamikor 1942-ben be-

22 CSML, 48. doboz, Balogh Sándor dossziéja, 98/1947. 79. o.

23 *Alföldi Újság*, 1947. április 12. („Elköltözött a vásárhelyi Volksbund-vezér”). Ebben azt írják, hogy „*ő volt itt a Volksbund-vezér s ő hangoskodott a német hitlerizmus nevében. Miután Vásárhelyen nincsen már tala-ja, a belügyminiszter engedélyével elköltözött Rákospalotára.*” A volt lelkész az apósánál lakik, a családja egyébként kiköltözött az USA-ba, ám lehet, hogy „egyszer” ő is utánuk fog menni – írták.

24 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 68. o.

25 Eszerint „*háborús bűnös az is [...] aki valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott vagy mint besúgó működött*”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8214>

26 Eszerint „*népellenes bűntettben bűnös az is [...] aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett, vagy fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vál-lalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki*”.

27 A még 1923-ban megalapított Magyarországi Német Népművelési Egyesületről, német rövidített nevén a Kulturbund-ról van szó, mely a Volksbund létrehozása után gyakorlatilag megszűnt.

hozott hozzá egy németellenes dolgozatot, de tagadta, hogy ő azt a német követségnek juttatta volna el. Valójában Engelmann Miklós, a Volksbund területi titkára vitte föl a fővárosi központjukba, majd amikor a gimnazista azzal kereste meg, hogy sürgősen adja vissza a dolgozatot, mert különben kirúgják, ő azt visszaszerezte.)²⁸

Június 12-én dr. Lippay néppügyész 226/1947/6.nü. sz. alatt megküldte a nyomozati iratokat és a vádiratot a népbíróságnak. Ebben Wiener ellen egy rendbeli, az Nbr. 13. §. 5. pontjában, mint a Btk. 70. §-a szerinti tettestárs és egy rendbeli, az Nbnov. 12. §. 2. pontjában meghatározott „háborús és népellenes büntett” elkövetése miatt emelt vádat. Egyrészt azért, mert azt a bizonyos dolgozatot eljuttatta a pesti Volksbund-központba, másrészt pedig azért, mert ’39-ben belépett a Volksbundba, majd annak szervezője, vezetője lett. Másnap, 13-án a dr. Kiss Dezső bíró vezette tanács „a perben hozandó érdemleges határozathozatalig” meghosszabbította az előzetes letartóztatás határidejét.²⁹

Egy hónap múlva, július 13-án dr. Kiss Dezső szeptember 4-ére tűzte ki a főtárgyalás napját, azonban augusztus 19-én a népbíróság a főtárgyalást „hivatalos akadály miatt” (erről nem lehet tudni, hogy mi is lenne) elhalasztották, majd újabb tárgyalási napnak október 9-ét nevezték meg.

A vádlott még július közepén egy beadványában kérte a népbíróságtól szabadlábra helyezését. A részletes indoklásban egyebek mellett arra hivatkozott, hogy összesen több mint egy évig volt internálva, az előzetes letartóztatásba helyezését pedig semmi sem indokolja. „*Tehát ellentmondás látszik a Belügyminiszter internálást megszüntető és a Népbíróság előzetesen letartóztató rendelkezése között*”, amit azzal magyarázott, hogy a népbíróságnak nem álltak a rendelkezésére az internálásával kapcsolatos iratok. Végezetül beadványa végére kézzel odaírta: „*Az a feltevés, hogy illegálisan ki akarok vándorolni, teljesen légbőlkapott, és semmiféle adat nem támasztja alá.*”³⁰

Mivel július 19-én lejárt az előzetes letartóztatás törvényben megszabott terminusa (a három hónap) a szegedi néppügyészség indítványozta a népbíróságnak a vádlott szabadlábra helyezése iránti kérelmének elutasítását és az előzetesben tartásának újabb három hónappal történő meghosszabbítását. Augusztus 13-án dr. Lippay László néppügyész arra hivatkozott, hogy „*a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva még az internálásban eltöltött idő beszámításának esetében is, terhelt szökésétől tartani kell, mert kívándorlására az előkészületeket megtette.*”³¹ Észrevételét a népbíróság akceptálta – és 16-án elutasította a vádlott kérelmét.

Dr. Wiener Tibor – ügyvédje³² útján – szeptember végén két és fél oldalas észrevételt fűzött a vádiratához. A Volksbund-tagságot illetően megismételte a korábbi érvelését. A hódmezővásárhelyi gyülekezet a budai szerb ortodox egyházmegyéhez tartozik, de a Hóman-féle kultuszminisztérium a harmincas évek végén felszólította, hogy a budai joghatóság alól függetlenítsé magát, ám ő erre nem volt hajlandó. Erre a hívek között is moz-

28 CSML. 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 6–7. o.

29 Uo., 43. o.

30 Uo., 53–54. o.

31 Uo. 32. o.

32 A lelkész eleinte védőügyvéd kirendelését kérte, majd a vádemelést követően édesanyja egy budapesti ügyvédet hatalmazott fel, hogy képviselje fia érdekeit, pár nap múlva azonban a szegedi ügyvédi kamara egy szegedi ügyvédet jelölt ki védőjéül, aki valószínűleg lemondott, ezt követően újabb védőt „kapott”, végül a pere előtt néhány héttel dr. Balázs Béla szegedi ügyvédet hatalmazta meg a vádlott, hogy őt ügyében képviselje.

galmat indítottak az elszakadás érdekében.³³ Ekkor és emiatt döntött úgy, hogy belép a „Kulturbund”-ba, abban reménykedve, hogy akkor a „németbarát” Hóman Bálint kultusz-miniszter békén fogja hagyni. *„Belépésem tehát nemesebb cél érdekében, és pedig valóban közvetett kényszerű körülmények következtében következett be.”* (Eredeti kiemelés – V. G. megj.) Ő akkor lépett be a Bundba, amikor Németország „meglehetősen jó viszonyban” volt a Szovjetunióval és Jugoszláviával, tehát „háborús bűnösségről” szó sem lehet – érvelt. *„De egyébként sem azonosítottam magam a németek ideológiájával, s az igen távol állt tőlem.”* – írta. (A városban nem is igen laktak németek, a Volksbundnak hozzávetőlegesen 25-30 tagja volt az ő idejében, és ez a szám később sem emelkedett.) *„Az én belépésem kizárólag egyházam célját szolgálta”* – szögezte le még egyszer. Ráadásul, amikor megszállták az országot a németek, a Gestapo vizsgálatot folytatott ellene, majd a Volksbund kizárta a tagjai közül. *„Nagy lelki vívódás után léptem be a németbarát egyesületbe egyházam érdekében. Akkor azt hittem, hogy ezzel egyházamat, tehát nemes célt védek. [...] Rossz szándék sohasem vezetett, s ezért reményem van rá, hogy a Népbíró-ság jóindulatúlag bírálja el ügyemet.”* – írta.³⁴ (A Balogh Sándor-féle „dolgozat-lopással” kapcsolatban megismételte korábbi vallomását.) Kilenc személyt kért tanúként beidézni, közülük öten egyháza képviselői voltak, ketten pedig volt Volksbund-tagok. A kért személyek közül azonban csupán egy görögkeleti lelkész idéztek meg.

Október 9-én a dr. Kiss Dezső vezette tanács³⁵ előtt tartott szegedi főtárgyaláson a görögkeleti lelkész – aki ismételten kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát – korábbi érvelését ismételte meg: egyházi érdekből lépett be a Volksbundba, ugyanis Hóman álláspontja az volt, hogy *„a görögkeleti szerb egyházat el kell szakítani a budai püspökségtől, és be kell olvasztani a görög-keleti magyar egyházba”*. Ő úgy gondolta, hogy majd a Volksbundban, *„a németek szárnya alatt”* őt és az egyházát *„nem fogják bántani”*. Ez a számítása be is jött, ugyanis míg a szentesi és a kecskeméti egyházközségeket elszakították a budai püspökség joghatósága alól, addig a vásárhelyit nem. A „felszabadulás” után kérte a püspökét, hogy ne kelljen Vásárhelyre visszamennie, de ő csak a népbíró-sági eljárás lefolytatása után dönt a sorsáról. Védője kérésére elsőként Gruncsics Milán szegedi ortodox lelkészt (aki 1931 óta ismerte a vádlottat) hallgatták ki. Ő megerősítette a vádlott vallomását: egyházi felettesei tudomásával, és egyháza védelmében lépett be a Volksbundba. 1941 körül (amikor börtönben volt) a híveitől hallotta, hogy a vádlott *„a németek védőszárnya alatt meg tudta csinálni”*, hogy ne vegyék el a vásárhelyi és szegedi egyházközségeket. (A védelem tanúját nem eskették meg...) A védő felolvasta azt a levelet is, amit Schultz Csedomir 1946. december 18-án írt Rajknak. Ebben a szentendrei püspöki titkár arról tájékoztatta a kommunista belügyminisztert, hogy a *„lelkekben joghatósága alá tartozó”* volt hódmezővásárhelyi lelkész *„taktikai okokból a Volksbund tagja lett, hogy a Hóman–Jeszenszky-féle szerb kisebbségellenes akcióban oltalmat nyerjen egyház-*

33 A mozgalom mögött egy Misán János nevű egyháztág állt. Lásd a korábban hivatkozott cikket („Horthy és Hóman kisebbség-ellenes rendelete alapján zaklatják a vásárhelyi görögkeleti híveket”) valamint a szociáldemokrata párt helyi lapját, az 1946. október 17-i Alföldi Újságot („Mi a valóság a görög-keleti egyház körül?”).

34 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 55–58. o.

35 A népbírák: Ivánkovics Ferenc (PDP), Csamangó István (FKGP), Maróti János (NPP), Fábián Albertné (MKP). Komáromi István (MSZDP), Kiss Szilveszter (szakszervezetek).

községe és hívei részére.” Végül nyomatékosan leszögezte: „nevezett lelkész kizárólag egyházközsége és hívei védelme érdekében” vállalta magára a Volksbund-tagságot.³⁶

A tanúként beidézett (és mint említettük, első fokon már elítélt) Balogh Sándor – ellentmondva korábbi vallomásainak – megvédte a lelkészt, azt állítva, hogy nem ő juttatta el az ominózus dolgozatot a német követségre. Keppinger Károly (aki az egyik tanú szerint rossz viszonyban volt a vádlottal!) azonban – ellentétben Balogh Sándorral –, kimondottan terhelően vallott rá³⁷ (például azt állította, hogy a vádlott a Volksbundban „aktív szerepet játszott”, és nincs tudomása arról, hogy onnan 1944-ben kizárták volna, az ominózus dolgozatot pedig ő lopatta el Balogh-gal). A későbbi tanúvallomások a Balogh Sándor-féle ügygel foglalkoztak és a vádlott felelőssége tekintetében, ellentmondtak egymásnak.³⁸

A tanácskozási jegyzőkönyv szerint a népbírók vádlott bűnösségében egyetértettek, csupán annak mértékében volt eltérés. Míg a kisgazda, a szociáldemokrata és a parasztpárti népbírók „csak” két, a demokrata párti pedig három, addig a kommunista és a szakszervezetis népbírók öt év börtönbüntetésre szavaztak. Mivel nem alakult ki szavazattöbbség, a tanácsvezető bíró szava döntött: a vádlott büntetése három év. (Az előzetes letartóztatás tekintetében a demokratapárti, a kommunista és a szakszervezetis delegáltak a letartóztatás meghosszabbításra, míg a többiek a szabadlábra helyezés mellett szavaztak – a patthelyzetet dr. Kiss Dezső oldotta fel: továbbra is előzetesben marad Wiener Tibor.)

A népbíróság tehát az Nb. 267/1947/10. sz. ítéletében kimondta: a „háborús és népellenes bűntettel” vádolt 60 éves görögkeleti lelkész „bűnös az Nbr. 13. §. 5. pontjában meghatározott háborús és az Nbnov. 12. §. 2. pontjában meghatározott népellenes bűntettben”, ezért az Nbr. 14. §. d) pontja és az Nbr. nov. 1. §. 1. bekezdése, valamint a Btk. 96. és 99. §-ai alkalmazásával három év börtönbüntetésre ítélik – az előzetesben eltöltött 4 hónap és 28 nap beszámításával. A népbíróság azonban meglehetősen „furcsán” számolt: valójában Wiener összesen 13 hónapot töltött az internáló táborban, és majdnem 5 hónapot rendőrségi őrizetben, illetve előzetes letartóztatásban! (Mellékbüntetésként öt év politikai jogvesztésre ítélték.)

Az indoklásban az olvasható, hogy az ítélet a vádlott „részbeni ténybeli beismerésén”, valamint a vádnak a főtárgyaláson kihallgatott tanúi vallomásain alapult. A népbíróság nem fogadta el a vádlottnak azt a védekezését, hogy csak azért lépett be a Volksbundba, hogy megvédje az egyházát, mert amikor 1939-ben tagja lett, a szervezetnek még nem volt akkora „hatalma”, hogy meg tudták volna akadályozni a szerb ortodox egyház „bekebelezését”, amikor pedig a németek lerohanták 1941-ben Jugoszláviát, nem lehetett remélni, hogy épp a szerb egyházat védik meg Budapest ellenében. Azt is figyelembe vették, hogy két tanú szerint a Volksbundban „élénk tevékenységet” fejtett ki. A védelem bizonyítási indítványát éppen azért mellőzték, mert az csak arra irányult, hogy bizonyítsa, milyen okból lett volksbundista – csakhogy ez nem magyarázza azt, miért tartott ki mindvégig a szervezet mellett 1941 után is.³⁹

36 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 61–63. o.

37 Keppinger Károly – meglehetősen jellemtelen módon – tanúként más perekben is terhelő vallomást tett a vádlottakra.

38 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 10–18. o.

39 Uo. 20–22. o.

Az ítélet kihirdetését követően dr. Serényi György népügyész súlyosbításért történő fellebbezést jelentett be és indítványozta az előzetes fenntartását. A védő az ítéletben – perorvoslat hiányában – megnyugodott, de a bejelentett semmisségi okokat (mert az általa kért tanúk meghallgatását a népbíróság elutasította) fenntartotta, és kérte védeence szabadlára helyezését. Mint korábban szó volt róla, a népbíróság ezt elutasította.

A három hódmezővásárhelyi politikai napilap közül a kisgazda Vásárhelyi Független Újság röviden, de tárgyyszerűen, míg a szociáldemokrata Alföldi Újság a kommunista bulvárlapra jellemző stílusban „tájékoztatót” a népbírósági tárgyalásról, illetve az ítéletről: „*az elmúlt rendszer egyik ismert alakja volt*” a lelkész, ő is „*típusa volt az új német szellem egyik megszáditottjának, akiben Hitlerék uralomra jutása után fellángolt a német vér, s addigi magyarsága helyett »nagynémetiségét« hirdette.*” Az ügyét most tárgyalta a népbíróság, „*ahol népellenes cselekedetei teljesen felszínre kerültek*”.⁴⁰

Érdekes módon Wiener „büntársa”, Balogh Sándor szerencsésebbnek bizonyult. Még 1947 februárjában perújrafelvételi kérelmet nyújtott be, melyet a népbíróság elfogadott, áprilisban szabadlára helyezték, majd – hosszas tanúkihallgatások után a népügyészség 1948 júniusában indítványozta az újrafelvételi tárgyalás megtartását. Végül az 1948. október 16-i főtárgyaláson a „háborús bűntett” vádját alól fölmentették, míg a „népellenes bűntett” elkövetése miatt egy év börtönbüntetést kapott – amit a vádlott előzetes letartóztatásával és „*a kiállott börtönbüntetésével teljes egészében kitöltöttek*” vettek.⁴¹ A részletes indoklás szerint nem bizonyítható, Balogh tudta azt, hogy Wiener mi célból kérte el tőle az ominózus dolgozatot – de a tárgyalás során ismételtlen az is bizonyítást nyert, hogy nem Wiener juttatta azt Budapestre!

A népügyész fellebbezése miatt tehát Wiener iratsomója a budapesti népfőügyészségre került, ahol november 25-én dr. Szűcs János népfőügyész azzal küldte tovább az iratokat a Népbíróságok Országos Tanácsának, hogy a föllebbezést fenntartja. A NOT azonban több mint egy évig nem foglalkozott Wiener ügyével. Talán valahol, valakik elfektettkék az iratokat? Erre a kérdésre megint nem lehet választ adni.... Amikor 1948. november 12-én Wiener igazoló fellebbezési ügyében a budapesti népügyészség – mint fellebbezési fórum – a szegedi népügyészségtől kérte az elítélt iratsomóját, a következő év január 4-én dr. Kovács Tibor népügyész arról értesítette a budapesti felet, hogy a bűnügyi iratokat még 1947. november 22-én fölterjesztette a NOT-nak, ahonnan máig sem kapták azokat vissza... (Az azonban furcsa, hogy egy nappal korábban, tehát január 3-án dr. Gönczi György budapesti népügyész a fővárosi népbíróságnak címzett átiratában azt indítványozta, hogy az hagyja jóvá a vásárhelyi igazolóbizottság határozatát, az iratokat pedig – „*a folyamatban lévő bűnügy befejezhetősége miatt*” sürgősen küldjék vissza.⁴² Úgy látszik, addigra kiderült, hogy nem Szegeden fekszenek el az iratok...)

Ami az igazolóbizottság határozata elleni fellebbezési ügyét illeti, a Budapesti Népbíróság, mint Igazolási Fellebbezési Bíróság Rátay-tanácsa⁴³ Nb.Ig.II.1741/1945. sz., 1949.

40 *Alföldi Újság*, 1947. október 11. („Három év börtönre ítélték Wiener Tibor dr. vásárhelyi lelkészét”).

41 CSML., 48. doboz, Balogh Sándor dossziéja, 98/1947. 58. o.

42 Budapest Főváros Levéltára, Budapesti Népbíróság, mint igazolásfellebbezési bíróság iratai, XXV.1.b fond, 1741/1945. sz. 6. o.

43 A tanácselnök dr. Rátay György, a népbírók: Gyöngyösi Dezső, Visovszki Béla, Komlós László, dr. Nesselfeld Géza.

február 7-én meghozott határozatában az igazolási ügyében a vásárhelyi I. sz. igazolóbizottság által 1945. május 26-án kelt ig.biz.I./3/1945. sz., állásvesztést kimondó határozata ellen bejelentett fellebbezést a 4080/945. M.E. sz. rend. és a 10.000/947. korm. rendelet 12. §-a alapján visszautasította. Az indoklásban az olvasható, hogy „*az igazolás alá vont-ra, mint közalkalmazottra vonatkozólag a 10.000/947. Korm. rend. 12. §-a akként intézkedik, hogy az 5000/946. ME. (B-lista) rendelet folytán szünetelő eljárás lefolytatását 30 napon belül kérelmezni kell. E határidő 1947. szeptember 13-án letelt, igazolás alá vont az eljárás folytatását nem kérte, ezért a hivatkozott jogszabály értelmében a fellebbezést visszautasítani kellett.*”⁴⁴ Tulajdonképpen azért utasították el a fellebbezését, mert a határidő lejárta előtti hetekben-hónapokban éppen előzetes letartóztatásban volt, és a vádemelésre, majd pere megkezdésére várt...

Végül majdnem másfél évvel az első fokú ítélet kihirdetése után, 1949. március 25-én a NOT Aradi-tanácsa⁴⁵ meghozta a NOT. V. 3404/1947/15. sz. ítéletét: a semmisségi panaszt elutasították és helybenhagyták az elsőfokú ítéletet, a 2 év 10 hónap, 12 nap előzetesben eltöltött idő beszámításával. Az indoklásban a NOT a védő semmisségi panaszra kapesán arra hivatkozott, hogy az általa „*indítványozott tanúk kihallgatásának mellőzése következtében nem maradt olyan ténybeli adat felderítetlenül, amely a büntetőigény bármely mérvű megerősítését eredményezhette volna.*”⁴⁶

29-én dr. Kovács Tibor néppügyész megküldte az államügyészségnek a jogerősen elítélt dr. Wiener Tibornak a NOT által kiállított értesítőlapját, egyben közölte, hogy az elítélt jelenleg a szegedi Országos Büntetőintézetben tölti a szabadságvesztését. Május 13-án a Kozma utcai Budapesti Országos Büntetőintézet értesítette a néppügyészséget, hogy a jogerősen három évre ítélt, és a szegedi törvényszéki fogházból 1947. november 14-én az intézetükbe szállított dr. Wiener Tibor a szabadságvesztés-büntetését kitöltötte és aznap szabadon bocsájtattott.

Végezetül meg kell jegyezzük: dr. Wiener Tibornak alapjában véve azért kellett bűnhődnie, mert a Volksbund tagja – és egy rövid ideig tisztségviselője volt. (Az már egyáltalán nem érdekelte a népbírárságot, hogy miért lépett be!) Mindehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy ilyen nagyságú büntetést a többi népbíráóság elé állított vásárhelyi „volksbundistára” nem szabtak ki! Mindnyájan megúszták fél- vagy egy év börtönbüntetéssel. Hogy a görögkeleti lelkészre miért sújtottak le jobban? Ezt az utolsó kérdést talán egyszer majd a további kutatások nyomán lehet csak megválaszolni...

Több mint tíz évvel a szabadulása után, 1962-ben a családja után Wiener Tibor is az Államokba költözött – de ott nem találta a helyét, ezért két év múltán hazajött. Hogy a Kádár-rendszerben 77 évesen megtalálta-e a helyét, nem tudjuk...

1978. október 27-én hunyt el a gödöllői szociális otthonban.

44 BFL, XXV.1.b fond, 1741/1945. sz. 5. o.

45 A tanácselnök dr. Aradi István, az előadó dr. Kiss György (MSZDP), a szavazók: dr. Kovács-Géczy József (FKGP), dr. Füvessy Sándor (NPP), dr. Ágoston Pál (MKP).

46 CSML, 54. doboz, dr. Wiener Tibor dossziéja, Nb. 267/1947., 42. o.

GÁBOR VINCZE

THE ORTHODOX PRIEST OF HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, DR. TIBOR WIENER, BEFORE THE
PEOPLE'S TRIBUNAL

Dr. Tibor Wiener was born in 1887. He graduated from the Roman Catholic Theological Academy and served as a parochial chaplain in different settlements between 1920-1923. Due to undisclosed reasons he left Catholicism and converted to Orthodoxy in 1923. The Serbian Orthodox Episcopate of Buda-Szentendre appointed him to Hódmezővásárhely, where he served till the end of World War II. According to his statements, in order to protect his fold he joined the Volksbund in 1939. Owing to this, he was arrested and interned in 1945. He escaped and after one year of hiding he was arrested in the summer of 1946. Till April 1947 he was interned again, then he was taken in custody in Szeged. He was charged on 21 May 1947 with 'war and anti-democratic crimes'. The trial started as late as 9 October. He was sentenced to 3 years in prison. He lodged an appeal against the sentence, but was kept in custody. The National Council of the People's Tribunals took a definitive judgement on 25 March 1949 approving the earlier judgement and taking into account the 2 years and 10 months he spent in custody. The old and ill Orthodox priest was freed on 14 November 1947. In 1962 he left the country to stay with his family in the USA. Two years later he returned to Hungary and died in a retirement home in 1978.

Dr. Wiener Tibor

TEMPFLI IMRE

BOLDOG BOGDÁNFFY SZILÁRD ÉS A ROMÁNIAI EGYHÁZÜLDÖZÉS*
(1945–1953)

Bogdánffy Szilárdot 2010. október 30-án avatták boldoggá itt, a Nagyváradai Egyházmegye központjában, ahol egy jó emberöltővel azelőtt, 1934. június 29-én pappá szentelték őt. Vajon milyen jövőről álmodozott? Tudta-e, hogy milyen sorsot tartogat neki az Örök Főpap, Jézus Krisztus? Vajon tanárai felkészítették-e őt és társait arra, hogy a kisebbségi sorsnál, amely 1920 után szakadt az erdélyi magyarságra, jöhet még egy rosszabb is? Ha igen, akkor is váratlanabban és kegyetlenebbül sújtott le rá és az Úr szőlőjében dolgozó többi paptársaira az 50-es évek romániai kommunista keresztyényüldözése, mint azt előre sejthette volna.

Keresztyényüldözés? Ó, hogyan tagadták ezt akkor tájt! Milyen tettetett felháborodással védekezett a vád ellen a román kommunista propaganda! A nemzetközi delegációkat 1953 augusztusában, a Bukaresti Világifjúsági Találkozó alkalmával külön erre az alkalomra kinyitott templomokból templomokba szállították, hogy mutassák nekik: a Román Népköztársaságban – minden nyugati bizonygatás ellenére – igazi vallásszabadság uralkodik. És ez alatt a börtönökben cenzúrával senyvedtek a vallási és politikai üldözöttek.

Köztük Dr. Bogdánffy Szilárd is, hogy pár hónap múlva meghaljon...

Lássuk, ki volt a Romániai Katolikus Püspöki Kar „benjáminja”?

Bogdánffy Szilárd 1911. február 11-én született a Torontál megyei Feketetón (ma Crna Bara Szerbiában). Elemi iskoláit Temesváron végezte, az állami iskolában, majd a IV. osztálytól a Piarista Főgimnáziumba ment. Érettségi után (1929) először a műszaki egyetemre jelentkezett, majd még ugyanazon év őszén – papi hivatást érezve – felvételét kérte a nagyváradai teológiára. Mivel mind a lelkiekben, mind pedig a tanulmányokban kiváló volt, 1929. szeptember 1-e és 1934. június 30-a között Budapesten képezhette tovább magát. Itt, miután teológiából doktorátust szerzett, 1934. június 29-én pappá szentelték.

1935. szeptember 1-e és 1939. december 5-e között a nagyváradai Állami Fiúgimnázium hittanára lett. Ezután a szatmári Bölcséleti és Hittudományi Főiskolán tanított lélektant és kozmológiát. 1939. november 11-én, a *Rongyos Gárdában* való részvétele miatt, letartóztatták, majd december 21-én – harminchat társával együtt – Magyarországra toloncolták, ahol 1940. január 1-e és 1943. augusztus 31-e között hitoktató-lelkész lett a budapesti Ranolder Intézet Tanítóképzőjében és a Polgári Leányiskolában.

* A tanulmány a Boldog Bogdánffy Szilárd tiszteletére Nagyváradon, 2011. március 12-én tartott konferencián elhangzott anyag szerkesztett változata.

Magyarországról majd csak Észak-Erdély visszacsatolása után jött haza. 1940. szeptember 15-től 1943. augusztus 31-ig a Hittudomány Főiskola tanára és lelkiigazgatója volt Nagyváradon, ahol 1943 szeptemberétől erkölcsant is tanított. 1944. november 26-a óta középiskolai tanár volt a Premontrei Fiúgimnáziumban.

1947. április 16-án dr. Scheffler János szatmár-nagyváradai püspök (1942–1952) kinevezte őt püspöki titkárnak. Ekkor Szatmárra költözött.

Az egyre súlyosbodó romániai helyzet láttán Gerald Patrik O'Hara, a bukaresti nunciatura régense (1947–1950), 1948. október 26-án megküldte a romániai katolikus püspököknek is a *Nominatio substitutorum* című szentszéki rendelkezést, amelynek értelmében a kommunista országok joghatóságuk gyakorlásában akadályozott főpásztorainak minél hamarabb két helyettes ordináriust kellett kinevezniük. Ezeknek a helyetteseknek kellett átvenniük az egyházmegyék kormányzását, éspedig úgy, hogy a főpásztor akadályoztatása esetén az első, annak akadályoztatása esetén pedig a második jelölt lép elő. Ő utána következik az első jelölt mögötti várakozó, azután a második mögötti, és így tovább. Akik így vezetnek majd az egyházmegyéket, tisztázza továbbá a szentszéki rendelkezés, azok szabályszerű főpásztorok, akiknek *rendes* joghatóságuk van, és noha ez a joghatóság csak *helyettes* joghatóság, sokkal nagyobb, mint az általános helynök vagy pedig a székeskáptalani helynök joghatósága. Vagyis a püspöki rendet feltételező cselekmények kivételével mindenben megegyezik a megyéspüspök joghatóságával.

A Szentszék rendelkezését János püspök 1948 október utolsó napjaiban kapta meg, és két jelöltként Pakocs Károly általános helynököt és őt, dr. Bogdánffy Szilárd püspöki titkárt nevezte meg. A püspök nagyra becsülte a nagy tudású, igen képzett és szerény papot, akit „*az alázat, a tudás és a tekintélytisztelet mintaképének*” nevezett. Megbízásából többször is járt Bukarestben a szigurancán, hogy közbenjárjon az egyháziakért.

Bogdánffyt 1949. február 14-én Bukarestben a nunciatura régense titokban püspökké szentelte. Azonban nem sokáig működhetett, mert 1949. április 5-én letartóztatták. Éppen Bukarestbe indult vonattal, a nunciaturára, hogy egy kárpátaljai papnak az ottani egyház-üldözésről szóló jelentését elvigye. Mikor észrevette, hogy követik, megpróbálta szétszakítani a levelet, de nem jutott már ideje rá. Ezért csak kidobta az ablakon. A legközelebbi állomáson aztán az állami hatóság emberei leszállították, és visszamentek vele megkeresni a levelet.

A letartóztatás után előbb Nagyváradon, majd Zsiláván (Jilava), 1951 februárjától Máramarosszigeten raboskodott. Később Capul Midiára vitték, végül pedig – miután 1953 első felében Nagyváradon katonai bíróság elé állították és hazaárulásért 12 év kényszermunkára ítélték – 1953. augusztus 16-tól a nagyenyedi börtön lakója lett.

Dr. Bogdánffy Szilárd 1953. október 1-én halt meg a nagyenyedi börtönben...

Igazából ma tárul szemünk elé – nem utolsó sorban az ő életsorsán keresztül! – a maga meztelen valóságában az a tagadhatatlan tény, hogy Romániában az 50-es évektől kezdve igenis Egyház- és keresztényüldözés volt a javából. Egy élet-halál harc, amelyben két egyenlőtlen tábor feszült egymásnak, s az egyiknek – következeképp – el kellett buknia. Helyesebben: El *kellett* volna buknia...

De nem így történt...

A front egyik oldalán az új kommunista államapparátus állt: a párt, a Kultuszminisztérium, és az állambiztonsági szervek, azaz a Securitate.

A kommunista párt

A Román Kommunista Pártról a II. világháborúig szinte alig lehetett hallani valamit. Igazából 1944. augusztus 23-a után tűnt fel, köszönve létét a Vörös Hadseregnek és Sztálinnak. Az 1945. október 16-a és 21-e között tartott első országos konferenciájuk idején, amelyen főtitkárnak Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965) választották meg, taglétszámuk mindössze 36 000 volt!

A helyzet azonban hamarosan megváltozott. A szovjet fegyverek árnyékában egyre másra likvidálták ellenfeleiket, és a nagyhatású tisztogatási akció után egyedül maradtak a hatalom porondján. Az 1948. március 28-i választások alkalmával Románia lakosságának 97,8%-a az ő jelöltjeikre adta le a szavazatát. Ismerős a magas szám, ugye? Még negyven esztendeig hallhattuk minden választás alkalmával...

Ezzel Romániában lerakták a szocialista társadalom alapjait. 1948 nyarán megtörtént az államosítás. Ugyanabban az esztendőben – kommunista szellemben – megreformálták a tanügyet. 1949-ben megkezdődött az iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása. Végül 1950-ben megindult a kulturális forradalom, amelyre – hisz szorosabban is témánkhoz tartozik – később majd részletesebben is visszatérek.

Ekkorra – röpké három év alatt! – már 804 000-re emelkedett a Kommunista Párt tagjainak a száma! Hányan léptek be erőszak hatására? Hányan lettek közülük megfélemlítve? Hány volt a megalkuvó és hány a meggyőződéses kommunista? Soha nem fogjuk megtudni...

A párt mellett a másik állami szereplő a Kultuszminisztérium volt.

A Kultuszminisztérium (Ministerul Cultelor)

A Kultuszminisztérium (Ministerul Cultelor) az 1945. március 6-án alakult Dr. Petru Groza kormány részeként jött létre. Miniszterei közül: Constantin Burducea (1945. 03. 06 – 1946. 11. 29), Radu Roșculeț (1946. 11. 29 – 1947. 11. 05), Stanciu Stoian (1947. 11. 06 – 1951. 01. 23), Vasile Pogăceanu (1951. 01. 23 – 1953. 01. 24) és Petre Constantinescu-Iași (1953. 01. 24 – 1957. 03. 19) – Stanciu Stoian volt a legjelentősebb, aki éppen történetünk idején, pontosabban 1947. november 6-a és 1951. január 23-a között vezette azt.

A Kultuszminisztérium feladata hivatalosan az volt, hogy fenntartsa és koordinálja az egyházak és az állam közötti „jó kapcsolatot”. Minden olyan ügyért felelnie kellett, amely a hazai vallásokat, vallásfelekezeteket és a Katolikus Egyházat valamiképpen is érintette. A valóságban azonban nem volt egyéb, mint egy felügyelő szerv, messzemenő hatalommal és jogokkal a kezében, hogy az Egyház és vallások illetve vallásfelekezetek belső ügyeibe rombolólag beavatkozzék.

A Kultuszminisztérium volt az, amely a *kultusztörvény* keretében államú statutumot akart a Katolikus Egyházra ráerőszakolni, és amikor ez nem ment, életbe hívta az ún. „bé-

kepapi mozgalmat”, hogy annak tagjaival szakítsa el azt Rómától. Eközben mindvégig ő helyezte vagy helyeztette át a renitens és osztályellenes papokat egyik helyről a másikra, ezzel bizonytalanságot, bizalmatlanságot és félelmet hintve szét hívek és papok soraiban.

Negyvenöt éves működése alatt (1957-től *Departamentul Cultelor – Kultuszügyosztály* néven egyenesen a Minisztertanács alá tartozott) – számtalan hivatásos és „önkéntes” alkalmazottján keresztül – minden igyekezetével azon volt, hogy a Katolikus Egyház soraiban bizalmatlanságot támasszon, és azt belülről bomlassza. Valóságos kémhálózatot épített ki. Egyháztanácsosokat, papokat és híveket szervezett be, akik mindenkiről mindent jelentettek...

Végül a kommunista államapparátus utolsó szereplője az Állambiztonsági Osztály volt.

Az Állambiztonsági Osztály (Departamentul Securităţii Statului)

Az Állambiztonsági Osztályt, a román kommunista diktatúra titkosszolgálatát, hivatalosan – „*Országos Népbiztonsági Igazgatóság*” (Direcţia Generală a Securităţii Poporului – DGSP) néven – a Nagy Nemzetgyűlés hozta létre 1948. augusztus 30-án. Valójában azonban már 1944. augusztus 23-tól működött. Míg a világháború befejeződése után Románia titkosszolgálatának szovjet mintára való átalakításánál bábáskodott, addig 1948 augusztusától az lett a feladata, hogy „*a demokratikus vívmányokat megvédje, és a Román Népköztársaság védelmét – mind a belső, mind pedig a külhoni ellenségek fondorlata ellen – biztosítsa.*”

Igazgatója – miniszteri rangban – a Minisztertanács tagja volt, és munkájának jobb elvégzésében két aligazgató segítette. 1948-ban a „*Securitate*”-nak összesen 3 973 tagja volt. Érdekes egy pillantást vetni a tagok nemzetiségi összetételére is, hisz a soknemzetiségű Romániában a kommunisták minden népcsoportra árgus szemmel figyeltek, sőt, őket egymás ellen rendszeresen kijátszották. 1948-ban a *Securitate* tagjai közül 3 334 volt román, 338 zsidó, 247 magyar, 24 orosz, 13 jugoszláv, 5 német, 5 cseh, 3 örmény, 3 bolgár, és 1 olasz.

1951. március 30-án – „*Országos Állambiztonsági Igazgatóság*” (Direcţia Generală a Securităţii Statului – DGSS) néven – újjászervezték. Sztálin halála után – 1953. március 6 – pedig tagjai tevékenyen részt vettek Gheorghe Gheorghiu-Dej párton belüli potenciális ellenfeleinek a likvidálásában. Ettől kezdve minden politikai – közöttük vallási – ellenzéknek tőlük kellett rettegnie.

1958-ban a *Securitate* 5 633 tisztból, 4 108 tartalékos őrmesterből, 1 416 civil alkalmazottból és 46 028 katonából, azaz összesen 57 185 személyből állott. Ekkorra már teljes gőzzel bevetették őket az Egyház elleni üldözésbe is...

A másik oldalon a romániai Római Katolikus Egyház állott. Élén XII. Piusz pápával (1939–1958).

XII. Piusz pápa

Azzal a pápával, aki kezdetben megpróbált türelemmel tárgyalni a kommunistákkal. És ők is keresték a kegyeit, amíg a hatáskörükbe került kelet-, közép-kelet és dél-európai országokban végleg hatalomra nem kerültek. A görögkatolikus egyházak felszámolása (1946–1948) és a nyomában következő véres keresztényüldözések láttán – nem utolsósorban a Mindszenty-per és Kína kommunistává vedlése után, amelyet 18 hónapos véres keresztényüldözés követett –, a pápa feladta „*semlegességi politikáját*”, és bátran felemelte szavát veszélyeztetett és üldözött hívei védelmében. 1949. július 14-én kiközösítést helyezett kilátásba azon olaszországi katolikusoknak, akik a kommunista pártba belépnek, illetve azt szavazással vagy írással támogatják. 1950. május 2-án kelt dekrétumában a romániai ún. békepapi mozgalom vezető tagjait kiközösítette ki. 1951. július 28-i újabb dekrétumában pedig kiközösítéssel sújtotta azokat a csehszlovákiai katolikusokat, akik országuk kormányával együttműködtek.

Bár ezek a pápai megnyilatkozások egyetlen egyszer sem nevezték néven a kommunizmust, mégis alkalmat szolgáltatottak a romániai kommunista kormánynak arra, hogy a Szentszékot „*háborús uszítónak*”, „*kapitalista bérencnek*”, „*kémirodának*”, „*az amerikai imperializmus eszközeként*”, „*az amerikai terjeszkedő politika ötödik európai hadoszlopának*” nevezzék, és ennek következményeképpen az országukban folyó keresztényüldözések jogosságát igazolják.

A pápa tehát – személy szerint – semmit sem tehetett romániai híveiért. Küldöttén, a bukaresti nunciuson keresztül annál inkább.

Gerald Patrik O'Hara nuncius

Mire Gerald Patrik O'Hara nuncius 1946 decemberében Romániába ért, Sztálin döntése nyomán már teljes gőzzel folyt a kelet-európai országok szovjetizálása. A nuncius ellen is hamarosan megindultak a támadások. Különösen két dolog miatt szerette volna őt a román kommunista kormány minél messzebb tudni: a titkos püspökszentelések, illetve a békepapi mozgalom kibontakozásának akadályozása miatt.

A görögkatolikus egyház erőszakos felszámolása (1948. december 1) után XII. Piusz pápa arra szólította fel bukaresti nunciusát, hogy titokban püspököket szenteljen. A pápa elképzelése az volt, hogy ezek a joghatóságot a föld alá viszik és onnan vezetik híveiket. O'Hara nuncius pár hónap leforgása alatt 12 apostoli kormányzót szentelt fel. Hatot a letartóztatott görögkatolikus püspök helyett, és ugyanennyit a latin egyházmegyéek számára.

Közöttük – mint láttuk, 1949. február 14-én – Dr. Bogdánffy Szilárdot az egyesített szatmár-nagyváradai egyházmegye számára...

Sajnos, az ügy kudarcba fulladt, mert 1950 júliusának elején – minden nemzetközi egyezményt lábbal tiporva – az állambiztonság emberei behatoltak a nunciatura épületébe, átkutatták azt, és megtalálták a titokban felszentelt püspökök névsorát. Ez nemcsak valamennyiük bebörtönzéséhez vezetett, hanem a nuncius kiutasításának is egyik nyomós oka lett.

A másik dolog, amellyel az apostoli nuncius magára ingerelte a hatalom haragját az volt, hogy – szinte pusztá jelenlétével – meggátolta a romániai békepapi mozgalom kibontakozását.

Mivel személyéhez nem mertek hozzányúlni, 1950 Húsvétján gépjárművezetőjét tartóztatták le. A kirakatper alatt a nunciaturát azzal vádolták, hogy egy új háború kirobbantását akarja, és ennek előkészítésében – a Vatikánnal karöltve, annak megbízásából – katonai információkat közölt nyugattal, ezzel az imperializmus székértolójává alacsonyodott, és durván beleavatkozott a Román Népköztársaság belügyeibe. Az ítélethirdetés után egy fél órával a nunciust berendelték a Külügyminisztériumba, és felszólították, hogy munkatársaival együtt 48 órán belül hagyja el az országot. Ekkor 1950. július 6-át írtak.

Ezzel a romániai Katolikus Egyház teljesen magára maradt!

A püspökök

A kommunista hatalomátvétel idején Romániában 6 római- és 5 görögkatolikus megyéspüspök volt. A nunciatura távozásakor közülük már csak ketten voltak szabadlábon: a nyugdíjas Fiedler István, akinek nagyváradi lakása állandó megfigyelés alatt állott, és a temesvári Pacha Ágoston, akinek napjai már meg voltak számlálva. Két héttel később, 1950. július 19-én ugyanis őt is letartóztatták...

Ezután az egyházmegyék élén „*ordinarius substitutus*”-ok – helyettes (vagy mert titokban szentelték őket: „*titkos*”-) ordináriusok – próbálták meg a lehetetlent: megmenteni a katolikus egyházat a teljes megsemmisüléstől illetve a kommunista szolgaság járma alól. Érdemes nevüket felsorolni: Sándor Imre Gyulafehérvárott, Plesz József Temesvárott, Dr. Czumbel Lajos Szatmáron és Dr. Schriffert Béla itt, Nagyváradon folytatta szélmalomharcát a kommunista diktatúra túlerejével szemben.

2. AZ ÉLET-HALÁL HARC STRATÉGIÁJA

Miután láttuk az egymással szembeeszlő erőket, és megállapíthattuk, hogy a küzdelem több, mint egyenlőtlen volt, most vizsgáljuk meg az élet-halál harc stratégiáját.

A harc több csatatéren folyt egyszerre.

1. Az államhatalom mindenekelőtt *vallás- és egyházellenes törvények megfogalmazásával* igyekezett törvénytelen zónába szorítani az Egyházat. Ezt ma már világosan össze lehet rakni az egymás után következő eseményekből.

1948. február 21-én összeült első pártkongresszuson az újjonnan választott főtitkár, Gheorghe Gheorghiu-Dej, ezekkel a szavakkal körvonalmazta a kommunista pártnak a Katolikus Egyházzal kapcsolatos programját: „*Romániában a katolikus egyház az egyedüli szervezett akadály a népi demokrácia végleges megvalósításának útjában. Az ország népességének egy része a katolikus egyházhoz tartozik. Azt kényszerülünk nyilatkozni velük kapcsolatban, hogy a katolikus klérus a demokrácia ellensége. A román nemzet érdekeit sérti, hogy ez a klérus az egész világon ismert imperialista bérenc, a Vatikán székértolója. Nem tűrhetjük, hogy a Vatikán lelki hatalmát rosszra használja, és a hívő népet, hamis propagandájával, a demokrácia ellenségévé tegye.*”

Ezt pár hónap múlva – 1948. július 18-án a Magyar Nép Szövetség szatmári székházában tartott gyűlésen – dr. Takáts Lajos nemzetiségi miniszterhelyettes már sokkal világos-

sabb szavakkal fejezte ki: „*Lehetőséget adunk a római katolikus egyháznak arra, hogy nemzeti egyházzá alakuljon, és ne legyen kénytelen külföldi irányításra hallgatni...*”

Az ezután következő egyházellenes törvények és rendelkezések is mind ennek a nemzeti egyháznak erőszakos létrehozását célozták. Íme:

- 1948. április 13-án a Nagy Nemzetgyűlés megszavazta az új alkotmányt, amely hangzatos szavakkal biztosította ugyan a vallás- és lelkiismereti szabadságot, cikkelyei azonban a valóságban a vallás felszámolását tartották szemük előtt.
- 1948. július 19-én a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének Elnöki Tanácsa azonnali hatállyal felmondta a Vatikánnal – még 1927-ben – kötött konkordátumot.
- 1948. augusztus 3-án a Minisztertanács megszüntette az összes felekezeti iskolát.
- Az 1948. augusztus 4-én megjelent *kultusz törvény* cikkelyeiben az állam széleskörű felügyeleti, ellenőrzési és beleszólási jogot fogalmazott meg magának a Katolikus Egyház fölött.
- 1948. szeptember 17-én egy rendelet felfüggesztette Alexandru Theodor Cisar (1880–1954) bukaresti latin érsek, Augustin Pacha (1870–1954) temesvári és Dr. Scheffler János (1887–1952) szatmári római katolikus püspökök, valamint Alexandru Rusu (1884–1963) máramarosi, Valer Traian Frențiu (1875–1952) nagyváradi és Ioan Bălan (1880–1959) lugosi görög katolikus püspökök működési engedélyét.
- 1949. április 5-én letartóztatták Dr. Bogdánffy Szilárd szatmár-nagyváradi „titkos (azaz: titokban felszentelt) püspököt”.
- 1949. június 21-én letartóztatták Márton Áron gyulafehérvári püspököt.
- 1949. június 26-án letartóztatták Dr. Anton Durcovici jászvásári püspököt és bukaresti apostoli kormányzót.
- 1949. augusztus 1-én feloszlatták a szerzetesrendeket.
- 1949. december 17-én letartóztatták Pakocs Károly szatmári általános helynököt.
- 1950. március 16-a után a Kultuszminisztérium életbe hívta a békepapi mozgalmat.
- 1950. május 18-án Szászvárosra száműzték Theodor Cisar bukaresti érseket.
- 1950. május 22-én Körösbányára száműzték Dr. Scheffler János szatmári püspököt és nagyváradi apostoli kormányzót.
- 1950. május 25-én a Securitatén elszenvedett verésekbe belehalt Dr. Markus Glaser jászvásári apostoli kormányzó.
- 1950. július 6-án a külügyminisztérium kiutasította Gerald Patrik O’Hara bukaresti nunciust.
- 1950. július 19-én letartóztatták Pacha Ágoston temesvári püspököt.
- 1951. február 17-én letartóztatták Dr. Josif Schubert püspököt, a bukaresti egyházmegye helyettes (és titkos) ordináriusát.
- 1951. március 11-re virradó éjjel letartóztatták Sándor Imre gyulafehérvári és Dr. Czumbel Lajos szatmári helyettes (és titkos) ordináriusokat, és Boros Béla temesvári titkos püspököt.
- 1951. augusztus 24-én letartóztatták Dr. Jakab Antal gyulafehérvári és Plesz József temesvári helyettes (és titkos) ordináriusokat.
- 1951. december 5-én Gyulafehérváron létrejött az államegyházi papnevelő intézet.
- 1952. augusztus 19-én letartóztatták Dr. Schriffert Béla nagyváradi helyettes ordináriust.

- 1952. december 6-án meghalt Jilavan Dr. Scheffler János szatmári püspök és nagyvárad apostoli kormányzó.
- 1953. október 1-én meghalt a börtönben Dr. Bogdánffy Szilárd szatmár-nagyvárad titkos ordinárius, felszentelt püspök...

2. Másodszor a kommunista államapparátus egyházellenes stratégiája közé a *tárgyalások hangoztatása* tartozott. Az államhatalom – elvben – mindig készségét mutatta a tárgyalásokra. A tárgyalások alatt azonban soha semmilyen engedményre nem volt hajlandó. Sőt, míg a tárgyalások folytak, azalatt olyan kész tények elé állította az egyház képviselőit, hogy azoknak – ha tetszett, ha nem – vagy engedniük kellett vagy pedig mehettek a börtönbe.

Azt is gyakran megtette az államhatalom, hogy kisebb csoportokkal tárgyal, azzal a titkolt szándékkal, hogy megossza az egyház sorait. Végül a tárgyalások sikerének elmaradásáért mindig az egyházat tette felelőssé, hogy a közvéleményt ellene fordítsa és a tárgyalásokat vezető egyháziak letartóztatását „*hihetően*” megindokolja.

A Romániai Katolikus Egyház statútumának ügyében például 1948. október 28-án a Püspöki Kar tagjai, 1949. július 29-én a Róma által is elfogadott helynőkök folytattak tárgyalásokat. Mivel azonban sem a püspökök, sem a helynőkök nem engedtek, az első után a püspököket, a második után a helynőköket tartóztatták le – egymás után...

3. Végül az államapparátus harmadik stratégiája az *osztályharcnak* az egyház belső berkeibe való *becsempészése* volt, azzal a céllal, hogy belülről robbantsa szét az Egyházat, vagy ragadja magához annak vezetését. Ez volt az a nevezetes *békepapi mozgalom*. A kormány miután a főpapokat és a helynőköket is mind letartóztatta, az alsópapság soraiban keresett olyanokat, akik hajlandók voltak vele szövetségre lépni. Részint rábeszéléssel, részint fenyegetéssel, részint pedig erőszakkal több papot rávett arra, hogy behódoljanak az új társadalmi rendszernek, cserébe nekik magas állást helyezett kilátásba.

Összesen három nagy *békegyűlést* szervezett: Marosvásárhelyt 1950. április 27-én, Gyergyószentmiklóson 1950. szeptember 5-én, és Kolozsvárott 1951. március 15-én. Némi büszkeséggel mondhatjuk: kevés sikerrel! Ugyanis erre a három alkalomra mindössze 131 papot és szerzetest tudott összetrombitálni az akkori kb. 800 világi pap és 200 szerzetes közül!

Nem csoda, hisz a Katolikus Egyház papjainak egyedüli stratégiája: *a kemény és csendes ellenállás* hatékonyabb volt, mint bárki gondolta volna. Ugyanis példaként lebegett előttük bebörtönzött főpapjainak a példája, és maguk mögött tudták Istent, illetve híveik hűségese táborát.

Így utólag azt mondhatjuk: Hát kellett-e ennél több?

AZ ÉLET-HALÁL HARC FEGYVEREI

Pedig istentelen kemény idők jártak akkor. És az államnak minden fegyver a kezében volt. Mivel most éppen ezekről szeretnék egy pár szót ejteni, hadd soroljam fel ezek közül a fegyverek közül a börtönt, és az erőszak minden válfaját, kezdve a megfélemlítéstől, a verésen keresztül, az embertelen kínzásig, illetve az agyonverésig...

Hadd beszéljenek egy kicsit a számok, már csak azért is, hogy ne felejtse el őket később sem az esetleges tendenciózus történetírás. Egyik forrásom az a Dr. Cristian Vasile,

aki éppen a kommunizmus áldozataival foglalkozó *Tismăneanu Bizottság* (Comisia Tismăneanu) tagja. A másik pedig Dr. Ioana Boca asszony, a *Máramarosszigeti Emléközpont* (Memorialul Sighet) felelős személyisége. Mindketten azt mondják, sőt egy hivatalos jelentésben (*Raport final*) több történésztársukkal együtt le is írják, hogy a romániai kommunizmus áldozatainak száma ugyanolyan nagyságrendű, mint a spanyol civil háborúé (1936–1939) volt, azaz kb. 2 millió!

Ha csak az egyházi áldozatokat vesszük figyelembe, akkor *a hivatalos statisztikák* szerint következő számokat kapjuk.

Az ortodox egyház elítélt papjainak a száma meghaladja a 2 000-et.

A görögkatolikus egyház elítéltjeinek a száma kb. 600.

A valóságban ez a szám sokkal nagyobb, hisz sokan voltak olyanok, akiket bebörtönöztek, *de* soha nem ítélték el. Börtönben senyvedtek vagy haltak meg, *de* minden ítélet nélkül!

A Római Katolikus Egyház *bebörtönzött és elítélt* papjainak a számát aránylag pontosan tudjuk: 322. Ebből összesen 27-en haltak meg az akkori börtönök egyikében.

Lebontva az egyes egyházmegyékre, így fest a kép:

A Bukaresti Főegyházmegye 35 papjából 26 volt bezárva, és 3 halt meg a börtönben.

A Jászvásári Egyházmegye 91 papjából 60 járta meg a börtönt, és 7 halt meg benne.

A Gyulafehérvári Egyházmegye 400 papjából 135 járta meg a börtönt, és 12 ott halt meg, benne.

A Szatmári Egyházmegye 71 papjából 19 járta meg a börtönt, és 1 halt meg benne: Dr. Scheffler János püspök.

A Temesvári Egyházmegye 195 papjából 62 járta meg a börtönt, és 3 halt meg benne.

Végül a Nagyváradai Egyházmegye 80 papjából 20 járta meg a börtönt, és 1 halt meg benne: Dr. Bogdánffy Szilárd.

Ezek voltak a felszentelt papok és szerzetesek. És akkor még nem is beszéltünk a hitükért és egyházunk iránti töretlen ragaszkodásukért elhurcolt, bebörtönzött vagy meggyilkolt híveink százairól, ha nem ezreiről...

4. AZ ÉLET-HALÁL HARC VÉGE

Ennyi kegyetlenség és erőszak láttán az egyik oldalon, és ennyi áldozat láttán a másikon, az Egyháznak – minden emberi számítás szerint – el kellett volna buknia!

A jelenlévők közül nem kevesen tapasztaltuk meg a hatalom-mámornak azt a megnyilvánulását, amely az 50-es évektől egészen a kommunista összeomlásig úton-útfélen azt éreztette velünk: az új urak „*országának soha nem lesz vége*”... Akkor tájt a front mindkét oldalán elfelejtettük azt, hogy Krisztus Egyházán „*a pokol kapui sem vesznek erőt*” (Mt 16,18). Mint ahogyan az sem volt mindig bennünk tudatos, hogy Ő, az Úr „*velünk van minden nap a világ végéig*” (vö. Mt 28,20).

Csak akkor dörzsöltük hitetlenkedve a szemünket, amikor 1989 decemberének végén pár röpké nap alatt kártyavárként összeomlott a kommunista diktatúra.

A Történelem Ura megrostálta, könnyűnek találta és elvetette...

Befejezésül ismét megállapíthatjuk, hogy Romániában az 50-es évektől kezdve Egyház- és keresztényüldözés volt. Egy élet-halál harc, amelyben két egyenlőtlen tábor feszült egymásnak. Egyrészt a kommunista államhatalom, amelynek minden eszköze megvolt

arra, hogy megsemmisítse a Katolikus Egyházat, másrészt a Katolikus Egyház, amely lát-
szólag magára hagyatottan állt a küzdőtéren. Mégsem bukott el. Mégis túlélte a kommu-
nizmust. Köszönhetette ezt nem utolsó sorban olyan bátor főpapjainak, mint Boldog Dr.
Bogdánffy Szilárd.

FORRÁSMUNKÁK

- LÉSTYÁN Ferenc: *Erdélyi Szibéria*, kiad.: Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség,
Gyulafehérvár 2003.
Partidul, Securitatea și cultele. 1945 – 1989, szerk. Adrian Nicolae Petcu, kiad.: Nemira,
București 2005.
Raport final, Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România,
București 2006.
TĂNASE, Stelian: *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948 – 1965*, kiad.:
Humanitas, București 1998.
TEMPFLI Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora
1892–1966*, kiad.: METEM, Budapest 2002.

IMRE TEMPFLI

BLESSED SZILÁRD BOGDÁNFFY AND THE PERSECUTION OF THE CHURCH IN ROMANIA (1945-1953)

The fact is well-known that there was a period of sanguinary persecution against the Church and Christian believers in Romania, started in the 1950s. It was a fight of unequal forces with the state administration, the communist party, the ministry of foreign affairs and the state security forces (Securitate) standing on one side of the frontier. The Roman Catholic Church of Romania led by the bishops and secret ordinaries were the ultimate enemies. By means of antireligious and anticlerical laws the state tried to establish a State Church. As this effort was unsuccessful, the state tried to gain control over the Church with the help of the government sponsored peace movement of priests. The state used every means to achieve its goals, among others imprisonment, intimidation, beating and torture, as well as torture to death. Following the example of the imprisoned bishops' quiet and strong resistance was the only mean of resistance for the Catholic Church. According to human judgement, the Church should have collapsed in this struggle. Besides to the help and mercy of God, the survival of the Church is owed to such people as Bishop Dr. Szilárd Bogdánffy.

BURA LÁSZLÓ

BOLDOG BOGDÁNFFY SZILÁRD
(1911–1953)

Élete szilárd hitre, töretlen hűségre épülő szeretetszolgálat

Bogdánffy Szilárd egész életét a tényekben megnyilvánuló felebaráti szeretet jellemezte, életében az erények sorát valósította meg, sohasem vétett a hit, a remény és Isten szeretete ellen. Mindent megtett hite védelméért, az Egyházhoz és Krisztus földi helytartójához, a római pápához való hűségéért öntudatosan és önfeláldozóan vállalta a bebörtönzést és a vele járó lelki és (esetében sok és nehéz) fizikai szenvedést, végül ezek következményét, a halált.

Mindazok, akik ismerték – egyháziak és világiak – vértanúnak tekintették, erről azonban Romániában az 1950-es években és az ezeket követő évtizedekben beszélni csak titokban lehetett.

Az 1990-es években megindult társadalmi – politikai változások légkörében immár nyíltan beszélhettek a kommunista rendszer üldözötteiről, vértanúiról, s Tempfli József nagyváradi megyéspüspök 1993. október 8-án írásban kérte a Szenttéavatási Kongregációtól boldoggá avatása eljárása elindításának engedélyezését. A kérelem jóváhagyása után (1984. februárban) a megyéspüspök az ügy posztulátorául felkérte P. Szőke János szalézi atyát és kinevezte az egyházmegyei bíróságot (vezetője Fodor József általános helynök, tagjai a kinevezett szakértők¹). Az egyházmegyei bíróság tagjai összegyűjtötték a Bogdánffy Szilárd életére és munkásságára vonatkozó adatokat, munkáit, kéziratait, valamint a közvetve vagy közvetlenül rá vonatkozó dokumentumokat, kihallgatták az életével, tevékenységével, bebörtönzésével kapcsolatosan adatokat szolgáltatni tudó kortársait, a még élő tanúkat.

A kutatás szabályai szerint készült egyházmegyei vizsgálatot (a tanúvallomásokat, a kritikai életrajzot, korrajzot, a történész és teológiai szakértői véleményét) a Szenttéavatási Ügyek Kongregációja hitelesnek ismerte el. A kongregáció Teológiai Bizottsága megvizsgálta, elemezte, s megállapította, hogy Isten Szolgája valóban vértanúságot szenvedett, mert Krisztus ügyéért szenvedett és halt meg a börtönben, embertelen körülmények között. Ügyét a kongregáció Biborosi Kollégiuma 2010. január 12-én meghozott végső döntését követően terjesztették a Szentatya elé. XVI. Benedek pápa 2010. március 27-én jóváhagyta és aláírta a Bogdánffy Szilárd vértanúságára vonatkozó dekrétumot, és engedélyezte kihirdetését.

1 Vö.: FODOR 2009, 30–32.

Az ünnepélyes kihirdetése Nagyváradon, a bazilikában 2010. október 30-án történt, az Erdő Péter esztergomi érsek, bíboros által celebrált ünnepi szentmise keretében Angelo Amato bíboros olvasta fel a pápai dekrétumot.

* * *

Boldog Bogdánffy Szilárd életpályájának konkrét adatai, a működése – tevékenysége területeinek ismerete, a jellemvonásairól, törekvéseiről tudósító tanúságok, tanúvallomások – mind olyan támpontok, amelyekről elgondolkodva személyiségét ma is magunkhoz közel állónak ismerhetjük fel, következésképp megérezhetjük, miért tekinthetjük sorunkat szíven viselő barátunknak.

Ehhez szolgál támpontul életútjának tömör bemutatása és személyisége történeti értékelése, amelyet tevékenysége főbb mozzanatainak (némelykor a kor konkrét történéseivel összefüggő) áttekintésére, élete fontosabb eseményeire (esetenként kortársak megítélésére) alapozunk.

Bogdánffy Szilárd Ignác² 1911. február 21-én született Feketető községben, Torontál megyében (mai neve: Crna Bara, Szerbia), édesapja Ebesfalvi – Bogdánffy Ignác (örmény családból származó) kántortanító, édesanyja Welebny Aranka.

Feketetőra a 13 km-re levő Csóka község lelkésze csak nagyritkán járt misézni, így a híveket kántortanító édesapja gondozta, vasárnap istentiszteleteket tartott, eltemette az elhunytakat.

Keresztlevele tanúsága szerint március 6-án keresztelte meg Farkas Szilárd csókai plébános, aki egyben a keresztapaságot is vállalta, s bizonyosan ezért kapta az édesapától örökölt Ignác keresztnév elé a Szilárd keresztnévet.

Iskolai tanulmányait minden szinten jó eredménnyel végezte. Az elemi osztályokat Torontálkeresztesen (Temes megye), a gimnáziumot Temesváron (három osztályt románul a Diaconovici Loga Gimnáziumban, bentlakóként a tanítói konviktusban), szülei Temesvárra költözése után (1925) pedig a Kegyes Tanítórend szerzetesei, a piaristák gimnáziumában végezte. A piarista gimnáziumban tagja volt a cserkészcsapatnak, a Hattyú-örs tagja volt. Érettségi után felvételét kéri a nagyváradi latin nyelvű egyházmegye szemináriumába, illetőleg a Teológiai Főiskolájára. Románul és németül jól tud. Az érettségét követő nyáron (az elkövetkező tanulmányokban való hasznosíthatósága céljából) tovább képezi magát a gimnáziumban tanult görög nyelvben, német könyveket olvas, hogy eredményesen használhassa majd a német nyelvű szakkönyveket, és gyakorolja a főiskolai jegyzetelésben hasznosítható gyorsírást.

Fiedler István püspök a budapesti Központi Papnevelő Intézetbe küldi, ahol öt éven át (1929 – 1934) teológiai tanulmányokat folytat. Megyéspüspöke szenteli pappá 1934. június 29-én.

A teológiai tanulmányok végzése mellett Budapesten 1933-ban hittantanári szakvizsgát is tett. Papi működésének első, rövid ideg tartó feladatköre: a nagyváradi Szent József Intézet nevelője/prefektusa. Szeptember 1-jétől új beosztást kap: Szatmárnémetiben a Hittudományi Főiskolán helyettes tanár, lélektant és kozmológiát kell tanítania.

---

² Névadásának indítéka az volt, hogy a keresztapa, Farkas Szilárd csókai plébános, valamint édesapja Ignác keresztnévét is viselje.

Szakmai képzettsége folytán indokolt volt az egyházmegyei főhatóságtól kapott új megbízás: a középiskolai hitoktatás. 1935. szeptember 1-jétől kinevezik a nagyváradi Emil Gojdu [ejtése: Gozsdu] Állami Fiúliceum hittanárává (magyar és román nyelven tanít). Ezzel párhuzamosan hittant tanít a Szent Orsolya Római Katolikus Tanítónőképzőben is.

A román oktatásügyi rendelkezések értelmében az állami iskolákban tanító hittantanároknak Romániában megszerzett pedagógiai képesítéssel, a középiskolai tanároknak pedig egyetemi fokú képesítéssel kell rendelkeznie. Bogdánffy Szilárd ezért elvégzi a Kolozsvári Ferdinánd Egyetem Pedagógiai Szemináriumát, a Balázsfalvi Román Görög Katolikus Teológiai Főiskolán pedig 1937-ben (görög katolikus hittan főszak – latin nyelv mellékszak) licenciátusi vizsgát tesz.

1939-ben a Romániában a nemzetiségeket és a (magyar nyelvű) egyházakat fenyegető szélsőjobboldali agresszivitás várható atrocitásai elleni védekezésre titokban felkészülő, Rongyos Gárda néven ismert mozgalomról tudomást szerző román királyi csendőrség számos, a mozgalommal kapcsolatba hozott szatmári és nagyváradi lelkészt letartóztat és kitoloncol az országból.³

1939. október 21-én – ekkor az Emil Gojdu [e: Gozsdu] Líceum tanára volt – a korabeli román királyi diktatúra titkosrendőrsége letartóztatta. Alapvetően, de kapcsolatba hozták a Rongyos Gárda néven ismert illegális magyar szervezkedéssel.

December 21-én nemkívánatos személynek nyilvánítják, állampolgárságáról lemondatták és a szervezkedésben perbe fogott papokkal együtt őt is kitoloncolják az országból.

A mozgalomról Bogdánffy Szilárd egyáltalán nem tudott, tagjaival semmilyen kapcsolata nem volt. Egy, az ügy kapcsán letartóztatott nyolcadikos diák, Sáhý Zoltán rendőrségi kihallgatása folyamán helyzete enyhítésére mentiségül azt mondta, hogy tettét már megbánta, meg is gyónta, s gyóntatója intése nyomán jó útra tért. Bogdánffy Szilárd volt a gyóntatója, ezért letartóztatták. Nyilvánvalóan nem volt hajlandó a gyónási titkot megszegni, semmit nem nyilatkozott. Vállalta a meghurcolást, a két hónapi börtönt s az országból Magyarországra való kitoloncolást.

1940. január 1 – augusztus 31 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karának. hallgatója, szigorlati vizsgát tesz hittudományból és alapvető hittanból. Az egyetemre tudományos fokozat, a teológiai doktorátus megszerzése céljából iratkozott be,

Közben a Ranolder Intézeti Tanítónőképző és Polgári Leányiskola hitoktatója.

1940. szeptember 6-án a román közigazgatás kivonulása után hazatér Nagyváradra, szeptember 15-étől a nagyváradi Római Katolikus Hittudományi Főiskolán helyettes tanár, erkölcs- és szertartástant és missziológiát tanít.

Az egyházmegye apostoli kormányzója, ismerve Bogdánffy Szilárdnak a szenvedő embertársak iránti szeretetét, helynöke révén 1940. október 14-én megbízta a nagyváradi közkórház és az elmekórház lelkészi ellátásával is. Végtelen türelemmel és alázattal tudott bánni a beteg (sokszor igen problematikus lelkületű) embertársakkal.

A nagyváradi Papnevelő Intézet lelkiigazgatója távozása folytán az apostoli kormányzó helynök ideiglenes jelleggel (az újonnan kinevezendő püspök intézkedéséig) megbíz-

---

3 Fiedler István püspököt ugyanekkor lemondatták.

za a lelkiigazgatói teendők ellátásával. Egykori tanítványai visszemlékezésükben megemlítik, hogy gyóntatóként a kispapoknak elégtételül lelki olvasmányt adott. Rendkívüli emlékezőtehetségét jellemezte, hogy mindig pontosan megmondta, hogy a vonatkozó rész a vonatkozó könyv melyik részében, lapján található.

Közben (a megváltozott állami viszonyok miatt) 1941-ben licenciátusi vizsgát tett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán is, 1943. június 26-án pedig ugyanott *A szinoptikus apokalipszis* témájú disszertációja megvédésével megszerezte a hittudomány doktora tudományos minősítést.⁴

1943 őszétől már véglegesített tanárként tanít a szatmári – nagyváradai egyházmegye Római Katolikus Hittudományi Főiskoláján, aszkétikát, szertartást és missziológiát tanít.

Tanítványai – mind a gimnáziumban, mind a teológiai főiskolán – sokoldalú tudása („élő lexikonnak mondták”), közvetlensége, türelme miatt szerették. A tanítás során nemcsak a tananyagot magyarázta meg, hanem diákjait a helyes érvelésre, logikus következtetések levonására is megtanította.

Szellemi képességeit valamennyi visszaemlékező rendkívülinek mondta. Kitűnt ez a nyelvek ismeretében (latint és franciát is tanított, román tagozaton is helyettesített), félelmetes volt matematika tudásában is.

Számonkéréskor mindig úgy kérdezett, hogy a tanuló felelni tudjon a feltett kérdésre. Vasile Hossu (egykori nagyváradai görög katolikus püspök) tanítványa volt a Goidu Liceumban, erre emlékezve megállapította, hogy „Mindig élmény volt őt hallgatni és nála felelni, mert lehetetlen volt, hogy valamit „ki ne húzzon” a diákból.”⁵

Igényes nevelő volt, de gondjaikban mindig tanítványai mellé állt. Senkit mások előtt meg nem szégyenített, senkivel nem kivételezett. Nem tett különbséget a különböző vallású tanulók között, ugyanazt várta el tőlük is, érezték: szereti őket.⁶ Kapcsolatot tartott sok, az iskolából kikerült diákkal, teológiai tanárként pedig nyári szünidőben a teológus hallgatókkal. Nagyon fontosnak tartotta a hivatásgondozást, ennek kapcsán a szeminaristák lelki közösségének kialakítását. A teológusok lelki életének, tudatos életrendjének ösztönzésére ezért kezdeményezi az Unio Apostolica lelki közösségét.

Spirituálisként a teológiáról kikerült tanítványaival, felszentelt papokkal továbbra is tartja a kapcsolatot, örül (élőszóval előadott vagy írásban közölt) lelki beszámolóiknak, sőt ezt kifejezetten el is várja tőlük.

Élete minden időszakában az embertársak cselekedetekben megnyilvánuló szeretete jellemezte. Nem politikai indítékok, hanem az embertársak szeretete készítette a származásuk, vallásuk miatt üldözöttek mentésére. Kimentette a magyar hatóságok által 1944-ben a lágerbe vitt zsidó származású kispapokat,⁷ s a hatóságok elől más zsidó származású sze-

4 Disszertációja: *A szinoptikus apokalipszis*. (A 272 oldalas disszertációt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának könyvtára őrzi, iktatószáma 1943/5. Lefényképezett másolatát közli az *Út a vértanúsághoz Bogdánffy Szilárd emlékkötet* (Szerk.: EMÖDI András). II. 13 – 16. Kiadta a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2011.) – A doktori cím használatát Bogdánffy Szilárd hívságosnak tartotta, kerülte.

5 Vö.: FODOR 2009, 14.

6 Vö.: Dr. Eszenyiné dr. Széles Mária református teológiai tanár, lelkipásztor vallomása. Idézi: FODOR 2004, 80.

7 Engel Károly, Frank Miklós, Semptei Róbert, Vermes Géza, Villányi András. (Az adatokat Engel (Köllő) Károly közölte.

mélyeket is elbújtatott.⁸ A hatóságok gyanúja alapján a teológián tartott éjszakai házkutatáskor Bogdánffy Szilárd magára vállalja a zsidó származásúak elhelyezését, nem engedi az intézményt felelőssé tenni.

A nyilasok szemében 'persona non grata' lett. Megérezte, hogy fenyegetett állapotú, ezért 1944. október 14-én befeküdt a Szent József kórházba, amelyet valószínűleg védett helynek gondolt. Másnap azonban, a fasiszta hatalomátvétel napján (a nyilasok elől ott bújtatott magyar katonákkal együtt) elhagyta a kórházat és egy időre teljesen eltűnt a nyilvánosság elől.

Bogdánffy Szilárd 1945-ben a nagyváradai Orsolyita Zárda spirituálisja is, ennek kapcsán sokat foglalkozott Szent Angéla életművével. Arra a megállapításra jutott, hogy szükség van a Szent Angéla nyomdokain járva, a Cluny-i mozgalomhoz csatlakozva egy, a leányifjúságot megszólító közösségre, amelynek egyik célkitűzése a keresztény családok megerősítése. E célból 1945 októberében megalapította a Merici Szent Angéla (orsolyita) Harmadrendet.

Tanári működésével párhuzamosan szertartástani kérdésekkel, a szentmise liturgiájával, az egyházi év ünnepeivel, valamint a katolikus lelkiség néhány kérdésével foglalkozó cikkeket közöl a jezsuiták szerkesztésében Szatmárnémetiben megjelenő *Szív*⁹ című hetilapban, majd ennek megszűnte után a folytatásaként megjelent *Az Apostol*-ban.¹⁰

(Élete későbbi időszakában, a Szatmárnémetibe történt áthelyezése után a papi breviárium (készülő) új kiadása számára ő végzi a zsoltárok fordítását.)

Bogdánffy Szilárd életútján jelentős változást jelentett áthelyezése a szatmári püspöki irodába titkári beosztásba, ugyanekkor, 1947 április 17-én Dr. Scheffler János megyéspüspök kinevezte mindkét egyházmegye püspöki tanácsosává is.¹¹ (A püspöknek jó munkabírási, hivatása magaslatán álló munkatársra volt szüksége, ugyanis 1944-ben a bombatámadáskor a püspöki palota pincéjében meghalt szinte az egész központi papság.)

Feladatköre nagyon sokszínű volt: a püspököt ő kíséri el bérmaútjaira, megszervezi az esperesi tanácskozásokat, felügyeli a katolikus iskolákat, Bukarestben ő intézi az egyházmegye ügyeit, s a püspök rá bízta a papi pályára készülő tanulók számára (Szatmárnémetiben) létesített kisseminárium gondnokságát is. Ennek alapja bizonyára az volt, hogy 1947 elején Bogdánffy Szilárd Scheffler János püspökkel együttműködve dolgozott a szent papi hivatásokat kieszközölni, felkarolni, kegyelmi és anyagi eszközökkel támogatni kívánó Papi Hivatásigazgató Szervezet (Opus Vocationum) alapszabályainak kidolgozásán.

⁸ Az éjszakai házkutatásokat sikerült megúszniuk.

⁹ Megszűntetése után (folytatásaként) 1935. október 7-től *Az Apostol* címen jelent meg.

¹⁰ A szentmisével foglalkozó írásaiban foglalkozik a lépcsőima zsoltárával, a confiteorral, az introitusszal, a kirie eleisonnal, a könyörgésekkel; a nagybőjti szokásokkal, a nagyheti szertartásokkal, a szenvedés idejével, az ádventtel. Cikkeket írt az egyházi év jelentős ünnepeiről (az ünnepek közvetítette kegyelmekről), így az Angyali üdvözlét, Havas Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepéről, magyarázta Krisztus királysága, Karácsony, a Szent Szív miséje szövegét. A katolikus lelkiség kérdéseivel foglalkozott a keresztjáró napokról, a rózsafüzérről szólva, Keresztelő Szent János ünnepén, valamint Mária Magdolna credójáról elmélkedve.

¹¹ A püspök saját kézzel írott kinevezésében közli: „A gondjaimra bízott két egyházmegye kormányzásában szükségét érzem olyan munkatársnak, aki a váradi egyházmegyét alaposan ismeri és mint Alma Materét szereti....(A befejező mondat:) ... eddigi érdemeinek némi elismerésképpen mind a két egyházmegye püspöki tanácsosává kinevezem.” 1947. április 16.

Szatmárnémetibe költözve az irgalmas nővérek zárdatemplomában ő mondja reggelként a 6 órás szentmisét. A nővérek gyóntatója is.

Az állami intézkedések előre vetítették, hogy az egyház ellen megtervezett átfogó támadás készül. Ezt sejtette az is, hogy a rendőrség prilisában tájékoztatást kért a püspökségtől az egyházmegye levelezéséről, a bukaresti Apostoli Nunciatúrával való kapcsolatáról. A nyílt támadás megindításának, a nemzeti egyház létesítése szándékának, Bogdánffy Szilárd gyakorlatilag közvetlen tanúja, ugyanis ezeket hivatalosan éppen Szatmárnémetiben jelenti be az egyik miniszter.¹²

És következtek a jól ismert korabeli események: a román kormány 1948. augusztus 3-án államosította az egyházi iskolákat, a bentlakásokat és az egyházi javakat. Feloszlatták a szatmári püspökség keretében működő kisszemináriumot, megszüntették a papi szemináriumot és a teológiai főiskolát is. Dr. Scheffler János megyéspüspök úgy döntött, hogy azokat a kisszeminaristákat, akik befejezték a gimnázium hetedik osztályát és a papi pályára készülnek, érettségi nélkül felveszi a teológiára. Bogdánffy Szilárdra hárult a feladat, hogy a teológusok további (titkos) képzését megszervezze.¹³

A következő lépés a görög katolikus egyház feloszlátása, az ortodoxiába való beolvasztása volt. Az új kultusztörvény szellemében az államigazgatás Erdélyt egyetlen római katolikus egyházmegyének ismerte el, a nagyvárad, szatmári, temesvári egyházmegyét esperesi kerületekké fokozta le és beolvasztotta a gyulafehérvári egyházmegyébe.

A Szentszék előre látta, hogy milyen sors várható a romániai katolikus egyházra. Várható volt, hogy a római katolikus püspökök is a sorra letartóztatott keleti szertartású püspökök sorsára jutnak. A Szentszék utasítására az apostoli nuncius az 1948. decembere – 1949. áprilisa közti időszakban több titkos püspököt szentelt, hogy a működő megyéspüspökök letartóztatása esetén is biztosítva legyen a püspöki feladatkör (papszentelés) teljesítése.

A szatmári-nagyvárad egyházmegye számára Gerald Patrik O'Hara érsek, Savannah-Atlanta címzetes püspöke, a bukaresti nunciatúra régense¹⁴ 1949. február 14-én¹⁵ (az akkor 38 éves) Dr. Bogdánffy Szilárdot szentelte fel.

A szentelésén jelen volt a nunciatúrán dolgozó szerzetes nővérek főnöke, Lascău Clara. Tanúvallomásában a nővér idézte a püspökszentelést végző O'Hara érsek szavait, amelyekkel Bogdánffy Szilárdot az elfogadott egyházi rend várható kötelezettségeire és várható következményeire is figyelmeztette: „Téged, Szilárd testvérem, a vértanúságra szenteltek!”¹⁶

12 Takács Lajos dr. nemzetiségi miniszter 1948. július 18-án Szatmárnémetiben elmondott beszédében közölte: a püspökök aknamunkát folytatnak, külföldi imperialisták céljainak szolgálatában állnak. Elfogyott a türelmi idő, ezért az első lépés, hogy felmondja a konkordátumot a római egyházzal. Lehetőséget adnak, hogy (a katolikus egyház) nemzeti egyházzá alakuljon. (A teljes szöveg: In: *Szabad Élet*, napilap, IV. évf. 162. sz.)

13 Néhányan (alkalmazottakként) a püspökség épületében maradtak, a többiek (két-három fős csoportokban) képzésükre/nevelésükre alkalmasnak ítélt vidéki plébánosok mellé kerültek.

14 A Szentszék küldte Bukarestbe az 1947-ben távozásra kényszerített nuncius helyébe.

15 A püspökké szenteléséről az egyházmegyében csak Dr. Scheffler János megyéspüspök tudott. személyét is bizonyosan ő javasolta O'Hara nuncius Szatmárnémetiben történt látogatásakor. – A szentelés időpontját a szemtanú Lascău Clara szerzetesnőnek a boldoggá avatási eljárás során felvett vallomása alapján állapították meg. Titoktartási fogadalmát ő mindaddig szigorúan megőrizte.

16 Vö.: FODOR 2004, 60.

Bogdánffy Szilárd személyét minden bizonnyal Dr. Scheffler János püspök javasolta, amikor hosszasan tárgyalt a Szatmárnémetibe látogató Patrik O'Hara érsekkal. Dr. Scheffler János megyéspüspök tudott püspökké szenteléséről, s utódjának is tekintette,¹⁷ de mindezekről senkivel nem beszélt, a káptalannal sem közölte.

Püspökké szenteléséről Bogdánffy Szilárd soha nem beszélt, gyónási titokként őrizte.¹⁸

1949. április 5-én Bogdánffy Szilárdot váratlanul letartóztatták.¹⁹ Letartóztatása és bebörtönzése tulajdonképpen a romániai római katolikus egyház Rómától való elszakítása és a nemzeti egyház megalakítása céljából készített forgatókönyv része. Konkrétan a Dr. Scheffler János megyéspüspök ellen rendezett koncepciós per²⁰ másodrendű vádlottja lett. A vád: kémkedésben való bűnrészesség és hazaárulás.

Érdemben az ellene felhozott vád az volt, hogy a nunciatúrának ő vitte el 1948-ban az egyházmegye életének öt éves időszakáról szóló beszámolóját. A püspök már nem utazhatott ki Rómába az ötévenkénti ad liminam látogatásra, így a Szentszék által kért beszámolót a bukaresti Nunciatura révén küldte el. A „kémkedésben való bűnrészesség” további tényei: a püspökség titkáráként még 5 – 6 levelet ő továbbított, küldött a Nunciaturára. Többek között a Szovjetunióba deportált hívek névsorát (amelyet a püspök kémcsoportjának tagjai: az esperesek és a plébánosok közöltek a püspökséggel), valamint két, Kárpátaljáról érkezett levelet (levélrészletet), amelyekben írójuk néhány egyházi vonatkozású tényről említ.

Letartóztatása előtt – vonaton utazott Nagyváradra – sikerült összetépnie és a vonat WC-jében megsemmisítenie a nála levő dokumentumot, a nagybányai görög katolikus egyházmegye vikáriusa által készített, az ortodoxiába lépést aláírt, de ügyüket egyházzilag rendező, visszatért lelkészek névsorát. (A kihallgatások során azonban mindezt bevallotta.)

Bogdánffy Szilárdot letartóztatását követően kb hat hónapig Nagyváradon a politikai rendőrség, a Siguranța börtönében tartották és vallatták, ezt követően a máramaroszigeti börtönbe szállították. 1950 első negyedében tovább vallatták a Belügyminisztériumban, Bukarestben, majd visszavitték Máramaroszigetre. (Itt cellatársa volt Ioan Ploscaru és Alexandru Suciú román görög katolikus püspök.) 1951. júliusában a püspökség levéltárában végzett éjszakai házkutatás alkalmára Szatmárnémetibe hozták. 1951. november 29-én a Dr. Scheffler János elleni per előkészítése időszakában ismét visszavitték Bukarestbe, a Belügyminisztérium fogdájába, ahol a kihallgatását 1952 júliusának végéig folytatták.

Ezt követően követ fejtett a Fekete-tenger melletti (kivégzőtábornak szánt) Capul Midián, a Duna-csatorna építésénél.

A per írott dokumentumaiban nem szerepelnek arra vonatkozó utalások, hogy a nyomozó hatóságok tudták volna, hogy Bogdánffy Szilárd felszentelt püspök, s így a hatalom

17 Belczay János nyugdíjas kanonok vallomásában említi, hogy 1949 tavaszán, amikor egyszer Dr. Scheffler János püspök őt hívatta, közölte vele, hogy ha őt bebörtönöznék, bármilyen egyházi ügyet Dr. Bogdánffy Szilárddal meg lehet beszélni. (Ennek értelmét Beliczay János, akkor fogta fel, amikor Bogdánffy halála után értesült arról, hogy felszentelt püspök volt.)

18 Az 1990-es években püspökké szentelésének tanúi közül még élt a vele egyszerre püspökké szentelt Ploscaru Ioan lugosi görög katolikus püspök és a nunciatúrán szolgálatot teljesítő szerzetesnők főnöknője, Lascău Clara.

19 A nagyváradai püspöki helynök nevében írt hamis levéllel Nagyváradra hívták, ott tartóztatták le.

20 A per anyagának szakszerű feldolgozása külön tanulmányt igényel.

bonyolult tervének egyik lehetséges változatában ő (is) szerepelt volna a Rómától függetlenítendő romániai katolikus egyház egyik lehetséges vezetőjeként.

A kihallgatásoknak és a meggyőzési kísérleteknek írásban nem rögzített részletei, illetőleg a Vallásügyi Államtitkárság, illetőleg a pártközpont vonatkozó elképzelései viszont (legalábbis egyelőre) nem ismertek. (Az a tény, hogy a máramarosszigeti börtönbe vitték, s ott a román püspökökkel egy cellában (is) tartották, valószínűsíti, hogy a kommunista hatalom valamilyen módon tudomást szerzett az ő titkos püspökké szenteléséről is.)

A Nagyváradi Területi Katonai Ügyészség az 1953. március 19-én készült vádiratban rendelkezik (4 évi fogvatartás után!) Bogdánffy Szilárd letartóztatásáról és a Nagyváradi Területi Katonai Bíróságra küldi „hazaárulásban való szándékos bűnrészesség” címén. A bíróság 1953. április 17-én (illetőleg az ítélet kihirdetésének halasztása miatt 24-én) „hazaárulásban való bűnrészesség” címén 12 évi kényszermunkára ítélte.²¹ Bogdánffy Szilárd természetesen megfellebbezte az ítéletet.

Az egyháziakat a katonai törvényszéki tárgyaláson képviselő ügyvéd²² elmondta, hogy a pert azért készítették, mert nem írta alá az okmányt, amelyben kimondták volna a romániai katolikus egyház elszakadását Rómától.

Bogdánffy Szilárdot az áprilisi ítélethirdetést követően²³ átszállították a Capul Midia-i kényszermunka táborba, ahol a kivégzőhelynek tekintett tábor viszonyai között – nélkülözések, embertelen körülmények, verések, kínzások – egészsége olyannyira leromlott, hogy a tábor augusztusban történt felszámolásakor²⁴ átszállították a nagyenyedi börtönbe.

A bukaresti katonai bíróság az 1953. augusztus 25-i fellebbviteli tárgyaláson megsemmisítette az ítéletet²⁵ és újratárgyalásra visszaküldte a Nagyváradi Katonai Bírósághoz. Az 1954. januárjától újratárgyalt perben 1955. februárjában hozták meg a végleges ítéletet.²⁶ Ezt azonban Bogdánffy Szilárd már nem érte meg, ugyanis 1953. október 1-jén meghalt a nagyenyedi börtönben.

A börtön asztalos műhelyében dolgozó rabok bükkfából készített koporsóba helyezték.²⁷ A „Három jegenye” elnevezésű rabtemetőbe temették. Sírját a temetőben dolgoztatott rabok megjegyezték, később többen titokban felkeresték.²⁸ Exhumálását, földi maradványainak hazahozatalát a nagyváradi ordinárius és a nagyváradi plébános elhárította.²⁹ A területet a szomszédos gyár terjeszkedése folytán felszántották, így sírja többé nem létezik.

Bogdánffy Szilárdnak a letartóztatásától a katonai törvényszéki tárgyalásig eltelt négy esztendő során nagyon sokat kellett szenvednie. Rabtársai közléséből ismert, hogy milyen eszközökkel kínozták. Nyilván a fentebb említett cél érdekében vallatták elektromos sokk alkalmazásával; csigára húzták, s közben kérdezték: akarja-e még a kapcsolatot a pápá-

21 Azzal a megjegyzéssel, hogy ebbe beszámítják az 1949. április 5-e óta előzetes fogságban töltött időt.

22 Dr. Molnos Ernő.

23 Május 12-én.

24 Augusztus 16-án.

25 Megállapította, hogy az ítélet meghozatalakor súlyos formai hibákat követtek el, érdemben nem vizsgálták a „hazaárulás” vádjának elemeit, ezek valójában nem érintették az Állam Biztonságát.

26 A perben 2 – 3 évre elítélt harmadrendű, negyedrendű és ötödrendű vádlottat felmentették.

27 A koporsóra papírból kivágott keresztet erősítettek, majd a kazánból összekapart kormot oldottak fel enyves vízben, s ezzel bekenték a koporsót. Megszáradtakor levették a papírt, ott maradt a kereszt fehér alakja.

28 A papok közül: Bálint Lajos (később érsek), Matos Ferenc, Demkó Pál, Bodnár János, Dascal István.

29 Azzal hárították el, hogy a nagyváradi székesegyház kriptája vizes. Nem fogadták el Dr. Czumbel Lajos szatmári ordinárius ajánlatát sem: helyezték el a szatmári Székesegyház kriptájába, ahonnan megfelelő időben átszállíthatják Nagyváradra.

val?³⁰ A szadista börtönőrök sokszor megverték, a talpát addig ütötték, míg a seprűnyél el nem tört, büntető cellába zárták. A máramarosi bányákban dolgoztatták. A katonai bírósági tárgyaláskor az a ruha volt rajta, amelyet elfogatásakor viselt. Jilava földalatti börtönében, a bányában, a Fekete-tenger melletti köfjétskor, a Duna-csatorna építésénél télen és nyáron viselt ruha ekkor már cafatokban lógott rajta. Az egykor erős fizikumú, nagy teherbírási fiatalember szervezetét a bebörtönzés mindenütt embertelen körülményei tönkretették. A kór megtámadta a tüdejét, a nagyenyedi börtönbe szállításakor súlyos mellkasi fájdalmai voltak. Szeptember végén teljesen leromlott állapotban, magas lázzal a börtön betegszobájába vitték. A börtön orvosa azonban tudatosan nem kezelte, megtagadta tőle a szükséges gyógyszert.³¹

Bogdánfy Szilárd mindvégig megalkuvás nélkül, öntudatosan vállalta a szenvedéseket, melyeket a meggyőződéséért és hitéért kellett elviselnie. Minden megpróbáltatást panaszzal nélkül viselt el a börtönben. Ugyanakkor sohasem adta fel a reményt, hogy kiszabadul. Fogoly társaiban is – szenvedései minden helyszínén – ébren tartotta a szabadulás reményét, erősítette hitüket.

A börtön embertelen körülményei közt is sokféle tanújelét adta embertársai iránti szeretetének, naponta kereste a szeretetszolgálat lehetőségeit. Elrejtett kenyérdarabokat adott a legyengülteknek,³² a szenvedélyes dohányosoknak egy-egy cigarettát szerzett.³³ Szeretetszolgálat volt az is, ahogy – alázatosan, sohasem hivatkozva – legyengült fogolytársakat segített, legyengült rabtársa helyett cipelte a börtön raktárából kihordott 25 kg-os nehéz zsákokat, védelmébe vette a zsákok hordása közben összerogyott társát.³⁴

Az egyház felfogása szerint ő igazoltan Krisztus ügyéért szenvedett, s formálisan ugyan nem ontotta vérért, de a börtön körülményei, az elszennvedett kínzások materiálisan vértanúság, ugyanis ezek okozták a halálát.

Az embertársait mindenkor szolgálni akaró Bogdánfy Szilárd emléke maradandóan élt egykori tanítványaiban, munkatársaiban, sok-sok rabtársában. Ezért tanúskodtak személyéről, a vele történekről. Mindenkor segítő készségében bízva katolikusok és reformátusok kérték segítségét, jelen életük gondjainak, problémáinak megoldásáért közbenjáró imáját. Hitük szerint eredményesen.

---

30 Egykori fogolytársai tanúskodása.

31 A börtönorvos, Dr. Rauca, kijelentette: Nem kár érte, ha meghal, mert ő nem gyilkos, aki egy embert megöl, ő a nép gyilkosai közé tartozik.

32 Megtörtént, hogy cellájuk átkutatásakor megtalálták a nála összegyűjtött kenyérdarabokat, ezért a börtön parancsnoka összepofozta.

33 A kihallgatások során – feltehetően a vallomástételre ösztönzése céljából – olykor cigarettával kínálták a vallatott foglyot. Ilyen alkalommal juthatott egy-egy cigarettához.

34 Büntetésül a börtönőrök elverték, 72 ütést mértek a talpára.

BLESSED SZILÁRD BODGÁNYFY (1911-1953)

Present study deals with the life and personality of Szilárd Bogdánffy, episcopal secretary, episcopal councillor of the dioceses of Szatmár (Satu Mare, today in Romania) and Nagyvárad (Oradea, today in Romania). Bogdánffy was secretly enthroned as a bishop in 1949 in Romania. He was imprisoned during the Ceaușescu regime and died in prison. He was beatified in 2009. In 1939 at the time of his first imprisonment Bogdánffy was a teacher of religion. Refusing to break the seal of confession, he was expelled from the country by the Romanian authorities. As a professor of theology, later the colleague of the bishop, he successfully formed the spiritual community of the clerics. He was commissioned to lead the *seminarium minus* of the diocese founded in 1946. Bogdánffy helped to establish the relationship between the apostolic nunciature and the Greek Catholic priests refusing to convert to Orthodoxy when the Greek Catholic Church was prohibited in Romania. He refused to take part in the organisation of Roman Catholic dioceses detached from Rome. He was kept in prison for years and found guilty in a show trial.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

HAZUG VATIKÁNI „OSTPOLITIK”?

Adriányi Gábor, a tények és Mindszenty bíboros emlékiratai

Adriányi Gábor, aki 1976–2000 között a bonni egyetem egyháztörténeti tanszékének előadója volt, „lectio ultima”-ját 2000. február 3-án tartotta,¹ s ennek bővített szövegét megjelentette előbb németül, majd magyar nyelven is.² Végkövetkeztetéseinek 7. pontja:

„7. A Vatikán keleti politikája feláldozta az egyház hű fiát, Mindszenty bíborost, aki ennek a politikának az útjában állt. 1964-ben ugyanis egy ‚aid-mémoire’-ban, majd VI. Pál pápa 1971-ben személyesen is garantálta Péter János külügyminiszternek, hogy amennyiben Mindszenty bíboros kiutazhat Magyarországról,

- a) ő egyszer s mindenkorra rehabilitáció nélkül hagyja el az országot,
- b) semmit sem tesz, mond, ír, ami a Népköztársaság érdekeit sérti,
- c) nem avatkozik bele a magyar egyház ügyeibe,
- d) két éven belül meg lesz fosztva esztergomi érsekségétől, amennyiben nem hajlandó lemondani,
- e) és egy ellenőrzött helyen – kolostorban – tartózkodik.

Miközben a budapesti tárgyalások során a Szentszék 1971-ben jegyzőkönyvben biztosította Mindszentyt teljes szabadságáról Nyugaton, a fenti garanciákat előtte elhallgatta. Ezekről a magyar prímás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.”³

Adriányi professzor úr az itt nem idézett első hat pont és az itt idézett 7. pont után a következő véleményt alakította ki:

„Végkövetkeztetés: Ezek a tények a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amelyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa.”⁴

¹ Lásd: ADRIÁNYI Gábor: *Egy élet nyomában*. Kairosz, Budapest, 2007. 205.

² ADRIÁNYI G.: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.), Herne 2003. 185; Uő: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest, 2004. 250.

³ ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 212–213.

⁴ ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 213.

Az eredeti német kiadás részletesebb. A 7. pontban a következő elemek is megtalálhatók: a Vatikán elfogadta a magyar kommunista párt által már 1961-ben megfogalmazott összes feltételt, és a Pro Memoria (ahogy írja: „Aid-mémoire”) 1964. október 14-én kelt.⁵

A német szöveg további részleteket is tartalmaz: az 1971. évi budapesti tárgyalások dátuma 1971. június 25., s ezeket VI. Pál pápa 1971. október 23-án szóban is megerősítette.⁶ A magyar szövegben pedig egy kiegészítő pontosítás található: ezekről az előtte eltitkolt garanciákról a magyar prímás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.

Dolgozatunkban ennek a Mindszenty bíborosra vonatkozó 7. pontnak az elemzésére vállalkozunk:

- (1) a magyar kommunista párt által már 1961-ben megfogalmazott összes feltételt
- (2) 1964. október 14-én kelt Aid-mémoire-ban,
- (3) 1971. június 25-én kelt jegyzőkönyvben,
- (4) 1971. április 16-án VI. Pál pápa személyesen a magyar külügyminiszternek, Péter Jánosnak terjesztette elő,
- (5) s 1971. október 23-án VI. Pál pápa szóban is megerősítette.
- (6) Miközben a budapesti tárgyalások során a Szentszék 1971-ben jegyzőkönyvben biztosította Mindszentyt teljes szabadságáról Nyugaton, a fenti garanciákat előtte elhallgatta. Ezekről a magyar prímás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.

Mint látni fogjuk, e hat pont esetében nem annyira tényekről, mint inkább véleményről beszélhetünk.

ELEMZÉS KRONOLÓGIAI RENDBEN

(1) „a magyar kommunista párt által már 1961-ben megfogalmazott összes feltételt”

Nem érthető az 1961. esztendőre való utalás. Szerző Radó Polikárp OSB, a Hittudományi Akadémia liturgia professzorának római útjára utal, aki 1961 nyarán tolmácsolja Rómában a magyar kormány készségét a tárgyalások fölvételére.⁷ A kormány feltételei Szer-

5 „Sie opferte den treuesten Sohn der Kirche und der Nation, Kardinal Mindszenty, indem sie alle die schon 1961 formulierten Bedingungen der ungarischen kommunistischen Partei in der Mindszenty-Frage akzeptierte. Namentlich das Aid-mémoire des Heiligen Stuhles vom 14. Oktober 1964...” ADRIÁNYI, G.: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 150–151. – A német változatban ezen túl utalást találunk Mindszenty bíboros 1990-ben történt rehabilitálására. Bár ez elterjedt nézet, meg kell jegyeznünk, hogy a rehabilitálás kérdése eléggé összetett. Tulajdonképpen a vádak eljuttatásáról beszélhetünk, a valutázás kérdésében pedig felemás megoldás született. Lásd: SOMORJAI Á. – ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008. 164. skk. (Az elsodort harmadik per – törvényes időhúzás 1989 őszétől című fejezet.)

6 „Währenddessen garantierte der Heilige Stuhl protokollarisch am 25. Juni 1971 und Paul VI. auch mündlich am 23. Oktober 1971 Kardinal Mindszenty seine Freiheit und sein Verbleiben im Amt als Erzbischof von Esztergom und Primas von Ungarn.” ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 151.

7 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 35., Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 33. – Radó Polikárp OSB, panonhalmi bencés, a budapesti Hittudományi Akadémia liturgia tanszékvezető professzora volt és Rómában

ző szerint 1962. július 30. óta ismertek.⁸ Mons. Casaroli kezdte meg a tárgyalásokat Budapesten 1963. május 7-én.⁹ Olvasatunkban Szerző nem dokumentálja ezt az utalását: „1961-től kezdődően”, egészen az 1967. esztendőig.

(2) „egy 1964. október 14-én kelt ‘Aid-mémoire’-ban”

A magyar változat 82. oldalán, a német eredeti 66. oldalán, Szerző másik dátumra utal, 1967. október 14-re. Ennek a vatikáni Aide-mémoire-nak a létezése egy 1991-ben publikált forrásból ismeretes.¹⁰ Az Apostoli Szentszéknek ezt az emlékeztetőjét a következő pártdokumentum foglalja össze: „Javaslat a Politikai Bizottságnak a Mindszenty ügyben folytatandó tárgyalások irányelveire”. Ebben a következőket olvassuk:

„Casaroli 1967. október 14-i keltezéssel Emlékeztetőt adott át Száll elvtársnak, mely szerint: a pápa kívánsága, hogy adjuk meg a lehetőséget Mindszentynek, hogy elhagyja az országot; a Vatikán kész a Népköztársaság Elnöki Tanácsa előzetes hozzájárulását megvárva, teljes jogú apostoli kormányzót kinevezni az esztergomi érsekség élére a jelenleg funkciót gyakorló püspökök közül; a pápa mint a katolikus egyház legfőbb vezetője teljes befolyását latba veti, hogy Mindszenty, miután elhagyta az országot, ne avatkozhasson be a magyar egyház életébe, ne nyilatkozzon »a Magyar Népköztársaság és Kormányával szemben«, tartózkodjon ellenséges tevékenységtől, és ne akadályozza a magyarországi katolikus egyház működését.

Casaroli az Emlékeztető átadásakor kiegészítésképpen többek között kifejezésre juttatta: az Emlékeztetőt a pápa jóváhagyta, de nem ismerve a Magyar Kormány álláspontját és Mindszenty szándékát, az anyagot szándékosan általánosan fogalmazták, amely így tárgyalások alapjául szolgálhat. A garanciák megfogalmazásánál a pápa személyes kötelezettségét azért emelték ki, hogy így a garancia a legmagasabb színvonalon biztosítva legyen. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a garancia nem személyes, hanem intézményes, amely a Szent-széket is elkötelezné, amit készek írásbeli szövegezésnél világossá és egyértelművé tenni. Megismételte azt is, hogy formálisan nem tudnak kötelezettséget vállalni, hogy Mindszenty minden nyilvános szereplését pápai engedélykéréshez kössék, de Mindszentynek minden esetben a pápával előzetesen kell konzultálnia, s így gyakorlatilag biztosítható, hogy Mindszenty ne tegyen politikai nyilatkozatot, illetve ilyen ne kerülhessen nyilvánosságra.”¹¹

Elfogadható Szerző nézete, hogy a Vatikán már korábban kész volt a magyar kormánnyal való megállapodás aláírására, hasonlóképpen ahhoz, amelyet 1971. szeptember

---

publikálta egyik fontos művét: *Enchiridion Liturgicum Conplectens Theologiae sacramentalis et dogmata et leges*. I–II. Herder, Róma 1961. 1962².

8 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 45., Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 49. Szerző a következő forrásközlést használja: *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA-követségen*, Szerk. ÖLMOSI Zoltán, Budapest 1991.

9 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 43., Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 44. Szerző itt Agostino Casaroli emlékiratait idézi.

10 ÖLMOSI: *Mindszenty és a hatalom*, XXII. sz. dokumentum, 126. skk.

11 Idézetet lásd: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 66; Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 82–83; vö.: ÖLMOSI: *Mindszenty és a hatalom*. 126–127; lásd még: *A Szentzsék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, szerk. SZABÓ Csaba, Budapest, 2005. 105. sz. irat, 340. skk; SOMORJAI – ZINNER: *Majd' halálra ítélve*, i. m. 336. sz. dokumentum, 1090–1091.

9-i dátummal ténylegesen aláírt. Ezt magyar kormánydokumentum igazolja, melyet 1991 óta ismerünk. Megjegyzésünk csupán ennyi: a dátum nem 1964, hanem 1967. október 14., ahogy a német változatban helyesen található.

(3) „1971. június 25-én kelt jegyzőkönyvben”

A „jegyzőkönyv” (németül: „protokollarisch”), amelyről szó van, Mons. Zágon József Pro Memoriája, aki Mons. Giovanni Chelivel együtt hivatalos vatikáni kiküldetésben érkezett Budapestre, hogy tárgyaljon Mindszenty bíborossal a budapesti amerikai nagykövetségen, annak elhagyása feltételeiről. Ezt a Pro Memoriát éppen Adriányi professzor úr tette közzé,¹² de nem teljes szövegét: hiányzik a június 27-i rész.¹³

Ennek a Pro Memoriának a vitatott pontjait 1974-ben maga Mindszenty bíboros tette közzé emlékirataiban.

Meg kell jegyeznünk: Mindszenty bíboros azt írja emlékirataiban, bár a Szentatya személyes küldötte kérte, hogy írja alá, ő megtagadta ezt. Ám ha egy Pro Memoriát nem írnak alá, az azt jelenti, hogy nincs jegyzőkönyv értéke.¹⁴

(4) „1971. április 16-án VI. Pál pápa személyesen a magyar külügyminiszternek, Péter Jánosnak” terjesztette elő

Hogy mit mondott a pápa a magyar külügyminiszternek, azt egy forrásból tudjuk, a külügyminiszteri beszámolóból, amelyet az MSZMP KB PB-nek nyújtott be, és amely megjelent 1991-ben.¹⁵ Adriányi hosszan idézi.¹⁶

E helyen csak a következőkre szorítkozunk: A beszámoló szerint a pápa volt az, aki felemlítette Mindszenty bíboros helyzetét, miszerint annak megoldása évek óta egyik legnagyobb gondja. Majd, a miniszteri beszámoló szerint, VI. Pál volt az, aki valahol kolostorban akarta elhelyezni a bíborost kiutazását követően, s megfelelő egyházi rendszabályokkal megtiltanak neki minden nyilvános szereplést.

12 Az 1971. június 25–26-i Pro Memoria szövegét közölte: ADRIÁNYI, G.: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: *Mindszenty József emlékezete*, szerk. TÖRÖK József (Studia Theologica Budapestinsia 13), Budapest, 1995. 81–85; faksimilében: MÉSZÁROS Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, sajtó alá rendezte HETÉNYI VARGA Károly, Abaliget, 2000. 181–184. Lásd még: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 70–74; uő: *A Vatikán keleti politikája*, 89–95.

13 Ennek létezése ismerhető Alfred Puhán amerikai nagykövet megjegyzéséből, amelyet John A. Bakerhez, a washingtoni külügyminisztérium Európai Hivatala igazgatójához 1971. július 8-án kelt levelében tett, lásd: „His Eminence Files”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives*, 15 (1971) – *Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen. Követségi levéltár 15 (1971)*, szerk. SOMORJAI Á., Budapest 2008. 147–148.

14 Az eredeti magyar szövegben is a „jegyzőkönyv” szót találjuk, lásd: MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Toronto 1974. Az idézeteket a budapesti negyedik újranyomásból vettük: 1989. 477.

15 Az 1971. április 19-i beszámoló szövegét lásd: ÓLMOSI: *Mindszenty és a hatalom*, XXV. sz. dokumentum, 137–143. Lásd még: SZABÓ: *A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai*, 124. sz. irat, 407–411; SOMORJAI – ZINNER: *Majd' halálra ítélve*, i. m. 340. sz. dokumentum, 1112–1117.

16 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 67–68; uő: *A Vatikán keleti politikája*, 84–86.

Ebben az összefüggésben egyetértünk Szerzővel, hogy az Apostoli Szentszék, nevezetesen a Pápa, 1971 áprilisában kifejezte volna készségét, hogy az 1967-ben már elfogadott és az 1971. szeptember 9-én aláírandó megállapodás feltételeihez tartsa magát.

(5) s „amelyet 1971. október 23-án VI. Pál pápa szóban is megerősített”

Emlékirataiban Mindszenty bíboros a következőképpen írja le VI. Pál pápával való utolsó találkozását:

„A Szentatyával ezen a napon ismét együtt mondtam a reggeli szentmisét, amelyen a Rómában élő magyar papok és szerzetesek magyar egyházi énekekkel vettek részt.

A szentmise után a sekrestyébe vonultunk, ahonnan a pápa mindenkit kiküldött. Azután felém fordulva, latin nyelven ezeket mondotta. Te vagy és maradsz az esztergomi érsek és Magyarország primása. Munkálkodj, s ha nehézségeid lesznek, fordulj Hozzánk mindenkor bizalommal!¹⁷

Ezután beszólitotta Mgr. Zágont, akinek jelenlétemben olasz nyelven ezeket mondotta.

»Ajándékba adom Őeminenciájának bíborosi mantellomat, hogy a hűvös országban védje a hidegtől és jelképül annak a meleg szeretetnek és nagyrabecsülésnek, mellyel személye iránt viseltetem.«

Mgr. Zágont felhatalmazta a Szentatya arra, hogy velem közölje: ügyemet semmiféle vonatkozásban nem rendelte alá más dolgoknak; s »a bíborost mindig esztergomi érseknek és Magyarország primásának tekinti.«¹⁸

Ezeket a szavakat utóbb a bíborosnak 1974. január 6-án VI. Pálhoz intézett levelében találjuk meg, amelyben leírja, miért nem mondhat le érseki székéről:

„Nem tudom leírni, mennyire megrendített Szentséged levele. Harmadik elfogatásom 25. évfordulóján kaptam meg. Azok után, amik kijövetelem körül történtek és azon írásbeli és szóbeli biztosítékok után: »Tu es archiepiscopus Strigoniensis, Primas Hungariae«, melyekkel egyedül voltam képes népem egyházhu fiai és lelkiismeretem előtt a számkivetést vállalni, semmiképpen sem várhattam ilyen értesítést.»¹⁹

Szerző tényként fogadja el a bíboros álláspontját: „VI. Pál pápa... a Sixtusi Kápolna sekrestyéjében mondott kijelentés ellenére »Te esztergomi érsek, Magyarország primása

17 Adriányi ezt a kiemelt két mondatot idézi, lásd: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 90; uő: *A Vatikán keleti politikája*, 120. Szerző tévesen írja, hogy a helyszín a Sixtuszi kápolna lett volna, ténylegesen a Matild-kápolna volt, ez időben a pápai magánkápolna (mai neve: Redemptoris Mater kápolna). Mindszenty a pápai magánmisén koncelebrált; fényképfelvételek is tanúsítják a helyszínt.

18 MINDSZENTY: *Emlékirataim*, i. m. 402.

19 „Haud exprimere possum quantopere commotus sum litteris Sanctitatis Tuae die 18 Decemberis 1973 datis, quae ad me tantum die 30 Decemberis eiusdem anni – ipso 25. anniversario incarcerationis meae – pervenerunt. Ex circumstantiis discessum meum antecedentibus et subsequentibus, imprimis ex promissionibus et affirmationibus in scriptis et in verbis expressis – »Tu es archiepiscopus Strigoniensis, primas Hungariae« – nullo modo conicere potuissem: veniunt tempora, in quibus eo exsul patriae etiam a sede mea archiepiscopali hoc modo amovear.” – Mindszenty bíboros 1974. január 6-án kelt levele VI. Pál pápához. Adriányi a bíboros titkáranak napi jegyzeteiben található magyar nyelvű szövegváltozatot idézi, lásd: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 2004. 157. sk. Ezt a szövegváltozatot lásd: SOMORJAI Á.: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, Pannonhalma 2008. 43–44. E kötetben részleteztük a datálás bizonytalanságait és megadtuk a szöveg levéltári jegyzetét.

vagy és maradsz».²⁰ Az emlékiratok szövegét veszi át. Forrása Mons. Zágon József szóbeli közlése, amelynek alapján Adriányi úgy tudja, hogy a Pápa ezt a szót is mondta volna: „mindig”. Mons. Zágon ebben az összefüggésben fontos tanú, mert a Pápa tolmácsa. Ő bizonyára meg is győződött a szó elhangzásáról, hiszen Pro Memóriában is leírta.²¹ A megoldás azonban alighanem bonyolultabb. Agostino Casaroli emlékirataiban úgy magyarázza ezt, hogy Mons. Zágon alighanem júniusi feladatainak szellemében értelmez:

„A pápa egyértelműen visszautasította, hogy a bíboros Magyarországról való távozásának alárendelje az egyházi hivatalról való lemondását... De ez nem jelentette azt, hogy kötelezettséget vállalt volna, hogy az átélt üldözések és az elviselt szenvedések miatt annyira tisztelt bíboros státuszához soha senki nem nyúlhat hozzá. Ahhoz a státuszhoz, amely nemcsak vallási, hanem politikai-nemzeti jellegű maradt továbbra is.”²² Majd így folytatja: „A pápa jelenidőben beszélt, és került a »mindig«-et, amely Mons. Zágon szavai között szerepelt.”²³

Casaroli, továbbá, egy másik megfontolandó tényként említi: „A pápa az 1973. november 1-jén a bíboroshoz írt saját kezű levelében – bár hosszasan kifejti indokait, amiért annak lemondását javasolja – semmi utalást nem tesz előzetes biztosítékokról vagy vállalásokról, amelyeket később vissza kellene vonnia. Megmagyarázhatatlan is lenne a biztosítékokról és a kötelezettségvállalásokról való hallgatás, amennyiben lettek volna ilyenek; s ráadásul ezekre a bíboros bizonyosan emlékeztetett volna válaszában.”²⁴

Alighanem döntő lehet az a körülmény, hogy a bíboros, amikor 1973. december 8-án kelt hosszú levelét írja VI. Pálnak, amelyben részletesen kifejti indokait, miért nem mondhat le, az aláírásnál egy szokatlan és ünnepélyes formulát használt: „aki hazája elhagyásának feltételeként és Öszentsége 1971. október 23-án kimondott szavai szerint esztergomi érsek, Magyarország Primása”²⁵ Fölvethető a kérdés, hogy a bíboros, ha meg volt győződve arról, hogy a Pápa kiejtette e szót: „mindig”, nem írta volna ide? Ez közvetett érv arra, hogy a „mindig” szót a Pápa nem ejtette ki ajkán ez alkalommal.

A „mindig” szó fontossága alighanem akkor derül ki, amikor arról van szó, hogy mégsem mindig, tehát akkor, amikor a fölmentésről komoly szó esik. És éppen ez a periódus,

20 ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 157. sk. Németül: „Trotz seiner Beteuerungen in der Sixtinischen Kapelle bei der Verabschiedung Mindszentys mit den Worten: «Tu es et restas Primas Hungariae, Archiepiscopus Strigoniensis »...”, uő: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 115.

21 Ez faksimiléban megtalálható Mészáros Tibor napi jegyzeteiben, a 675. oldalon. A Frankfurter Allgemeine Zeitung 1974. szeptember 18-i 216. száma (10–11. oldalak), amely bő részletet hoz Mindszenty megjelenés előtt álló emlékirataiból, ezt a dokumentumot német nyelven is közli.

22 CASAROLI, Agostino: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–89)*, Budapest 2001. 161.

23 *I. m.*, 162.

24 *I. m.*, 162. Megjegyezzük, hogy Szerző ismeri Casaroli bíboros emlékiratait, de nem foglalkozik ezekkel a megfontolásaikkal, csak arra szorítkozik, hogy Casaroli elutasította a gondolatot, hogy a pápa kimondta volna a szót: „mindig”. Vö. ADRIÁNYI: *A Vatikán keleti politikája*, 120. A német változat részletesebb, a jegyzetben hozzáfűzi, hogy a „mindig” szót Mindszenty bíboros sohasem használta, csak Mons. Zágon. Ebben az összefüggésben teszi föl a kérdést, mi lett volna a „restas” ige értelme. (Das Wort „immer” wurde von Mindszenty nie gebraucht, wohl aber von Msgr. Zágon. Casaroli leugnet die Aussage zwar nicht, bestreitet jedoch, daß Paul VI, damit eine Zusage für die Zukunft gegeben habe... Was hätte jedoch das Verbum „restas” zu bedeuten gehabt? in: ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 91. 257. j.)

25 „qui ex conditione discessus sui et secundum voces Sanctitatis Tuae vale dicentes die 23. octobris 1971 prolatus Archiepiscopus Strigoniensis, Primas Hungariae.” Mindszenty József 1973. december 8-án kelt levele VI. Pál pápához. Lásd: SOMORJAI: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, 40.

1973 vége, 1974 tavasza az, amikor az emlékiratok vonatkozó részei készülnek. Mint ismeretes, az emlékiratok kéziratát a bíboros 1974 húsvétján zárta le.

A Pápa tehát, olvasatunkban, nem valószínű, hogy hozzáfűzte volna ezt a szót: „mindig”, azaz, hogy Mindszenty bíboros mindig esztergomi érsek marad.²⁶

(6) „...Miközben a budapesti tárgyalások során a Szentszék 1971-ben jegyzőkönyvben biztosította Mindszentyt teljes szabadságáról Nyugaton...”

Mint fentebb tárgyaltuk, nincs szó jegyzőkönyvről. Hozzáteesszük: a bíboros emlékirataiban nincs utalás teljes szabadságról Nyugaton. Mons. Zágón Pro Memoriájának szövege ezekkel a szavakkal zárul:

Ebben a Szentatya személyi küldötte megbeszélésünk összefoglaló eredményeit a következőkben próbálta összegezni: „Eminenciád az 1–4. pontok alatti feltételeken kívül szabad emberként jöhet külföldre.”²⁷

„...a fenti garanciákat előtte elhallgatta. Ezekről a magyar primás csak tizenöt hónappal később, Bécsben értesült.”

A garanciák elutasítása első esetben az emlékiratokban olvasható:

Nekem aztán tudomásomra hozták a bécsi nuncius útján 1972. október 10-én, számkivetésem 13. hónapjában, hogy a Szentszék a magyar kommunista rezsimnek 1971 nyarán garanciát adott arra, hogy én külföldön semmi olyat nem teszek vagy mondok, ami a magyar kommunista rendszert „ingerelhetné.” Azt feleltem, hogy 1971. június 25–28 közt lefolyt tárgyalásaink alatt a Szentatya személyi küldötte ezt, a hivatásomat súlyosan érintő tényt, nem említette meg előttem.²⁸

A Szerző által 15 hónapnak tartott időszak az emlékiratokban helyesen 13 hónapként jelenik meg. Valóban, a bíborosnak Nyugatra érkezésétől, azaz 1971. szeptember 28-tól, amikor elhagyta az amerikai nagykövetséget, 1972. október 10-e 13 hónapra van.²⁹

Időrendben még korábbi Mindszenty részéről e körülmény említése Mons. Csertő Pro Memoriájában, amely a bíborossal 1972. november 7–9. között folytatott bécsi tárgyalásáról készült.³⁰

26 Ez a véleménye a következő szerzőnek: NÉMETH László: *VI. Pál és Mindszenty József*, in: *Vigilia* 63 (1998) 247–252. – Számunkra még mindig szokatlannak tűnik a „mindig” szó esetleges használata ilyen alkalomból. Mindig: azaz, a halála után is? Ez természetesen kizárva. Esetleges várt és kért lemondása után is? Vagy: „mindig”, abban az értelemben, hogy nem lesz elmozdítva, ahogy általában értjük ezt a szót?

27 MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 477.

28 MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 489.

29 Hogy ez számkivetés (számkivetés) volt-e, ezt metaforikusan értjük. Mint másutt kifejtettük, a bíborost elsősorban az motiválta, hogy külföldön kiadásra készítheti elő emlékiratait. Lásd: SOMORJAI – ZINNER: *Majd' halálra íélve*, i. m. 157–159.

30 ADRIÁNYI: *Die Ostpolitik des Vatikans*, 102–112. (németül). Uő: *A Vatikán keleti politikája*, 146–153. (magyarul).

A magunk részéről azonban ellenvethetjük, hogy van nyoma annak, hogy a közlés dátuma korábbi. A bíboros másodtitkára, Mons. Mészáros Tibor, 2000-ben megjelent napi jegyzeteiben följegyzi Dr. Vecsey József első titkár szavait:

„Tegnapelőtt [azaz 1973. november 18-án] mondta el Vecsey, hogy a primás Bécsbe jött után, 1971. dec. 14-én a bécsi nuncius, Opilio Rossi az első levelet hozta a Szentszéktől azaz a figyelmeztetéssel, hogy a primásnak tartózkodnia kell minden politikai megnyilatkozástól, különösen az otthoni rendszernek olyanfajta elítélésétől, még ha igaz is, amely miatt a rendszer megorrolhatna...”³¹

Ugyancsak Mészáros Tibor napi jegyzeteiben fakszimilében található egy másik Pro Memoria, a bíborosnak és Mons. Zágonnak szintén az amerikai nagykövetségen tartott találkozója alkalmából. Ennek dátuma: 1971. július 14. és 16.³² Ebben azt látjuk, hogy a bíboros még feltételekkel állt elő, Magyarországról való távozása ellentételezéseként.³³ Mons. Zágón viszont megjegyzi, hogy az 1971. június 28-án a pápának írt levelét követően már nem lehetnek feltételei. Az Apostoli Szentszék fog ügyében tárgyalni a magyar kormánnyal. A bíboros tehát tudhatta, hogy nem tekintik tárgyalófélnek, mint az elmúlt években. S mint láttuk, nem 1972. október 10-én tudta meg, hogy aláírták ügyében a megállapodást, hanem 1971 decemberében, sőt szeptember legvégén vagy október legelején, amikor elolvasta a L'Osservatore Romano szeptember 29-én délután megjelent vezércikkét.

Adriányi professzor úr, mint látható, az emlékiratokra támaszkodik, ugyanakkor vannak más források is, amelyek eltérő információkkal szolgálnak.

Az emlékiratok olyan irodalmi műfaj, amelyben az emlékező saját verzióját tárja elő. Az a tény, hogy esetünkben Szerző egyedüli forrásként használja, aggodalomra ad okot. A történész számára fontos, hogy az emlékiratokban található információkat más forrásokkal is összehasonlítsa.

AZ 1971. SZEPTEMBER 9-I MEGÁLLAPODÁS

A megállapodás szövege ismételtlen megjelent nyomtatásban, első alkalommal csak húsz esztendővel az események után.³⁴ A mellékletben a bíboros távozásakor kiadandó hivatalos közlemény szövegében és közzététele pontos időpontjában állapotnak meg a felek: „A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szentszék közötti megállapodás alapján Mindszenty József bíboros ma véglegesen elhagyta Magyarország területét és Rómába utazott.”³⁵ A Magyar Kormány képviselőjének emlékeztetőjében közli az Apostoli Szent-

31 Mészáros: *A száműzött bíboros szolgálatában*, 148. Idézi: SOMORJAI Á.: „Az igazság szabaddá tesz titeket.” *Adriányi Gábor Ostopolitik-monográfiája kapcsán*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19 (2007) 219–224. Itt: 221. – A pápai levél dátuma 1974. december 14. A nuncius ezutáni napokban, lehet, hogy még karácsony előtt, de lehet, hogy utána kézbesítette azt.

32 Fakszimilében: Mészáros: *A száműzött bíboros szolgálatában*, 185–187. Erről a második Pro Memoriáról a történetírás, úgy tűnik, megfeledkezett.

33 Az amerikaiak őrizték meg ezeket az iratokat. Lásd: *His Eminence Files*, 168–172.

34 ÓLMOSI: *Mindszenty és a hatalom*, XXXIV/a sz. irat, 170–173.

35 Lásd: L'Osservatore Romano, 1971. szeptember 29.: Il Cardinale Giuseppe Mindszenty a Roma. Újabbán még: BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlat Magyarországon, 1790–2005*.

székkal, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a bíborost kegyelemben részesítette és mentesítette az 1949. február 8-i ítéletben hozott büntetés és annak következményei alól. Ennek második pontjában pedig rögzíti óhaját: „A Magyar Népköztársaság Kormánya megértve a kérdés teljes megoldásának bonyolultságát, bizalommal várja, hogy az Apostoli Szentszék, amint erre alkalom nyílik – ilyennek látszik 1972. március hava, amikor Mindszenty József bíboros betölti 80. életévét – megfelelő intézkedéseket tesz annak érdekében, hogy Mindszenty József formálisan is lemondjon az esztergomi érseki székről és az esztergomi egyházmegye vezetése véglegesen megoldódjék.” Mindezt a Vatikán képviselőjének emlékeztetője egészíti ki: „Annak elvártában, hogy az esztergomi érseki szék kérdése véglegesen megoldódjék, a Szentszék kész kinevezni Öccellenciája Főtisztelendő Kisberk Imre püspök urat, a jelenlegi székesfehérvári apostoli kormányzót, »sede plena« apostoli kormányzóvá az esztergomi főegyházmegye élére, mindazokkal a jogokkal és kötelességekkel, amelyekkel egy megyéspüspök rendelkezik.”

Az Apostoli Szentszék tehát nem írt alá olyan kitételt, hogy a bíborost két évvel később lemondatják esztergomi érseki címéről, ha önként nem mondana le; ez a feltételezés a megállapodás második mellékletének értelmezéséből következhet, amely a magyar kormány óhaját rögzíti, de nem így: „két éven belül”. A magyar fél másik dátumot tart szem előtt: azt, hogy a bíboros alig több mint fél éven belül betölti 80. életévét.

Az általunk vizsgált szempontok alapján elmondható, hogy Adriányi professzor úr nem tényeket rögzített, csak véleményt, adott esetben pontatlanul.

Fennmarad még néhány megválaszolandó kérdés, így pl. az Apostoli Szentszék álláspontja a bíboros külföldi hallgatásáról.

A bíboros emlékiratai számüzetésről, számkivetésről szólnak, és mint fentebb jeleztük, mi ezt metaforikusan értjük. Azt is láthattuk, hogy a bíboros nem volt már tárgyaló fél, a tárgyalást a három kormány, pontosabban két kormány folytatta le egymással. Ahhoz, hogy az amerikai nagykövetség kapujától eljusson a magyar határig, a bíborosnak magyar területen kellett áthaladnia, és ehhez szükség volt a magyar kormány beleegyezésére. A magyar kormány azt a feltételt szabta, hogy a bíboros távozásához akkor járul hozzá, ha külföldön nem folytat ellenséges propagandát. Ezt a feltételt Szerző első alkalommal egy 1962. évi forrásban találja meg, és ez nem is módosul egészen a megállapodás aláírásáig. Az Apostoli Szentszékre várt az a hálátlan feladat, hogy a bíboros nevében is aláírja a megállapodást. De ez a kiút az „egyedüli és tarthatatlan állapotból” (az amerikaiak visszatérő kifejezése) logikusan következik abból a tényből, hogy éppen a bíboros kért menedéket az amerikaiaktól 1956. november 4-én. 15 évig tartott ez a kínos helyzet és azóta várt megoldásra.

A szolid tudományos bizonyítás csak az ötezer oldalnyi amerikai anyag és más vonatkozó források áttanulmányozását követően kísérelhető meg.³⁶

A mi olvasatunkban tehát igen nagy a tétje annak, hogy behatóan vizsgáljuk Mindszenty bíboros ügyét: ez teszi lehetővé azt, hogy kritikával illethessük a vatikáni keleti politikát érő vádakot.

(História Könyvtár, Okmánytárak 2.) Budapest 2006. 228. sz. 1119–1121; SOMORJAI – ZINNER: *Majd' halálra ítélve*, i. m. 352. sz. dokumentum, 1144. sk.

36 A teljes amerikai levéltári anyag ennél több. Az ötezernyi oldalt már a budapesti nagykövetségi levéltárban őrzött iratok is kiteszik, ezt egészítik ki a State Department más hivatalainak anyagai, és nem utolsósorban az elnöki levéltárak fondói. A budapesti anyagból az utolsó esztendő dokumentumaira lásd: SOMORJAI: *His Eminences Files*.

Szerző végkövetkeztetésének kritikus elemzése során egy újabb értelmezésre juthatunk:

Az Apostoli Szentszék nem áldozta fel és nem távolította el az Egyház hűséges fiát, Mindszenty bíborost. A magyar történelem volt az – történetesen 1956 forradalmának elbukása –, ami a bíborost arra készítette, hogy menedéket³⁷ keressen a budapesti amerikai követségen és ott maradjon 15 éven át. Az Apostoli Szentszék, keresve a kiutat és látva, hogy ez a helyzet nem válik az Egyház javára Magyarországon, arra kényszerült, hogy tárgyaljon a kérdésről a magyar kormánnyal.

Az Apostoli Szentszék – miután kifejezte készségét, hogy elfogadja a magyar kormány feltételeit – 1971. szeptember 9-én aláírta a megállapodást, amelyet egyik részről Miklós Imre, másik részről Mons. Giovanni Cheli, mindketten kormányuk teljes jogú megbízottjai írtak alá. A vatikáni fél beleegyezett, hogy a bíboros nem részesül rehabilitációban (helyes megállapítás), hogy nem tesz és nem nyilatkozik a Magyar Népköztársaság érdekei ellen (helyes megállapítás), hogy nem avatkozik bele az Egyház ügyeibe Magyarországon (helyes megállapítás), de nem írta alá, hogy két éven belül a bíborost lemondásra kényszeríti esztergomi érseki címéről, ha nem lesz kész önként lemondani. Ezen túlmenően az Apostoli Szentszék nem írta alá azt a feltételt, hogy ellenőrzött helyen, kolostorban helyezik el a bíborost.³⁸

Az Apostoli Szentszék nem biztosította a bíborost sem jegyzőkönyvben, sem Pro Memóriában, hogy Nyugaton majd teljes szabadságnak örvendhet. A bíboros emlékirataiban sem olvashatunk erről. Az Apostoli Szentszék nem titkolta el a garanciákat a bíboros előtt, akivel Mons. Zágon a magyar kormánnyal való megállapodás aláírása előtt kb. egy hónappal közölte már, hogy feltételeit már nem vehetik figyelembe, továbbá azt is, hogy a tárgyalásokat a Vatikán folytatja a magyar kormánnyal. Végül, Rossi nuncius, a bíboros másodtitkára, naplójának főjegyzése szerint már 1971. december közepén közölte a magyar kormánnyal való megállapodás létezését és feltételét, nem pedig „tizenöt”,³⁹ sem „tizenhárom”⁴⁰ hónappal a Bécsbe érkezés után (1972. október 10-én, mint a bíboros írja.). Az emlékiratok nem tévednek az apostoli nuncius személyében, de tévedhetnek a pontos dátumban.

Dolgozatunkban Adriányi professzor úr nézeteit szembesítettük azokkal a forrásokkal, amelyek részben már ismertek voltak 2000. február 3-án is (Szerző lectio ultimájának dátuma), részben pedig azóta kerültek nyilvánosságra és monográfiája mindkét nyelvű változatának megjelenésekor ismereteseek lehettek. Véleményünk szerint a sommás ítélet felülvizsgálatra vár, és nagyobb óvatosságra int a „tények” szó használatakor.

37 Az amerikaiak által leggyakrabban használt kifejezés: „refuge”, vagyis „menedék”, de igaz, hogy főleg az első években használták ezt a kifejezést is „asylum”, vagyis „menedékjog”. Ezt a kérdést alaposabban is meg kell vizsgálni, de úgy tűnik, igen sok szöveg igazolja megállapításunkat.

38 Péter János külügyminiszter beszámolója szerint, mint fentebb tárgyaltuk, ez VI. Pál Pápa gondolata lett volna, de nem található a megállapodás szövegében.

39 Adriányi tévesen számítja a hónapokat.

40 Mindszenty bíboros emlékirataiban pontosan számolja a hónapokat.

VATICAN “OSTPOLITIK” – LYING?

PROF. GABRIEL ADRIÁNYI, THE FACTS AND THE MEMOIRS OF CARDINAL MINDSZENTY

Prof. Gabriel Adriányi, held his “lectio ultima” February 3, 2000 in the University of Bonn. His conclusion was: “These facts testimony that the »Ostpolitik« of the Vatican was not sincere – we have to declare: lying –, and this is without precedent during the whole history of the Papal Diplomacy.” – This was published in both German and in Hungarian versions in 2003 and 2004 (Adriányi, *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty*, Herne 2003. 185; Idem, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest 2004. 250.).

In this analysis this thesis is questioned and proved that this standpoint contains several inconsistencies and doesn’t consider the literature published after 1991 onwards. A great deal of sources, published before and after 2000 and 2004 make possible another view about this question, even in the case of the Memoirs of Cardinal Mindszenty, the main source of this view, so the Papal Diplomacy cannot be declared as lying. The “facts” result not to be facts, but only a personal view.

MSKOLCZY AMBRUS

MODERNITÁS ÉS VALLÁSOSSÁG

A román *Báránkyától* a magyar *Cantata profanáig**

A modernitás valahol a reformáció táján kezdődik, és azzal ér véget, amikor elveszti varázsát a haladás mítosza, miután a fasizmus és a kommunizmus a maga módján instrumentalizálta és kompromittálta. A modernizmus a modernitás terméke, lázadás a modernitás ellen, és egyben elfogadása, felhasználása, kisajátítása a modernitásnak. A modernitás hadat üzent az egyházaknak, a tételes vallásoknak is, de a maga módján vallásosságot erősítette. A vallásosság új és új formákban jelentkezik, át- és áthatja a modernizmus különböző megnyilvánulásait egészen a patológikus szélsőségekig, közben pedig minden korábbinál vetette fel folklór, művészet és politika viszonyát. Az alábbiakban a modern mítoszképzés két egymással összefüggő fejezetét szeretném bemutatni, közelebbről azt a problémát vizsgálva, hogy a folklór milyen ihlető erővel hatott a politikában és a művészetben, és fordítva politika és művészet miként meríthet ihletet a folklórból? E szer-tegázó kérdéskör vizsgálatában a román *Báránkyá* című népballada és a magyar *Cantata profana* a szarvasokká változott vadászfiúk történetével – *sit venia verbo* – kísérleti lóként szolgálhatnak. A két mű egyazon közös népi világból két külön világ értelmiségi világba vezet, ugyanakkor a román *Báránkyá* című népballada jelentéséről szóló viták segíthetnek a *Cantata profana* értelmezésében. Kérdés: miként? Miként alakult két konkrét esetben a modernitás és vallásosság viszonya?

* A dolgozat – a Hagyományok Házában 2012. április 24-én – tartott – Folklór, művészet, politika című – előadás írásos változata, amely az alábbi munkáim tanulságainak összefoglalásával készült az OTKA (85962) pályamunka keretében: *Lélek és titok. (A „mioritikus tér” mítosza avagy Lucian Blaga történelem-szemléletéről)* Budapest, Kortárs Kiadó, 1994.; *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán.* Bp., Universitas Kiadó, 2000.; *Szellem és nemzet. Babiits Mihály, Eckhardt Sándor, Székfi Gyula és Zolnai Béla világáról.* Bp., Napvilág Kiadó, 2001.; *A szarvasfiúk „rejtélye”. A kolindától a Cantata profanáig.* Bp., Lucidus Kiadó, 2010.; Mircea Eliade, „Nép-himnusz”-a. *Holmi*, 2011. XXIII. évf. 1. sz. 50–74.; Cine salvează pe Miorița. *Observator cultural*, 2011. XII. évf. 321. sz. jún. 16–22. 16–17. (http://www.observatorcultural.ro/Cine-salveaza-Mioriita*articleID_25493-articles_details.html); (Ennek bővebb magyar változata: Ki menti meg *A báránkyát*? – avagy 150 esztendő román eszmetörténete. *Székelőföld*, 2011. 15. évf. 4. sz. 109–121. A cikk a *Történelmi Szemle* Szász Zoltán köszöntő számába készült, de nem fért be oda...) „Tiszta forrás” felé... *Közelítések Bartók Béla és a Cantata profana világához.* Bp., Gondolat, 2011. (Ennek néhány mozzanatát összefoglalja: Mit üzen a Cantata profana? *Az év esszéi.* Szerk. Rosonczy Ildikó. Bp., Magyar Napló, 2011. 115–137.) *A pász-tor bölcsessége és egy népballada színváltozásai (A báránkyá útja Sovejától Párizsig és vissza: fejezetek 150 esztendő román eszmetörténetéből a romantikus nacionalizmustól napjainkig)* Kézirat pályázat alatt...

De mielőtt erre térnék, ki kell töltenem a kutatási engedélyemet, hiszen olyan világban élünk, ahol minden fel van parcellázva, olyannyira, hogy ha Hitlerrel, vagy ha Kossuthal, Kazinczyval, Bartókkal, ha Caragialéval vagy Sebastiannal, ha Horn Edével vagy cigányképpel foglalkoztam, akkor mindig akadtak olyanok is, akik rosszalták a „kalandozást”. Amikor mintegy 20 éve egy kiváló történészünknek jeleztem, hogy 18. századi erdélyi babonákkal, pontosabban egy 1789-i babonagyűjtemény történetét nyomozom, akkor az illető rám förmedt: „Van neked témád, foglalkozz azzal!” Így csak az a tőlünk keletre fekvő ország kulturális attaséja mordult rám 1990 januárjában, némileg persze diplomatikusabban, aki még hálás is volt nekem, mert amikor a diktátor miatt senki sem állt szóba velük, én bejártam hozzájuk könyvért, és miután szegény diktátort lemeszárolták, közölte velem, hogy kinyírnak, főleg a honi liberálisok, mert még régi módon írok, mint az *Erdély történetében*, és megváltozott a világ, és hogy ne nehezteljek, adott egy rakás könyvet, köztük a minapi vezér műveit. Ezek után felismertem, hogy nagydoktori értekezésésként olyan témát kell választani, a parcellák metszészvonala fölött, amelyen úgy lehet dolgozni, hogy nem tudnak elérni a felparcellázott kulturális táj mezőőrei. És mivel mítoszok világában élünk, célszerűnek tűnt az alapító mítoszok vizsgálata – olyanoké, amelyek folklór, művészet, politika egymást átfedő területén találhatók. Így indultam a román *Báránka* felé, majd tőle a magyar *Cantata profanához*. Jó néhány évig tartott a kirándulás, és soha olyan jól meg(nem)érdemelt, de annál jobban eső elismerést nem kaptam, mint egyik román cikkemért, amelynek magyar változatát ugyan egyik történészfolyóiratunk elutasította, de ezt nem tudta az a román olvasó, aki a következő olvasói észrevételt fűzte az olvasottakhoz: „Íme lehetséges! Mély, decens, eruditus, humanista ... így nyilatkozik egy magyar tudós intellektuális szenvedélyéről: a román kultúráról. [...] Kultúránkban ennek a kategóriának nagyon kevés valóban reprezentatív képviselője van, egy Hasdeu, Pârvan, Iorga, Perspessicius, talán Vianu ... (Eliadét Papini káros hatása és törtétese miatt nem veszem fel erre a listára.) [...] Miskolczy professzor ezen erudíció virtuózának tűnik, melyet semmiféle »európai tanulmányok« vagy »multikulturális megközelítés« sem kelt életre.” Megmosolyogtató túlzás ez a javából, de jól esik. És a túlzást valamiféle – a mindent, még az önmegvetést is relativizáló posztmodernitásból is fakadó – kulturális rossz közérzet magyarázhatja, melyet cikkem enyhített. Innen az utalás a régi és érthető polihisztor-klasszikusokra. Csak kettőt jellemeznék egy-két mondatban, mivel munkahelyemmel, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékkal is kapcsolatba kerültek.

Hasdeu a 19. századi próféta zsenik családjába tartozik, ő vetette fel a modern dáko-román kontinuitás elméletét, de állítólag ellenfelének, Hunfalvy Pálnak azt mondta volna, hogy nem hiszi, amit hirdet, és hogy valóban mondott ilyet, azt a pesti román tanzéki tanár Alexics György tudakolta a nagy polihisztortól, akinek választát nem ismerjük, de ha volt, akkor nem kérdéses, mi lehetett. Iorga – bár a nagy A. Philippide szerint – a lehető legzavarosabb fogalmai voltak a román nép eredetéről, amikor Tamás Lajos kétségbe vonta a kontinuitást, úgy nyilatkozott, hogy ez háború, egyébként azt fejtegette, hogy a románoknak nincs szüksége diplomákra, mármint régiségüket bizonyító oklevelekre, hiszen ott a nyelvük, ez a diplomájuk. De melyik nyelv? 1906 novemberében Vasile Pârvan, a kiváló régész, azt fejtegette Nicolae Iorgának, hogyha felerősödnek a magyarosító törekvések, a román „félkultúra [...] néhány éven belül a pusztulásba visz. Inkább középkori pásztorok legyünk, mert akkor nem semmisülünk meg.” A pásztor archetípus! A szabadság jelképe. Sokak szerint a legtisztább és legszebb nyelv a pásztoroké. Az egységes irodalmi nyelv kialakítása érdekében a pásztoroknak – természetesen áttílizált irodalmi pászto-

roknak – pedig olyan nyelvet kellett a szájába adni, amelyet mindenki szeret! Ezt tette Vasile Alecsandri az 1840–50-es években, amikor folklórt gyűjtött, átírt és – ha kellett – hamisított.

A BÁRÁNYKA ÉRTELMEZÉSEI A BIEDERMEIER ROMANTIKÁTÓL A FASISZTA ROMANTIKÁIG

Gyűjtése legnagyobb sikert arató darabja: *A báránka* = *Miorița* himnuszpótló szerepet is játszott. A *Miorița* ugyanis nem változott, míg a román nemzeti himnuszok változtak egymást, a történelem változásainak megfelelően. A balladát az 1870-es évektől többször is lefordították magyarra. A legújabb *Miorița*-tolmácsolás Gelu Păteanu, ízig-vérig kétnyelvű tollforgató munkája. Szöveghűség és a nyelvi barokktól tartózkodó költői szabotosság jellemzi, ezért nem fordítja magyarra a ballada egyik kulcsszavát: a *plăjt*, de mint látni fogjuk, nem is lehet. Ami a főszereplő pásztorokat illeti, Alecsandrinál: moldvai, vráncsai (Vrancea Moldva déli részén az ojtózi szoros keleti részénél található szabadparaszi régió, paraszti autonómia, amelyet a 18. századi országismertető Dimitrie Cantemir köztársaságnak nevez) és erdélyi. Az erdélyi a Kárpátokon túli román szóhasználatban ungurean, azaz magyarországi, mivel Erdélyt Magyarország részének tekintették. Păteanu magyarinak fordítja, a bársan fajta juhot pedig barcának, miután főleg a barcaságiak tenyésztették.

A cselekmény öt részből áll. Az első rész a pásztorok felvonulása:

Plájnak lábjánál,
Égi kapunál
Jődögél, imé,
Völgynek lefelé,
Három jerkenyáj
S három kiscsobán.
Egyik moldvai,
Egyik magyar,
Egyik vráncsai.

A második rész két pásztor összeesküvéséről szól:

Hát a magyar
Meg a vráncsai
Összebeszéltek,
És megegyeztek:
Ketten megölik
Ők a moldvait,
Mert az derekabb,
Juhban gazdagabb,
Csigás szarvú mind,
S jók a lovai,
Bátrak kutyái!...

A harmadik részben a báránka elmondja gazdájának, mi készül:

Ám a kis jerkének,
Aranydereskének,
Három napja már
Szája be nem áll,
Fű nem ízlik már.
– Kormos báránykám,
Kis derestarkám,
Három napja már
A szád be nem áll!
Fű nem ízlik már,
Vagy beteg vagy tán,
Kedves báránykám?
– Jó bacsom, te kedvelt,
Nyájad ide tereld
Fekete berekbe:
Nekünk jó füvecske,
Nektek árnyék enyhe.
De gazdám, jó gazdám,
Egy kutyát is hívj ám,
A legerősebbet,
Írántad hívebbet,
Mert ha nap leszáll
Vár rád a halál:
Megöl magyari
Meg a vráncsai!

A negyedik rész a halálra szánt pásztorfiú végrendelete:

– Barca báránykám,
Ha táltos vagy tán,
S a halál rám jön
Muharos mezőn,
Mondd vráncsainak
És magyarinak,
Temessenek el,
Csak ide közel,
Esztrenga földjébe,
Juhok közelébe;
Mögé esztenának,
Halljam a kutyákat.
Ezt mondd nékiek,
S fejemhez tegyed
Bükkfa furulyámat,
Hangja édes bánat!

Csontból faragottat,
Hangja szívet szaggat!
Bodzából készültet,
Hangja éleszt tüzet!
Mikor fű a szél,
Rajtuk átalkél,
S mind a juhom, ott,
Mond rám siratót,
Vérkönyeket ont!
De nékik ne mondd el,
Hogy engem megöltek.
Nékik tisztán azt mondd:
Ültem lakodalmot
Szép királyleánnyal,
Világ mátkájával;
És a lagzin, ott,
Csillag lehullott;
És násznagyom volt
A Nap meg a Hold.
Násznépem fala
Fenyő s jávorfa,
Papok – hegyorjások,
Madár muzsikások,
Ezrével madárka
S tenger csillag fáklya!

A záró rész a fiát kereső anya megnyugtatója:

De ha találkoznál,
Messziről meglátnál
Anyót, öreget,
Gyapjú-öveset
Ki a mezőt járja
S hull szemének árja
S bárkit megszólít,
Kérdez mindenkit:
Ki ismerte tán
Vagy ki látta bár
Azt a szép juhászkat?
A termete nádszál;
Az ő orcácskája
Tejnek tisztasága;
Az ő bajuszkája
Búzának kalásza;
Haja fürtöcskéje
Hollótollnak éje;

És a két szép szeme
 Mező érett szedre!...
 De te, kis báránka,
 Az anyókát szánjad,
 Néki tisztán azt mondd:
 Ültem lakodalmot
 Király leányával
 Mennynek kapujánál.
 De az anyókának
 El ne mondjad, drága,
 Hogy a lagzin, ott,
 Csillag lehullott,
 S násznépem fala
 Fenyő s jávorfa,
 Papok hegyorjások,
 Madár muzsikások,
 Ezrével madárka
 S tenger csillag fáklya!...

A balladát a román kortársak dicshimnuszokkal fogadták, a román nemzetiség és irodalom jövőjébe vetett hit tanúbizonyságaként, akadt, aki szerint ha Sappho és Anakreon olvashatta volna a balladát, belesápadt volna az irigységbe, és „Homérosz nem ismerte jobban az emberi szívet, mint a *Mioara* szerzője. Amikor viszont kiteljesedett a rendszeres folklórgyűjtés, akkor a 20. század elején az egyik legszorgosabb folklorista, Tudor Pamfile egyszerűen kijelentette, hogy „Alecsandri *Mioriță*jában nincs élet. Ez a [költői, nyelvi, képzeletbeli] szabadosságokba és természetellenességekbe fullasztott kompozíció, amely a tankönyvek révén bőségesen elterjedt a nép körében,” bár „pomádézott és parfümözött”. Nyugaton viszont sokáig tetszett, és bejárta az egész világot. Az 1960-as években még romantikus ékszernek tartják, 1989 után viszont már kárhóztatják, érvként hozva fel azt, hogy a cselekmény motivációja az irigység, és volt, aki szerint nyugati észjárással az áldozatnak kiszemelt pásztor bolond. A Nyugathoz való felzárkózást szorgalmazó újprófeta Adrian Marino szerint *A báránkát* meg kell nyúzni, és kiszárítani a bőrét. Az irodalomtörténészek pedig ezt a maguk módján meg is tették, mert szerintük a „népballada” egyszerűen Alecsandri költői ihletének terméke, remekmű, de hamisítvány. Viszont ezzel a minősítéssel, anélkül hogy észrevették volna némileg felforgatták az irodalmi panteont, mert eddig a főhelyet Eminescu *Esthajnalcsillaga* foglalta el, mint egyéni zsenialitás terméke, és mellette ott állt *A báránka*, mint a román nép kollektív zsenialitásának műve. Ha viszont ez utóbbi egyéni ihlet szüleménye, akkor baj van, mert azért Alecsandrit nem tartják zseninek, sőt akad, aki modoros versfaragóként jellemzi, így vagy mű(nép)balladáját is leminősítjük, vagy csodával állunk szembe: közepes költő is alkothat zseniálisat. Ezen lehet még sokat őrlődni, de kérdés: Miért lenne bolond a pásztorfű? Miért kellene megnyúzni *A báránkát*? És miért lenne hamisítvány? Vajon ezek a negatív ítéletek nem a rituális nyugati fölényeskedés és a keleti sznobizmus, sőt egyfajta közös – professzionális – műveletlenség megnyilvánulásai?

Alecsandri maga sem tagadta, hogy csiszolta, azaz átszilizálta a balladát, ugyanakkor hagyatékában nyoma sincs a gyűjtött változatoknak. Mintha tudatosan eltűntette volna

azokat, mert ha maradt volna gyűjtött anyag, akkor a tényleges hamisítványok (például egy Mihály vitéz ballada) hamisítvány mivoltára is fény derülhetett volna. És netán kiderült volna, hogy *A báránykát* valóban barátjától Alecu Russotól kapta, mint azt először maga is hangoztatta, később pedig már saját gyűjtésének állította be. Népi variánsnak kellett lennie, mert 1843-ban Petrás Incze János lejegyzett Alsó-Klészén egy olyan csángó éneket, amely rokon a román *Báránykával*. A római katolikus pap érdekes módon fiatal lányokat bírt szóra, illetve dalra. Meg is írta munkája címében: „Moldvahoni Csángó-Magyar Dallok // Mellyeket csupán a Leányok szerzenek, és danolnak a tapasztalás, és saját vallomásuk szerint. Kiknek szájszerinti Elmondásuk után, mennyire lehetséges volt saját szerű hanglejtéseikkel öszveszedett P... I...e sk // 1843 Alsó-Klészén.” Érdekes a magyar és a román ballada közötti aszimmetria és szimmetria. A román pásztorének ún. öreg ének, mert öregek éneklik. A magyar balladában „három gonosz tatár” akarja elvenni a „Széjep feje juhászka / Ezer báránykáját / Néztelen szok juhát”. A pásztor a túlerő láttán azt kéri, hogy ha fejét veszik és bárányait elviszik, akkor furulyájaival temessék el: Hogy mikor ez al széjel / Fujja fudogálja / Ki azt esz meg hallya / Tudom jól megmondgya [...] / / Ez utval mellyékeszt / Fejéer báránykáim / Széjepen jáczodoznak / Amugy ugránczolnak.” A pásztor anyjának azt üzeni gyilkosaival, hogy „megházasszúltam”, és a kérdésre, hogy kivel: „E Napnak hugával / Föld unokájával / Világ csudájával / Tennen elvevödtem.” Ezt nászt Petrás sem értette, és nem is tagadta, hogy „ki volt a nap huga s a föld leány hacsak a lányok meg nem mondják én nem tudhatom”. A kifejezés értelmére némileg több fényt vet az a változat, amelyet Veress Sándor 1931-ben Somoskán talált: „E Födnek zsirjával, / E Napnak hugával.” Hasonlóképpen hangzik 1937-es rövid trunki és az 1944-es klézsei változat: „Födnek e zirjával, / Sz napnak e hugával” és „Födnek e zsirjával / Napnak e hugával.” A magyar ének minden valószínűség szerint román átvétel. A táltos bárány kivételével megvannak benne az Alecsandri-féle változathoz hasonló lényeges mozzanatok. Ugyanakkor a táltos bárányka éppen az első eddig ismert változatban bukkan fel, amelyet az 1790-es években jegyzett le Ioan Șincai, a naszódi román határőrezred tisztje.

A bárányka tehát nem hamisítvány. Folklóremlék, és Alecsandri által romantizált változata szép kordokumentum, méghozzá nyelvet alakító, hiszen régi szavaknak új jelentést adott. Például a *plai* szónak, a plájnak ugyanis nem lehet lába, hiszen hegyoldal, rét, csak a rím kedvéért adott neki lábat a költő, viszont maga a szó ma már édeni tájat jelent, mert a menny kapujához társul. (A szó – *plai* – egyébként sok mindent jelenthet kontextustól függően: hegyoldal, hegyi út, hegyszoros, kerület, Bartók találóan rétnak fordította, hiszen hegy-völgyes vidéken a rét maga is hegyoldalon található.) A mű zeneisége elterelte a figyelmet a szófűzés képtelenségeiről. Mircea Eliade a *Miorița* jelentőségét éppen abban ismerte fel, amit „az értelmiségiek láttak benne egy évszázad óta”, és ezért – szerinte – a román kultúra történetét nem lehet elképzelni e remekmű és a román nép „szolidaritásának” elemzése nélkül. Nem megnyúzni, hanem értelmezni kell a balladát és mindazt, amit róla írtak. „Mindig felfedezzük önmagunkat a *Miorița*-ban” – írta Adrian Fochi az 1980-as években, miután korábban az 1950–60-as években a ballada különböző változataiból mintegy ezret foglalt hatalmas corpusba. És igaz van abban is, hogy „a *Miorița* erkölcsi mércénk, szellemünk etikai mérlege”.

A mioritikus diskurzus – végtelenbe ívelő – kis román eszmetörténet. A romantikával kezdődik. Alecsandri a romantikus halálkultuszra játszott rá. Franciáknak szóló magyarázatában jelzi is: „A balladáinak ez a legcsodálatosabb része, melyben a költő az embernek a halállal való egyesülését megszenteli, és ebben a teremtés minden csodáját résztvevővé te-

szi; az *Atalából* hasonló esetre emlékeztet.” És valóban Chateaubriand hőse, Chactas, amikor könnyezve meséli el, miként helyezte el az indián anya halott kisgyermekét egy fára, a lombok közé, így fohászkodik Istenhez: „Fennkölt allegóriádban megmutattad az erény fáját”, amely az ég felé vezet, miközben ágról ágra kapaszkodva távozik „a földgolyó utasa”. A kor legnépszerűbb történetíró-prófétája, Jules Michelet az 1850-es években fel is karolta *A báránykát*, némileg rosszalta a pásztor fatalizmusát, hiszen saját hajdani és olykor kiüjlő nekrofilijával találkozott, de mélyen meghatotta, a nászt ember és természet egyesüléseként értelmezve saját panteisztikus-naturista szemléletét látta igazolva. Ennek a szemléletnek a jegyében született könyveinek (*A rovar, A hegy, A madár, A tenger*) sikere pótolta azért, hogy a francia forradalomról szóló könyve folytatása alig párszáz példányban kelt el. A román népballada értelmezésekor ő fogalmazta meg először a reintegráció mítoszát: „Ez jellege szerint nagyon régi ének, szent dolog és szívszaggatóan megható. Mélyen érezzük, amiről az előbb beszéltünk, az ember és a teremtett világ [= création = természet] szeretetteljes testvériségét. / Ugyanakkor – meg kell mondanunk – jelen van, és ez sajnos nemzeti vonás, valami könnyű rezignáció. Az ember nem vitatkozik a halállal; nem vág hozzá rossz arcot, elfogadja, könnyedén feleségül veszi »ezt a királylányt, a világ jegyesét«, és zokszó nélkül megházasodik. Tegnap lépett ki a természetből, és úgy látszik, ma édesnek találja a kebelére való visszatérést.”

Alecsandri francia, angol, német nyelven is kiadott folklór-antológiája a modern román nemzet belépője volt a nyugati kultúrába. Akkor a természetkultusz ígézetében senki se gondolta volna Nyugaton, hogy a pásztor bolond. Embertestvért tartották. És eszükbe juthatott Rousseau, akinél az eredendő bűn a magántulajdon. „Az első ember – olvasuk az 1750-es dijoni pályaműben –, aki elkerített egy darab földet, és azt mondta: ez az enyém – és elég egyszerű embert talált, akik ezt elhitték – volt a civil társadalom igazi megalapítója. [...] Mennyi bűn, háború, gyilkosság, nyomor és szörnyűség kímélhette volna meg az emberiséget, ha valaki lerombolta volna a kerítést és betömte volna a határt jelző árkot, így kiáltva embertársaihoz: Óvakodjatok ettől az imposztortól, elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a föld termése mindenkié és a föld senkié.” Az irigység nem román vagy kelet-európai sajátosság. Ma pedig a műveltebb nyugati (és keleti) például ismeri – még Rousseau-n kívül – René Girard világmagyarázatát, amelyben a mimetikus vágy az emberi cselekvés motivációja. A vágy teszi az embert emberré, és olyanná, amilyen – fejtegeti Girard. Azt kívánjuk, ami a másé, és azért kívánjuk, mert a másé. A mimetikus vágyak a társadalmi békét veszélyeztetik. Az erőszak káoszától megment a bűnbak, aki áldozatul esik, és elpusztítása: az emberáldozat után beköszönt a nyugalom, ezért istenként tisztelik. Így születtek a pogány istenek, akik válogatott bűnösök, ugyanakkor ártatlanok százai-ezrei váltak bűnbakká – a világ teremtése óta, anélkül hogy tudatosan bűnbakként nevezték volna meg őket vagy annak tartották volna. A judaizmus megszüntette az emberáldozatot, a kereszténység a mitológiáknak vet véget, leleplezi azokat. A mitológiákban az áldozat bűnös, a kereszténység az áldozat mellé áll. Jézus önfeláldozása az emberáldozat embertelenségét példázza.

Román írástudók a történelem kritikus pillanataiban a pásztorfiú cselekedetét is olykor Jézusával állítják párhuzamba, ami viszont a kereszténység profanálása és trivializálása, és beleillik a parttalan mitologizálásba, amelynek gyakorlói a pásztorfiút különböző istennel azonosítják a dák, egyiptomi, görög és római panteonból. Az ilyen asszociációs stílusgyakorlatok és ellenében születtek nagy folkloristák részéről – O. Densusianu, D. Caracostea – a történeti-pozitivisták magyarázatok az 1920-as évektől. Ezek szerint egy-

szerű pásztor konfliktusról van szó, a pásztorfiú végrendelete pedig arról tanúskodik, hogy a román szereti a munkáját.

Az 1930-as években a román politikában a messiásvárás új szakaszba lépett, mert egyre többen fordultak a fasiszta ellentársadalom, a Vasgárda felé, és ezzel párhuzamosan erősödött a metafizikai spekulációk iránti igény. A metafizika új dimenziót kínált, a valóság fenyegető belső és külső konfliktusokat, a társadalmi béke felborulását, Románia területi integritását biztosító békerendszer megrendülését. Ebben a helyzetben, 1936-ban jelent meg Lucian Blaga „A mioritikus tér” című könyve, és ez a „báránkyás tér” nem más, mint az „örök Románia”. Paradox módon még 1923-ban *A báránkyára* Kádár Imre fordítása hívta fel a figyelmét, és annak olvasása nyomán kezdett el elmélkedni „a halálszerető pásztor panteizmusa”-n, „a semmi metafizikájá”-ról, „ami az árja népek közös patrimoniuma”. Van viszont jól strukturált román kollektív tudatalatti, ez a stilisztika mátrix, melynek lényeges mozzanata a felfelé és lefelé ívelő mozgás. Ez a minden román tudatalattijában élő „tér-mátrix” az identitás magva, „magas és végtelenül hullámozó, és amelynek megadattak a sors bizonyos érzésének specifikus hangsúlyai”. Ez a mioritikus tér: „ez a végtelenségig hullámozó horizont a végzet érzéséből is fakad, abból az érzésből, amely szupremáciát gyakorol az egyéni, az etnikus és a szupraetnikus lélek fölött.” És ez „a lélek olyan végzet gondoskodása alatt áll, amely végtelen hegy-völgyből, a plájból indul, abban kulminál és benne ér véget.” A lélek és a táj között tökéletes a szolidaritás, még akkor is, ha az időjárás viszontagságai közepette, a magányra ítelt pásztor meg is átkozza a napot, amikor a magaslatok világába kerül. Mert „annyira szolidáris ezzel a térséggel mint önmagával, önnön vérével és halálával. Amikor énekel, előfordul, hogy ez a szolidaritás tör fel, mint abban a fenséges éneken, amely századról századra hagyományozódott, és amelyben a Halál a plájon, a maga tragikus szépségében hasonló a házasság extázisához”. Románia tehát ideális színtere ember és táj találkozásának, a pásztorfiú násza az eleve fel- és lefelé mozgó ember és a hegy-völgyes hullámozó román táj találkozásának a megszentelése. A román ember „tudat alatt is a »pláj«-on él, pontosabban a mioritikus térben, akkor is, amikor valójában, a tudatos érzélemvilág síkján is, évszázadok óta a Baragán síkságán lakik. A román síkvidékeket betölti a pláj utáni nosztalgia. És ha a síkvidéki ember nem juthat el erre a plájra, ennek atmoszféráját lelke más úton teremti meg: az ének foglalja el a pláj helyét.” Blaga – a fogalmi mánorban – mindenhatónak tartotta módszerét, mert míg szerinte a filológusok és a történészek nem tudják pontosan meghatározni, hogy mikor született a román nép, ő ezt megteszi. A román nép pontosan akkor született, „amikor lelkében a tér-mátrix alakot öltött”, és ezzel „meghatározta lelki élete belső stílusát”. E stilisztikai mátrixból fakad a pláj utáni nosztalgia. „Ez a kérlelhetetlen nosztalgia vezette a középkorban az oláh pásztor (ciobanul valah) a Kárpátok gerincén, a Dunától Máramarosig, innen tovább Morvaországba, vagy vissza; és így az összes délszláv plájon egészen Pannoniáig, azaz mindenhová azon a hatalmas területen, ahol a táj kielégítette a tudatalatti horizont étvágát. És az idők hajnalán, amikor kialakultak a mai etnikai formációk, amikor a románnak nem volt hazája, a pláj, a szent pláj, amelyet a sors meghatározott érzése szentesített, szolgált hazájaként.” Blaga átrajzolta Alecsandri érzelmi topográfiját, újrafogalmazta és nacionalizálta a reintegráció mítoszát. A „természet = templom” motívum a felvilágosodás szüleménye, amelyet a romantika átemelt a költészetbe, Blagával pedig a két világháború közötti metafizika-kultuszban elnyerte legmagasabb filozófiai formáját, és egyben átlépett a jobboldali radikalizmus és ma a posztmodernitás eszmevilágába. Blaga „mioritikus tere” válasz a náci Volk ohne Raum (tér nélküli nép) önjellemzés-

re, és a benne rejlő imperialista fenyegetésre. A román filozófus az egész emberi tér fölé Isten helyére az általa Nagy Névtelennek nevezett entitást ültette. Ez ugyanis „mitikus-filozofikus gondolkodásunk, mondhatnók, a végső értelmet nyomozó képzeletünk terméke”. Mindenható lény, aki nem engedi, hogy az ember az önmagukért létező dolgokat megismerhesse. Az ötlet gyermeteg, a felvilágosodás és a kereszténység zagyvaléka.

Miután sehol Európában nem voltak olyan éles nemzedéki ellentétek, mint Romániában, jött a kritika. Dumitru Stăniloae, kiváló teológus felfejtette a Nagy Névtelen-kultuszának ellentmondásait, annak keresztényellenes, illetve a „keresztény Isten”-ellenes magvát, a filozófusnak azzal adva meg a kegyelemdőfést, hogy Kis Névtelennek nevezte őt. Cioran pedig *A báránykára* vetette magát. Ugyancsak 1936-ban mintegy rálicitálva minden legionárius megnyilatkozásra megírta a *Románia színeváltozását*, színeváltozás alatt radikális szakítást értett a múlttal és a jellel, a jövőt totalitárius rendszerben látta, iparosítást, imperializmust szorgalmazott, a paraszt szokványos dicsérete helyett a munkásét zengte, *A báránykát* „költői és nemzeti átok”-nak minősítette, „amely a krónikások bölcsességével [fatalizmusával] együtt a román lélek nyílt sebét alkotja. Aztán jönnek a dojnák kesergő zengedezéssel – és mindennek vége.” Néhány év múlva – miután már kitombolta magát fasiszta extázisában – már baráti levélben – Párizsból – eléclelt azon, hogy a Duna torkolatánál „minden óhatatlanul visszatér a dojnába, és *A báránka kurva lesz*”. Ő maga viszont megrendezte saját színeváltozását. Látványosan megtagadta anyanyelvét, a románt, ezzel megtagadva fasizoid múltját. Párizsban nagyvárosi remeteként élte a maga sokféle betegségtől keserített kispolgári életét, és aztán mint a neognózis nemzetközi sztárja megtért *A báránykához*, amikor olyasmiket írt: „A nyugati burzsoá csak pénzre gondoló imbecillis. Bármelyik csobánunk nagyobb filozófus, mint egy itteni értelmiségi.”

Hogy milyen filozófus volt *A báránka* egyre inkább mitizált pásztora, azt Constantin Brăiloiu – az emigrációba vonult folklorista – fejtette ki; éspedig olyan, aki a halott lakodalmának szokásával élt. Ebben szó sincs gyöngédségről, hanem ellenséges, szinte gyűlölettel teljes félelemről. A sok halotti ceremónia mellett még a holtak szívét is átszúrták, azaz a céllal, hogy a halott nehogy „rosszá” váljon és visszajöjjön. A visszatérő –strigoi vagy moroi – embernek és állatnak ártó gonosz szellem. Elég, ha átmegy egy macska a földi maradványokon, máris strigoiként tér vissza az elhunyt, és ilyenkor aztán kiássák a sírt, újra megölik a holtat. Veszélyes ellenség minden halott. Viszont a halott lakodalmá „meggyőzi a nyughatatlan lelkeket, hogy földi pályafutásuk legfőbb cselekedetére valóban sor került, semmi sem szólítja őket vissza az élők körébe:»meglegyen az ő házassága is«, még akkor is, ha hegyek, nap, hold, fák, madarak és csillagok vesznek részt a fiktív ceremónián. És íme, végül is fény derül a képekre, amelyekhez hasonlók kápráztatták el az írástudókat.” A mai költői szólások és strófák régi mágikus gyakorlat elemei. Ha itt-ott sajnálat és együttérzés fedezhető fel bennük, akkor ez már annak a hatása, hogy a keresztény könyörület elűzte az ősi félelmet. „Ezek nem a lemondás gyönyörét, nem a semmi szédületét, nem a halál imádatát fejezik ki, hanem éppen ennek az ellenkezőjét, mivel az élet védelmét célzó ősi gesztusok emlékét adják tovább.” És valóban: gyógyító énekként, ráolvasásként is énekelték, és nem is eredmény nélkül. Aki tehát a „halott lakodalmának” szokását és értelmét ismeri, aligha tartja bolondnak a pásztort, hanem tudja, hogy ez a szokás a régi Európában általános volt.

Mircea Eliade viszont az 1960-as években aktualizálta *A báránykában* megjelenített léthelyzetet, és költőjéből (anti)egzisztencialista filozófust csinált, aki a sors kihívására megtalálja a megfelelő választ: „A népi költő nagysága abban rejlik, hogy a hagyományos

kliséket a kozmikus szerkezetű »mioritikus nászba« tudta transzfigurálni. Sikertől neki egy baljós eseményt szentséggé alakítani, mivel az ismeretlen fiatal pásztor halála kozmikus méretű lakodalom cerebrációjává változik.” Eliade szerint éppen ennek az epizódnak a jelentését ismerték félre az addigi értelmezők. A pásztor a modern emberrel szemben nem esett kétségbe, a világot sem akarta lerombolni, az abszurdra nem válaszolt abszurd nihilizmussal. A pásztor „az őt halálra ítélő balsorsot fenséges és tündéri szakramentális titokká változtatja, ami végül is, lehetővé teszi, hogy önnön sorsa fölött diadalmaskodjon”. A *báránka* pásztor a násszal túlemelkedik az egzisztencializmus nagy dilemmáin, választ és értelmet ad az életnek. A pásztor gesztusa általánosabb érvényű az egyéni tetteinél. Történelmi érvényű választ ad a sorsnak, és nemcsak román választ, bár román költő fogalmazta meg. Mert nemcsak a románok, hanem a kelet-európai népek válaszoltak így az inváziókra és a történelmi katasztrófákra, »a történelem terrorjára«-ra. Nem fatalizmus annak tudatosítása, hogy térségünkben hiába minden áldozat és hősiesség, a történelem már meghozta ítéletét, és nincs mit tenni a fanatikus és imperialista nagyhatalmak szomszédságában. „Szerény paraszti politikai csoportok nem tudtak hosszan ellenállni a beözönlő tömegeknek.” A reménytelenségre és nihilizmusra viszont csak a történelem terrorjának vallásos értelmezésével lehet válaszolni. Így jártak el Eliade szerint az antikvitás egyes kis népei és a zsidók is. A kelet-európai paraszt népek a kozmikus kereszténységgel tudtak ellenállni. „Új vallásos alkotásról van szó, ez Délkelet-Európa sajátja, amelyet mi »kozmosztikus kereszténységnek« nevezünk, mivel egyrészt a krisztológikus titkot a Természet egészére vetíti, másrészt elhanyagolja a kereszténység történeti elemeit, az emberi lét evilági liturgikus dimenzióját állítva előtérbe.” Tehát átértelmezték a kereszténységet, a történelmi eseményeket a krisztológikus drámával szolidáris, transzfigurált mozzanatként fogták fel. A *báránka* modellt kínálja, az értelmiségi számára az ellenállás és túlélés modelljét, a rezignáció átsziszteizálásának és mégis valami jobbra való törekvésnek az eszköze. Sőt, a mioritikus pásztor násza valóságos isteniesülés, pontosabban annak szekularizált változata. De vajon nem lehet blaszfémiaának is tekinteni?

Eliade értelmezése nem pillanatnyi szeszélyes ihlet terméke. Bár szép dolog az, hogy a chicagói professzor egész Báránka-értelmezése a szovjet imperializmus ellen irányult, valójában egyenes folytatása az egykori vasgárdista antikommunista ideológiai harcának. Chicagóban átfogalmazta Orfeusz és Euridike mítoszát a „Dionisz udvarában” című nagy elbeszélésében. Ebben szépiroi tevékenységének valamennyi témája jelen van: a csoda felismerhetetlensége, az antihős lelki regressziója, a sorsadta iniciáció, majd a „égi nász” révén megvalósul a férfi és a nő misztikus egysége az ősi tökéletességbe való reintegráció révén. A történelem mozgása ciklikus. Az Orfeusz szerepében feltámadó férfihős kifejti, hogy amikor a személyes emlékezet eltűnik, akkor átadja helyét a kulturális emlékezetnek, más szóval: az őstörténetnek, amelyet az ember magában hordozhat. A költészet pedig több, mint megismerés: „mindenekelőtt politikai módszer”. És: „Ha már a költészet sem segít, akkor nincs mit tenni. Mindent megpróbáltam: vallást, morált, prófétaságot, forradalmat, tudományt, technológiát. Mindent, együtt és külön-külön, és nem sikerült. Nem tudtam megváltoztatni az embert.” Ez az egykori próféta keserű vallomása, hiszen az ifjú Eliade, aki új embert akart, akár a Vasgárda. Először franciául megjelent, utolsó nagy regénye, a *Forêt interdite* egyik hőse, akit vasgárdistasága miatt tartoztatnak le, bár akarata ellenére keveredett be a mozgalomba, viszont a megváltó poézis birtokában van, úgy kerekedik kommunista vallatója fölé, aki titkos üzeneteket akar belőle kicsikarni, hogy a *Mioritát* énekli, előtte pedig a történelem terrorjáról szóló nézeteit adta elő a regényíró. A

vallató persze nem érti, mi lehet az éneken. Viszont meglepő a hős neve: Biriş. Victor Biriş volt az, aki 1940 novemberének végén kiadta a parancsot, hogy mészárolják le a jilavai börtönbe zárt mintegy 60 minisztert, államtitkárt, rendőrfőnököket. Eliade több művében pedig a Vaszgárda vezérére, Codreanu-ra ismerhetünk. Nem véletlen, hogy az a *Mioriita* mítoszt gárdista mítoszként minősítették, bár inkább a gárdista tapasztalatokra épülő egzisztencialistáskodó hókusz-pókusz.

Eliade és a nacionálkommunizmus viszonya külön fejezet, egymást keresték, és más-más számításból meg is találták egymás felhasználásának lehetőségét. Eliade úgy érezhette művei román kiadásával teljesíthet valamit nemzeti missziójából, a nacionálkommunista rendszer pedig saját „liberalizmusát” juttatta kifejezésre, és folytatta a nacionalizmus instrumentalizálásának politikáját. Henri H. Stahl 1983-ban ennek a furcsa násznak szerzett néhány keserű pillanatot, amikor kiadhatta a „Kritikai esszék a román népi kultúráról” című könyvét, és ebben kifejtette, hogy a népi kultúrát milyen felületesen ismerik, mennyire saját képzeleikhez keresnek csak folklór-alibit. A könyv vádirat a nacionálkommunizmus ellen, és egyben saját korábbi antimetafizikus publicisztikájának folytatása. Már 1938-ban Blaga ellenében kifejtette, hogy a *Mioriita*-ban, akár a halottsíratókban, a rituális temetési énekekben strigoitól való félelem tükröződik. A rituális képzetekre, a másvilágra utaló finom célzásokat akkor értjük meg, ha ismerjük a falusi életet. A vita hevében élesen (és félreérthetően) fogalmazott Stahl: „a *Mioriita* halottsíratók egyszerű parafrázisa”. És, hogy állításain is eltűnődhessenek, meg is hívta Stahl a nép filozófiájáról filozofáló filozófusokat: nézzenek körül a faluban, vegyenek részt egy éjszakai strigoi-kihantoláson... Eliade szemléletét erőszak-mitológiaként írta le, anélkül hogy a kifejezést használta volna.

Azt lehet mondani, hogy Stahl kimutatta, milyen kevésbé sikerült megvalósítani a blagai programot és célt, azt, hogy a nagy kultúrát a kis kultúrára, az értelmiségi egyéni alkotó művészetet a népi kultúrára építsék, innen nyerjenek ihletet és valami egészen újat teremtsenek. Ezt – nálunk a szecesszióhoz kapcsolódó programot – Bartók Béla valósította meg.

A CANTATA PROFANA MAGYARÁZATAI ÉS A GNÓZIS

A népi kultúrába vezető híd egyik pillére Rousseau volt. A zseniális autodidakta csavargó elbeszélése a természetből való aláhullást példázza, „az ember emberének” romlottságát. A mérce a természetes ember, aki - szerzője szerint – talán soha nem létezett, de bizonyos helyzetekben közelebb kerülünk hozzá, például a *Julie* című regényben a szüreteléskor érvényesül az „édes egyenlőség, amely itt visszaállítja a természet rendjét”. Nem véletlen, hogy Bartók olyan lelkesedéssel olvasta Rousseau-t, lapszéli megjegyzésekkel vitatkozott vele, de önmagára is talált benne, saját folklórfeltáró programját igazolta. Írásaiban nem hivatkozott rá, de szellemét éltette. Nem tudott olyan szépen nyilatkozni a zenéről, mint Rousseau, aki úgy jellemezte a zsenit, hogy „...ő az, aki megszólaltatja magát a csendet, érzelmekkel gondolatokat indít és érzelmeket finom utalásokkal, szenvedélyeket kelt fel a szív mélyében [...], amikor a halál borzalmát érzékelteti, akkor a szívben az élet érzését kelti fel, ami sohasem hagyja el őt.” Ez romantikába ívelő líra, messze fölötté áll a zenekritikai áradozásoknak, míg emellett Bartók megnyilatkozásai szikár prózát alkotnak. Például: „A falusi muzsika a zeneszerzőnek az, ami a tájképfestőnek a termé-

szet.” Vagy: „Aki azért fest egy tájképet, csakhogy éppen tájképet fessen, aki azért ír egy szimfóniát, csakhogy éppen szimfóniát írjon, az legjobb esetben is nem egyéb jó mester-embernél.” Mégis a zene terén Bartók a művész, a zseni, míg a zseniről író Rousseau komponistaként csak kismester. És a zeneköltői zsenialitás ad hitelt annak a bartóki kijelentésnek, hogy „mi a természet nyomán alkotunk, mert a parasztzene természeti jelenség”. Viszont nem minden részletében igaz Bartóknak jellemzése saját művéről: „A »*Cantata profana*«-ban csak a szöveg román; tematikus anyaga saját szerzemény, nem is utánzása a román népzenenek, egyes részeiben egyáltalában nincs is népi hang. Ezt a művet tehát csak úgy volna szabad említeni, mint »román kolinda-szöveg megzenésítését«.”

Bartók némileg úgy járt el, mint Alecsandri, ködösített. Először is a magyar szerző szövege nem egy kolindáé, hanem két kolinda összevágásának az eredménye, és balladává alakította a művet azzal, hogy a cselekményt az indító szóval múlt időbe helyezte, holott a kolinda cselekménye jelen idővel indul.

De először lássuk a magyar szöveget, pontosabban a szövegeket, amelyek Bartók román szövege alapján készültek. Az első magyar változat Erdélyi József műve, a költő Bartók kérésére fordított. A bal hasábon Erdélyi József fordítása látható, amely a *Nyugat* 1930-as 1. számában jelent meg és nagy sikert aratott. Mellette közöljük Bartók költeményét, és végül Gulyás Pál műfordítását. Az Erdélyi-féle szöveget – a bal hasábon – Bartók javításaival, észrevételeivel adjuk közre, ő ugyanis a *Nyugat*-ban megjelent fordításba beleírt, ezeket a javításokat kapcsos zárójelbe tesszük. Szögletes zárójelbe tett arab számmal bejelöljük a hat részre tagolást, Erdélyi ugyanis hat nagyobb szakaszra osztotta a szöveget, bár lehet, hogy Bartóktól így kapta meg. Azért élünk a szögletes zárójelbe tett számmal, mert különben nem tudnánk érzékeltetni a szakaszok elválását, hiszen a bartóki szöveggel szembesítjük, és ez utóbbi hosszabb. Bartók – középső hasábon közölt – szövegében római számmal bejelöljük a hagyományossá vált hármas részre tagolást, és emellett szögletes zárójelbe tett arab számokkal jelöljük az ő tagolását, azt, ahogy a magyar és a román szöveget, valamint a szószerinti német librettó fordítást részre tagolta, és nem számokkal, hanem üres hellyel érzékeltette a tagolást. A szöveget az 1934-es bécsi kiadás szerint közöljük, jelezve, hogy Bartók magyar szövege és annak Szabolcsi Bence által készített műfordítása négy részre van tagolva, míg Bartók szószerinti német fordítása hat részre tagolt. A *Cantatát* egytéeles műként komponálta, és utólag három tételre osztotta. Bartók újításait, eltéréseit a román szövegtől vastag betűvel szedjük. Gulyás Pál műfordítása a harmadik hasábon látható, úgy ahogy ő arab számokkal tagolta. A debreceni költő Kerényi kérésére dolgozott. Viszont miután megküldte Kerényinek a kért szöveget, azután is javított rajta. Ezt a – posztumusz megjelent – végső változatot közöljük. Gulyás Pál a román szöveget minden bizonnyal Lükő Gábortól kapta.

I.

[1.]

Vala egy vén bátyó
annak vala éppen
kilenc fiusarja
szép derék legények.

Nem nevelte őket
semmi mesterségre,
szántásra vetésre,¹
ménesterelésre,
gulyaterelésre,
hanem csak vadászni
vad hegyeket mászni.

[2.]

Kilenc szép legények
mind a vadont járták

s mindaddig vadásztak,
hogy előtaláltak
csuda fiuszarvast.
Addig addig üzték
útjokat téveszték

s változott belőlük
kilenc hegyi szarvas,

[1.]

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia
Testéből sarjadzott
Szép szál kilenc fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Szántásra-vetésre,
Ménesterelésre;
Csordaterelésre:
Hanem csak nevelte
Hegyet-völgyet járni,
Szarvasra vadászni.

[2.]

Az erdőket járta
És vadra vadászott
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak;
Annyit barangoltak
És addig vadásztak,
Addig-addig, mignem

**Szép hídra találtak,
Csodaszarvasnyomra.**
Addig nyomozgattak,
Utat tévesztettek,
Erdő sűrűjében

Szarvasokká lettek:
Karcsú szarvasokká váltak
Erdő sűrűjében.

1.

Volt egy vén bátyó,
vala öneki
kilenc fiacskája

Nem úgy oktató:

hajtsák a gulyát
arra oktató:
csak vadásszanak,
hegyet másszanak.

2.

Addig vadásztak,

míg rátaláltak
nagy szarvas nyomára.
Addig kergették,
útjuk elveszték,

és átváltak
kilenc hegyi szarvassá.

¹ Kéziratban: szántásra-vetésre

II.

[3.]
Nem várhatta őket
az ő édesatyjuk

felvette puskáját

s megtalálta őket.
Haj, mit is talált ő?
Csuda szarvasnyáját,
kilenc hegyi szarvast.
Úzni kezdte őket,
hideg kút fejénél

féltérdre is állott,
hogy közékük löne.
Szóval így kiáltott
{fel-felele}

sarvasok vezére:
Édes jó atyácskánk,
{Apánk, édes apánk}
ne lövöldözz bennünk.
{ne löjjél te miránk}
Felveszünk mi téged
{Mert felveszünk téged}
a mi szarvainkra,
hordozunk mi téged
{S úgy hajítunk téged}
hegyhátról hegyhátra,
oromról oromra,
{**Fensíkról** fensíkra}
szikláról sziklára,
magasztalunk téged
{S úgy Hozzácsapunk téged}
egy magas kőszálra
{Mohos kősziklára}
úrnak minden földön.
{Hogy apróvá zúzódol}

[3.]
Az ő édes apjok
Várással nem győzte,

Fogta a puskáját,
Elindult keresni

Kilenc szép szál fiát.
Reátalált a szép hídra,

Hídnál csodaszarvasnyomra;

Szarvasnyom után elindult,
El is jutott hús forráshoz,
Hús forrásnál szarvasokhoz.

Féltérdre ereszkedett,
Hej, egyre rá is célzott.
De a legnagyobbik szarvas

– Jaj, a legkedvesebb fiú –
Szóval imígy felfelele:
„Kedves édes apánk,

Ránk te sose célozz!

Mert téged mi tűzünk

A szarvunk hegyére
És úgy hajigálunk

Téged rétről rétre,
Téged körül köre,

Téged hegyről hegyre,
S téged hozzávágunk

Éles kősziklához:

Izzé-porrá zúzódsz

Kedves édes apánk!”

3.
Kedves atyókájuk
már nem várhatott,
talpra állt legott,
puskát ragadott
és fent a hegyek közt
csak vadászgatott,

s ím ráakadt ott

kilenc hegyi szarvasra.

4.
Féltérdre dőlt,
húzta, hogy nyilazzon.
A legnagyobb szarvas

szóval így kiáltott:
Kedves jó atyókánk

minket ne nyilazz ám,

mert fölemelünk

sugár szarvainkra
és elcipelünk

téged hegyről hegyre,
tetőről tetőre,

szikláról sziklára,

míg szilánkká nem törsz.

[4.]
Felelt szóról szóra
{Szóval felfelele}
az ő édesatyjuk:

Atyátok szerette
édes fiacskáim,
gyertek haza, rátok
{gyertek}
vár édesanyátok.

Vár titeket vággyal,
meggyújtott gyertyával,
terített asztallal,
kitöltött pohárral;

sírdogál a házban,
kelyhét tölti borral,
házát tölti búval.

Felelt szóról szóra
szarvasok vezére:

Édes jó atyácskánk,
eredj haza szépen
anyánk küszöbére,
mert mi nem megyünk már,

Ágas-bogas szarvunk
nem fér be az ajtón,
csak a hegytetőkön,
a mi testünk nem tűr
fonott-szövött inget,

[4.]²
Az ő édes apjuk
Hozzájuk így szólott.
És híva hívta,
És őket hívó szóval hívta:
„Édes szeretteim,
Kedves gyermekeim,
Gyertek, gyertek haza
Gyertek vélem haza,
Jó anyátok vár már!
Jőjjetek ti vélem
A jó anyátokhoz,
A ti jó anyátok
Várva vár magához.
A fáklyák már égnék,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve.
Az asztalon serleg,
Anyátok kesereg; –
Serleg teli borral,
Jó anyátok gonddal.
A fáklyák már égnék,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve...”

A legnagyobb szarvas,
– Legkedvesebbik fiú –
Szóval felfelelvén
Hozzá imígy szóla:
„Kedves édes apánk,
Te csak eredj haza
A mi édes jó anyánkhoz!
De mi nem megyünk!

[5.]³
De mi nem megyünk:
Mert a mi szarvunk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A mi karcsú testünk
Gúnyában nem járhat,

5.
Atyóciájuk most

szóval így kiáltott:

Kedves fiacskáim,
gyertek haza, hajde,
vár otthon anyácska,

vágyakozva-várva,
terült asztalkával,
meggyújtott fáklyákkal,
tele poharakkal.

6.
A legnagyobb szarvas

szóval így felelt:

Kedves jó atyókánk,
eredj haza már ma,
vár otthon anyácska,

mert ami szarvunk már
nem tér be az ajtón,
csak a havasok közt;

2 A magyar szövegben nincs üres hely kihagyva, csak a német nyomtatott szövegben és a román kézírásos tisztázatlanban.

3 A magyar szövegben nincs üres hely kihagyva, csak a német nyomtatott szövegben és a román kézírásos tisztázatlanban.

csak leveles ágat,
a mi lábunk nem lép
tűzhely hamujába,
csak leveles ágra,
a mi ajkunk többé
nem iszik pohárból,
csak iszik forrásból.

Csak járhat az lombok közt;
Karcú lábunk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak puha avarba;
A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból.”

a mi lábunk immár
hamuba bé nem hág,
csak levél közé hág;
a mi ajkacskáink
nem isznak pohárból
csak isznak forrásból.

III.

[6.]

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni.
És addig-addig
Vadászgattak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcú testük
Gunyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak **tiszta** forrásból.

Amikor Bartók a maga által összeállított kolindát tolmácsolta, akkor három lényeges módosítást hajtott végre. Ezek: a híd, a csodaszarvas, a tiszta forrás. Az eredeti román kolindában ugyanis szó sincs hídról, Bartók félrehallotta a román szöveget (punte helyett p’unde=pe unde= ahol), nyelvileg sem illett oda, de mivel a kolindákban minden lehetséges, barátja C. Brăiloiu, a legjobb román népzene-tudós sem vette észre a hibát, amiből erény lett. A híd érzékelteti azt, hogy a vadászfiúk másik világba léptek át. A híd freudista képzettársításokra is lehetőséget kínál, aztán az 1950–70-es években a bartóki hídra lépés a disszidálás szinonimája lett.

A csodaszarvas Bartók tudatos leleménye. Ezzel közel hozta művét a magyar képzeletvilághoz. Hiszen mint Ipolyi Arnold 1854-es *Magyar mythológiájában*, olvasható: „A turul vezérlő tulajdonságához hasonló különbnemű isten küldött[e] vezérállatokról, melyek által fontos vállalatok, mint új hon keresés, városok, várak, határok megalapításakor a nép egy

fensőbb isteni végzet kijelentését vélte észrevenni, gyakran emlékeznek meg hagyományaink.” Végül a román kolindákban szereplő forrást Bartók jelzővel látta el, és így a tiszta forrással a mi világunk fölé emelte az ő világát. Ebből a Bartók-kutatók nagy méltatlankodására úgy lett szállóige: „Csak tiszta forrásból!” (és – példa rá az internet – ásványvíz-reklám), hogy már eredetét sem tudják. Az értelmezése körüli vita viszont értelmiségi belügy, senki sem próbált belőle néphimnusz csinálni, és senki sem próbálta saját mítoszelméletét vele illesztrálni, és ha igen ellenállt és ellenáll a mű. Példa erre a három legjelentősebb magyarázat, Kerényi Károly, Székely János és részben Tallián Tibor magyarázata.

Kerényi Károlynak a szöveggel, a fordítások hűségével kapcsolatban voltak némi kétségei, úgy vélte, hogy a zeneköltő „lényegtelen bővítésekkel” fordította le, de – mint 1941 decemberében Gulyás Pálnak írta – „Bartók műve, a *Cantata profana*, amelynek ez a szövege, kétségtelenül a legnagyobb magyar szellemi alkotás Ady óta. Sem zenében, sem irodalomban, sem más művészetben nem mérkőzik vele semmi: Babits egész életműve sem.” Csak 1946-ban Svájcban fejtette ki véleményét, és rövid esszéje tojástánc. Cikkének hazai fordítása is az. Itthon azt természetesen le lehetett fordítani, hogy a művet ritkán lehetett hallani, és a műről is keveset, de még hozzávetőlegesen sem lehetett lefordítani egy ilyen kitétel: „Még ma sem biztos, hogy sokan vannak, akik a szabad országokban megértik értelmét.” Ehelyett ez áll, ahhoz az említett jellemzéshez kapcsolódva, hogy a műről keveset lehetett hallani: „Ez a kevés azonban – különösen az utóbbi években – éppen a mű értelmét illető valamiféle vallomás.” Azt pedig csak hozzávetőlegesen lehetett magyarul tolmácsolni, hogy a művet igazán az vallja magáénak, aki Bartókhoz hasonlóan emigrált. És megint kimaradt, hogy a művet gyakran kell hallgatni: „Mivel korunkban nincs ilyen hozzáfogható hitvallás a szabadság mellett.”

Kerényi Károly esszéje mély csalódást okoz azoknak, akik látványos mítosz-spekulációkat várnának. Annál is inkább, mert ő maga is értekezett a csodaszarvas mondánkról, és figyelmeztetett a régi egyiptomi, valamint a görög-római világszemlélet azon sajátosságára, hogy azt „bizonyos fogalmi elhatárolások teljes hiánya” jellemzi: „állat és ember egymásba folynak, a holttest életet folytat”. Esszéjében szó sincs mitológémről. „Egy zene mű értelmét kifejezetten csak zeneileg lehet kifejezni, semmi mást, csak zenei interpretációt tesz lehetővé” – írja Kerényi, ugyanakkor vallja: „Maga Bartók jogosít fel arra, hogy a *Cantata profana* szavakban kifejezhető értelméről beszéljünk.” Éspedig azáltal jogosított fel, hogy művének címet adott és szöveget írt hozzá. „A címből és a szövegből indul ki a mi magyarázatunk. De csak utalást tesz lehetővé, aminek egzisztenciális és ittlétünket illető jelentősége van és a kórus rendkívüli teljesítményét követeli meg.” Kerényi szerint a cím azt az ellentmondást foglalja magába, hogy a *cantata* vallásos ének, nem pedig világi, viszont a mű profán, evilági létezésünkről szól. „A *Cantata profana* maga mondja el értelmét, és mindig azonos módon.” A mű a profán civilizáció tagadása: „Ez nem a római egyház, az európai civilizáció egyik régi hordozója ellen irányul, hanem ez ellen a civilizáció ellen, abban az állapotában, amelyben a *Cantata profana* keletkezésekor leledzett. Utólag látjuk, hogy a civilizáció akkori állapotában nem tudott elég ellenállást tanúsítani azon erők ellenében, amelyek a második világháborút kirobbantották. Vajon Bartók próféta módjára előre látta, hogy mi következik? A művész Európa szellemi állapotát látta, és a tiszta és szabad lények állapotából a civilizáció által kínált állapotra azt mondta: »Nem!«.” Ez az ének „az exodus éneke” – hangsúlyozza Kerényi, és azt is, hogy nem programként hangzik fel, hanem „csak a szellemi elkülönülés és kivándorlás” önkifejezése, Bartók is csak kényszerből, „az elviselhetetlen események kényszere” miatt hagyta

el hazáját. Ez a tagadás hasonló ahhoz, ahogy Aiszkhülosznál Prometheusz nemet mond. És így ez a tagadás „önmagában a legmagasabb civilizációt jelenti, nem kevésbé, mint egy görög tragédia”. Bartók eredetiségét Kerényi azzal a közkeletű mondással jellemezte, hogy „a magyar népdalt »atomokra« bontotta és újra organikus egységbe ötvözte”. Ez „szellemi világteremtés” és „új zenei realitás”, méghozzá „keleti alapokon”. Ezzel az okfejtéssel Kerényi megalapozta azt is, hogy a *Cantata* és általában a kor zenei világának a jellemzésére Dzsung-Dzi bölcséleti könyvéből idézzon annak jellemzésére, hogy egy korszak és zenéje jellege miként függnek össze, a zene miként fejezi ki a korszak jellegét. Például: „A nyughatatlan korszak zenéje mérges és izgatott, kormányzata visszás. Egy széteső állam zenéje érzélgős és bús, kormányzata veszélyeztetett.” Kerényi ezzel jellemezte az 1933 utáni évek erkölcsi állapotát és civilizációját – itt, Európa közepén, és esszéjét így zárta: „A teljes szabadság legmélyebb értelmét ezt már nem szó, hanem csak a zene fejezi ki.”

Kerényi Károly azonban hiába próbálta Thomas Mann maga mellé állítani. 1947. január 1-én a regényíró – akivel korábban *József és testvérei* ügyében levelezett – arról adott számot, hogy a démoniságba merülő, az ördöggel szövetező *Doktor Faustus* Leverkühnének jajveszékélését úgy képzei el, mint szimfonikus kantátát, mint panaszt, mert „mihelyt a zene – a maga modern története elején – magát kifejezésé emancipálta, *lamento* lett belőle és »Lasciatemi morire«.” Erre a „Hagyjatok meghalni” lamentóra is válaszként másfél év múlva Kerényi Károly megígérte a *Cantata profanáról* szóló cikkének megküldését, amelyben a bartóki művet „az áttörés vagy a kitörés problémájához, mint gyógyulást” vonta be az elemzésbe. Kerényi – mint ezt Balassa Péter hangsúlyozta – úgy érezte és fájlalta, hogy német barátja „elhagyta a mítosz-értelmezés archaikus, görög módját és a keresztény dualista interpretáció, ill. a reflexió útjára lépett”. Ezzel szemben: „A *Cantatában* tehát a természet nem mint a humanitás spekulatív-ideologikus ellentéte, a kultúra botránya jelenik meg, hanem a »dehumanizációs« beavatás átmenetén, hidján szükségképpen keresztülmenő emberi lény, az állattá, archaikus lénnyé visszaváltozó, beavatási próbát szabadon kiállni kényszerülő »pythagoreusi« ember előfeltétele, belső természetének másik, sötétebbik, de rituálisan újjászülető aspektusa.” Kerényi azt a zenei felfogást tartotta pythagoreusi eredetűnek, amely – mint Bartók tette – a népi dallamokat atomokra bontotta és újra organikus egységbe ötvözte. És kimondatlanul is a keresztény kultúrát tette felelőssé a világháborús bűnökért. Thomas Mann viszont világosan megírta, hogy Blake-kel ért egyet, aki szerint „Aki a Természetben hisz, nem képes Istenben hinni, mert a természet az Ördögé.” Számára tehát – a náci természetkultusz után már – nem létezett „a vad természet – már említett – isteni tisztasága”. A Lévi-Strauss-féle panteisztikus világlátás is kizárt. Van, akinek a démoniságba süllyedő világból inkább Serenus Zeitblom katolikus humanizmusa ígért kiutat. Igaz, alakjában van valami mesterkélt naivitás, megjelenítésében pedig némi ironia is. És a regény korábban üdvözölt szimbolikája ma már muzeális jellegűnek tűnik. Nem meggyőző, mégis hitelesnek hangzik Serenus véleménye: „...éppen a zene lett volna legbensőbb lényege szerint arra hivatott, hogy a képtelen mesterkéeltségből kivezessen a szabadba, a természet és az emberiség világába.” Nem sikerült. A problémát Székely János gondolta tovább.

Székely János leleménye a *Cantata* és az eredeti kolinda elválasztása. Ez utóbbi „népi szöveg: pedagógikus nemzedékdráma”, ezzel szemben „Bartók szövege: romantikus-utópisztikus mítosz”. A kolinda életigazságok elkerülhetetlen drámai küzdelme. A vadászat drámai vétek. A mértéktelenül vadászó fiúk „szakmai torzulást szenvedtek, elvadultak,

elszarvasultak”. És ennek nyomán „ugyanaz történt velük, mint Araknéval, a görögöknél, csak hogy természetes úton, nem pedig isteni intézkedésre”. Arakné ugyanis szövésben felülmúlta Athénét, mire az istennő bosszúból pókká változtatta. De vajon nem ragadta magával az analógiát fürkésző mitologizálás Székely Jánost? A szarvas ugyanis nem vadászik. Fel is teszi Székely János a kérdést, hogy miért szarvasokká változtak, amikor „természetbeli szerepük szerint sokkal inkább farkasokká – farkasfalkává – kellene változniuk”. De hogy nem ez történt, azt a vadásznak a vad iránti mindenkori szeretete is magyarázza. Most viszont a szarvas-sors büntetés „az archaikus életmódjukért”. A vétkes: az apa, aki csak vadászni tanította őket, és „tulajdon vétke száll vissza saját fejére, mint Ödipusznak vagy Kőműves Kelemennek”. A vétek: az anakronizmus. Az egész történet „hibátlan drámai konstrukció”, mert: „mindenki jóhiszemű, mindenkinek igaza van, mindenki vesztes”. Az apa a fiai áldozata, a fiúk pedig az apa áldozatai. És úgy vélem, hogy a kolinda Székely János áldozata. Valóban vannak olyan változatok, amelyben a vadászfiúk a mértéktelen vadászatért részesültek az átváltozás büntetésében. Isten sújtott le rájuk. Csak hogy ez már ok-okozati gondolkodásra vall, a cselekmény racionalizálására. Bartók két kolindájában ilyesméről szó sincs. Mindkettő olyan archaikus változat, amelyben az átváltozásra nincs magyarázat.

A bartóki szöveg „alaptémája – Székely János szerint – a romantikus ember. A romantika lényege a meghasonlottság, (az alany és a tárgy – irodalomtörténészek által általában dodonai módon – sokat emlegetett kínzó kettőssége). Az emberi lét eredendően romantikus, mert tudatos: az ember a természet meghasonlása. De saját élménnyé, problémává, eszmélkedés tárgyává, mindez csak a társadalmi lét során válik. A *Cantata* szövege azt a pillanatot választja tárgyául, amikor embervoltunk eredendő meghasonlottsága tudatosul, amikor az ember rádöbben: jobb lett volna állatnak maradnia. Folklor volta, mítosz volta, mese volta ezt az ábrándot lehetségesnek tételezi. Mai értelmezője viszont már csak az ember honvágyát látja benne, visszavágyódását valamely ember előtti, büntetlen, meghasonlásmentes, szabad állati létbe.” És ezzel megérkeztünk a székelyi tisztaság mítoszának világába, amelynek központi figurája Enkidu a Gilgames eposzból.

Székely János legkifinomultabb írástudóink jelese. *Cantata*-elemzése mély értelmű szellemi játék, és annak relativizálása, hiszen azzal ér véget, hogy „még mindig nem ismerjük a *Cantata profana* valódi értelmét már ha lehet ilyen. Mondjuk inkább így: senki sem végezte el még Bartók művének pontos, mély fogalmi dekódolását (amihez az előbbiekben éppen csak egy-két laikus szempontot kívántam adni). Aki ezt megtenné, értelmes dolgot cselekedne.” (Nem volt szép tőlem, hogy a *Cantatáról* szóló könyvemben vörös farkoknak minősítettem. Szellemi bátorságra és bravúrra vall, ha valaki úgy tudja megkérdőjelezni saját eszmefuttatásának állításait, hogy talán éppen ezzel erősíti meg azok érvényét. És így int szerénységre.)

Tallián Tibor zenetudományi műveltségével magaslik ki a *Cantata*-magyarázatok sorából. Művének címe – *Cantata profana – az átmenet mítosza* – jelzi a tézist. Az átmenet lényege a beavatás, és pedig két szinten. Népi szinten a kolinda beavatási mítosz. Ez a román folklorisztika álláspontja, korábban ifjú vadászok nagykorúsítási szertartásaként értelmezték a fejleményeket, ma ifjú szerzetesek beavatásaként. Az átváltozás minőségi fordulat. A báránka-vita tanulsága azonban az, hogy sztrigojűző rítusról lehetett szó. A kolindát téli napfordulókör énekelték, és ez rendkívüli esemény. A napforduló (=solstitium) szó eredete: *sol stare* megáll a nap, tehát ketté hasad az ég, megnyílik a világ. De nemcsak karácsony, hanem a karácsonytól Vízkeresztig tartó időszak veszélyes, hi-

szen Krisztust csak ekkor keresztelték meg. 12 veszélyes napról van szó. A veszély abban rejlik, hogy visszatérnek a halottak. Európai jelenség. Poroszországban, Lettorszában, Litvániában karácsonykor jönnek a vérfarkasok. És megindulhat ezen kívül még ama bizonyos vad vadászat (wilde Jagd) is, melynek során mindenféle emberek – élükön sírból előjövő a fekete lovaggal, mögötte az idő előtt elhaltak, vasárnap vadászó nemesek – és átlatok rohama indul meg a túlvilágról hatalmas lármával. A franciák fahasábot gyűjtöttek karácsony estéjén Jézus tiszteletére, amíg a karácsonyfa divatja véget nem vetett ennek a szokásnak, hogy a „fahasáb” a karácsonyi lakoma desszertje legyen. Erdélyben is élt a szokás, az égő fahasábra még szalmát is dobtak, a szalma többi részét pedig eltették, a kotlók számára, hogy jól költsenek. De ez is figyelmeztet arra, hogy hajdan az emlékezésnél és az ünneplésnél fontosabb volt a félelem, a visszajáró lelkek, boszorkányok, démonok, elriasztására nagy tüzet raktak a kandallóba és gyertyákat, fáklyákat gyűjtöttek. Ugyanakkor megterítik az asztalt, hogy a visszatérőket megnyugtassák. Sok európai népnél meg is mondják, hogy az elhunyt családtagokat várják haza. Magyar nyelvterületen már vagy nem tudják, vagy nem mondják el a folkloristáknak, hogy szerintük valójában mi is történik. Viszont azért volt, ahol még – mint Taktaszádán – az 1950-60-es években a karácsonyi misén is megjelentek a szarvas boszorkányok, és a pap az oltári szentséget azért emeli fel, hogy az ostyatartó részén keresztül nézve felismerhesse őket. A Bartók-féle kolindák olyan vadászfiúkról szólnak, akik az erdőből nem tértek vissza. Az életben sok olyan vadászfiú lehetett, aki nyomtalanul eltűnt. Nyilván meghaltak, legalábbis az őket kibocsátó közösség számára. Fájdalmas esemény. „Az elválás a vad és a civilizált közösségekben – írja Malinowski – vagy például, a szakítás a szülő és a gyermek között személyes tragédia és szociológiai baleset.” A mi esetünkben kilenc fiú távozása a család túlélését veszélyezteti, és állandó félelem forrása. Igaz, az élők és a holtak között – Claude Lévi-Strauss valamiféle szerződéses viszony alakult ki, vagy legalábbis az ember által alakítható, áttekinthető, alakítható kapcsolat. Ennek jegyében a kolinda feladata a szülői fájdalom enyhítése és a félelem elhárítása.

Keszi Imre 1936-ban olyan kritikát írt, amely magyarázatot – a Cantata-kolindák sztingojtváltartó vagy sztrigojsemlegesítő szerepéről – a zene felől közelítve hitelesíti: Az apa fiai elutasítása hallatára „leereszti fegyverét és szelíd, hivatató szókkal kérleli fiait, hogy térjenek haza, anyjukhoz, ki várja őket; »a fáklyák már égnek (az asztal is készen), a serlegek töltve...« Tiszta, édes, csábító kantiléna ez a baritonszóló, lefelé táguló lépéseiben csupa engedékenységgel, finom melizmáiban csupa férfias gyöngédség és szeretet. De a fiúk nem mehetnek haza. Az átváltozás teljes volt, a halál boldogságából nincs és nem is kíváncsi a visszatérés: ...a mi szarvunk / ajtón be nem térhet, / csak betér az völgyekbe... / a mi szájunk többé / nem iszik pohárból, / csak hűvös forrásból.” Tallián szerint „Bartók a Cantata-szövegben felismerte azt a mitológikus magot, ami közös a tételes vallásokban s minden olyan társadalomelméletben, amelyek központi célja, hogy az embert egy magasabb rendű emberi élet lehetőségébe vetett hittel ruházzák föl; mégis ez a mag az archaikus szövegben oly titokzatosan, ősen, elmosódva volt jelen, hogy kielégíthette a modern művészi mitológiákkal szemben támasztott legfőbb igényt: egyszerre volt közösségi és rejtőzködően egyéni, sőt közösségellenes; egyszerre volt rituális-vallásos és profánul pogány, egyszerre kiábrándult és mély hittel, kultikus biztonsággal teli: egyszerre volt »vallás« és a vallás tagadása.”

Összegezve: Tallián Tibor – részben az 1970-es évek román folklorisztikai irodalma alapján – rekonstruál egy népi beavatási mítoszt, amely aztán értelmiségi szinten Bartók-

nál az átmenet mítoszává válik. Ez utóbbi lényege új transzcendens távlatok felismerése, mondhatnánk: megtisztulás. És végül a mű „formai szigora sugallja minden emberi hit közös lényegét: *credo quia absurdum*”.

Ennek a Tertullianus egyik megnyilatkozására visszavezethető szólásmondásnak két jelentése kristályosodott ki az idők folyamán. Az egyik: hiszek, mert ha nem, akkor a világ abszurd, tehát nem az abszurdban hiszek, és nem azért hiszek valamit, mert abszurd, és hiszek, még akkor is, ha abszurdnak tűnik. A másik: hiszek az abszurdban, ez az abszurdban való hit gnózis.

Kérdés: Hogyan viszonyul a *Cantata* és szerzője a gnózishoz? Annak a paradox helyzetnek lehetünk tanúi, annak, hogy a *Cantata profana* verbális háttere gnosztikus, míg maga Bartók nem volt az. A verbális hátteret a Vasárnapi Kör alkotja, tucatnyi fiatal, majd szinte mind világhírű tudós, akik vasárnaponként Balázs Béla lakásában gyűltek össze, és csevegtek. A Kör lelke Lukács György volt. Bartók ritkán járt oda, Ritoók Emma, az első magyar nő, aki igazi filozófus is volt, úgy emlékezett Bartókra, hogy „nagyon keveset beszélt, és kedvesen mosolygott a bizonyára értelmetlen megjegyzéseinken.” Tóth Árpád szerint ott „eszmék svábbogara hemzsegt[ek] a metafizikai homokban és sötétségben”: „Vég nélküli filozofémák, elvontságok és differenciálmányok. Lukácsot és Balázst még bevettem, mert tehetségesek, s régi hitem szerint a tehetségeseknek még marhaságokat is joguk van vitatni.” Kétségtelen, olykor Balázs Bélának dekódolni kellett azt, amit barátja mondott. „Gyuri – mármint Lukács György, írja róla naplójában Balázs Béla – vallásos világmépében külön princípiumot állít a rossznak”, és „a rossz princípiumából logikusan két Istenhez kellene eljutnunk.” Úgy miként a régi gnózisban, mely szerint a jó isten teremtette a tisztaságra vágyó lelket, a rossz isten pedig a bűnös testet. Ma már egyre aktuálisabb a gnózis jellegéről szóló beszéd, amelyben az egyik pólus a gnózis olyan eretnekségként való kezelése, amelynek modern formái a fasizmus és a kommunizmus, a másik pólus a gnózis humanitárius világmagyarázat, választ ad a kérdésre, hogy miért lehet a tökéletes teremtetnek tökéletlen műve. „A gnózis nem a rabszolgáknak való vallás, mint a kereszténység, hanem az urak vallása” – hangsúlyozza Umberto Eco, aki szerint Lukács „marxista terminusokkal írja le a gnosztikus szindrómát”, a rossz megtestesítője a burzsoázia, a jóé a proletariátus, ő a lélek és aztán a Párt lett a forma. A gnosztikus radikálisan át akarja alakítani a teremtett világot. Lukács György mintha valami gnosztikus kátéből mondta volna fel a leckét Lesznai Annának: „... az azonosság: a dolgok vágyódása saját teljesülésük után. Ha megváltódik a világ, azonos lesz Istennel, és meg is szűnik.” Lesznai visszaretent, és még inkább folytatástól: „A megszűnés nem szörnyű, és a megváltás áldozatot követel”, és mindez: „Csekély ár a megváltásért.” Viszont Lesznai kérdésére: „Mi lesz a növényekkel és az állatokkal? Tudod, hogy én nem akarok nélkülük üdvözülni!”, a lukácsi válasz: „Még a kövek is üdvözülni fognak.” (A mélyen gnosztikus Cioran, aki 1936-ban Románia színeváltozásának fasizoid látomását öntötte papírra, bár az 1960-as években az utópistákra kente a transzfiguráció-kultuszt, úgy nyilatkozott, mint hajdan Lukács: „Irritál a levegő. Változzék meg! A kő is. Az élővilág is, az emberrel együtt.”)

1919-ben ezek a Vasárnapi körös fiatalok a szükséges rosszat vallva a kommün egyik elitcsoportjává váltak, és Bartók is vállalta a részvételt a zenei életet újjászervezni hivatott zenei direktóriumban. (Lukács később úgy nyilatkozott, hogy a kommünig nem volt Bartókkal „semmilyen kapcsolat”-a. Valójában 1918 májusában dedikálta a neki a Balázs Béláról szóló könyvét.) És feltehetően hatott Bartókra a Vasárnapi Kör mesekultusza. Amikor Lukács a meséről értekezett, úgy érezhetjük a *Cantata* világát jellemzi: „A mese újsága

[...] abszolút: megtalálásnak és nem kitalálásnak eredménye (vagy ami itt ezzel teljesen egyértelmű: ami soha és schol se volt), ami azonban a mi egész valóságunkkal, mint valami radikálisan új áll szemben, aminek újsága – mert gyökere lényegében és nem helyzetében van – sohasem szűnhetik meg vagy tompulhat le.” A mese világára nem érvényesek „a mi valóságunk alapaxiómái”. Viszont „a mesét mindig csak nézzük, de sosem élünk benne”, mert: „megváltott világot ábrázol”. Jellege mágikus, és ezért benne „van valami, ami minden metafizikánál és vallásnál ősbib, ami a világ mélyebb és ezért igazabb gyökerei felé nyúlik, mint amire vallás vagy metafizika képesek. Ennek a mélységnek kifejezésére nincsenek szavaink”, mert „minden szavunk, minden fogalmunk ennek a [mai] világnak megértésére született”. Viszont a mágiával „egy túlvilági hívás hallatszik”, és a mágikus valóság „indifferens” a mi világunk gondolkozási formáival szemben, „még az etikával, még a megváltás vágyával szemben is”. A mágia és a mese transzcendenciája különbözik a metafizika és a mítosz transzcendenciájától. „A mítoszban a mi valóságunk eredetének előttünk ismeretlen gyökereit látjuk magunk előtt”, a mese viszont allegória, „amelynek értelme nemcsak elveszett, de nem is lelhető fel soha”. A mese válságos idők terméke, ezért „a meséknek a végtelensége befelé, a lélek világa felé mutat”. De „a mesehang [...] hívása a mesének, varázsigé, amely azt felhossa addig rejtve maradt otthonából, varázsvessző, amelynek érintésére a föld alatt szunnyadt patakok kitörnek és életre ébrednek nálunk”. A modern mese születését is megmagyarázza Lukács György: „a mese ősi világai-ba csak bele kell iktatni ezeknek a nem-euklidészi lélekvalóságoknak valamely axiómáját – és egy új mesevilág jött létre: egyformán új a régi mesével és új a lélekvalósággal szemben”. A nem-euklidészi lélekvalóságok a modern ember lélekvalóságai – gondolom – az elidegenedés és leküzdésének igénye, útja és módja. Lukács eszménye a teljesség világa. Itt volt teljes az egyén integrációja a közösségbe. „Ezért nincs a boldog koroknak filozófiájuk, vagy, ami ugyanazt jelenti, e korok minden embere filozófus, valamennyi filozófia utópikus céljának birtokosa.” (Ezért emelhetette Cioran a csobánt a burzsoá fölé.) Most viszont – hangsúlyozza Lukács – „minden nagy művészet az empiria üres és széteső voltának leleplezése és egy utópikus egység megteremtése”. Ezt teremtette meg számára a *Cantata*. Ebben talált ő is magára, akár Kerényi Károly, akinek mítosz-kultuszát 1948-ban megbélyegezte.

Lukács viszont egy másik hídon ment át, mint Kerényi, amikor 1918-ban odahagyta a gellérthegyi családi villát és beköltözött a Szovjet Házba, hogy örökre eljegyezze magát a kommunizmussal, és aztán reszkethessen, hogy netán levadásszák, mert szarvasfiú lett ő is csak olyan erdőben, ahol nem akadt tiszta forrás. Legfeljebb azzal vigasztalta magát, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. És amikor Adorno azzal vádolta Bartókot, hogy a népzenehez való kötődése kompromisszum a jelennel, a folklórt instrumentalizáló politikával, ezzel szemben Lukács a lázadás mozzanatát emelte ki a magyar zeneszerző művészetében, amit Adorno a saját náci időkben szerzett tapasztalataival – a nácik ugyanis intézményes szinte üzték a maguk folklór-kultuszát – nem igazán értett meg, de azért kinyilatkoztatott, ahogy az ilyesmi bizonyos időkben és helyzetekben szokás. Ami a partikularizmust illeti, az Lukács szellemi szabadságát és külön útját jelöli. Lukács Adornóval szemben nemcsak Bartókot, hanem önmagát is védte, saját lázadását, amikor azt hangsúlyozta, hogy „abban az énekben, amelyekben a szarvasokká változott fiúk konokul megtagadják, hogy visszatérjenek apjukhoz és anyjukhoz az életbe, tehát a mai ember létezésének ebben az elutasításában egy igazabb *vox humana* csendül fel, mint a szülő vágyódó kiáltásában”. Lukács így saját lázadását legitimálta, és kimondatla-

nul is védte saját egykori mesekultuszát. Hiszen 1919-ben a közoktatásügyi népbiztosság, amelynek élén éppen ő állt, mesepályázatot írt ki, amelyben a fő követelmények: „Olyanok legyenek ezek az új mesék, hogy azokból nemcsak a gyermek, hanem mindenki kiérezhesse, hogy nemes emberi szív és igazi költői ihlet művei. Szóljanak ezek a mesék a szépről, a jóról, a hűségről, a becsületről, a munkáról, az egész emberiséget egybefogó nagy szeretetről olyan formában és lebilincselő megírásban, mely minden tekintetben megüti a legkényesebb irodalmi mértéket.” A *Cantata profana* „megüti”, igaz, ha 1919-ben készült volna el, talán szerzője is megütötte volna a bokáját. És neki is meg kellett egy párszor ütnie, hogy ilyeneket mondjon: „Bartók számára a magyar muzsika nem előkelőbb és nem parasztibb, mint az egyiptomi muzsika és így tovább. Bartók számára, ha szabad ezt így mondani, a paraszti világ felújítása a fontos, abban az értelemben, ahogy Lenin egyszer azt mondta Tolsztojról, hogy ez előtt a gróf előtt soha nem volt még paraszt az orosz irodalomban. Ilyen értelemben még paraszt a muzsikában nem szerepelt, és ez Bartók lényege, nem az, hogy ez magyar paraszt vagy román paraszt vagy nem tudom, micso-da, hanem hogy paraszt. Az a szarvas, aki nem akar visszamenni az emberek közé. Itt szerintem óriási különbség van Bartók és Kodály között, és én nem vagyok hajlandó közös nevezőre hozni őket. Igaz, Kodály körül is kifejlődött egy mítosz, egy nem jogosulatlan mítosz, mert a régi, a kultúra előtti magyarság viszonya a parasztokhoz kétségkívül kifejeződik nála. Ezt én abszolúte nem vonom kétségbe. Csak azt vonom kétségbe, hogy e viszony nemzetközi és forradalmi vonatkozásai megvolnának Kodályban. Az ő parasztjai nem a *Cantata profana* parasztjai, a szarvasok, akik nem akarnak visszamenni, hanem olyan parasztok, akik szépen táncolnak, és képviselnek mindenféle ősrégi és tradicionális muzikalitást, anélkül hogy csak egy szavuk is volna a régi Magyarország ellen.” Ez rossz dichotómiákkal manipuláló demagógia. Az internacionalista proletárok előképei „a *Cantata profana* parasztjai”, akik egyébként nem parasztok, hanem vadászok.

Lukács György sajátosan magyar kozmopolitizmusával szemben Bartók 1934-ben világosan leszögezte egyik kiadatlan írásában: „Valódi és értékes művészet – legalábbis egyelőre – csak nemzeti művészetként képzelhető el.” A *Cantata* is – bár román szövegre kezdte Bartók a komponálást – nemzeti jellegű, igaz, az uralkodó nemzeti diskurzusok, propaganda ellenében az. A húszas évek végén Bartók valamiféle Psalmus hungaricust tervezett, de nem egyszerűen a magyarságot érő csapást akarta érzékeltetni, hanem a régi Hungaria, a soknemzetiségű Magyarország kulturális gazdagságát és az utódállamok marakodásának hiábavalóságát. Egy triptichont tervezett. Szabolcsi Bence magától Bartóktól hallotta, „hogy a *Cantata Profanát*, ezt a »legszemélyesebb hitvallását« egy nagy triptichon kezdő darabjának szánta: lehet, hogy követni fogja egy magyar s egy szlovák népköltészeti színbe készült hasonló mű, a dunavölgyi népek egységének jelképéül.” De csak a bevezetés szövegével készült el, amelyben „a teremő Isten” kinyilatkoztatta: „Hiú vete- kedés semmit sem bizonyít”, és ezért: „Ki szebbet teremt, elsőség is azé”. Az 1930-as években Európa önpusztítása újabb szakaszba lépett. Bartók lemondott nagy tervéről. Mindenki a maga módján próbálta túlélni a katasztrófát.

Lukács György úgy vallott, hogy amikor személyes kapcsolatban állt Bartókkal, „mivel azonban zenéhez való viszonyomat akkor nem voltam képes artikuláltan kifejezni, a lehető legtartózkodóbb voltam”, pedig Ady mellett ő volt „legjelentékenyebb kortársam”. Később, amikor Szabolcsi Bencének a zenéről beszélt – hangsúlyozva, hogy nem ért a zenéhez – olyasmit mondott ki, amit Kerényi Károly különböző kínai bölcsektől idézett, akik a zene és a korhangulat összefüggéseiről nyilatkoztak. És talán ez az egyik legszebb

vallomás Bartók művészetének jelentőségéről. „Látjátok – mondta Lukács a bartóki zenéről –, most újra érzem a felemelkedést, ami az imént elveszett ... Mert ígéret van ebben a zenében és nagy-nagy fiatalság, mintha előlről kezdődne minden, és mindent, ami elveszett, újra jóvá lehetne tenni...” (Bartóki gondolat. A Jacobsenért lelkesedő fiatal Bartók a dán író ateista regényében pedig azt is olvashatta, hogy ha eltűnik a túlvilági büntetéshez és jutalomhoz fűződő képzetünk, a menny és a pokol képzete, akkor „megnő a lelkiismeret”, és „semmi más megbocsátás nem lesz lehetséges, csak jóval jóvátenni azt, amit a rosszal vétettünk”. Ez pedig – jóval jóvátenni a rosszat – az unitárius vallás egyik parancsa, azé a vallásé, amelyre maga Bartók is áttért, hogy fiát abban nevelje.)

Bartók zenéje Lukács számára lehetővé tette, hogy elfelejtse a hazugságok általa is épített világát, amely rá is súlyos teherként nehezedett. Mintha nem felejtette volna el azt, amit Rousseau-nak a nyelv eredetéről szóló tanulmányában aláhúzott: „... a festészet közelebb áll a természethez, a zene az emberi művészethez. [...] A zenész nagy előnye, hogy olyan dolgokat is megörökíthet, amelyeket nem lehet hallani”, és: „Az álom, az éjszaka nyugalma, a magány és maga a csend maguk is zenei képekké válnak.”

Lukács viszont akkor tévedett, amikor Bartókot ateistának tartotta. Alighanem Claude Lévi-Strauss önvallomása állhat a legközelebb Bartók világszemléletéhez: „Nagyon mélyen érzem, hogy nincs áthidalhatatlan szakadék a gondolkodás és az élet között. Nincs ellenemre, ha Istennel valamiféle diffúz gondolkodást jelölünk, amelyet úgy képzelhetünk el, mintha az egész univerzumra kiterjedne, és minden fokon a legmagasabb lényektől a legalacsonyabbik, még a növényekig is megnyilvánulna. De a személyes Isten képzete mindig idegen volt számomra és minden valószínűség szerint mindvégig az is marad.” Ez egyfajta természetvallás. Nem véletlen, hogy Bartók Amerikában Spinoza iránt érdeklődött, aki általánossá tette a *natura naturans* fogalmát annak kijelentésével, hogy Isten a természetben kifejezi önmagát, Isten az egyetlen szubsztancia, amelynek két attribútuma van: a gondolkodás és a kiterjedés, az előző modusza az elme, az utóbbié a dolgok sokasága, minden Istenben van, és az ember Isten modusza. Isten – hangoztatta Spinoza – nem szeret minket, viszont nekünk szeretnünk kell őt. Tudjuk, ezt diktálja a teremő és pusztító természet — amiről Bartók is beszélt. Ezt diktálja, az élet élni akarása. Az a láthatatlan erő, amelyben Rousseau – Bartók egyik nagy olvasmányában – Istent sejtette, a bennünk is lakozót. És a *Cantata* világában is élőt.

Nem kétséges, a *Cantata*-t a lázadás indulata fűti. Bartók alá is húzta Ady-kötetében: „*Apám, anyám, papok és bárdok, / Nem kellett, nem kellett.*” Amikor pedig Máté evangéliumát olvasta spanyolul, akkor kérdőjelet tett a következő részhez: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak a földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert. Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támasszak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt. És hogy az embernek ellensége legyen az ő házanépe.” (10. 34–36.) Mit jelenthetett a kérdőjel? Elutasítást? Megbotránkozást? Vagy gondolati folyamat kezdetét, amely Krisztus jelentőségének tisztázását célozta? Ez a Krisztus a lázadó Krisztus. Ez közel állhatott Bartókhhoz, és nemcsak Máté evangéliumát tanulmányozta, hanem – románul – Józsué könyvét is, amely éppen a honfoglalásról szól. A *Cantata* is. Dávid Ferenc, az unitárius felekezet hazai alapítója sem hirdetett mást, mint Új Jeruzsálemet, Isten országát. Bartóknak már nem voltak ilyen messianisztikus vágyai, szerinte „a jó istenke már régóta levette a kezét a világról, különben nem úgy volna minden, ahogy van, hanem egészen másképp”. A szarvasok világa mégis mintha nem ebből a világból való volna, viszont a szarvasok új hazájáról szóló kórus val-

lomása evilági egyházi jellegű ének. A tiszta forrás pedig akár a Biblia is lehet, ha Bartóknak nem is, de feleségének, Pásztor Dittának, talán igen.

A *Cantata* jellemzésére az a leginkább érvényes, amit az *Új könyvem fedelére* című Ady-költeményben kék ceruzával jelölt: „Átok, zsoltár, panasz és ének.” A *Cantata profana* üzenete megfejthetetlen és mégis mindenkire szól. A szarvasfiúk éneke a szarvaslétről Bartók Béla válasza – egyébként szintén lázadó – apja egyik húsvéti cikkére. Ebben: „Egy gondolat, egy érzelm összhangba hozza ma az emberiség szívdobbanását. Feltámadás a hitben, szeretetben; feltámadás az élet csalódásaiból s kinszenvedéseiből — ezen közös remény tölti el ma az ünneplők millióinak keblét! Alleluja!” Ez a válasz nem egyszerűen tagadás. Apja – mint Szabad György kimutatta – nem volt olyan duhaj dzsentriskedő búsmagyar, mint egyesek képzelik, hanem a Kossuth nevével fémjelezhető magyar demokrácia híve. A *Cantata profana* „a profán” megváltás élményét kínálja, mert a „a feltámadás” fájdalmas elszakadás az apák világából, attól, amelyben megmondták, hogy mi a szent és a profán, elszakadás attól a világtól, amelytől apja is szenvedett. A *Cantata profanában* viszont a profánban is jelen van a szent: a teremtő természetnek megfelelő emberi lét. László Ferenc szerint Bartók *Harmadik zongoraversenyének* második tételével, az *Adagio religioso*val búcsuzva „mondott zenei köszönetet Istennek”, méghozzá „a gyermekkori tiszta istenhithez való visszatérés jegyében”, mert „újból részesült a hit ajándékában”. Ez „a tiszta istenhit” egyben a gyermekkor áhitata, fogékonyága az iránt, amit jobb szó híján transzcendenciának nevezünk. Szent Ágoston szerint énekelni nem más, mint kétszer imádkozni. Bartók a maga módján énekelt, és imádkozott. Már a szarvasfiúk közös éneke és vallomása az új – mimetikus erőszakmentes – létről mintha már kifejezné azt, amit László Ferenc az *Adagio religioso*ból kihallott.

A MÍTOSZKÉPZÉS TRANSZKULTURÁLIS MECHANIZMUSAI ÉS PARADIGMÁI

A modern mítoszképzés két egymással összefüggő fejezete arról a multikulturalizmusról szól, amely már azelőtt létezett, mielőtt a kifejezést divatba hozták volna. A két mű két egymástól sokban eltérő és sokban rokon kultúra szövetébe illeszkedik. Mások a folklór instrumentalizálásának és a folklórból való ihletmerítés módjai. *A báránykát* nálunk mindig is csak a romantizáló rácsodálkozással fogadták. A *Cantata profana* alapjául szolgáló kolindáknak pedig Romániában nem sikerült kultuszt teremteni. Brăiloiu egyik tanítványa, Ioan R. Nicola ugyan talált néhány hasonlót, és az 1960-as lelkesen is értekezett róluk, külön szólva arról, hogy sem Bartók előtt, sem utána nem figyeltek fel ezekre, holott az emberi szabadság nagy értékét juttatják kifejezésre. Szélesebb közönséghez szóló irodalmi lapnak viszont nem kellett ilyen tanulmány. Végül is két nagy probléma van jelen: a szabadság és a halál, a kommunizmusnak egyik sem kellett, a szabadság azért, mert szabadság, a halál pedig azért, mert gyilkos rendszer lévén, őlt és magát örökkévalónak hirdette.

Lehetne spekulálni azon, hogy mikor és miért kerül elő, vagy miért szorul háttérbe a szabadság gondolat, mikor és hogyan értelmezik a halált. Amit Kerényi kínai bölcsei mondtak korok és zenék jellegének összefüggéséről, ebben a vonatkozásban is érvényes lehet. Tanulságosabb a kulturális kölcsönhatásoknak a mechanizmusa és a dinamikája. A mioritikus diskurzus a másfélszázadon keresztül érvényesülő keleti-nyugati transzkulturalitás, vagy inkább kulturális munkamegosztás jellegzetes példája is lehet. Mintha valamiféle párbeszédnek lennénk tanúi, és e párbeszédnek deontológiájának jellege koron-

ként változik. A múlt század derekától napjainkig a francia-román transzkulturalitásnak négy jellegzetes paradigmatis formáját látjuk kirajzolódni, amelyek egymás után, de egymás mellett is hatnak.

1. Pozitív befogadás. A centrumban születnek a magas kultúra irányzatai, onnan indulnak útjukra, a periféria befogadja, és a nyugati folklórigényt próbálja kielégíteni. Másképpen fogalmazva, miután kimerültek Nyugat folklór-tartalékai, Keletről importált. Ugyanakkor a hamisítások határai is kelet felé terjeszkedtek. Skóciából indult az *Osszián* világhódító útjára, Franciaországban a bretagne-i Villamarqué hamisított kelta énekeket. Prosper Mérimée már szerb balladákat gyártott, és okkal faggatta Alecsandrit balladáinak hitelességéről, aki viszont a román irodalmat bekapcsolta az európai áramába. A pozitív befogadás csúcsa Michelet lelkesedése. De a század utolsó harmadában a kölcsönös pozitív befogadás aztán az ellenkezőjébe fordult.

2. Negatív befogadás. A centrum az őt magát pusztító jelenségeket a periféria jelenségeiként jeleníti meg, tiszteli, aztán elpusztítja. Ennek a jelenségnek terméke: Dracula, a szifilisz és aztán az aids metaforikus figurája. Angol találmány, de előzménye a vámpíronkon szörnyülködő német brosúra-irodalom, aztán az egész Dracula-kultusz európai hódító útjára indul. Romániában idegenkedtek tőle, elutasították, majd felkarolták. Az 1980-as években tiltották, ma üzlet. Elmondhatjuk, a Dracula-kultusz *A bárányka*-kultuszának tagadása, ha ennek a balladának értelme éppen az, hogy vámpírtalanítsa a világot.

3. Negatív elutasítás. Ennek megnyilvánulásaként egyre erősebb összeférhetetlenség jellemzi a polgári demokráciák felvilágosodáshoz és liberalizmushoz kapcsolódó kultúráját és a periféria nyugatellenes reakcióját. A periféria magától idegennek tekinti a centrumot, a periféria saját autark ideológia jegyében a partikularitásba húzódik, a partikularitások szolidaritását akarja az univerzalizmus ellen kialakítani, aztán a legerősebb partikularizmus tart igényt a világalomra, addig-ameddig... A perifériák nyújtotta exotikum igénye persze még él Nyugaton, és él az autarkiák integrációjának, új hierarchiába rendezésének az igénye. Romániában a két világháború között a polgári demokrácia erői elhasználódnak, egyre törékenyebb társadalmi, politikai bázissal és egyre gyengébb külpolitikai támogatással, Németország előretörése miatt. A román parasztidillnek varázsa van. Blaga szinte Michelet-hez hasonlóképpen önti formába a reintegráció mítoszát, amikor *A báránykáról* nyilatkozik.

Eugène Ionesco 1945-ben ki is fakadt: „Az embernek az az érzése, amikor Blagát, Eliadét stb., olvassa, hogy nálunk minden mindig így lesz: az egyetemestől elválasztó vad akarat, kérlelhetetlen gyűlölet Nyugattal szemben (és Kelettel is), új balkáni mitológia. Ennyi. Egy provincia, mely nem akar csatlakozni a nagy egységekhez.” A történelem útjai azonban kiszámíthatatlanok. A Blagát követő és részben az ő nyomán is tájékozódó fiatal nemzedékből már a transznacionális fasizmus írástudói lépnek elő: Eliade és Cioran. Velük a második világháború után az ideologikus *Bárányka*-kultusz Nyugatra megy. Amit itthon zengedeznek *A báránykáról*, az komikus bégetésnek hat Eliade és Cioran megnyilatkozásai mellett. A két emigráns új és más paradigmát képvisel. Ez:

4. Pozitív elutasítás. A centrum a perifériáról jöttek centrum- pontosabban nyugatellenességét mint globális kultúrakritikát fogadja el. Gondoljunk Mircea Eliade és Cioran

munkásságára, annak páratlan népszerűségére. Kulturális transzhumálásnak vagyunk tanúi. A hidegháború elől a nyugati világ melegebben éltették a maguk módján *A báránykát*. Mircea Eliade “in illo tempore” világa például nem ismer centrumot és perifériát. Itt mindenki egyformán közel van Istenhez, mert nincs is Isten, hiszen ez a világ teremtő és pusztító istenek, félistenek, emberfölötti emberek világa. A megváltás önmegváltó gnosztikus technika. A mai multikulturalizmus pedig felkarolja a gnóvizist is, és egyben ezt is relativizálja, ezzel semlegesíti azt a töltetet, ami a kommunizmus és a fasizmus formájában még robbant. Ugyanakkor Blaga mioritikus tere, honvágyként tovább él a ma divatos – erdélyi zsidó származású – amerikai Andrei Codrescu regényvilágában. (Ez utóbbi értelmezésében az egyik pásztor erdélyi zsidó, aminek valóság alapja az, hogy bár az ő szülőhelyének, Nagyszebennek a vidékén zsidók nem foglalkoztak pásztorkodással, Máramarosban viszont igen.) A posztmodernitásban minden lehetséges: Mivel a Dracula-kultusz üzlet, sikerült megírni még Olaszországban (Marin Mincu a tettes) Dracula naplóját, jól megtűzdeltte Mircea Eliade és Blaga bölcsességeivel, mert kilép az időből, bojkottálja azt, majd elhenceg barátainak, Cusanusnak és Ficínónak magával a valóságos énekkal, amelynek hőse megkísérli a transzcendens kalandot, és a kozmikus térbe kerül, és a naplóíró vajdától azt is megtudjuk, hogy a románoknak azért „nem volt idejük katedrálisokat építeni, mert a *Mioriită* alkották meg”

A mioritikus diskurzus kiteljesedése alapvetően két világháború közötti halálkultuszhoz kapcsolódik, és tudjuk, a halál esztétizálása borzalmas következményekkel szokott járni. Ma nem is illik a halálról beszélni. De a ballada igazában az *ars vivendí*ről szól. Akkor is, ha valaki – mint van rá példa – ráolvasásként mondogatja magának, ha beteg, és megnyugszik tőle. És akkor is, ha a romantika vonzásában elérzékenyül. Michelet és barátai, majd posztromantikus utódaik azt ismételtették, amit a magát „extravagáns pásztor”-nak nevező Rousseau-nál olvastak: „A legtöbb ének régi dal, dallamuk nem izgató, de van bennük valami régi és gyöngéd, ami hosszan hat. A szavak egyszerűek, naivak, gyakran szomorúak, mégis tetszenek.” De az érzelmi ellágyulásnak véget vet a reflexió: „A természet mindent a lehető legjobban csinált, de mi mindent jobban akarunk, és mindent elrontunk.” Bartók, amikor a *Julie*ben ezt olvasta, kérdőjelet tett a lapszélre. Vajon a *Cantata profana* ezt a kérdőjelet kérdőjelezi meg?

A *Cantata profana* fölötte a paradigmának. Nem tudom, milyen mítosz. És nem is nagyon akarom tudni. Nincs mítoszelméletem, és nem is érzem a hiányát? A mítoszok élnek túl az elméleteket, és nem fordítva. És nem tudom, hogy azért, mert a mítoszok ellenállnak elméleteknek, vagy pedig azért, mert a mítoszmagyarázók nem állnak ellen saját koruk impulzusainak. A mítoszelmélettel a tudós a maga magánmitológiáját igazolja, főpapi szerepben tetszeleg. Műlékony szerep, mert műlékony idő terméke. Mircea Eliade a Vaszgárda mítoszában vonzásából soha nem került ki, kereszténysége gnoszticizáló pszeudokereszténység, mert az erőszakkultuszt soha nem utasította el, az üldözött legionáriusokat öskeresztényekké stilizálta át. Kerényi Károly pedig szinte nyíltan kereszténységellenes, amit magyarázhat az is, ahogy egykori hazájában az uralkodó „keresztény kurzus” antiszemitizmussal kapcsolta össze a kereszténységet, egyben meghamisítva ezt. A folklórban saját politikai jelentéssel is bíró téziseik igazolását keresték. És tették ezt olyan korban, amelyben a legdurvább átmagyarázásoknak lehetünk tanúi. Otto Höfler 1934-ben a Wotan-kultusz megnyilvánulásaként mutatta be a vad vadászatot, és úgy értelmezte, mint titkos férfitársaságok társadalomtisztító munkáját, amelynek célja a társadalomellenes

elemek kiirtása. Így legitimálta a mítoszkatató az SA és az SS huliganizmusát, – az északi faj tisztaságának védelmében. De ezt még a náci fő ideológus, Rosenberg is nevetségesnek és bosszantónak találta, úgy hogy Himmler fogadta be a tudományt megbecsztelő tudóst saját intézetébe, aki viszont a világháború után az özvegyen maradt Felix Ausztriában az átváltozási szertartásokról tisztes könyvet írt, (melyet Tallián Tibor kellő tisztelettel idéz). A 20. század kemény ideológiára visszatekintve elmondható, hogy akkor a folklórkultuszt a fasizmus és a kommunizmus karolta fel, és olyan egyéni alkotók, akiknek művét a két ideológia instrumentalizálni tudta, ha nem, akkor kivette magából őket, mert ezek – Kerényi Károly kifejezésével – „szigetemberek” voltak és maradtak. Bartók életművét is sokáig szelektív cenzúrának vetették alá. (Egyébként Adenauer kezdte, amikor kölni polgármesterként betiltotta *A csodálatos mandarint*). Bartók a szecesszióból kiemelkedve magasodott kora fölé. Dolgozatunk nagy alakjai: Lukács György, Balázs Béla, Cioran, Székely János, Thomas Mann, Kerényi Károly „csak” tanítják korukat és minket. Bartók átszellemi.

Vajon Bartók miért nem próbált mitologizálni? Nem akarta kételyeit az éppen aktuális elméletieskedés szintjére süllyeszteni, ezzel műve értékét szállítva le? Vagy megtalálta a szavakon túli bölcsességet? És közben tisztában lehetett azzal, hogy folklór, művészet, politika milyen veszélyes vegyület lehet. Inkább zenében fejezte ki magát. A zenét egyfajta beszédnek is tartotta. Bár a beszédet nem tartotta sokra; amikor 1936-ban riportot készítettek róla a feleségével, a végén ő is beleszólt: „Nem beszélni, muzsikálni!” A zene pedig olykor veszélyesebb lehet, mint a beszéd. Különös játéka a történelemnek, hogy Cziffra György – akinek korábban az ávosok szétverték az ujjait – 1956. október 22-én olyan sikert aratott a II. zongoraversennyel, hogy az érzelmi fűtöttség is hozzájárult a következő nappal kezdődő forradalom kirobbanásához, hogy egy kis világtörténelmet csinálva egész történelmével szembeforduljon „a történelem terrorjával”...

AMBRUS MISKOLCZY

FROM THE ROMANIAN LAMBKIN TO THE HUNGARIAN CANTATA PROFANA

Miorița (Lambkin) is one of the most well-known Romanian folk ballads. Its analyses are an integral part of Romanian intellectual history. The Hungarian text of Béla Bartók's *Cantata Profana* is a partial rephrase of two Romanian colindas (Christmas songs). The analysis of *Cantata Profana* is still in process. Present study surveys these views and positions the two works of art in these two highly different and still kindred cultures. The Romanian colinda was sometimes turned into an anthem, was published in the first place in school books and anthologies. Both fascism and communism also tried to use it for its purposes. *Cantata Profana* became the symbol of intellectual moral manner. Debates surrounding the two works are interrelated parts of modern mythologizing. They represent multiculturalism, which existed before the notion had become fashionable. In some current studies the colinda is considered to be the work of Vasile Alecsandri. Western and eastern cultural leaders would like to put them aside from national memory. In this paper the author proves that the colinda is in fact based on an authentic folk ballad. A similar song which was recorded among the Hungarian Csángós of Moldova in the 1840s undoubtedly originates from the Romanian folk ballad. The French intellectuals of the 1850s enthusiastically received colinda, since the story of the ballad well fits to Rousseau's narrative. His thoughts are not known any more and the Romanian national mythologizing does not accept the findings of Romanian folkloristics. On the basis of that the Christmas songs serving the basis of *Cantata Profana* cannot be attributed to initiation rituals, but songs preventing the coming back of dead souls. In understanding the message of the work of Bartók we have to take into consideration the interest in folk tales in the age, and the poems of the

most famous poet, Endre Ady, read by Bartók. Ady's most suitable words can be cited here: 'Curse, psalm, complaint and song'. For Károly Kerényi, who fled to Switzerland from the communists, *Cantata Profana* is the anthem of freedom. For the communist György Lukács, who almost persecuted Kerényi to leave the country, *Cantata Profana* is the greatest achievement of 20th century Hungarian culture.

BÁLINT LÁSZLÓ

AZ APÁTPLÉBÁNOS DEKONSPIRÁCIÓJA MEGSZÓLALÓ LELKIISMERET

A manapság olyan sokat emlegetett hálózat az állambiztonsági szolgálattal szervezetszerűen és titkosan együttműködő külső segítők összessége volt. A hálózati személyek – az 1950–60-as években az ügynökök, informátorok és rezidensek – pedig a hálózat tagjai. Az együttműködésnek az egyik kiemelten fontos ismérve a konspiráció, a titkosság volt. Ha ez a jelentős alapelv bármilyen okból sérült, a hálózati személy dekonspirálódott, a továbbiakban már az állambiztonsági szolgálat számára használhatatlanná vált. Ha ez a szigorú titkosságot ért sérelem a hálózati személy hibájából következett be, akkor az esetek többségében azt mondták, hogy az ügynök, vagy az informátor dekonspirált, árulóvá vált, elfecsegte, elárulta az állambiztonsági szervvel kialakított szervezetszerű titkos együttműködését. De előfordult, hogy a hálózati személy vétklen volt, más – pl. az állambiztonsági szolgálat – hibázott, mely esetben dekonspirálódásról beszéltek.

Mivel nagyon fontos volt a hálózati személyek konspirációs biztonsága, a foglalkoztató állambiztonsági szerv nagy gondot fordított ennek fenntartására és ezért az ügynököket és informátorokat folyamatosan ellenőrizték. Az összes akkoriban használatos operatív eszköz és módszer az esetleges dekonspiráció felfedése érdekében bevethető volt, ezek között a más hálózati személyek foglalkoztatása is. A bármilyen okból dekonspirálódott hálózati személyekkel a kapcsolatokat az esetek döntő többségében megszakították, a szakmai zsargon szerint őket a hálózatból kizárták.

Mátai Tóth József (Barbacs 1912. november 4.) orosházi apátplébánost 1955-ben az akkori államvédelmi szolgálat a hálózatba beszervezte. Sem a beszerzés tényével és körülményeivel, sem az együttműködés mibenlétével kapcsolatos adatok nem maradtak fenn. Valamivel később keletkezett dokumentumok (Forrás: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára M–32406 számú dosszié) viszont egyértelműen arra utalnak, hogy a beszerzés pressziós alapon valósult meg, azaz kényszerítés, zsarolás történhetett. A forradalmat megelőző időszakot, majd a megtorlás éveit figyelembe véve okkal feltételezhető, hogy sem az államvédelmi szolgálat, sem a jogutód politikai nyomozó szervek nem túl sok hasznát vehették Mátai Tóth Józsefnek, már csak azért sem, mert sokkal inkább más jellegű ügyekkel, munkálatokkal voltak abban az időben elfoglalva.

Az egyházi vonalakon – így a Magyarországi Római Katolikus Egyház vonalán is – többnyire a forradalmat követő megtorlás befejezése után kezdtek újra aktívabban végezni az operatív elhárító munkát. A sorsát ekkor már Mátai Tóth József sem kerülhette el. Történt azonban akkor valami, ami ebben a tekintetben alapvető változtatást eredményezhetett volna. Az apátplébános útlevelet kapott és az akkori szabályozásnak megfelelően 30

napra kiutazhatott Svájcba. Amikor már túl volt a határon – ahogy akkoriban emlegették a „vasfüggönyön” – úgy döntött, hogy véget vet a politikai nyomozó szervek állandó zaklatásának úgy, hogy nem tér vissza Magyarországra, végleg Svájcban marad. Erről a szándékáról természetesen tájékoztatta a püspökét, Hamvas Endrét (Piszke 1880. február 27), akivel azonban a kint maradási szándéka okát csak burkoltan közölte, körülírta. Ez a levél sem maradt fenn, tartalmára csak az újabb levelekből lehet következtetni. Mátai Tóth József minden bizonnyal Rómába küldte Hamvas Endre püspöknek, aki akkoriban a II. Vatikáni Zsinaton, mint a Magyarországi Római Katolikus Egyház delegációjának vezetője vett részt. Egyébként igen sajnálatos tény, de ami tény, az tény, hogy a magyar püspöki delegáció és kísérik közül Hamvas Endre azon kevesek – alig néhányak – egyike volt, akik nem tartoztak az állambiztonsági szolgálat hálózatába, akik nem voltak beszervezett emberek.

A püspöki válasz dátuma 1963. október 19, tartalma pedig a következő: *„Megkaptam svájci levelét. Úgy látom nagyon megszerette azt a szép országot Apát úr, hogy már – legalább egyelőre – haza sem kíván jönni. Én azonban csak azt tartom: » Hazádnak rendületlenül légy híve ó magyar”*«. Amit Apát úr írt, hogy megokolja távolmaradását, az igazán nem ok. Nem olyan idők vannak most Magyarországon, hogy valaki papot bántana, pláne olyan okból, amiket elsorolni tetszett, és aminők máskor sem voltak okok, hogy bántódásunk legyen. Otthon, Magyarországon viszont nagy szükség van papokra, kívált olyanokra, mint Főtisztelendőséged. Azért arra kérem, hogy készüljön szabadsága elteltével a visszatérésre. Az adventi munkában már részt vehet és karácsonykor örvendezhetik az otthon melegének.”

A választ megkapva Mátai Tóth József apátplébános arra gondolt, hogy Hamvas Endre püspök nem értette meg döntésének, végleges külföldön maradásának – ahogy akkoriban mondták, disszidálásának – valódi okát. Ezért szinte azonnal, még 1963. október 25.-i dátummal egy újabb levelet írt a püspökének, benne immár részletes és kendőzetlen magyarázattal: *„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr! Kegyelmes Atyám! Nagyon köszönöm szíves leiratát. Tudom, hogy szoros elfoglaltság mellett kegyeskedett írni, s ezért bocsánatát is kérem az alkalmatlankodásért. Én Isten akaratát akarom egészen követni. Számunkra az előjáró parancsában nyilatkozik meg elsősorban Isten akarat. De talán nem fejeztem ki magam elég világosan, nem tártam fel egészen problémámat, hogy az előjárói szók a tények teljes ismeretében hangozhassanak el.*

Előzetesen szerényen, de férfias határozottsággal hangsúlyozom: nem vonz a Nyugat jöléte, szabadsága, szépsége. A mi otthoni körülményeink között is szívesen, és szívesen csak ott akarok és szeretnék dolgozni Istentől kapott hivatásom területén.

Azonban 1955 óta az államrendőrség, nevezetesen a politikai rendőrség kezei között vagyok. Ez azt jelenti, hogy kéthetente, vagy havonta meg kell jelennem egy kijelölt helyen, vagy ők jönnek hozzám, és ott megadják a feladatot, kikről, milyen szempontok alapján adjak információt legközelebb. Régebben ez Békés megyei viszonylatban ment, de úgy látom, már jól be van hálózva a megye, és csak az orosházi járásból kívánnak információt leginkább. ...

Ez azt jelenti, hogy nekem segítséget kell nyújtanom papok elleni eljárásban, bár ez sokszor a kérdés tisztázásával jár, az eljárás megszüntetésével. Valahogy hivatásommal ellenkezőnek találom, és roppant megalázónak, idegfeszítőnek azt a tudatot, hogy szeretett Egyházunk elleni nyomásba engem is befogtak.

Ez a száraz tényállás. Ha ennek ismeretében is úgy dönt Excellenciád, hogy haza kell mennem, parancsát szó nélkül teljesítem. ... Bennem a tudatalatti vonz haza, de a lélek, a

szív, az ész nemet mond. Kegyeskedjék előadott problémámat megvizsgálni és a végső döntést ennek ismeretében megadni.”

Ebből a Mátai Tóth József által írt második levélből, amelyet az akkor már Rómában tartózkodó Hamvas Endre püspöknek írt, teljesen nyilvánvalóvá vált a „száraz tényállás”. Az 1955-ben szervezett apátplébános a külföldre jutást próbálta meg felhasználni arra, hogy a hálózathoz szabaduljon. A Svájcban Rómába küldött levélről meg sem fordult a fejében, hogy valaha a megszarolói, a „fogva tartói”, a politikai nyomozó szervek birtokába jut. Pedig kb. bő félév elteltével oda jutott!

Az imént idézett levélből teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Mátai Tóth József dekonspirálta az államvédelmi szolgálattal 1955-ben létrejött együttműködését, amely 1956 után folytatódott a jogutód politikai nyomozó szervezettel. A hálózati együttműködésnek tehát az egyik nagyon fontos eleme sérült, hiszen kívülálló, jelen esetben nem is akárki, hanem az egyházi előjáró, Hamvas Endre püspök szerzett tudomást arról, amit pedig nagyon-nagyon titkolni kellett volna. Mindebből pedig az is következett, hogy amennyiben a dekonspiráció kitudódik, Mátai Tóth József hálózati személy a politikai nyomozó szervek – nyilvánvalóan az egyházi vonalon működő belső elhárítás – számára áruházzá, értéktelenné, használhatatlanná válik. A belső elhárítás azonban a levélváltások idején még semmit sem tudott. Várták, hogy a hálózati személy Svájcban visszatérjen. Mátai Tóth József pedig a svájci Unterägeriben a püspöki választ várta.

Hamvas Endre püspök gyors válasza – 1963. október 30.-i keltezéssel – hamarosan meg is érkezett. Ez a válasz rövid volt, tömör volt, ám mégis nagyon fontos körülményekről is árulkodó: *„Megkaptam október 25.-i sorait. Mégis azt kell mondanom, térjen haza és viselje a keresztet, amely annyi magyar papnak kiosztatott. Isten adni fog továbbra is bölcsességet és erőt ennek a keresztnek a viselésére.”*

A püspöki válaszból nagy valószínűséggel kitűnik, hogy Hamvas Endre nem először találta magát szembe ilyen helyzettel. Nagyon jól tudta, hogy van egy olyan sajátos „kereszt”, amely a kommunista diktatúrában *„annyi magyar papnak kiosztatott”*. S voltak ezek között olyanok, akik félelemből, vagy karriervágyból, de teljes odaadással cipelték a diktatúra erőszakos szerve által rájuk rakott „keresztet”, míg mások, minden kétséget kizáróan a többség menekülni próbált, ahogy tudott. Vagy megtagadta az együttműködést, vállalva a következményeket, netán a feladatok végrehajtásának elmismásolása, burkolt szabotázsát által alkalmatlanná tette magát a szervezetszerű titkos együttműködésre.

Mátai Tóth József a menekülést, a külföldön maradáshoz próbálta választani. Hamvas Endre püspök azonban sikeresen lebeszélte erről, mert az apátplébánosról kiderült a dekonspirációja következtében, hogy valójában melyik oldalon áll. De közrejátszott ebben az is, hogy Hamvas Püspök számára is az Egyház számára is kedvezőbb volt egy olyan körökbe beépített ember, akiről tudnak, akiben megbízhatnak, mint azok, akikről fogalmuk sincs. Ebben az időben ebbe az utóbbi körbe tartozott „Kerekes” fedőnevű ügynök – Pataky Kornél (Erzsébetfalva 1920. március 11), akkor a szeged-csanádi püspökség irodaigazgatója – akit 1958-ban szerveztek be a hálózatba. „Kerekes” fedőnevű ügynök hivatali beosztásából következően hozzáférhetett Hamvas Endre püspök leveleihez. Az előzőekben említett leveleket – a legelső kivételével, mert annak nyoma veszett – az ő 1964. június 11.-i jelentése nyomán ismerte meg a politikai nyomozó szervek belső elhárító részlege. Ekkor tudták meg, hogy Mátai Tóth József dekonspirálta a velük fenn álló kapcsolatát, s nem más, mint a püspöke előtt. A további fejleményekről dokumentumok nem maradtak fenn, de a körülményekből az következik, hogy Mátai Tóth Jó-

zsefet a hálózathoz kizárták és az addigi orosházi apátplébános esperesből békéscsabai plébános lett.

MEGSZÓLALÓ LELKIISMERET

Udvardy József (Bácsalmás 1911) szeged-csanádi püspök volt 1969 és 1987 között. Nem túl sok idővel a szegedi hivatalba lépése után olyan ismeretek jutottak a tudomására, amelyekből okkal azt feltételezhette, hogy a dolgozószobájában lehallgató készülék van elhelyezve.

Egy 1970. április 13.-i ügynöki jelentésből a BM Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztály III/III (belső elhárító) Alosztálya is tudomást szerzett Udvardy püspök feltételezéséről, gyanújáról. Az ilyen eseteket a korabeli szakmai zsargon a titkos technikai lehallgató eszköz dekonspirálódásaként említette. Ez nagyon nagy hibának számított, mert ettől kezdve az említett helyen telepített titkos lehallgatási módszertől számottevő értékes információ már nem volt várható.

Az időpontot figyelembe véve alaposan feltételezhető, hogy nem csak Udvardy József püspököt, hanem már az elődjét, talán elődjeit is lehallgatták az említett módszerrel, amelyet a magyar titkosszolgálati szakmában, ebben az időben 3/e rendszabályként emlegettek. Ezt csak akkor lehetne pontosan tudni, ha ismert lenne a lehallgató berendezés telepítésének időpontja.

A dekonspiráció a rendelkezésre álló adatok szerint két egymástól teljesen független vonalon és nem teljesen egyforma mértékben következett be.

Az egyik esetben Udvardy József püspököt valamikor az 1970-es év elején felkereste valaki, akinek a kilétét a politikai nyomozó szerveknek – a szegedi belső elhárítóknak – nem sikerült felderíteni, illetve azonosítani. Udvardy József püspök és az ismeretlen között lefolyt beszélgetésre nem a püspöki dolgozószobájában került sor. A találkozásról utóbb a püspök gyanútlanul beszámolt a szegedi belső elhárítás „Kerekes” fedőnevű ügynökének¹. Erre sem a dolgozószobájában, hanem az úgynevezett kis-szalomban került sor, hiszen a püspök a lehallgatással kapcsolatos gyanúja miatt az irodájában erről beszélni sem mert.

„Kerekes” fedőnevű ügynök szóbeli jelentése szerint a látogató elmondta a püspöknek, hogy van egy nő ismerőse, aki az egyetemen gyakran meg szokta látogatni az ott dolgozó barátnőjét. A barátnő munkahelye egy olyan egyetemi helyiségben van, amelyet csupán egy fal választ el a püspöki dolgozószobától. Egy pontosan meg nem határozott időpontban azonban a szokásos látogatás meghiúsult, mert a barátnő munkahelyéül szolgáló helyiség ajtaja előtt egy férfi állt, aki nem engedte be. Hiába mondta az ajtónál álldogáló férfinak, hogy korábban bármikor bemehetett, ha látogatóba érkezett, most ez az érvelés sem hatott. A férfi nem engedte be és ennek okát sem mondta meg és az erre irányuló kérdésre csupán azt a választ adta, hogy az „államtitok”. A látogatóban felmerült annak a gyanúja, hogy esetleg valamilyen lehallgató berendezés beépítése folytatható a püspöki iroda felé, azért nem mehetett be és ez lehetett az „államtitok”.²

1 „Kerekes” fedőnevű ügynök azonos Pataky Kornél (Erzsébetfalva 1920), a szeged-csanádi püspökség irodaigazgatójával, akit 1958. január 29.-én szerveztek be a hálózatba, a belső elhárítás egyházi vonalára. (Forrás: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – ÁBTL – 2.2.2.)

2 Forrás: ÁBTL M-36278 számú dosszié.

A másik esetben Udvardy József ugyancsak „Kerekes” fedőnevű ügynököt tájékoztatta arról, hogy a „telefonba valamilyen lehallgató készülék van belehelyezve, abba, amelyik fölvezet hozzá. ... Ez a könyvszekrény alatt van elhelyezve. Ezt állítólag a halála előtt egy olyan személy mondta el, aki a szerelésben részt vett, valamikor régen. Műszaki ember volt, meg is halt”.³

Ez a „műszaki ember” elmondta egy papnak – a belső elhárítás feltételezése szerint Havass Géza (Budapest 1913) későbbi újszegedi plébánosnak –, hogy „a telefonba lehallgató berendezés van betéve a püspök dolgozószobájában”. Ez a „műszaki ember” röviddel a halála előtt mondta ezt el azzal, hogy „csak akkor tud nyugodtan meghalni, ha ezt ő elmondja, mert ő ott volt, amikor szerelték”.⁴

A „műszaki ember”, akinek halála előtt megszólalt a lelkiismerete, lehetett állambiztonsági operatív szaktiszt is, tehát hivatásos állományú, de lehetett megbízhatónak tartott, kellően leellenőrzött postai alkalmazott is, akit a lehallgató berendezés telepítésébe bevontak. Akkoriban a telefonközpontok, alközpontok, hálózatok, stb. kiépítése és működtetése a Magyar Posta kizárólagos hatáskörébe tartozott.

A BM Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztály belső elhárítása „Kerekes” fedőnevű ügynök 1970. április 13.-i szóbeli jelentéséből szerzett tudomást a püspöki dolgozószobába telepített lehallgató berendezés dekonspirációjáról. Az eset kapcsán készült jelentésben megállapították, hogy az ügynök szóbeli jelentése „olyan tényadatokat tartalmaz a korábbi évek beépülési körülményeire, amelyek megfelelnek a valóságnak. Erről a püspök (Udvardy József – BL) valószínűleg ideérkezése után hamarosan tudomást szerezhetett”.⁵ Ezért „szükségessé válik a telefondobozhoz beépített 3/e rendszabály sürgős kiszerelése, úgy, hogy annak jelenlegi állapota szerinti rekonstruálása biztosítva legyen”.⁶

„Kerekes” fedőnevű ügynök szóbeli jelentésének írásba foglalója, a kiegészítő, értékelő és intézkedő részben történtek helytállóságának elismerője Molnár István (Hódmezővásárhely 1928)⁷ rendőr alezredes, osztályvezető-helyettes.

---

3 Forrás: uo.

4 Forrás: uo.

5 Forrás: uo.

6 Forrás: uo.

7 Molnár István az ÁVH-nál kezdte pályafutását, mint teljesen megbízható kommunista káder, hiszen az 1940-es évek második felében még civilként följelentett államellenes izgatás miatt egy római katolikus papot, akit ennek nyomán elítéltek és börtönbe zártak. Majdnem egész pályafutása alatt belső elhárító területen dolgozott, kezdetben operatív tisztként, majd vezetőként, végül a BM Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szerv vezetője lett, rendőr ezredesként.

DECONSPIRACY OF THE PARISH PRIEST

Non-professional helpers collaborating with the Hungarian state security secretly and in an organized form is nowadays frequently referred to as 'the network'. In the 1950-1960s agents, informants and residents were the professional members of the network. Their secret cooperation was based on conspiracy. The revealing of the identity of a member of the network meant deconspiracy, and such a person was not useful anymore for the network. If that happened by the fault of the member of the network, agent or informant, it was considered an act of betrayal and was called active deconspiracy. In case the member of the network was innocent and unveiling happened by the fault of somebody else, e.g. the secret service, it was called passive deconspiracy. József Máтай Tóth (born 4 November 1912, in Barbacs), parish priest of Orosháza, was recruited to the network in 1955. The bishop was unable to live with the thought of being an informant, and confessed it to his bishop. Owing to that, he became useless for the secret service.

CONSCIENCE STARTS SPEAKING

József Udvardy (born in Bácsalmás, 1911) was the bishop of the Diocese of Szeged-Csanád from 1969 to 1987. Shortly after he took his office, he realized that his study was monitored. The episcopal palace is next door to university offices. The bishop's attention was called by the researcher working in the neighbouring office. The researcher was expelled from his office for one day while the secret service deployed the listening apparatus.

MOLNÁR ANTAL – MIHALIK BÉLA VILMOS

A JÉZUS TÁRSASÁGA MAGYARORSZÁGI RENDTARTOMÁNYÁNAK LEVÉLTÁRA

A jezsuita rend (Jézus Társasága, *Societas Iesu*) már több mint 450 éves múltra tekint vissza Magyarországon. Az 1561. évi nagyszombati megtelepedést követően a Társaság a nagy nehézségek ellenére is látványos fejlődést ért el a három részre szakadt országban. A rend legnagyobb hatású magyar tagja, az esztergomi érsekké kinevezett Pázmány Péter (1570–1637) támogatásával nagyszombati kollégiumuk 1635-ben egyetemi rangra emelkedett. A török korszak végén, 1700-ban emellett már 9 kollégium, 13 rendház és 18 missziós állomás működött Magyarországon összesen 423 jezsuitával, akik a közös osztrák rendtartományhoz (*Provincia Austriae*) tartoztak. A jezsuiták 18. századi virágkora 1773-ban hirtelen ért véget, amikor XIV. Kelemen pápa az európai nagyhatalmak politikai nyomására feloszlatta a rendet. A feloszlatakor Magyarország területén 36 gimnázium, 15 kollégium, 19 rendház és 10 missziós állomás működött, amelyekben 838 jezsuita tevékenykedett, emellett mintegy 70 magyar misszionárius dolgozott a dél-amerikai redukciókban. Bár a rend első korszaka ezzel véget ért, hatásuk a kora újkori magyarországi hitélet, kultúra, tudomány és oktatás területén felbecsülhetetlen.

A rend újjáalakulására 1814-ben került sor, ám Magyarországra való visszatérésük csak a 19. század közepén, 1853-ban történt meg, amikor Nagyszombatban megnyílt a noviciátus. Ezt követően 1854-ben Pozsonyban filozófiai tanulmányi házat létesítettek, majd 1858-ban Szatmáron egy konviktus, 1860-ban pedig Kalocsán a gimnázium és a konviktus vezetését vették át. 1871-től a rendtartomány hivatalos neve „Osztrák–Magyar Provincia” lett.

Az önálló magyar rendtartomány 1909-ben jött létre, amelyhez akkor két kollégium, egy noviciátus és három rendház tartozott, összesen 182 jezsuitával. Budapesten a jezsuiták 1886-ban települtek meg újra. 1912-ben létesítették a Horánszky utcai Kongregációs Otthont, amely a rend világi műveinek központja lett. Itt működtek a Bíró Ferenc SJ (1869–1939) által alapított A Szív és a Bangha Béla SJ (1880–1940) által szerkesztett Magyar Kultúra folyóiratok szerkesztőségei. 1922-ben Szarvas Miklós (1890–1965) a kínai misszióba indult, amelynek eredményeképpen 1936-tól a rendtartomány Tamingban saját missziós állomást tartott fenn. 1928-ban nyílt meg a budai Manréza, ahol a noviciátus mellett egy lelkigyakorlatos ház is helyet kapott.

1950-ben a jezsuiták működését is betiltotta a kommunista államhatalom, a 250 jezsuita közül 77-en közel 240 évet töltöttek börtönben. Mások (köztük a növendékek többsége) külföldre menekültek, ahol a missziókban és a külföldi magyarság lelkipásztori ellátásában dolgoztak. 1989-ben újból engedélyezték a jezsuita rend működését, ekkor visszatértek a jezsui-

iták a budapesti központ mellett a kispesti, hódmezővásárhelyi, szegedi rendházakba és templomokba. 1993-ban megnyitotta kapuit a miskolci Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium, az egykori budai Manréza helyett pedig Dobogókőn nyílt új lelkigyakorlatos központ.

A jezsuita rend főelosztásával 1773-ban az osztrák rendtartomány és magyarországi intézményeinek levéltárai is szétszóródtak. A rend első korszakából megmaradt iratok ma elsősorban a Magyar Országos Levéltárban (*Acta Jesuitica*), az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtárában (*Jesuitica*, más néven *Paintner-gyűjtemény*) és a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kézirattárában lelhetők fel. A magyar rendtartomány mai levéltárában csak kis számban találhatók a rend első korszakából iratok, 1614-től. Ezek közül mindenképpen kiemelendő az ungvári *Historia Domus* és a trencsényi noviciátus 17–18. századi anyakönyve.

Az önálló magyar provincia levéltárát a történeti könyvtárral együtt 1934-ben alapították Gyenis András SJ vezetésével. Az alapját Szittyay Dénes SJ rendtörténeti anyaggyűjtése és Pompéry Aurél hagyatéka jelentette, Siska István SJ pedig a bécsi levéltárakban gyűjtött további iratmásolatokat. 1949-ben a veszélyes politikai helyzet miatt megsemmisítették a tartományi levéltár személyes vonatkozású iratait, majd a rend 1950. évi betiltása után a további levéltári anyag is nagyrészt megsemmisült vagy elkallódott. P. Gyenis érdeme, hogy számos iratot és régi könyvet megbízható híveknek átadott megőrzésre, amelyek egy része a rend újjászerveződése után visszakerült a levéltárba. Ugyancsak jelentősebb anyagot őriztek a Szent István bazilika pincéjében, illetve a kispesti Jézus Szíve templom padlásán. A megmaradt iratok összegyűjtése és rendezése 1991-ben kezdődött Lukács László SJ vezetésével. Molnár Antal még egyetemistaként került P. Lukács mellé a levéltárba 1991-ben, 1997-től 2011-ig ő volt a levéltár igazgatója, mellette a levéltár és könyvtár munkáját 2002-től Bikfalvi Géza segíti. 2011 szeptemberében a levéltár új vezetője Mihalik Béla Vilmos lett.

A jelenlegi levéltár túlnyomó részét a külföldön működő magyar provincia (1950–1989) iratanyaga, egyes rendházak 1950 előtti levéltárainak töredékei, valamint a 20. századi jezsuiták személyes hagyatékaik teszik ki. Közülük a rendi történészek (Szittyay Dénes SJ, Petruch Antal SJ és Holovics Flórián SJ) hagyatéka a rend 16–18. századi magyarországi történetének számos forrását tartalmazza másolatban. Jelentős még a bécsi Ungarisches Kirchensoziologisches Institut és igazgatója, András Imre SJ hagyatéka a külföldi (elsősorban ausztriai) magyarság hitéletére és a magyarországi római katolikus egyház 1989 előtti helyzetére vonatkozóan.

A személyi dokumentumokat jól kiegészíti a fotógyűjtemény, amely nem csak a rend tagjairól, hanem a rendházakról, rendi intézményekről készült értékes fényképsorozatot tartalmaz. Ennek feldolgozására és egy, a világhálóról is elérhető digitalizált adatbázis kialakítására terveink szerint a következő években kerül sor.

A levéltár anyagát a jezsuita rendtörténeti könyvtár egészíti ki, ennek és a többi jezsuita világi műhöz kapcsolódó kabinetkönyvtár egységes, világhálóról is elérhető katalógusa várhatóan 2014-ben fog elkészülni. A rendtörténeti könyvtár rendkívül értékes része a korábbi rendházak könyvtárainak állományából 1991 után visszakapott régi könyves állomány. Ennek felmérése, restaurálása az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorműhelyével együttműködésben a következő években várható.

A rendi levéltár 1991. évi újjáalakulását követően az iratanyag először a Mária utcai rendház tetőterében került elhelyezésre. A Mária utcai és Horánszky utcai épületek fokozatosan kerültek vissza a jezsuita rend tulajdonába, a jogi helyzet rendezésével párhuzamosan megkezdődött az épületek felújítása. Ez a levéltár életében is számos nehézséget okozott, fő-

ként mivel az iratanyag raktári elhelyezése több, különálló részben történt: az állandó költözködés eredményeként 2010 elején az iratanyagot és a könyveket már öt helyiségben szét-szórva tárolták. A raktári elhelyezés kérdése 2010-ben oldódott meg, amikor a Horánszky utca 20. szám alatti épület alagsorában egy 100 m² alapterületű, kétosztatú raktárhelyiség kialakítására került sor. A levéltár hosszútávú, biztonságos és állományvédelmi szempontból is megnyugtató elhelyezésére így kerülhetett sor. Az állományvédelmileg is megfelelő raktári körülmények kialakítását egy páraelszívó és egy páramérő készülék segíti 2011 őszétől.

Az iratanyag egységes elhelyezése lehetővé tette az 1991-ben megkezdődött, de utána hosszú évekre megrekedt rendezési munkálatok újraindítását: az itt közzétett fondjegyzék alapjául szolgáló végleges rendezést és katalogizálást Molnár Antal kezdte meg 2009 végén, és Mihalik Béla fejezte be 2012 januárjában. A mintegy 70 iratfolyóméternyi levéltári anyag szinte teljes egészében alapszinten rendezett, tárolása 2003-ban és 2011–2012-ben beszerzett savmentes levéltári dobozokban történik Dexion-Salgó polcrendszeren. Az alagsori raktárhelyiséggel egy épületszárnyban kapott helyet a levéltár irodája is, ahol a legfontosabb segédkönyvtári állomány is elhelyezésre került, itt történik a kutatók fogadása. A kutatószolgálatot Bikfalvi Géza látja el, a levéltár előzetes bejelentkezés után mindennap délelőtt látogatható.

A Horánszky és Mária utcai épületek felújításának lezárultával, a hosszútávon is biztonságos megőrzést segítő raktári helyiség és iroda kialakításával egy jól működő, rendezett és kutatható jezsuita rendi levéltár léte már nem csupán remény, hanem örömteli valóság.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Acta Jesuitica*. In: MAKSAY Ferenc: *A Magyar Kamara Archivuma*. Szerk.: BUZÁSI János. Budapest, 1992. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 8.) 44–47.
- SZILAS László: *Quellen der ungarischen Kirchengeschichte aus ehemaligen Jesuitenarchiven*. In: Ungarn-Jahrbuch 4 (1972) 172–189.
- VELICS László: *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából*. I–III. Budapest, 1912–1914.
- POLGÁR László: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis (1560–1773)*. Roma, 1957.
- Monumenta antiquae Hungariae [1550–1600]. I–IV. Ed.: Ladislaus LUKÁCS SI. Roma, 1969–1987. (Monumenta historica Societatis Iesu 101, 112, 121, 131).
- Jezsuita okmánytár* I/1–2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. S. a. r.: BALÁZS Mihály. Szeged, 1995. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34).
- PETRUCH Antal SJ: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából 1853–1950*. I–III. Kecskemét, 1992–1994. (Anima Una könyvek 5–6).
- Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. [1551–1773]*. I–XI. Ed.: Ladislaus LUKÁCS SI. Roma, 1978–1995. (Monumenta historica Societatis Iesu 117, 125).
- LUKÁCS Ladislaus SI: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III. Romae, 1987–1988.
- BIKFALVI Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*. Bp., 2007. (METEM-könyvek 53).

A Levéltár székhelye: 1085-Budapest, Horánszky utca 20.

Postacím: 1447 Budapest, Pf. 462

Tel: 0036-1-327-4059

Fax: 0036-1-327-4056

I. Általános előírások

1. § Jelen kutatási szabályzat a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (Atv.), a közokiratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. LXVI. törvény (Ltv.), a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 10/2002. NKÖM rendelet (Lrd.) vonatkozó előírásai alapján, illetve más levéltárakra vonatkozó részeinek figyelembevételével, valamint Peter-Hans Kolvenbach SJ általános rendfőnöknek a nagyobb előljárókhöz intézett 2003/26. számú körlevelének iránymutatása alapján készült, a Lrd. 44. § (4) bekezdésének felhatalmazása alapján.

II. A kutatás engedélyezése és korlátozása

2. § A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára a tartományfőnök engedélyével és a Ltv. 30. §-ának (1) bekezdése szerint bejegyzett **nyilvános magánlevéltár**. A levéltár iratai jogos igény esetén a levéltáros engedélyével, az 5. és 12. §-ban felsorolt korlátozások figyelembevételével ingyenesen kutathatók. Jogos igény akkor állhat fenn, ha az iratokat a kutató hivatalos, tudományos, pedagógiai, helytörténeti vagy családkutatási célra kívánja felhasználni. A kutatási engedélyt annak kiadója vonhatja vissza.

3. § A **kutatási engedély** kiadásakor a levéltáros nyilvántartásba veszi a kutató nevét, anyja nevét, születési helyét és idejét, lakcímét, telefonszámát, a személyazonosságát igazoló okmány számát, továbbá foglalkozását, és munkahelyének címét (vö. Ltv. 22. § (3) bekezdés).

4. § A kutatási engedély elnyerésekor a kutatónak vállalnia kell, hogy

- a) a kutatásra kapott levéltári anyag épségét biztosítja és rendjét megtartja;
- b) a levéltárban őrzött és publikációiban fölhasznált forrásokra a tudományos igényeknek megfelelően hivatkozik;
- c) a levéltárban őrzött források alapján készült közleményeinek egy példányát a megjelenést követő egy hónapon belül (papíron vagy digitális adathordozón) díjmentesen megküldi a levéltárnak;
- d) amennyiben a katolikus egyházjog vagy az Atv. szerinti személyiségi jogokat sértő adatokat hozna nyilvánosságra, viseli az ezzel kapcsolatos büntetőjogi és anyagi felelősséget. Mindezekről a kutatónak írásban kell nyilatkozatot tennie.

5. § Nem tartoznak a nyilvános magánlevéltár anyagába azok az iratok, amelyek élő személyre vonatkoznak, illetve bármilyen módon sérthetik az elhunyt személy jó hírét, így ezek nem is kutathatók. Az élő rendtagokra vonatkozó, valamint a 60 évnél fiatalabb iratanyagok a tartományfőnöki irattárban kerülnek elhelyezésre, melyek kizárólag a tartományfőnök előzetes írásbeli engedélye birtokában, az engedélyben rögzítettek betartásával kutathatók.

II. A kutatás módja

7. § A kutatás rendes helye a levéltár kutatószobája. A kutatószobában a kutató és a levéltáros számára is megfelelő világítási és higiéniai körülményeket kell biztosítani. A kutatószobában zajló kutatás rendjét a Lrd. 46. §-ban előírt kutatótermi szabályzat szabályozza.

8. § A kutatóhelynek a Lrd. 44. § (4) bekezdésében előírt és a kutatótermi szabályzatban meghatározott nyitvatartási idejét vagy annak változását nyilvánossá kell tenni.

9. § A levéltáros a kutatások áttekintése és ellenőrzése, valamint a statisztikai adatszolgáltatás pontossága érdekében kutatónaplót vezet (vö. Lrd. 49. §). A kutatónaplónak tartalmaznia kell

- a) a kutatási eset sorszámát;
- b) a kutatás dátumát;
- c) a kutató kutatási engedélyének számát;
- d) a kutató nevét;
- e) a kutatás tárgyát;
- f) a kutató számára kiadott másolatok számát.

10. § Ha a levéltári anyag fizikai állapota miatt nem bocsátható a kutató rendelkezésére, a levéltár a kutató költségén készített másolat készítésével teljesíti a kutató kérését, amennyiben a másolat készítése nem jár az eredeti levéltári anyag további megrongálódásának vagy megsemmisülésének veszélyével. Utóbbi esetben a levéltár a kutatási kérelmet megtagadhatja (vö. Ltv. 25. § (3) bekezdés).

III. Az iratanyag reprodukálása

11. § A kutatásra kiadott iratokról az 13. §-ban felsorolt korlátozások kivételével a kutató saját költségén reprodukciót (másolatot) készíttethet (vö. Ltv. 22 § (1) bekezdés; Lrd. 44. § (2) bekezdés), maga azonban illet a levéltáros külön engedélye nélkül nem készíthet.

12. § A levéltár a Lrd. 44. § (3) bekezdése alapján megtagadhatja másolat készítését, amennyiben a reprodukciós eljárás vagy annak gyakorisága a levéltári anyag fizikai állapotát károsítja, épségben történő fennmaradását veszélyezteti.

13. § A reprodukálásért a levéltár a kutatótermi szabályzatban megszabott díjat szedhet.

Budapest, 2011. június 30.

Forrai Tamás Gergely SJ
tartományfőnök

A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltárának fondjegyzéke

A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya (=JTMR) levéltárának anyagát legnagyobb részt irattartó szekrényekben, polcokon mappákban vagy kötetes kéziratok formájában, illetve savmentes szabvány (12×32×46cm) dobozokban tároljuk. A dobozok (=d.) esetében azok számát, a szekrényekben vagy a polcokon tárolt dokumentációnál pedig a folyómétert (=fm) adjuk meg. Egy doboz átlagosan 0,12 fm iratanyagot tartalmaz. A

csillaggal jelölt tételekről a levéltárban gépiratos, darabszintű jegyzék áll rendelkezésre. A fondjegyzék a levéltár 2012. február 29-i rendezettségi állapotát tükrözi.

I.	1773 előtti kéziratok*	2 d.
II.	A JTMR iratai (1909–1950)	
II. 1.	A JTMR elöljáróinak és tagjainak levelezése a római elöljárókkal: xeroxmásolatok a jezsuita rend római levéltárának anyagából (Archivum Romanum Societatis Iesu, Prov. Hung.), 1909–1950	0,7 fm
II. 2.	Missziós propagandaanyag , 1930-as évek	2 d.
II. 3.	Vegyes iratok	1 d.
II. 4.	<i>Rendházakra vonatkozó iratok</i>	
II. 4. 1.	Budapest (rezidencia, kollégium, 1890–1950, 1990–)	2 d.
II. 4. 2.	Budapest – Zugliget (probációs és lelkigyakorlatos ház, 1928–1950)	1 d.
II. 4. 3.	Kalocsa (kollégium, 1860–1950)	5 d.
II. 4. 4.	Pécs (kollégium, 1912–1950)	3 d.
II. 4. 5.	Szeged* (kollégium, probációs ház, 1920–1950, 1991–)	47 ¹ +3 d.
II. 4. 6.	Nagykapornak (rezidencia, 1858/1865–1950)	1 k.
II. 4. 7.	Mezőkövesd (rezidencia, 1923–1950)	1 d.
II. 4. 8.	Hódmezővásárhely (rezidencia, 1936–1950, 1990–)	1 d.
II. 4. 9.	Kispest (rezidencia, 1939–1950, 1991–2009)	2 d. ²
II. 4. 10.	Szatmár (konviktus, 1858–1939)	1 k.
II. 5.	Kínai (támingi, majd tajvani) misszió (1922–1955–)	7 d.
II. 6.	Toronto (Szt. Imre novíciátus, 1985–1991)	1 k.
III.	A JTMR I. szekciójára vonatkozó dokumentumok (1950–1989)	
III. 1.	Personalia ³	1,2 fm
III. 2.	Vegyes dokumentumok	3 d.
IV.	A JTMR II. szekciójára vonatkozó dokumentumok (1950–1989)	
IV. 1.	A II. szekció tartományfőnökségének levéltára	4,8 fm
IV. 2.	A Szolgálat folyóirat szerkesztőségének levéltára	5,2 fm
IV. 3.	Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI – Wien)	20 d.

1 47 dobozból (120×245×380 mm) álló, vegyes, jórészt szegedi provenienciájú gyűjtemény, számos jezsuita szerzetesre vonatkozó dokumentummal (levelezés, jegyzetek).

2 Csak prédikációk az 1990-es évekből.

3 Ez az anyag túlnyomórészt az I. szekció tagjaira vonatkozó dokumentumokat tartalmaz, de találhatók közöttük 1950 előtti, illetve a II. szekcióba tartozó rendtagokat illető iratok is.

IV. 3. 1.	UKI anyaggyűjtés	4 fm
IV. 4.	Leuveni Collegium Hungaricum	17 d.
IV. 5.	Vegyes dokumentumok	3 d.
V.	A JTMR 1990 utáni történetére vonatkozó dokumentumok	
V. 1.	Vegyes dokumentumok	3 d.
V. 2.	OCIPE – Jezsuita Európa Iroda	8 d.
VI.	A JTMR tagjainak hagyatékai	
	<i>1905–1950 között elhunyt tagok</i>	
VI. 1.	Rosty Kálmán (1832–1905)	0,25 d.
VI. 2.	Velics László (1852–1923)	0,33 d.
VI. 3.	Tomcsányi Lajos (1846–1926)	1 d.
VI. 4.	Bernhard Zsigmond (1880–1926)	0,25 d.
VI. 5.	Kostialik János (1853–1927)	0,33 d.
VI. 6.	Jablonkay Gábor (1874–1930)	1 d.
VI. 7.	Bíró Ferenc (1869–1938)	0,25 d.
VI. 8.	Bóta Ernő (1854–1939)	1 d.
VI. 9.	Bangha Béla (1880–1940)	1 d.
VI. 10.	Napholcz Pál (1901–1943)	1 d.
VI. 11.	Müller Lajos (1874–1945)	1 d.
VI. 12.	Hauer Ferenc (1874–1946)	1 d.
VI. 13.	Petz Ádám (1904–1947)	1 d.
VI. 14.	Rodenbücher István (1872–1948)	1 d.
	<i>1951–1970 között elhunyt tagok</i>	
VI. 15.	Vid József (1898–1952)	2 d.
VI. 16.	Somogyi Jenő (1879–1954)	0,25 d.
VI. 17.	Zborovszky Ferenc (1888–1955)	2 d.
VI. 18.	Révay Tibor (1874–1956)	1 d.
VI. 19.	Hunya Dániel (1900–1957)	4 d.
VI. 20.	Szittyay Dénes (1887–1957) rendtörténeti anyaggyűjtése*	6 d.
VI. 21.	Siska István (1896–1959)	1 d.
VI. 22.	Zsiros Ferenc (1879–1961)	2 d.
VI. 23.	Lenner József (1886–1962)	1 d.
VI. 24.	Kerling János (1871–1962)	1 d.
VI. 25.	Andor Viktor (1879–1963)	1 d.
VI. 26.	Jámbor László (1874–1963)	8 d.
VI. 27.	Szarvas Miklós (1890–1965)	4 d.

VI. 28.	Gyenis András (1901–1965)	1 d.
VI. 29.	Nagyfalussy Lajos (1879–1965)	3 d.
VI. 30.	Velics Miksa (1882–1968)	1 d.
VI. 31.	Baják Mihály (1890–1968)	0,33 d.
VI. 32.	Kerkai Jenő (1904–1970)	1 d.
	<i>1971–1980 között elhunyt tagok</i>	
VI. 33.	Orosz András (1917–1971)	0,33 d.
VI. 34.	Lipkay István (1912–1971)	1 d.
VI. 35.	Tímár Máté (1895–1971)	2 d.
VI. 36.	Keszeg Imre (1895–1972)	1 d.
VI. 37.	Csávossy Elemér (1883–1972)	3 d.
VI. 38.	Varga László (1901–1974)	1 d.
VI. 39.	Cserepes Péter (1912–1975)	1 d.
VI. 40.	Solymár János (1923–1976)	0,5 d.
VI. 41.	Tomka Ágoston (1892–1976)	1 d.
VI. 42.	Mogyoróssy Sándor (1903–1976)	0,33 d.
VI. 43.	Kollár Ferenc (1912–1978)	3 d.
VI. 43. 1.	Kollár Ferenc egyházzenei hagyatéka	3 d.
VI. 44.	Petruch Antal (1901–1978)	2 d.
VI. 44. 1.	Petruch Antal gépiratos forrásmásolatai*	3,5 fm
VI. 45.	Mócsy Imre (1907–1980)	2 d.
	<i>1981–1990 között elhunyt tagok</i>	
VI. 46.	Kiss László (1925–1982)	3 d.
VI. 47.	Kardas József (1895–1983)	1 d.
VI. 48.	Öry Miklós (1909–1984)	5 d.
VI. 48. 1.	Öry Miklós Pázmány-gyűjtése	3 d.
VI. 49.	Kerkai György (1906–1985)	1 d.
VI. 50.	Megyer József (1922–1986)	1 d.
VI. 51.	Polgár András (1900–1987)	4 d.
VI. 52.	Tüll Alajos (1894–1987)	1 d.
VI. 53.	Dombi József (1900–1988)	1 d.
VI. 54.	Holovics Flórián (1903–1988)	4 d.
VI. 54. 1.	Holovics Flórián történeti anyaggyűjtése*	0,3 fm
VI. 55.	Szedes Mihály (1910–1990)	1 d.
VI. 56.	Kozma György (1939–1990)	0,33 d.

	<i>1991–2000 között elhunyt tagok</i>	
VI. 57.	Balogh Sándor (1912–1991)	1 d.
VI. 58.	Fejér József (1913–1991)	1 d.
VI. 59.	Derecskei János (1892–1993)	1 d.
VI. 60.	Tamás János (1915–1993)	1 d.
VI. 61.	Rózsa Elemér (1919–1995)	1 d.
VI. 62.	Cser-Palkovics István (1908–1996)	1 d.
VI. 63.	Liptay (Soós) Károly (1908–1997)	1 d.
VI. 64.	Pesti József (1919–1997)	2 d.
VI. 65.	Fricsy Ádám (1914–1998)	1 d.
VI. 66.	Godó Mihály (1913–1998)	3 d.
VI. 67.	Gyulai Sándor (1923–1998)	0,33 d.
VI. 68.	Lukács László (1910–1998)	3 d.
VI. 68. 1.	Lukács László gépiratos forrásmásolatai	1,6 fm
VI. 69.	Orbán Miklós (1916–1999)	1 d.
VI. 70.	Békési István (1912–2000)	1 d.
	<i>2001–2010 között elhunyt tagok</i>	
VI. 71.	Fenyővári Antal (1915–2001)	0,5 d.
VI. 72.	Vác Jenő (1914–2003)	2 d.
VI. 73.	Morlin Imre (1917–2003)	9 d.
VI. 74.	Morel Gyula (1927–2003)	2 d.
VI. 75.	Hauser József (1920–2004)	1 d.
VI. 76.	Cser László (1914–2004)	5 d.
VI. 77.	Pálos Antal (1914–2005)	2 d.
VI. 78.	Bóday Jenő (1912–2006)	0,33 d.
VI. 79.	Matyasovich Henrik (1923–2006) szentekkel kapcsolatos anyaggyűjtése	5,44 fm
VI. 80.	Muzslay István (1923–2007)	1 d.
VI. 81.	Békefi Sándor (1921–2008)	1 d.
VI. 82.	Bálint József (1916–2009)	3 d.
VI. 83.	Ádám János (1927–2010)	1 d.
	<i>2011 után elhunyt tagok</i>	
VI. 84.	András Imre (1928–2011)	8 d.
VI. 85.	Szilas László (1927–2012)	13 d.
	<i>Élő tagok</i>	
VI. 86.	Miklósházy Attila (1921–)	1 d.
VI. 87.	Bcöthy Tamás (1927–)	2 d.

VI. 88.	Nemesszeghy Ervin (1929–)	2 d.
VII.	Vegyes iratok, gyűjtemények	
VII. 1.	Rendtörténeti vonatkozású vegyes anyaggyűjtés	6 d.
VII. 2.	Vegyes, elsősorban lelkiségi témájú, nagyrészt ismeretlen szerzőjű kéziratok	8 d.
VII. 3.	Ereklyék, érmék, kitüntetések	2 d.
VII. 4.	Fényképgyűjtemény	20 d.
VII. 5.	Kardos Klára (1920–1984) hagyatéka	1 d.
VII. 6.	Pompéry Aurél (1868–1935) hagyatéka	1 d.
VII. 7.	KALOT (1990–)	1 d.

ANTAL MOLNÁR – BÉLA VILMOS MIHALIK

ARCHIVE OF THE HUNGARIAN PROVINCE OF THE SOCIETY OF JESUS

The Archive of the Hungarian Province of the Society of Jesus was founded in 1934 by P. András Gyenis SJ. Owing to the dissolution of the religious orders in Hungary in 1950, the collections of the Jesuit order were also dispersed. The archive was refunded in 1991 by P. László Lukács SJ. Nowadays the archive is open for research in the building of the renovated Jesuit monastery and spiritual centre in Budapest. Documents and data connected to the history of the order and to its members are collected and systematized by the Archive and Library of the Society of Jesus, which is also open for research. Besides, the writings of the members of the order and published academic studies on the history of the order can be found here. The archive preserves a small amount of material prior to the year 1773, the first period of the history of the order. Handwritten copies of the sources on the history of the order made by historian members of the order are of significant value. Major part of the archive consists of sources from the second half of the 20th century and of bequests by the members of the order.

P. SZILAS LÁSZLÓ SJ
(1927–2012)

2012. január 4-én, kéthónapos szenvedés után, 85 éves korában elhunyt P. Szilas László jezsuita szerzetes, történész, egyetemi tanár. Egy tudós halála bizonyos értelemben mindig egy tudománytörténeti korszak lezárását is jelenti, P. Szilas eltávozta azonban ennél jóval élesebb cezúrárt jelent a jezsuita rendtörténet kutatásában. Halálával nemcsak egy ember munkássága vált immár a történelem részévé, hanem egy egész generáció, szinte azt mondhatnánk: iskola lett végérvényesen a múlté. P. Szilas volt ugyanis az utolsó képviselője annak a római magyar jezsuita emigrációnak, amely aktív szerzetesi életének legnagyobb részét a jezsuita rendtörténet kutatásának szentelte. Ez a munkaközösség, a híres Via dei Penintenzieri 20. (Casa dei Scrittori, Írók Háza) magyar atyái olyan maradandó értékeket hoztak létre, amelyeket az elkövetkező kutatói nemzedékek sem nélkülözhetnek. P. Szilas Lászlóról, a magyar jezsuita rendtörténészek utolsó képviselőjéről való megemlékezésünk szükségképpen az egész generáció búcsúztatását is jelenti.

P. Szilas László 1927. szeptember 10-én született Felsőgallán, a mai Tatabányán, sváb eredetű iparoscsaládból, akik 1942-ben magyarosították nevüket Pörtl-ről Szilasra. A tatai piarista gimnázium diákjaként a korszak legnagyobb formátumú szónoka, a jezsuita Varga László egyik előadásának hatására döntött úgy, hogy jezsuita szerzetes lett. 1946-ban lépett be a rendbe, első fogadalmát két év múlva tette le, és ekkor kezdte meg filozófiai tanulmányait a rend szegedi kollégiumában. Az 1948-as esztendő a magyar történelem

egyik legválságosabb fordulópontja volt: a kommunista hatalomátvétel bizonyos értelemben egy ezeresztendő tradíció végét jelentette. Az egyházat és különösen a szerzetesrendeket fenyegető veszélyeket a püspökök és a rendi előjárók pontosan érzékelték, a leghatékonyabban ezúttal is a jezsuiták reagáltak a változásokra. A magyar tartományfőnök 1948 és 1950 között a rendi fiatalság nagyobb részét külföldre szöktette, ennek a kontingensnek a részeként jutott ki Ausztriába (egy vasúti kocsí alá bújva) 1949 márciusában P. Szilas is. Ekkor kezdődött hosszú kiképzése, amelynek céljait ekkor még egyértelműen a Magyarországra való gyors visszatérés és az ottani tanári állás kilátásai határozták meg. 1949 és 1952 között filozófiát tanult az észak-olaszországi Chieriben és Leuvenben, 1952–1953-ban Sankt Blasienben kollégiumi nevelőtanár, 1953–1958 között Münchenben történelem–földrajz szakos diplomát szerzett, majd 1958-tól 1962-ig teológiát hallgatott Frankfurtban. A harmadik próbaév (Drogen, Belgium) után 1963-tól két megszakítással 2000-ig a római Jezsuita Történeti Intézet (Institutum Historicum Societatis Iesu, IHSI) munkatársa volt. A két távollét közül az első a müncheni doktori tanulmányok két esztendeje (1964–1965), amelynek eredménye a Georg Stadtmüller vezetésével elkészített doktori értekezése lett (*Der Jesuit Alfonso Carillo in Siebenbürgen 1591–1599. Roma 1966. /Bibliotheca Instituti Historici Societatis Iesu vol. XXVI/*).¹ A római éveket másodszor 1974 és 1981 között szakította meg az innsbrucki jezsuita egyetem egyháztörténeti tanszékének professzorsága.

A majd negyedszázados római munka oroszlánrészét szerkesztői és adminisztratív feladatok tették ki. A munkamegosztás nem volt véletlen: az intézet magyar páterei mindannyian teljességgel ráteremtették az életüket a vállalt feladatra. P. Lukács László (1910–1998) a számos tanulmány mellett 25 kötetnyi vaskos forráskiadványt hagyott az utókorra; P. Polgár László (1920–2001) hatalmas bibliográfiai vállalkozása máig elsődleges munkaeszköze a világon minden, a jezsuita múlttal foglalkozó tudósnak; P. Fejér József (1913–1991) egész életét a levéltár és a kutatók szolgálatában töltötte. P. Szilas elsősorban az intézet és a folyóirat egész embert kívánó működtetésében szolgált a jezsuita történetírás ügyét. Első megbízatása Georg Schurhammer tanulmányainak sajtó alá rendezése volt. Doktorátusa után rögtön az Írók Háza vezetésében kapott feladatokat, a történeti intézet titkára és a folyóirat (*Archivum Historicum Societatis Iesu, AHSI*) segédszerkesztője lett. 1969–1973 és 1982–2000 között ő volt az AHSI főszerkesztője, 1993-tól 2000-ig az intézet igazgatója, amelynek két sorozatát (*Biblioteca Instituti Historici Societatis Iesu, Monumenta Historica Societatis Iesu*) is ő szerkesztette, ebben a minőségében valamennyi, a múlt század utolsó harmadában működött, jezsuita történelemmel komolyan foglalkozó tudósnek jó ismerőse, barátja lehetett.

A szerkesztés, a rendház és az intézet ügyeinek adminisztrációja egész embert kívánt, ennek ellenére P. Szilas nem mondott le a tudományos alkotómunkáról sem. Bár monográfiák vagy nagyszabású forráskiadások elkészítésére aktív időszakában nem maradt ideje, folyamatosan jelentek meg tanulmányai és recenziói, elsősorban az általa szerkesztett AHSI-ban. Habilitációs dolgozata az osztrák rendtartomány 1773. évi statisztikájáról máig alappúnak számít a kutatásban. Nagyon sok jezsuita vonatkozású szócikket készített különböző lexikonok számára (*Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques, Diccionario histórico de la Compañía de Jesús biográfico-temático,*

¹ Magyarul is napvilágot látott: SZILAS László: *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben 1591–1599.* Budapest 2001. (METEM Könyvek 34.).

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon). Ebből a munkájából nőtt ki az a munka, amely valószínűleg élete főművének fog számítani: egy magyar jezsuita életrajzi lexikon. Ez a terv már az 1990-es években is foglalkoztatta, de nagyobb erővel csak nyugdíjba vonulása után tudott vele foglalkozni. A Gondviselés kegyelme, hogy szinte haláláig folyamatosan dolgozhatott nagy munkáján, és szinte a teljes befejezésig eljutott. A kéziratot a magyar jezsuita rendtartomány munkatársai rendezik sajtó alá.²

Munkásságának, személyiségének három aspektusát kell még okvetlenül kiemelnünk. Az Írók Házának magyar páterei közül ő volt az egyetlen, aki egyetemen tanított. Mindig fontosnak tartotta, hogy tudását az utána következő generációknak átadja, nagy beleéléssel és összefogottan tudott beszélni a történelemről. Nyilván ezért küldték előjárói Innsbruckba, és emiatt lehetett 1989 és 2002 között a pápai Gergely Egyetem egyháztörténeti karának tanára. Kutatási területének megfelelően elsősorban Közép-Európa korai történelmét tanította, doktori növendékei is ilyen témákkal fordultak hozzá. A magyar egyháztörténetírás számára különösen is fontos körülmény, hogy az új generáció meghatározó paptörténészei közül szinte valamennyien a tanítványai voltak. A másik fontos tulajdonsága segítőkészsége, közvetlensége volt. Hagyatéka, levelezése ékes bizonyítéka annak, hány kutatónak segített a római évtizedek alatt, különösen Magyarországról és német nyelvterületről keresték fel sokat tájékoztatásért, tanácsért. Végül papi egyéniségének nagyon fontos részét jelentette, hogy lehetőségeihez képest pasztorális téren is aktív volt: negyedszázadon keresztül minden nyarat egy bajorországi plébánián töltött, ahol a plébánost helyettesítette. A falu lakói nagyon megszerették, és számára is nagyon fontos volt ez a lelkipásztori tapasztalat.

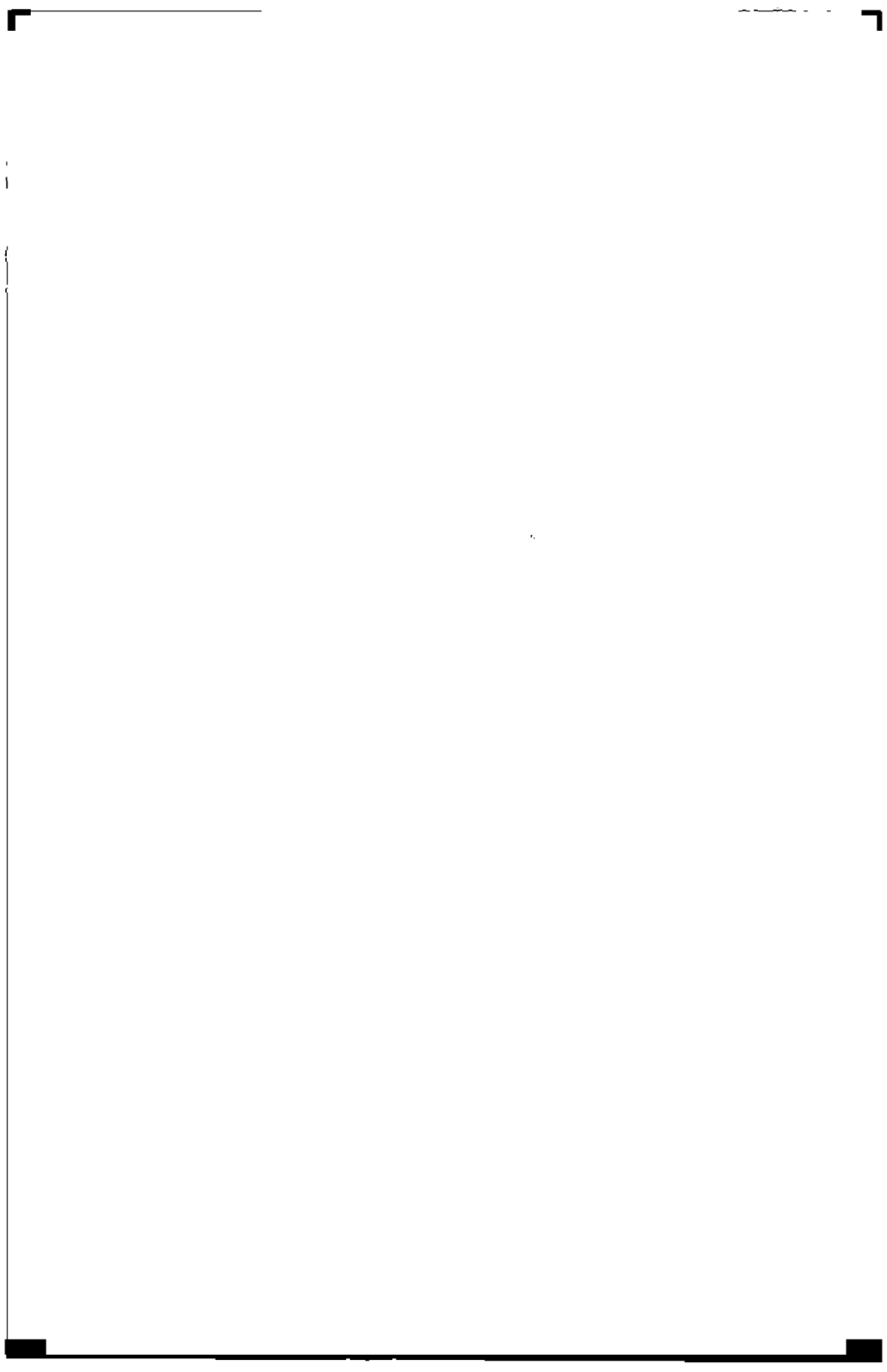
Egy nekrológ a műfaj sajátosságai miatt kicsit mindig személyesebb, mint azt egy szakfolyóirat stílusa megkívánja. Nemcsak számomra, de egész generációm, vagy tágabban a magyarországi történészek számára is óriási kincset jelentett, hogy honfitársaink, a hatalmas anyagismerettel rendelkező és mindig segítőkész jezsuita páterek az Örök Városban dolgoznak, és az akadémikus kutatókat éppen úgy, mint az egyetemistákat, önzetlenül és nagyvonalúan segítik egy számunkra sok szempontból ismeretlen és rejtélyes univerzumban. Az Írók Háza rajtuk keresztül nagyon sok magyar történész számára római kutatásaik igazodási pontjává vált. Minden magyar atya halálával szegényebbek lettünk egy baráttal és biztos támasszal Rómában – most pedig, P. Szilas eltávoztával immár az egész intézmény, a „Római Magyar Iskola” is örökké a múlt részévé vált.

Requiescant in pace!

Molnár Antal

---

2 P. Szilas László munkásságának bibliográfiája a 80. születésnapjára kiadott emlékkönyvben megtalálható: *Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv*. Szerk. MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István. Budapest 2007. (METEM Könyvek 62.) 23–37.

SZUROMI SZABOLCS ANZELM

EGY NEMZETKÖZI SZINTŰ KÖZÉPKORI KÁNONJOGTÖRTÉNETI KUTATÓCENTRUM KIALAKULÁSA*

Magyarországon régi hagyománya van a kánonjog művelésének,¹ melyre kiemelkedő példák Csernoch János,² Serédi Jusztinián,³ Bánk József⁴ püspökök. 1950. augusztus 30-ig (a római katolikus *Hittudományi Karnak a Budapesti Egyetemről* történt leválasztásáig) adott volt az intézményes keret a hazai kánonjogi tudományos fokozat megszerzésére is. A kelet-európai régióban ez a lehetőség a 90'-es évekig, Lublin kivételével megszűnt. Ez idő alatt az új egyházi jogszabályok, különösen az 1983-ban kihirdetett új Egyházi Törvénykönyv, lendületet adott a kánonjogi oktatásnak, mivel a számos új intézmény, valamint a hagyományos egyházi intézmények megújított szabályai, megfelelő számú egyházi végzettséggel rendelkező szakember képzését tették szükségessé.⁵ Ezt a helyzetet ismerte fel Erdő Péter, jelenlegi bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek, amikor szisztematikus módon előkészítette a budapesti *Kánonjogi Posztgraduális Intézet* megalapítását (melyre a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia kérésére, 1996. novem-

* A hatvanesztendő Erdő Péter bíboros-érseknek ajánlva.

- 1 ERDŐ P.: *Huszedik századi magyar egyházjogászok az európai kölcsönhatások összefüggésében*. In: Magyarok Kelet és Nyugat metszészonalán, szerk. BEKE M. – BÁRDOS I. Esztergom, 1994. 365–378. P. ERDŐ: *Der Stand der kanonistischen Forschung in Ungarn*. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 80 (1994) 451–463. SZUROMI Sz.A.: *Az egyházjogi oktatás és kutatás a pesti egyetem szemináriumi rendszerének létrejöttétől*. In: Studia dedicata seminariis universitatis. Tanulmányok az egyetemi szemináriumokról (Bibliotheca Iuridica, Miscellanea 19), Budapest, 2006. 140–148. SZUROMI Sz.A.: *Magyar kánonjogi bio-bibliográfia*. In: <http://www.kjpi.ppke.hu/bio-bibliografia> (2008.² javított, bővített kiadás).
- 2 ERDŐ P.: *Csernoch János szerepe az 1917-es kodifikációban*. In: Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért (Miscellanea Ecclesiae Striginiensis I), szerk. BEKE M. Budapest, 2001. 199–203. ERDŐ P.: *Csernoch XI. János*. In: Esztergomi érsekek 1001–2003, szerk. BEKE M. Budapest, 2003. 385–389.
- 3 J. BÁNK: *De Iustiniano Card. Serédi*. In: Monitor Ecclesiasticus 81 (1956) 463–481. J. BÁNK: *Kardinal Serédi der Kanonist*, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 44 (1958) 209–336. J. BÁNK: *Norme a Iustiniano Card. Serédi conscriptae de Fontibus CIC edendis*. In: Monitor Ecclesiasticus 83 (1958) 315–353. BÁNK J.: *Serédi bíboros, mint jogtudós*. In: Vigilia 23 (1958) 87–92. BÁNK J.: *Serédi, a kánonjogász*, in Vigilia 49 (1984) 808–816. ERDŐ P.: *Serédi Jusztinián*. In: Esztergomi érsekek 1001–2003, szerk. BEKE M. Budapest, 2003. 389–393.
- 4 ERDŐ P.: *Bánk József érsek-püspök emlékére*. In: Kánonjog 4 (2002) 73–77. SZUROMI Sz. A.: *Bánk József érsek-püspök kánonjogász munkája*. In: Jogtörténeti szemle 2 (2009) 58–60.
- 5 B. ESPOSITO: *Verso una riforma delle Facoltà di Diritto canonico ecclesiastiche? Pro e contre in vista di una prossima decisione*. In: Angelicum 79 (2002) 177–224. G. F. GHIRLANDA: *La riforma degli studi nelle facoltà di diritto canonico*. In: Seminarium XLIII (2003) 197–216.

ber 30-án, az Apostoli Szentszék Katolikus Nevelés Kongregációjának 975/96. sz. határozatával került sor), de egyúttal megkezdte egy kánonjogtörténeti kutatóhely alapjainak a lefektetését is 1995-ben. 1996-tól a Pázmány Péter Katolikus Egyetem újonnan létrehozott Kánonjogi Intézet „ad instar facultatis” lett az az intézményes keret, amelybe a kánonjogtörténeti forrás-, tudomány- és intézménytörténeti kutatások szervezeten belülről beilleszkelhettek.⁶

1. A KUTATÁSOK KEZDETE

Lékai László bíboros engedélyével, miután 1976-ban teológiai doktorátust szerzett Budapesten, 1977-ben kezdte meg kánonjogi szakirányú tanulmányait Erdő Péter Rómában, a *Pontificia Università Lateranense* Utriusque Iuris Fakultásán, Xavier Ochoa CMF kezei alatt. Lékai bíboros már idehaza felismerte a fiatal esztergomi egyházmegyes pap érdeklődését és tehetségét a kánonjogi források kutatása terén, így külön felhívta a *Pontificia Ategeo S. Anselmo* professzorának, az évtizedek óta Rómában tartózkodó Zakar Ferenc Polikárp O.Cist.-nek a figyelmét arra, hogy Erdő Péternek megfelelő lehetőség nyíljon a vatikáni forrásanyagok használatába való bevezetésre. Ennek az eredményeként született meg 1980-ra a *L'Ufficio del Primate nella Canonistica da Graziano ad Ugucione da Pisa* témájában írt doktori disszertációja, amely 1986-ban látott nyomtatásban napvilágot.⁷ Az elért tudományos eredmény fontosságát és megbecsülését jól jelzi, hogy már doktori fokozatának megszerzési évében óraadó tanárnak kérték fel mind a *Pontificia Ategeo S. Anselmo*-n, mind a *Pontificia Università Gregoriana*-n. Utóbbi egyetemen 2002-ig, esztergom-budapesti érseki kinevezéséig folyamatosan vendégprofesszorként oktatott. Ennek a tevékenységnek a legfontosabb eredménye a számos különböző nyelven és periodikában megjelent tanulmányain túl, az egyházi tudománytörténetről írt latin, spanyol, olasz, majd német nyelvű kézikönyve.⁸

Magyarországra visszatérve, Erdő Péter már 1983-ban bekapcsolódott a Mezey László, majd Vizkelety András vezetésével folyó *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae* munkálataiba, a kánonjogi kódextöredékek vizsgálatának és leírásának végzésével⁹;

6 Vö. Sz. A. SZUROMI: *Il quindicesimo anniversario dell'Istituto di Diritto Canonico "ad instar facultatis" dell'Università Cattolica Pázmány Péter*. In: *Il quindicesimo anniversario dell'Istituto di Diritto Canonico "ad instar facultatis" dell'Università Cattolica Pázmány Péter*, a cura di Sz. A. SZUROMI, Budapest, 2011. 5–7.

7 P. ERDŐ: *L'Ufficio del Primate nella Canonistica da Graziano ad Ugucione da Pisa*, Roma, 1986; vö. recenzió Jean GAUDEMET tollából. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 74 (1988) 587–590.

8 P. ERDŐ: *Introductio in historiam scientiae canonicae. Praenotanda ad Codicem*, Roma, 1990. P. ERDŐ: *Introducción a la historia de la Ciencia Canónica* (Trad. al castellano de ALONSO, M. D. OSB y DUBROWSKY, S.) (Colección Facultad de Derecho Canónico I), Buenos Aires, 1993. P. ERDŐ: *Storia della scienza del diritto canonico. Una introduzione*, Roma, 1999. P. ERDŐ: *Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht. Eine Einführung*, Hrsg. von L. MÜLLER (Kirchenrechtliche Bibliothek 4), Berlin, 2006.

9 *Fragmenta latina codicum* (Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/1), Budapest, 1983. *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis* (Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/2), Budapest, 1988. *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom* (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae II), Budapest, 1993. *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr* (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae III), Budapest, 1998.

egyértelműen jelezve, hogy a hazai kánonjogtörténeti kutatások fejlesztését és annak szakmai háttérének megteremtését komoly célnak tekinti.¹⁰ Ekkor már a Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia Kánonjogi Tanszékének a vezetője, mely beosztásában közvetlen elődje Borovi József volt (1964 és 1988 között). Itt lehetősége nyílt arra, hogy kiválassza a hazai végzős teológus és jogászhallgatók közül azt a réteget, amelyre hosszútávon ráépíthetővé válhat egy majdani Intézet, és kutatási centrum. Ezzel párhuzamosan aktív résztvevőjévé vált – az ilyen irányú magyar kutatások mellett – a német, olasz, francia, és spanyol nyelvterület elsődlegesen középkori kánonjogtörténeti kutatási fórumainak, valamint alkalma nyílt a kaliforniai Berkeley-ben végzett kódexkutatásokra is.¹¹ Mindennek intézményes keretet adott a *Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo*-ban (Róma), a *Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law*-ban (München), a *Winfried Schulz Associatio*-ban (Berlin), és a *Society of Medieval Canon Law*-ban betöltött tagsága, illetve rendszeres részvétele a négyévente megrendezésre kerülő *International Congress of Medieval Canon Law* ülésein.¹² Ezzel olyan széles ismeretségi körre és szakmai megbecsülésre tett szert, ami már csak a megfelelő infrastruktúra hazai kiépítését tette szükségessé, továbbá néhány kánonjogtörténeti tudományos szinten behatóan foglalkozni szándékozó személy felkészítését, ahhoz, hogy irányítása alatt egy tényleges és működőképes nemzetközi szintű kutatócentrum jöhessen létre Közép-Európában.

2. AZ INFRASTRUKTURÁLIS ÉS SZAKMAI HÁTTÉR MEGTEREMTÉSE

A kutatások háttéréhez mindenekelőtt *sakkönyvtár*ra és *technikai* berendezésekre volt szükség, melyek beszerzése azonban komoly anyagi nehézséget jelentett még a 90'-es évek közepén is. A könyvtári állomány törzsanyagát ekkor – a korábbi Kánonjogi Tanszék háború előtti, eléggé hiányosan megmaradt kötetein, a *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentinae-Venetiis 1757-1798 (az új és kiegészített kiadás nélkül¹³), a *Patrologiae cursus completus. Series Latina* (Lutetiae Parisiorum 1844–1864), és a *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, Lutetiae Parisiorum (1857–1866) diplomatikai szövegkiadásokon, továbbá Erdő Péter saját könyvein túl – három alapvető forrásból származó irodalom tette ki. Elsődlegesen is a Gregoriana Egyetem az-

10 PI. P. ERDŐ: *Codici manoscritti di diritto canonico e loro frammenti in Ungheria*. In: *Apollinaris* 61 (1988) 341–354. ERDŐ P.: Kánonjogi kódexek és töredékek Magyarországon. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SZELESTEI NAGY L. Budapest, 1989. 51–61. ERDŐ P.: *A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben*. In: *Magyar Könyvszemle* 108 (1992) 301–312.

11 Vö. P. ERDŐ: *Die Glossen in der Handschrift MS 3 der Robbins Collection in Berkeley. Ein Beitrag zur Frage der wissenschaftlichen Bearbeitung des Partikularkirchenrechts im Mittelalter*. In: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 164 (1995) 390–414.

12 The Seventh International Congress of Medieval Canon Law (Cambridge, 23–27 July 1984); The Ninth International Congress of Medieval Canon Law (Munich, 13–18 July 1992); The Tenth International Congress of Medieval Canon Law (Syracuse, 13–18 August 1996); The Eleventh International Congress of Medieval Canon Law (Catania, 30 July – 6 August 2000); The Twelfth International Congress of Medieval Canon Law (Washington D.C., 2–7 August 2004); Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law (Esztergom, 3 August – 8 August 2008).

13 Vö. Ed. L. PETIT – J. M. MARTIN, Paris–Leipzig–Arnheim, I-LX. 1899–1927.

óta elhunyt professzorának, Urbano Navarrette Cortés SJ-nek (†2010) az ajándék kötetei, amelyek közé számos kánonjogi irodalomtörténeti ritkaságon túl, beletartozott a *Pontificia Università Gregoriana* doktori disszertációsorozata (visszamenőlegesen is!). Ezen túlmenően kiemelkedő, és mindmáig meghatározó jelentőséggel bíró volt a Carl Gerold Füst professzortól kapott könyv és nagyszámú különnyomat gyűjtemény, amelynek túlnyomó többsége a jogtörténet köréhez tartozik. Végül ezt egészítették – és egészítik – ki a Hittudományi Kar 1990-ben útjára indított nemzetközi szakmai folyóiratáért – azaz a *Folia Theologica*-ért –, majd pedig az 1998-ban megalapított *Folia Canonica* nemzetközi – nyugati és keleti – kánonjogi szakfolyóiratért érkező nemzetközi szakmai cserefolyóiratok, melyek nem pusztán gyors elismerésül szolgáltak a Magyarországon kiadott két folyóiratnak és a benne megjelenő idegen nyelvű tanulmányok színvonalának, hanem egyúttal naprakész folyóirat cikkeket tettek konzultálhatóvá a világ legfontosabb kutatóhelyein megszületett tudományos eredményekről Budapesten, a *Kánonjogi Különgyűjteményben*.¹⁴ Ez azonban még mindig nem tudta helyettesíteni egy ténylegesen szükséges, és minden tekintetben kielégítő, kánonjogi alapkönyvtár beszerzését, hiszen ezen a téren az állomány főképp, a már jelzett, 1950-ben megmaradt kötetekre támaszkodhatott, de hiányozott a kánonjogi irodalomtörténet különböző műfajainak klasszikus kézi-, segéd-, és kommentár irodalma, az egyes kánoni gyűjtemények szövegkiadásai, glossza-apparátussal ellátott formái. Ez a kérdés Kada Lajos érsek, akkori madridi nunciusnak köszönhetően lett áthidalva, amikor jóvoltából a fentebb felsorolt teljes alapkönyvtár-állományt felölelő – beleértve a középkori kánonjogtudomány kiemelkedő klasszikusainak *summa*, *brocarda*, és *glossza*-irodalmát – mikro-fiche gyűjteményt kapott a Kánonjogi Tanszék.

Az eddig felsoroltak kezelésére, katalogizálására, feldolgozására, különösképpen pedig a mikro-fiche gyűjtemény használatára már komoly technikai háttérre volt szükség. Ez, a kánonjogtörténeti kutatócentrum kialakításában radikális fordulat, 1995-ben – Kada Lajos nagylelkű ajándékának elnyerésével egy időben – történt, a *Renovabis Alapítvány* támogatásával. A beszerzett legújabb típusú, nagyteljesítményű személyi számítógép, valamint az idehaza akkor egyedüli olyan mikro-fiche-olvasó, amely számítógépes rendszerhez volt köthető és lehetővé tette a digitalizált kép CD-re írását, akkor a legmodernebb technikát jelentette Európában. Mindez kiegészült az internet hálózat kialakításával és egy nagyteljesítményű gyorsnyomtató üzembe helyezésével. Mindennek köszönhetően megindulhatott az akkori körülmények között, a legkiemelkedőbb kánonjogtörténeti magyarországi kutató munka, amelynek helyszíne, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának a Budapest V. Papnövelde u. 7-alól a Budapest V. Veres Pálné u. 24-alá 1998-ban történő átköltözésével megváltozott, megteremtve ezzel a jóval korszerűbb és kényelmesebb kutatási környezetet – többek között – a kánonjogtörténeti tudományos munka számára is, jobb megvilágítással, önálló könyvtári – kutató és szemináriumi szobával, valamint nagysebességű internethálózattal.

14 Ezek közül a nemzetközi kánonjogtörténet területén a legjelentősebbek: *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, (Innsbruck-) Mainz 1877kk; *Bulletin of Medieval Canon Law*, Berkeley, CA 1971kk; *Deutsche Archiv für Geschichte des Mittelalters*, Köln 1937kk; *Ius Canonicum*, Pamplona 1961kk; *Ius Ecclesiae*, Roma 1989kk; *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht*, Wien 1950kk (1999 óta *Österreichisches Archiv für Recht und Religion* címen); *Revue de droit canonique*, Strasbourg 1951kk; *Rivista internazionale di diritto comune*, Roma-Erice 1989kk; *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung*, Weimar 1911kk.

A kutatóhely felszereltsége beváltotta a hozzáfűzött reményeket, hiszen 1996-ban már széles, alapkutatáson nyugvó; teljesség igényére törekvő, nemzetközi és hazai naprakész forrás és irodalmat felhasználó szakdolgozat is benyújtásra kerülhetett a Kánonjogi Tan-széken, amely önálló tanulmány formájában is gazdagíthatta a hazai 11-12. századi egyhá-zi forrásokkal foglalkozó kutatásokat.¹⁵ Sőt, megrendezésre kerülhettek azok az első ide-gen nyelvű professzor-szemináriumok, amelyeken a *Ius commune*-val foglalkozó szakma egy-egy kimagasló külföldi egyénisége tudta röviden vázolni saját tudományterületének és az azon belül alkalmazott aktuális módszereknek a sajátosságait (vö. pl. Manlio Bellomo, Carlos Larrainzar, Peter Landau) nemcsak a Kánonjogi Posztgraduális Intézet és a Hittudományi Kar professzorai számára, hanem a doktori fokozat elnyerésére készülők részére is. Hasonlóan fontossá vált a hazai kutatókkal való együttműködés (Körmendy Kinga, Solymosi László).¹⁶ Mindez lehetővé tette a kánonjogi szeminárium hallgatóinak bekapcsolódását a kánonjogtörténeti kutatások nemzetközi vérkeringésébe, majd pedig a külföldi nemzetközi konferenciákon való aktív részvételt és a személyes ismeretség meg-szerzését is. Megindult a különböző magyar és idegen nyelvű monográfiák, gyűjteményes kötetek és disszertációk kiadása, melyek elsődlegesen sorozatokban kaptak helyet (vö. *Utrumque Ius*, Città del Vaticano; *Collana di studi di diritto canonico ed ecclesiastico - Sezione canonistica*, Torino; *Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft*, Würzburg; *Studi Giuridici*, Città del Vaticano; *Annotationes in Ius Canonicum*, Frankfurt am Main; *Aus Recht und Religion*, Berlin; *Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae*, Budapest). Kétségtől, minden-nek a pozitív fejlődésnek a vonalát jelezte az első középkori kánonjogtörténeti témából megírt PhD disszertáció 1999-ben történt megvédése, az akkorra már majdnem három éve működő Kánonjogi Posztgraduális Intézet keretei között. Ez kristálytiszta aláhúzta, hogy a kialakított kutatóhelyen lehetséges – külföldi tanulmányi utak nélkül is – teljesen önálló és nemzetközileg releváns, új tudományos eredmény elérése.¹⁷ Ezt támasztották alá a PhD fokozat tartalmáról akár külföldi idegen nyelvű,¹⁸ akár, a már említett *International Congress of Medieval Canon Law* keretében elhangzott ismertetések és azok nemzetközi visszhangja;¹⁹ továbbá az azt követő – és egyre bővülő – alapkutatások, melyekben jel-lemzővé vált a nemzetközi együttműködés.²⁰ Sőt, 2001-ben kiadásra került az első olyan, a budapesti kutatóhely lehetőségeit a külföldi alapkutatással és team-munkával ötvöző

15 SZUROMI Sz.A.: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században*. In: Magyar könyvszemle 115 (1999) 377–409.

16 Vö. pl. *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/3), szerk. ERDŐ P. Buda-pest, 2002.

17 SZUROMI Sz. A.: *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az Anselmi Collectio Canonumban* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae IV/1), Budapest, 2000.

18 Sz.A. SZUROMI: *Some Observations regarding the Sources of Collectio Anselmi Lucensis*. In: Rivista Internazionale di diritto comune 10 (1999) 335–340.

19 Sz.A. SZUROMI: *The Rules concerning Bishops in the 'Anselmi Collectio Canonum'*. In: Proceedings of the Eleventh International Congress of Medieval Canon Law. Catania, 30 July – 6 August 2000 (Monumenta Iuris Canonici, C/12), edd. M. BELLOMO – O. CONDORELLI, Città del Vaticano, 2006. 519–528.

20 Vö. Bibliotheca Apostolica Vaticana (Città del Vaticano); Pontificia Università della Santa Croce (Roma); Instituto de Derecho Europeo Clásico (Róma – Madrid); Universidad de Las Palmas de Gran Canaria; Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law (München), stb.

külföldi publikáció Rómában, amely újszerű módszert alkalmazva, azonosítani tudta az egyik gregoriánus kánongyűjtemény ez idáig ismert legrégebbi szövegformáját a *Biblioteca Apostolica Vaticana*-ban, bizonyítva a budapesti képzési és kutatási feltételek nemzetközi színvonalát.²¹

A nemzetközi kapcsolatok intézményes bővülése és az egyre inkább gazdagodó kutatóhely – kutatócentrum nemzetközi elismertségének mutatója 2004-től kitolódott a nemzetközi szakma által gyakorolt figyelem és a ténylegesen is önálló, színvonalas műhelyként való elfogadás irányába.²² Ennek egyértelmű nyilvános deklarációját jelentette, amikor 2004-ben, a *The Catholic University of America* (Washington D.C.)-ben megtartott *XIIth International Congress of Medieval Canon Law* zárásakor a következő világkongresszus rendezési jogát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete kapta meg. Azonban erről tanúskodott a legkiválóbb kutatók budapesti előadói látogatása is (vö. José Miguel Viejo-Ximénez, Anne J. Duggan, Orazio Condorelli, Carlos Larrainzar, Peter Landau, Charles Donahue, Jr.), amely önálló konferenciasorozat keretében kapott helyet 2005 és 2006 között.²³ A 2008. évi Középkori Kánonjogtörténeti Világkongresszus keretében az Intézetet is meglepetésként Kenneth Pennington, Martin Brett, Richard H. Helmholz, Anne Lefebvre-Teillard, Karl-Georg Schon, Bruce Brasington, Uta-Renate Blumenthal, Enrique De León, Titus Lenherr, Brigitte Basdevant-Gaudemet, James A. Brundage, Thomas Izbicki, és Norman Tanner professzorok (hogy csak a legismertebb személyiségeket említsük) jelenléte, különlegesen nagy elismerést jelentett az itt folyó munka megbecsülésében.

A középkori kánonjogtörténeti kutatócentrumban folyó munka egyértelműen specializálódott az elmúlt több mint másfél évtizedben, amely így három fő területre terjed ki: 1) a 9-12. századi kánonjogi gyűjtemények és forrásaik vizsgálatára, minél több eredeti szöveganyag felhasználva a szövegkritikai, paleográfiai és kodikológiai elemzéshez²⁴; 2) a *ius commune* kutatásokra, amely a római jogi, a kánonjogi és a longobárd hűbérjogi forrásokon, illetve azoknak a városi jogokban történő alkalmazásán túl,²⁵ világviszonylatban is egyedülálló, interneten is elérhető digitalizált *ius commune* adatbázis létrehozását és bőví-

21 Sz.A. SZUROMI: *Some observations concernig whether or not BAV Vat. lat. 1361 is a text from the Collection of Anselm of Lucca*. In: *Ius Ecclesiae* 13 (2001) 693–715. Vö. Sz. A. SZUROMI: *Some observations on the developing of the different versions of the Collectio Canonum Anselmi Lucensis (A Comparative Analysis of Biblioteca Mediceo-Laurenziana S. Marco 499 with other manuscripts of Anselm's Collection)*. In: *Ius Ecclesiae* 14 (2002) 425–449.

22 Vö. Linda Fowler-Magerl következetes és mértékadó hivatkozásai a budapesti kutatócentrum által publikált új eredményekre, L. FOWLER-MAGERL: *Clavis Canonum. Selected Canon Law Collections Before 1140* (Monumenta Germaniae Historica, Hilfsmittel 21), Hannover, 2005.

23 *Medieval Canon Law Collections and European ius commune* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8), ed. Sz. A. SZUROMI, Budapest, 2006.

24 Vö. pl. SZUROMI, Sz. A.: *Medieval canonical collections of the Norbertine Abbey of Weissenau in the Hermitage of St. Petersburg*. In: *Analecta Premonstratensia* 2011/1–4. 225–239.

25 Vö. pl. R. FERENCZY: *The ius commune in the European Law and the actual questions of the legal institutions of the legal personality*. In: *Medieval Canonical Sources and Collections up to the Decretum Gratiani* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8), ed. Sz.A. SZUROMI, Budapest, 2006. 275–285. FERENCZY R. (recenzió): *Szuromi Sz. A., Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. Források és intézmények* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15), Budapest, 2011. In: *Kánonjog* 14 (2012) 137–139.

tését is magában foglalja; 3) a 14-18. századi kánonjogi tudománytörténet jelentős írott és nyomtatott kánonjogi segédkönyveinek vizsgálatára²⁶ és magyarországi elterjedtségére, valamint ugyanezen időszak Magyarországon kiadott kánonjogi segédkönyvek tartalmának és irodalmának elemzésére.²⁷ Mindehhez szorosan kötődik az eredeti exemplárok őrzési helyükön történő konzultációja, amely nagyon aktív nemzetközi tudományos munkát tesz szükségessé a kutatócentrumban tevékenykedők részéről, akik PhD vagy posztdoktori kutatómunkát végeznek. Ezzel párhuzamosan (2004-től) megerősödött az eredeti szövegek olvasásához és értelmezéséhez szükséges latin és a hozzákapcsolódó paleográfai ismeretek elsajátításának intézményesen adott lehetősége is.

3. A KUTATÓHELY MODERN ÉS NAPRAKÉSZ KIÉPÍTÉSE

Az 1995-től lépésről-lépésről kiépülő kutatócentrum, amely rövid idő alatt mértékadó bázisává vált a kánonjogtörténeti kutatásoknak, rászorult – ahogy folyamatosan rászorult – a további fejlesztésre. Ez több szempontból is megtörtént az eltelt több mint másfél évtizedben. A kutatócentrum által jelenleg használt épület 1998-ban teljes egészében felújításra került, amelyet kiegészítettek az elmúlt öt év részleges felújításai, biztosítva ezzel az infrastrukturális háttér stabil, korszerű és a kutatási körülményeket megkönnyítő jellegét. Bekövetkezett az átállás egy nagy sebességű, saját fénykábeles internetes csatlakozásra a nyilvános csomagkapcsolt hálózathoz, a helyi hálózatban pedig a csatlakozás 100 Mb/s sebességre történő növelése. A kutatócentrum számára így lehetővé van téve a távjelenlét, nem pusztán a Pázmány Péter Katolikus Egyetem más karai irányában, hanem az esztergomi Szt. Adalbert Központ tekintetében is. Ez stratégiaileg fontos az esztergomi egyedülálló középkori kánonjogi kéziratos állomány feldolgozásában vállalt szerep számára. Ugyanígy ez biztosítja azoknak a továbbképzéseknek a technikai hátterét, amelyet a középkori kánonjogtörténeti kutatócentrum nemzetközi szinten szándékozik meghirdetni, felhasználva azt a sajátos kapcsolatrendszert, amely 1995 óta szisztematikus módon épült ki a világ legfontosabb középkori kánonjogtörténeti kutatóintézeteivel. Az info-kommunikációs fejlesztés kiemelkedő lépése volt 2009-ben a kutatási centrum teljes informatikai eszközparkjának pályázati forrásból történt lecserélése és kibővítése, amely a jelenlegi formában újra elérte a világviszonylatban legfejlettebb és legfelszereltebb kutatóhelyi szintet a középkori kéziratok, ill. ősnymtatványok elemzése és digitális feldolgozása terén, beleértve a régebbi típusú információhordozókon rögzített anyag magas minőségű újradigitalizált megmentését. Ennek 2013-végéig további modernizációja is folyamatban van. A kutatócentrum pótolhatatlan értékét képviselő adatbázisa mára világviszonylatban is az egyik legkiemelkedőbb és egyedülállóan gazdag gyűjtemény, köszönhetően leginkább a *Stephan Kutner Institute*, az *Instituto de Derecho Europeo Clásico*, és az *Universidad La Laguna* önzetlen felajánlásának, valamint a megkezdett esztergomi adatfeldolgozásnak. Az őrzött anyagnak a kutatók számára történő internetes-hozzáférhetővé tételére,

26 Vö. pl. ERDŐ P.: *Az íjások és hajítógép-kezelők büntetése. Adalékok a kánonjogi esetmegoldás módszeréhez a kései középkorban*. In: Magyar Sion. Új folyam 2/44 (2008) 23–58. ERDŐ P.: *A bűn és a bűncselekmény. Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében*. I. rész. In: Kánonjog 12 (2010) 17–32.

27 ERDŐ P.: *Hostiensis Lecturájának és Káldi György bibliafordításának esztergomi kézirat-töredékei*. In: Magyar Sion. Új folyam 2/44 (2008) 104–110.

a digitális feldolgozás folyamatával párhuzamosan kerül sor, a felajánló külföldi intézményekkel együttműködve, az Intézet honlapjához kapcsolva.

A technikai eszközök fejlesztése mellett folyamatos a kutatócentrum szakkönyvtári állománybővítése, amely a kutatási kör tekintetében a teljesség igényével történik 2003-tól, a rendelkezésre álló pénzeszközök ütemezhetőségének függvényében. Az állomány tovább gazdagodott Bánk József érsek-püspök hagyatékával; Erdő Péter bíboros, prímás által adományozott kötetekkel, valamint Kada Lajos érsek hagyatékának egy részével is. Miután megtörtént a meglévő könyvállomány felmérése, így megkezdődhetett a kutatáshoz elengedhetetlen régebbi – addig hiányzó vagy nem teljes – forrás és segédirodalom beszerzése, valamint a napvilágot látó legújabb forráskiadások, kézikönyvek, monográfiák, gyűjteményes kötetek és folyóiratok szisztematikus követése és megrendelése. A *Pontificia Università Gregoriana* fentebb már említett teljes disszertációsorozata mellett, 2006-tól a *Pontificia Università della Santa Croce* Kánonjogi Karának disszertációsorozata is adományként érkezik a könyvtárba, mely sorozatban szintén több kánonjogtörténeti dolgozat került kiadásra. A középkori kánonjogi kutatócentrum működéséhez elengedhetetlen szakkönyvek a Kánonjogi Különgyűjtemény önálló egységét képezik, melynek használatát tematikus katalógus segíti.

ÖSSZEGZÉS

A rövid összegzés kellő betekintést ad abba az intézményesülési folyamatba, amely eredetileg egyéni kutatásokra építve, lépésről-lépésre megeremtetten a középkori kánonjogtörténeti kutatásoknak a hazai biztos keretét a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen belül. Ezt a középkori kánonjogtörténeti kutatócentrumot – köszönhetően az elmúlt több mint másfél évtized folyamatos magas szintű kutató és publikációs tevékenységének – mára a nemzetközi szakmai közélet is egyenrangú félként fogadja el, melynek a legjobb bizonyítéka a 2008-ban Magyarországon megrendezett *International Congress of Medieval Canon Law* (és annak a *Biblioteca Apostolica Vaticana* által a *Monumenta Iuris Canonici* sorozatban 2010-ben történt megjelenése²⁸), illetve a világviszonylatban leghíresebb, korábban létrehozott hasonló intézetekkel való aktív és szoros együttműködés. Mindez – amint említettük – hozzásegítette a budapesti centrumot, hogy jelenleg az egyik leggazdagabb digitalizált középkori kánonjogi forrás-, és annak feldolgozásához szükséges segédanyaggal rendelkezzen, kiegészülve a nemzetközi kutatások publikált naprakész eredményeit tartalmazó könyvtári háttérrel. A legutolsó, Torontóban megrendezett, *Fourteenth International Congress of Medieval Canon Law* keretében (2012. augusztus 5-11.) bemutatott új kutatási eredmények tükrében, méltán helyezi a nemzetközi szakma a vezető kutatóintézetek, azaz München, Berkeley (San Francisco, CA), La Laguna (Tenerife), és Toronto mellé a budapesti Középkori Kánonjogtörténeti Kutatócentrumot.

---

28 *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law. Esztergom, 3 August – 8 August 2008* (Monumenta Iuris Canonici, C/14), edd. P. ERDŐ – Sz.A. SZUROMI, Città del Vaticano 2010.

FORMATION OF A RESEARCH CENTRE OF THE HISTORY OF MEDIEVAL CANON LAW

Present study provides insight into the institutionalisation process, which starting out from individual research projects created a safe institutional framework for scientific research dealing with Middle Age Canon Law at the Pázmány Péter Catholic University. As a result of top class research and publishing activity this research centre is internationally recognised nowadays. This also contributed to the *International Congress of Medieval Canon Law* being organised in Hungary in 2008. Its material was published by *Biblioteca Apostolica Vaticana* in the series *Monumenta Iuris Canonici* in 2010. Moreover, the research centre is in active cooperation with the most important institutes with similar profiles. Due to these developments the institute has one of the richest digitalised source and auxiliary material for research on Middle Age canon law. This is supplemented by a state-of-the-art library on the matter. In the light of the result presented at the *Fourteenth International Congress of Medieval Canon Law* (Toronto, 5-11 August 2012) the Research Centre of the History of Medieval Canon Law of Budapest can be placed among the leading international research centres of Munich, Berkeley (San Francisco, CA), La Laguna (Tenerife) and Toronto.

AMBASCIATA DELLA REPUBBLICA
DI UNGERIA PRESSO LA SANTA SEDE

Istituto Balassi
Accademia d'Ungheria
in Roma

ISTITUTO STORICO FRANKÓI

SONO LIETI DI INVITARE LA S.V.

ALLA PRESENTAZIONE DEL LIBRO

**"MINDSZENTY BÍBOROS KÖVETSÉGI LEVELEI
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ELNÖKEIHEZ 1956-1971"
"LETTERS TO THE PRESIDENTS—CARDINAL MINDSZENTY
TO THE POLITICAL LEADERS OF THE UNITED STATES 1956-1971"**

A CURA DI P. ÁDÁM SOMORJAI OSB

IL 30 NOVEMBRE 2011 ORE 18.00

PRESSO L'ACCADEMIA D'UNGHERIA IN ROMA

(PALAZZO FALCONIERI, VIA GIULIA. 1)

Salone giallo

INTERVERRANNO:

Prof. P. Wojciech Giertych OP, Teologo della Casa Pontificia

Dott. András Fejérdy, Segretario scientifico dell'Accademia d'Ungheria in Roma

Mons. Dott. László Németh, Direttore della Fondazione di Santo Stefano

Prof. Tibor Zinner, storico del diritto

Dott. István Zombori, storico

1

1

WOJCIECH GIERTYCH OP

MINDSZENTY BÍBOROS

Köszönöm Magyarország szentszéki nagykövetének meghívását a *Letters to the Presidents* könyvbemutatójára, és a felkérést, hogy Mindszenty alakjáról beszéljek. Kifejezetten kérték tőlem, hogy felszólalásom során a lengyelországi távlatokról és személyes élményeimről szóljak.

Angliában születtem lengyel politikai emigránsok gyermekeként. 1970-ben, amikor Lengyelországba mentem, hogy történelmet tanuljak, kommunista rezsim volt még hatalmon, és így a marxizmus kötelező tárgya volt. Tanulmányaimat befejezve beléptem a lengyelországi domonkos rendtartományba, ahol a kilencvenes évek közepéig éltem. 1998-ban kineveztek a rendfőnök *socius*ának és a domonkos rend a közép-kelet-európai felelősének. Így tanúja lehettem a vallásos élet újjászületésének a közép-európai államokban a kommunista üldözések után. Ezekben az években többször jártam Magyarországon. Később, mint a teológia professzora kinevezték a pápai *Casa Pontificia* teológusának, ez a jelenlegi hivatalom, az irodám a *Palazzo Apostolico* épületében van.

Miután lengyel politikai emigránsok között éltem, megértem Mindszenty bíboros érzéseit. De mielőtt rátérnék a tárgyra, szeretnék néhány körülményt megemlíteni, hogy jobban átláthatóvá váljon az a nehéz történelmi pillanat, amelyben Mindszenty élt. Mindszenty, ahogy sokan mások a magyarok közül, mély ellenérzéssel viseltetett az 1920. június 4.-én aláírt trianoni békeszerződés iránt, amikor is az első világháború győztes hatalmai döntöttek a Magyar Királyság sorsa felől, elvesztve így az ország területének és lakosságának több mint 60%-át. Amikor 1945. szeptember 8-án a Szentatya, XII. Pius pápa kinevezte magyar primásnak Mindszentyt, akkor már túl volt két letartóztatáson (1919, 1944). Elkezdték őt támadni és rágalmazni. 1948. december 26-án ismét letartóztatták hazaárulás vádjával, és bevitték az Andrássy úti szörnyű börtönbe. Pere három napig tartott, és életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Fogsága 1956-ban ért véget, amikor a magyar nép fegyvert fogott a szovjet megszállók ellen. Ugyanebben az évben, november 3-a estéjén, miközben rádión keresztül beszédet mondott a parlamentben, a szovjet tankok tüzet nyitottak a nép és a parlament ellen. Mindszenty a váratlan történetek ellenére életben ki tudott jutni a parlament falai közül, és rögtön akkor elment a legközelebbi nagykövetségre.

Sok hasonlóság van Magyarország és Lengyelország között. Mindkét nemzet dicső múlttal bír. Lengyelországban a 18. század végétől mély ellenérzést szült az ország felosztása Oroszország, Poroszország és Ausztria között. Szüleim generációjának legnagyobb öröme az első világháború utáni függetlenség volt, és a legnagyobb szomorúsága e függetlenség elvesztése a második világháború után. Az ősi Lengyelország keleti részét már be-

kebelezte a Szovjetunió, míg a többi része Moszkva által irányított szatellit országgént létezett. Magyarországon a trianoni békeszerződésre emlékeznek keserűen.

Mint minden lengyel, magam is ismerem a keserőséget amiatt, hogy Lengyelországot, egy olyan nemzetet, amely nyugati hagyományokkal rendelkezik, és a nyugatnak kitartó szövetségese volt, a második világháború után átadták Sztálinnak. Ez elhagyatottságot és kisebbségérzetet okozott a lengyel népben, amit Karol Wojtyła pápává választásának öröme szabadított fel.

A Magyarországgal való másik fontos analógiát a primás alakja jelenti, aki mindkét országban jelentős szerepet játszott. A régi Lengyelországban, amikor a király meghalt, az utód megválasztásáig a primás volt az *interrex*, vagyis az ideiglenes államfő. A kommunista diktatúra alatt Wyszyński bíboros ugyanezt a szerepet képviselte, mély felelősséggel érezve a nemzet iránt, beleértve azokat is, akik a jelenlegi Lengyelország határain kívül maradtak.

De itt véget is ér az analógia. Lengyelországban a nemzetiség eszménye összefügg a nemzettel, így ennek szeretete kapcsolódik a saját földhöz, a nyelvi egységhez, a kulturális hagyományokhoz és a történelemhez. A nemzeti identitásnak alapvető összetevője a katolicizmus, még ha Lengyelországban mindig is voltak vallási kisebbségek: protestánsok, ortodoxok, zsidók és muszlimok, akik évszázadok óta Kelet-Lengyelországban éltek. A lengyel állammal való kapcsolat ugyanolyan fontos, mint az a vágy, hogy legyen egy nagy független lengyel állam, de jelentésbeli különbség van a nemzetiség, ami a nemzeti kultúra kapcsolatát fejezi ki, vagyis egy szellemi identitás, illetve az állampolgárság között, ami pedig jogi tény, de változtatható. A nemzetiség fogalma, azaz a kulturális, történelmi, nyelvi és vallási egység, Lengyelországban nem mindig volt azonos az állam fogalmával, hasonlóan a nyugat-európai nemzetekhez. Tehát ma vannak olyan lengyel állampolgársággal bíró emberek, akik két ország polgárai, ahonnan kivándoroltak, és ahonnan nem emigráltak, de a határok megváltoztak, és így ők ma Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna nem emigrált polgárai. És vannak lengyelek, akik a szibériai deportálás miatt ma orosz vagy kazahsztáni állampolgárok. De lengyelek maradnak így is, mert a nemzeti identitás szellemi tény.

És így megérthetjük Lengyelországban az egyházhoz tartozást is. Az egyház jelenléte a világban elsősorban a lelkeken keresztül valósul meg, a lelki élet minőségével, amely meghatározza az erkölcsi magatartást is. Természetesen az egyház kézzelfogható struktúrái fontosak, a hierarchiával és a hívők közösségeivel, a templomokkal és az egyházmeggyékkal, a szemináriumokkal és az iskolákkal, valamint a szentségek fontos adminisztrációjával egyetemben. De az egyház elsősorban az emberek hitén alapul. Lengyelország mindenkorai lelkipásztorai, a püspökök és papok próbálták fenntartani és elmélyíteni ezt a katolikus identitást minden politikai helyzettől függetlenül, így a 19. századi porosz és az orosz cári rezsím által gyakorolt egyházüldözéskor, a német és a szovjet megszállás idején a második világháborúban és az azt követő kommunizmus alatt is.

Ami Magyarországot illeti, úgy tűnik számomra, hogy a nemzetiség fogalma jobban kötődik az országhoz, az állampolgársághoz. A magyar nemzeti identitás eltér a lengyelétől az államhoz való viszonyában, amely évszázadok óta létezett, így erősebb, mint Lengyelországban, ahol a nemzeti kultúra az elsődleges. Csak első világháború utánról beszélhetünk határon túli magyarokról Romániában, Csehszlovákiában, valamint Szovjet-Ukrajnában és Jugoszláv területeken. Mindszenty felelősnek érezte magát minden magyar ember iránt, de leginkább az államra gondolt. Abban az illúzióban élt, hogy még mindig

létezik a régi nagy Magyarország, holott az igazat megvallva az nem létezett a trianoni békeszerződés óta. Bár a két világháború közötti időszak 19 éven át tartott, Mindszenty képzeteiben, aki élete nagy részét börtönben töltötte, a régi magyar állam továbbra is létezett, és így amikor az államot megfosztották saját királyától, ő úgy érezte, hogy mint primás, ő a magyar állam identitásának és méltóságának őrzője. Ezért aggódott a magyar királyok Szent Koronája és koronázási palástja miatt, amelyek a második világháború után Amerikába kerültek. Mindszenty bíboros magát az akkori legfontosabb állami személynek tartotta. Ezt a meggyőződését tükrözi az ő álláspontja az egyház és az állam kapcsolatáról. Mindszenty nem tudta, hogyan lehet megkülönböztetni a nemzeti identitást az államtól, és ezért nem tudta megtanítani a magyar népnek, hogyan lehet élni ebben az új valóságban, hogyan lehet az ősi királyi Magyarország nélkül a nemzeti öntudatot és a kereszténységet megélni. Habsburg Birodalom, vagyis a Szent Római Birodalom és II. József császár örököseként, Mindszenty az egyház szerepét az államban az úgynevezett "német bizánci" modell szerint képzelte el. Az egyházra úgy tekintett, mint ami szorosan kapcsolódik az államhoz, vagyis állam-függő. Így Mindszentyben fel sem merült a gondolat, hogy abban az új társadalmi helyzetben megkeresse az egyház helyét, főleg nem illegitim és egyházüldöző államban. Állami segítség nélkül az egyház elárvult, és nem tudta felvállalni a felelősséget az új helyzetben.

Ez a könyv közzéteszi Mindszenty bíborosnak az amerikai elnökökhöz írott leveleit. Ezeket a leveleket diplomáciai postán keresztül adták fel. Nem kapott egyetlen választ sem. Csak szóbeli megerősítést kapott, hogy a levelek megérkeztek. Ezek a levelek nem adnak teljes képet a bíboros személyéről. Nem tudunk meg belőlük semmit a lelki életéről és teológiai nézőpontjáról. Továbbá nincsenek benne javaslatok a magyarországi lelkipásztori teendőkhöz kapcsolatban. Elképzelése lehetett, de nem írt róluk.

Van egy mondás: halottakról jót, vagy semmit; de amikor közéleti személyiségeket kell kritikus szemmel megítélni, legyen az ember objektív és óvatos. Nem minden viselkedés érdemel dicséretet. Mindszenty bíboros hős volt, ami az életét illeti. Sokat szenvedett. Egy hosszú fogság után, amely 1948-tól 1956-ig tartott, menedéket talált éveken át az amerikai nagykövetségen, amelyet viszont nem hagyhatott el. Kevés látogatója volt: édesanyja, gyóntatója és orvosa. Ugyanakkor mint lelkipásztornak, a keménysége és az anakronizmusa katasztrofális volt. Ez alatt az idő alatt Magyarországon az egyház vezetés nélkül maradt, és ami még rosszabb, a magyar primás jelenléte az amerikai nagykövetségen lehetővé tette azt a kommunista propagandát, miszerint az egyház behódolt az amerikai imperializmusnak.

Mindszenty nem volt részese a magyar társadalom változásainak, nem ismerte a papokat és az ő nehézségeiket, el se tudta elképzelni az új lelkipásztori kihívásokat. Ezért nem adott semmilyen támpontot ahhoz, hogy hogyan lehet megújítani a lelkipásztori szolgálatot. Ezekben a levelekben nincs semmi visszhangja az egyetemes Egyház álláspontjának, semmi jele, hogy a II. Vatikáni Zsinat tanítása némi hatással lett volna a gondolkodására. Én nem tudom, hogy Mindszentynek szándékában állt-e, hogy írjon a magyar püspököknek, felajánlva nekik javaslatait, illetve támogatását. Az amerikai nagykövetség vendégként kezelte őt, nagy zavarodottsággal és nem adott neki lehetőséget, hogy szerepet játsszon, akár az egyházi, akár a magyar politikai életben. Tehát a lelkipásztori szempontból ítélve Mindszenty nem adott semmit az Egyház számára.

Wyszynski bíboros Lengyelországban, rögtön börtönből való szabadulása után 1956-ban, egy lelki megújulás programján kezdett el dolgozni. Ennek keretében kezdődött a

nagy kilenced 1966-ban, a lengyelországi kereszténység millenniumi ünnepségeinek alkalmából. Lengyelországot is elfoglalták, alig volt társadalmi és vallási szabadság, de Wyszynski élt a rendelkezésére álló eszközökkel. A bíboros azt vallotta, hogy minden korban, minden társadalmi és politikai helyzetben szükség van evangelizációra. Wyszynski sokat utazott Lengyelországban, felkereste a szentélyeket és prédikált a tömegeknek. Pasztorális leveleket írt, amelyeket felolvastak minden egyházközségben, ennek révén a kommunista sajtó mellett egy másik perspektíva lehetőségét nyújtotta. Lengyelországban az iskolai vallásos nevelés eltörlése után az egyház megszervezte a plébániai hitoktatást, a lelkipályaszkolákat, a szentségekre való felkészülést. Mindez a hatalmas lelkipályaszkori felkészülés a templomokon és a kolostorokon keresztül új erőt adott az egyháznak, még ha a papok nem is tehették be lábukat az iskolákba, az egyetemekre, a kórházakba, a börtönökbe, a hadseregbe, és persze az egyház hiányt szenvedett a sajtó és a televízió terén. Wyszynski biztosította az egyház egységét, és lehetőségeihez mérten a legjobban igyekezte betölteni a lelkipályaszkori szolgálatot. Az egyház primásaként az elnyomott nemzett hivatkozási pontja lett.

Mindszenty bíboros nem tett semmilyen lelkipályaszkori javaslatot Magyarország számára. Tisztában volt a magyarországi társadalmi problémákkal: az alkoholizmussal és az abortusszal, de nem vette észre, hogy ezek a lelkiélet hiányának jelei. Mindszenty a felelősséget Kádárra fogta, és gyakran írt Eisenhowernek, Kennedynak, Johnsonnak és Nixonnak, segítségüket kérve a bajok ellen. Úgy tűnik, nem jött rá, hogy ezek a bajok a szellemi hanyatlás következményei voltak, amelyeket csak a szentségi élettel, a lelkipályaszkori képzéssel lehetett volna megoldani, nem pedig politikai lépésekkel. Lengyelországban évtizedeken keresztül szintén nem lehetett változtatni a politikai rendszeren vagy módosítani liberális abortusztvénnyen, ugyanakkor a lengyel egyháznak volt két nagy püspöke, Majdański és Wojtyła, akik nagy lelkipályaszkori munkával megszervezték, hogy minden plébánián, a konferenciákon és lelkipályaszkolákon beszéljenek a fogamzásgátlásról, az abortusz rossz oldalairól és a természetes születésszabályozás lehetőségeiről. (És mindezt egyházon belüli belső megosztottság nélkül tették, nem pedig ahogyan ez sok nyugati országban történt VI. Pál *Humanae Vitae* enciklikája után). A lelkipályaszkori szolgálattal tehát a társadalom erkölcsi bajait nagymértékben meggyógyították. Lengyelországban a hívek a templomokban részesültek erkölcsi képzésben, ahol megtanították őket a személyes erényekben való növekedésre.

Mindszenty viszont úgy gondolta, hogy ez a magyar állam feladata. Ezért a primás leveleiben azt írta az amerikai elnököknek, hogy Magyarországon nincs vallásoktatás az állami iskolákban és túl sok az abortusz. Mindszenty nem volt igazi lelkipályaszkor, nem prédikált a híveinek. Ő politikus volt, és politikusként is bukott meg.

Mindszenty bíboros magatartása idővel megszállottá és tragikussá vált. Az amerikai elnököknek címzett levelei tele vannak történelmi részletekkel: bírálta a trianoni békeszerződést, kaotikus javaslatokat adott a világpolitika problémáira. Valószínűleg a legtöbb amerikai nem értette a leveleit. Mindszenty mély ellenszenvet érzett a nyugati hatalmakkal szemben, miután az I. világháború után felosztották a magyar területeket, és a második világháborút követően Jaltában elárulták a közép-európai nemzeteket, átadva őket Sztálinnak és utódainak. Bezárva az amerikai nagykövetségre, mély szomorúsággal értesült a sajtóból, hogy míg Afrikában és Ázsiában folynak a gyarmatosítás elleni nemzeti küzdelmek, amelyeket a nyugati hatalmak támogattak, addig Közép-Európát az orosz kommunisták gyarmatosították anélkül, hogy ugyanazt a segítséget nyugati hatalmak megadták

volna. Kemény szavakat használt Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ellen. Egy katonai beavatkozásban reménykedett Közép-Európában, mint ahogy történt Vietnámban is az amerikaiak részéről. Nem mérte fel meggondolatlanságát.

Néhányszor Mindszenty gondolt arra, hogy az amerikai nagykövetségről kimegy és végigsétál Budapest utcáin. De ez inkább politikai demonstráció lett volna, mint lelkipásztori. Az Úr Jézus Krisztusra bízhatta volna életét, és megpróbálhatott volna visszatérni a lelkipásztori szolgálatba egyházmegyéjében, mindezt persze egy újabb börtön veszélyével. Ő soha nem akart lemondani a primási hivatalról, így a Szentszéknek nem volt módja tárgyalni a magyar kommunista kormánnyal egy működőképes utód kinevezéséről, aki képes lett volna irányítani az egyházat az új politikai helyzetben. Mindszenty kitartott makacs meggyőződése mellett: kötelességének tartotta, hogy ő legyen az egyház és a magyar állam feje – egy olyan államnak, amely évek óta nem létezett abban a formában, ahogyan ő elképzelte.

Végezetül gondolataimat Mindszenty bíborosról egy ekkleziológiai megfontolással zárom, az egyház jelenlétéről a világban. Ragaszkodni kell a történelmi hagyományokhoz, mert azok hasznosak, de ezek nem válhatnak ideológiákká. A hitet, a teológiát és az igehirdetést meg kell különböztetni a politikai ideológiáktól. Amikor ez a két entitás egymásba fonódik, a hit az emberi tervek mögé kényszerül. A hit része lehet a nemzeti kultúrának, de nem lehet azonosítani ennek kulturális vagy politikai terveivel. Mindszenty mint primás és herceg egyszerre nem akarta elfogadni ezt a fontos különbséget.

A bíboros leveleinek olvasása bemutatja azt a nehézséget, amellyel a Szentszék szembesült Mindszenty magatartása miatt, és részben érthető válik az is, hogy a primás szerepköre miért formálódott át az egyházon belül. Most a püspöki konferenciák elnökeinek nagyobb súlya van a primásoknál. Ez a változás több hatalmat adott a püspökök kollégiumának, de sajnos hatalmat adott egy bizonyos bürokratikus rendszernek is, háttérbe szorítva a püspökök személyes felelősségét, és azon fontos történelmi székhelyek ordináriusait, akik kiemelkedő pozíciójukat a régi szentekkel való kapcsolatuknak, azok közbenjárásának köszönhették. Nem tudom, jó volt ez a döntés? De ez már egy másik történet.

Köszönöm a figyelmet.

Fordította: Csillag Eszter

FEJÉRDY ANDRÁS

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELEI AZ USA POLITIKAI VEZETŐIHEZ
(1956–1971)

Mindszenty József bíboros személye megkerülhetetlen mindazok számára, akik a 20. század második felének egyháztörténetével foglalkoznak. Nem csak azért, mert Mindszenty bíborosként, esztergomi érsekként és prímásként magas tisztséget töltött be a magyar és a világegyház hierarchiájában, és így szerepe óhatatlanul kapcsolódik az egyháztörténet és köztörténet számos kérdéséhez. Hanem különösképpen azért is, mert már életében szimbólummá, mítosszá, ha tetszik *lieu de mémoire*-rá vált. Mint mítosz és szimbólum, nemcsak a kortársak részéről, hanem az utókor, sőt a kortárs történetírás részéről is sok szempontból vitatott személyének és szerepének megítélése, értékelése.

Éppen ezért, a személyével és ügyével kapcsolatos kérdések tisztázásában különösen is fontos a rá vonatkozó források minél szélesebb körű feltárása és elemzése. A feladat nem csekély, hiszen ezekből forrásokból az idő előrehaladásával mind több válik kutathatóvá.

A most ismertetésre kerülő kötet egyik fő újdonsága, hogy új forráscsoportokat von be a Mindszenty-kutatásba, illetve tesz hozzáférhetővé a kutatók számára. A Somorjai Ádám által összeállított forráskiadvány az Amerikai Egyesült Államok levéltáraiban található bőséges forrásanyagból egy jól körülhatárolható dokumentumválogatást közöl: Mindszenty József azon leveleit, amelyeket a budapesti amerikai követség épületében töltött 15 év alatt, 1956 és 1971 között, menedékesként intézett az Egyesült Államok elnökeihez, ill. más politikai vezetőihez. A kötet 117, immár nem csupán a budapesti követségi irattár anyagából, hanem a *State Department* Kelet-Európai Hivatalának és Központi Hivatalának fondjaiból, valamint az egyes elnökök könyvtárában őrzött iratokból gyűjtött levelet közöl – magyar és eredeti angol nyelven – kronologikus rendben. A dokumentumok közreadója egyúttal a bíboros leveleit kísérő, illetve követő amerikai hivatali levelezésből is számos dokumentumot ismertet, fontosabbnak ítélt esetekben teljes terjedelmében közöl. A kiadó az olvasókat ezen felül számos jegyzettel és kommentárral, a kötetben szereplő jelentősebb személyek életrajzi adataival, névmutatóval, és forrásdokumentum mutatóval segíti.

A legújabb kori forrásközlésnek, és különösképpen a kétnyelvű legújabb kori forrásközlésnek, még nincsen olyan mértékben kiforrott és általános érvényű módszertana, mint az ókori vagy éppen középkori források publikálásának. A régebbi korokhoz képest elképzelhetetlen mértékben megnőtt forrásmennyiség talán nem is teszi lehetővé, egy hasonló mértékben alapos és részletekbe menő jegyzetapparátus elkészítését. Mindezt figyelembe véve, úgy vélem lehet vitatkozni a választott módszertani megoldásokon. Nem kívánok

azonban technikai részleteket érintő kérdéseket taglalni, csupán három kritikai észrevételt szeretnék megfogalmazni. 1. Az egyes dokumentumokhoz kapcsolódó jegyzetek számában, részletességében, és jellegében jelentős egyenetlenségek tapasztalhatók. 2. Nem mindig következetes a szerző abban, hogy mely szövegeket közli teljes terjedelmében és így jelentős különbségek vannak az angol és a magyar részben. 3. A kötet kritikai apparátusban több apró hiba, pontatlanság található amelyek minden bizonnyal annak köszönhetőek, hogy a forráskiadvány egyrészt igen nagy iratanyagra épül, másrészt érzékelhetően rövid idő alatt készült el.

Azon túl, hogy a kötet a Mindszenty-kutatásban felhasználható új forráscsoportokra hívja fel a figyelmet, milyen tartalmi újdonsággal rendelkeznek a kiadott források? Mindazok, akik egy-egy újabb forráscsoport bevonásától szenzációs újdonságok napvilágra kerülését várják, esetleg csalódnak, és azt mondják: a közölt dokumentumokból semmi olyan nem derül ki, amit eddig ne tudtunk volna. Ezzel szemben hangsúlyoznunk kell: nyitnak új perspektívákat az itt közölt dokumentumok, még ha nem is hoznak szenzációs újdonságokat.

Mindszenty József bíboros életében egészen a közelmúltig az Egyesült Államok budapesti legációjában, majd követségén eltöltött mintegy 15 év története jelentett leginkább fehér foltot. Az 1990 után hozzáférhető magyar állami források értelemszerűen nem tartalmaztak erre az időszakra vonatkozóan lényegi információkat. Emlékirataiban a bíboros viszonylag rövid terjedelmet szentelt ezeknek az éveknek. A másik, szélesebb körben hozzáférhető forrás, a Mindszenty Alapítvány által 1975-ben Vaduzban kiadott Napi jegyzetek legtöbbször szűkszavú bejegyzései ugyanakkor kevés támpontot adtak a kutatóknak. A Mindszenty Alapítvány által őrzött egyéb iratok viszonylag nehezen hozzáférhetők, szisztematikus publikálásukra eddig nem került sor, a megjelent leveleskönyvekben csak kis számban található a bíborosnak ebből a korszakából származó dokumentum.

A Somorjai Ádám által feltárt források, illetve az ezekből publikált levelek ellenben számos új információt tartalmaznak a bíboros amerikai követségén eltöltött éveinek alaposabb megismeréséhez. Egyrészt plasztikusan tárják elénk, milyen mértékben korlátozta az Egyesült Államok kormányzata Mindszenty kommunikációs lehetőségeit, amennyiben kínosan ügyeltek arra, nehogy a befogadott menedékes bármiféle politikai vagy egyházi tevékenységet folytasson a követség épületéből. A kötetben olvasható kísérő dokumentumok tájékoztatnak továbbá arról, hogyan kezelték és értékelték az Egyesült Államok kormánysszervei a bíboros Elnökökhöz, külügyminiszterekhez intézett leveleit, táviratait, memorandumait. Sőt, egy-egy kivételes esetben abba is betekintést nyújtanak, hogy a helyszíni tapasztalatokra támaszkodó követségi alkalmazottak, és a Washingtoni központ között adott esetben nézeteltérésre is sor került Mindszenty ügyében. Végül, leginkább az derül ki a kötetben publikált forrásokból, mely kérdések foglalkoztatták az „aranykalitkában” élő bíborost, hogyan gondolkodott Közép-Európa és a világ eseményeiről, saját helyzetéről és szerepéről.

A kötetből így kiderül, hogy a bíboros gondolkodásának homlokterében a magyar egyház, és ezzel elválaszthatatlan összefüggésben a magyar nemzet sorsa állt. Ezért követte szorgosan nyomon és próbálta meg befolyásolni a maga eszközeivel az 1956 utáni magyar-kérdés sorsát az ENSZ-ben, ezért kísérte figyelemmel a nagyhatalmak Közép-Európa jelenét és jövőjét érintő lépéseit, és ezért szólalt fel ismételten az térség „rab nemzetei”, valamint a szomszédos államok fennhatósága alá került magyar nemzeti kisebbségek ügyében. Leveleit, táviratait, üzeneteit annak ellenére kitartóan küldöztette az amerikai

politikai vezetésnek, hogy választ nem kapott rájuk, sőt, leggyakrabban még a címzettekhez sem jutottak el. Mindszenty ugyanis erkölcsi kötelességének érezte, hogy az üldözöttek és elnyomottak jogai, a szabadág és igazságosság érdekében – az elért eredményektől függetlenül –, folyamatosan felemelje szavát.

A bíboros szókimondó, nem egyszer az Egyesült Államok múltbeli, vagy jelen politikáját bíráló leveleinek eredménytelensége részben abból fakadt, hogy a menedékes helyzetével kapcsolatos amerikai álláspont mindvégig az volt: Mindszenty a követséget nem használhatja fel sem egyházi, sem politikai tevékenység bázisaként, mert azzal veszélyeztetné a követség működését, illetve saját menedékes helyzetét. A másik ok pedig az, hogy Mindszenty egész érvelése az 1940-es és 1950-es években tapasztalható amerikai külpolitikai irányelvekre támaszkodott. A „rab népek felszabadítását” célzó, azaz a szovjet érdekszférába került országok függetlenségének elősegítésére, a status quo megváltoztatására irányuló amerikai stratégia azonban – nem kis részben az 1956-os magyar forradalomból leszűrt tapasztalatok nyomán – a 60-as évek elejére megváltozott. Ettől kezdve az Egyesült Államok is elfogadta a fennálló helyzetet, és csupán a közép-európai országok relatív autonómiájának elérését tartotta elérhető stratégiai célnak. Ennek következtében az Egyesült Államok budapesti követségén töltött évek második felére Mindszenty Józsefnek a status quo el nem ismerését szorgalmazó álláspontja, és az amerikai politikai érdekek mindinkább szembe kerültek egymással és tovább terheltek a bíboros és vendéglátói kapcsolatát. Hozzátehetjük, hogy ugyanez az eltérő stratégiai alapállás vezetett Mindszenty és a részben új szemléletű keleti politikát folytató Szentszék közötti konfliktusokhoz.

A fentiekből is kiténik, hogy a kötetben található Mindszenty-iratok témája túlnyomórészt politikai vonatkozású. Mindez vajon megerősíti azt az 1949-es pere óta róla rajzolt képet, hogy konfliktusai éppen abból fakadtak, hogy inkább volt politikus, semmint főpap? A kérdés véleményünk szerint árnyaltabb. A kötetben olvasható levelei mind arról tanúskodnak, hogy a bíboros számára a közép-európai nemzetek és egyházak sorsa alapvetően erkölcsi kérdés volt. Ahogy egy helyen fogalmaz: „Közép-Európa ügye elsősorban nem politikai ügy, hanem inkább komoly, felelős és teljes mértékben erkölcsi, természetű jog kérdése.” (72.) Levelei, memorandumai, az amerikai politikai döntéshozatalt befolyásolni célzó kísérletei ebből a szempontból tehát nyugodtan értelmezhetőek püspöki, egyházfői szerepéből fakadó, közéleti kérdéseket illető állásfoglalásoknak. Nem változtat ezen az sem, hogy a levelek nyelvezete – az idézett mondathoz hasonló megfogalmazásoktól eltekintve – nem egyházas, hanem inkább a politikában használatos kifejezéseket és érvelési módot tükrözi. De milyen más módon is érvelhetne egy püspök/főpap, ha írásának címzettjei politikusok? Mindszenty márpedig erkölcsi alapú mondanóját igen adekvát módon a szabadságjogokra, valamint a demokratikus elvekre hivatkozva teszi egy politikus számára is „emészthetővé”, amikor arra hivatkozik, hogy a térségben lényegében egy szűk, elnyomó kisebbség kényszeríti akarát a szabadságra vágyó, elsőprő többségre. A levelekből élénk táruló, az általános emberi jogokat védelmező, és a demokratikus elvekre hivatkozó Mindszenty képe tehát határozottan árnyalja a régi-módi, reakciós, anakronisztikus elveket valló Mindszentyről alkotott képet.

A helyzet persze összetettebb. Nem tagadható, hogy Mindszenty állásfoglalásaiban az alapvetően erkölcsi jellegű indítékok mellett döntő szerepet kapott az is, hogy gondolkodásában a nemzet és az egyház sorsa elválaszthatatlanul összekapcsolódott. Így volt ez már 1945 előtt is, amikor veszprémi püspökként emelte fel szavát az egyház és a nemzet érdekében a nyilasuralommal szemben. 1945 után pedig különösen erősítően hatott erre a

felfogására esztergomi érsekké és magyar primássá való kinevezése. Így immár – nézete szerint – nemcsak egyszerű püspökként, hanem alkotmányos tényezőként is erkölcsi kötelességének érezte, hogy egyháza és nemzete érdekében szót emeljen. Kétségtelen, hogy mivel Mindszentynél az egyház és a nemzet fogalma oly szorosan összekapcsolódott, érvelésében és állásfoglalásaiban a lelkipásztori és politikai megfontolások sem választhatóak szét élesen – éppen, mert mint primás, lelkipásztori feladata integráns részeként fogta fel a közéleti állásfoglalást.

Lehet kritikával illetni Mindszenty közéleti, politikai állásfoglalásainak stílusát, tartalmát. Az mindenestre figyelemre méltó, hogy a közéleti kérdésekben hozzá hasonlóan felszólaló kollégáitól eltérően – mint például a horvát Stepinac, vagy a lengyel Wyszyński bíboros – egyedül ő kapta meg kortársaitól és az utókortól az – egy főpap esetében – negatív csengésű „politikus” jelzőt. Minden bizonnyal azért, mert történelemszemlélete, politikai felfogása neki illett legkevésbé bele korának *mainstream* „haladó” gondolkodásmódjába.

A kötetben található dokumentumok jelentős része újabb adalékokkal szolgál ahhoz a kérdéshez is, miért és hogyan hagyta el végül Mindszenty az amerikai követséget. A távozásra vonatkozó dokumentumok beható elemzése nyilvánvalóan meghaladja egy könyvismertetés lehetőségeit és kereteit, így meg kell elégednünk néhány általános észrevétellel. Somorjai jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a bíboros saját menedékes helyzetével kapcsolatos álláspontja a követség épületében eltöltött 15 év alatt folyamatosan formálódott, átalakult. Úgy véljük azonban, hogy a távozás feltételeként megfogalmazott változó érvek és szempontok mögött, kitapintható egy alapvető állandóság is. Mindszenty számára tudniillik mindvégig az volt a döntő szempont: vajon távozásával szolgálatot tesz-e egyháza és hazája ügyének?

Ezt láthatjuk akkor is, amikor a rendszer halálraítéltjei helyett kívánta magára vállalni a büntetést. Ugyanez a motiváció fedezhető fel abban is, hogy személye szimbolikus jelentőségének tudatában, a meginduló szentszéki-magyar, illetve amerikai-magyar tárgyalások során, távozását hatékony „ütőkártyaként” kívánta felhasználni a rezsimmel szemben. Később, amikor belátta, hogy az adott konstellációban ezt az ütőkártyát sem a Szentszék, sem az Egyesült Államok nem tudja/nem fogja kihasználni, úgy vélte: maradásával – és rendületlenül írt leveleivel – tudja leghatékonyabban a térség és a magyar egyház elnyomott helyzetére felhívni a figyelmet.

A magyar egyház és nemzet szolgálatának szándéka végül központi szerepet játszott a távozás melletti döntő érv megfogalmazásában is, tudniillik, hogy csak így adódhat lehetősége Emlékiratait még életében megjelentetni. Fontos kiemelnünk, hogy az Emlékiratok ekkor még nem csak a később megjelent, saját életútját, sorsát elbeszélő kötetet jelentette, hanem egy nagyszabású, az ezer éves magyar történelmet bemutató mű volt. Mindszenty ugyanis a szimbólummá vált személye iránti érdeklődést felhasználva kívánta a világ figyelmét Magyarország és a magyar nemzet hányatott múltjára és jelenére irányítani. Tehát az emberileg önmagában is igen jól megérthető igényen túl, hogy oly sok személyétől rágalom és spekuláció után végre nyilvánosan és széles körben megismertesse álláspontját és történetének saját olvasatát, az Emlékiratok megjelentetése azért vált számára kiemelkedően fontossá, mert belátta: az adott helyzetben a magyar nemzet és egyház ügyét úgy tudja leginkább szolgálni, ha már nem csak az amerikai politikai vezetésnek küldözget a bürokrácia útvesztőben elvesző leveleket, hanem a szélesebb közvélemény elé lép. Ez a megfontolás erősebbnek bizonyult annál a belső igénynél, hogy Magyarország területén maradjon, hogy szükség esetén közjogi szerepét érvényesíthesse.

Befejezésül a forráskiadványnak még egy újdonságára kívánjuk felhívni a figyelmet: az itt közölt források, illetve a rajtuk keresztül bemutatott forráscsoport új lehetőségeket tár fel egy-egy részletkérdés kutatása, más források értelmezése terén. A kötetben található egyes adatok például azzal kecsegtetnek, hogy Mindszentynek a követségen készült írásai segítségével behatóbban megismerhető a bíboros II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos álláspontja, illetve a zsinaton tárgyalt egyes kérdésekről vallott felfogása is. Úgy gondolom, hogy a II. Vatikáni Zsinat 50. évfordulóját ünnepeelve, ez különösen érdekes perspektíva.

A kötetben közölt dokumentumok más forrásokkal történő összevetése számos eddig megoldatlan részletkérdés megválaszolásához is hozzásegít. Mint például a *Napi jegyzetek* sokszor nehezen értelmezhető bejegyzéseinek értelmezéséhez, vagy éppen annak tisztázásához, vajon egy Mindszentynek tulajdonított levél hitelessége eldönthető-e a benne szereplő megszólítás alapján? Zágon József prelátus ugyanis – Németh László kiadásában olvasható egyik levelében – többek között azzal érvelt egy Nixon elnökhöz címzett Mindszenty-levél credetisége ellen, hogy a megszólításban „Sir”, nem pedig „Dear Mr. President” szerepel, holott véleménye szerint a bíboros kizárólag ez utóbbi formulát használta az elnökhöz címzett íásaiban. A kötetben található dokumentumok tanúsága szerint Mindszenty az amerikai elnököket valóban csaknem mindig „Dear Mr. President” megszólítással illeti – de csak 1964-ig. Ettől kezdve – még tisztázandó okokból –, hol egyik, hol pedig másik megszólítással találkozunk, sőt a Nixonhoz intézett levelek egytől egyik a „Sir” megszólítást tartalmazzák.

Összegzőként elmondhatjuk: köszönettel tartozunk Somorjai Ádámnak, hogy feltárta és publikációiban a szélesebb szakmai közönség számára is hozzáférhetővé tette Mindszentynek az amerikai levéltárakban őrzött iratait. Ezek a dokumentumok ugyanis nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak a korszakkal foglalkozó történészek számára. Miközben ezzel a kötettel Somorjai így megspórol nekünk egy Washingtoni utat, utazásra és helyi levéltári kutatásokra is sarkall: ez a dokumentum-válogatás is jól tükrözi, hogy a további kutatások számára milyen gyümölcsöző – és már hozzáférhető – forrásokat őriznek az amerikai levéltárak.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

MINDSZENTY BÍBOROS KÖVETSÉGI LEVELEI AZ
EGYESÜLT ÁLLAMOK ELNÖKEIHEZ¹

Somorjai Ádám OSB könyvének ismertetése

A Római Magyar Akadémián, 2011. november 30-án tartott előadás szerkesztett változata

A Szentírás Isten szava, sugalmazott szöveg. Üzenetének jobb megértése, elmélyítése érdekében a Szentírás tudomány foglalkozik keletkezésének történetével, irodalmi műfajaival, a szent szövegek szerzőivel, azoknak a műfajoknak a jellemzőivel, amelyek felkelhetők a kortárs irodalmi alkotásokban, és az apokrifekkel. A szövegkritika, a biblikus szaktudományok alkalmazása és elfogadása nem volt egyszerű folyamat, de ma már senki nem kérdőjelezi meg ezeknek a fontosságát és alkalmazását.²

Valami hasonló történik Isten Szolgája Mindszent József bíboros Emlékirataival³ is. A legutóbbi időben napvilágot látott levéltári anyagokból egyértelműen kirajzolódik: az 1956. november 4-én a budapesti amerikai nagykövetségre menekült bíboros igen fontos célja volt, hogy megjelentesse Emlékiratait,⁴ amelyben azok után, hogy oly sok évig némaságra volt ítélve, miután élete 22,2 %-át, püspöki pályafutásának 81 %-át nem tölthette szabadon, ahogy ő maga írja,⁵ megszólalhat és a történelem számára elmondhatja saját véleményét, önmagáról, a vele történt eseményekről és így befolyásolhatja történelmi megítélését. Emlékiratainak kiadására azért kerülhetett sor 1974. október 10-én a frankfurti könyvvásáron, amelyen ő maga is személyesen jelen volt,⁶ mert 1971. szeptember 28-án sok év után elhagyta a budapesti amerikai nagykövetség épületét és Nyugatra távozott.⁷ Életáldozata, hősiessége, a kommunista diktatúra börtönében elviselt szenvedései megalapozták Emlékiratainak tekintélyét. Hosszú évekig, évtizedekig az egyedüli forrás lett személyére vonatkozóan. Épp az ellenkezője történt annak, amitől a bíboros tartott. Emlékirataival elsőként és döntően ő befolyásolta megítélését a történelemben.

1 SOMORJAI Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levele az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971.* Budapest, 2011. A dokumentumokat a forráskiadásban feltüntetett sorszámukkal, és dátumukkal együtt idézzük.

2 Vö. *Biblikus tanulmányok*, in: Jeromos Bibliakommentár III, főszerk. THORDAY Attila, Budapest, 2003, 73–249.

3 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, 1989. 4. kiadás.

4 Az Emlékiratok keletkezéséről tartott előadást Balogh Margit a bécsi Pázmáneumban, a 2011. november 18-án őszén tartott konferencián. A konferencia anyaga nyomtatásban is meg fog jelenni.

5 81. dokumentum: 1964. február 4.

6 CSONKA Emil: *A száműzött bíboros, Mindszenty az emigrációban*, San Francisco – München, 1976, 216.

7 A bíboros távozásának hátteréről legújabbban: SOMORJAI Ádám OSB: *Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget*, in: Magyar Szemle, Új Folyam, XX 7–8/2011. augusztus 46–58.

Az utóbbi években boldoggá avatási eljárásának során napvilágot látott levéltári anyagok, amelyek elsősorban az amerikai nagykövetségen töltött 15 évre vonatkoznak,⁸ az eseményeket az abban szereplő személyek, elsősorban az amerikai követség budapesti alkalmazottai, valamint a vatikáni küldöttek és a pápák szempontjából világítják meg. Feltűnt annak szükségessége is, hogy az Emlékiratokat az irodalmi műfaj szempontjából is értékelni kellene,⁹ illetve világossá vált, hogy a különböző nyelven megjelent kiadásainak összehasonlítása is információkkal szolgálhatna keletkezéséről,¹⁰ és arról a korról és szellemi környezetről, amelyben és amikor napvilágot látott. Ezek az új források és felismerések a csak az Emlékiratokra alapozott ismereteket, az események rekonstrukcióját gazdagabbá, részletesebbé, és sok szempontból árnyaltabbá tették.

1994. március 19-én indult el az Esztergomi Főegyházmegyében a mártírsorsú bíboros boldoggá avatási eljárásának egyházmegyei szakasza, amelynek lezárulása után 1996. október 17-én kerültek az iratok a Szentté avatási Kongregációhoz.¹¹ Azóta él a várakozás, hogy befejeződjön a boldoggá avatási ügye, és sor kerüljön boldoggá avatására.¹² A várakozásnak ebben a feszültségében¹³ talán érthető, hogy a bíborosra vonatkozó minden publikációt a boldoggá avatási eljárás oldaláról ítélnék meg.

Isten szolgája XII. Pius pápa boldoggá avatási ügye lényegileg készen van, a Szentatyára vár a döntés, hogy mikor tartja alkalmasnak annak kihirdetését. Mindez azonban nem jelent akadályt ahhoz, hogy sorra jelenjenek meg a pápa életét feldolgozó könyvek, és a kutatók nagy érdeklődéssel várják, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárban hozzáférhetők legyenek a pontifikátus iratai.

Valami hasonló különbségtételre lenne szükség Mindszenty bíboros esetében is. Szét kellene választani a boldoggá avatás ügyét a személyére és korára vonatkozó tudományos kutatástól. A történészek feladata és kötelessége, hogy feldolgozzák a forrásokat, a boldoggá avatásáért dolgozók feladata, hogy a boldoggá avatás ügyét minél jobban és minél hatékonyabban mozdítsák elő, és ahhoz használják fel a rendelkezésre álló forrásokat.¹⁴

A két terület összekeveredéséhez minden bizonnyal hozzájárult az a tény, hogy Somorjai Ádám bencés szerzetes, aki az utóbbi években a legtöbb forrást tette közzé, 2007-ig a boldoggá avatási ügy relátora volt.

8 A levéltári anyagok döntő többségét Somorjai Ádám OSB publikálta. Bibliográfiája SOMORJAI 2011, 379–380.

9 NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma, A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*. Budapest, 2009, 107–114.

10 SOMORJAI Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt, VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975*. (Historia Pro Futuro), Pannonhalma, 2008, 24.

11 A Szentszék a Nulla ostát az ügy elindításához 1993. június 15-én adta meg, a Kongregációba leadott iratokat 1996. november 8-án bontották fel. Congregatio de Causis Sanctorum, *Index ac Status Causarum*, Città del Vaticano, 1999, 212.

12 A boldoggá avatási eljárás fejleményeiről rendszeresen hírt adott a Magyarországi Mindszenty Alapítvány által kiadott *Vértanúink – Hitvallóink, Szentté avatások híradója* c. lap. A közlemények sajnos nem mentesek részrehajlástól. A boldoggá avatási ügy története megjelent az Új Üzenetben, amelyet átvett az Új Ember: *Imádkozzunk boldoggá avatásáért, Harmincöt éve halt meg Mindszenty József*, Új Ember, 2010. május 9.

13 Erre jó példa: TARICS Péter: „Nekünk most kellene Mindszenty” Interjú Szőke János atyával, a néhai bíboros nevét viselő alapítvány elnökével, in: Magyar Nemzet, 2010. november 10.

14 NÉMETH László Imre: *Zágon-leveleskönyv, Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest, 2011, 14–15.

Somorjai Ádám 2008-ban jelentette meg a *His Eminenc Files* c. kötetet, amelyben közli azokat az iratokat, amelyek 1971-ben keletkeztek a budapesti amerikai követségen Mindszenty bíboros ügyében. A kötet a 15. sorszámot viseli, ami arra utal, hogy a követségen töltött minden egyes évnek egy kötetnyi anyaga van. A kötet, amit ma bemutatunk, ebből a 15 évnyi dokumentációból merít egy meghatározott téma szerint, amint azt a kötet címe jelzi. A két forrásmunka kiegészíti egymást, erre a szerző az 1971-es évnél kifejezetten utal is.¹⁵ A kötet címe jelzi, hogy most se egy teljes, mindent kimerítő anyagot vehet kezébe az olvasó, hiszen Mindszentynek csak azok a leveleit tartalmazza, amelyeket 1956–1971 között, a budapesti amerikai nagykövetségről küldött az Egyesült Államok elnökeinek. Ismeretes, hogy Mindszenty bíboros külföldre való távozását követően is írt leveleket az Egyesült Államok elnökeinek.¹⁶ Azok publikálása még hátra van.

A most bemutatásra kerülő vaskos könyvet a szerző egy korábbi művének a címével lehetne összefoglalóan jellemezni. 1995-ben jelent meg tanulmánykötete Kutatóárok címmel a Püspöki Kiadó gondozásában. Somorjai Ádám a boldoggá avatási eljárás relátoraként kezdett foglalkozni a bíboros életére vonatkozó források felkutatásával és azóta kutatóárkok sorozatát tette közzé. A kutatóárkokat a Mindszenty Archívumban, a budapesti amerikai követség levéltárában és az amerikai állami levéltárakban ásta. A megjelentetett számos forrásmunka listája önmagáért beszél. Műveiben visszatérő kijelentései: nem végleges anyagot tesz közzé, a források, a fordítások további elemzést, pontosítást igényelnek. Ez a most bemutatásra kerülő kötetre is érvényes. Olykor hiányolhatjuk a jegyzeteket¹⁷ és elbizonytalanodhatunk a hiányos életrajzi adatoknál.¹⁸ A három amerikai elnök leveleinek felsorolásánál¹⁹ pedig hiányolhatjuk, a negyedik elnöknek, Nixonnak írt levelek felsorolását, és főleg kérdések merülhetnek fel bennünk a dokumentumokhoz írt kommentárok olvasása nyomán.²⁰ Mindezek ellenére hatalmas munkát végzett a szerző és ez a kutatóárka is értékes ismeretekkel gyarapítja a Mindszenty kutatást, amelyet érdekelnek a források, amelyek nem elhallgattatni akarják azokat, hanem feltárni és közkinccsé tenni.

Somorjai Ádám által kiadott források többségének nagy értéke, hogy kétnyelvűek, így nem csak a magyar kutatók forgathatják azokat haszonnal. E kötetnek a címe angolul pontosabban kifejezi a tartalmát, mint magyarul, hiszen nem csak az elnököknek írt leveleket teszi közzé, hanem az 1956–1966 között a külügyminisztereknek írtakat is. A közölt dokumentumok bőséges forrást jelentenek ahhoz, hogy a bíboros gondolkodását, döntéseinek indítékait jobban megismerjük, és az amerikai nagykövetségen való tartózkodásának elhúzódása lehetővé teszi, hogy betekintsünk gondolatainak, érveinek fejlődésébe is.

A rendelkezésre álló idő rövidségére való tekintettel csak a bíboros leveleiben írtakról tesztek említést, de hasonlóan érdekes információkat olvashatunk a kötetben, az érem másik oldaláról, arról, hogy hogyan látták és hogyan kezelték a vendéglátók a bíborost.

Mindszenty leveleit történelemszakként írta,²¹ hasznossá akarta magát tenni miután elhúzódt a követségen való tartózkodása,²² amelyről kezdetben azt remélte, hogy 1957-ben

15 341. oldal.

16 NÉMETH 2011, 80: 31–1 dokumentum 7. pont.

17 Vö. 147. oldal. Székesfehérvár 83 éves püspöke.

18 Vö. 391. oldal VI. Pál pápa életrajza.

19 396–398. oldalak.

20 Vö. 57. és 310. oldalak.

21 49. dokumentum: 1961. augusztus 10.

22 57. dokumentum: 1962. június 11.

befejeződik. Leveleit lelkiismeretének indíttatására írta,²³ úgy érezte, hogy Kelet-Európában ő az egyetlen, az utolsó mohikán, aki szólhat.²⁴ Alkotmányos felelőssége is arra készítette, hogy megszólaljon.²⁵ Önmagáról azt tartotta, hogy a magyar jog szerint hercegprímásként, a király hiányában az ország politikai vezetője.²⁶ 1958-ban ezt írta a külügyminiszternek: *Alkotmányos szempontból, törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom.*²⁷ Hasonlóan fogalmazott 1963-ban is: *A történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozom.*²⁸

A követségi tartózkodásának első évében még a Magyar Püspöki Kar nevében is fogalmazott,²⁹ amit később már nem tett. Azért menekült a követségre, hogy onnan segíthessen lerombolt hazáján, aktív szerep helyett passzívra váltott,³⁰ mindenkor a jó akarat vezényelte. Magyarország, amely önmagában véve kicsi, 1957-ben papírra vetett véleménye szerint mégis a 100 millió lakosú Közép-Európa kulcsa,³¹ szabadságának rendeződése reményt adhatna a többi vasfüggöny mögötti országnak. Ezeknek lélekszámát 1963-ban egyszer 140 millióban,³² majd ugyanabban az évben 120 millióban jelöli meg.³³ Magyarország helyzetének rendezésében kezdetben a Kis-Ázsiai országokkal,³⁴ az afrikai országokkal azonos elbírálást kért,³⁵ később pedig a kelet-németekkel azonosat.³⁶ Közép-Európa³⁷ legrégebbi nemzetének érdekében írta leveleit,³⁸ ahol a többségen egy 5 %-i kommunista Moszkvából irányított kisebbség uralkodik.³⁹ 1963 őszétől már csak saját nemzetének a sorsáért emelte fel szavát.⁴⁰ Tudatában volt annak, hogy az USA nem adja fel álláspontját, miszerint nem avatkozik bele a belügyekbe.⁴¹ Ennek ellenére kitartóan írt, mert utolsó világi célja volt, hogy nemzete érdekében, később az erdélyi magyarok érdekében⁴² segítségért kiáltson. Szégyellte volna magát, ha a helyzet nyugton hagyta volna és nem szólt volna.⁴³ Úgy látta, hogy az idő Moszkvának dolgozik.⁴⁴ A hatvanas évek első felében kialakult egymás mellett élés politikáját az elvek feladásának tartotta,⁴⁵ és úgy látta, hogy ebben a helyzetben neki Nyugaton se lenne helye.⁴⁶

---

23 25. dokumentum: 1959. október 6.

24 25. dokumentum: 1959. október 6. és 48. dokumentum: 1961. július 20.

25 18. dokumentum: 1958. január 10.

26 63. dokumentum: 1963. március 11.

27 18. dokumentum: 1958. január 10.

28 62. dokumentum: 1963. február 6.

29 14. dokumentum: 1957. november 25.

30 53. dokumentum: 1961. december 21.

31 3. dokumentum: 1957. február 27. dokumentum: 1959. november 13. és 36. dokumentum: 1960. október 6.

32 70. dokumentum: 1963. július 9., 218. oldal.

33 74. dokumentum: 1963. augusztus 23., 226. oldal.

34 12. dokumentum: 1957. október 23.

35 86. dokumentum: 1964. augusztus 10.

36 42. dokumentum: 1961. január 17. és 60. dokumentum: 1962. november 6.

37 61. dokumentum: 1963. január 4. és 82. dokumentum: 1964. március 13.

38 41. dokumentum: 1961. január 12.

39 74. dokumentum: 1963. augusztus 23.

40 76. dokumentum: 1963. október 3.

41 18. dokumentum: 1958. január 10.

42 85. dokumentum: 1964. június 25.

43 29. dokumentum: 1959. december 29.

44 64. dokumentum: 1963. április 1.

45 36. dokumentum: 1960. október 6. és 81. dokumentum: 1964. február 4.

Követségi tartózkodásának legfontosabb kérdése az volt, meddig marad a követségen.

A levelek írásának ez volt az egyik indítéka. A 15 év alatt négyszer változott a vendéglátó ország elnökének a személye és ez mindig felvetette a kérdést: az új elnök vajon továbbra is vendégül látja-e? 1967-ben pl. ezt írta Johnson elnöknek: *hálásan elfogadom az Ön felajánlott, további kedves vendégszeretetét.*⁴⁷

Mindszenty maga úgy gondolta, hogy távozása azt jelentené, hogy elvesztette bizalmát nemzete jövőjében.⁴⁸ Az egymás mellett élés időszakában népe mellett kell maradnia,⁴⁹ távozása egyébként sem adná meg Magyarország szabadságát,⁵⁰ ő nem mentheti magát, amikor népe rabságban él. Távozása többször kilátásban volt, amiről úgy vélekedett, hogy azt csak egy magasabb cél érdekében tenné meg.⁵¹ De a helyzet Magyarországon illegitim, ezért miután a hercegprímásnak a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadéokban Magyarországon kell maradnia, és vendéglátóinak az engedélyével a követségen.⁵² Ezt a magyar emigráció elvárja tőle.⁵³ A távozás és a maradás egyik fontos szempontja volt a bíboros számára Kádár Jánossal szemben vívott küzdelme. Vele szemben nem akart vesztes lenni. Szerinte Kádár szavában nem bízhat, ezt mutatja Rajk László és Nagy Imre esete.⁵⁴ Kádár a Vatikánt is becsapta,⁵⁵ Kádár rendszere gyilkos, az abortusz révén 1,7 millió (máshol 1,3 millió)⁵⁶ embriót oltott ki egy 8–10 millió lelket számláló népnél.⁵⁷

Két rövid megjegyzés arra vonatkozóan, hogy hogyan látták az amerikaiak és a Szent-szék a követségi tartózkodását:

A Szent-szék álláspontja a hatvanas évek elején az volt, hogy Mindszenty maradjon a követségen, mint a magyar nép lelki vezére, mert távozása rossz hatással lenne a közhangulatra.⁵⁸

Ugyanebben az időszakban az amerikaiak megítélése szerint szabad távozása legalább annyi problémát okozott volna, mint amennyit megoldott volna.⁵⁹ Mindszenty helye ezért szerintük Magyarországon volt.⁶⁰ Menekült helyzetének téves megítélése, politikai nézeteinek bírálata ellenére egy elemzés megállapítja: *Talán ... jól tesz a lelkünknek, hogy folyamatosan jelen van ez a történelmi realitások egyik oldalára figyelmeztető mementó.*⁶¹

A dokumentumok értékes információkkal szolgálnak a bíboros Emlékirataira vonatkozóan is. Megtudhatjuk, hogy már 1956-ban kapott egy ajánlatot a Time-Life folyóirattól

46 81. dokumentum: 1964. február 4.

47 105. dokumentum: 1967. december 13.

48 66. dokumentum: 1963. május 13.

49 66. dokumentum: 1963. május 13.

50 74. dokumentum: 1963. augusztus 23.

51 90. dokumentum: 1964. december 16.

52 81. dokumentum: 1964. február 4.

53 81. dokumentum: 1964. február 4.

54 53. dokumentum: 1961. december 21.

55 98. dokumentum: 1966. augusztus 26.

56 82. dokumentum: 1964. március 13.

57 83. dokumentum, 1964. március 31.

58 170. oldal.

59 134. oldal, 1961.

60 137. oldal, 1961.

61 138. oldal, 1961.

annak kiadására.⁶² Az Emlékiratok kiadása azt jelentette a bíboros számára, hogy idejét hasznosan töltötte a követségen.⁶³ Kiadása azért is fontos volt számára, mert benne elmondhatott olyan történeti igazságokat, az egyházat és Magyarországot illető bizonyos részletek kapcsán, amelyeket csak ő tudott.⁶⁴

Érdemes figyelni a levelek aláírására is. Az 1964. június 11-én keltezett 84. sorzámmal közölt dokumentumnál hiányzik először a hercegprimási cím. Ezt követően általában nem használta, viszont a 96-os dokumentum aláírásában ismét ott látjuk, aminek dátuma 1966. január 19. Egészségi állapotáról ír benne Johnson elnöknek és minden bizonnyal az aláírással is súlyt akart adni sorainak, hogy az elnök továbbra is vendégül lássa.

Visszatérő téma a levelekben a magyar szent korona sorsa,⁶⁵ amely Mindszenty szerint nem kerülhet a bolsevikok kezébe. További értékes információkat találhatunk az 1964-es részleges megállapodásra vonatkozóan, amiről azt írja a bíboros, hogy sürgettem a Vatikánt, hogy ne fogadjon el részleges megegyezést.⁶⁶ Nem a megegyezés ellen volt tehát, hanem annak részleges volta ellen.

A kommunizmus időszakához az egyik legfontosabb, mostanában leginkább kutatott levéltára a titkosszolgálatok iratanyaga. Mindszenty bíboros azt írja, hogy 1957-ben az amerikaiak ki akarták szöktetni a budapesti amerikai követségről, mert bizonytalannak látták személyes biztonságát.⁶⁷ Az akciót feltételezhetően amerikai titkosszolgálati előkészítés előzte meg, így minden bizonnyal arra vonatkozóan forrásokat az amerikai titkosszolgálatok levéltárában lehetne találni. Tehát van még terület, ahol kutatóárkot lehet ásni, és akkor még nem esett szó arról, hogy kutatóárkot lehetne, sőt kellene ásni a másik irányba, Moszkva felé is.⁶⁸ Köszönöm a figyelmet.

---

62 178. oldal.

63 30. dokumentum: 1960. február 5.

64 57. dokumentum: 1962. június 11.

65 87. dokumentum: 1964. augusztus 24.

66 97. dokumentum: 1966. július 22. Vö. Lo Svizzero, *Il Cardinale rinnegato*, („I libri del Borghese” volume 31), Milano, 1965, 15.

67 90. dokumentum: 1964. december 16.

68 Ennek jelentősége utal KUN Miklós: *A Kreml és Mindszenty*, in: Magyar Hírlap, 2009. február 19.

ZINNER TIBOR

1956 ÉS MINDSZENTY ÖRÖKSÉGE A SZEIZMOGRÁF... ALAPJÁN

Somorjai Ádám bencés rendi szerzőtársammal 2010 karácsonyára jelentettük meg *Szeizmográf a Szabadság téren* címmel, közel 350 oldalas kötetünket. Ez részben folytatása a *Majd' halálra ítélve* címmel, 1400 oldal terjedelmű, CD-vel is ellátott dokumentumkötetünknek, amelyet 2008. október 15-én mutattak be a magyar parlament Delegációs termében. A *Szeizmográf* azt a 117 levelet tárja az Olvasó elé, amelyet Mindszenty József bíboros az Amerikai Egyesült Államok [a továbbiakban: Államok] mindenkori elnökeinek és vezető diplomatainak írt az alatt a majd' 15 esztendő alatt, amit a budapesti amerikai követségen (később nagykövetségen) töltött. Félrabságban, ahogy ő fogalmazott. Magyarország utolsó hercegprímása 1956. november 4-én reggel nyolc óra tájától az Államok budapesti követségén volt menedékes vendég 5437 napon át. A személyes szabadság különböző fokú korlátozása kísérte nyomon életét, összesen 8524 napon keresztül, azaz 23 esztendőn és 129 napon keresztül volt valamilyen őrizetben. A Mindenható kimérte 83 esztendejéből mások által szűkre szabott mozgástérben telt el földi létének csaknem a harmada. Magyarország utolsó hercegprímása – amint az Lyndon Baines Johnson elnök-höz 1964. február 4-én írott leveléből ismert – életének addig 22,2%-át, püspöki pályafutásának 81%-át nem töltötte szabadlábán.

Szeptember 28-án volt negyven éve, amikor Mindszenty József bíboros elhagyta a budapesti amerikai nagykövetség épületét, majd Hegyeshalomnál Magyarországot. Ezután egy hónapig tartózkodott a Vatikánban, és a forradalom kitörésének 15. évfordulóján este érkezett meg Bécsbe, a Pázmáneumba. Magyarország utolsó hercegprímásának nem adott meg, hogy hazájában távozzon a földi világból.

A hercegprímás órákat tölthetett a rendelkezésére bocsátott sajtótermékek olvasásával, fordításával. Az ezekből származó sok-sok hír benne különféle reakciókat kiváltva végül kétirányú levelezésbe torkollott. A címzettek a Vatikánban, illetve az Államokban éltek. Ez utóbbiaknak küldött levelek tartalmáról elmondható, hogy ezek a túlpolitizált írások szinte naprakészek. Hangvételük szokatlan, a bíboros hivatalban lévő emberként írt nem akárkiknek, számukra utasításokat adott. Politikai jelleg hatotta át szinte valamennyit, mert a '45-ig átéltek, különösképp Trianon traumája, majd a hivatalban töltött esztendők tapasztalatai, a rabság évei s végül szabadság pámapos eufóriája után a félrabság körülményei kitörölhetetlen nyomokat hagytak a levelek írójában. A levelek arról tanúskodnak, hogy zömében politikai kérdéseket tett szóvá, az első években még instrukciókat is óhajtott adni az amerikai külpolitikának, hogyan képviseljék a „magyarkérdés” ügyét az ENSZ-ben.

Az amerikai vendéglátók gyorsan kialakították a bíboros követségi viszonyait, beleértve kapcsolattartását is. Figyelemreméltó, hogy az amerikaiak már 1957 tavaszán elhatá-

rolták magukat a bíboros politikai jellegű konfliktusaitól a kádári rezsimmel, és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy csak humanitárius segítséget óhajtanak számára nyújtani. Ez a konfliktus végigvonul az egész 15 éves perióduson. Mindszenty végig menedékjogról, asylumról ír, az amerikaiak menedékről, refuge-ról. A State Departmentben és a Fehér Házban készült emlékeztetők azt is láttatják, hogy az amerikaiak tartózkodtak érdemben foglalkozni levelével, ha azt látták, hogy nemzetközi vagy hazai belpolitikai kérdésekről ír benne. Az elején, az Eisenhower-adminisztráció idején kitértek ennek magyarázatára is: hogy ne veszélyeztessék a bíboros menedékes helyzetét. Ezért sem adtak neki írásban választ, csak utasították a budapesti ügyvivőt, hogy szóban erősítse meg: a bíboros „levele beérkezett a Fehér Házba”. Az apparátus akkor mozdult meg, ha a legkisebb célzás volt a levélben arra, hogy a bíboros a követség elhagyásán gondolkodik. Mindez a tömör összegzése könyvünknek. Címadásunk nem véletlen műve volt: ahogy a földrengésmérő műszer azonnal regisztrálja a történeteket, hasonlóképp rezdült a bíboros is minden öt bármiképp zaklató hírre, származzon Magyarországról, avagy a határokon túlról.

Előadásom ennek a közel 15 esztendőnek a kötetünkben közölt dokumentumaiból válogat és tárom Önök elé. Sajátos látószögek alapján: jelen alkalommal egyfelől főképp úgy, ahogy – leveleinek aláírójaként – kezdetben hercegprimásként, utóbb, 1964. június 11-étől primásként vetette papírra. Másfelől kevésbé a házigazdák oldaláról, ahogy egyrészt Budapesten és másrészt az Államokban határoztak, írtak róla. Mindkét helyszínen lehettek irányába számos okból valamiképp elfogult, őt tisztelő, a hivatali struktúrában a ranglétra egyes fokain elhelyezkedő különböző beosztású diplomaták a Szabadság téren, illetve a Fehér Házban, és a State Departmentben. És ezzel szemben voltak olyan hivatalnokok is az Atlanti óceánon innen és túl, akik a váratlan vendéget csupán felesleges hivatali tehernek tekintették, mert számukra munkájuk során, hosszú-hosszú éveken át sok-sok elvégzendő egyéb feladatot is jelentett – nem csupán levelezésével. Ezekről az iratokról most azonban kevésbé szólnék. Napjainkban ezek a levelek Washingtonban és az Államok-szerte lévő elnöki levéltárakban kutathatók. Ez a levelezés meglehetősen egyirányú, főként a budapesti levelező oldaláról ismert vonulat tárul elénk a közel 120 levélből, amelyek mindössze két elnök – (John Fitzgerald Kennedy és Richard Milhouse Nixon) írásos reakcióját váltották ki.

Három nagyobb kronológiai egység körvonalazható Mindszenty bíboros levelei alapján: az első, 1956–1962, a kádári megtorlás érája, nem mellesleg az amerikai-magyar kapcsolatok mélypontja (60 levél). A második három esztendőre szűkíthető (35 levél): a feszült nemzetközi helyzet enyhülésének évétől, 1963-tól 1966. februárig tartott (noha a bíborosnak az enyhülésről vallott álláspontja már az volt 1959. november 13-án, amikor tudatta az Államok elnökével, hogy az „nem szolgálja sem országom ügyét, sem az enyémet”). Épp ezért gondolatainak meghatározó vezérelve ez idő tájt az igazságosság hangsúlyoztatása. Amikor felmerült 1965-ben, hogy külföldön kezeljék kiújult tüdőbetegségét, jelezte, hogy „nem hagyhatja el Magyarországot... mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint primásnak”. A harmadik korszak 1967–1971, amely a félrabság megszűnésével zárult (18 levél). 1967 forró őszén végül nem hagyta el menedékét – távozásával kívánt tiltakozni amiatt, hogy az Államok nagykövetet küldött Magyarországra s ezzel elismerte a Kádár János vezette rezsimet –, a hűt eddig feszíthette. Ám látván-hallván, hogy ismét ráirányult a figyelem világszerte, most maradék erejét emlékiratainak befejezésére összpontosította, ezáltal rögzítve helyét a történelemben. Írásaiban

fellebbez a történelem ítélőszékéhez, tanúsítják ezt kikristályosodott és hosszabbá vált levelei. Az amerikai elnökök iratait őrző levéltárakban kutató szerzőtársam szerint a bíborost az ismertté vált amerikai dokumentumok szabadságharcosként mutatják be, aki a vég-sőkig harcolt az amerikaiakkal szemben is azért, hogy megjelentethesse emlékiratait, és ezzel elmondhassa saját verzióját is a világnak. Ezáltal megkérdőjeleződik a bíboros és a vonatkozó irodalom állítása, miszerint távozása száműzetés eredménye lett volna. Épp ellenkezőleg, távozása szolgálta azt az ügyet, amelyet ő következesen képviselt: emlékiratainak publikálását. Az egymást váltó budapesti amerikai nagykövetek, Martin J. Hillenbrand és Alfred Puhan helyesen következtettek arra – mert ők ismerték legjobban kényszerű vendégük álláspontját –, hogy a bíboros akkor fog távozni, ha belátja, hogy emlékiratait nem publikálhatja mindaddig, amíg a követséget el nem hagyja.

A menedékéből távozásakor – utóbb kiderült, hogy mindössze majd' egy hónapig tartó vatikáni időszakot (1971. szeptember 28. és október 23. között) – az aranykalitka hónapját vegyes érzésekkel, mi több, félelemmel is várta. Az olvasható ugyanis a Vatikánban történő esetleges távozásáról napi jegyzeteiben már 1963. június 27-én (először, de nem utoljára), hogy „*lehetséges negyedik börtön is*”. Tudott, utóbb az Apostoli Szentszék, Magyarország és az Államok megállapodása tette lehetővé azt, hogy elhagyhatta budapesti menedékét. És az is közismert, hogy sem a római hetek, sem a bécsi esztendő – visszanyert mozgásszabadsága ellenére – nem voltak megkötöttségektől mentesek.

Selden Chapin, budapesti amerikai követ külügyminiszteréhez írott táviratában felvetette 1948. december 29-én, hogy „*Mindszenty ügyét nem szabad az emberi jogok megsértésének elszigetelt példájaként kezelni, hanem össze kell kapcsolni az üldöztetés valamennyi formájával, hogy a letartóztatás az emberi szabadságjogok szétzúzásának szimbólumává váljon. Mindszenty ügye különösen szerencsés ilyen értelmű felhasználásra Kelet-Európában, mivel a bármely felekezethez tartozó átlagember – akinek elvont gondolkodása nagymértékben a konkrét személyeknek és eseményeknek jelképi formában való megjelenésére korlátozódik – a bíborost már eddig is a nyugati szabadságeszmék, és keresztény értékek első számú jelképének tekintette.*” A majd' halálra ítélt bíboros védelme tükröződött a magyar szabadságharc eltiprása után amerikai menedéket kapott bíborossal összefüggő washingtoni állásfoglalásban. Az ő megvédését az amerikai kormányzat erkölcsi kötelezettségnek tekintette, miként 1956. november 7-én fogalmazták: menedéket és védelmet nyújtanak számára „*mindaddig, amíg közvetlen veszély fenyegeti*”.

Mindszenty bíborosnak az Államok elnökeivel és külügyminisztereivel folytatott levelezését nem ismertethetem a maga teljességében jelen alkalommal, és főként az első harmadában, felében keletkezett legkülönbözőbb terjedelmű levelekből helyezek néhányat a górcső alá. Kizárólag azért szemezgetek bennük – elhagyva az ezek következményeként keletkezett, vele kapcsolatos amerikai írott anyagok ismertetését –, hogy bemutathassam őt, mint kora egyfajta szeizmográfját. A bíboros írásai 10–12 kérdéskört érintenek, a kádári megtorlás miatti tiltakozásától az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződéseknek, valamint a Szabad Európa Rádió '56-os tevékenységének az Államok politikáját érintő kritikáján át a határon túlra került és üldözött magyarság, valamint Közép-Európa elnyomott népei sorsának jobbításáig és így tovább. Az a célom, hogy közelebb hozzam Önökhöz a szerintem mindmáig a maga teljességében nem ismert hús-vér személyiséget, egyre korosodó, súlyos betegségét is kiheverő embert.

A hercegprímásnak, az emberi szabadságjogok legkövetkezetesebb magyar képviselőjének sorsa elválaszthatatlan Moszkva s a helyi vazallusok politikálásának következmé-

nyeitől. Előadásom mottóját a bíborosnak Dwight David Eisenhower elnökhöz írott 1960. június 23-i leveléből vettem: „...*Ma semmi sem fontosabb (és talán még nem késő) az emberiség számára, mint az, hogy vezetői és a vezetettek megtanulják, mi a bolsevizmus úgy, ahogy mi, szegény, nyomorult csatlósai testünkön és lelkünkön tapasztaljuk. Ez a nagy tanulmány felérhet hatásában a Függetlenségi Nyilatkozattal...*”.

Az Államok budapesti követségének épületében eltöltött majd' tizenöt esztendő Mindszenty bíboros életének közel egyötödét jelentette, sajátos körülmények között. Másképp, ugyanerről a hercegprímás: „*amikor kiszabadultam, a nyomasztó szorongó elemek azonnal eltűntek álmaimból. Szabad embernek nincsenek rabálmai. 1956-ban, a szabadság négy éjszakáján, alig álmodtam. Utána – most félrabságban – a megrázó események újra kínos, nehéz rabálombokat hoztak éjszakáról-éjszakára életembe.*” Ugyanis Washington álláspontját – a kezdetektől meghatározó módon és ebből fakadva következetesen – legfőképp az jellemezte, hogy a magyar fővárosban működő amerikai diplomáciai testület székháza nem lehet a hercegprímás egyházi és politikai tevékenységének bázisa. Ezért nem engedélyeztek a bíborosnak semmiféle, Kádár és köre esetleges agresszív válaszcsempását kiváltó tevékenység folytatását. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 1956. november végétől nem volt beleszólása a magyar római katolikus egyház működésébe, nem rendelkezhetett. Hasonlóképp gátat emeltek a politikai működése elé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az amerikai diplomácia különböző irányítói és munkatársai által írásos válaszra legritkábban méltatott, rövid szóbeli tájékoztatásra kárhoztatott vendég esetében az illetékesek ne minősítették volna írásait a róla írott jelentésekben, memorandumokban, amelyeknek címzettjei az elnökök, illetve a külügyi tárca vezetői voltak.

A már említett legalább tizenkét vissza-visszaköszönő témakör elemzése alapján kimutatható, hogy ezek a szó szerint szűk mozgástérrel rendelkező, kényszerpályán lévő főpap politikai érzékenységet, a történésekre, a hozzá eljutott – hol valós, hol légből kapott, de általa nem, vagy nagyon nehezen ellenőrizhető – hírekre tollat ragadó bíboros írásos megnyilvánulásait érzékeltetik. Az első helyen említendő az üldözöttekért érzett aggodalma, felháborodása a kádári megtorlás törvénysértő büntetőeljárásai miatt. Amilyen következetes szószólója volt az emberi jogoknak 1948. december 26-a, letartóztatása előtt, ugyanígy képviselte azokat 1956. november 4-e után is. Utalhatok itt arra, hogy amikor értesülhetett 1957. június 28-án Tóth Ilona és társai halálos ítéletéről – ha nem is nevezte nevükön az életüktől megfosztottakat –, azonnal szóvá tette a „*naponta hat*” fő szomorú sorát John Foster Dulles külügyminiszternél. Amikor hírt vett a dr. Turchányi Egon Albert, volt titkára elleni büntetőeljárásnak, avagy az újpesti felkelők meghurcolásával kapcsolatos híreknek 1959. november végén, cserébe értük át akarta adni magát a hatóságoknak, miként üzenté azt az Államok külügyminiszterének december 3-án. Ez utóbbi esetben nem tudhatta, hogy a drákói ítélet nyomán a hét forradalmár élete már hónapokkal korábban bevégeztetett. Szeretett népe szabadságharcát a maga sajátos eszközeivel folytatta. A bíboros vágyait az általa képviselt sokirányú intenzív cselekvési irányokkal kívánta életre kelteni nemzetközi, főként amerikai segítséggel. Mindez csodálatot vált ki az utókor emberében, még ha köztudott, hogy tevékenysége hatástalan maradt is. Nem a bíboroson múlt, hanem épp fordítva, minden akaratával ellenkezett mindaz, aminek eredményeként fiaszkóvá vált a „magyarkérdés” ügye az ENSZ-ben.

A déteinte – a koegzisztencia ellen – a pillanatnyi békével szemben az igazságosságot hangoztatta. A status quo esetében volt, amire igen, és volt, amire nem volt a válasza. A nemzetközi téren nem értett egyet annak fennmaradásával, mert a Szovjetuniót gyarmato-

sítónak tekintette. Okkal. Noha a bíboros írásainak adatai gyakorta voltak pontatlanok – zömében az egyaránt (tudatosan vagy véletlenül) téves információkat közlő határon inneni és túli nyomtatott sajtóra kényszerült támaszkodni közel másfél évtizeden át –, mégis nem csupán Kelet-, hanem egész Közép-Európa, azaz az Elbától keletre lévő nemzetek, államok elnyomott népeinek, több mint 100 millió ember nevében emelte fel tiltakozó szavát. Ugyanakkor igenelte a status quot egyháza esetében, azt hangoztatta, hogy ne tépjék szét Szent István hierarchiája egységét, ezért elutasította az önálló egyházmegyék létrehozását (szemben az Apostoli Szentszék 1921-es álláspontjával).

Kiemelt hely illette meg mind gondolkodásában, mind levelezésében a trianoni diktátumot következményeivel együtt – beleértve az 1947. évi párizsi békeszerződést is. A csatlós Magyarország helyzetképéről írott művének kiadása kapcsán utalt arra az amerikai külügyminiszterhez írott 1960. február 5-ei levelében, hogy *„a szerző számára a kiadás azzal a meglepéssel járna, hogy mint hivatásos történész hasznosan töltötte a három évét itt, és elkerülte a haszontalan sorvadást”*. A bíboros – miként írta: hivatásos historikusként – kökeményen ostorozta a magyarokkal szemben elkövetett igazságtalanságokat – nem törődve azzal, hogy esetenként szélsőséges megjegyzésekkel illette a szomszédos államok polgárait –, leveleiben igyekezett Trianon oktan mibenlétéről, történelmi összefüggéseiről a hivatalban lévő elnököt és külügyminiszterét arról győzködni, hogy változtassanak az elhibázott szerződéseken. Mint sok egyéb esetben, itt sem volt azonban tévedhetetlen. Ugyan a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak részletes elemzése visszatérő központi gondolat egész levelezésében, de a bíboros egyik legfőbb célja, hogy elérje ennek és a második világháborút követő párizsi békekötésnek érvénytelenítését, útjában állt az egész világrend, az egész politikai valóság. Mondanivalója a reálpolitika területén ledönthetetlen falakba ütközött, mert mindkét békeszerződés máig hatályos joggal szabályozza a népek, nemzetek életét. Ezen túlfűtöttségét jelző írások sorába illett 1965. március 21-én, amikor nem riadt vissza attól a gondolattól sem, hogy előbb Johnson elnöktől egy Vietnamhoz hasonló megoldást kérjen Közép-Európa javára: *„nem U Thant látogatása, nem a szegényteljes budapesti komédia és nyugati támogatás kell, hanem a vietnami büntetőakció lenne megfelelő és indokolt morális alapon a szörnyű népirtás és a szerződések nyílt megszegése miatt”*, majd az ezeréves lengyel–magyar határ visszaállítását szorgalmazta utóbb az elnöknel május 19-én. A trianoni kérdéskörön belül Erdély sorsa kiemelt helyet töltött be, mind a kisebbségi kérdés, mind a statisztikai adatok ismeretében. Ide köthető, hogy gyakorta emelte fel szavát a hasonlóképp hányatott sorsú Márton Áron püspök személyes sorsa érdekében.

Nem tisztelte sem vendéglátói nemzeti érzelmeit, sem azt, hogy menedéket kapott tőlük az amerikai követségen. A bíboros az Államok korábbi első embere, Thomas Woodrow Wilson mellett a veszprémi püspöki és az esztergomi hercegprimási periódusa idején volt két amerikai elnököt – Franklin Delano Rooseveltet és utódát, Harry Shippe (másutt: Spencer) Trumant – is keményen elmarasztalta, mind a fennren hirdetett elvek, mind az Atlanti Charta be nem tartása miatt. Ellensúlyként ugyanakkor arra is utalt, hogy mily fontos szerepet játszottak a magyar tisztek a függetlenségi háborúban. A követségen eltöltött hónapok nem biztosítottak számára szabadságélményt, mert ezeket úgy élte meg, hogy a *„két másik megyéspüspök”* – a veszprémi Badalik Bertalan és a váci dr. Pétery (Petró) József mellett a *„primás... is őrizet alatt”* van – írta az Államok külügyminiszterének 1959. október 1-jén.

Mindszenty bíboros kiemelt fontosságot tulajdonított a szentkorona ügyének 1956 előtt és után is. Kádár számára Ephialtész volt (üzente előbb általánosságban, majd konk-

rétan azonosítva vele őt David Dean Rusk külügyminiszternek 1963. február 6-án és július 9-én, és még három alkalommal az elnöknek 1964. március 13-án, október 1-jén és 1967. május 17-én), a nevével jellemzett rendszert illegitimnek tekintette. Az ország első számú vezetőjével kapcsolatos számos megállapítása nem nélkülözte azokat az emlékeit, amelyeknek eredője az volt, hogy 1948 karácsonyán, majd mindkét fokon történt elítéltetése idején Kádár belügyminiszterként funkcionált. Ide illett, hogy a Sztálin szobrának tervezett helyén álló Regnum Marianum templomot annak idején felrobbantották, és ennek újjáépítését több alkalommal is szorgalmazta.

Vissza-visszatért leveleiben az ismeretei szerint a Szovjetunió szibériai területeire hurcolt, általa végül kb. 35 ezer főben rögzített mindkét nembeli fiatal magyar sorsa, akikért naponta imádkozott, és akikre minden nap gondolt. Ám nem csupán a messze távolban lévőekkel vagy ott vélelmezettekkel, hanem a Szabadság téri épület falain kívül, de a magyar határokon belül is sokat foglalkozott a magyarság, benne a fiatalság egyfajta drámájával, az egyháza által elutasított művi vetélések számának kedvezőtlen méreteket öltő alakulásával. Pontos adatok alapján következtetett ezért arra, hogy Kádár személyében egy modernkori Heródes jelent meg a magyar politika színpadán.

Jeleztem, hogy e dokumentumok részleteinek feltárásakor csupán a bíboros levelezésének első harmadát, felét elemezném, mert a főpap örökségének ez a szakasza kötődik leginkább '56 ügyéhez. A summázat e levelek tartalmának ismeretében az, hogy Mindszenty bíborosban ez idő tájt, 1956–1962 között az emberi jogok védelmezőjét tisztelhetjük.

A követségi befogadásáért köszönetét kifejező bíboros első, tengerentúlra küldött üzenetének címzettje Eisenhower volt, november 8-án vetette papírra. 1957. május 4-ei levelében is arról írt, hogy nagyra értékeli „a tényt, hogy az Ön szívessége folytán az egyetlen lehetek a magyar közélet szereplői között, aki megmenekült a terror karmai közül... Itthon, Magyarországon... kegyetlenül túlzó ítéletek születnek. Embereket akasztanak fel. Alig van család, amelynek ne volna hősi halottja, deportáltja, elítélte, bebörtönzöttje vagy internáltja. Több tízezer embert befogadó internálótáborokat hoztak létre. Mennyi emberen állt bosszút a titkos rendőrség, amiért szétkergették a szabadságharcosok! ...A bosszúállók élvezik, hogy kínozzanak, szenvedést okozhatnak. Ólmos botokkal felfegyverzett csapatok járnak helyről helyre, hogy kitalált, mondvacsinált okokból kínozzák az embereket. Mennyi szenvedést okozott az orosz és a »magyar« inkvizítorok igyekezete, hogy vallomást csikarjanak ki emberekből, amellyel meghamisíthatják a magyar szabadságharcot!

Százakat és ezreket ítéltek el, csak mert fegyvert találtak az otthonukban. Sok esetben ezeket a fegyvereket maga a rendőrség helyezte oda. Tizenegy-tizenkét éves gimnazistákat és inasokat ítélnék el. Magyarország ma a rémület, a rettegés, a bosszú és a kínzás földje. A világ magasztalja a szabadságharcosokat, az örült terror viszont halált kiált rájuk kényszerrel összerelt pártértekezletein, a párt minden újságjának lapjairól. És ez utóbbi lesz a döntő. ...A jelenlegi politika a kivárássra és a dolgok maguktól való továbbfejlődésére épül. A vasfüggöny túloldalán lehet ugyan várni, de a Nyugat rá fog jönni, hogy semmit sem nyer a várakozással. A vasfüggöny innenső oldalán nehéz a várakozás. Itt halált és megsemmisülést jelent. Attól félek, hogy megsemmisül a nemzetem. A terroristák már fél éve akadály nélkül gyilkolnak. Kicsi a remény arra, hogy nem fog így menni tovább még vagy négy-öt éven át. Amennyiben ez bekövetkezik, nem lesz senki, aki tagadhatná, hogy Magyarországot és Közép-Európát 1944-ben bekebelezte ez a szörnybirodalom.”

Mindszenty bíboros jól érzékelte, hogy az ENSZ nem akadályozhatta meg sem a szovjet beavatkozást, sem a kádári megtorlást, sőt érdemben fékezni sem tudta ennek tombolá-

sát. Nem csupán az a fél esztendő telt el, amit a bíboros a követség menedékében tölthetett, hanem az is, ami alatt restaurálták a megdöntött rendszert Magyarországon, épp ezért az ENSZ alkalmatlanságának nyilvánvalósága egyre elviselhetetlenebb lett előtte. Annak ellenére, hogy az Államok magatartása a bíboros levelezésének tartalmát illetően következetes volt a kezdetektől, a zömében szófukar válaszok mellett egy-két esetben bővebb tájékoztatást is kapott. Főképp azért, hogy meggyőzzék arról, miszerint az Államok, amit tehet, azt meg is teszi a diplomáciájában.

Július közepén azonban megváltozott a helyzet, a levegő megfagyott a bíboros körül, előbb Budapesten. Az eddig főképp a kádári megtorlás mindennapjainak ENSZ-beli el-lensúlyozását kérő követségi „vendég” Eisenhower elnökhöz írott levelében új téma jelent meg 1957. július 18-án. Történelmi fejtegetésében súlyos bírálattal illette az Államok és más nagyhatalmak állami vezetőit mind a trianoni diktátumért, mind a második világhé- gést követő rendezésért. Nem rejtette véka alá, hogy „...a wilsoni önrendelkezési jog ellenére az ország kétharmadát minden népszavazás nélkül elcsatolták. Olyan országgal történt mindez, amely addig páratlan földrajzi, gazdasági és kulturális egységet élvezett... Jaltá- ban a bolsevizmus Közép-Európa többi részével együtt Magyarországot is megszerezte. Ez ismét a Tizennégy pont és az Atlanti Charta meghazudtolásával történt... A második világháború idején Rooseveltnél és Churchill miniszterelnök az Atlanti Chartában megígérte, hogy területi változásokra csak azt követően fog sor kerülni, hogy az érintett emberek szabadon kifejezhették akaratukat. S mi történt a valóságban? ...Jaltában a bolsevizmus Közép-Európa többi részével együtt Magyarországot is megszerezte.” A bí- boros levelében felvetett anomáliák részleges kiküszöbölésére, az érdekszférákra osztott Európa megszűntére még sok-sok évtizeden keresztül várhattak a Moszkva uralta térség cserbenhagyott népei. A bíboros ott folytatta, ahol 1948. december 26-án abbahagyni kényszerült. A status quo fennmaradásával szembeni oppozíciója – mint a korábbiakban utaltam rá – nem járt, nem járhatott eredménnyel. Mindez azonban nem zavarta őt, és az amerikai követség menedékéből hol rövidebb, hol hosszabb írásaiban arról igyekezett meggyőzni a Washingtonban hatalmat gyakorló felelős politikusokat, hogy az egykori du- alista monarchia magyar területeinek megcsonkítását eredményező 1920-as trianoni és a 1947-es párizsi szerződés egyfajta revíziója azért is kötelességük, mert ezek amerikai részvétellel történtek.

A bíborosnak az 1957-es esztendő vége felé, december 19-én írott, de a tengerentúlra nem továbbított levelében tudatta volna az Államok elnökével, hogy „a Kádár-rendszer egy hónappal ezelőtt bejelentette a világnak, hogy megszűntek a statáriális bíróságok. He- lyettük gyorsított eljárások folynak egyre nagyobb számban. Minden áldozat fiatal: egye- temisták, munkástanácsok tagjai, dolgozók... Könyörgöm, Elnök Úr, hogy mielőtt orszá- gunk végképp kivérzik, tegyenek valamit ezzel a véráztatta, nyomorúságos földdel, miután alaposan kivizsgálták az ügyet! Ne engedjék, hogy a magyar föld a marxisták kezére jus- son, csak mert félbemaradt a megoldás! Az a föld, amelyet Ön, Elnök Úr, és az egész világ a szabadság dicsőséges földjének nevezett.” Miért maradt e levél Budapesten? Vélelmez- hető, hogy a bíboros állítása – „az ENSZ és a nagyhatalmak úgy ítélik meg, hogy ők már mindent megtettek” – okozhatta azt, hogy okkal kritikus írását nem továbbították, de a „vendég” további védelme is motiválhatta a döntéshozókat.

A további részletek feltárásától eltekintenék. Az 1957. esztendő levelezéséből (nyolc- nyolc írás címzettje volt az elnök, illetve a külügyminiszter) felidézettek jelzik, hogy a bí- boros mindent elkövetett azért, hogy az Államokat aktivitásra serkentse a kádári megtorló

gépezet leállítása érdekében. Ezekből kivilágolt tenni akarása egyfelől az üldözöttekért, valamint másfelől a trianoni határok megváltoztatása és az Elbától keletre lévő népeket sújtó, szovjet érdekszférába integráló megállapodások felülvizsgálata érdekében. Amíg az előbbi érdemi eredménnyel nem járhatott, addig az utóbbi – az Államok több évtizedes érintettsége, „tetteslársi” mivolta miatt – egyfajta kalodába zárta a levelek íróját az idő tájt.

Írásaiban, '59 tájt rámutatott arra, hogy „Közép-Európa ügye elsősorban nem politikai ügy, hanem inkább komoly, felelős és teljes mértékben erkölcsi, természeti jog kérdése. A jelenlegi helyzet elismerése éppen az amerikai államférfiak szótárában felbukkant fogalmak szentesítését jelentené: a szervezett gyilkosságát, a vég nélküli deportálásokét, a zsúfolt börtönökét, a növekvő kényszermunkatáborokét, az intézményesített rablását, a hazugságát, az emberi jogok semmibe vételét, értékes társadalmi osztályok megsemmisítését, a vallás kiirtását stb. Nem kérdés, hogy az Egyesült Államok 200 év alatt megalapozott erkölcsi hírneve ezen a morális, természeti jogokat illető kérdésen áll vagy bukik. Annál is inkább, mert az I. világháborút követő Tizennégy ponton alapuló béke, valamint a II. világháborús Atlanti Chartán alapuló béke kiigazításra szorul, ha Közép-Európa egyes népeire egyforma erkölcsi mércével tekintünk – ahogy azt tennünk kell... Közép-Európa jobb sorsra érdemes népei viszont kétségbeesetten figyelik... a bejelentett elvekkel ellentétben mindenütt ugyanaz a helyzet van kialakulóban: embereket tüntetnek el kérés nélkül, pedig Berlinben, Poznańban és Budapesten nem hagytak kétséget afelől, hogy nem akarnak mást, mint amit a Nyugat ismételten megígért és követelt a számukra.” A bíboros nem kívánt hallgatni, mert erkölcsi parancs volt számára, hogy nem hallgathat a szenvedő milliók ügyéről, és vállalta azt is, hogy nem kíméli vendéglátóját sem. „Észre kell vennem – írta – ami engem illet, pusztán egy divatjamúlt vendéggé váltam”. Mindehhez hozzáfűzte, hogy „mikor Közép-Európa és országom gyertyája, mely a három év alatt egyre halványabban világított, mostanra csonkig égett, az élet nem egy öröm. Mikor egy nemzet lényegtelen áldozattá válik, másként ítélik meg azokat is, akik a gyertyát tartják.” Hátralévő életének egy vigasza maradt számára: az a tény, hogy '56-ban „a népem és nem a hatalom kegye szabadított ki”. A bíborosnak minden drámai következménnyel járt történelmi eseménnyel szemben – akár szülőházájában, akár környezetében történt és felfogása szerint a nagyhatalmak politikájának káros következménye volt – a felszólamlás lelkiismereti kérdésként merült fel.

Előadásomban hallhattak idézeteket a bíboros leveleiből. Befejezésül egy-két gondolatát ismételten felidézném, illetve újabbakkal egészíteném ki: „Trianon megcsonkított minket, Jalta pedig csatlósállammá tett” (1957. október 23.); „a morális minősítések hidegen hagyják a vérszívókat” (1957. november 8.); „ez a béke [azaz Közép-Európa békéje] sajnos a temetők békéje... Egy börtönrel csak azok lehetnek elégedettek, akik a rácsok kívül vannak” (1961. augusztus 10.). És végül: „a törvénytelenység nem válik törvényessé, ahogy az igazságtalanság sem igazsággá” (1964. március 3.). Meglátásom szerint e gondolatai, amelyeket a Szabadság téri követségi épület félrabságának első felében vetett papírra, mint a cseppben a tenger, akár összegzésként is szolgálhatnak. Annak a szeizmográfnek a mindennapos jelzései, amelyik a legnagyobb rezdülésekről tudósít.

Ezekből a levelekből válogattunk szerzőtársammal, Somorjai Ádámmal. Úgy vélem, hogy amikor tanulmányozzuk ezeket, arra a megállapításra juthatunk, hogy tudatosan élt a rendkívüli helyzet adottságaival és lehetőségeivel, magasra tartotta az '56-os forradalom és szabadságharc fátylóját, és (bár önmagának látszólag ellentmondónak tűnik félrabsága ellenére) Közép-Európában egyetlen szabad emberként írta nagy szorgalommal javaslatá-

it az Államok vezetőihez. Más kérdés, hogy ezeket nem vették figyelembe, ezekre nem kapott írásos választ. Az is megfogalmazható, hogy – meglehet – épp azon célokat nem tudta elérni, személyes sikerként megélni, amelyek levelei megírását motiválták. Ugyanakkor másfajta módon, nem közvetlenül, de felmutathatta eredményként, hogy sok-sok írásával hozzájárult ahhoz, hogy a Kádár-rezsim már a megtorlás éve alatt, 1959-ben és 1960-ban kihirdetett két kisebb, részleges kegyelmi intézkedést, végül a majdnem hét éven keresztül tartó horror után általános közkegyelem kiadására kényszerült 1963-ban, ha rendezett kapcsolatokat akart az Államokkal. Ez utóbbit magyar-amerikai titkos tárgyalások előzték meg, és ennek során az Államok diplomatai hasznosíthatták a bíboros leveleiből származó sok-sokényt és összefüggést.

Az adott helyzetéből, mozgásterének és kényszerpályájának drámájából fakadó összkép az, hogy Mindszenty József hercegprímás, bíboros, esztergomi érsek utolsó ’56-osként a múltban, 1919-ben élve fogalmazta meg a nemzet és az egyház kívánságát. Igen, ez nála a sorrend: hazám és egyházam, nem pedig, mint másutt, nála olvashatjuk: egyházam és hazám. Követségi levelezésének vizsgálata vezethet el odáig, hogy új fényben vizsgálhassuk majd meg 1945–1948 közötti küzdelmeit. Az itt felidézett levelek tették lehetővé, hogy rekonstruálhassuk a politikus főpap gondolatvilágát, ’56-os örökségét.

E levelezés túlpolitizáltsága érthető egyrészt a kor adottságaiból, másrészt a diplomata adta környezetből, amely hatott rá, hiszen bezárva, közöttük élt, továbbá abból a körülményből, hogy leveleinek továbbítását az első években csak kizárólag az amerikai politikai vezetéshez engedélyezték. Az Apostoli Szentszékkal való levelezését később az idő tájt biztosították számára, amire már kiismerték gondolatait, és amikor az amerikai diplomata felismerték, hogy a Vatikán nélkül nem tudják elérni, hogy elhagyja menedékét. Mindszenty bíboros a határokon innen és túl élő magyar, valamint az Elbától keletre élő elnyomott milliók nevében, sorsuk jobbításának érdekében ragadott tollat másfél évtizeden keresztül. Ezt látjuk az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez írt leveleiben. Az utókor feladata miként értékeli az emberi szabadságjogok kiemelkedő képviselőjét.

1971. szeptember 28-án kora délután a bíboros megérkezett a Vatikánba. E nappal kezdődően új periódus kezdődött az életében. Vele szemben oly sok hazugságot fogalmaztak meg magyarországi léte alatt, hogy nem csoda, ha az utolsó vonatkozó, a másnapi Magyar Közlönyben közzétett hivatalos állásfoglalás is ebbe illett. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa (Mindszenty József büntetése további letöltésének végrehajtási kegyelem alá vonásáról szóló) határozata téves időpontot, 1949. július 9. helyett 6-át jelölte meg jogerős bírói ítéletének napjaként. Tempora mutantur...

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

**Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*,
H-6720 Szeged, Dáni u. 5.
H-6701 PF. 245. Tel./fax: +36+62+426+043.**

Új e-mail címünk
heh.szeged@gmail.com

Website: www.heh.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

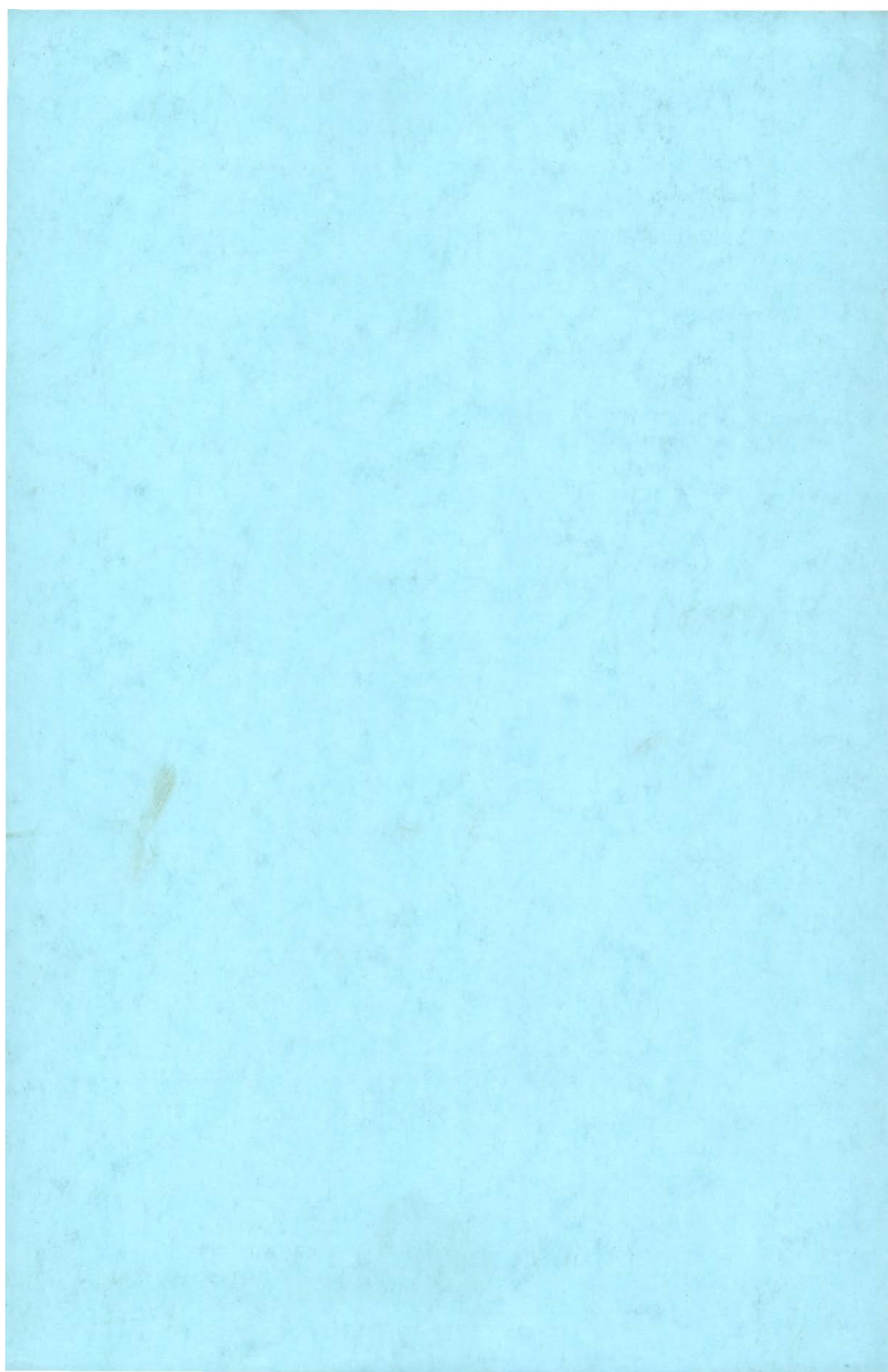
Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

24. ÉVFOLYAM

2012

3–4. szám

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

H-6701 Pf. 245

H-6722 Szeged, Dáni u. 5.

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk:
www.heh.hu

Új e-mail címünk:
heh.szeged@gmail.com

Ára: 1000 Ft/kötet

Előfizetés: 1500 Ft/év.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1500 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2012/3–4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó — Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

A kötet megjelenését támogatta

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő — General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság — Board of Editors

HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára,

Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Mózessy Gergely,

Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Szabó Csaba; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Molnár Antal, Németh László Imre, Somorjai Ádám, Tóth Tamás;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő — Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó — Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK — ESSAYS

CSÁKÓ Judit	Szent Ányos püspök franciaországi és magyarországi kultuszáról <i>On the Cult of Saint Anianus of Orleans in France and Hungary</i>	5
András ALBERT	The Romanian national minority's religious right issues in Transylvania at the end of the 17 th century (1697-1704) <i>A román nemzeti kisebbség vallásjogi kérdései a 17 századvégi Erdélyben (1697-1704)</i>	23
KÁPOLNAI Kázmér	Jozef Viktorin (1822–1874). Katolikus pap, irodalomszervező, kiadó, közíró, mecénás a magyarországi idegenforgalom és műemlékvédelem elindítója illetve kezdeményezője <i>Jozef Viktorin (1822-1874)</i>	31
NÉMETH László Imre	Zágon József (1909–1975) <i>József ZÁGON (1909-1975)</i>	39
CSÍKY Balázs	Az első bécsi döntés hatása az Esztergomi Főegyházmegyére 1938–1945 <i>The Effect of the First Vienna Arbitration on the Archdiocese of Esztergom (1938-1945)</i>	79
BALOGH Margit	Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947 <i>Optional Religious Instruction and the Failure of the Concordate. Struggle over Religious Instruction in Hungary, 1946-1947</i>	109
CSAPODY Miklós	Az európai „Keresztény Unió”. Bálint Sándor keresztényszocializmusa <i>The European 'Christian Union' Christian Socialism and Sándor Bálint</i>	121
Ifj. Dr. RABÁR Ferenc	A Szent Keresztről nevezett Irgalmas nővérek vázlatos története (1863–1950) <i>Brief History of Sisters of Mercy of the Holy Cross (1863-1950)</i>	139

FORRÁSOK — SOURCES

SOMORJAI Ádám OSB	Vatikáni források a szlovák államiság kezdeteire, 1918–1927. A szlovák–magyar közös egyháztörténelem egyoldalú szemlélete igényes tudományos publikációkban? <i>Vatican sources concerning the beginning of the Slovak state, 1918–1927. A unilateral look into the common Slovak-Hungarian Church history in scientific publications?</i>	167
Piotr STEFANIAK	A magyarországi domonkos apácák története a 20. században <i>History of Dominican Nuns in Hungary in the 20th Century</i>	183

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

MIKLÓSHÁZY Attila SJ.	Az emigráns római katolikus magyar egyházközségek vázlatos története Svájcban <i>Brief History of the Pastoral Care of Emigrant Hungarians in Switzerland after the 2nd World War</i>	199
KÁPOLNAI Iván	Kiegészítő adalékok az angyalföldi Szent Mihály templom történetéhez <i>Contributions to the Construction of the Saint Michael Church in Budapest-Angyalföld</i>	203

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK BOOK REVIEW

MISÓCZKI Lajos: <i>A vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején</i> (Ism. Szecskó Károly)	213
KISS Péter: <i>Az Egri Főegyházmegyei Könyvtártól a Liceumig</i> (Ism. Szecskó Károly)	215
VECSEY József: <i>Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára</i> (Ism. Somorjai Ádám OSB)	218
<i>Források az Apostoli Szentszék és Mindszenty bíboros kapcsolatához.</i> Somorjai Ádám könyveiről (Ism. Csíky Balázs)	222

CSÁKÓ JUDIT

SZENT ÁNYOS PÜSPÖK FRANCIAORSZÁGI
ÉS MAGYARORSZÁGI KULTUSZÁRÓL*

„Abban az időben András király monostort alapított a Balaton tava mellett Szent Ányos tiszteletére azon a helyen, melyet Tihanynak hívnak” – olvashatjuk a bencés apátság 1055. évi alapításával kapcsolatban a 14. századi krónikakompozíció I. András uralkodásáról beszámoló *caputjainak* egyikében.¹ Megnevezi a monostor Szent Ányos-patriciniumát a tihanyi alapítólevél is, amelynek szövege szerint „a legkeresztényibb jogarhordozó” András király az okiratban felsorolt javakat Szűz Mária, valamint Szent Ányos püspök és hitvalló egyházának adományozza.² Az oklevél számos alkalommal képezte már diplomatikai, illetve nyelvtörténeti elemzések tárgyát,³ és az apátság korai történetének részletes feldolgozása is megtörtént a medievisztikai szakirodalomban.⁴ Jelen írásban

* Jelen írás a Tihanyi Bencés Apátságban 2010. november 30-án, a monostort alapító I. András halálának 950. évfordulója alkalmából megrendezett konferencián azonos címmel elhangzott előadás tanulmányváltozata. A dolgozat szorosan kapcsolódik a korai magyar–francia összeköttetések kérdését is érintő, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományai Doktori Programján *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfolk tükrében* címmel készülő disszertációhoz. Ezúton szeretném megköszönni segítségét, tanácsait témavezetőmnek, Dr. Körmendi Tamás adjunktusnak.

1 *Képes Krónika*. Ford.: BOLLÓK János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette: SZOVÁK Kornél VESZPRÉMY László. Az utószót írta, a függelékét és az irodalomjegyzéket összeállította: SZOVÁK Kornél. Bp., Osiris, 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források) (a továbbiakban: *Képes Krónika*) 59. A krónikakompozíció I. András tihanyi temetéséről szólva is megemlékezik a monostor francia védőszentjéről: „Szent Ányos hitvalló monostorában temették el, amit ő alapított királyként Tihanyban a Balaton tava mellett.” (*Képes Krónika* 64.)

2 *A tihanyi monostor alapítólevele (1055)*. Ford., bev. jegyz.: PITI Ferenc. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) (a továbbiakban: ÍF 1050–1116) 16–25., az idézetet l.: 15. Az alapítólevél magyar fordítását l. még: I. András király tihanyi alapítólevele, 1055. Ford.: HOLUB József, ÉRSZEGI Géza. A hátoldalt fordította: VESZPRÉMY László. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon: Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig*. Szerk.: TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. (a továbbiakban: *Paradisum plantavit*) 550–552.

3 BÁRCZI Géza: *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1951. (Nyelvészeti tanulmányok I.); KOMJÁTHY Miklós: *A tihanyi alapítólevél kérdésének problémái. Levéltári Közlemények*, 26. (1955) I. sz. 27–47.; KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban. Der Gebrauch von Siegeln in Ungarn im Mittelalter*. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1993². (A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa) 31–33.

4 ERDÉLYI László: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története X. A tihanyi apátság története. Első korszak: Az apátság önállósága 1055–1701*. Bp., Stephaneum, 1908. (a továbbiakban: ERDÉLYI 1908);

nem kíséreljük meg ezen kutatások eredményeinek felsorakoztatását, csupán arra az egyébként már számtalan alkalommal feltett részkérdésre próbálunk meg választ keresni, miért éppen a Meroving-kortól tisztelt francia szent, a legenda szerint a hunok támadásától Orléans-t megmentő Ányos tiszteletére alapított monostort az alig fél évszázada létrejött keresztény magyar állam uralkodója. Úgy véljük, a rendelkezésünkre álló gyér forrásanyag alapján csupán részlegesen megválaszolható kérdés tanulmányozásához elengedhetetlen annak vizsgálata, milyen tiszteletnek örvendett Ányos a kora középkori frank államban, milyen területeken terjedt el kultusza a Karolingok, majd a születő Capeting-monarchia idején. Érdemes röviden kitérnünk arra is, hogy hogyan láthatjuk az apátság patrocíniumát azon korai kapcsolatok fényében, amelyek a fiatal Magyar Királyság és a francia területek⁵ között Tihany alapításának idején léteztek.

1. SZENT ÁNYOS FRANCIAORSZÁGI KULTUSZA

A francia nyelvű szövegekben *Aignan*, a latin forrásokban *Anianus* néven szereplő Szent Ányos Orléans városának 5. századi püspöke volt, akivel kapcsolatban elsősorban azt szokás megemlíteni, hogy imádságaival szabadította meg városát Attila hunjainak ostromától. A szent életéről, francia földön kialakult kultuszáról a magyar szakirodalomban a *Pannonhalmi Rendtörténet* rövid beszámolója nyújt valamivel bővebb tájékoztatást,⁶ és a később Szent Ányost említő munkák is az Erdélyi László által a 20. század elején össze-
gyűjtött adatokat veszik át, egészítik ki néhány apróbb részlettel.⁷ Úgy véljük, nem telje-

---

HERVAY F[erenc] Levente: *A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. Történeti katalógus*. In: *Paradisum plantavit* 461–547., különösen 520–522.

- 5 A 11. század közepén még nem beszélhetünk egységes Franciaországról: a nyelvjárásaikban is különböző grófságok, hercegségek egy része legfeljebb névlegesen ismerte el a francia király főségét. Így amikor munkánkban francia vidékeket említünk, semmiképpen sem érthetünk ezek alatt egy akkor egységes államhoz tartozó területeket. Kissé anakronisztikusnak tűnhet tehát magyarfrancia kapcsolatokról, illetve Szent Ányos franciaországi kultuszáról beszélni, azonban az egyszerűség kedvéért mégis ezt a kifejezést véljük célszerűnek megtartani. Az ezredév körüli Francia Királyság viszonyairól l.: BARTHÉLEMY, Dominique: *L'an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale 980–1060*. Paris, Fayard, 1999. (a továbbiakban: BARTHÉLEMY 1999), különösen: 234–257. A jelenleg Franciaország részét képező térségekkel való kapcsolatok mellett a 11. századi magyar államnak voltak összeköttetései a vallón vidékekkel is. Bár ezek a területek a Német-római Birodalom részét képezték, kultúrájuk, nyelvük révén jóval erősebben kötődtek a francia, mint a birodalmi területekhez. Az innen magyar földre érkező telepések a franciákhoz, olaszokhoz hasonlóan *Latiniként* kerülnek említésre töredékes forrásanyagunkban, ellentétben a birodalomból jövő német ajkú lakosokkal. Erről l.: BÁRCZI Géza: *A középkori vallón–magyar érintkezésekhez. Századok* 71. (1937) 9–10. sz. 399–416. (a továbbiakban: BÁRCZI 1937); KRISTÓ Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003. (Kisebbségkutatás könyvek) 167–177., 297–299.; TÓTH Péter: *Vallón főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után*. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólévél tiszteletére*. Szerk.: ÉRSZEGI Géza. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 2007. 31–36. (a továbbiakban: TÓTH 2007.)
- 6 ERDÉLYI 1908. 6–10.
- 7 L. pl. MIKESY Sándor: *Adalékok a személynevek földrajzi körzetek szerint való jelentkezéséhez. Magyar Nyelv* 65. (1968) 3. sz. 300–316. (a továbbiakban: MIKESY 1968), különösen: 300–301.; BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium III. Július elsejétől november harmincadikáig: a Mária-ünnepek és jelesebb napok a hazai és közép-európai hagyományvilágból*. Szeged, Mandala, 1998². (a továbbiakban: *Ünnepi kalendárium* III.) 474.

sen haszontalan tehát a modernebb kutatások eredményeit figyelembe véve bemutatni azt, amit Ányos Orléans-környéki tiszteletéről tudhatunk.

Kiindulásképpen szeretnénk röviden összegezni, milyen adatokat hoz Erdélyi a püspökkel kapcsolatban. A rendtörténeti munka Gallia egyik legnagyobb szentjeként mutatja be Anianust, akihez „*tisztelet, tekintély és népszerűség dolgában ott régente csak egynéhány szent hasonlítható: Lupus és Germanus, Dénes, Medárd és Márton*”.⁸ 358 táján, Vienne környékén született, és alig harmincévesen lett Orléans püspöke. 451. június 14-én a város az ő tanácsainak és imáinak köszönhetően szabadult meg a hunok ostromától. Nem sokkal élte túl Attila távozását Orléans falai alól: 453. november 17-én halt meg.⁹ A rendtörténet Ányos kultuszával kapcsolatban kiemeli, hogy a frank uralkodók szerződéseiket, szövetségeiket a szent ereklyéi felett kötötték. A Merovingok alatt terjedt el az a szokás, hogy a főemberek a sírnál tették le hűségesküjüket, és az ellenük emelt vádak alól ugyancsak a városvédő püspök relikviáinál tisztázhatták magukat. A Karolingok is tisztelték Anianust, akinek kultusza Jámbor Róbert uralkodása alatt erősödött meg különösen. Ez azzal magyarázható, hogy a király fiatalságát éppen a Loire menti városban töltötte, és igencsak kedvelte Orléans-t. Róbert nevéhez fűződik Anianus 998-ban ismételtlen leégett egyházának újjáépítése is. Erdélyi különös hangsúllyal beszél az 1029. június 14-i fényes ünnepségről, amikor a király három érsek, öt püspök, a clunyi, illetve a fleuryi apát jelenlétében maga helyezte el a relikviákat az ereklyetartó szekrényben.¹⁰

Ezekhez az információkhoz főként két ponton kívánunk kiegészítést tenni. Egyrészt azt szeretnénk – a súlypontokat kissé máshová helyezve – röviden felvázolni, hogy milyen helyet foglalt el Ányos az Orléans-vidék szentjeinek sorában, hogyan alakult kultusza a Meroving-időktől kezdve a témánk szempontjából fontos 11. századig. Másrészt azokat a történeti forrásokat, illetve hagiográfiai munkákat kívánjuk sorra venni, amelyek a püspök életét, a nevéhez fűződő csodás eseményeket feldolgozták.

Amikor a 15. század végén Orléans régi hídján elkészült a Jeanne d'Arc tiszteletére emelt emlékmű, a Szent Szűztől segítséget kérő Jeanne és az orléans-i herceg köből kifaragott alakjai mellett két püspökszobrot láthattak az arra elhaladó járókelők: Szent Ányos, illetve Szent Evurtius figuráit. Ahogyan Françoise Michaud-Fréjaville Orléans alapító-szentjeivel foglalkozó tanulmányából is kiderül, a városban még a kora újkorban is élénken élt három, a gall-római korban szerepet játszó keresztény egyházi vezető emléke. Az 5. században a Szent Kereszt tiszteletére katedrálist építtető Evurtiust a hagyomány szerint a várost a hunok támadásától megóvó Anianus követte a püspöki tisztségben, míg a harmadik *pater patriae*, Mamertius – *vitájának* tanúsága szerint – a jó termés érdekében nyerte el az orléans-iak számára az isteni kegyelmet. Michaud-Fréjaville az 1401 és 1430 közötti városi körmenetekről is beszámoló orléans-i számadáskönyveket vizsgálva megállapítja, hogy évente többször is körbevitték az utcákon az atyák relikviáit: az éhínségek

8 ERDÉLYI 1908. 6.

9 Ahogyan a későbbiek során látni fogjuk, Ányos életéről kevés biztos adattal rendelkezünk. Ahhoz nem fér kétség, hogy Orléans 451. évi ostromakor ő volt a város püspöke, viszont a szent életének korai szakaszára vonatkozó, itt Erdélyi által is közölt adatok kevés hitellel bírnak: az Anianus fiatalságával kapcsolatos információkat csupán a 9–10. század fordulóján keletkezett *vitában* olvashatjuk. (RENAUD, Geneviève: *Saint Aignan et sa légende, les „vies” et les „miracles”*. *Bulletin de la Société Archéologique et Historique de l'Orléanais. Nouvelle Série* [a továbbiakban: BSAHO NS] VII/49. (1978) [1978/a] 83–109. [a továbbiakban: RENAUD 1978/a], különösen: 89–90.).

10 ERDÉLYI 1908. 6–8.

nyomorában elsősorban Mamertius, a százéves háború viszontagságai közepette pedig a városvédő Ányos közbenjárásáért fohászkodtak.¹¹

Ha arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogyan alakult ki és erősödött meg az alapítóatyákként tisztelt püspökök – közülük is elsősorban a minket érdeklő Ányos – kultusza, a Meroving-, illetve a Karoling-időkhöz kell visszanyúlnunk. Az Orléans-vidéki szentek tiszteletével, az életüket és a sírjaiknál történt csodás eseményeket elbeszélő hagiográfiai munkákkal kapcsolatban kiválóan tájékozódhatunk Thomas Head monográfiájából: a munka az orléans-i diocézis jellegzetes példáját használja fel annak bemutatására, milyen módon élt egymás mellett a 8–12. század folyamán az akkor korántsem egységes francia területeken a helyi szentek kultusza és az egyetemes egyház szentjeinek tisztelete.¹² Míg az amerikai történész csupán érintőlegesen szól Ányos kultuszáról, addig Geneviève Renaud több tanulmányt is szentelt az orléans-i püspök tiszteletének. Sorra vette a szentet említő történeti forrásokat, részletes elemzését adta a rá vonatkozó hagiográfiai munkáknak, és foglalkozott azzal a kérdéssel is, mennyire terjedt el az Ányos-kultusz francia földön, illetve más területeken.¹³ Nemrégiben Satoshi Tada tárgyalta néhány, a szent Karoling-kori kultuszának alakulásával kapcsolatos problémát.¹⁴

Thomas Head kiindulópontja Walter orléans-i püspök 871-ben kibocsátott statútuma:¹⁵ a rendelkezés tartalmazza, hogy mely szentek ünnepeinek megtartása volt kötelező az egyházmegyében. Az általános egyházi ünnepek mellett felsorolja azokat a lokális szenteket is, akik különös tiszteletnek örvendtek a diocézisben. Az „atyák” (*patrones*) ünnepnapjai közül Walternél Evurtius, Benedek, Maximinus és Lifardus mellett Anianus halálának évfordulója is szerepel.¹⁶ A nem csupán ebben a forrásszövegben, de a Karoling-kori zsinati határozatokban is „atyák”-ként megjelölt szentek a gall-római idők, illetve a Meroving-kor szereplői voltak. Kultuszuk a későbbi századok folyamán erősödött meg, amikor valós működésük már nagyrészt feledésbe merült, és életútjukra csak a hagiográfiai irodalom vethetett némi fényt.¹⁷

11 MICHAUD-FRÉJAVILLE, Françoise: *Orléans et le culte public de ses saints fondateurs. Cahiers de recherches médiévales* 12. (2005) 131–141., különösen: 131–135.

12 HEAD, Thomas: *Hagiography and the Cult of Saints: The Diocese of Orléans, 800–1200*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990. (a továbbiakban: HEAD 1990)

13 RENAUD 1978/a; RENAUD, Geneviève: *Saint Aignan d'Orléans a-t-il été vénéré hors de France?* BSAHO NS VII/49. (1978) 110–113. (a továbbiakban: RENAUD 1978/b); Uő.: *La dévotion à Saint-Aignan: liturgie et toponymie*. BSAHO NS VII/51. (1980) 17–32. (a továbbiakban: RENAUD 1980)

14 TADA, Satoshi: *The Cult of St. Anianus in the Carolingian Period*. *The Catholic Historical Review* 91. (2005) 3. sz. 423–437. (a továbbiakban: TADA 2005)

15 Walter von Orléans. In: *Monumenta Germaniae Historica* (a továbbiakban: MGH). *Capitula episcoporum* 1. Herausgegeben von BROMMER, Peter. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1984. 185–193. (a továbbiakban: Walter von Orléans)

16 „*Ut celebres sanctorum festivitates sollempni cultu observent et observandas suis plebibus antea cognitent, hoc est natale domini, beati Stephani, sancti Johanni evangeliste, innocentium, octabas domini, epiphania, nativitatem Sancte Marie, purificationem Sancte Marie, assumptionem Sancte Marie, sabbato sancto, pasche dies VIII, letania maiore, ascensio domini, pentecosten, sancti Johannis baptiste, sancti Petri, sancti Pauli, sancti Martini, sancti Andree, nostrorum praeterea patrum, quorum piis apud dominum patrocinis vicinis iuvamur: beati Evurtii de transitu, beati Aniani de transitu, beati Benedicti, beati Maximini, beati Lifardi similiter de transitu, de inventione salutifere crucis, de exaltatione eiusdem vivifice crucis.*” (Walter von Orléans 191–192.)

17 A korai szentkultuszról, a gall-római kor „atyáinak” a Merovingok alatt kiformalódó kultuszáról l. még: BROWN, Peter: *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Ford.: SÁGHY Mariann. Bp.:

Az Orléans-vidék 4–5. századi „atyái”-nak venerációja, ahogyan azt a *Historia Francorum* is tanúsítja, már Tours-i Gergely korában kialakulóban volt: a hunok elleni városvédelemben kiemelkedő szerepet játszó Anianus püspök vagy az orléans-i egyház megalapítójaként számon tartott Evurtius kultusza spirituális védelmet jelentett a városi gallo-román népesség számára a frank hódítókkal szemben. A hatalmukat kiterjesztő frankok átvették és vidéken is elterjesztették az „atyák” tiszteletét.¹⁸ A szentek sírjai¹⁹ körül kialakult kisebb településeken ekkor épültek az ereklyék őrzésére nagyobb monostorok, templomok, és a jelentős központok hamarosan fallal körülvett városokká alakultak. Orléans-ban a Meroving-korban épült Szent Ányos-apátság, illetve a Karoling-kori Szent Evurtius-káptalan patrónusaik nevével is jelezték a szent püspököknek a városban kialakult különös tiszteletét. A Walter-féle jegyzékben felsorolt szentek közül Maximinus a közelben fekvő Micy 6. századi apátja volt, Lifardust pedig elsősorban Meung-sur-Loire-ban tisztelték. A 871-es statútumban említett és fontosabbnak tekintett atyák mellett számos szent relikviáit őrizték az Orléans-környéki egyházakban. A vidék jelentős egyházi központjának számított az a Fleury is, amelynek monostorát az orléans-i Szent Ányos-apátság előljárója, Leodobodus alapította 651-ben – eredeti szándékai szerint azért, hogy itt helyezték majd el Szent Ányos relikviáit. Fleury azonban nem az 5. századi püspök, hanem Szent Benedek ereklyéinek őrzése révén szerzett magának hírnevet a keresztény világban: Monte Cassinóból ide kerültek át – feltehetőleg valamikor a 7. század második felében – a bencés rend megalapítójának, illetve nővérének, Szent Skolasztikának a földi maradványai.²⁰

Orléans fontos szerepet töltött be a Meroving-korban: a 6. század első felének uralkodói őt alkalommal hívták zsinatra püspökeiket a Loire völgyében fekvő egyházi központba. A korai Karoling-időkben a város annak köszönhette jelentőségét, hogy püspökei, Theodulf és Jónás Nagy Károly (768–814), illetve Jámbor Lajos (814–840) tanácsadói lettek.²¹ Anianus már a 7. században is kiemelkedő helyet foglalt el a vidék szentjeinek sorában. A püspök ereklyéi felett emelt Szent Ányos-apátság reformját maga Bathild királyné támogatta, Fredegár történeti munkájában pedig Szent Dénes párizsi, Szent Medárd soissons-i, illetve Szent Márton tours-i nyughelye mellett szerepel Anianus orléans-i sírja.²² A városát a hunok pusztításától megóvó Anianus kultusza azonban a Karoling-kor-

Atlantisz, 1993. (A kútnál); Uő.: *Az európai kereszténység kialakulása 200–1000*. Ford.: PÁLOSFALVI Tamás. Bp., Atlantisz, 1999. (Európa születése), különösen: 99–114.

18 HEAD 1990. 22. A Tours-i Gergely történeti munkájában is megjelenő szentípusokról, illetve arról, hogyan ápták a 6. századi a galliai püspökök a gall-római idők szentjeinek kultuszát, l.: MEZEI Mónika: *Tours-i Gergely élete és művei – a történelem szemzőgéből*. In: TOURS-i GERGELY: *Korunk története. A frankok története*. Ford., a bevezető tanulmányokat írta és a jegyzeteket összeállította: ADAMIK Tamás – MEZEI Mónika. Pozsony, Kalligram, 2010. (a továbbiakban: *A frankok története*) 35–84., különösen: 65–75.

19 Egy-egy szent kultuszában meghatározó helyet foglalt el a relikviák tisztelete. Erről l.: HEAD 1990. 3.; PICARD, Jean-Charles: *L'évolution des lieux de sépulture au haut Moyen Âge*. In: Uő.: *Évêques, saints et cités en Italie et en Gaule. Études d'archéologie et d'histoire*. École française de Rome: Palais Farnèse, 1998. (Collection de l'école française de Rome) 311–320.

20 HEAD 1990. 6–7., 22–25.

21 HEAD 1990. 25.

22 HEAD 1990. 21., TADA 2005. 424. Fredegár krónikájának kiadását l.: *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus*. Ed.: KRUSCH, Bruno. In: MGH. *Scriptores rerum Merovingicarum* (a továbbiakban: SS rer. Merov.) II. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1888. 1–193. (a továbbiakban: Fredegarius) Ányos sírjával kapcsolatban a 7. századi szerző a következőket jegyzi meg: „*Godinus iusso Clothariae per precipua loca sanctorum, domni Medardi Soissonis et domni Dionisis Parisius, ea preventionione sacramenta daturus adducitur, ut semper Clothariae deberit esse fidelis, ut*

ban erősödött meg igazán. Fekete Ermold²³ tanúsága szerint Jámbor Lajos 814-ben, majd 818-ban is felkereste az orléans-i „atyák” sírjait, és később a bretonok elleni küzdelmei során is Anianus segítségért fohászkodott. A 9. század közepén megszorodtak a vidéken a normannok betörései: seregeik többször is feldúlták Neustriát, és 865-ben Fleury szerzetesei is Orléans falai mögött találtak menedéket. Ezekben a viharos időkben talán fokozottan fordulhattak segítségért a vidék lakosai ahhoz a Szent Ányoshoz, aki a barbár hadak támadásától védte meg egykor a várost.²⁴ A szent emelkedő tekintélyét, amelyhez bizonyára a korábbi császári látogatások is hozzájárultak, a 9–10. század gazdag hagiográfiai termése is igazolja.²⁵

A 10–11. század fordulóján Anianust a Frank Birodalom legjelentősebb szentjeinek sorában találjuk: Fleuryi Helgaud Jámbor Róbert-élettrajza²⁶ az orléans-i püspök kultuszát is említi az uralkodó családja számára fontos patrónusok, így a Szűzanya, Szent Benedek, Szent Márton, Szent Dénes, Szent Genovéva, valamint Cornelius és Cyprian venerációja mellett.²⁷ Az a tény, hogy a Tihanyban is tisztelt, eredetileg az Orléans-vidék helyi szent-

---

congrua locus esset repertus, quo pacto separatus a suis interficeretur. Chramnulfus unus ex proceribus et Valdebertus domesticus dicentes ad Godino, ut Aurilianis in ecclesia sancti Aniani et Thoronos ad limina sancti Martini ipsoque sacramento adhuc impleturus adiret.” (IV, 54) (Fredegarius 147.)

23 Kiadását l.: Ermoldi Nigelli Carmina. In: MGH. *Scriptores* (a továbbiakban: SS) II. Ed.: PERTZ, Georgius Heinricus. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1829. 464–523.; *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France depuis la fondation de la monarchie au 13e siècle. Faits et Gestes de Louis-le-Pieux, par Ermold le Noir.* Avec une introduction, des suppléments, des notices et des notes par GUIZOT, [François]. Paris, J.-L.-J. Brière, 1824.

24 A szent Karoling-kori kultuszáról l.: HEAD 1990. 26., 47–52., TADA 2005. 424–426. Azt az Erdélyinél is szereplő adatot, miszerint a 865. évi normann támadást követően Kopasz Károly (840–877) állította volna helyre a leégett Szent Ányos-monostort, Tada szerint ma már nem fogadhatjuk el tényként (ERDÉLYI 1908. 7.; TADA 2005. 426.).

25 Satoshi Tada az ebben az időben keletkezett Anianus- és Evurtius-viták alapján vizsgálta meg azt a kérdést, kik is lehetnek az 5. századi püspök kultuszának fő támogatói a Karolingok alatt. Tanulmánya rámutat arra, hogy az orléans-i püspöki egyház maga is elősegítette a szent növekvő venerációját – tette mindezt annak ellenére, hogy a kora középkori városfalakon kívül elhelyezkedő, a relikviákat őrző Szent Ányos-apátságra a püspökök joghatósága nem terjedt ki. A szentéletrajzok ebben az időben kapcsolták össze Anianus alakját a falakon belül tisztelt Evurtiuséval. A püspökök nem a városon belüli szentkultusz riválisaként tekintettek az Anianus-tisztelethez, hanem igyekeztek a nevezetes sírnak a korábbi századok során megnövekedett tekintélyét a városban eltemetett Evurtius kultuszának előmozdítása érdekében felhasználni (TADA 2005. 430–437.).

26 Helgaudus (Helgaldus) Floriacensisről és történeti munkájáról l.: MOLINIER, Auguste: *Les sources de l'histoire de France des origines aux guerres d'Italie (1494)* II. *Époque féodale, les Capétiens jusque'en 1180.* Paris, Alphonse Picard et Fils, 1902. 961. sz., 7–8.; *Repertorium fontium historiae medii aevi I-XI./4.* Ed.: POTTHAST, Augustus – MORGHEN, Raffaello – ARNALDI, Girolamo. Roma, Instituto Storici per il Medio Evo, 1962–2007. (a továbbiakban: RF) V. 403–404. Kiadását l.: *Historiens des Gaules et de la France* X. Éd.: Léopold DELISLE. Paris, Victor Palmé, 1874. 98–117. (a továbbiakban: Helgaudus Floriacensis); Vie du roi Robert, par Helgaud. In: *Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France depuis la fondation de la monarchie au 13e siècle. Siège de Paris par les Normands (Bella Parisiaca urbis), poème d'Abbon – Chronique de Flodoard. – Chronique de Raoul Glaber – Vie du roi Robert par Helgaud – Poème d'Adalbéron sur le règne de Robert.* Avec une introduction, des suppléments, des notices et des notes par GUIZOT, [François]. Paris, J.-L.-J. Brière, 1824. 357–414.

27 „*Erant siquidem huic generationi speciales amici, sancta videlicet Maria et Pater et Dux Monachorum sanctus Benedictus, sanctus quoque Martinus, sanctus necne Anianus, atque victoriosi Martyres Christi Cornelius et Cyprianus; optatissimus vero gloriosus Martyr Dionysius, ac inclita virgo beata Genovefa.*” (XIV. *caput*) (Helgaudus Floriacensis 104.)

jének számító Ányos ilyen előkelő helyen szerepel az *Epitoma vitae Roberti regis*ben, annak is köszönhető, hogy a 10. század végén hatalomra jutó Capetingek a 800-as évek végétől kezdve éppen az Orléans-t is magába foglaló nyugati területeken építették ki hatalmi bázisukat.²⁸ Az Orléans-ban nevelkedett Jámor Róbert (996–1031) újjáépítette kedvelt városának székesegyházát, ahol 1029-ben ünnepélyes külsőségek között újra elhelyezték Anianus földi maradványait.²⁹ Az események jól beleillenek abba a sokszor idézett képbe, amelyet Rodulfus Glaber az ezredév környéki vallásos buzgalmakról festett.³⁰

Thomas Head az általa vizsgált, a 8–12. századot felölelő periódusban a hagiográfiai irodalom két virágkorát különbözteti meg: az egyik a 9. század elejétől megközelítőleg Walter 871-es rendelkezéseinek kibocsátásáig terjedt, a másik pedig a 980-as évektől a 11. század utolsó harmadáig.³¹ Ányos püspök első *vitája* azonban már jóval ezeket az időszakokat megelőzően elkészült, és a szent a *Vita Aniani* előtt is felbukkan a forrásanyagban. A következőkben azt kívánjuk röviden – elsősorban Head, illetve a témát legrészletesebben feldolgozó Geneviève Renaud munkáira támaszkodva – sorra venni, mely forrásokból nyerhetünk tájékoztatást a gall–római idők püspökének tevékenységéről, a sírjánál történt csodákról.

Anianus első, általunk is ismert említése Sidonius Apollinaristól származik: egy 478 körül írt levelében dicsérő szavakkal beszél a városvédő püspökről, és halála után alig húsz esztendővel már szentként említi Orléans megmentőjét.³² Orléans védelmének törté-

28 Bár Capet Hugó csak 987-ben került trónra, elődeinek, Erős Róbert leszármazottainak már a IX. században jelentős szerepe volt a nyugati frankból franciává váló királyságban. A X. század folyamán a közép-francia területeken és a Loire vidékén birtokokkal rendelkező, számos riválissal bíró Róbert-ház befolyása megnőtt. Erről l.: BARTHÉLEMY 1999. 212–239.

29 Az eseményekről l.: Helgaudus Floriacensis 110–111. A 11. századi történetíró szövegében a templomépítésre vonatkozó passzust vizsgálja: BERLAND, Jean-Marie: *À propos de Saint-Aignan d'Orléans: une expression d'Helgaud de Fleury dans sa „Vita Roberti“*. BSAHO NS VII/48. (1977) 171–173. A Jámor Róbert-életrajz egyik legértékesebb forrásunk a szent 11. századi kultuszával kapcsolatban. Mielőtt a szent *translatió*járól, a Szent Kereszt-katedrális újjáépítéséről részletesen beszámolna, Helgaud azt is leírja, hogyan fohászkodtak a király gyermeksege idején szülei Orléans patrónusához fiuk gyógyulása érdekében, és milyen adományokat juttattak a város egyházának, miután Róbert szerencsésen felépült betegségéből. A fiatal Jámor Róbert maga is igen bőkezű volt: nem csupán az orléans-i püspöki egyháznak ajándékozott értékes edényeket és papi ruhákat, de Fleury bencéseinek is. Gondja volt a monostor immunitásának megerősítésére, és biztosította a szerzeteseknek a halászat jogát a Loire folyónál (Helgaudus Floriacensis 105–106). Számunkra legérdekesebbek azonban azok a forrásrészletek lehetnek, amelyek a királynak a szent püspökhöz való igen bensőséges viszonyáról árulkodnak. Helgaud interpretációja szerint Róbert egy alkalommal így beszélt Ányosról: „*Qui est Anianus? Anianus, Anianus pro certo est vera moestorum consolatio, laborantium fortitudo, regum protectio, principum defensio, pontificum exultatio, clericorum, monachorum, orphanorum et viduarum egregia et inenarrabilis sublevatio.*” (XXIII. *caput*) (Helgaudus Floriacensis 110.)

30 HEAD 1990. 53., 20. A 11. századi krónikás így jellemzi az ezredfordulót: „*Amint közeledett az ezredik év utáni harmadik esztendő, majd az egész Földön, de főleg Itáliában és Galliában a templomok újjáépítését lehetett látni. Jóllehet nagyrésztük igen jól épített volt, s nem volt szükséges felújításuk, minden keresztény közösséget valóságos versengés sarkallt, hogy temploma még ragyogóbb legyen. Mintha a világ megrázta volna magát, hogy levette régi ruháját, a templomok új fehér ruhájába öltözzön.*” (A templomok újjáépítése. Raoul Glaber Historiájából. In: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közél-Kel. IV–X. század.* Szerk.: SZ. JÓNÁS Ilona. Bp., Osiris, 1999. 191.)

31 HEAD 1990. 60–62.

32 „*Dum Laudibus summis sanctum Anianum, maximum consummatissimumque pontificem, Lupo parem, germanoque non imparem vis celebrari; fideliumque desideras pectoribus infigi viri talis ac tanti mores, merita, virtutes, cui etiam illud non absque iustitia gloriae datur, quod te successore decessit, exegeras mihi ut promitterem tibi Attilae bellum stylo me posteris intimaturum: quo videlicet Aurelianensis urbis*

netét Tours-i Gergely is feldolgozta: a *Historia Francorum* II. könyvének 7. *caput*jában olvashatjuk, hogy Attila király, miután Metz elhagyta, hunjai élén Ányos püspök városának falai alá érkezett. Gergely is legendaszerű történetet őrzött meg számunkra, de az általa leírt tömör elbeszélés több ponton is különbözik a ránk maradt szentéletrajzoktól. Az ijedt orléans-iak püspökük segítségét kérik, aki imádkozásra inti őket. A védők Ányos utasításainak megfelelően háromszor fohászkodnak hosszasan az Úrhoz, majd minden alkalommal letekintenek a város falairól, hogy megnézzék, közeledik-e Aëtius felmentő serege. Harmadszorra valóban meg is pillantják a csapatokat: Aëtius mellett a gót Theodorik is megérkezik Attila ellen. A forrásszöveg az aggastyán püspök közbenjárásának tulajdonítja Orléans megmenekülését. Gergely csupán egyetlen félmondatban utal arra a *Vita* által hosszasan elbeszélt motívumra, hogy Ányos korábban Arles-ban felkereste Aëtium, és a készülő hun támadás ellen az ő segítségét kérte.³³

Ányos első, az 5–6. század fordulóján³⁴ készült *vita*ja sem hosszú lélegzetű alkotás: mindössze tizenegy *caput*ban dolgozza fel a szent püspök történetét. Az ismeretlen szerző nagyon kevés információval rendelkezik Ányos életét illetően, és e köré a néhány konkrét adat köré igyekszik felépíteni az Orléans védelmét a középpontba helyező elbeszélést. A *vita* a rövid bevezetést követő két fejezetben egy-egy csodás gyógyulás történetét beszéli el, és a történet a valóságra csupán annyiban utal, hogy megemlíti a templomépítő Evurtius püspököt, aki valamikor Ányos előtt állt az egyházközösség élén. A 4. *caput*tól a szentéletrajz csaknem azonnal rátér a hun támadás elbeszélésére: négy egymást követő fejezetben mondja el, hogyan kereste fel a forrásban Agetiushoz mondott Aëtium Arles-ban Ányos, és hogyan folyamodott hozzá segítségért, arra kérve őt, hogy pontosan tizennyolc nappal július *kalendae*je előtt érkezzen meg Orléans alá. A hagiográfiai munka szerzője két további csodás eseményt jegyez le: a püspök útban Agetiushoz meggyógyít egy Mamertius nevű előkelőt és egy harminc éve vakságban szenvedő apátot. A 8. *caput* a támadásra való felkészülésről, a város megerősítéséről szól, míg a 9–10. fejezet magáról az ostromról számol be. A *vita* Gergelyhez hasonlóan szintén csodás elemekkel tarkítva mutatja be a felmentő seregek megérkezését és Attila hunjainak Orléans alóli futását, de más motívumokat illeszt az elbeszélésbe, mint a frank történet: Ányos imáinak köszönhetően záporosó akadályozza a támadókat az ostromban, Agetius csapatait pedig látomás figyelmezteti, hogy mihamarabb érjenek Orléans alá. Az utolsó *caput* a püspök haláláról számol be.³⁵ A bemutatott nagy eltérések miatt valószínűsíthető, hogy a két, közel egyidőben keletkezett forrás között semmilyen filológiai kapcsolat nem létezett, Gergely és a szentéletrajz *auctora* egymástól függetlenül írhatták meg Anianus történetét.³⁶

---

obsidio, oppugnatio, irruptio, nec direptio, et illa vulgata exauditi coelitus sacerdotis vaticinatio continebatur.” (VIII, 15) (Sidonius Apollinaris Arvernorum episcopus. Prolegomena. Epistolaria dedicatoria. Ed.: Jacobus Sirmondus. In: *Patrologia Latina* LVIII. Ed.: MIGNE, J[acques]-P[aul]. Paris, 1847. 435–640., az idézetet l.: 613.) Az egyetlen forrás, amely Anianusszal kapcsolatban hitelesnek tekinthető, mindössze Orléans ostromáról tesz említést (RENAUD 1978/a. 84.; HEAD 1990. 20.).

33 *A frankok története* 189–191.; MGH SS rer. Merov. I/1. *Gregorii episcopi Turonensis Libri historiarum X.* Ed.: KRUSCH, Bruno – LEVISON, Wilhelmus. Hannovera: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1951. 48–50. A forrásról l.: HEAD 1990. 21.

34 A szöveg datálásával kapcsolatban l.: RENAUD 1978/a. 86–87.

35 *Vita Aniani episcopi Aurelianensis.* Ed.: KRUSCH, B[runo]. In: MGH SS rer. Merov. III. Ed.: KRUSCH, Bruno. Hannovera, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1896. 104–117.

36 HEAD 1990. 21. 4. jegyz. A korábbi, a két szöveg között összefüggést felvető álláspontokat összegzi: RENAUD 1978/a. 86.

A Karoling-kor kedvezett a hagiográfiai irodalom fellendülésének: a kor szerzői – kiegészítve a korai *viták* anyagát – elsősorban a szóbeli hagyománya támaszkodva írták meg az „atyák” történetét. A 9. század folyamán Szent Ányossal, illetve Szent Evurtiusszal foglalkozó szövegek egész ciklusa született Orléans-ban. Az új szentéletrajzok már Ányos közvetlen elődjének tekintették Evurtiust,³⁷ akinek idejében a *vitászerző* Lucifer³⁸ szerint egyenesen Jeruzsálemből érkeztek volna a később az általa alapított katedrálisban őrzött Szent Kereszt-relikviák. Anianus ekkoriban lejegyzett második vitája kiegészítette a Meroving-kori történetet a püspök temetésének elbeszélésével, illetve relikviáinak a Szent Lőrinc-templomból egy, a város keleti részén fekvő egyházba történő *translatió*jával.³⁹ A harmadik Ányos-életrajz⁴⁰ részletes beszámolót közöl a szent fiatalságáról, a hun támadást megelőző életéről: írásos források hiányában a hagiográfus minden bizonynal csupán képzeletére vagy a szóbeli hagyomány megőrizte történetekre támaszkodhatott.⁴¹ A hagiográfiai irodalom második virágzása során, a 11. század folyamán elsősorban a patrocínium erejét bizonyítani hivatott, a szentek sírjánál történt csodás eseményeket elbeszélő *miraculák* születtek. A Capeting-korból ránk maradt *Miracula sancti Aniani* valószínűleg a Szent Ányos-apátság egyik kanonokjának munkája volt. Az 1070 táján keletkezett szöveg felidézi ugyan az 5. századi püspök alakját is, ám főként későbbi csodákról szóló elbeszéléseket fűz egybe.⁴²

Láthattuk tehát, hogy az 5. századi orléans-i püspök a vidék lokális szentjeinek sorából emelkedett ki. Ányos talán azért is tölthetett be kiemelkedő szerepet a helyi patrónusok sorában, mert neve a város védelmével kapcsolódott össze, és háborús időkben bizonyára elsősorban az ő segítségéért fohászkozhattak az orléans-iak. Kultuszának elterjedésében szerepet játszhatott, hogy a város mind a Merovingok, mind pedig a Karolingok és a Capetingek alatt jelentős központnak számított, és az ide látogató uralkodók személyesen is lerótták tiszteletüket az „atyák” sírjainál. A püspök tiszteletének megerősödésével párhuzamosan születtek meg Orléans-ban az Ányos életútját bemutató hagiográfiai szövegek. Korai forrásainkkal ellentétben ezek a beszámolók nem korlátozódnak csupán a város ostromának leírására, azonban a színes, csodás elemekkel átszőtt elbeszélésekből nem annyira a történeti szereplőről, mint inkább a szent későbbi kultuszáról rajzolhatunk képet. Ányos neve messze földön is ismertté válhatott, amikor a püspököt gyermekkorától különös tiszteletben részesítő Jámber Róbert nem csupán a vidék egyházi vezetőit, de az európai uralkodókkal kapcsolatot tartó, tekintélyes clunyi apátot is meghívta a szent ereklyéinek ünnepélyes *translatió*jára. Fredegár vagy Fleuryi Helgaud sorait olvasva nem érezhetjük tehát túlzásnak, hogy a *Pannonhalmi Rendtörténet* a francia területek egyik legjelentősebb szentjeként mutatja be az orléans-i püspököt.⁴³

Míg Evurtius nevét valóban csak Orléans környékén ismerték, addig Anianus püspök tisztelete – ahogyan azt Geneviève Renaud kimutatta – elterjedt volt a francia vidékeken:

37 A hagyományt a 9. század első felében keletkezett Evurtius-*viták* teremtették meg, és a tradíció átkerült Ányos II., illetve III. *vitájába* is (RENAUD 1978/a. 87–90.).

38 A II. Evurtius-*vita* szerzője (RENAUD 1978/a. 88.).

39 Ezt az egyházat Renaud azzal a Szent Péter-templommal azonosítja, amely 998-ban leégett. A II. *vitát* a francia kutató a 9. század végére keltezi (RENAUD 1978/a. 89.).

40 A szöveg a 9–10. század fordulóján keletkezett (RENAUD 1978/a. 89–91.).

41 HEAD 1990. 33–37.

42 HEAD 1990. 70., 72. A szöveg részletes bemutatását l.: RENAUD 1978/a. 91–100.

43 ERDÉLYI 1908. 6.

kultuszával a középkor végén Franciaország csaknem teljes területén találkozhatunk.⁴⁴ Bár sok esetben források hiányában nehéz megállapítani, milyen régre is tekint vissza egy-egy egyház Ányos-templomcíme, a patrocínium igen korán megjelenhetett a Loire-völgytől távol is: Dél-Franciaországban, Narbonne közelében már 826-ból rendelkezünk adattal Ányos tiszteletére szentelt monostorról.⁴⁵ A szent liturgikus kultuszának nyomait a 8–12. században elsősorban a közép-, illetve észak-francia vidékek egyházmegyéiben lelhetjük fel.⁴⁶ Tihany kivételével azonban semmilyen jelét nem találjuk annak, hogy az orléans-i szentet Franciaországon kívül is tisztelték volna.⁴⁷

2. SZENT ÁNYOS TISZTELETE MAGYARORSZÁGON

Szent Ányos magyarországi kultuszával kapcsolatban két, a szakirodalom által többször megfogalmazott kérdést kívánunk újra körbejárni. Elsőként azzal a már Erdélyi Lászlót is érdeklő problémával foglalkozunk, hogy miért is került I. András idején éppen a távoli Orléans-vidék szentjének tisztelete Tihanyba. Anélkül, hogy a kérdésre végleges választ tudnánk adni, összefoglaljuk itt azokat az álláspontokat, amelyeket a korábbi kutatás megfogalmazott.⁴⁸ Felvázoljuk azt is, hogyan illeszkedtek András vallon egyházi kapcsolatai azon kontaktusok sorába, amelyek a frank területekkel az első Árpád-házi királyok alatt kiépültek. Másodszor arra próbálunk meg választ keresni, miért nem terjedt el az orléans-i püspök kultusza Magyarországon. Miért lehetséges az, hogy Tihany mellett egyedül a Somogy megyei Marcali egyháza választotta patrónusának Szent Ányost,⁴⁹ míg Szent Egyed szintén francia eredetű kultuszának számos bizonyítékával találkozhatunk a középkor folyamán?⁵⁰ Bár Tihany és Marcali Ányos-patrocíniumukkal valóban egyedülállónak számítottak a Magyar Királyságban, az Ányos név és annak különböző változatai mégis számos alkalommal bukkannak fel okleveles forrásainkban. Ezeket az előfordulások árulkodnak arról is, mely területen volt jellemző a keresztnév használata, mely időszakból származik a legtöbb említés.⁵¹

44 Renuad – vizsgálatait nem szűkítve le a középkorra – 52 olyan települést talált, amely nevében utal az orléans-i patrónus tiszteletére. 168 településen találkozott Anianus-templomcímet viselő egyházzal vagy olyan kultikus hellyel, például forrással, amely Ányosról kapta nevét (RENAUD 1980, különösen: 16., 28.).

45 A languedoci település mai neve is utal az orléans-i püspökre: a Saint-Chinian a Saint-Aignan módosult alakja (RENAUD 1980. 22., 28.).

46 L. Renaud térképét: RENAUD, Geneviève: Carte 1 – *Culte liturgique de Saint-Aignan*. In: RENAUD 1980. 23.

47 RENAUD 1978/b

48 Nemrégiben Haris Andrea fogalmazta meg művészettörténeti tárgyú disszertációjában a Szent Ányos-kultusz Tihany történetében játszott nagy jelentőségét: „A kolostor hazánkban egyedi titulusának eredete azonban megkerülhetetlen, mivel a mai napig tovább él, nyilvánvalóan meghatározta egykor, az előttünk teljesen ismeretlen középkori templom felszerelését, berendezését és erősen rányomta bélyegét a 18. századi újjászületés képi programjára.” A szakirodalmat áttanulmányozó kutató azonban úgy ítéli meg, hogy arra az ikonográfia szempontjából lényeges kérdésre, hogy hogyan került a francia szent kultusza Tihanyba, mindmáig nem sikerült kielégítő választ adnia a történettudománynak (HARIS Andrea: *A tihanyi bencés apátság műtárgyai és mesterei a 18. században*. Doktori disszertáció. Bp., 2007. [a továbbiakban: HARIS 2007] 11.).

49 MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003. (METEM Könyvek 40.) (a továbbiakban: MEZŐ 2003) 51.

50 MEZŐ 2003. 69–72.

51 MIKESY 1968. 301–302.; FEHÉRTÓI Katalin: *Árpád-kori személynévtár*. Bp., Akadémiai Kiadó, 2004. (a továbbiakban: FEHÉRTÓI 2004) 67–68.

Mielőtt azonban Ányos hazai kultuszáról szólnánk, érdemes röviden azt is áttekintelnünk, milyen kapcsolatok is léteztek a 11. századi Magyar Királyság és a francia területek között. A francia vidékekkel már a korszakban meglévő összeköttetések nem foglaltak el túlságosan jelentős helyet a születőben lévő magyar állam külkapcsolataiban. Ahogy Makk Ferenc összefoglaló munkája is mutatja, Szent István és utódai elsősorban a Német-római Birodalommal és a környező államokkal kerültek érintkezésbe.⁵² Az államszervezésben főként a német minta dominált, a francia hatás a korban csupán periférikusan, főként egyházi és kulturális érintkezések révén jelentkezett. Kálmán idején a keresztes hadjáratok biztosítanak majd lehetőséget arra, hogy a hazánkon átvonuló frank lovagok közvetlenül is képet kapjanak a Magyar Királyságról.⁵³ A számunkra érdekes periódusban két kérdéskör látszik kirajzolódni a magyar-francia kontaktusok történetén belül: a már Szent István korától adatolható egyházi kapcsolatok, illetve a vallon betelepülések sokat vitatott problémája.

Az egyházi érintkezések területe az, ahol elsőként, már a 11. század első évtizedeiben megjelentek a francia összeköttetések. A kor kultúrája alatt ekkor még szinte kizárólag egyházi kultúrát kell értenünk, az egyházi és a szellemi, kulturális kapcsolatok szorosan összefüggének egymással. A legelső, a forrásanyag által számunkra megőrzött példa egy korabeli „könyvtárközi kölcsönzés”⁵⁴ esete: Fulbert chartres-i püspök Bonipert pécsi püspök korábbi kérésére válaszolva egy Priscianus-kötet elküldését igéri a magyar egyházi méltóságnak.⁵⁵ Legfontosabbnak azonban a Clunyvel meglévő, több adat által is alátámasztott érintkezés tekinthető, ahogyan ezt Szent István és Odilo clunyi apát levélváltása is bizonyítja.⁵⁶ A clunyi reform hatását a század végén még egy jelentős esemény jelzi: a somogyvári apátság 1091-es alapítása. A Cluny vonzáskörzetébe tartozó Saint-Gilles filiájaként létrejött Somogyvár az egyetlen 11. században alapított monostorunk, amely francia szerzetesközösséggel ápolta kapcsolatokat.⁵⁷ A korai francia-magyar érintkezések elkülönülő fejezetének tekinthető I. András uralkodása, amikor a pogánylázadás során

52 Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1996². (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) (a továbbiakban: Makk 1996) 43–107.

53 BOROSY András: *A keresztes háborúk és Magyarország I. Hadtörténelmi Közlemények* 109. (1996) 1. sz. 3–41., különösen: 11–25.

54 NEMERKÉNYI Előd: *Latin klasszikusok középkori könyvtárakban: Magyarország a 11. században. Magyar Könyvszemle* 119. (2003) 1. sz. 1–17.

55 GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenditum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI* I–IV. Bp., Szent István Akadémia, 1937–1943. (reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2005–2011) (a továbbiakban: CFH) II. 2346. sz. 962.; Fulbert levele. Ford.: KÖRIZS Imre, bev. jegyz.: THOROCZKAY Gábor. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: KRISTÓ Gyula. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) (a továbbiakban: ÁKÍF) 102–104.

56 Odilo levele. Ford.: KÖRIZS Imre, bev. jegyz.: THOROCZKAY Gábor. In: ÁKÍF 156–159. (a továbbiakban: Odilo levele)

57 BAUMGARTEN Ferenc: *A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal: diplomatikai tanulmány. Századok* 40. (1906) 5. sz. 389–411.; FÜGEDI Erik: *Somogyvár francia monostora*. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Szerk.: MAGYAR Kálmán. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1992. (a továbbiakban: *Szent László és Somogyvár*) 55–60.; KISS Gergely: *A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolata. Egyháztörténeti Szemle* 2. (2000) 1. sz. 43–61. (a továbbiakban: KISS 2000); MAGYAR Kálmán: *Somogyvár és Saint-Gilles régészeti emlékei (Különös tekintettel a somogyi Árpád-kori francia-magyar kapcsolatokra)*. In: *Szent László és Somogyvár* 155–220. (a továbbiakban: MAGYAR 1992)

megölt egyházi méltóságok helyére, a püspöki teendők ellátására vallon származású kanonokok érkeznek Magyarországra.⁵⁸ Melléjük több egyházi személy fordult meg átutazóban Magyarországon, köszönhetően többek között az 1018-ban megnyílt jeruzsálemi zarándokútnak. Ilyen zarándokokról tudósít Adémar de Chabannes ismertté vált beszámolója,⁵⁹ de a forrásanyag számos más példát is megőrzött számunkra: ezek kimerítő felsorolását megtalálhatjuk Radó Polikárp tanulmányában is.⁶⁰

A 11. században Magyarországra kerülő egyházi személyekkel kapcsolatban felvetődik a kérdés, követték-e őket neolatin telepések is, érkeztek-e zarándokokon, szerzeteseken, egyházi méltóságokon kívül vagy az ő kíséretükben francia ajkú betelepülők is Magyarországra. Tóth Péter szerint a kanonokok kíséretében érkező *hospes*ek hozhatták létre az egyházi székhelyek közelében azokat a településeket, amelyek lakosságának vallon eredete kimutatható.⁶¹ A 11. századi vallon betelepülésekre vonatkozó információink azonban gyérek és bizonytalanok. A legtöbb esetben csak valószínűsíthetjük, későbbi adatok alapján, egy-egy vallon közösség 11. századi eredetét.⁶²

Ányos kultuszának Tihanyba kerülése kevésbé foglalkoztatta a hazai történettudományt, mint a félvszázaddal később alapított Somogyvár francia összeköttetései. A korai magyar állam külkapcsolatait, a 11. századi egyházfejlődést tárgyaló munkák forrásadat hiányában legfeljebb egy-egy felvetés erejéig érintik annak kérdését, hogy mivel is magyarázható az I. András temetkezési helyéül szolgáló monostor francia eredetű patrociniuma. A problémával kapcsolatban három álláspont körvonalazódik a szakirodalomban. A korábbi kutatás a Clunyvel I. István óta meglévő összeköttetéseknek tulajdonított fontos szerepet abban, hogy I. András a francia szent tiszteletére alapított monostort 1055-ben. Megjelenik a medievisztikában az a nézet is, miszerint a 11. század közepén magyar földre érkező vallon főpapokkal hozható összefüggésbe az orléans-i püspök hazai kultusza. További lehetőségként merül fel, hogy I. András a magyar és a francia uralkodó közötti dinasztikus kapcsolat révén szerzett hírt Anianus tiszteletéről.

Erdélyi László a fiatal Magyar Királyság clunyi kapcsolataival magyarázza Ányos kultuszának Tihanyba kerülését. A *Pannonhalmi Rendtörténet* feltételezi, hogy az Odilo

58 TÓTH 2007. 31–32..

59 CFH I. 72. sz., 15–17.; CHABANNES-I ADÉMAR: *Az angoulême-i főpapok és grófok története*. Ford., bev., jegyz.: MAKK Ferenc. In: ÁKÍF 163–169. A forrásról l.: VESZPRÉMY László: *Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus. Századok* 137. (2003) 2. sz. 459–467.

60 RADÓ Polikárp: *Hazánk legrégibb liturgikus könyve: a Szelephényi-kódex. Magyar Könyvszemle* 63. (1939) 4. sz. 352–412. (a továbbiakban: RADÓ 1939), különösen: 404–405. L. még: ECKHARDT Sándor: *I. Endre francia zarándokai. Magyar Nyelv* 32. (1936) 38–40.

61 TÓTH 2007. 36.

62 A 11. századi vallon betelepülések egyik legtöbbet tárgyalt és vitatott kérdése ez Eger-völgyi vallon betelepülések problémája. A téma részletes tárgyalására, a belga és a magyar történetírásban ezzel kapcsolatos átfogó foglalkozások összegzésére, a vonatkozó források alapján ezek újraértékelésére Bárczi Géza már 1937-ben vállalkozott, és mivel új tények a problémakörrel kapcsolatban nem merültek fel, megállapításai máig érvényesek. 1447-ben magyar zarándokok csoportja érkezett Aachenbe, tagjai pedig tökéletesen beszélték a liège-i vallon dialektust – ezt a tényt azzal a körükben élő hagyománnyal magyarázták, hogy őseik egy nagy éhínség idején Liège-ből vándoroltak volna ki Magyarországra. A liège-iek által ekkor felkutatott régi krónikák állítása szerint 1052-ben, Wazo püspöksége idejében Vallóniában éhínség pusztított, ami arra késztetett egyes liège-eket, hogy Magyarországra telepedjenek át. Bárczi – a vallon kútfők hitelességét vizsgálva, illetve nyelvészeti érveket is számba véve – arra a következtetésre jutott, hogy az egri vallon *hospes*ek letelepedésére valószínűleg jóval később, csupán a tatárjárás után kerülhetett sor, ahogyan azt az Eger melletti Tályva nevének első, 1261-ből származó említése is mutatja (BÁRCZI 1937).

clunyi apáttal kiváló kapcsolatokat ápoló Szent István értesülést szerezhetett arról, hogy a szent földi maradványait átvitték az újjáépült orléans-i egyházba: az ünnepélyes ceremónián az apát is jelen volt, tájékoztathatta tehát a magyar uralkodót. Bár ezt az eshetőséget valóban nem lehet kizárni, túlzásnak tűnhet Erdélyi azon állítása, miszerint az 1046-ban trónra kerülő I. András is hallhatta volna ifjú korában Szent Ányos méltatását. A rendtörténeti munka további hipotézisekbe bocsátkozik András patrónusválasztásával kapcsolatban: Erdélyi szerint Tihany alapításának idején a magyar királyi udvar Attila kardját vélte őrizni, és András az 1040-es évek végének belső küzdelmei, a német támadások viszonytagságai után is tarthatott még attól, hogy a kard esetleg nem uralmat, hanem romlást hoz számára. Így eshetett választása egy olyan szentre, aki egykor megállította Attila kardját.⁶³ Természetesen az Ányos-kultuszt Attila kardjával összefüggésbe hozó nézetek tartathatatlank, de a fiatal magyar állam és Cluny forrásokkal is igazolható kapcsolatai magyarázatot adhatnak arra, hogyan juthatott el az orléans-i szent tisztelete a Balaton vidékére. Nem csupán a század első felében, de I. András uralkodása idején is tapasztalhatjuk azonban jelét közvetlen érintkezésnek Cluny és a Magyar Királyság között: Tihany alapítása előtt néhány esztendővel, 1051-ben a pápa megbízásából Hugo apát járt Magyarországon, hogy előmozdítsa a német–magyar béke megkötését.⁶⁴ A clunyi reform magyarországi hatásával foglalkozó Galla Ferenc a tihanyi monostor alapításával kapcsolatban nagyrészt Erdélyi adatait vette át: a rendtörténeti munka nyomán feltételezte, hogy Anianus kultuszának híre – vélhetően Odilo apát közvetítése révén – már Szent István idején eljutott hazánkba. 1931-ben megjelent munkájában azonban felvetette annak lehetőségét is, miszerint András francia papjainak ugyancsak szerepük lehetett az uralkodó patrónusválasztásában. Az egyháztörténész az uralkodó környezetéhez tartozó egyháziak közül azt a Leodvin bihari püspököt⁶⁵ emelte ki, aki vallon területéről érkezett Magyarországra.⁶⁶

A 11. század magyar külpolitikájának felvázolásakor Makk Ferenc is megemlíti Tihany korai történetének francia vonatkozását. Az összefoglaló munka az apátság Ányos-templomcímét a korban igen élénk magyar–vallon kapcsolatokkal hozza összefüggésbe: a Vata-féle pogánylázadás során súlyos veszteségek érték a magyar klérust, és a főpapok pótlására András uralkodása alatt lotharingiai területekről érkeztek egyháziak.⁶⁷ Az Anianus-tisztelet hazai megjelenésére korábban hasonló magyarázatot adott Váczy Péter,⁶⁸ majd Györffy György is: utóbbi szerint Tihany valamelyik Rajnán túli egyházból, ta-

63 EDÉLYI 1908. 8–9.

64 Hugó diplomáciai szerepéről I.: GALLA Ferenc: *A clunyi reform hatása Magyarországon. La riforma di Cluny e l'Ungheria*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetem Könyvkiadó és Nyomda, 1931. (A Szent István Akadémia Történelmi, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának értekezései II/4.) (A továbbiakban: GALLA 1931.) 96–97; MAKK 1996. 86–87. A clunyi apát magyarországi követjárásával magyarázza Tihany Ányos-patrocíniumát Levárdy Ferenc, aki szerint Hugó Odilóval együtt maga is jelen lehetett Orléans-ban az ereklyék ünnepélyes *translatiójánál* (Levárdy álláspontját idézi: MAGYAR 1992. 162.).

65 Leodvint 1050 körül volt bihari püspök (ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2011. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.] 97.; TÓTH 2007. 33–34.) Neve külhoni kútfőben bukkan fel („*Liedinus episcopus Bichariensis, genere Lotharinsis*”); CFH II. 2354. sz., 969–970. A szöveg magyar fordítását l.: A namuri Szent Albán-egyház alapítása. Ford., bev., jegyz.: MAKK Ferenc. In: ÁKIF 226–228.

66 GALLA 1931. 92–93.

67 MAKK 1996. 83–84.

68 VÁCZY Péter: *A korai magyar történet néhány kérdéséről*. Századok 92. (1958) 1–4. sz. 265–345. (a továbbiakban: VÁCZY 1958), különösen: 269.

lán éppen a Metz mellett található Szent Ányos-templomból nyerhetett ereklyét.⁶⁹ A fiatal magyar állam vallon összeköttetéseit nemrégiben részletesen tárgyaló Tóth Péter ugyan- csak azt a véleményt képviseli, miszerint I. András frank papjaitól értesülhetett Ányos kultuszáról. Azon egyházi méltóságok sorában, akik a 11. század derekán észak-francia föld- ről jöhettek Magyarországra, megemlíti a tihanyi alapítólevélben szereplő Lázár apátot is. Az apát vallon származását forrás ugyan nem igazolja,⁷⁰ de az erre vonatkozó feltételezést éppen a monostor francia eredetű patrocíniuma valószínűsítheti.

Lehetséges magyarázat Ányos kultuszának Magyarországra kerülésére az a dinasztikus kapocs is, amely a magyar uralkodó és I. Henrik francia király (1031–1060) kötött lé- tesült.⁷¹ András a kijevei nagyfejedelem lányával, Anasztáziával lépett házasságra, Böls Jaroszláv másik leánya, Anna pedig 1048-ban a francia uralkodó felesége lett. A roko- ni kötelék alapján feltehető, hogy a Francia és a Magyar Királyság a korban jó viszonyt ápoltak egymással, és a Magyarországon jelentkező francia egyházi hatást,⁷² így Ányos tihanyi kultuszát is összefüggésbe hozhatjuk a dinasztikus házassági kapcsolatokkal.⁷³

69 *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig* I/1. Főszerk.: SZÉKELY György, szerk.: BARTHA Antal. Bp., Akadémiai Kiadó, 1984. (Magyarország története tíz kötetben) (a továbbiakban: *Ma- gyarország története* I/1.) 851. (A vonatkozó fejezet Györffy György munkája.) A metzi diocézis Saint-Aignan nevű települését, amelynek temploma a szent relikviáit őrizte, megtalálhatjuk Geneviève Renaud gyűjtésében is (RENAUD 1980. 22.). A hazai klérus feltehetően vallon származású tagjainak lotharingiai lá- togatásai (TÓTH 2007. 32–33.) lehetőséget teremthettek arra, hogy I. András főpapjai közvetítésével erek- lyé birtokába juthasson a vidékről.

Haris Andrea Györffy György nyomán (GYÖRFFY György: *István király és műve*. Bp., Gondolat, 1977. [a továbbiakban: GYÖRFFY 1977.] 387.) hangsúlyozza, hogy az Ányos tiszteletére alapított Tihanynak kellett valamilyen ereklyét kapnia francia földről. A művészettörténész szerint egyenesen a Nyugatról Magyaror- szágra került relikviák sarkallhatták I. Andrást arra, hogy az 5. századi orléans-i püspököt válassza a mo- nostor védőszentjéül (HARIS 2007. 12.). A hazai történelem számunkra érdekes periódusából ugyanakkor kevés konkrét adattal rendelkezünk arról, hogy szentek földi maradványai érkeztek volna Magyarországra. Odilo már említett, Szent Istvánhoz szóló levele utal az ereklyekultusz hazai fontosságára: a forrás szerint a magyar király korábban relikviáért folyamodott a clunyi apáthoz (Odilo levele 157–159.). Tudomásunk van arról is, hogy István, aki a bizánciak oldalán részt vett a bolgárok elleni háborúban (1014–1018), Szent György és Szmirmai Szent Miklós ereklyéit hozta magával a Balkánról (GYÖRFFY 1977. 126., *Magyaror- szág története* I/1. 814.; a háborúról beszámol: MAKK 1996. 59–60.). Bálint Sándornál olvashatjuk, hogy a 11. századi Esztergomban Szent Egyed-koponyatöredékeket őriztek (*Ünnepi kalendárium* III. 278.).

70 TÓTH 2007. 34. A tihanyi monostor alapítólevelét a szintén vallon származású Miklós győri püspök a lotharingia diplomák mintáját követve fogalmazta meg. L.: *Magyarország története* I/1. 851., TÓTH 2007. 34. Azokat az egyháziakat, akik forrásaink tanúsága szerint Lotharingia francialakta területeiről, Verdun, Toul, Namur, illetve Liège környékéről érkeztek magyar földre, nem csupán Tóth Péter veszi számba. Más munkák nem számolnak viszont azzal a lehetőséggel, hogy a püspöki kar vallon származású tagjai és a 14. századi krónikakompozícióban is szereplő Vilmos szekszárdi apát (*Képes Krónika* 76.) mellett talán Lázár is észak-francia gyökerekkel rendelkezhetett (VÁCZY 1958. 268–269.; *Magyarország története* I/1. 850–851.).

71 Ezt a magyarázatot említi: HARIS 2007. 12.

72 MAKK 1996. 93.

73 Klaniczay Gábor az uralkodói szentséggel foglalkozó munkájában – csupán egy zárójeles megjegyzés ere- jéig – annak lehetőségét is felveti, hogy Fleury monostora és a korai Magyar Királyság között volt valami- féle kapcsolat. Első szent királyunk legendáit Fleuryi Helgaud Jámor Róbert-életrajzával veti össze, és több párhuzamot is talál a francia szerző királyképe és a hazai forrásokból kibontakozó uralkodóportré kö- zött. Mivel a *Vita Roberti Pii* – ahogyan erre korábban kitértünk – különös részletességgel számol be az új- jáépült orléans-i egyház felszenteléséről és Szent Ányos franciaországi kultuszáról, Klaniczay elképzelhe- tőnek véli, hogy a Szent Benedek relikviáit őrző nagyhirű bencés apátság összeköttetésben állt az Ár- pád-házi királyokkal. A kapcsolatfelvételen talán a francia és a magyar uralkodót összekötő dinasztikus

Ugyanakkor I. András vallon–francia környezetét egy másik frigggyel kapcsolja össze a kutatás: Béla herceg felesége, a lengyel Richeza édesanyja révén lotharingiai rokonsággal rendelkezett.⁷⁴

Az Ányos tihanyi tiszteletét a clunyi hatással, a vallon egyházi személyek hazánkba érkezésével vagy a dinasztikus összeköttetésekkel magyarázó elméletek korántsem zárják ki egymást, és feltehetően valamennyi álláspont hordoz igazságtartalmat. Bár az orléans-i szentről természetesen Lotharingiában is hallhattak, kézenfekvőbbnek tűnik, hogy a kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező Cluny közvetítésével kerülhetett a városvédő püspök kultusza a Tihanyi-félszigetre. A magunk részéről kevésbé tartjuk azonban valószínűnek, hogy Anianus híre már Szent István korában eljutott volna hazánkba. Számunkra sokkal inkább elképzelhető, hogy Andrást az a Hugo apát tájékoztatta, aki egy vallon kútfő szerint 1051-ben gazdag ajándékokkal tért vissza hazájába magyar földről.⁷⁵ Amennyiben a magyar uralkodó valóban jó viszonyt tartott fenn rokonával, I. Henrikkel, úgy közvetlenül annak a Jámbor Róbertnek a fiától is értesülhetett a szent tiszteletéről, aki Fleuryi Helgaud tanúsága szerint különös figyelemmel fordult Orléans patrónusa felé. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az I. András alatt megélénkülő vallon–magyar összeköttetések szolgáltatják a legkézenfekvőbb magyarázatot arra, hogy hogyan került a francia királyi udvarban népszerű Ányos kultusza Tihanyba. A megüresedett püspöki székeket betöltő és így jelentős pozíciókhoz jutó észak-francia származású egyházi méltóságok bizonyára szerepet játszottak abban, hogy I. András választása olyan szentre esett, aki a környezetében megforduló külhoni prelátusok hazájában rendelkezett jelentős kultusszal. Ez utóbbi feltételezést látszik erősíteni, hogy a korai hazai liturgia gallikán elemei is az észak-francia területekkel kapcsolják össze Magyarországot.⁷⁶ Már korábban utaltunk Györffy felvetésére, misze-

---

szálnak lehetett szerepe (KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Bp., Balassi, 2000. 124–125., 125.: 90. jegyzet).

74 GABRIEL, Asztrik: *Les rapports dynastiques franco-hongrois au Moyen-Âge.* Bp., Imprimerie de l'Université, 1944. 13–16.; TÓTH 2007. 35–36.

75 CFH III. 5007. sz., 2443–2444.

76 A Nyitrai kódex, amelyet Radó Polikárp az 1073-at megelőző időszakra keltezett, az ógallikán reminiscenciák és a *sanctoraléban* szereplő francia szentek tanúsága alapján észak-francia vidékekről származó liturgikus könyv (vagy könyvek) alapján születhetett hazai bencés használatra. A kódexben találunk olyan ünnepet is, amely az *evangelistarium* eredetijét éppen az Orléans-vidékhez köthetné: Fleuryvel kapcsolhatná össze a talán Esztergomban készült könyvet az a tény, hogy Szent Benedek július 11-i, általánosan ismert *translatiós* ünnepe mellett a *sanctoraléban* megtalálható a Loire-völgyi apátság viszontagságos 9. századi történetéhez köthető december 4-i *festum* is. Ugyanakkor nem csupán Benedek kiemelt tiszteletéről árulkodik a kódex, de Szent Mihályéről is, aki három ünneppel szerepel *evangelistariumban*. A Nyitrai kódex tartalmazza ugyan Ányos november 17-i ünnepét, de Radó az orléans-i püspököt a Frank Birodalom általánosan tisztelt szentjei közé sorolta: előfordulása nem árulkodhat tehát a mintául szolgáló liturgikus könyv pontosabb származási helyéről. A tanulmány szerzője végül csupán annyit állapított meg, hogy a kérdéses munka valahol a mai Észak-Franciaország, Luxemburg, Dél-Hollandia vagy Belgium területén keletkezhetett. Azt már Radónál is olvashatjuk, hogy az általános bencés szentek és a gall patrónusok mellett három kölni szentet is találunk a Nyitrai kódexben. Jelenlétükre a liturgiátörténész azt a magyarázatot adta, hogy az *evangelistarium* hazai összeállítója a vallon területekről érkező zarándokok révén ismerkedhetett meg a Rajna-vidéken tisztelt Pantaleonnal, Gereonnal, illetve a 11 ezer szűz kultuszával. Ünnepeiket tehát a hazánkban megforduló nyugatiak hatására vehették tehát a *sanctoraléba* (RADÓ 1939., különösen: 370–371., 382–384., 389., 392–395., 404–405., 412.). A kérdéssel kapcsolatban más álláspontot fogalmazott meg Váczy Péter, aki úgy vélte, hogy a Rajna-vidék német szentjei a mintának tekintett kódex lotharingiai eredetét jelzik. A francia kultúrkörhöz tartozó, de ugyanakkor németek is lakta régió valamelyik egyházában kerülhettek be a liturgikus könyvbe a gall szentek mellett az említett kölni patrónusok. A Nyitrai kódexben

rint a magyar király nem csupán dinasztikus összeköttetései vagy a nagy tekintélyű Cluny révén, de közvetlenül a vallon vidékekről is nyerhetett ereklét az apátság számára.⁷⁷

Mint ismeretes, Ányos patrocíniuma igen ritka volt a középkori Magyarországon: Tihany mellett egyedüli Marcali egyháza választotta patrónusának a szentet. A Somogy megyei település Ányos-templomcímét egy 1404-ből ránk maradt oklevél említi először.⁷⁸ Az orléans-i püspök kora Árpád-kori tiszteletéről tanúskodik viszont, hogy ünnepe legkorábbi liturgikus könyvünkben, a 11. századi *Nyitrai kódex*ben is szerepel. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy olyan munkáról van itt szó, amely frank minta alapján keletkezett, és a gall szentek közül nem csupán Ányos, de valamennyi jelentős szent ünnepét tartalmazza.⁷⁹ Feltehetjük a kérdést, miért nem terjedt el jobban Anianus püspök kultusza a Magyar Királyság területén. Az 1091-ben alapított somogyvári apátság, amelybe a francia Saint-Gilles-ből érkeztek szerzetesek, átvette az anyaegyház Szent Egyed-patrocíniumát, és az Eger környéki egyházak Egyed-titulusát is a francia hatással, a vallon betelepülésekkel szokás magyarázni.⁸⁰ Ányossal szemben Egyed elég nagy népszerűségnek örvendett a középkori Magyarországon: Mező András huszonnyolc települést sorol fel, amelyek egy-

---

fellelhető francia liturgikus hatást így egyértelműen I. András környezetének vallon főpapjaival hozhatjuk összefüggésbe (VÁCZY 1958. 270.). A korábbi szakirodalomban Selezpchényi-kódexként említett Nyitrai kódex kiadását l.: *Nitriansky kódex – Codex Nitriensis. Faksimile.* Lektoroval MARSINA, Richard; na vydanie pripravili SOPKO, Július – VALACH, Július. Martin: Matica slovenská, 1987. (Dokumentácia séria. Faksimile) A 11. századi magyar liturgikus naptárról, illetve a kódexről l. még: MÚCSKA, Vincent: *Osobitosti uhorského liturgického kalendára v 11. storočí.* In: *Nitra v slovenských dejinách.* Zost.: MARSINA, Richard. Martin: Matica slovenská, 2002. 181–188. Francia hatás későbbi liturgikus könyveinkben, így a Hahóti-, illetve a Pray-kódexben is kimutatható (KNIEWALD Károly: *A „Hahóti kódex” [zágrábi MR 126. kézirat] jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából.* Ford.: KÜHÁR Flóris. *Magyar Könyvszemle* 62. [1938] 2. sz. 97–112., különösen: 105–108.; Uő.: *A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége.* Ford.: KÜHÁR Flóris. *Magyar Könyvszemle* 63. [1939] 4. sz. 413–455., különösen: 433–434.; Uő.: *A Pray-kódex sanctorale-ja.* *Magyar Könyvszemle* 63. [1939] 1. sz. 1–53., különösen: 2., 22–27.).

77 Azzal kapcsolatban, miért is helyezhette magát Ányos védelme alá a magyar király, két állásponttal találkozhatunk. Elképzelhetőnek tűnik, hogy a német támadások során – talán éppen Pozsony ostroma (1051) idején – fohászkodott az Orléans-t is megóvó püspökszent segítségéért a magyar uralkodó (RADÓ 1939. 409–410.; VÁCZY 1958. 269.). A veszély elhárultával hálából alapíthatott tehát apátságot a király Anianus tiszteletére. Ugyanakkor megjelenik az a nézet is, miszerint András fiának, Salamonnak a születése után Szent Ányostól kérhette, hogy legyen ereje megtartani a Béla hercegnek a trónutódlással kapcsolatban korábban tett ígéretét. Ahhoz a szenthez fordult tehát, akinek sírjánál a Meroving-korban is szokásban volt az eskütétel (ERDELYI 1908. 9.) Míg azonban a pannonhalmi apátság alapításának vonatkozásában kútfoink megőrizték annak hagyományát, hogy István Koppány feletti győzelméért emelt monostort Szent Mártonnak (*Képes krónika* 41.), addig I. András szentválasztásának belső indítékairól semmit sem árulnak el forrásaink. A krónikakompozíció, az 1055. évi alapítólevél és a Dávid herceg Tihanynak tett adományáról beszámoló diploma (Dávid herceg oklevele [1090 körül]). Ford., bev. jegyz.: MAKK Ferenc. In: *ÍF 10501116.* 133–134.) sem adnak hírt arról, mi vezérelhette a királyt, amikor patrónust választott. Adat híján legfeljebb igen bizonytalan hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

78 MEZŐ 2003. 51. Az egyház szerepel egy 1455. évi diplomában is: CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1894. 579.

79 RADÓ 1939. 388–392.; 397.; MIKESY 1968. 301.

80 FÜGEDI 1992. 58. Szent Egyed kultuszának kelet-közép-európai megjelenése – Ányos tiszteletének tihanyi feltűnéséhez hasonlóan – összefüggésbe hozható a vallon kapcsolatokkal. A szent tiszteletéről az a Franco püspök informálhatta a lengyel uralkodót, aki korábban Magyarországon, talán Gyulafehérvárott, majd Veszprémben is működött. Miután Wladislaw Herman és felesége, Judit sikerrel folyamodtak fiúgyermekért a Egyedhez, a gyermekáldásról hírt szerző I. László magyar király is kapcsolatba lépett a Rhône-völgyi Saint-Gilles apátságával (TÓTH 2007. 33.; KISS 2000).

házának patrónusa a francia területen Gilles-nek mondott szent volt.⁸¹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Egyed kultusza nem csupán hazánkban, de európai szinten is elterjedtebb volt a Franciaországon kívül ismeretlen Ányosénál: tiszteletére osztrák és német területen is jöttek létre egyházak. Látnunk kell azt is, hogy Egyed magyarországi kultusztát sem kizárólag a korai alapítású Somogyvár terjesztette el. A hazai bencések egymás közötti kapcsolataival összefüggésbe hozhatjuk Garamszentbenedek Egyed tiszteletére szentelt plébániatemplomát, ám később Váradolasziban már a somogyvári apátságtól függetlenül jelenhetett meg a templomcím. Egyed kultusztát itt a vallon *hospesek* érkezésével magyarázhatjuk, de közvetlen nyugati hatást tételezhetünk fel Bártfa, Poprád vagy Ruszt esetében is.⁸² Azt, hogy az Anianus-kultusz a Magyar Királyságban nem volt jelentős, kézenfekvőnek tűnhet azzal indokolni, hogy hazánkban valószínűleg kevésbé voltak fogékonnyak egy olyan szent kultusza iránt, akit éppen a hunok megállítása miatt övezett tisztelet francia földön.⁸³ A hun–magyar rokonság elmélete azonban az általunk tárgyalt korszaknál jóval később, 13. századi történeti hagyomány révén kerülhetett be csupán a magyar köztudatba,⁸⁴ de a hunok barbár pusztítókként való említésére még e század derekán is találunk példát magyar forrásban: IV. Béla a pápához intézett levelében a hunokhoz hasonlított tatárok pusztításaival szemben kér országa számára segítséget.⁸⁵ Semmi akadályát nem látjuk tehát annak, hogy éppen az Attila király seregeit megállító Ányos püspök tisztelete terjedjen el a fiatal Magyar Királyságban. Igaz viszont, hogy Mályusz Elemér szerint a 15. században alkotó Thuróczy már tudatosan, a hun–magyar rokonság miatt hagyta ki krónikájából a Szent Ányos csodájával kapcsolatban forrásánál, Antoninusnál még szereplő részeket.⁸⁶

Ha Szent Ányos patrocíniuma nem is volt népszerű hazánkban, a tihanyi védőszent neve – főként a Dunántúlon – személynévként elterjedt.⁸⁷ Az ezzel kapcsolatos elemzésre Mikesy Sándor vállalkozott 1968-ban: főként 13. századi előfordulásokat említ, és a név viselését a bencésekkel, illetve Ányos Tihany környéki regionális kultuszával hozza összefüggésbe.⁸⁸ Érdemes a nyelvész által 1968-ban leírtakat az *Árpád-kori személynévtár* adataival összevetni: Fehértői Katalin Mikesynél valamivel több említését rögzíti az Anianus személynévnek, és a rokon névalakok előfordulásait is összegyűjti.⁸⁹ Külön ta-

81 MEZŐ 2003. 70–72.

82 Európában leginkább városok alapítottak templomot Egyed tiszteletére. „*Ennek oka nyilván az, hogy első sorban a városi polgárok: kereskedők, céhes iparosok, belőlük kikerült zarándokok, deákok ismerkedtek meg Egyed virágzó francia kultuszával, amelyet azután a maguk otthonába, polgárkörnyezetébe is átültették.*” Hazánkban kívül német területeken, illetve Lengyelországban is jellemző volt a patrocínium (*Ünnepi kalendárium* III. 277–281., az idézetet l.: 278.).

83 HARIS 2007. 13.

84 KRISTÓ Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp., Osiris, 2002. (A történettudomány kézikönyve) 60–77.

85 A forrást idézi: GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Bp., Balassi, 1993. 166.

86 MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. (Tudománytörténeti tanulmányok 5.) 120. Mályusz észrevételét idézi: MIKESY 1968. 301., 1. jegyzet.

87 Az Ányos családnévvel kapcsolatban l.: NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. Bp., Friebeisz István, 1857. 46–48.; *Ünnepi kalendárium* II. 474.; HARIS 2007. 13–14. A két Veszprém megyei familia közül a Faiszi Ányos családról Nagy Iván csak a 18. századtól kezdve hozott adatokat, míg a Vámosi Ányosokkal kapcsolatban 14. századi említést is ismert.

88 MIKESY 1968., különösen: 302.

89 FEHÉRTŐI 2004. 51., 60., 62., 66–68.

nulmány tárgyát képezhetné, mennyire igazolja a Fehértóinál szereplő valamennyi adat vizsgálata Mikesy azon tézisé, miszerint elsősorban a monostor birtokain élők kapták az egyház patrónusának nevét.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatunkban annak a Szent Ányosnak a kultuszáról adtunk rövid áttekintést, akivel a hazai történeti irodalom Erdélyi László óta lényegében mindössze említés szintjén foglalkozott. Az 5. századi orléansi-i püspök franciaországi tiszteletét az újabb külföldi kutatások eredményeire támaszkodva igyekeztünk bemutatni. A szent életére, illetve kultuszára vonatkozó forrásokat az általunk is áttekintett szakirodalom részletesen feldolgozta, ezért nem vállalkozhattunk itt többre, mint az Anianusszal kapcsolatos vizsgálatok rövid összegzésére. Úgy véltük azonban, hogy talán nem minden haszon nélkül való – Erdélyi összefoglalóját néhány ponton kiegészítve – Tihany magyar földön alig ismert patrónusának nyugati tiszteletét is ismertetni. Az Anianus-kultusz alakulását az ezredfordulóig, a szentnek különös jelentőséget tulajdonító Jámbor Róbert uralkodásáig vázoltuk fel, de kitértünk arra is, mennyire volt ismert a későbbiekben Ányos neve a francia vidékeken. A püspököt említő korai források, az életét feldolgozó hagiográfiai munkák alapján azt is láthattuk, mennyire kevés adattal rendelkezünk a történeti személyről. Írásunk második részében Anianus hazai tiszteletéről szoltunk: I. András patrónusválasztását a Magyar Királyság és a francia területek közötti korai kapcsolatok keretében mutattuk be. A gyér forrásanyag csupán feltételezéseket tesz lehetővé azzal kapcsolatban, hogyan került a galliai püspök tisztelete Tihanyba. Bár a szent kultuszának magyarországi megjelenését illetően számos kérdés továbbra is megválaszolatlanul maradt, reméljük, hogy a hazai szakirodalomban megjelenő álláspontok vizsgálatával sikerült valamelyest árnyalnunk az I. András alapította monostor korai történetével és a fiatal magyar állam nyugati összeköttetéseivel kapcsolatos képet.

JUDIT CSÁKÓ

ON THE CULT OF SAINT ANIANUS OF ORLEANS IN FRANCE AND HUNGARY

Present study summarises the cult of Saint Anianus of Orleans. The cult of the Saint has not been studied by Hungarian scholars since the work of László Erdélyi was published. Based on contemporary international research findings, this study presents the cult of the 5th century Bishop of Orleans. International historical research has analysed the sources concerning the life and cult of the Saint in detail. Drawing on that, present summary provides data on the cult of the Saint, patron of the Benedictine Abbey of Tihany, in Western Europe. Supplementing the work of Erdélyi, the cult of Anianus is discussed until the turn of the first millennium, until the reign of Robert II of France, the Pious, who propagated the cult of the Saint. The study also provides data on the spread of the name Anianus in France. On the basis of hagiographies and early sources on the life of the Bishop, we have very limited knowledge on the actual life of the Saint. Second part of present paper provides data on the cult of Saint Anianus of Orleans in Hungary. The fact that Andrew I of Hungary selected Saint Anianus as a patron saint of the Benedictine Abbey of Tihany is discussed in the context of early contacts between France and Hungary. Due to the limited sources, there are only hypotheses on the origin of the cult of the Saint in Tihany. Hopefully, the summary of the research findings will contribute to a better understanding of the early history of the monastery founded by Andrew I of Hungary, and to the western relations of the young Hungarian state.

ANDRÁS ALBERT

THE ROMANIAN NATIONAL MINORITY'S RELIGIOUS RIGHT ISSUES
IN TRANSYLVANIA AT THE END OF THE 17th CENTURY
(1697-1704)

INTRODUCTION

In order to increase its power in Transylvania the Habsburg court policy supported the expansion of the Catholic Church. One official way for achieving this was the union with the Romanian Orthodox Church. The Viennese diplomacy soon realized that with the disruption of the close cooperation between the three nations and four religions could open the door to seamless integration of Habsburg rule. After the change of the power the Saxons in Transylvania were getting to turn their attention to the Habsburg court. The Catholic Habsburgs decided to expand the Catholic Church in Transylvania. The political intention of the Habsburg court was hindered by two factors. The Saxons and the Catholics weren't so strong regarding their number and political influence like the protestant ones. The other important factor was the disposition laid down in Diploma Leopoldinum,¹ according to which the relation among the three nations and four religions had to remain unchanged, as it was at the time of the principality. It wasn't impossible to change the proportion of the three nations and four religions without offending the Leopoldinum Dip-

---

1 „*Diploma Leopoldinum*, (English: “Leopold’s Diploma”) decree issued in October 1690 by Leopold I, Holy Roman emperor and king of Hungary (1658–1705), after the Ottoman Turks had been driven from central Hungary in 1686. The decree established the political status and the freedoms of Transylvania, notably the freedom of observance for its four religions: Catholicism, Lutheranism, Calvinism, and Unitarianism. Until the defeat of the Turks, Transylvania had been virtually an independent state, under largely nominal Turkish suzerainty and ruled by elected Hungarian princes. The Diploma, which enshrined the agreement between the Habsburg emperor and the Transylvanian nobles, ensured the continuation of the autonomy of the province. It provided for a governor (to rule until the prince of Transylvania reached maturity) chosen by the estates from the so-called three nations (Hungarians, Szeklers, and Saxons) and endorsed by the emperor. The Diploma also adjusted the level of taxation and guaranteed free trade. The army was to be under the command of a general nominated by the emperor but who did not have a voice in public affairs. Introduced after years of anarchy and war, the Diploma offered the promise of internal order and cultural and vocational opportunities for all three nations of Transylvania in their own languages. It soon became apparent, however, that the Diploma had not secured autonomy for Transylvania, as the leadership of the principality came under the direct influence of the Vienna chancellery. Transylvania was therefore severed from Hungary for the next two centuries.”- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1459175/Diploma-Leopoldinum>.

loma. The only legitimate and viable way was to alter the non-standard, but tolerated Romanian people from Greek Orthodox religion to the Catholic religion.

THE ESTABLISHMENT OF ROMANIAN RELIGIOUS UNION

The initiator of the religious union of the Romanians in Transylvania and also the path-finder was Paul Laszlo Baranyi S. J, pastor in Alba Iulia. He knew narrowly the religious and social circumstances of the Romanians in Transylvanian. He had a deliberation with Theophilus, the Greek Orthodox bishop of Transylvania during which he raised as an issue the possibility of the Union and its potential social and political benefits for the Romanians in Transylvania. This possibility of union had been also suggested by King Leopold I in his manuscript published in 1692 in which he addressed an open call to the Ruthenian Greek Orthodox priests from Highlands in connection with the union. He promised more allowances in that area. Those priests who accept the union were recognized as equivalent with those of the Latin ritual priests. The effect of this appeal met with a warm response among the Romanians in Transylvanian. Theophilus, the Greek Orthodox bishop of Transylvania convened a synod in Alba Julia (Gyulafehérvár) in 1697.² He explained that the Romanians in Transylvanian had to suffer much because of the constant harassment and pressure of the Protestants. The Reformed Church interfered into their church life and oppressed them and also afflicted them with taxes and serf services. Furthermore he revealed what opportunities and benefits could the union offer. The synod accepted that in the church services and governmental structure could not happen any changing, the Julian calendar is preserved and the Greek Orthodox religion can be no longer a tolerated religion in Transylvania.³

At the end of the synod all conditions of the union were accepted. Among the conditions can be mentioned:

I. Dogmatic themes. 1st. *The Pope is the head of the universal Church.* 2nd. *The Holy Communion under color of bread during is sufficient.* 3rd. *There is a cleaning place.* 4th. *The Holy Spirit is from the Father and the Son.*

II. *The priests and religious men should have the same privileges as the Roman Catholics.*

III. *Officers should be appointed among the Romanians too. Their sons should enjoy foundations and scholarships.*

IV. *The bishop should have sufficient income and he should appoint the priests.*⁴

The decisions formulated by the synod had a great echo among the estates in Transylvania, the Saxons and the Greek Orthodox Church in Wallachia. A series of protests against the union began in Transylvania and Wallachia. The sudden death of the Bishop Theophilus, supporter of the union made the Protestant to act immediately. They became aware of that the agreement between Paul Laszlo Baranyi and bishop Theophilus concerning the union would radically change the religious, social and political conditions in

---

2 GYÁRFÁS, Elemér: *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1926. 121-127. p.

3 Ungarische Akten Specialia. Fasc. 364. Transylvanica separata. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. 21-22. fol.

4 GYÁRFÁS Elemér: *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1926. 121-127. p.

Transylvania. They were looking for a reliable Romanian bishop who is willing to make a loyalty oath to the Protestant bishop. Over against with Tirca John priest, as the majority of the Romanian priests from Hunedoara county openly expressed their reliance to the Calvinists. Anghel Popa was the son of a Romanian priest from Bobalna (Bábolna). According to Miklós Bethlen's testimony that "*it is our young boy from the school in Fejérvár the winner, who is also receiving a Calvinist upbringing. The gold from his father, the biggest part of which went to the governor, made him bishop.*"⁵ The vacant bishop chair in Romanian was occupied by Athanasius Anghelcit. After his consecration as Bishop in Bucharest he returned to Alba Iulia (Gyulafehérvár), where he had been waited by the order in council which was edited in 14th of April 1698 regarding the union of the Romanians in for him in the union of Transylvania. He threatened those who acted against the union.

The political pressure and the promising discounts had their results. At the Synod congregated by Bishop Athanasius on 7th of October 1698 in Alba Iulia the religious union with the Roman Catholic Church was adopted. Ensured the Romanian character to their Church, the rights of electing their own bishop, their independence from every other Christian church and it was also assured their church organization and religious ceremonies. The document was signed by Bishop Athanasius and 38 deans and then sent as a petition to Vienna. The Romanian delegates who took at that time part of the union appeared at the diet on 23rd of November 1698 in Alba Iulia. There it was presented the resolution adopted and were also submitted at the Synod.⁶ The Protestant majority Transylvanian orders after a long deliberation decided to investigate the matters and the Romanian clergy and the people were asked about the matters concerning the union. The diet expressed its concern about the Union. At the diet held on 20th of January 1699 in Sighisoara (Segesvár) the issue of union was discussed narrowly, because had not arrived any answer from Vienna. The Protestant majority parliament was still of the opinion to postpone the case until the arrival of the King-Emperor's reply. After the parliament was closed on 16th of February 1699, arrived Leopold I's diploma about the union.⁷ According to Vienna's firm view the issue of the union had been already decided. On 14th of July 1699 the Transylvanian Gubernium set up other 14 arguments pointing to the church and social disadvantages caused by the union.⁸ The Romanians possible used the union as a possibility to release from tributes and slavery. The constitutional spirit of Transylvania was based on the three nations and four recognized religions. This spirit was maintained by the conservatism of the Protestants and on the other hand by the fear of the Catholic orders from the changing of national relations. On 26th of August 1699 Vienna firmly rejected the Gubernium's petition. It consolidated the allowances included in the Diploma from 14th of February 1699 and also warned the Gubernium in Transylvania to respect it and follow

5 BETHLEN Miklós: *Önéletírása*. Budapest, 1980. (Szerk. V. Windisch Éva) II. 202. p.

6 Ungarische Akten Specialia. Fasc. 364. Transylvanica separata. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. 21-22. fol.

7 Ungarische Akten Specialia. Fasc. 364. Transylvanica separata. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. I. Román Vallási Diploma Leopoldinum 1699. 02. 16. Wien. HHSTA.

8 George BARITIU: *Parti alese din Istoria Transilvaniei pre doue sute de ani din urma*. Sibiu. W. Krafft. 1889. 155. p. – Silviu DRAGOMIR: *Istoria Desrobirei Religioase*. Sibiu. 1920. Vol. I. 25. p.

it.⁹ After this warning the Gubernium made a very important decision. The Romanians had the freedom to join any recognized religion. It was ordered an investigation to find out which religion do they want to fuse with. The problems relating union rose an enormous among the Romanian Greek Orthodox churches. The first who opposed the union were the Greek Orthodox churches from Brasov. They were followed by the priests in Hatszeg who were supported by the Calvinist bishop and Reformed orders. The most famous anti-union protestant was nobleman Gábor Nagyszegi. He had converted to the Catholic Church came in the focus of the Romanian's attention. He drew attention to the dangers of union. Rabutin, the commander of the Habsburg army in Transylvania, was well aware of the relationship between Nagyszegi and the Protestant members of the gubernium, especially Chancellor Gábor Bethlen, who in secret supported his efforts.¹⁰ In order to reduce the favoritism with the Catholics, György Bánffy and Miklós Bethlen made the Ministerial in rebus Transilvanicis to accept the idea that the Orthodox priests should fuse with any of the recognized churches. After the fusion, they should get the status of the respective church ministry.¹¹ That's why gubernator György Bánffy and Chancellor Miklós Bethlen travelled to Wien in April 1698. The priests of the tolerated orthodox religion after the fusion win the status of the respective church ministry. In May 1699 the Gubernium took under his protection the Romanian reformed priests from Hatszeg, who were against the union. On 28th of November 1700 the Reformed Consistorium chaired by György Bánffy expended a protection.¹² The Protestant majority Transylvanian Gubernium and the parliament in Transilvania in September 1699 tried to adjust the issue of the union by enacting it. This intention didn't bring any important change. Neither the second religious diploma edited on 19th of March 1701 achieved further results regarding its efforts against union. According to the stringent regulations the Orthodox could only fuse with the Catholic Church, the Protestant churches could only provide protection for them.¹³ A good example was John Czirka an Orthodox priest, who was imprisoned because of his anti-union actions. In the autumn of 1700 he was taken by the Transylvanian Reformed Council (Consistorium) of the to the Romanian Church in Hateg (Hátszeg).¹⁴

In 1699, the Parliament legislated in order to prevent the progress of religious union, in which proclaimed that in each location only a limited number of Greek Catholic priests could be free of tributes. It was also mentioned that the bishop is obligated to establish schools in Hateg (Hátszeg) and Fagaras (Fogaras) to improve morality.¹⁵ The consolidation of the religious union of the Romanians depended on the Bishop Athanasius. The

9 BOD, Péter: *A románok uniáltatásáról való rövid história*, Biblioteca Centrala Universitatii din Cluj Napoca, (Bábes-Bolyai Tudományegyetem Központi Egyetemi Könyvtár Kolozsvár) Ms. F. a. 23-33. p. – GUDOR, Botond Kund: *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, Cluj – Napoca, 2008. 297. p.

10 Ana DUMITRAN – GUDOR Botond – Pr. Nicolae DANILA: *Román-magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben (A XVI. Század közepe- a XVIII. Század első évtizedei között)*, Gyulafehérvár, 2000. 279-281. p.

11 Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. 3/1700.

12 Főkonzisztórium Levéltár az Erdélyi Református Gyűjtőlevéltárában, Kolozsvárott. 4/1700, 7/1700. – SÍPOS Gábor: *Román református eklézsiák oltalomlevele 1700-ból.* = Europa. Balcanica-Danubiana-Carpathiaca. Annales 2/B Bp. 1995. 356-359. p.

13 SIPOS, Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása. 1668-1713-(1736)*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 230.) Kolozsvár, 2000. 37. p.

14 Bethlen Miklós *Önéletirása*, 882. p.

15 CSEREI Mihály: *Históriája*. Pest 1807. 286. p.

most important task was to determine the Bishop's person and its church status: his legal recognition by the pope and his confirmation/ ratification by King Leopold I.(1640-1705).

For the second time was ordered by the Transylvanian Diet to examine the bishop's and the Romanian clergy's standpoint about the union. At the synod held on 5th September 1700 the Transylvanian Romanians had to decide that they accept or not the union with the Catholic Church or rather they fuse with the reformed church, or they remain in the Greek Orthodox Church. At the synod it was finally declared the union with the Catholic Church.¹⁶ The document was signed by 54 deans and 1563 priests. Athanasius was consecrated as catholic bishop on 5th of February 1701 at St. Anne's Catholic Church in Vienna, after he made the loyalty oath and creed.¹⁷ In spite of this Leopold I edited the second diploma on 19th March 1701, in which Athanasius was confirmed as bishop and the approval of Rome.¹⁸ The first chapter of the Diploma contained that the Greeks are equal with those of the Latin rite. In the second Chapter their priest are released from personal services. The third section declares that they are considered no longer a tolerated nation, but placed under the protection of the laws as equal citizens. The fourth Chapter disposed the removal of the Reformed catechism (Heidelberg Catechism) and of the customs influenced by Calvinism. The fifth Chapter was the most important. It subordinates the bishop of the Greek United Church to the archbishop of Esztergom. The 12th chapter restrained the rights of electing the bishop (which was declared by the parliament in 1579) in the sense that the clergy could only appoint three suitable individuals to this dignity, but the final nomination was made by the emperor.¹⁹ A few months later on 25th of October 1701 was inaugurated in Alba Iulia as Bishop. The religious union based on the two diplomas edited by Leopold I ensured for the Romanian priests in Transylvanian equal rights with the Catholic clergy. The bishop was pontificated and the church was taken out of being tolerated. The students who wished to study got the possibility for further education at the Catholic universities. As regarding the denominational distribution of leading posts (Gubernium, municipalities) in the mentioned period could be perceived a slow rise of the Catholics.

In Transylvanian nobleman István Apor had a very substantial political career. From 1693 he was a councilor of the Gubernium, three years later treasurer, and in 1703 he became suprem commander in Transylvania. The rise of the Catholics in the political life grew stronger and stronger. This process could be detected in the changing of the chairman of the orders and royal estate. Laszlo Szekely had got his charge at the time of Prince Mihály Apafi. the 2nd After his death (1692), the Protestant Elek Bethlen took over this post. The Protestant Samuel Keresztesi was nominated by the diet to fill the vacant post. The prince did not confirm him in this post, so after long debates the Catholic Stephen Haller

---

16 Ioan Micu MOLDOVEANU: *Acte sinodale ale baserecei romane de Alb'a Iulia si Fagarasiu*. Vol. 11. Blasiu, 1872. 86. p.

17 Hevenesi Gyűjtemény kézirat, A 6825/III. jelzet. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Egyetemi Könyvtár, Budapest.

18 Ungarische Akten Specialia.Fasc. 364. Transylvanica separata. Konv. A. Privilegien und Angelegenheiten der griechisch-katolischen Kirche der Rumanen in Siebenbürgen (1659) 1689-1754. I. Lipót rendelete a román unió ügyében az Erdélyi Guberniumhoz. (latin másolat). Kiadva: Joseph FIEDLER : *Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter Kaiser Leopold I*. In: *Sitzungsberichte der philosph.-hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften XXVII* (1858) 381. p. HHSTA.

19 GYÁRFÁS Elemér: *Bethlen Miklós kancellár*. Dicsőszentmárton, 1924. 133. p.

was elected in 1699. In 1691 among the four public dignities in Transylvanian reformed and only the treasurer was Catholic, but in 1703 the Chancellor and the gubernátor were reformed, the general and president of the orders were Catholics. This was compensated by Miklós Bethlen and György Bánffy's public authorities. Their political and religious influence in Transylvania was significantly greater than Istvan Apor and Istvan Haller's. Thanks to Miklós Bethlen's tireless work the Gubernium and the Diet remained in majority reformed.

END

In the first period of the Habsburg domination in Transylvanian (1685-1703) the eminent representatives of the protestant churches were able to maintain the important political and administrative positions in spite of that the Catholics became stronger and stronger. In these positions they could effectively work and be on the lookout on maintaining the protestant traditions in Transylvania in the 17th century. The synod held on the 5th of September 1700 represented a turning point concerning the religious and political future of the Romanians in Transylvania. Their crucial decision was: do they accept the union with the Catholic Church or rather they fuse with the Reformed Church, or they remain in the Greek Orthodox Church. At the synod finally it was declared their union with the Catholic Church. The Romanian priests were granted equal rights with the Catholic priests. Their bishop was pontificated and got the rank and rights of nobility and their church was taken out among tolerated religions. The students who wished to study had the opportunities for further education at different Western European and Hungarian Catholic universities. The Romanian nation in Transylvania due to the religious union from a tolerated political - and legal status joined the nations which formed the state in the 18th century.

ALBERT ANDRÁS

A ROMÁN NEMZETI KISEBBSÉG VALLÁSJOGI KÉRDÉSEI A 17 SZÁZADVÉGI ERDÉLYBEN
(1697–1704)

A 17. századvégi Erdélyben a Habsburg politika elérkezett látta az időt, hogy a hagyományos erdélyi protestáns politikai és vallási jogi viszonyokat javára fordítsa. A Habsburg hatalom katolikus egyház támogatásával és annak térnyerésével kívánta megerősíteni erdélyi hatalmát.

Az erdélyi rekatolizációs politikának volt egy másik iránya, a román vallási unió. Ez külön is érintette az erdélyi protestánsokat. A Habsburg udvar erdélyi hatalmának növelése érdekében a katolikus egyház terjedését támogatta. Ennek egyik járható útja az ortodox román egyházzal való unió volt.

A bécsi diplomácia korán felismerte, hogy az Erdélyben létrejött három nemzet és négy vallás közötti szoros együttműködés megbontásával megnyílhat az út a Habsburg uralom zökkenőmentes beilleszkedése. A három nemzet közül az impériumváltás után a szászok figyelme egyre inkább a Habsburg udvar felé irányult. A katolikus Habsburgok a négy bevett vallás közül pedig a katolikus egyház felkarolását tűzték ki célul.

A Habsburg Udvar politikai szándékának véghezvitelét két tényező akadályozta. A szászok és a katolikusok mind számarányában mind politikai súlyában elmaradtak a még mindig politikai túlsúllyal rendelkező protestáns rendekkel szemben. A másik fontos tényező a *Diploma Leopoldinum*-ban (1691) lefektetett rendelkezés volt: a három nemzet és a négy bevett vallás között az önálló fejedelemség idején fennállott viszonyok változatlan betartása. A három nemzet és a négy vallás számarányának megbontását a *Diploma Leopoldinum* megsértése

nélkül kivitelezhetetlen volt. Egyedüli törvényes és járható út a nem bevett, hanem a megtört de számbelileg többségben élő – görögkeleti (ortodox) vallású román nép jogi helyzetének megváltoztatása volt.

Az erdélyi románok vallási uniójának megszilárdulása Athanasius püspök személyétől függött. Legfontosabb feladat a püspök személyének, egyházi jogi státuszának megállapítása volt: a pápa általi egyházi elismerése és I. Lipót császár-király általi megerősítése. Az erdélyi országgyűlés másodszor rendelte el a vizsgálatot a püspök és a román papságnak az unióval kapcsolatos állásfoglalása ügyében. Az 1700. szeptember 5-én tartott zsinaton döntöttek arról, hogy az erdélyi románok elfogadják-e katolikus egyházzal kötött uniót vagy inkább a református egyházzal kötnek uniót, esetleg megmaradnak a görögkeleti egyházban. A zsinaton véglegesen kimondták a katolikus egyházzal való uniót. A zsinaton kiállított dokumentumot 54 esperes és 1563 lelkész írta alá. Athanasium Bécseben 1701. február 5-én a Szent Anna templomban katolikus püspökké szentelték, miután letette a hűségesküt és hitvallást. Ennek ellenében I. Lipót kiadta 1701. március 19-én a második diplomát, amelyben megerősítette Athanasium püspöki székében és Róma jóváhagyását. Néhány hónappal később 1701. június 25-én Gyulafehérváron beiktatták püspöki székébe.

I. Lipót által kiadott két diploma alapján megkötött vallási unió biztosította az erdélyi román papok részére a katolikus papokkal egyenlő jogokat. A püspököknek főpapi tekintélyt adott s egyházukat kiemelte a megtört vallások sorából. A tanulni vágyó diákok előtt megnyílt a továbbtanulás lehetősége a Nyugat-Európai és Magyarországi katolikus egyetemeken. Az erdélyi román nemzet a vallási unió által egy megtört politikai – és jogi státusból az államalkotói nemzetek sorába lépett.

KÁPOLNAI KÁZMÉR

JOZEF VIKTORIN (1822–1874)

Katolikus pap, irodalomszervező, kiadó, közíró, mecénás
a magyarországi idegenforgalom és műemlékvédelem elindítója illetve kezdeményezője

A szlovákiai Nagyszombat (Trnava) városától néhány kilométerre keletre, a Vág völgyében fekszik Zavar község. Az okiratok már a 13. században többször is említik a települést és annak egyházát, plébániáját.

Ebben a faluban látta meg a napvilágot 1822 március 12-én Jozef Karol Viktorin, a 19. századi művelődés egyik kiemelkedő személyisége. Apja napszámosként dolgozott. A kis Jozef négy éves volt, amikor a család átköltözött Alsócsöpönybe (Dolný Čepoň), később Felsőcsöpönybe (Horný Čepoň), ahol apja kis földet bérelt és önállóan gazdálkodott. Az 1831-es nagy kolera járvány idején apját elvesztette kilenc éves korában. Iskoláit Nagyszombatban végezte a népiskolától a gimnáziumon át a teológiáig. 1847 januárjában itt szentelték pappá. 1852-ig három községben – Szenice (Senica), Nádas (Trstín) és Szakolca (Skalica) – volt káplán, közben 1848 májusától decemberig Pozsonyban börtönben is ült. A forradalom után írt cikkeiben kifejtett nézetei miatt – mivel azok nem egyeztek az akkori Monarchia belügyi politikájával – a lakásán rendőrségi házkutatást tartottak. Végül Pozsonyban katonai bíróság elé került és kezdeményezték szlovák környezetből az áthelyezését. Így került 1852-ben Óbudára, majd 1855-ben a budai Szent Anna templomba káplánnak. 1866-ban kinevezték visegrádi plébánosnak, ahol 1874-ig, élete végéig tevékenykedett.

A közösségért tett sokoldalú munkássága, túlhajszoltsága, a szlovákság érdekében a magyar hivatalokkal, kormányzattal folytatott megbeszélések, tárgyalások eredménytelensége, kudarcra, a már meglévő szlovák kulturális intézmények ellen egyre sűrűbben beindult sajtótámadások nagy valószínűséggel annyira felőrölték idegeit, hogy 1874 július 18-án az irgalmas rend budai kórházába szállították, ahol két nappal később, július 20-án, önkéntesével vetett véget életének. A visegrádi temetőkápolna közvetlen szomszédságában helyezték örök nyugalomra.

Már tanulmányai során tartós barátságot kötött a vele egy évben született Ján Palárikkal, majd később közelebbi kapcsolatban került A. Radlinskýval, L. Štúrral, J. M. Hurbannal és másokkal. 1845-től vagyis még teológusként kezdett cikkeket írni és ezeket a Štúr által szerkesztett „Slovenské národné noviny” (Szlovák Nemzeti Újság)-ban és Orol tatranský (Tátrai Sas)-ban jelentette meg. A forradalom után a Daniel Lichard szerkesztésében Bécsben megjelenő „Slovenské noviny” (Szlovák Újság), a „Videňský denník”, (Bécsi Napilap), a „Pražské noviny” (Prágai Újság) és a Havlíček szerkesztette

„Slovan” (Szláv)közölte írásait. (A felsorolt újságok közül az Orol tatransky kultúrális-irodalmi, míg a többi politikai lap volt).

1858 és 1868 közötti években a szlovák szellemi és politikai élet központja Pest-Buda volt. Ebben az időszakban a szlovák értelmiség meghatározó személyiségeinek egyrésze Pesten és Budán élt és hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodott.

1852–1866 között Viktorin is Budán lakott és mint könyvkiadó a szlovák kultúrtörténetben különösen nagy érdemeket szerzett. Barátjával, Ján Palárikkal egyesíteni akarták a szlovák értelmiséget. Saját költségükön bele fogtak publicisztikai, kulturális és szellemi vállalkozásaik megvalósításába.

1858-ban közösen kiadták a *Concordia* (Összetartás) című évkönyvet, mely egyben az új irodalmi szlovák nyelv győzelmét is jelentette. Bár a *Concordiában* a szlovák mellett cseh nyelven is jelentek meg írások, hasábjain a legjelentősebb szlovák szerzők művei láttak napvilágot. (J. M. Hurban irodalomkritikus és történész, Jankó Král’ költő, Ján Kalinčiak prózaíró, Pavol Dobšínský népdal- és mesegyűjtő és mások, akiket mind sikerült maguk köré gyűjteni.)

1860–1864-ig Budán szerkesztette és adta ki a *Lipa* (Hárs) néven ismert népies, szórakoztató almanach három kötetét (1860, 1862, 1864), melyekben a szlovák irodalom klasszikus műveit tette közzé: Ján Palárik drámai munkáit: (*Incognito*, *Drotár* (Drótós), *Zmierenie alebo dobrodružie stvo pri ob inkoch* (Kibékülés avagy kaland az aratóünnepeken)); Ján Kalinčiak *Reštaurácia* (Tisztújítás), Ján Botto *Smrt Jánošíkova* (Jánosik halála) művét, J. Záborský történelmi drámáit és másokat. Itt jelentette meg saját fordításait is. A világirodalomból fordított művekkel tágitani kívánta az olvasók irodalmi látókörét és bővíteni világirodalmi ismereteit.

Az évkönyvön és almanachokon kívül megjelentette Andrej Sládkovič és Ján Hollý költői, továbbá Jónás Záborský egyéb drámai műveit is. (1861, 1863, 1865)

Rendkívül aktív kiadói tevékenysége mellett önálló irodalmi munkásságot is kifejtett, ennek egyrésze írói álnév alatt jelent meg. 1858-ban a *Concordiában* Tares, 1864-ben a *Lipa* 3. kötetében Jozef Antonovič, 1864-ben a Pešťbudinské vedomostiban Június néven is jelentek meg írásai. Közírói tudósításain kívül a szlovák írók életrajzára, útleírásokra, várak ismertetésére, leírására és nyelvészeti munkákra összpontosította tevékenységét. Saját munkáit is megjelentette a *Concordia* és a *Lipa* évkönyvekben: J. Hollý és Ján Kalinčiak életrajzát 1858-ban; *Hrad Buchlov* (Buchlov vára), *Výlet do Mehádie a do Bielostrady* (Kirándulás Mehádiába és Belgrádba) vár, – és útleírását 1860-ban; *Výlet na more Jaderské* (Kirándulás az Adriai tengeren) útleírását 1864-ben.

Az 1860-ban német nyelven megjelent iskolai oktatásra és magántanulásra szolgáló műve, a szlovák nyelvtan rendszerbe foglalása (*Grammatik der slowakischen Sprache. Zum Schul – und Selbstunterrichte....*) is az ő alkotása. Ennek népszerűségét az is igazolta, hogy több kiadást (1860, 1862, 1865, 1878) is megélt. E munkájában már az új szlovák nyelvi szabályok érvényesülnek, vagyis ezzel nagymértékben hozzájárult az irodalmi nyelv meggyökerezéséhez. Az 1850-es évek végére ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvi „csehszlovákizmusnak” nincs jövője, mert a szlovákság véglegesen és visszafordíthatatlanul a nyelvi önállóság útjára lépett.!

Önálló irodalmi munkásságát valójában 1864-ben befejezte. A *Pešťbudinské vedomosti* (Pest-budai Tudósító)-ban 1864-ben megjelent egyik cikkében bírálta a szlovák értelmiség konzervativizmusát és szlovák irodalom helyzetét. Cikkére J. M. Hurban úgy reagált és azzal vádolta meg, hogy ő a materializmus terjesztője. Ezt követően szintén

1864-ben a *Lipában* megjelent *Myšlienky inojazyčných mužov vytečných* (Neves nem szlovák férfiak gondolatai) című munkája nyomán a Hurbannal folytatott eszmei vita annyira kiéleződött, hogy nyilvános irodalmi tevékenységét befejezte és visszavonult. Ezt követően főleg csak Kempis Tamás munkájának szlovákra fordítására szentelte idejét, mely végül 1867-ben jelent meg. (*Tomaša Kempenského Štvoro kníh o nasledováni Krista* – Kempis Tamás Négy könyve Krisztus követéséről.)

1866-ban, 44 évesen nevezték ki visegrádi plébánosnak. Ez számára új kihívást jelentett. Új állomáshelyén először természetesen a helyi viszonyok felől tájékozódott és hamarosan arra az elhatározásra jutott, hogy a nagyon elhanyagolt állapotban lévő várromokat meg kellene menteni az enyészettől. Ottléte első két évében azonban még semmilyen érdemleges dolgot nem tudott tenni. Csak 1868-ban jutott el addig, hogy intenzíven tudjon ezzel az üggyel is foglalkozni. Legfontosabbnak azt tartotta, hogy a várhoz egy rendes utat építsenek.

E szándékát a község elég közönyös lakossága végül is támogatta és sikerült őket a társadalmi munkára is rábírni. Ennek eredményeként – nagyjából saját költségén, kisebb részben köz- adakozásból – a falu közepétől a Kálvárián át egy kényelmes utat csináltatott a felső vár- romokig. Az út építése a maga nemében páratlan akció volt az egész országban. A Buda környéki hegyeket és a Soproni hegyvidéket is megelőzve, itt épült meg a történelmi Magyarország első sétánya, mely a turisztikát szolgálta. Viktorin azonban tudta, hogy a romok megközelítésének megkönnyítése önmagában még nem elegendő a Visegrád iránti érdeklődés szélesebb körű megindításához. Ezért felelevenítette a Zách Klára – legendát. Emléket akar állítani a fellegrvár tövében az ártatlanul elpusztított hajadonnak. Még ugyanabban az évben egy nagy, kilenc lábnyi (274.32 cm) magas emlékkeresztet készíttetett, ezt az egyik oldalán bearanyoztatott, felirattal látta el és Zách Klára emlékére a várromok alatt egy kiálló sziklacsúcsra állíttatott fel. Tudta, hogy a legendán keresztül a romantikus emberek táborának figyelmét is fel tudja hívni Visegrádra. Elsődleges szándéka és célja ugyanis az volt, hogy az ország, de különösen a fővárosi lakosság figyelmét Visegrádra irányítsa. Azt akarta elérni, hogy Visegrád az általános érdeklődés központjába kerüljön és ezen keresztül történelmi emlékeinek a pusztulástól való megmentése országos ügyvé váljék. Ahhoz, hogy ezt elérhesse, egy nagyobb ünnepség megrendezésére volt szükség. Ezt abban az évben az őszi rossz idő miatt már nem tudták megtartani, így a következő évre 1869 szeptember 14-re halasztották. A kitűzött ünnepséget a szeles idő miatt végül szeptember 19-re tették át. Hatalmas áradat indult meg főleg Pest-Budáról. A jól meghirdetett Zách Klára emlékünnepekre az emberek főleg hajóval és részben vonattal érkeztek Visegrádra. (Meg kell jegyeznünk, hogy az 1868–69-es években alakult magyar hajótársaságok ekkor kapcsolták be Visegrádot önálló hajóállomással a személyhajózásba, és az új hajók első útjaikat is Visegrádig próbáusztatták.) Hozzávetőleg 1000 kiránduló érkezett, hogy az ünnepségen részt vegyen, tanúja legyen az első turista sétány megnyitásának és az emlékkereszt felavatásának. A rendezvény nagy sikert aratott, a korabeli híradások terjedelmes tudósításokban számoltak be az eseményről és méltatták a történeteket.

Viktorin a sikeres ünnepséget csak a munka elindításának tekintette. Szándékának megfelelően a rendezvény kettős eredménnyel járt: megindult a turistaforgalom és az ország figyelme Visegrádra irányult. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy az idegenforgalom hazai történéseinek véleménye szerint Visegrád, sőt az ország idegenforgalmának induló dátuma e rendezvény napja, azaz 1869 szeptember 19.

A felleljáró turistaút megépítése után azon fáradozott, hogy az idegenforgalom érdeklődésének homlokterében lévő műemlékeket megóvja a pusztulástól. Hozzájárult tulajdonképpen céljainak megvalósításához. Amint ő maga írta: „S ezek nem valának egyebek, mint a várromok megóvása és részben megújítása”. Céljai eléréséhez a kormány támogatását akarta megnyerni. Ekkor báró Eötvös József volt a vallás és közoktatásügyi miniszter, akinek gondolkodásmódja, szemlélete közel állt hozzá. Eötvös 1854-ben írt szlovák témájú elbeszélését *Egy tót leány az Alföldön* (Slovenské dievča na Dolnej zemi) Viktorin 1864-ben szlovákra le is fordította és az általa szerkesztett *Lipa* almanach III. évfolyamban 1864-ben meg is jelentette. Ez a tény vélhetően már akkor személyes kapcsolatot teremthetett az író és a fordító között, aminek meg is lett az eredménye. Kihallgatáson jelent meg báró Eötvös József miniszternél – aki egyben az MTA elnöke is volt akkor – és az ő közbenjárását kérte.

A miniszter nagy figyelemmel hallgatta meg, jegyzeteket készített és ígéretet tett a szükséges intézkedések megtételére. Viktorin elégedett volt a kihallgatás eredményével, de hazaérkezése után eszébe jutott a latin közmondás: „Verba volant, scripta manent” (A szó elszáll az írás megmarad). A személyes találkozás után, hogy fáradozása ne menjen feledésbe, a kihallgatáson elmondottakat 1870 március 20-án emlékiratban rögzítette és eljuttatta a miniszterhez. Mivel az ügyben nem történt olyan érdemleges lényegi intézkedés, mint amit a tárgy fontossága megkívánt volna, ezért Viktorin 1870 július 15-én újabb emlékiratot juttatott el a miniszterhez. Az előzőhöz képest sokkal részletesebben, bővebben, mintegy háromszor nagyobb terjedelemben fejtette ki érveit. Közben sikerült több régész, történész, és építész kortársát – Ipolyi Arnoldot, Römer Flórist, Henszlmann Imrét, stb. – megnyernie, hogy szaktekintélyük súlyával támogassák az ügyet. Sőt megnyert olyan személyiséget is, mint Türr István, aki a „Baranya” nevű gőzhajó próbaútján 100 arany forintot adományozott a visegrádi elképzelésekre. Ezen kívül még azt is el tudta érni, hogy Visegrád ügye ne a Pénzügyminisztériumhoz, hanem a Kultuszminisztériumhoz kerüljön. (Visegrádnak ugyanis, mivel koronauradalom volt, jog szerint a Pénzügyminisztérium volt a földesura). Így a visegrádi romok megóvásának, esetleges megújításának gazdája a Kultuszminisztérium lett, s ezzel az egész most már országos ügynek tekintették.

Viktorin kulturális értékeket megmentő tevékenysége még életében meghozta a várt eredményeket. 1870-ben régészeti bizottság szállt ki Visegrádra a megóvandó romok felmérésére. 1871 május 20-án pedig Arany János, mint a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára hivatalosan bejelentette, hogy a magyar állam költségvetési pénzből megindítja az országos jelentőségű visegrádi romok megóvását. Ezzel a lépéssel az országban először Visegrádon indult meg a hivatalos műemlékvédelem. A pusztuló műemlékek megmentési akcióját tehát Viktorin példamutató lelkesedése, a kulturális értékek megóvása iránti kötelesség – és felelősségérzete indította meg Magyarországon.

Visegrád múltjáról és akkori jelenéről írt monográfiája 1872-ben magyar és német nyelven is megjelent. (*Visegrád hajdan és most – Visegrád einst und jetzt*). Ez volt írói munkásságának utolsó gyümölcse, mely még életében kiadásra került. Könyvében a történeti részek mellett leírja az útpítés történetét is, a Függelékben pedig megtalálható Arany János „Zách Klára” balladája, a Türr Istvánhoz intézett levél és báró Eötvös József kultuszminiszterhez intézett két beadvány (Emlékirat). A Visegrád történetét bemutató fejezet a *Concordiában* már 1858-ban megjelent. (Tehát eredetileg nem a könyv számára íródott, vagyis Visegrádról írta első és utolsó munkáját.) Arany János Zách Klára balladájának közlését pedig gesztus-

nak tekinthetjük. Viktorin ugyanis 1865-ben már kiadott egy Zách Kláráról írt költeményt, melynek szerzője Jonáš Záborský. Könyvében azonban nem Záborskýt jelentette meg újra, hanem Arany Jánost, mert ebben az időben Arany János az Akadémia főtákará, aki az előző évben 1871 május 20-án már bejelentette a visegrádi vár megóvását!

Sokoldalú munkásságának ismertetését a szlovákság, a szlovák nemzet érdekében kifejtett tevékenységével és a többi szláv néppel való kapcsolataival folytatjuk:

Jozef Viktorin nemzeti öntudatra ébredése már tanulmányai idején is érezhetően megnyilvánult. Ahogy önvallomásaiból is kiderül, soha nem szégyellte, hogy egy kisebbségben lévő nemzethez tartozott. Sok szlovák arisztokrata és értelmiségi, kiváltságaikat megtartva magyarrá váltak, de Viktorin hű maradt a szlovák nemzeti ideológiához, melynek szóvivője és védelmezője volt.

A szlovák nemzeti mozgalom egyesülési törekvéseit támogatta. Katolikus pap volt, aki minden vallási széthúzást legyőzött és együttműködött az evangélikusokkal, pl. J. M. Hurbannal, A. Sládkovičsal és másokkal, annak érdekében, hogy a szlovákságnak kidolgozzanak egy közös politikai programot.

A politikai életben L. Štúr és nemzedékének demokratikus vonalát követte. Később a mozgalom kettévált. A túrócszentmártoni (Turčianský Svätý Martin), „Régi iskola” követőivel szemben ő a pest-budai „Új iskolát” képviselte és annak vezetője is volt olyanok társaságában, mint Ján Nepomuk Bobula, Ján Palárik, J. Malý-Dusarov stb. Többek között, amíg a Régi iskola nem bízott a magyar politikusokban, addig az Új iskola hitt a magyar politikusokkal folytatott párbeszéd eredményességében. Ezért nevet is változtattak, 1872-től Kiegyezés Szlovák Pártja néven politizáltak. Fokozatosan be kellett azonban látniuk, hogy a magyar politikusokkal nem tudnak eredményeket elérni. Sőt azt kellett tapasztalniuk, hogy a már meglévő szlovák intézmények (a három szlovák gimnázium, Matica Slovenska) ellen is egyre erősödő sajtó és egyéb támadásokat indítanak. (A párton belül nézeteltérések alakultak ki, melyek 1875-ben a Párt megszűnéséhez vezettek. 1874–1875-ben a kormány mind a három szlovák gimnáziumot és a Matica Slovenskát is megszüntette).

Viktorin a származását tekintve – édesapja morvaországi, édesanyja csehországi volt – könnyen a csehekhez húzhatott volna, ez azonban nem következett be. Igaz, hogy – kezdetben és egy bizonyos időszakban – támogatta a csehszlovák nyelvi és irodalmi egységet. Ez azonban azért volt így, mert akkor más választási lehetőség még nem létezett. Később a szlovák irodalmi nyelv első védelmezői között volt. Az, hogy az 1850-es évek végén, a 60-as évek körül az új szlovák irodalmi nyelv győzedelmeskedett, az elsősorban Jozef Viktorin érdeme volt.

Kezdeményezője és szervezője különböző nemzeti jellegű rendezvényeknek. Így az ő érdeme, hogy Ján Holly-nak, halála után öt évvel 1854-ben Jókón (Dobra Voda) – ahol 1843-tól 1849-ig a költő utolsó éveiben élt – emlékművet emeltek.

Ugyanakkor a szlovák irodalomnak és egyéb nemzeti intézményeknek erkölcsi és anyagi támogatója, pártfogója volt.

Az 1857-ben összeült „Szent Adalbert Egyházirodalmi Egyesület” („Spolok Svätého Vojtecha”) ideiglenes tanácsának is tagja volt. (A „SSV” alapszabályzatát a magyarországi katolikus egyház legfelső vezetése csak 1870-ben hagyta jóvá).

Kitartóan szorgalmazta a „Matica Slovenská”, a szlovák össznemzeti kulturális intézmény, létrejöttét, mely végül 1863 augusztus 4-én alakult meg Túrócszentmártonban. Mecénásként támogatta a M.S –t.

Jozef Viktorin nemcsak népét, hanem a többi szláv népet is szerette. Ezért külön meg kell említenünk a többi szláv népekkel való kapcsolatát:

Folyamatosan kereste a szlávokkal a kölcsönös kapcsolat ápolásának lehetőségét. Számos szláv nemzet neves alakjaival volt személyes és levelezői kapcsolatban.

A szláv összetartozás szellemében tevékenykedett és ez sokak érdeklődését felkeltette, de különösen a szláv irodalmi munkák nyilatkoztak róla elismerően. A többi szláv nép iránt érzett szeretete nemcsak formális, protokolláris volt, amit végrendelete is megerősíti.

A szláv irodalmi művek közül a délszláv és az orosz szerzők műveit részesíti előnyben, azok iránt mutatott nagyobb érdeklődést. Kapcsolatban volt és együttműködött orosz tudósokkal. Mint történészt szintén számon tartották, mert kiváló ismerője volt a szláv és a magyar történelemnek. Kijevben az egyetem szláv történettudományi tanszékének magántanára is volt.

Munkásságáért egy nagy elismerést kapott a szláv világtól, amikor 1863-ban a Harkovi egyetem tiszteletbeli tagjává választották és az orosz Szent Anna rend II. rendfokozatával is kitüntették.

Végrendeletében (melynek kelte 1874 január 22, és 42 pontból állt) elsősorban a hazai szlovák intézményekre koncentrált. A túrócszentmártoni Matica Slovenskának adományozta könyvtárát, az általa kiadott és a még nem értékesített könyveket, azonkívül Dunajsky szobrásznak róla mintázott szobrát. A Maticára ruházta a *Grammatik*..., Kempis T. és a Visegrádi monográfia kinyomtatásának jogát, valamint 100 Ft-ot. A nagyszombati Szent Adalbert Egyesületre illetve a znióváráljai (Kláštór pod Znievom) szlovák katolikus gimnáziumra szintén 100–100 Ft-ot hagyott.

A fentiekén kívül 2000 Ft-ot hagyott egy prágai alapítvány létesítésére, amelynek szlovák és cseh nyelvű szépirodalmi, nyelvészeti és történeti munkák kiadását írta elő. (Az alapítvány kezelését a prágai cseh Maticára bízta). Eredetileg további 100–100 Ft-ot hagyott még a prágai Umelecká Beseda művészeti, a prágai Matica Česká, a zágrábi Matica Illirská, a zadari/zárai Matica Dalmatinská, az újvidéki/novi sadi Matica Srpska, a ljubljana/laibachi Matica Slovenská a lvovi /lembergi Matica Ruská irodalmi társaságokra is. Halála előtt egy hónappal 1874 június 21-én végrendeletének bizonyos pontjait azonban módosította és a prágai alapítvány céljára hagyott összeget 1000 Ft-ra csökkentette és leírta, hogy a határon túli társaságoknak juttatott összeg, a 7×100Ft azaz összesen 700 Ft maradjon ki a végrendeletből.

Írói, irodalmi tevékenységét elismerte a Kisfaludy Társaság, melynek szintén tagja volt. Végrendeletében a pesti Kisfaludy Társaságra és a pesti Magyar Írók Egyletére is 100–100 Ft-ot hagyott.

Végrendeletében a Visegrádiakról sem feledkezett meg. Hét különféle alapítvány részére 100–100 Ft-ot, a Kálvária hegyi kápolna, a kempeni kereszt és a Zách Klára kereszt állapotának javítására, megővására, megőrzésére szintén 100–100 Ft-ot hagyott és végül meghagyta, hogy temetése után a visegrádi szegényeknek 10 Ft-ot osszanak szét.

Befejezésül Viktorin személyiségéről, munkásságáról ismert, neves személyek szavaiból, írásaiból, értékeléseiből, szeretnénk idézni:

Többen azt tartották róla, hogy aprólékossága, precízisége és kínos lelkiismeretessége volt a fő erénye.

František Vit'azoslav Sasinek (1830–1914) kapucinus szerzetes, történész: Jozef Viktorin okos, értelmes ember volt, szerény körülmények között élt, de ha szükségét érezte nemeslelkűen adakozó volt. (Sasinek itt természetesen a mecénás Viktorint jellemezte.)

Jaroslav Vlček (1860–1930) irodalomtörténész: Jozef Viktorin mint író nem volt túlzottan termékeny, de mint kiadó – lelkiismeretessége és áldozatkészsége miatt – saját korában első helyen állt. Almanachjainak irodalmi minőségéről pedig úgy vélekedett: *Lipa* évkönyveivel a szlovák költészetben és prózában új életet, friss szelet hozott.

Jozef Škultéty (1853–1948) irodalomtörténész, nyelvész Viktorin kiadói tevékenységével kapcsolatban azt írta: a szlovák irodalom és kultúra történetében J. Viktorinra úgy fognak emlékezni, mint arra az emberre, aki már akkor tudott jó könyveket publikálni amikor más kiadók szinte nem is léteztek.

Mikuláš Gašparík (1916–2003) a pozsonyi egyetem tanára, aki a *Concordia* és *Lipa* kiadásának 100 éves és Viktorin halálának 90 éves évfordulójára is írt tanulmányokat: Viktorin almanachjai a szlovák írókról megjelent publikációi és levelezése tulajdonképpen az 1850 és 1870 közötti évek szlovák irodalomtörténetét képezik.

Az értékelések után személyéről még azt is el kell mondani, hogy az 1850 és 1870 közötti időszakot magába foglaló 20 évben a szlovák kulturális életben nem volt olyan fontos esemény, amelyet Viktorin nélkül rendeztek volna. Áldozatos tevékenységével azonban nem csak a szlovák nemzeti kultúra, hanem a magyarországi turisztika és műemlékvédelem történetébe is örökre beírta nevét.

Végezetül még a Viktorinnak állított emlékekről kívánunk szólni: Lelkes és áldozatos munkásságának tiszteletére Viktorinnak eddig sajnos csak három településen állítottak emléket: Magyarországon Visegrádon, Szlovákiában pedig Szenicén (Senica) és Zavarban. Visegrádon az általa épített utat ma Viktorin-sétánynak nevezik, ezen az úton van felállítva egy neve említése nélküli emléktábla. Az 1869-ben Zách Klára emlékeztére Viktorin által felállított, de időközben ledőlt vaskereszt helyén 1969-ben, a sétány megnyitásának 100 esztendő évfordulóján a nagy kezdeményező érdemeinek megörökítésére egy „V” betűt ábrázoló emlékművet állítottak. 2005-ben a Zách Klára emlékkeresztet ismét felállították, miután a régi-új emléket újra alkották, és azt az ünnepélyes avatáson felszentelték. Szenicén Viktorin 1847 februárjától októberig élt. Ottartózkodásának szintén 100 esztendő évfordulóján, 1847-ben emlékét a templom keleti homlokzatán táblával örökítették meg. Zavarban születésének 170. évfordulóján, 1992-ben szülőházán avattak emléktáblát.

A tragikus körülmények között korán, élete teljében eltávozott férfiról a szlovák nemzetébresztőről, a szlovák nemzeti kultúra fontos személyiségéről, az íróról, a kiadóról, a mecénásról, a magyarországi turisztika és műemlékvédelem elindítójáról születésének 190. évfordulója alkalmából emlékeztünk meg ezzel az írással.

A 20. században és századunk eddigi éveiben sem jutott el a két nép minden területen a békés egymásmellett élés olyan szintjére, mely kölcsönösen elfogadható és viszonylag ideális lenne. Ez arra ad ösztönzést, hogy a korábbinál nagyobb figyelemmel kutassuk azokat a személyeket és intézményeket, akik, illetve amelyek az államok közötti vitákat nem kielezik, hanem inkább mérséklik, és tevékenységükkel igyekeznek elősegíteni a népek közötti békés együttélést a katolikus pap, Viktorin példamutató, de tragikus véget ért életéhez hasonlóan.

A szlovák történelem lexikona. Bratislava. SPN 2003, pp. 430

BALASSA Gyula: *Ünnepi beszéd Visegrád és a Dunakanyar idegenforgalmi látogatásának 100 éves évfordulója alkalmából.* In: Dunakanyar Tájékoztató 1969. 3.szám. 18–22 oldal

CSEKE László: *Visegrád 100 éves idegenforgalmi jubileuma alkalmából Viktorin József úttörő tevékenységének ismertetése.* In: Dunakanyar Tájékoztató 1969. 3. szám. 5–17. oldal

GRÓH Gáspár: *József-Viktorin-József és Visegrád.* In: Határ. Ok nélkül. Budapest 2006. 335–343 oldal

HNILICA, Ján: *Jozef Viktorin (1822–1874) e la sua opera editorial letteraria e grammaticale.* Padova, Ceseo-Liviana Editrice, 1979, pp. 180

Slovenský biografický slovník. Martin, Matica Slovenská 1994, zv.VI. 280–281

WLACHOVSKÝ, Karol: *Prekladateľ k poviedke J. Eötvösa Slovenska na Dolniakoch.* (Ludové noviny 2006/49)

Z našich slovanských tradícií (Katolícké noviny 1973/47)

KÁZMÉR KÁPOLNAI

JOZEF VIKTORIN (1822-1874)

The Catholic priest, Jozef Viktorin, prominent actor of Hungarian and Slovak culture in the 19th century, is almost unknown in Hungary. He was born in the valley of the River Vág, close to Nagyszombat (Trnava, today in Slovakia), the first seat of the university founded by Péter Pázmány. He was one of the first supporters of Slovak literary language, providing moral and financial support to the Slovak literature and institutions. In his German language volume he published a systematic Slovak linguistics for the first time. His widespread publishing and literary activity is part of Slovakian cultural history. Due to his articles written after the 1848 Hungarian revolution against the Habsburgs, he was imprisoned for some months. From 1852, as a parochial chaplain of the Saint Anne church he worked in Buda, which, together with Pest, was the centre of Slovak literary and political life at that time. Besides being a publicist he published travelogues, descriptions of castles and linguistic studies. From 1866 he served as the parish priest of Visegrád until his death. In course of his whole life he was a supporter of the Slovak national movement, supporting Slovak literature and institutions both morally and financially.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE*

ZÁGON JÓZSEF**
(1909–1975)

Mons. Zágon Józsefet, a Santa Maria Maggiore-bazilika magyar származású kanonok-ját¹ egy magyar paptársa így jellemezte:

*magas, szikár alakjával, hófehér hajával, sasorrával, imponáló jelenség volt. Talán kissé zárkózott, de azért kellemes társalgó, nagy tapasztalattal, alapos ismeretekkel. ... Az ebédlőben ... élvezet volt látni, milyen mesterien kezeli a kést és a villát. Egyszerű földműves család származása ellenére szebben evett, mint bármelyik arisztokrata.*²

Élete összefonódott a 20. századi magyar emigrációval,³ amelynek egyik vezéregyénisége, a római Pápai Magyar Egyházi Intézettel (rövidítve: PMI),⁴ amelynek több mint tíz évig vezetője, a római Szent István zárándokházzal,⁵ amelynek létrehozója és boldogemlékü Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek életével,⁶ akinek hűsé-

* Korábbi írásai Németh László néven jelentek meg és itt is így vannak idézve.

** Jelen tanulmány a Studia Liberiana IV sorozatban, *Figure, Liturgia e Cult. Arte* c. kötetben (szerk. Mons. Michał JAGOSZ), 2011-ben olaszul megjelent életrajz magyar változata az értelemzavaró- és a sajtóhibák javításával képek nélkül. A jegyzetek elsősorban az olasz olvasóközönséget tartják szemelőtt.

1 Michał JAGOSZ (a cura di): *Clero Liberiano a servizio della Salus Populi Romani 1800–2010*, Studi Liberiana II, Roma, 2011, 213.

2 ADRIÁNYI Gábor – CSIKY Balázs: *Nyisztor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XVII.), Budapest, 2005, 300.

3 A magyar emigráció története: BORÓVI József: *A szórványban élő magyar katolikusok lelkigondozásának története*, Budapest, 2000. NÉMETH László: *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Első rész: 1945–1963*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (a továbbiakban: MEV) 14(2002), 1–4/197–228 és *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Második rész: 1963–1973*, in: MEV 15(2003) 3–4/119–149, CSERHÁTI Ferenc: *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban 1945–2006*, Budapest, 2009.

4 CSORBA László: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig*, in: CSORBA László (szerk.): *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*, Budapest, 1998, 75–94.

5 A Szent István Ház története: ANONIMO: *A Római Magyar Szent István Ház*, Roma. RUPPERT József SCH. P.: *Casa di Santo Stefano /Szent István Ház/ via del Casaletto 481*, in: BANFI Florio – HORVÁTH Zoltán György – KOVÁCS Zsuzsanna – SÁRKÖZI Péter: *Itáliai magyar emlékek*, Budapest, 2007, 324–329. NÉMETH László Imre: *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*, Budapest, 2009.

6 Mindszenty József (Csehimindszent, 1892. Március 29. – Bécs, 1975. május 6.). Rövid életrajza SZÓKE János SDB, in: *Bibliotheca Sanctorum, seconda appendice*, Roma, 2000, 957–966, MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Toronto, 1974.

ges papja és sorsának részese volt. E tanulmány célja, hogy felvázolja életpályáját és bemutassa életművét.⁷

Kiterjedt levelezése, amely halála után a Szent István zárandokházba került, az elsődleges forrás életpályájához.⁸ Ezek között találhatók személyes iratai is.⁹ Halálát követően a vatikáni Államtitkárság általános gyakorlatának megfelelően Santa Maria Maggiore-bazilika melletti kanonoki lakásából a Mindszenty ügyre vonatkozó iratokat elvitték, így azok majd csak akkor lesznek kutathatók, ha a Vatikáni Titkos Levéltárban hozzáférhetővé teszik azokat. Az iratok elvitelekor azonban nem találták meg a teljes anyagot. Később is előkerültek iratok, illetve az elvitt iratok egy részét visszaták, amelyek szintén a Szent István zárandokházban vannak.¹⁰ Fontos forrás működésére vonatkozóan a PMI,¹¹ a bécsi Pázmáneum valamint a Santa Maria Maggiore-bazilika káptalanjának levéltára. Értékes forrás végül Kada Lajos érsekkel¹² folytatott levelezése.¹³ A sűrű tartó barátság az ötvenes években a PMI-ben kezdődött, ahol Zágon előjáró, Kada pedig 1951–1955 között növény- és állatgyógyász volt.

1. A SZÜLŐFÖLDRŐL KÜLFÖLDRE

Zágon József Magyarországon, a Komárom megyei Agostyánban született 1909. november 2-án, reggel 7 órakor¹⁴ paraszti családból. A községet 1543-ban a törökök elpusztították. 1773-ban telepítették újra würzburgi és bambergi német telepesekkel. Zágon József ősei is németek voltak. Apja, Czanleitner János még németesen írta a nevét, anyját Eck Katalinnak hívták. Őt magát Zantleitner néven anyakönyvezték. A német nyelvet a

7 Életrajza: TOLNAY Imre: *Zágon József (1909–1975)*, in: Katolikus Szemle (a továbbiakban: KSz), 27(1975), 256–262. NAGY Csaba (szerk.): *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Budapest, 2000, 1041. BORBÁNDI Gyula – VICZIÁN János: *Zágon József*, in: Magyar Katolikus Lexikon (a továbbiakban: MKL) XV., Budapest, 2010, 426. A legteljesebb: NÉMETH László: *Zágon József levelezése két magyar jezsuitával, avagy adalékok a milánói magyar közösség történetéhez*, in: MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István (szerk.): *Historicus societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv*, (METEM könyvek 62), Budapest, 2007, 350–351.

8 A levéltár leírása: NÉMETH 2009, 13–15. A gyűjtemény jele: SZIA-Zágon.

9 A személyes iratai megtalálhatók: SZIA-Zágon 55. Legújabbban előkerültek a hagyatékára vonatkozó iratok, amelyek még nincsenek katalogizálva.

10 SZIA-Zágon, 54. A levelezés nyomtatásban is megjelent: NÉMETH László Imre: *Zágon-leveleskönyv, Zágon József iratgyűjtemény-törzskönyv Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Budapest, 2011.

11 Az Intézet levéltárának leírása: NÉMETH László: *Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben*, in: MEV 11(1999), 1–2/231–242. A gyűjtemény jele: PMI.

12 Kada Lajos (Budapest, 1924. november 16. – Budapest, 2001. november 26.) érsek. Mindszenty bíboros küldte Rómába 1946-ban, a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ba. 1948. október 10-én Rómában szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1955-től a Pápai Diplomata Akadémia növendéke volt. 1957-ben védte meg doktori tézisé a Lateráni Egyetemen. Ezt követően lépett a Szentszék szolgálatába diplomataként. 1975. július 20-án szentelték püspökké Rómában. 2000-ben Spanyolország pápai nunciusaként ment nyugdíjba. PAJOR András: „A te szavadra ...”, *Látogatások Kada Lajos érseknél*, Kecskemét, 2001; BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*, Budapest, 2008, 324–325.

13 A levelezés több, mint 60 levelet tartalmaz 1960. április 23-tól 1971. szeptember 10-ig. Kada Lajos hagyatékában található Budapesten. Jelzetük itt: Zágon-Kada.

14 SZIA-Zágon, 55.1: Kivonat a keresztelték anyakönyvéből.

családban sajátította el. Családi nevét csak 1940-ben változtatta Zágonra.¹⁵ Ebből ered beceneve Zanti, ahogy ő maga írta alá leveleit barátainak, akik szintén így hívták. Négy testvére volt, egy fiatalabb lány, és három fiú, János, István és György.¹⁶ Keresztelési anyakönyvi kivonata szerint 1920. szeptember 19-én béralkozott Dunaalmásan. Az érettségi után jelentkezett papnövendéknek a Győri Egyházmegyébe. Fetser Antal győri püspök¹⁷ a Pázmány Péter bíboros által 1623-ban alapított bécsi Pázmáneumba küldte tanulni,¹⁸ így a teológiát a bécsi egyetemen végezte. Tanulmányainak végén Bécsben szentelték a Győri Egyházmegye papijává 1935. július 14-én. Két évvel később, 1937-ben szerezte meg a teológiai doktori fokozatot a bécsi egyetemen.¹⁹ Doktori tézisének a címe: *Jesuitenpastoration und religiöses Leben um die Mitte des 18. Jahrhunderts in Ungarn*. Hazatérését követően püspöke első lelkipásztori állomáshelyéül Sopronba küldte. Hamarosan bekerült azonban a püspöki aulába, ahol 1936-ban szertartó lett. Egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé. Az 1941. január 21-én kinevezett új győri püspök, báró Apor Vilmos²⁰ 1941. május 6-án Zágont titkárává nevezte ki,²¹ majd megbízta az egyházmegyei iskolák felügyeletével is.²² Két év múlva, 1943. május 6-án pedig irodaigazgatójává tette.²³ Az egyházmegyei körlevelek tanúi annak a munkának, amelyet Zágon József a püspöki irodában irodaigazgatóként végzett.²⁴ A II. világháború utolsó napjaiban a püspök közvetlen munkatársaként tanúja volt Apor Vilmos püspök vértanúságának.²⁵

1945. március 28-án, nagyszerda délután szovjet katonák csapatai folyamatosan érkeztek a püspökvárba. Amit lehetett elvittek. Miután ismerték szokásaikat erre a célra vásárolt öt-hat órát adtak nekik. A püspökkel és munkatársaival együtt sokan a püspökvár pincéjében találtak menedéket. Nagypénteken, március 30-án itt a pincében olvasták fel a Passiót, mert a bazilikát korábban bombatalálat érte. A nap folyamán a szovjet csapatok beszállásolták magukat a püspökségre. Apor Vilmos ekkor elküldte irodaigazgatóját, Zágon Józsefet egy másik pappal a szovjet parancsnokságra, ahol fogadta a parancsnok, akit tájékoztatott arról, hogy a püspököt aggasztják azok a híresztelések, miszerint a szovjet katonai alakulatok erőszakos viselkedésére vonatkozó hírek nem túlzóak. A parancs-

15 SZIA-Zágon, 55.4: A Magyar Királyság belügyminiszterének engedélye, Száma 323.750/1940/II.a. A tényt közzétették az egyházmegyei körlevelében 1941. február 21-én. Iktatószám: 430. SOÓS Viktor Attila (szerk.): *Apor Vilmos püspöki iratai*, Győr, 2009, 23.

16 1969. szeptember 9-én kelt végrendeletében örökösökként vannak felsorolva.

17 Fetser Antal (Nagykároly, 1862. január 14. – Győr, 1933. október 6.) püspök. Nagykárolyban a piaristák gimnáziumába járt, a teológiát Budapesten tanulta a Központi Szeminárium növendékeként. 1885. június 29-én szentelték a Nagyvárad Egyházmegye papijává, 1914. december 6-án nevezték ki győri püspöknek. VICZIÁN József: *Fetser Antal*, in: MKL III., Budapest, 1997, 655.

18 BEKE Margit: *A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig (1803–2002)*, in: ZOMBORI István (szerk.): *A bécsi Pázmáneum*, (METEM Könyvek 37), Budapest, 2002, 177–343.

19 SZIA-Zágon, 55.3: Bécs, 1937. július 9.

20 Apor Vilmos (Segesvár, 1892. február 29. – Győr, 1945. április 2.) püspök. Rövid életrajza Mons. ROLANDO Zera, in: *Bibliotheca Sanctorum, Seconda appendice*, Roma, 2000, 58–62.

21 Győri Egyházmegyei Körlevelek, 1941. május 6., Iktatószám: 994. SOÓS 2009, 31.

22 Győri Egyházmegyei Körlevelek 1941. július 7., Iktatószám: 1629. SOÓS 2009, 35.

23 SZIA-Zágon, 55.9. Iktatószám: 1359/1943. Győri Egyházmegyei Körlevelek, 1943. július 3. SOÓS 2009, 118.

24 SOÓS 2009.

25 Kétszer is közzétette a történeteket: ZÁGON József (Dunántúli álnéven): *Egy nagy mai magyar vértanú*, in: KSz 2(1950), 11–17, e 70–72 és ZÁGON József: *A vértanú magyar püspök*. Pannonia Sacra, München, 1960. március.

nok azt válaszolta neki: nincsen embere arra, hogy megfigyelmezze az alakulatokat, és egyébként is háborúban a katonák azt csinálnak, amit akarnak. Az orosz parancsnokságot igazából az érdekelte, hogy megtudja Zágontól a nyilasok neveit és a német katonák búvóhelyét. Zágon a sikertelen találkozást követően paptársával együtt visszatért a püspökségre. Éppen akkor érkeztek meg, amikor a püspök elindult a pincébe. Zágon vele tartott és megpróbálta röviden tájékoztatni arról, hogy küldetése eredménytelen volt, de a kialakult helyzet miatt az aggódó püspököt ez nem érdekelte. Nem sokkal ezután eldördültek a lövések. Három lövés sebesítette meg Apor püspököt, akit még aznap este a helyi kórházban megműtöttek, ennek ellenére pár nap múlva, április 2-án, húsvét hétfőn elhunyt. Zágon József végig ott volt mellette. A vértanú püspök boldoggá avatási ügyét a II. világháborút követően utóda Papp Kálmán püspök²⁶ azonnal elindította, de az ügy érdemben csak az 1989-es rendszerváltás után folytatódott²⁷ és végül Boldog II. János Pál pápa avatta boldoggá Rómában, 1997. november 9-én.²⁸ A vértanú püspököt ábrázoló domborművet 2001-ben helyezték el a Szent Péter-bazilika grottáiban lévő Magyarok Nagyasszonya kápolnában.²⁹

A háború furcsaságához tartozik, hogy 1945. április 4. és 7. között szovjet tisztek Zágon lakásában voltak elszállásolva. A szovjet parancsnokság levélben köszönte meg vendégszeretetét.³⁰

A II. világháborút követően, 1946-ban Zágon Józsefet a győri Székeskáptalan tagjává nevezték ki. Napról napra egyre jobban előretört a kommunizmus, egyre nehezebbé vált az Egyház helyzete.³¹ A helyzetet látván az új kanonok a káptalan kincstárának egy részét – a Káptalan vezetőinek a tudtával – egy fém ládában rejtette el a kármeliták templomának kriptájában a kolostor lakóinak tudta nélkül. Zágon ugyanis a láda elrejtésére Apor Vilmos sírjának látogatását használta fel egy olyan pillanatban, amikor a szerzetesek zsolozsmáztak.³²

Mindszenty József bíboros letartóztatása után³³ Zágon József 1948. december 31-én egészségi okok miatt betegszabadságot kért, amelyet a püspök három hónapra meg is adott.³⁴ Zágon a betegszabadság alatt 1949. január 6-án elhagyta Magyarországot.³⁵ Ausztriába távozott.

26 Papp Kálmán (Sopron, 1886. február 28. – Győr, 1966. július 28.) püspök. XII. Pius pápa nevezte ki győri püspökké 1946. május 3-án. VICZIÁN János: *Papp Kálmán*, MKL X., Budapest, 2005, 594.

27 Zágon 1952-ben és 1953-ban is megpróbált tanúvallomást tenni. *SZIA-Zágon*, 1.20.

28 László Imre NÉMETH: *Beato Vilmos Apor, Vescovo e martire nella tragedia del XX secolo* (Collana blu 204), Elledici – Editrice VELAR, 2011, 43–44.,

29 Vittorio LANZANI: *Le grotte vaticane, memorie storiche, devozioni, tombe dei papi*, Fabbrica di San Pietro, in Vaticano – Elio de Rosa Editore, 262.

30 SOÓS 2009, 238.

31 A II. világháború utáni évek történetének összefoglalása Adriano PAPO e Gizella NÉMETH PAPO: *Storia e cultura dell'Ungheria*. Ed. Rubettino, 2000, 429–434.

32 Zágon József 1963. október 22-i pro memoria. Másolata megtalálható a Győri Püspöki Hivatalban. A kincstár leírása H. KOLBA Judit: *A Győri Egyházmegye liturgikus kincsei*, in: *A Győri Egyházmegye ezer éve*, Győr, 2000, 136–143.

33 MINDSZENTY 1974, 223–233.

34 *SZIA-Zágon*, 55.12. A levél keltezése: Győr, 1949. január 2. Iktatószáma: 3704/1948.

35 A tényről említi Zágon 1953. március 12-én kelt levelében. *SZIA-Zágon*, 55.31.

Először Bécsben lakott. Az volt a terve, hogy az Egyesült Államokba emigrál. A Philadelphiai Egyházmegyétől kért és kapott befogadó nyilatkozatot és azt követően megszerzte az amerikai bevándorláshoz a vízumot is.³⁶ XII. Pius pápa azonban a magyar püspökök megkérdésését követően 1950. július 12-én kinevezte a külföldi magyarok apostoli vizitátorává.³⁷ Kinevezéséről Giovanni Dellepiane érsek, Ausztria apostoli internunciusa³⁸ értesítette 1950. július 26-án kelt levelében.³⁹ A magyar menekültek segélyakciójának központja ekkor Innsbruckban volt, amelyet 1947-től Dér (Demel) Iván vezetett, aki ezt a munkát Mindszenty bíboros megbízásából végezte.⁴⁰ Zágón József kinevezését követően felvette vele a kapcsolatot, majd az irodát az anyagiakkal együtt szeptember 15-én vette át tőle.⁴¹ Októberig Innsbruckban maradt, majd novemberből Rómába helyezte át székhelyét. Ezt megelőzően, már 1950. szeptember 1-jén, saját kézzel írt levelet küldött Rómából az emigrációban élő magyar papoknak, amelyben megköszönte elődei munkáját, és tudatta a papsággal, hogy minden külföldön élő katolikus magyar pap, aki nincs inkardinálva valamely külföldi egyházmegyébe, az ő joghatósága alá tartozik, ugyanígy a lelkipásztorkodásban dolgozó szerzetesek is.⁴² Azonnal egy folyóirat indításába kezdett, amelyhez munkatársakat keresett.⁴³ A kéthetente megjelenő Élet c. lap első száma Innsbruckban jelent meg 1950 decemberében. Felelős kiadója Zágón József volt.⁴⁴

Rómába érkezve Zágón felvette a kapcsolatot a helyi magyar közösséggel, amelynek egyik fontos intézménye a *Via Giulia* 1. szám alatt lévő PMI volt, amelyet akkor Péterffy Gedeon rektor vezetett.⁴⁵ Itt lakott Vajda Ferenc római magyar lelkész is.⁴⁶ Zágón mindketőjükkel jó munkakapcsolatot alakított ki. Bekapcsolódott az 1948. november 12-én megalakult *Actio Catholica in Exteris* (rövidítve: *A.C.*) munkájába is, amelynek központja a *Via*

36 SZIA-Zágon, 55.17–19.

37 SZIA-Zágon, 54.22, ANONIM: *A magyar katolikus világ hírei: Zágón kanonok a külföldön élő magyar papok apostoli vizitátora*, in: KSz 2(1950), 88–91.

38 Dellepiane Giovanni (Genova, 1889. február 21. – Bécs, 1961. augusztus 13.) érsek. Internunziussá 1949. január 12-én nevezték ki. 1951. december 21-én lett nunzius. MARCHI DE Giuseppe: *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma, 1957, 51–52 és FILIPAZZI Antonio G.: *Rappresentanze e Rappresentanti pontifici dalla seconda metà del XX secolo*, Città del Vaticano, 2006, 196.

39 A levél iktatószáma: 30046. SZIA-Zágon, 37.17.

40 Dér (Demel) Iván (Budapest, 1913. március 23. – Bécs, 1984. szeptember 2.) pap. 1938. október 30-án szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. BEKE 2008, 153.

41 SZIA-Zágon, 4.16. Zágón levelének keltezése: Róma, 1950. augusztus 30.

42 CSERHÁTI 2009, 22–23.

43 NÉMETH 2007, 353, VICZIÁN János: *Élet*, in: MKL III., Budapest, 1997, 28.

44 BORBÁNDI Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és biográfia*, Budapest, 1992, 102.

45 Péterffy Gedeon (Budapest, 1912. augusztus 7. – South Bend – USA, 1993. szeptember 23.) pap. 1936. június 21-én szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1936–1938 között Rómában tanult az Angelicumon, mint a *Collegium Hungaricum* Papi Osztályának növendéke. 1946-ban nevezték ki a Püspöki Konferenzia római agensévé. 1947-ben lett a PMI rektora. 1951-ben elhagyta Rómát és az Egyesült Államokba emigrált. BEKE 2008, 581.

46 Vajda Ferenc (Máramarosziget, 1919. július 14. – Racine, 1987. február 28.) pap. 1937–1945 között a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke volt. A teológiát a Pápai Gergely Egyetemen tanulta. 1943. október 31-én, Rómában a Sztmári Egyházmegye papjává szentelték. 1948–1951 között a római magyar közösség lelkipásztora volt. 1951-ben emigrált az Egyesült Államokba, ahol Mineapolisban lett káplán, majd Racinában, a St. Lucy's Congregatio plébánosa. *Collegium Germanicum et Hungaricum Kollegskatalog*, Roma, 1937–1987.

della Conciliazione 44. sz. alatt a *Propaganda Fide*től bérelt lakásban volt.⁴⁷ Ő maga is ide költözött és itt volt az irodája. Igyekezett megismerni a római magyar közösség tagjait, akik közül két személyt meg kell említeni. Tomek Vincét, aki a piarista rend generális előljárója volt,⁴⁸ és Apor Gábort, a vértanú győri püspök testvérét, aki 1939–1944 között Magyarország szentszéki nagykövete volt, ekkor pedig az A.C. elnöke.⁴⁹

Megérkezése után Zágón József apostoli vizitátorként megszervezte a római magyarság szentévi zárandoklatát. 1950. december 10-én Rómában élő magyar papok, szerzetesek és világi hívek vettek ezen részt. XII. Pius pápa 1950. december 13-án kihallgatáson fogadta a zárandoklat résztvevőit, megszólításával tüntette ki Zágón Józsefet, és apostoli áldását adta a Magyarországon élő és a hazájukból elmenekült magyarokra.⁵⁰

2.1. Az Anonymus kiadó

Zágón első jelentős műve Rómában az Anonymus⁵¹ nevet viselő könyvkiadó létrehozása volt. A kezdeményezésben részt vett a római emigráció szinte valamennyi jelentős személyisége.⁵² Ő lett az igazgató. Magyar katolikus klasszikusok kiadását tervezték Pásztor Lajos⁵³ javaslata alapján. A cél kettős volt. Egyrészt az emigrációban élő magyarok magyar nyelvű lelki és irodalmi könyvekkel való ellátása, másrészt a kiadott könyvek beküldése Magyarországra, ahol ilyen jellegű könyvek kiadására akkor nem volt lehetőség. Zágont a kiadó vezetésében Békés Gellért OSB⁵⁴ és Pásztor Lajos tanácsadóként segítették.⁵⁵ A kiadó első pénztárkönyvében az első bejegyzés dátuma 1951. július 1., amely az alapítók által befizetett összegek felsorolását tartalmazza.⁵⁶ Ezek szerint a kiadó 1951

47 Római Magyar Kurir, 1948. december 12.

48 Tomek Vince Sch.P. (Palocsa, 1892. november 19. – Róma, 1986. április 18.) szerzetes. 1916. június 25-én szentelték pappá. 1948–1967 között a Piarista Rend generálisa volt Rómában. Sírja Budapesten van. LÉH István SCH. P. – KOLTAI András: *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára* 1666–1997, (METEM könyvek 21), Budapest, 1998, 390.

49 Apor Gábor (Köröspatak, 1889. november 6. – Róma, 1969. február 21.) követ. MAGYARY Gyula: *Báró Apor Gábor 1889–1969*. in: KSz 21(1969), 65–66; VICZIÁN János: *Apor Gábor, altorjai br.* in: MKL I., Budapest, 1993, 344–345.

50 KSz 2(1950), 181.

51 Anonymus ismeretlen személy, II. vagy III. Béla magyar király írnoka volt. Csapodi Csaba: *Az Anonymus kérdés*, Budapest, 1978.

52 Az alapítók Zágónon kívül: S.E. Apor Gábor az A.C. elnöke, Francesco Ambro máltai lovag, Békés Gellért OSB, Dám Ince OFM, Pásztor Lajos levéltáros, De Rivo Zoltán újságíró, Tóth László irodalomtörténész, és Kada Lajos. Németh, 2002, 213–214.

53 Pásztor Lajos (Budapest, 1913. február 3. – Róma, 1997. október 8.) levéltáros, történész. A Római Magyar Akadémia titkára volt, ezt követően a Vatikáni Titkos Levéltár levéltárosa lett, és a Pápai Gergely Egyetemen egyháztörténetet tanított. BORBÁNDI Gyula – PÁSZTOR Lajosné: *Pásztor Lajos*, in: MKL X., Budapest, 2005, 657.

54 Békés Gellért OSB (Budapest, 1915. január 3. – Sankt Lambrecht, 1999. július 29.) szerzetes pap. A római Szent Anzelm Egyetemen tanulta a teológiát. 1938. szeptember 11-én szentelték pappá. 1946-tól a Szent Anzelm Egyetemen, 1979-től a Pápai Gergely Egyetemen is tanított. 1992-ben visszatért Magyarországra. POMOGÁTS Béla: *Békés Gellért József, OSB*. In: MKL I., Budapest, 1993. 699, SOMORJAI Ádám (szerk.): *Az egység szolgálatában, Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára*, in: KSz 46(1994), 3–4. szám.

55 Consiglio di Amministrazione jegyzőkönyveinek első kötete özvegyének a birtokában van.

56 A pénztárkönyv özvegyének a birtokában van. Apor Gábor 69.000,- lírát, a többiek fejenként 6.000,- lírát fizettek be.

közepén jött létre, a *Tribunale di Roma*-nál volt bejegyezve. Hivatalos székhelye a *Via della Conciliazione*, 44. sz. alatt lévő irodában volt, postacíme pedig Róma, C.P. 9043. A kiadó ügyvezető tanácsának első ülésén, amelyet 1951. október 12-én tartottak, 23 tag csatlakozását fogadták el. Zágon József 1958-ig állt a kiadó élén, akkor átadta a vezetést Magyary Gyulának.⁵⁷ A kiadó igen igényes és alapvető lelki, teológiai, történelmi, irodalmi és ifjúsági könyvet adott az emigráns magyarok kezébe, akik minden magyar szóra ki voltak éhezve.⁵⁸ A könyvekről az *A.C.* lapja, a *Katolikus Szemle*⁵⁹ közölt recenziókat.⁶⁰ A kiadó sorsa azonos volt számos más emigráns magyar kiadó sorsával: lelkesedésből, tenni vágyásból született, és a körülmények változása és a gazdasági helyzet pecsételte meg sorsát a hatvanas-hetvenes években.⁶¹ Az utolsó könyv 1976-ban jelent meg, amely a Pápai Gergely Egyetem jól ismert magyar és olasz jezsuita szerzőpárosának, Alszeghy Zoltánnak és Flick Maurónak a műve volt.⁶²

2.2. Az Újszövetségi Szentírás magyar nyelvű kiadása

Az *A.C.* nagy vállalkozása, az Újszövetségi Szentírás görög eredetiből készített fordítása és kiadása már Zágon Rómába érkezése előtt elindult. Történetéről a fordítók így vallanak⁶³:

Az új Szentírás eredete elválaszthatatlanul összekapcsolódik a hazájától távol, menekült sorban élő magyarság sorsával. 1949-ben, amikor erősebb ütemben indult meg a nyugatra menekült magyarság kivándorlása, a Rómában élő magyar papok egy megbeszélésén fölmerült a kérdés: mit adjunk búcsúzóul magyar véreink kezébe, amikor az olasz kikötőkből útra kelnek messzi világrészek felé? ... Természetesen keresve sem találhattunk volna önmagában jobbat és célunknak is megfelelőbbet, mint a Szentírást. ... kifejezett célunk volt, hogy a hívő magyarságnak, elsősorban a hazájától távol, menekült sorban élő magyarság lelki javát szolgáljuk. ... ez a cél volt az egész vállalkozás sugalmazója és mozgatója.

A fordítók feltehetően a római magyar papok, szerzetesek, pap- és szerzetesnövendékek egyik havi találkozájára utalnak, amelyet ricevimentónak neveztek. Ezeket a PMI-ben rendezték minden hónap első csütörtökén.⁶⁴ A szentírási könyvek többségét görög eredetiből Dalos Patrik oratorianus⁶⁵ fordította le, Békés Gellért bencésnek köszönhető a fordítás szép magyar nyelve. Miután a fordítók elvégezték munkájukat, szükség volt annak ellenőrzésére. Zágon ekkor vette kézbe az ügyet.⁶⁶ A munka elvégzésére 1951. január 2-án a

57 Consiglio di Amministrazione jegyzőkönyve, első kötet, 1958. június 16-i ülés.

58 Hozzávetőleges harminc könyvet adtak ki. BORBÁNDI 1992, 30. Ebből huszonkettő könyv címe ismert. NÉMETH 2002, 214, 146–149 jegyzetek.

59 Az első szám 1949. július elsején jelent meg. NÉMETH 2002, 208. A folyóirat története VICZIÁN János: *Katolikus Szemle*, in: MKL VI., Budapest, 2001, 386.

60 NÉMETH 2002, 214, 150. jegyzet.

61 BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, München, 1985, 377.

62 ALSZEGHY Zoltán – FLICK Maurizio: *A katolikus dogma fejlődése*, Roma, 1976.

63 P. BÉKÉS Gellért – P. DALOS Patrik: *Az Újszövetségi Szentírás új magyar fordítása*. in: KSz 3(1951), 1–4.; FARKASFALVY Dénes: *Az Újszövetség magyar fordításának múltja és jövője*, in: KSz 46(1994), 129–142.

64 NÉMETH 2002, 199 és 210.

65 NAGY 2000, 177.

66 NÉMETH 2007, 353–357.

Torino melletti Chieriben működő magyar jezsuita provinciához fordult.⁶⁷ A jezsuita közösség hat tagja készséggel vállalta a felkérést.⁶⁸ Zágon az elkészült fordítást 1951. február 10-én küldte el Chieribe.⁶⁹ A jezsuita atyák igen gyorsan elvégezték a munkát, mert már 1951. február 16-án jelezték neki, hogy a hónap végére elkészülnek.⁷⁰ Zágon ezt ezekkel a szavakkal köszönte meg:

*Nem túlzok, ha a Szentírás megjelenését nagymértékben annak az önzetlen munkának tulajdonítom, mellyel a fordítás átnézését végezték a jó jezsuita atyák. A jó Isten fizesse meg munkájukat sok kegyelemmel!*⁷¹

A kiadásban a fordítók bevezetésének dátuma 1951. augusztus 20. Szent István király ünnepe, Zágon előszava 1951. október 8-ára, Magyarok Nagyasszonya ünnepére van keltezve. A nyomtatás azonban a kis teljesítményű nyomdagépek miatt elhúzódott és csak 1952 januárjában készült el. Az első kiadás 25 ezer példányban jelent meg, amelyhez az anyagiakat Zágon gyűjtötte össze. 1955-ben jelent meg a második, javított kiadás, tízezer példányban, ami az 1956-os események miatt, amelyekről még szó lesz, hamar elfogyott, így újabb és újabb kiadásokra volt szükség. 1963-ig összesen 75 ezer példányt adtak ki, 1964-ben pedig már a negyedik kiadás látott napvilágot.⁷² A fordítók neve alapján ez a fordítás Békés-Dalos Újszövetség néven vált ismertté, nevezték *Limburginak* is, mert a kiadáshoz szükséges egyházhatósági engedélyt a limburgi püspök, Wilhelm Kempf⁷³ adta meg 1951. november 25-én. A kommunizmus évei alatt Magyarországon nagy kincs volt az Újszövetségnek ez a kiadása, amely hivatalosan és nem hivatalosan jutott át a vasfüggönyön, többnyire Bécsből vagy Bécsen keresztül. Zágon nem fáradt bele abba sem, hogy az újabb és újabb kiadásokhoz anyagi forrásokat találjon, pedig olykor súlyos pénzhiánnyal kellett megküzdenie, pl. amikor 1955-ben nem engedtek be Magyarországra egy nagyobb szállítmányt pedig abban állt a pénz, ami kellett volna az éppen akkor nyomdából kikerülő újabb kiadásra! A nagyszerű vállalkozást a Gondviselés azonban mindig átsegítette és csak a jó Isten a megmondhatója annak, hogy hányan köszönhetik e fordításnak azt, hogy megismerték az Újszövetségi Szentírást.⁷⁴

2.3. Mindennapi gondok

Zágon tevékenységének nagyobb része Rómában zajlott, ezért az Élet c. folyóirat kiadását is áthozta ide magával 1951 novemberében.⁷⁵ Egyik fő feladata lett, hogy a magyar intézmények, kezdeményezések élére, többek között a Katolikus Szemle szerkesztésére is, alkalmas személyeket, megfelelő munkatársakat találjon azok helyett, akik ekkortájt emigráltak az

67 SZARVAS Béla: *A magyar jezsuita rend hittudományi főiskolája Olaszországban, Fábry Antal S.J. (1902–1985) emlékére*, in: MEV 10(1998), 1–2/281–286.

68 SZIA-Zágon, 2.60.2: Chieri, 1951. január 28.

69 SZIA-Zágon, 2.60.3: Róma, 1951. február 11.

70 SZIA-Zágon, 2.60.4.

71 SZIA-Zágon, 2.60.10: Róma, 1951. november 2.

72 SOMORJAI Ádám: *Békés Gellért publikációinak bibliográfiája*, in: KSz 46(1994), 3–4/68.

73 Wilhelm Kempf (Wiesbaden, 1906. augusztus 10. – Limburg, 1982. október 9.) püspök. 1949. július 25-én szentelték püspökké. www.catholic-hierarchy.org/bishop/bkempfw.html 2010. 11. 23-i letöltés.

74 NÉMETH László: *55 éves a Békés-Dalos Újszövetség*, in: Jeromos füzetek, 2006, 65. szám.

75 BORBÁNDI 1992, 102.

Egyesült Államokba.⁷⁶ A kivándorolt magyar lelkész helyére Kada Lajost nevezte ki menekült lelkésznek.⁷⁷ A Katolikus Szemle szerkesztését pedig Békés Gellért OSB vállalta. Zágon idejének jó részét levelezéssel töltötte, hogy kapcsolatba lépjen a világon szétszórta élő magyar papokkal. Hagyatékában fennmaradt levelezése bámulatra méltó. Törekedett a személyes találkozásokra is, amelyekre jó alkalmul szolgáltak a különböző országokban rendezett papi lelkigyakorlatok, amelyek tartását vállalta.⁷⁸ Figyelme kiterjedt Magyarországra is, ahová nagyon sok adományt küldött Mikes álnéven.⁷⁹ Vizitátorként hozzá tartozott egykori kollégiumának, a bécsi Pázmáneumnak a felügyelete is. Neki küldték az információkat a papnövendékekről és ő ellenőrizte az elszámolást.⁸⁰ Számos kezdeményezés élére állt, így ő lett az elnöke a Magyar Katolikus Művészeti és Tudományos Akadémiának is, amely 1951-ben Schwartz Elemér louvaini egyetemi tanár kezdeményezésére jött létre.⁸¹ 1954-ben már ötven tagja volt.⁸² Pihenéseit és szabadságát az ausztriai Muttersben töltötte, ahol jó kapcsolatba került egy ottani családdal, akiknek szállodájuk volt.⁸³ Buzgóságának elismeréseként XII. Pius pápa 1952. január 25-én titkos pápai kamarási címmel tüntette ki.⁸⁴

A menekültek lelképásztori ellátásának egyházi kereteiben lényeges változást hozott az „*Exsul Familia*” apostoli constitúció megjelenése 1952. augusztus 1-jén.⁸⁵ A constitúció 1952. december 30-án lépett életbe és ezzel Zágon Józsefnek megszűnt a külföldi magyar katolikusok feletti joghatósága.⁸⁶ Ekkortájt szűnt meg az általa indított Élet c. folyóirat is.⁸⁷

3. A PÁPAI MAGYAR EGYHÁZI INTÉZET RÉGENSE: 1953–1964

A Szenszék, hogy Zágon Józsefet Rómában tartsa a PMI Egyesült Államokba kivándorolt rektora helyére 1953. február 24-én kinevezte a PMI régensévé, *ad interim*.⁸⁸ Rektori kinevezést azért nem kaphatott, mert ekkorra már megszakadt a kapcsolat a Vatikán és a Magyar Püspöki Kar között⁸⁹ és így a kinevezéshez a Magyar Püspöki Kar véleményét nem tudták kikérni.

76 NÉMETH 2007, 354–357. SZABÓ Ferenc: *A magyar jezsuiták sajtómunkája 1945 után itthon és külföldön*, in: MOLNÁR Antal és SZILÁGYI Csaba (szerk.): *Múlt és jövő, A magyar jezsuiták száz éve (1919–2009) és ami abból következik*. (METEM Könyvek 73), Budapest, 2010, 66–74.

77 PAJOR 2001, 18.

78 NÉMETH 2007, 354.

79 A politikai rendőrség csak 1957-ben fedezte fel, hogy Zágon ezt a nevet használja magyarországi levelezésében. FEJÉRDY András: „Hontalanok”, *A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei*, in: *Történelmi Szemle*, XLI(2009), 64., 13. jegyzet.

80 BEKE 2002, 264.

81 Levélváltás (298 oldal) 1951 és 1962 között: *SZIA-Zágon*, 16.

82 BORBÁNDI 1985, 196.

83 Ausztriai tartózkodási engedély: *SZIA-Zágon*, 55.21. e 32.

84 *SZIA-Zágon*, 55.24–25, e 27.

85 *Acta Apostolicae Sedis*, 44(1952) 649–704, legújabb kiadása in: *Enchiridion della Chiesa per le migrazioni, Documenti magisteriali ed ecumenici sulla pastorale della mobilità umana (1887–2000)*, Bologna, 2001, 147–310.

86 CSERHÁTI 2009, 26; KSz 4(1952.), 25.

87 BORBÁNDI 1992, 102.

88 *PMI*, 74/1953.

89 FEJÉRDY 2009, 60.

A PMI elődje, a Papi Osztály a *Collegium Hungaricum* (később Római Magyar Akadémia, rövidítve RMA) keretében, 1928-ban kezdte meg működését. Azzal a céllal jött létre, hogy Magyarországról érkező felszentelt papokat fogadjon, akik püspökeik szándéka szerint Rómában teológiai, illetve történelmi tanulmányokat folytatnak. A Papi Osztály 1936. január 1-én belső igazgatásában önállóvá vált, és teljes egészében elfoglalta a Via Giulián lévő Falconieri palota második emeletét. Ennek a kedvező elhelyezésnek a kialakításában szerepet játszott az a körülmény, hogy a palota vételárának egy részét a vallásalapból fedezték. A Papi Osztályt a Szemináriumok és Egyetemek Kongregációja 1939. június 8-án felvette az egyházi intézmények sorába, majd Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek⁹⁰ kérésére 1940. július 16-án XII. Pius pápa a Római Magyar Egyházi Intézetet „pápai” címmel ruházta fel, illetve megadta az ezzel járó jogokat. A II. világháborút követően, az 1948–49-es akadémia évre érkeztek utoljára Magyarországról ösztöndíjas papok a PMI-be. A hatalomra jutott kommunista diktatúra ezt követően mindent megtett azért, hogy működését lehetetlenné tegye, feloszlassa illetve kitegye az épületből.⁹¹ Az Intézet növendékei ekkor jórészt a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ból, a bécsi Pázmáneumból és Innsbruckból érkeztek püspökeik beleegyezésével, illetve volt néhány olyan növendék is, akik azután léptek be az Intézetbe, hogy emigráltak Magyarországról.⁹² Volt idő, amikor az Intézet létének megőrzése érdekében hivatalos olasz karhatalmi szervek közbelépésére is szükség volt. 1947-től az Intézetben laktak a római magyar lelkészek is. Az Akadémia kommunista vezetésével az 1952–1953-as akadémiai esztendő különösen is feszült volt. Ekkor az Intézetet Mester István egri egyházmegyes pap vezette vicerektorként.⁹³

Zágon kinevezését követően beköltözött a PMI-be, ahol a főbejáratnál balra lévő két szobás lakásban lakott. Az Intézet helyzete, létéért folytatott küzdelme nem volt ismeretlen előtte, hiszen apostoli vizitátorként felügyelte az Intézetet, lakóival szorosan együttműködött. Az Intézet működésének anyagi feltételei eléggé bizonytalanok voltak, ezért Zágon elsődleges gondja az volt, hogy előteremtse a működéséhez szükséges anyagiakat. Adományokat gyűjtött, illetve elrendelte, hogy a növendékek évente fizessenek be egy meghatározott összeget. Azt is sikerült elérnie, hogy a növendékek püspökei Magyarországon vállalják papjaik fenntartási költségeit intenció fejében. Ezzel egyben elismerték egyházmegyes növendékeiknek az Intézetben való tartózkodását, illetve ez kapcsolatot jelentett a hazai katolikus Egyház és a PMI között. Zágon régensként folytatta a havi papi találkozókat szervezését. Vezetése alatt az Intézet élete normalizálódott, ami köszönhető annak is, hogy Sztálin halála után a helyzet Magyarországon lényegesen enyhült.⁹⁴ 1956.

90 Serédi Jusztinián OSB (Deáki, 1884. április 23. – Esztergom, 1945. március 29.) érsek, hercegprímás, bíboros. Kánonjogásként Gasparri bíboros munkatársa volt. 1927. november 27-én nevezték ki esztergomi érsekké, 1927. december 22-én kerálták bíborossá. BEKE 2008, 660–662.

91 CSORBA 1998, 76–83.

92 A növendékek listája NÉMETH László: *Pápai Magyar Intézet (Pápai Magyar Egyházi Intézet, PMI)*, in: MKL X., Budapest, 2005, 561–563.

93 Mester István (Kassa, 1917. augusztus 20. – Róma, 1984. június 6.) pap. 1951. június 15-én szentelték az Egri Főegyházmegye papjává. 1947–1948 között római magyar lelkész volt. A Pápai Gergely Egyetemen szerzett licenciát egyházból. Tanulmányai befejeztével a PMI vicerektora lett. 1952-ben lépett a Szent- szék szolgálatába. 1973-tól a Papi Kongregáció osztályvezetője volt. DIÓS István: *Mester István*, in: MKL VIII., Budapest, 2003, 994. A Vatikánban, a Campo Santo Teutonicón temették el, ahonnan földi maradványait 1994-ben Egerbe vitték. *Mester István újratemetése Egerben*, in: Új Ember, 1994. december 4.

94 Sztálin 1953. március 5-án hunyt el. Halálát követő magyarországi változásokról Adriano PAPO – Gizella NÉMETH PAPO 2000, 430.

október 23-án Budapesten váratlanul kitört a forradalom.⁹⁵ Ennek hírére a Római Magyar Akadémia kommunista vezetősége elmenekült a palotából. Az üresen maradt épületet Zágón vezetésével október 31-én az Intézet birtokba vette és a forradalom leverése, azaz november 4-e után se adták azt vissza a kommunista vezetésnek. A szovjet segítségével Magyarországon berendezkedett új rezsim 1957 őszére találta meg azt az eszközt, amivel visszaszerezhetette a Palazzo Falconierit. A budapesti olasz Kulturintézet bezárásával fenyegetőzve érték el, hogy az olasz hatóságok segítsenek helyreállítani az 1956 október előtti helyzetet. Zágón deklarációt tervezett felolvasni az október 1-jei átadás alkalmából, ám az olasz külügyminisztérium kérésére ettől eltekintett és azt írásban küldte meg. A kapcsolat a két intézmény között igen feszült volt, mindennaposak voltak az összeütközések. Zágón igyekezett mindent megtenni, hogy a PMI jogállását megvédje.

A PMI 1958-ban fennállásának 30. évfordulójára készült. Zágón az évforduló méltó megünneplésére tervbe vette a kápolna felújítását. A kápolna díszítésének elkészítését Prokop Péter kalocsai egyházmegyes pap festőre bízta, aki 1957. május 1-jén érkezett az Intézetbe, miután az év elején emigrált Magyarországról.⁹⁶ Prokop Péter negyven négyzetméternyi freskót készített. A felújított kápolna megáldására 1958. december 4-én délelőtt 11 órai kezdettel került sor. Az ebből az alkalomból elkészített új márványoltárt Mons. Ettore Cunai soteropoli c. érsek, Róma második Vicegerentéje szentelte fel.⁹⁷ Az oltárba Szent Ágnes, Szent Gellért, a Kassai vértanúk, Árpádházi Szent Erzsébet és X. Szent Pius pápa ereklyéit helyezték el.⁹⁸

Az ötvenes évek végén az RMA élére kinevezett igazgató új hangot ütött meg és így remény nyílt a két intézmény közötti kapcsolat rendezésére. Nem sokkal ezután azonban ismét összeütközésre került sor. 1960 nyarán, egy éjszaka eltávolították a palota homlokzatáról azt a Magyarok Nagyasszonya mozaikot, amelyet az Intézet készítettett 1957-ben. Zágón az igazgatónak írt levelében megdöbbenésének adott hangot.⁹⁹ A mozaik eltávolítását végrehajtó önkényeskedő gondnokot, az RMA igazgatója rövidesen hazahívatta Budapestre, a mozaikot pedig egy szombati nap beadták az PMI-be, ahol először a bejárat mellett volt elhelyezve, majd 1978-tól a sekrestyébe került, és csak a rendszerváltást követően, 1991-ben helyezték vissza ünnepélyesen a palota homlokzatára.¹⁰⁰

Az évek múltak és 1960-ban Zágón József ezüstmisés lett. Az ünnepi szentmisét a PMI kápolnájában tartotta július 10-én.¹⁰¹ Az esztendő jelentős fejleményeket hozott. Ennek előzményei visszanyúlnak a II. világháborút követő évekre.¹⁰² XII. Pius pápa 1945-ben nevezte ki Mindszenty Józsefet esztergomi érsekké és már 1946 februárjában bíborossá kreálta. Bíborosi címtemplomául saját kérésére a magyar emlékekben igen gazdag Santo

95 A forradalom ötvenedik évfordulójára több könyv is megjelent olaszul nyelven: Victor SEBESTYEN, *Budapest 1956. La prima rivolta contro l'impero sovietico*, Rizzoli 2006; Clemente MANENTI: *Ungheria 1956, Il cardinale e il suo custode* (La memoria 693), Sellerio editore Palermo, 2006.

96 Prokop Péter (Kalocsa, 1919. január 10. – Budapest, 2003. november 11.) pap, festő. 1942. március 22-én szentelték a Kalocsai Főegyházmegye papjává. PROKOP Mária: *Prokop Péter*, Szeged, 2003 és NÉMETH 2007, 362.

97 1964-es leltár: PMI, 1001/1964.

98 PMI, 88/1958. Szent Gellért püspök és vértanú ereklyéjét Mons. Angelo Giuseppe Roncalli, velencei pátriárka a későbbi XXIII. János pápa ajándékozta az Intézetnek.

99 PMI, 42/1960 Zágón József Merényi Ferencnek, az Akadémia igazgatójának. Kelt: Róma, 1960. június 2.

100 CSORBA 1998, 90.

101 PMI, 34/1960.

102 NÉMETH 2009, 29–79.

Stefano Rotondo-bazilikát jelölte ki, amely a *Collegium Germanicum et Hungaricum* tulajdonában állt. A templom ekkor igen romos állapotban volt, de az ünnepélyes birtokbavételre (*presa di possesso*), amelyre 1946. március 3-án került sor, kitakarították. A bíboros szerette volna a templom melletti kolostort is megkapni, hogy ott újraélessze Szent István első magyar király által a Szent Péter-bazilika közelében épített és 1776-ban lebontott magyar zárándokházat. Maga Giovanni Battista Montini sostituto is, a későbbi VI. Pál pápa személyesen többször közbenjárt az ügyben a Kollégium vezetésénél. Mindszenty bíborost azonban 1948. december 26-án letartóztatták és így az álmot ekkor nem sikerült megvalósítani, de az tovább élt.

A templommal kapcsolatos tervek a hatvanas évek elején váratlanul ismét napirendre kerültek, annak ellenére, hogy a bíboros 1956. november 4-e óta az Egyesült Államok budapesti követségén tartózkodott.¹⁰³ Az Egyesült Államokban ugyanis 1960. július 1-én elhunyt Mihalik István, nagyváradi egyházmegyes magyar plébános,¹⁰⁴ aki végrendeletben jelentős összeget hagyott papnevelésre. Mons. Szabó János, az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke¹⁰⁵ értesítette erről Zágón Józsefet, és azt tanácsolta neki, hogy tegyen lépéseket a hagyaték megszerzésére.¹⁰⁶ Zágón azonnal kérte tőle a végrendelet másolatát,¹⁰⁷ mert a hagyatékból szerette volna megoldani a PMI független elhelyezését, a Santo Stefano Rotondo melletti kolostorban. A hagyaték megszerzése azonban akadozott. A végrendelet megszerzését nehezítette, hogy annak végrehajtójául a philadelphiai érsek volt megjelölve. Az érseki szék azonban éppen ekkor betöltetlen volt. Ráadásul, Zágón információi szerint, előkészületben volt a Philadelphiai Egyházmegye felosztása is, ami miatt a kinevezés elhúzódnásával számolt. Az új érsek 1961 márciusában Krol lengyel származású volt clevelandi segédpüspök lett,¹⁰⁸ akit Zágón személyesen is ismert. Róla az a hír járt, hogy a magyarok iránt jóindulatú, ami azzal kecsegtetett, hogy sikerülhet a hagyaték megszerzése.¹⁰⁹ 1961. július 22-én másolatban megérkezett Mihalik végrendelete, amely 1950. február 14-én kelt. Krol érsek személyesen küldte meg Zágonnak 1961. július 10-én kelt leveléhez mellékelve.¹¹⁰ Mihalik a Csanádi Egyházmegyében lévő gyulai plébániá-

103 Mindszenty József, 1974, 442–469. A bíboros életének erre a szakaszára vonatkozó dokumentumok nemrég láttak napvilágot. SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor: *Majd' halálra ítélve, Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez (CD-melléklettel)*, Budapest, 2008, dokumentum: 234–359.

104 Mihalik István (Nagyszalonta, 1895. augusztus 6. – Philadelphia, 1961. július 1.) pap. 1920. március 1-jén szentelték a Nagyváradi Egyházmegye papjává. A teológiát Innsbruckban tanulta. 1924-ben egy rövid időt Svájcban töltött. 1925 után emigrált az Egyesült Államokba. Később Californiából Philadelphiába ment, ahol az 1913-ban alapított Jézus Szíve magyar plébániának lett a plébánosa. NÉMETH László: *Helyreigazítás*, in: *Távlatok* 2006/4, 74. szám, 430.

105 Mons. Szabó János (Carter, 1905 – Miami, 1991. április 9.) pap. 1930-ban szentelték pappá a Fort Wayne-i Egyházmegyében. South Bendben, a Magyarok Nagyasszonya plébánián volt káplán. Itt lett plébános 1935-ben. 1958-tól az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke volt. MIKLÓSHÁZY Attila SJ: *A tengeren túli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek rövid története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában*, Budapest, 2008, 77–78.

106 *Zágón-Kada*, Róma, 1960. november 4.

107 Zágón József levélváltása Szabó Jánossal: *SZIA-Zágón*, 30.3.

108 Kinevezése Acta Apostolicae Sedis 53(1961), 200. John Joseph Krol (Cleveland, 1910. október 26. – Philadelphia, 1996. március 3.) bíboros, érsek. 1937. február 20-án szentelték pappá és 1953. szeptember 2-án püspökké. VI. Pál pápa kreálta bíborossá 1967. június 26-án. *The Cardinals of the Holy Roman Church* www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm.

109 *Zágón-Kada*, Róma, 1961. március 23.

110 *PMI*, 42/1961.

nak 5.000,- USD-t hagyott örökimádás templom építésére, a fennmaradó vagyont, mint alapítványt a nagyváradi római katolikus püspökség magyarországi részére hagyta, azzal, hogy a vagyon kamataiból a püspökség Magyarországon lévő részének kispapjait és papjait taníttassák Rómában. Zágón lépéseket tett annak érdekében, hogy az összeg ne kerüljön haza Magyarországra, hanem maradjon külföldön. Információi szerint ugyanis a csanádi püspök és a gyulai plébánia is tett lépéseket a hagyaték megszerzésére. Zágón azt szerette volna elérni, hogy az alapítvány kezelését a Szentszék bízta a PMI-re. Érvelésében két példára hivatkozott: a magyarországi helyzet miatt a Szentszék a bécsi Pázmáneumot a bécsi érsekre,¹¹¹ a Győri Káptalan ausztriai javainak a kezelését pedig az eisenstadti püspökségre bízta,¹¹² továbbá véleménye szerint a végrendeletben írtak a PMI-ben valósulhatnak meg, ezért azt kérte, hogy ha az alapítvány kezelését nem bizzák a PMI-re, az alapítvány éves hozadékát adják a PMI-nek. A hagyaték összege 225.000,- USD volt. Az év végén Krol érsek megbízást kapott a nagyváradi egyházmegye érkeinek képviselőitől. Bonyolította az ügyet, hogy az érsek írt Magyarországra. Ekkor a Szentszék is közbelépett, amit Zágón pozitívan értékelt.

Zágón közben igyekezett demonstrálni a Santo Stefano Rotondo magyar történelmi vonatkozását és a rá vonatkozó magyar igényt. Ennek érdekében 1961 októberében szerződést kötött Banfi Florióval¹¹³ a templomban eltemetett magyar gyóntató, Lászlai János sírkövééről írt könyvének kiadásáról.¹¹⁴ A könyv 1961-ben meg is jelent a Herder kiadásában.¹¹⁵ A következő év nyarán 1962-ben pedig a templomba szervezte a magyar emigránsok zárándoklatát, amiről majd még később lesz szó. A hagyaték ügye, amely reményt adott a terv megvalósítására, 1963 végére valahára rendeződni látszott. A Csanádi Egyházmegye megkapta teljes egészében az 5.000,- dollárt,¹¹⁶ a hagyaték többi része az USA-ban maradt, mint alapítvány. Az alapítvány kezelését a Szentszék a philadelphiai érsekségre bízta azzal, hogy évenként a Szentszéknek számoljon el, az évi kamatokat pedig utalja át az Államtitkárságnak. Zágón ekkor még azt hitte, hogy ezeket a kamatokat majd évente megkapja. Ehhez szerette volna hozzátenni a PMI megtakarított pénzét. Azzal számolt, hogy így összjón 50.000 dollár.¹¹⁷ Erre alapozva kérte 1963 márciusában az

111 A Szentszék rendelkezése 1953. február 4-én kelt. A Szentszék 2000. december 29-én egy dekrétummal adta vissza a Pázmáneumot az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyének. BEKE 2002, 243–244.

112 Ausztria pápai nunciusánál a dekrétum 1953. február 26-án kelt. Iktatószáma: 8747. 1993-ban a két érintett püspök egymás között helyreállították az eredeti helyzetet. Paul Iby, eszenstadti püspök 1993. december 9-én (Iktatószám 1919/5–93) írt a Pápai Lajos győri püspöknek. Ebben az esetben nem lépett közbe a Szentszék.

113 Florio Banfi, Holik-Barabás Gyula, Holik Flóris László (Nyíregyháza, 1899. december 1. – Róma, 1967. szeptember 2.) történész, irodalomtörténész. 1926-tól élt Olaszországban. Összegyűjtötte és kiadta az olaszországi magyar emlékeket. 1945 és 1950 között a *Collegium Hungaricum* titkára volt. NAGY 2000, 60–61.

114 A szerződés 1961. október 15-én kelt. SZIA-Zágón, 2.23.

115 BANFI Florio: *La lapide sepolcrale di Giovanni da Lazo assertore di Roma „Patria Comune”*. (Accademia Catholica Hungarica, Roma), Roma, 1961.

116 Az Államtitkárság 1969. november 14-én azt kérte Zágontól, hogy szerezz be a Csanádi Egyházmegyétől a pénz felhasználásáa vonatkozó dokumentumokat. A megyéspüspök, Ijjas József 1970. március 17-én kelt válaszában jelezte, hogy a pénz a bankban van és a gyulai templom restaurálására akarják felhasználni. SZIA-Zágón, 48.103, 1969. november 14. – 1970. április 11.

117 SZIA-Zágón, 30.3. Erre a célra tették félre azt az összeget, amit a *Via de' Cestarin* eladott lakásért kaptak. PMI, 38/1964, Róma, 1964. június 16.

Államtitkárság segítségét egy önálló intézmény megvalósításához, választ azonban nem kapott.¹¹⁸

A Vatikán új keleti politikája az un. *Ostpolitik* keretében¹¹⁹ a magyar kormány és a Vatikán közötti kapcsolatfelvételre 1962 nyarán a magyar püspököknek a II. Vatikáni Zsinatra küldött meghívása adott alkalmat.¹²⁰ A két fél között elindultak a tárgyalások, amelyek 1964-re odáig jutottak, hogy kilátásba került egy megállapodás megkötése. Ennek híre az év elején elterjedt Rómában is. Zágon József ezért a Szemináriumok Kongregációja részére a PMI 1962–1963-as akadémiai évéről készített jelentésében felvetette az Intézet elhelyezésének és jogi státuszának a problémáját. A Kongregáció közbenjárását kérte az Államtitkárságon.¹²¹ A tárgyalások hírére tehát első reakciója annak elérése volt, hogy a kilátásba helyezett megállapodásban rendezésre kerüljön a PMI jogi státusza a Falconieri palotán belül, tekintettel az állandó vitákra, amelyek a PMI és az RMA kapcsolatát jellemezték az ötvenes évektől kezdve. Ezt elsősorban azért tartotta szükségesnek, hogy abban az esetben, ha az Intézetnek új, otthonról kinevezett vezetői lesznek, megőrizhesse önállóságát az RMA-val szemben. Miközben az Intézet jövőjéért fáradozott saját beosztásának elvesztésével is számolt.¹²²

A magyar kormány és a Vatikán közötti tárgyalásokon a magyar fél részéről már 1963 októberében megfogalmazódott az igény a PMI átvételére, hogy azt a magyar állam és a püspöki kar felhasználhassa.¹²³ A PMI átvételét magyar részről elsősorban a titkosszolgálatok szorgalmazták, mert alkalmasnak tűnt arra, hogy oda ügynököket telepítsenek.¹²⁴ Ezen a ponton az elképzelések egy irányba haladtak, ha a célok és a szándékok nem is voltak azonosak. A Vatikán részéről Mons. Agostino Casaroli, a Rendkívüli Egyházügyek Szent Kongregációjának helyettes titkára¹²⁵ vezette a tárgyalásokat. Mielőtt Casaroli 1964. március 14–24. között Budapestre ment volna, hogy tárgyaljon a kormánnyal, a Kongregáció írásban is kérte az Államtitkárságot, hogy vizsgálják meg a

118 Zágon-Kada, Róma, 1964. március 11.

119 Stefano BOTTONI: *Egy különleges kapcsolat története, A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978*. In: BÁNKUTI Gábor és GYARMATI György (szerk.): *Csapdában, Tanulmányok a katolikus egyháztörténetéből, 1945–1989*. Budapest, 2010, 253–280. A tanulmány bemutatja a magyar és a külföldi kutatók eltérő nézőpontját felsorolva a Vatikán keleti politikájára vonatkozó legújabb publikációkat.

120 SZABÓ Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, 2005, 55–74.

121 PMI, 11/1964. 1964. február 22.: *la conclusione é questa: se il Governo domanda di cambiare i Superiori, la Santa Sede dovrebbe chiedere che sia resa forte la posizione dell'Istituto nel Palazzo Falconieri, facendo riconoscere i diritti di proprietà – relativa al secondo piano – dell'Istituto in base a quanto si esponeva sopra sub. nro 1, b).*

122 Zágon-Kada, Róma, 1964. március 11.

123 SZABÓ Cs. 2005, 160: 42. documentum, III. Javaslat, 3. pont.

124 FEJÉRDY András: *Állam(biztonság)gi játszma a Pápai Magyar Intézet átvétele körül*, in: SOÓS Viktor Attila – SZABÓ Csaba – SZIGETI László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest, 2010, 361–384.

125 Agostino Casaroli (Castel San Giovanni, 1914. november 24. – Róma, 1998. június 9.) bíboros, diplomata. 1937. május 27-án szentelték a Piacenzai Egyházmegye papjává. 1940-től dolgozott az Államtitkárságon. XXIII. János pápa 1961. február 24-án nevezte ki a Rendkívüli Egyházügyek Kongregációjának titkárhelyettesévé. VI. Pál pápa 1967. július 4-én titkárrá nevezte ki, majd július 16-án szentelték püspökké. II. János Pál pápa 1978 októberében kinevezte pro-államtitkárává, majd 1979. június 30-án bíborossá kreálta és kinevezte államtitkárnak. Agostino CASAROLI: *Il martirio della pazienza, la Santa Sede e i paesi comunisti (1963–1989)*. Torino, 2000; FILIPAZZI 2006, 294.

Falconieri-palotában lévő helyiségek vitatott tulajdonjogi kérdését.¹²⁶ Ennek következtében Zágon 1964 márciusában nem várt biztatást kapott az Államtitkárságtól. Meglepetésére ugyanis Casaroli azt javasolta neki, hogy hozzanak létre egy új, független magyar házat. Bizonyára már számolt azzal, hogy a PMI lakóinak a magyar kormánnyal kötendő megegyezését követően el kell hagyniuk a PMI-t. Casaroli ezzel párhuzamosan adott választ a magyar kormány előző évi felvetésére is.¹²⁷ Zágon figyelemfelhívása a tulajdonjogi helyzet tisztázására nem volt hiábavaló. A tárgyalásokon a két fél egyetértett abban, hogy a PMI helyzetét a régi, a második világháború előtti megállapodás érvényesnek tekintése alapján kell rendezni.¹²⁸ A Casarolitól kapott biztatás alapján Zágon Mester Istvánnal együtt kezdeményezte, hogy a *Collegium Germanicum et Hungaricum* adja át nekik a Santo Stefano Rotondót. Zágon 1964. április 15-én személyesen felkereste Padre Csele Sándort, a Kollégium magyar jezsuita prokurátorát, aki ekkor a Kollégium gazdasági vezetője is volt.¹²⁹ Zágon Padre Csele közvetítésével kifejtette a Kollégium vezetésének, hogy elsősorban a politikai helyzet miatt kell helyet keresni a PMI részére. Mielőtt más megoldás felé néznének, kéri a Kollégium vezetését, hogy vizsgálják meg annak lehetőségét, hogy a PMI elhelyezésére adják át a templomot és a mellette lévő kolostort. Zágon tudatosan nem érintette a tulajdoni kérdést, hanem hosszú távú bérbeadást kért. Mindszenty József bíboros, hercegprímás régi terveit szerette volna megvalósítani, azaz a Santo Stefano Rotondo templomot magyar nemzeti templommá tenni. Úgy gondolta, hogy a templom használható állapotba helyezéséhez elégséges pénzzel rendelkezik majd a Mihalik hagyatékából.¹³⁰ Zágon 1964 júniusában az Egyesült Államokban járt, ahol Mons. Szabó János vendége volt.¹³¹ Távollétében Mester István intézte az ügyeket, és arról levelekben folyamatosan tájékoztatta. Június 13-án Casaroli hívatta Mestert, és a magyar kormánnyal való megegyezés érdekében információkat kért tőle az Intézetéről. Mester készített neki egy feljegyzést is, amelyben javasolta, hogy a megegyezésben a Szentszék kérjen garanciákat a PMI működésére. Casaroli a maga részéről sürgette Mestert, hogy hozzanak létre egy magyar házat. Világossá vált ebből, hogy a PMI átadására rövidesen, már az új tanév elejére sor kerül, ezért az 1963–64-es tanévzárón, ami június 16-án volt, már be is jelentette ezt a PMI lakóinak.¹³² Mester június 18-án találkozott Padre Cselével, aki azt tanácsolta neki, hogy a Santo Stefano Rotondo átadásával kapcsolatos kéréssel forduljanak a Szentatyához.¹³³ Zágon ezt követően, július első hetében érkezett vissza Rómába. Ekkor az Intézet jövője még bizonytalan volt, de Zágon reménykedett, bízott benne, hogy a Rotondo átadását a Szentszék támogatni fogja.¹³⁴ Azonnal tájékozódott, majd 1964. július

126 BARBERINI Giovanni: *La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana.* (Santa Sede e politica nel novecento 7), Bologna, 2008, 118.

127 SZABÓ Cs. 2005, 181: 51. dokumentum: 1964. március 24., 4. pont és Barberini, 2008, 118: *Quanto all'Istituto ungherese di Roma, ... accennando, che sarà necessario, a questo proposito, risolvere anche il punto da tempo in discussione circa la proprietà della parte dei locali del Palazzo Falconieri nella quale l'Istituto ha ora sede.*

128 SZABÓ Cs. 2005, 187: 55. dokumentum, 1964. július 26., 4. pont.

129 SZILAS László: *P. Csele Sándor*, in: SZABÓ Ferenc SJ (szerk.): *Magyar Jezsuiták vallomásai III.* (»Anima Una«-könyvek/13), Budapest, 1999, 295–297.

130 *PMI-Rotondo*, 38.

131 *SZIA-Zágon*, 47.13.

132 *PMI*, 38/1964.

133 *PMI*, 38/1964.

134 *SZIA-Zágon*, 47.13: Zágon József Szabó Jánosnak, Róma, 1964. július 8.

16-án írt egy levelet a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektorának, amelyben hangsúlyozza, hogy az Államtitkárság támogatásával helyet keres a PMI részére.¹³⁵ A kérdés ismételten a Jézus Társaság generaliciájára került, ott azonban megakadt, de úgy tűnt, hogy a helyzet változott. Az Államtitkárság a Szentatya elé vitte az ügyet, és a Szentatya megengedte, hogy az ő nevében kérjék a generaliziát, hogy „affidálja” a Santo Stefano Rotondót és a mellette lévő kolostort a magyar emigránsoknak új centrum létrehozása céljából.¹³⁶ A támogatás konkrét jele volt az is, hogy VI. Pál pápa a Santo Stefano Rotondo majdani berendezésére egy nagyobb összeget adott, amelyet a Vatikáni Bankban (*I.O.R.*) helyeztek letétbe.¹³⁷

Az események a nyár után felgyorsultak. Mester István szeptember 5-én beszélt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektorával, majd a rend generálisával szeretett volna tárgyalni, de csak német asszisztensével, Van Gestellel¹³⁸ sikerült beszélnie, aki viszont ellene volt a templom és a kolostor átengedésének. Mester erről informálta az Államtitkárságot, ahol azt a tanácsot kapta, hogy jobb megoldás, ha a magyarok egyeznek meg a Kollégiummal, amire van remény, hiszen előzetes válaszuk kedvező volt. Mester viszont szükségesnek látta, hogy az Államtitkárság írjon egy újabb levelet a jezsuitáknak.¹³⁹

Közben a Szentszék és a Magyar Állam tárgyalásai előrehaladtak a megegyezés felé, jöllehet – Zágon információi szerint – a PMI ügyének rendezése késleltette azt. A Szentszék megkívánta, hogy a Magyar Állam vonja vissza a PMI 1952-es feloszlására vonatkozó rendeletét,¹⁴⁰ és írásban garantálja a PMI további működését, azaz tegye lehetővé, hogy otthonról növendékek jöhessenek Rómába.¹⁴¹ A felek végül megtalálták a megoldást, és 1964. szeptember 15-én, Budapesten aláírtak egy részleges megállapodást.¹⁴² A PMI-re a megállapodáshoz csatolt 2-es számú melléklet vonatkozott. A megállapodás 1964. október 1-én lépett életbe. A helyiségek tényleges átadását a dokumentum 1964. november 5-re határozta meg.¹⁴³ Zágon József Mester Istvánnal együtt ennek megfelelően adta át a PMI-t a Magyar Püspöki Kar képviselőinek Francesco Marchisano jelenlétében,¹⁴⁴ jöllehet elhelyezésük, a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos terv még nem oldódott meg.

135 *PMI-Rotondo*, 36.

136 *Zágon-Kada*, Róma, 1964. augusztus 7.

137 A tényről Zágon József említi VI. Pál pápának írt levelében. *SZIA-Zágon*, 52.104. A levélben nincs dátum, tartalma alapján 1965 augusztusa és szeptembere között íródott.

138 Gestel, Piet van SJ, (Woensel, 1897. július 10. – Róma, 1972. október 6.) szerzetes, pap. 1926. augusztus 15-én szentelték pappá Maastrichtben. 1946. szeptember 23-tól volt a Jézus Társaság generálisának római asszisztense. 1965-ban újraválasztották. Peter GUMPEL – Hubert JACOBS: *Gestel, Piet van*, in: *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús, Biográfico-Temático II*, (Directores O’Neil Charles E. S.J. – Domínguez Joaquín M.ª S.J.), Roma – Madrid, 2001, 1720–1721.

139 Mester István levele Zágon Józsefnek, Róma, 1964. szeptember 6. *SZIA-Zágon*, 46.15.

140 A PMI feloszlató határozata 1952. március 15-én kelt. CSORBA 1998, 81.

141 *Zágon-Kada*, Róma, 1964. augusztus 7.

142 A részleges megállapodásról hírt adott a *L’Osservatore Romano* 1964. szeptember 6-i száma. Mons. Casaroli nyilatkozatát a szeptember 17-i szám közölte. SZABÓ Cs. 2005, 202–221: 60–65. dokumentum. A megállapodás olasz szövegét közli BARBERINI 2008, 156–171.

143 BARBERINI 2008, 170–171.

144 Az átadás részletei CSORBA 1998, 89. és MAGYAR Péter: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet*, in: KSz 16(1964), 325–327. Ez utóbbi az emigránsok nézőpontját tükrözi, akik kénytelenek voltak elhagyni az Intézetet. Átadás-átvételi jegyzőkönyv: *PMI*, 1001/1964, nyomtatásban SZABÓ Cs. 2005, 236–237: 71. dokumentum.

Mielőtt időrendben folytatnánk a történetet vissza kell térni Zágonnak a menekültek lelkipásztori ellátása terén végzett munkájára azt követően, hogy megszűnt apostoli vizitatori beosztása.

Életrajzi adataiban ez áll: 1953-ban megszerezte az osztrák állampolgárságot,¹⁴⁵ 1953 végén kinevezték az Olaszországban élő magyar emigránsok nemzeti direktorává,¹⁴⁶ 1956. szeptember 15-én pápai prelátusi címmel tüntették ki, és 1956. július 10-én a *Sacra Congregatio Concistoriale* legfőbb tanácsába kapott kinevezést.¹⁴⁷ Munkája tehát a vizitatori beosztásának megszűnését követően is szorosan összeforrt a menekült pasztorációval. A PMI vezetése mellett így továbbra is foglalkozott a menekültekkel. *Régensé* történt kinevezésének évében, 1953-ban a világban szétszóródott katolikus magyarság problémáiról adott elő az Intézetben rendezett havi ricevimentók egyikén, megosztva a római magyar papsággal vizitátorként szerzett tapasztalatait.¹⁴⁸ Beosztásában történt változás csak lassan ment át a köztudatba, így még jó ideig a levelezésben sokan vizitátorként szólították.

1952 végén, megbízatásának lejárta előtt nagyszabású kezdeményezésbe fogott bele.¹⁴⁹ Baranyai Lőrincz Gusztáv, Münchenben élő festőművész, a Magyar Kulturális Szövetség ügyvezető elnöke,¹⁵⁰ 1952. november 5-i keltezéssel levelet írt a Rómában élő Tóth K. Jánosnak.¹⁵¹ Ebben jelezte, hogy a déli harangszó 500 éves jubileuma 1956 augusztusában lesz, és ez az évforduló különös alkalom lehetne a magyarság számára, hogy emlékezzen és ráirányítsa a világ közvélemények figyelmét a hazai helyzetre. A javaslat eljutott Zágón Józsefhez, aki a kezdeményezés élére állt. Gyors egyeztetést követően alig másfél hónap alatt egy nyomtatott *Memorandum* formájában készített el egy felkészülési programot. Ezt első helyen Zágón írta alá, de még másik négy aláírás is olvasható rajta, többek között a münchenben élő festőművészé is. Ez mutatja, hogy a kezdeményezéshez sikerült Zágonnak egy szélesebb összefogást teremtenie. A *Memorandum* fő célja az volt, hogy a megfogalmazott célok és tervek megvalósításába bevonják a világ magyarságának felelős lelkipásztorait. Ezt abban a tudatban tették, hogy az otthon élő Egyház akadályozva van abban, hogy a történelmi esemény 500 éves jubileumát előkészítse és méltón megünnepelje, ezért a külföldön élő magyarságra vár ez a feladat, hangsúlyozva a kereszténységnek s közvetve a magyarságnak a 15. századi és jelenkori fenyegetettsége között fennálló hasonlóságot. A *Memorandum* a jubileumi megemlékezés lelki, erkölcsi és anyagi szempontjait sorolja fel kérve az ahhoz való csatlakozást. Az utóbbi pontban megfogalmazásra

145 SZIA-Zágón, 55.30–31, 33, 36.

146 SZIA-Zágón, 55.35. Iktatószám: 986/50.

147 SZIA-Zágón, 55.37 és 42. Az első kinevezés öt évre szólt, a megújítása azonban csak 1962-ben történt.

148 PMI, 37/1953.

149 Erre a kezdeményezésre vonatkozó levelezés: SZIA-Zágón, 4.12.

150 Baranya-Lőrincz Gusztáv (Pécs, 1886. július 15. – München, 1977. március 20.) festőművész, zenetörténész. NAGY 2000, 65.

151 Tóth K. János (Kóka, 1909. június 29. – Róma, 1998. július 28.) pap. A Pápai Gergely Egyetemen tanulta a teológiát a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként. 1933. október 29-én szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1947-ben hagyta el Magyarországot. 1950-től élt Rómában, a Szent Péter-bazilika öre, majd levéltárosa volt. 1962-ben lett a Lateráni-bazilika kanonokja. BEKE 2008, 750; NAGY 2000, 973.

került a terv, hogy Rómában újra felépítsék Szent István király egykori zárandokházát. A kezdeményezésről Zágon 1953. január 22-i dátummal levélben tájékoztatta a pápát, majd január 28-i dátummal küldte szét a *Memorandumot*, amelyen a dátum 1952 karácsonya volt, és rá volt írva, hogy nem hozható nyilvánosságra. A válaszok a világ minden részéről gyorsan beérkeztek. A lelkipásztorok többnyire lelkesen fogadták a kezdeményezést. Volt aki, már az új zárandokház terveinek megküldését is kérte,¹⁵² a római magyar lelkész a közösség nevében két szoba felépítésének költségeit vállalta,¹⁵³ de a többség az elképzelésnek ezt a részét túlzásnak találta, amely szerintük meghaladja az erőket.¹⁵⁴ Feltehetően ezeknek a reakcióknak a hatására a déli harangszó 500 éves jubileumát előkészítő bizottság megszervezéséhez készített tájékoztatóban, amelyet Róma-München megjelöléssel 1953-ban adtak ki, a zárandokház felépítésének terve már nem szerepelt. Ez volt az első alkalom, amikor Zágon megkísérelt létrehozni egy zárandokházat Rómában.

Külön tanulmány tárgya lehetne annak feldolgozása, hogy hogyan készült a világ magyarsága a jubileumra és hogyan ünnepelte meg azt. Itt most csak azt említjük meg, hogy Rómában az *A. C.* szervezésében tartották a megemlékezést Kapisztrán Szent János és Hunyadi János halálának ötszázadik évfordulója alkalmából,¹⁵⁵ január 29-én az *Accademia del Pontificio Istituto di Musica Sacra* aulájában (*Piazza S. Agostino, 20*), amelyen sok bíboros, számos püspök és prelátus, a Szentszéknél akkreditált diplomáciai testületek tagjai, a szerzetesrendek főelöljárói és Castrano városának küldöttsége vett részt. A megemlékezés két részből állt. Az első részben a bevezetőt Várady Imre, az *A. C.* elnöke, a Bolognai Egyetem professzora¹⁵⁶ mondta, majd a kinyomtatott programtól eltérően Tommaso Cataldi kúriai tanácselnök, Castrano város szülötte, bensőséges szavakkal üdvözölte a diszgyűlést Kapisztrán Szent János szülőföldjének küldöttsége nevében. Az ünnepi beszédet P. Dám Ince OFM, a Magyar Katolikus Tudományos és Művészeti Akadémia általános titkára,¹⁵⁷ a zárszót pedig P. Agostino Sepinsky OFM, a ferences rend általános generálisa tartotta. Az ünnepség második részében Kodály Zoltán, Bartók Béla és Liszt Ferenc művei hangzottak el. Minderről részletesen beszámolt a Katolikus Szemle.¹⁵⁸ Az ünnepség megszervezését Zágon József elsősorban a római magyar lelkésznek köszönte meg.¹⁵⁹

Ezzel azonban még nem fejeződött be a déli harangszó érdekében indított mozgalom. A Lourdes-i kegyhely 100 éves évfordulója alkalmából 1958-ban a kegyhelyhez kapcsolódóan került ismét előtérbe a déli harangszó eredeti tartalmának felélesztése. Erről Zágon maga írt cikket a Magyar Papi Egység c. értesítőben, felhívva ezzel a magyar papok figyelmét a mozgalomra.¹⁶⁰

152 Tóth Giulio, római magyar lelkész édesapja. Zágon József barátja volt. Levelét Velencéből küldte 1953. január 30-án. *SZIA-Zágon* 4.12.

153 *SZIA-Zágon*, 4.12: Tóth Giulio, Róma, 1953. február 18.

154 *SZIA-Zágon*, 4.12: Németh Ferenc SJ, Montevideo, 1953. február 12.

155 *PMI*, 2/1956.

156 Várady Imre (Nagybecskerek, 1892. július 3. – Róma, 1974. augusztus 24.) irodalomtörténész. NAGY 2000, 1002.

157 Dám Ince OFM (Bosnabrod, 1909. július 30. – Roebing, 1967. június 20.) szerzetes pap. 1933-ban szentelték pappá. 1950-től élt Olaszországban. 1952 decemberében választották meg az *A. C.* egyházi tanácsosává. 1956-ban az Egyesült Államokba emigrált. NAGY 2000, 177.

158 *KSz* 8(1956), 43.

159 1955–1956 év végi zárókonferencia jegyzőkönyve. *PMI*, 28/1956. 3. oldal, 7/a pont.

160 ZÁGON József: *A déli harangszó és az üldözött Egyház*, in: Magyar Papi Egység, 1958, 6/18–19.

Zágon József a PMI régenseként minden év végén értekezletet tartott a növen-
dékeknek, amelyen mindig téma volt a menekültek lelkipásztori ellátásának ügye is.
1953-ban örömmel számolt be arról, hogy Rómában megalakult az egyházközség. A ró-
mai lelkész és a menekült lelkész pedig felkérésére rendszeresen fogadó órákat tart a
PMI-ben.¹⁶¹ A feladatok között az alábbiak szerepeltek: iskola szervezése,¹⁶² a havi
szentmisék, lelkigyakorlat szervezése, a menekültek szociális és lelki ügyeinek felkarolá-
sa a hatóságokkal való tárgyalásoktól az élelmiszerek kiosztásáig, táborok látogatása. A
PMI azzal is részt vett a római magyarok lelkipásztori ellátásban, hogy Szent István király
ünnepét, augusztus 20-át követő vagy azt megelőző vasárnap mindig az Intézet kápolnájá-
ban tartották meg.

1956. október 23-án a Budapesten kitört forradalom hírére október 30-án 9 órakor a
lengyel nemzeti templomban az elesettek lelki üdvösségéért tartott szentmisére hívta
Zágon József a magyar kolónia tagjait.¹⁶³ A forradalom leverését követően megindult a
menekültek hulláma. Ugrásszerűen nőtt a menekültek száma, akiknek nagy részét a Vö-
röskereszt táborjaiban helyezték el.¹⁶⁴ A táborok lelkipásztori ellátása a *Pontificia Opera
Assistenza (POA)*¹⁶⁵ hatáskörébe tartozott, amely szervezet a magyar menekültek lelki-
pásztori ellátásának megszervezését Zágon Józsefekre bízta. A munkába igyekezett bevonni
minden elérhető magyar papot. Missziókat szervezett a táborokban, amelyek egy hetesek
voltak, szerda estétől vasárnapig tartottak. Autó-kápolnát használtak, filmeket vetítettek
és Kapisztrán Szent Jánosnak azt a keresztjét vitték magukkal, amelyet a hagyomány sze-
rint a nándorfehérvári csatában egykor ő vitetett maga előtt.¹⁶⁶ A Vöröskereszt alig több,
mint fél év múlva értesítette Zágonról, hogy 1957. június 30-ig megszüntetik a táboro-
kat és a magyarokat átviszik nemzetközi táborokba.¹⁶⁷ Az Olaszországban maradt magya-
rokat végül két táborba, *Ca di Landinóba* (Bologna) és Rómába vonták össze, ahol jobb
körülmények közé kerültek, mint a nemzetközi táborokban.¹⁶⁸

A forradalmat követően a Rómába érkező fiatalok előtt a PMI nyitotta meg a Falconie-
ri palota kapuit, amint erről már volt szó. Az olasz kormány előzékenységének követke-
ztében a diákok római iskolákban folytathatták tanulmányaikat. 1957. október 1-ig lakhat-
tak a palotában, majd részükre az Intézet a Via de Cestari 34. szám alatt vásárolt lakásban
létesített kollégiumot, amelynek vezetését Zágon József rábízta Mester Istvánra.¹⁶⁹

A forradalom leverését követően rendszeresen voltak megemlékezések a vasfüggöny
mögötti Egyházzól, amelyeken Zágon vezetésével részt vett a magyar közösség is. Itt most
csak azt említjük meg, hogy az *Accademia Mariana Internationalis* ezekben az években
minden hónap első csütörtökön szentmisét rendezett a Santa Maria Maggiore-bazilika

161 PMI, 10/1954 dátum nélkül.

162 Az iskola létrehozásának gondolata felmerült már 1947-ben is. PMI, 37/1947.

163 PMI, 63/1956, a lengyelek temploma a *Via Botteghe Oscure* 15. szám alatt található.

164 A forradalom után hozzávetőleges ötezer magyar menekült érkezett Olaszországba. Amarylisz WALCZ: *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*. Róma, 2001, 27.

165 A *Pontificia Opera di Assistenza in Italia (POA)* története Giuliano PELLOSO: *Pontificia Opera di Assistenza in Italia*. In: *Dizionario Ecclesiastico*, Torino, 1958, 270–271.

166 SZIA-Zágon, 5.20: Róma, 1957. február 22.

167 SZIA-Zágon, 7.2.17. A táborokat felsorolja WALCZ 2001, 59.

168 SZIA-Zágon, 7.2.19.

169 WALCZ 2001, 40. A kollégiumnak egy 2002-ben elhelyezett márványtábla állít emléket. BANFI – HORVÁTH – KOVÁCS – SÁRKÖZY 2007, 360–362.

kegyeltáránál a vasfüggöny mögötti országokért.¹⁷⁰ A menekültek lelkipásztori ellátásának megoldása érdekében Zágon Ausztriába utazott és onnan hívta római és menekült lelkésznek Anisich Jenő kalocsai egyházmegyei papot.¹⁷¹ Ez a szerencsés állapot, hogy volt felelős lelkész, nem tartott sokáig, mert hamarosan ismét a PMI növendékeire hárult a menekültek lelkipásztori ellátásának gondja azt követően, hogy Anisich atya hamarosan visszatért Ausztriába.¹⁷²

A hatvanas évek elején a *Sacra Congregazione Concistoriale*, amelynek 1956 óta volt tagja Zágon, megbízást adott neki arra, hogy szervezze meg a világon a menekült magyarok lelkipásztori ellátását.¹⁷³ Zágon ennek érdekében 1961 februárjában az európai országok nemzeti felelőseivel Friburgban megbeszélést tartott. Egy körlevelet fogalmaztak meg, amelyet a nemzeti felelősök aláírtak.¹⁷⁴ Ezt küldte szét Zágon a Nyugaton élő magyar papoknak és szerzeteseknek, kérve közreműködésüket a magyar menekültek lelkipásztori ellátásához. A beérkezett válaszok alapján a helyzetről 1961. október 26-án kelt levelében számolt be Confalonieri bíborosnak.¹⁷⁵ Az akció eredménye lett, hogy Zágon összegyűjtötte a világon élő magyar papok és szerzetesek adatait, amelyekből egy kartotékrendszert készített. Így nagyobb áttekinthetőség lett a magyar emigráns pasztoráció helyzetéről. A februári főlelkési konferencia döntése alapján 1961 advent első vasárnapjával a magyar közösségekben is bevezették az Emigrációs napot.¹⁷⁶ Zágon napi munkájához tartozott egyébként a kivándorló magyar papok részére megszerezni a *Sacra Congregazione Concistoriale* engedélyét.¹⁷⁷ A Nyugat európai országok főlelkészei nem csak alkalmilag találkoztak, hanem az ötvenes évek végétől rendszeresen évente megrendezték összejövetelüket Zágon vezetésével. A levelezés útján tartott kapcsolat mellett ez a személyes kapcsolattartásra, az információ cserére, az együttgondolkodásra, a közös cselekvések megszervezésére kínált lehetőséget.¹⁷⁸ Az együttműködést mutatják a főlelkészek közös nyilatkozatai, amelyeken ott van Zágon aláírása is,¹⁷⁹ 1964-ban a magyarországi egyházi helyzetről,¹⁸⁰ illetve a Szentszék és Magyar Népköztársaság között létrejött részleges megállapodásról.

Az „*Exsul Familia*” kezdetű apostoli konstitúció 10. évfordulója alkalmából nemzetközi zarándoklatot rendeztek Rómában 1962. augusztus 3. és 7. között. Zágon minden megtett annak érdekében, hogy ezen a világ magyarsága is képviseltesse magát.¹⁸¹ Erőfeszítése nem volt hiába való. Augusztus 4-én, szombaton közel 500 magyar zarándoknak

170 PMI, 88/1958.

171 Anisich Jenő (Bajmok, 1915. július 7. – Kalocsa, 2010. március 18.) pap. 1942. június 24-én szentelték a Kalocsai Főegyházmegye pappá. Életének legnagyobb részét az ausztriai Bregensben élte le, mint a Karitás igazgatója. 1995-ben hazatért Magyarországra. Magyar Kurír, 2010. március 20.

172 NÉMETH 2002, 224–225.

173 Levelezés SZIA-Zágon, 38.

174 SZIA-Zágon, 38.1 és 23.

175 Carlo Confalonieri (Seveso, 1893. július 25. – Róma, 1986. augusztus 1.) bíboros. 1941. május 4-én szentelték pappá. 1958. december 15-én XXIII. János kreálta bíborossá. 1961-ben a *Sacra Congregazione Concistorialis* titkára volt. Jagosz, 2011, 129, SZIA Zágon, 38.19.

176 CSERHÁTI 2009, 172. Zágon körlevele 1961. november 15-én kelt.

177 Egyik ilyen találkozón tartott előadása később publikálásra került: ZÁGON József: *A magyar Egyház helyzete az 1964-es megállapodás után*, in: Távlatok, 2006/73, 314–333.

178 Bőséges dokumentumok találhatók erre vonatkozóan SZIA-Zágon, 53.155–223.

179 KSz, 16(1964), 235–239, SZIA-Zágon, 38.6–7.

180 CSERHÁTI 2009, 126–131.

181 A szervezésre vonatkozó levelezés SZIA-Zágon, 53.224–267.

mondhatott szentmisét a Santa Maria Maggiore-bazilikában. Másnap, augusztus 5-én volt az ünnepi pápai szentmise, ezt követően a magyar zárándokok levonultak XII. Pius pápa sírjához, hogy leróják hálájukat az 1956-os forradalom alkalmával a magyarok érdekében írt „*Laetamur admodum*” és a „*Datis nuperrime*” kezdetű enciklikáikért.¹⁸² Délután Mind-szenty bíboros címtemplomában, a Santo Stefano Rotondóban a disztelen és kopott falak között bensőséges ájtatosságot tartottak, majd utána a kertben a Burg Kastl-i magyar iskola¹⁸³ művészcsoportha szerepelt nagy sikerrel.¹⁸⁴ A hivatalos programok utolsó napján a zárándoklaton részt vevő magyar papságnak konferenciát tartottak a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ban, amelyen Zágon mondta a beszédét.¹⁸⁵ Ezt eredetileg a PMI-ben akarták megrendezni, de az ott felszerelt lehallgató készülékek miatt jobbnak tartották a találkozót más helyszínre vinni.¹⁸⁶

A menekültek lelkipásztori ellátása terén végzett munkája elismeréseként VI. Pál pápa 1967. június 17-én Zágon Józsefet kinevezte az Emigráció delegátusává.¹⁸⁷ Tapasztalatait tehát nem csak a magyar menekültek ellátása terén kamatoztathatta, hanem hivatali munkájában is. Ennek egyik maradó gyümölcse VI. Pál pápa *Pastoralis migratorum cura* kezdetű, 1969. augusztus 20-án kiadott *Motu proprio*-ja, amelynek előkészítésében neki is sok szerepe volt. A dokumentum végén a bíboros és a titkár aláírása mellett delegátusként az ő aláírása is szerepel. Egy következő lépés volt életpályáján, hogy a II. Vatikáni Zsinatot követő Kúria reform során 1970. április 30-án a Püspöki Kongregáció keretében létrejött *Pontificia Commissione per la Pastorale dell'Emigrazione e del Turismo* első titkára lett.¹⁸⁸

Mielőtt rátérnénk Zágon fő életművének ismertetésére még röviden szólni kell magyarországi kapcsolatairól.

Már szó volt arról, hogy Zágon az Újszövetségi Szentírás példányait nagy számban Magyarországra is küldte. Ezen kívül az egyházmegyéknek rendszeresen küldött Hozsanna énekeskönyvet, és ő gondoskodott arról is, hogy a hazai egyházmegyék a nagycsütörtöki olajszenteléshez megkapják a szükséges olajat és balzsamot,¹⁸⁹ később a hazai könyvkiadáshoz nagyobb mennyiségben papírt is küldött.¹⁹⁰ Az 1956-os forradalom alatt november 1-jén Zágon Bécsből Győrbe utazott ahol találkozott Papp Kálmán püspökkel.¹⁹¹ Hosszú idő után ez volt az első személyes kapcsolat a vasfüggöny mögött élő ma-

182 A két enciklika 1956. november 1-jén és 5-én kelt. Acta Apostolicae Sedis 48(1956)745–748 és 748–749. Fordításuk megjelent in: KSz 8(1956), 145–147. Legújabb kiadásuk MÉSZÁROS István (szerk.): *Erőszítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*. Budapest, 2006.

183 Burg Kastlban a magyar iskola 1958 szeptemberétől működött 2006 szeptemberéig. GALAMBOS Ferenc: *Egy születő magyar iskola*. In: KSz 10(1958), 37–38 és Életünk, 2006. november.

184 K. J., Az „*Exul (sic) Familia*” 10. évfordulója. in: KSz 14(1962), 312. A porgam nyomtatásban megjelent: Magyar Papi Egység 1963, 22. szám.

185 A beszéd szövege: SZIA-Zágon, 30.5.

186 PMI, 48/1962. Az Intézetben felszerelt lehallgató készülékekről FEJÉRDY 2009, 70.

187 SZIA-Zágon, 55.46.

188 Acta Apostolicae Sedis 62(1970), 319. A reform története Niccolò DEL RE: *La Curia Romna. Linemaenti storico-giuridici*, Città del Vaticano, 1998, 261–264.

189 *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1957 között, Dokumentumok* (rövidítve: MKPK tanácskozásai), + Boróvi József gyűjtésének a felhasználásával összeállította BALOGH Margit: Budapest, 2008, 847: 1957. április 6.

190 MKPK tanácskozásai, 915: 1958. január 29.

191 KÁLMÁN Peregrin: *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*. Budapest, 2011, 42.

gyar Egyházzal. A győri püspöki hivatalban dolgozó kedves nővér lett a titkos összekötő a magyar Egyház és a Szentszék között. Zágón megtanította arra hogyan kell titkosított levelet írni, hogy bizalmas információkat lehessen cserélni.¹⁹² A magyar állami szervek természetesen nem nézték jó szemmel Zágón működését, úgy ítélték meg, hogy a Magyar Népköztársaság ellenes tevékenységet folytat és ezért olyan helyzetet teremtettek, hogy püspöke, Papp Kálmán 1958-ban minden magyarországi beosztásáról való lemondásra szólította fel.¹⁹³ A magyar titkosszolgálatok azt is megkísérelték, hogy Zágont és munkatársait besorozzák, de ez nem járt sikerrel.¹⁹⁴ Ezért elszigetelésükre törekedtek, illetve igyekeztek feltérképezni az emigráción belüli törésvonalakat, és azokat próbálták felerősíteni. Zágónnak a II. Vatikáni Zsinatra érkező magyar delegáció teremtett legközelebb lehetőséget a magyar püspökökkel való személyes kapcsolatfelvételre. A zsinat első ülésére érkezett delegációt nagy szeretettel fogadta, igyekezett a segítségükre lenni és közvetített a delegáció és a Szentszék között.¹⁹⁵ A magyar titkosszolgálatok ezt sem nézték jó szemmel és mindent megtettek annak érdekében, hogy a második ülésszakra érkező delegáció minél kevésbé vegye igénybe Zágont, mint közvetítőt.¹⁹⁶ Az előzőekben már említettük, hogy a zsinat alatt elindult a hivatalos tárgyalás a Szentszék és a magyar kormány között, amelynek eredménye lett az 1964-es részleges megállapodás és a PMI átadása, amiről korábban már volt szó. Folytassuk tehát a történetet most innen.

5. A SZENT ISTVÁN ZARÁNDOKHÁZ LÉTREHOZÁSA: 1966–1975

Az Intézet átadása előtt a bentlakó papok kiköltöztek, mindenki oda, ahová tudott.¹⁹⁷ Zágón József a Porta Angelica 63. szám alá költözött Agostino Casaroli lakásába, amelyet 1966. június 1-ig megosztott egy másik magyar pappal.¹⁹⁸ Zágónnak két szobája volt.¹⁹⁹ Az elhelyezkedést követően az év végén folytatódta a tárgyalások a Santo Stefano Rotondo megszerzése érdekében a *Collegium Germanicum et Hungaricum*mal. A tárgyalásra 1964. december 30-án került sor a Kollégiumban, ahol Zágont a jezsuita generális megbízásából Friedrich Buuck SJ rektor²⁰⁰ és Csele Sándor SJ prokurátor fogadta.²⁰¹ A megbeszélésről felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy Cicognani bíboros, államtitkár 1964. október 29-én 5.957/1964-es számon kelt levelében értesítette Giovanni L. Swain SJ-t,²⁰² a jezsuita rend generálisának helyettesét VI. Pál pápának arról a kéréséről, hogy a templomot és a kolostort adják át a magyar menekült lekipásztorkodás céljára. A protokoll sze-

192 KÁLMÁN 2011, 43.

193 SALACZ Gábor: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje, 1948–1964.* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae IX.), München, 1988, 173 és *MKPK tanácskozásai*, 944–947.

194 FEJÉRDY 2009, 61–81.

195 *MKPK tanácskozásai*, 1126–1127: 1962. december 19. és FEJÉRDY 2009, 75.

196 FEJÉRDY 2009, 76.

197 NÉMETH 2003, 122–123; ADRIÁNYI – CSÍKY 2005, 273.

198 Nyisztor Zoltán pap-újságíró ADRIÁNYI – CSÍKY 2005, 310.

199 ADRIÁNYI – CSÍKY 2005, 311.

200 Friedrich Buuck SJ 1962 és 1966 között volt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektora. *Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum*, 2008, 11.

201 Jegyzőkönyv *PMI-Rotondo*, 40 és 42.

202 Swain, John Lancelot SJ (Kemptenville, 1907. december 13. – Toronto, 1987. október 4.) szerzetes, pap.. 1936. július 25-én, Rómában szentelték pappá. A generális betegsége miatt 1960 áprilisában vikárius gene-

rint a megbeszélésen a templom nemzeti templom céljára való átadásáról körvonalazódott a megegyezés. A 12. pontban az állt, hogy a megállapodás a Szentszék jóváhagyásával lép életbe. A következő év elején a Kollégium készített egy megállapodástervezet.²⁰³ Ezt Mester István 1965. február 5-én véleményezte, javasolva a szöveg pontosítását.²⁰⁴ Zágon a tervezetet megbeszélte az Államtitkársággal, majd a megállapodás tervezetre vonatkozó véleményét, amelyben sok tekintetben figyelembe vette Mester észrevételeit, 1965. február 11-én elküldte a Kollégium rektorának.²⁰⁵ Pár nap múlva Németországba utazott, ahol a nyugat-európai főlelkész-találkozón, 1965. február 24-én beszámolt a templommal kapcsolatos fejleményekről.²⁰⁶

A rektor, Friedrich Buuck SJ válasza nem sokat váratott magára, 1965. március 1-jén kelt.²⁰⁷ Néhány részletkérdéstől eltekintve, amelyben a szövegváltoztatásból néhány javaslatot elfogad, illetve elutasít, a válasz lényege a káplánok elhelyezésének megoldatlansága. Zágon a felmerült nehézség megoldása érdekében a szomszédos nővérek, *Piccola Compagnia di Maria* rendi előljárójához, Suor M. Dominiquehez fordult 1965. április 3-án.²⁰⁸ Levelében 200–300 négyzetméternyi terület átengedését kérte káplánlakások építése céljára. A rendi előljáró válaszában azonban sajnálattal közölte, hogy a rend Káptalanja a kérés teljesítését nem támogatta.²⁰⁹

Zágon nem várta tétlenül ezt a választ, mert időközben elkészített egy feljegyzést az egykor Szent István által létrehozott zárandokház és a *Collegium Germanicum et Hungaricum* történeti és jogi kapcsolatáról, amely több változatban és nyelven fennmaradt.²¹⁰ A nővérek negatív válaszána megérkezése után, az elmúlt hónapok tárgyalásairól 1965. május 9-én kelt levelében tájékoztatta Cicognani bíboros, államtitkár,²¹¹ kérve őt arra, hogy informálja a pápát.²¹²

A Szentszék támogatása ellenére azonban most se sikerült megszerezni a Santo Stefano Rotondót magyar nemzeti templom és a mellette lévő kolostort menekült pasztorációs központ céljára, mert a Kollégiummal végül nem sikerült megegyezni. Egy pápai bullára lett volna szükség, de annak kiállítását nem sikerült elérni.²¹³ Zágon a Mihalik-hagyatékkal kapcsolatban se tudott semmit elérni, mert azt a Szemináriumok Kongregációján keresztül a Magyar Püspöki Karnak átadott PMI működésére folyósították,²¹⁴

---

rálissá választották, a generális halála után pedig 1964 októberében megerősítették megválasztását. FAY, J. Terence: Swain, John Lancelot. In: *Diccionario Histórico de la Compania de Jesús, Biografico-Temático*, IV, directores O'NEIL Charles E. S.J. – DOMINIQUEZ Joaquín M.ª S.J., Roma – Madrid, 2001, 3676.

203 *PMI-Rotondo*, 43 és 44.

204 *PMI-Rotondo*, 41.

205 *PMI-Rotondo*, 45, módosító javaslatok: *PMI-Rotondo*, 47 (németül), 49 (olaszul).

206 *SZIA-Zágon*, 38.4. SZABÓ Cs. 2005, 240–248: 73. dokumentum.

207 *PMI-Rotondo*, 48 (magyarul), 50 (olaszul).

208 *PMI-Rotondo*, 52.

209 *PMI-Rotondo*, 54, kelt 1965. április 30.

210 *PMI-Rotondo*, 59.

211 Amleto Giovanni Cicognani (Brisiglia, 1883. február 24. – Róma, 1973. december 17.) bíboros. 1905. szeptember 23-án szentelték a Faenzai Egyházmegye papjává. 1958. december 15-én XXIII. János pápa kreálta bíborossá. 1961–1969 között volt bíboros államtitkár. FILIPAZZI 2006, 296.

212 *SZIA-Zágon*, 52.282.

213 SOMORJAI Ádám: *Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez*, in: *Vigilia* 75(2010), 548–551.

214 *Zágon-Kada*, Róma, 1966. március 17.

kezdetben csak alkalmilag,²¹⁵ később azonban az lett az Intézet működésének rendszeres forrása.²¹⁶ Mindszenty bíboros álma a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatban a fejlemények oly biztató alakulása ellenére most is csak megvalósítandó cél maradt.

A gondviselés azonban csodálatos módon teljesen új irányt szabott és új lehetőséget nyitott. Zágon József 1965. augusztus 13-i keltezéssel levelet kapott Fáy Erzsébettől,²¹⁷ egy Svájcban élő magyar emigráns asszonytól, aki Mészáros Tibor svájci magyar lelkész²¹⁸ tanácsára írt neki. Fáy Erzsébet arról értesítette, hogy Oliver Duncantól nagyobb vagyont örökölt, amelyet jótékonyági célokra szeretne fordítani, mert nincs egyenes ági örököse. Mészáros Tiborral való beszélgetésében került szóba egy római zárandokház felépítésének a terve, amelynek elsődleges célja, hogy otthont teremtsenek azoknak a papoknak, akiknek el kellett hagyni a PMI-t.²¹⁹ Fáy Erzsébet levelében ennek a tervnek a megvalósítására 80–100 millió lírát helyezett kilátásba. A gondviselés nagy és váratlan ajándéka volt ez, amelynek nyomán élénk levelezésre és személyes találkozásra került sor közte és Zágon József között. Zágon első válaszában azt jelezte, hogy a jelzett adományból fel lehetne építeni egy új zárandokházat egy megfelelő telken, a Vatikán közelében.²²⁰ Tárgyalásaikon végül is arra a megállapodásra jutottak, hogy Szent István király alkotásának felújítására és Mindszenty József bíboros, prímás szándékának megvalósítására Fáy Erzsébet felépítteti Rómában a zárandokházat, ha erre a célra megfelelő telket bocsátanak a rendelkezésére. Zágon a terv megvalósításához kikérte Mindszenty bíboros véleményét, aki azt jóváhagyta.²²¹ Erre feltehetően 1965. szeptember 14-dike körül került sor, mert ezen a napon Mindszenty napi jegyzeteiben a következőket írta be: „Zágon nagyon örült. *Elsimultak non favorabilia.*”²²² A mondat jelentése homályos, viszont ebben az összefüggésben értelmet kap. A bejegyzés időpontját csak egy hónap választja el attól, amikor Fáy Erzsébet jelentkezett az adománnyal. Ennyi időre feltehetően szükség volt ahhoz, hogy Zágon üzeni tudjon Mindszentynek a budapesti amerikai követségre.

A magyar kormány természetesen mindezt nem nézte jó szemmel, és a terv megvalósulásának megakadályozása érdekében Zágon József ellen kompromittáló akcióba kezdett hamisított levelek terjesztésével. Zágon hamar rájött a dologra, és nyilatkozatot adott ki erről, amiben leleplezte az akciót.²²³ A lejárató akció nem járt sikerrel, mert Zágon igen céltudatosan és határozott látott hozzá a terv megvalósításához. Másfél hónap alatt talált egy 5.300 négyzetméteres telket, a *Via del Casaletto*, 481. szám alatt, amelyet kölcsönök-

215 PMI, 12/1966 és 21/1966.

216 A PMI finanszírozásáról az 1964-es részleges megállapodás értelmében a Püspöki Kar és az Állami Egyháziügyi Hivatal írt alá egy emlékeztetőt 1965 februárjában, amelyről a Püspöki Konferencia 1965. február 4-i ülésén tárgyalt. *MKPK jegyzőkönyvei 1949–1965*, 1231–1232.

217 SZIA-Fáy, 57.1. Fáy Erzsébet 2004. december 19-én hunyt el Genfben.

218 Mészáros Tibor (Felsőpaty, 1919. augusztus 12. – Basel, 2003. szeptember 6.) pap. 1943-ban szentelték a Veszprémi Egyházmegye papjává. 1948–1955 között Szibériában volt fogságban. Az 1956-os forradalom alatt menekült el Magyarországról. 1956–58 között Baselban a menekült magyarok lelkésze, 1956–1966 között Genfben káplán volt. MÉSZÁROS Tibor Msgr.: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei 1972–1975*. Abaliget, 2000, 11–12.

219 SZIA-Fáy, 57.1.

220 Zágon József válasza kelt Róma, 1965. augusztus 14. SZIA-Fáy, 57.2.

221 Zágon József levele Szabó Jánosnak kelt Róma, 1965. november 10. SZIA-Zágon, 52.330.

222 MINDSZENTY József: *Napi jegyzetek, Budapest, amerikai követség 1956–1971*. Vaduz, 1979, 393.

223 SZIA-Zágon, 47.45. A nyilatkozat kelte: 1965. május 14. Az ötvenes években már volt ellene egy lejárató akció Münchenben. Konyakhamisítással vádolták.

ből 1965. november 5-én – a PMI átadásának első évfordulóján – meg is vett, hogy a soha vissza nem térő lehetőséggel éljen.²²⁴ A telek 120 millió lírába került. Nagy gondot jelentett az összeg előteremtése, amelyhez az alábbi forrásokat szeretne volna felhasználni: egyrészt a Santo Stefano Rotondo berendezésére VI. Pál pápától kapott és a Vatikáni Bankban letétbe helyezett összeget, a Mihalik-alapítvány összegyűlt kamatait, valamint egy hosszú lejáratú kölcsönt, amelynek visszafizetéséhez a Kirche in Not német segélyszervezet ígért segítséget, illetve erre szeretne volna felhasználni a Mihalik-alapítvány elkövetkező tíz évének a kamatait is.²²⁵ A cél megvalósítása érdekében Zágon 1965. december 15-én létrehozta a Szent István Alapítványt,²²⁶ amelynek első elnöke lett, mely tisztet haláláig viselt. Az Alapítvány létrehozásáról a Katolikus Szemlében írt is egy cikket,²²⁷ Mészáros Tibor pedig amerikai körútra indult, hogy a tengeren túli magyar egyház-községekben rendezzen gyűjtést a zárandokház létrehozása érdekében. A megvásárolt telken 1966. november 19-én, Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepén rakták le a zárandokház alapkövét.²²⁸ Egy régi elképzelés kezdett ezzel megvalósulni. Az alapköbe az alábbi okmányt helyezték el, amely jól összefoglalja a Szent István Zárandokház történetének előzményeit és létrejöttének körülményeit. A dokumentum keltezése is önmagáért beszél:

„Örök emlékezetül

Szent István király nemcsak otthon rendezte az Egyház ügyeit, hanem arra is gondja volt, hogy az apostolféjedelmek sírjaihoz zárandokló magyarok az Örök Városban védelemben és gondozásban részesüljenek. E célból a Szent Péter bazilika déli oldalán, a S. Stefano al Vaticano, a magyar nemzeti templom mellé zárandokházat épített. Évszázadokon át sok ezer magyar zárandok fordult meg a magyar házban, amíg 1776-ban a templommal együtt áldozatul esett a Szent Péter bazilika új sekrestyéje építésének.

Serédi Jusztánián bíboros-prímás gondoskodott arról, hogy a magyar kormány által 1927-ben megvett Palazzo Falconieri-ben megalapíttassék a Pápai Magyar Egyházi Intézet magyar papok római tanulmányainak biztosítására. Aki Szent István eredeti gondolatát újból felkarolta és aki a magyarságnak ismét atyai házat akart emelni Rómában, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország primása volt. Bár az otthon bekövetkezett események megakadályozták abban, hogy tervét megvalósítsa, ennek eszméje tovább élt.

Új otthont kellett teremteni a külföldön élő 785 pap és kb. 1.500.000 katolikus hívó papi utánpótlása számára, új lelkipásztori központról kellett gondoskodni a világon szétszórt magyar katolikus hívek részére és az atyai ház biztonságát kellett nyújtani azoknak, akik a külföldi lelkipásztori munkában megöregedtek vagy egészségi okokból abból kiválni kényszerültek. E célokat össze akartuk egyeztetni a Rómába zárandokló magyarság gondozásával, hogy népünk az Örök Várost ke-

224 ZÁGON József: *A Szent István Alapítvány*, in: KSz 18(1966), 85. A cikk nem említi, hogy mekkora összeget adott Fáy Erzsébet, de Zágon megírta Kada Lajosnak. *Zágon-Kada*, Róma, 1965. november 11.

225 Zágon József levele VI. Pál pápának, keltezés nélkül. *SZLA-Zágon*, 52.104.

226 Az alapítvány alapító tagjai Zágonon kívül: S.E. Apor Gábor, Magyary Gyula, Csértő Sándor, Mester István, Békés Gellért OSB és Füz Balázs O.Cist.

227 A következő címmel publikálta: *A Szent István zárandokház alapköletétele*, in: KSz 18(1966), 373–374.

228 *Zágon-Kada*, 1966. október 26.

resztény szemmel lássa s hogy lelkileg gazdagodva és Krisztus földi helytartója iránti ragaszkodásban megerősítve térhessen vissza otthonába.

Isten különös kegyelme, hogy anyagi erőinket messze meghaladó terveink megvalósítására FÁY ERZSÉBET személyében olyan jótévőt küldött, aki az előttünk álló épületet saját költségén felépíti. Ezzel a hatalmas anyagi áldozattal akart hozzájárulni a fent vázolt célok megvalósításához s ezzel egyben maradandó emléket kívánt állítani SIR OLIVER DUNCAN-nak, saját és sok magyar menekült nagy jótévőjének. Ezt a tényt a Szent István Alapítvány kellő módon meg fogja örökíteni az intézményben, az alapító FÁY ERZSÉBET szándékára pedig, amíg az intézmény áll, naponként egy szentmisét fog felajánlani a ház kápolnájában.

A külföldön élő magyarság feladata maradt, hogy megfelelő telket szerezzen az intézmény számára. E célból alakult a Szent István Alapítvány, melynek alapszabályait Őszentsége római vikáriusa 1966. május 2-án jóváhagyta s az Alapítványt erigálta. Ez az alapítvány vette meg a Via del Casaleto 481. szám alatt fekvő 5.400 m² kiterjedésű telket. Hogy erre sor kerülhetett, azt újból nagylelkű adakozóknak köszönhetjük. Őszentsége VI. Pál pápa atyai jóakarattal kísért adományai, a német Püspöki Kar, az Ostpriesterhilfe, magyar szerzetesrendek külföldön élő tagjai, magyar plébániák, szervezetek és egyének hathatós támogatása nemcsak anyagi segítséget jelentettek, hanem erkölcsi bátorítást is ebben a nagy erőfeszítésben.

Amikor Szent Erzsébet mai ünnepén a Szent István Alapítvány nevében az Alapítvány alapszabályait és ezt a dokumentumot az intézmény alapkövében elhelyezzük, tesszük ezt őszinte, mély hálával jótévőink iránt s azzal a szent elkötelezettséggel, hogy az alapítók szándékait mindenkor tiszteletben tartjuk és megvalósításukról gondoskodunk. Szent Erzsébet közbenjárása esdje ki a kegyelmet, hogy ez az intézmény az imádság, a lelki elmélyülés és a szellemi gazdagodás háza legyen: a szeretet és békesség otthona, összekötő kapocs minden magyar számára s mint római intézmény munkálója a Krisztus földi helytartója iránti hűségnek és ragaszkodásnak.

Kelt Rómában,

1966. november 19-én, magyarországi Szent Erzsébet ünnepén,

VI. Pál pápa uralkodásának 4.,

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, magyar primás fogságának 18.,
a magyar nép szabadságharcának 10.,

Szent István király egykori zárandokháza és a magyar nemzeti templom
lebontásának 190. évében.

Elisabeth Fay, Dr. Zágon József, Dr. Magyary Gyula, Dr. Csertő Sándor,
Apor Gábor, Mester István, Arch. Gargari, Arch. Barbalissa "229

Ezt sok utánajárás és egyeztetés követte. Végül is a zárandokház felépült és megáldására 1967. augusztus 20-án került sor.²³⁰ A felszentelés napján az egész világról összereglett magyarok déli 12 órakor Castalgandolfóban részt vettek az Urangyala imádságon. VI. Pál pápa nagy tapsot kiváltó szavakkal köszöntötte a magyar zárandokokat. A kihallgatás végén személyesen is köszönthette a pápát Zágon Józseffel együtt Apor Gábor és Fáy Erzsébet. A zárandokház kápolnáját ezen a napon 18 órakor kezdődő szentmise kere-

229 A két olasz név a tervező mérnökök nevei.

230 GALAMBOS Irén(eusz) OSB: *A Római magyar zárandokház fölavatása*. In: KSz 19(1967), 266–267.

tében szentelte fel Confalonieri bíboros.²³¹ A bíborossal Zágonnal együtt hatan koncelebráltak, akik az egész világon szétszóródott élő magyarságot képviselték. Természetesen jelen volt a római magyar lelkész és az egyházköztség világi elnöke is, valamint az olaszországi menekült lelkész, Asztalos János.²³² Zágón József az ünnepségre meghívta Hamvas Endrét,²³³ a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökét is,²³⁴ aki nem jött el. Képviselőjében Zemplén György O.Cist, a PMI rektora²³⁵ vett részt a vicedirektor kíséretében. A rektornak megbízása volt arra, hogy felolvassa Hamvas Endre érseknek 1967. augusztus 15-én kelt levelét. A levél kifogásolta, hogy a zárandokház létrehozásába a Magyar Katolikus Püspöki Kart nem vonták be. Zágón József nem járult hozzá a felolvasáshoz, elsősorban azért, hogy elkerülje a püspöki kar ellenes hangulat kialakulását, helyette beszédében köszönettel nyugtázta a Magyar Katolikus Püspöki Kar jókívánságait, melyet írásban juttattak el. A kápolna oltárába nagy magyar szentek, Szent István, Szent Imre, Szent Gellért, a három kassai vértanú, Boldog XI. Ince pápa ereklyéit helyezték el. Az ereklyék egy részét a zárandokház erre az alkalomra kapta ajándékba, másik részét pedig a PMI kápolnájából hozták magukkal.²³⁶ A szentmisét követően került sor a zárandokház elkészült első szárnyának a fölavatására, amelynek keretében leleplezték Fáy Erzsébet szándékát megörökítő emléktáblát és Oliver Duncan mellszobrát. Zágón József prelátus olaszul és magyarul mondta el avató beszédét, majd Fáy Erzsébet szólt és végül átadta a zárandokházat Zágón Józsefnek, a Szent István Alapítvány első elnökének. Az eseményről rövid hírben beszámolt a *L'Osservatore Romano*²³⁷ és a magyar emigráns lapok.²³⁸ A gondviselés különös ajándéka volt, hogy ebben az évben Szent István napja éppen vasárnapra esett és éppen ekkor kerülhetett sor a Szent Istvánról nevezett zárandokház felszentelésére.

Az avatási ünnepségen történeteknek lett folytatása. Zágón József augusztus 23-án válaszolt Hamvas Endre levelére. Ennek ellenére az Új Ember szeptember 3-án csak a Püs-

231 Carlo Card. Confalonieri 1967. augusztus 15-én lett a Konzisztoriális Kongregáció prefektusa. JAGOSZ, 2011, 129.

232 Asztalos János (Feldebrő, 1910. február 11. – Feldebrő, 1995. október 12.) pap. 1934. június 17-én szentelték az Egri Főegyházmegye papjává. 1945-től volt plébános Pöcspetriben. 1948. június 11-én a Pöcspetri perben halálra ítélték, majd nem sokkal később az ítéletet életfogytiglani börtönre változtatták. Ay 1956-os forradalom alatt szabadult. 1957 április első napjaiban Jugoszlávián keresztül menekült el Magyarországról Ausztriába. Először Bécsben élt, majd Olaszországban. 1960-tól a San Felice Circeóban, egy szerzetes házban volt káplán. Zágón kérésére kezdett el foglalkozni a menekült magyarokkal. 1966–1973 között volt a lelkészük. 1969–1975 között a Santa Maria Maggiore-bazilika káptalanjának javadalmasa volt. 1973. május 12-én áttelepült a Német Szövetségi Köztársaságba, ahol Ganghofenben. München közelében segített ki a plébánián. 1989-ben nyugdíjba vonult és a politikai változások után hazatelepült Magyarországra. NAGY 2000, 39 és JAGOSZ 2011, 229–231.

233 Hamvas Endre (Piszke, 1890. február 27. – Kalocsa, 1970. április 3.) érsek. 1913. július 14-én szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1944. március 25-én pedig Mindszenty Józseffel együtt csanádi püspökké. 1964-ben lett kalocsai érsek. 1961–1968 között a Püspöki Kar elnöke volt. BEKE 2008, 333.

234 A levél kelte: 1967. július 25. RUPPERT JÓZSEF SCH: *Visszatekintés 1992–2003*.

235 Zemplén György O.Cist (Münden, 1905. augusztus 1. – Budapest, 1979. március 29.) szerzetes, püspök. A ciszterci szerzetes 1930. június 30-án, Zircen szentelték pappá. 1965–1968 között Rómában a PMI rektora, 1968-tól pedig a budapesti Központi Szeminárium rektora volt. 1969. február 21-én, Budapesten szentelték püspökké. BEKE 2008, 821.

236 NÉMETH 2002, 223.

237 *Il Card. Confalonieri inaugura la Casa „S.Stefano d'Ungheria”* in: *L'Osservatore Romano*, 1967. augusztus 23. N. 193. 4. oldal.

238 Rómában KSz 19(1967), 266–267.

pöki Kar elnökének a levelét közölte. A Szent István Alapítvány vezetősége természetesen nehezményezte ezt, és az Alapítvány Igazgató Tanácsának szeptember 23-i ülésén hozott döntése értelmében²³⁹ a levelezést megjelentették a Katolikus Szemlében.²⁴⁰ Zágon József szeptember 25-én kemény hangú levelet fogalmazott meg Brezanóczy Pál, apostoli adminisztrátornak, a Püspöki Kar titkárának,²⁴¹ a levelet azonban nem küldte el.²⁴² Természetesen mindez a római magyar emigráns papság és a Püspöki Kar nem túl jó viszonyán tovább rontott. Az eset rendezésére 1971-ben került sor, amikor Brezanóczy Pál meglátogatta a Szent István zárandokházát, ahol Zágon József fogadta.²⁴³

Az Alapítvány és a zárandokház létrehozására vonatkozóan az utóbbi időben sok dokumentum került elő, amelynek feldolgozása további alapos kutatást igényel. Itt most néhány eddig nem publikált adalékot említünk meg. Zágon József a Szent István Ház létrehozásáról 1965 végén, újévi üdvözlétében értesítette Habsburg Ottót.²⁴⁴ További érdekesség, hogy Padre Pio zárdája 1965 decemberében 5.000 lírát küldött a Szent István Ház javára.²⁴⁵ 1966-ban VI. Pál pápa 15.000 dollárt adott Zágonnak a Szent István Háza.²⁴⁶ A Mihalik-alapból, kétévi várakozás után, 1971-ben kapott a Szent István Alapítvány 50.000 dollár kölcsönt 10 évre. Korábban Zágon hiába kérte azt az Államtitkárságtól, mindig nemleges választ kapott. Végül Mons. Casarolin keresztül ért el eredményt, aki az ügyet VI. Pál pápa elé vitte. A Szentatya személyesen utasította az Államtitkárságot a kölcsön folyósítására.²⁴⁷ Biztosan nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, Casaroli közbenjárása gesztus volt Zágon iránt azért, mert vállalta a közvetítő szerepet a hosszú évek óta húzódó Mindszenty-ügy megoldásában, amiről ezután lesz szó. A zárandokház céljának megfogalmazásakor tovább élt a terv, hogy oda egyszer majd el lehessen vinni a PMI-t és így az szabad és önálló lehessen.²⁴⁸ Erre azonban nem került sor. A Szent István Ház felszentelését követően Mindszenty bíboros az amerikai követségről 1967 őszén üzent Fáy Erzsébetnek megköszönve a zárandokház megvalósítását.²⁴⁹ A bíboros 1971 nyarán személyes üzenetet is küldött Zágon József útján Fáy Erzsébetnek, amelyben ismételten kifejezte köszönetét.²⁵⁰

A PMI átvételével a magyar pártvezetés egyik célja volt, hogy a papi emigráció központját megszüntesse és a papokat létalapjuktól megfossza. Teljesült a célkitűzés, de csak rövid időre, mert a zárandokházzal az emigráns magyar papságnak és a magyar kolóniának újra lett központja Rómában, ismét lett egy hely, egy ház, amely otthont adott az emigráns magyaroknak, ahol lehetőség volt összefüggéseket szervezni. Az első összefüggételre mindjárt októberben sor került. 1967. október 29-én a Szent István Házban tartották a

239 Békés Gellért OSB levele Zágon Józsefnek 1967. október 2. RUPPERT: *Visszatekintés*.

240 KSz 19(1967), 268–269.

241 Brezanóczy Pál (Aklasztina, 1912. január 25. – Eger, 1972. február 11.) érsek. 1935. augusztus 28-án szentelték az Egri Főegyházmegye papjává. 1956-tól egri káptalani helynök, 1959-től apostoli kormányzó. 1964. október 28-án szentelték püspökké. 1969. január 23-án nevezték ki egri érsekké. VICZIÁN János: *Brezanóczy Pál*, in: MKL II., Budapest, 1993, 44.

242 RUPPERT: *Visszatekintés*.

243 *Zágon-Kada*, Róma, 1971. április 12.

244 *SZIA-Zágon*, 48.55.

245 SZIA pénztárkönyv 1965–1967: 13/1965, 1965. december 13.

246 SZIA pénztárkönyv 1965–1967: 105/1966: LIT 9.352.500,-.

247 *Zágon-Kada*, Róma, 1971. május 23. *SZIA-Zágon*, 54.4–5.

248 *SZIA-Zágon*, 52.104.

249 Zágon József levele Fáy Erzsébetnek 1967. november 14. *SZIA-Fáy*, 57.56.

250 Zágon József levele Fáy Erzsébetnek 1971. július 10. *SZIA-Fáy*, 57.77.

megemlékezést az 56-os forradalomról. Kísérlet történt arra is, hogy itt tartsák rendszeresen a havi magyar szentmiséket, erről azonban két évi próbálkozás után lemondtak, mert a ház megközelítése nehéz volt.²⁵¹ Emiatt Zágón sok kritikát is kapott. A közösségi élethez lehetőséget kínált egy magyar könyvtár létrehozása, amelyhez a hívektől is gyűjtöttek könyveket.²⁵² Zágón hetente felkereste a zárandokházat, ahol együtt étkezett az oda költözött magyar papokkal. Ilyen találkozásokat kártyapartival összekötve más helyen is heti rendszerességgel tartottak.²⁵³ Zágón fő gondja a felvett kölcsönök törlesztése és a ház működtetése volt, ami sok gonddal járt.

Zágón maga nem költözött be a zárandokházba, mert miután 1963-tól a Santa Maria Maggiore-bazilika tiszteletbeli kanonokja volt,²⁵⁴ 1966 november első hetében beköltözhetett egy kanonoki lakásba. 1967 júniusáig azonban délelőttönként még visszajárt a Porta Angelicára, mert a Szent István Ház létrehozásával kapcsolatos minden postája oda érkezett.²⁵⁵ A zárandokház felépítése után pár évre, 1969. február 25-én pedig a Santa Maria Maggiore-bazilika tényleges kanonokja is lett,²⁵⁶ így haláláig ott lakott. A káptalanban különböző megbízatásai voltak: 1967–1969 között és 1970–1972 kötött a sekrestye prefektusa volt, 1973–1974 között pedig a káptalan camerlengója.²⁵⁷ 1969-ben azt követően, hogy építési felelős lett, a pápák termének kövezetét saját költségén teljesen felújíttatta, a terem közepére VI. Pál pápa nevét íratta.²⁵⁸ Talán nem tévedünk, ha ezt a gesztusát a pápa iránti hála kifejezéséként értékeljük, azért, hogy segítséget nyújtott a Szent István Ház felépítéséhez.

6. KERESZTHORDOZÁS MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROSSAL: 1971–1975

Mindszenty József első római útjától fogva szoros kapcsolatot épített ki a római magyar közösséggel. Ez a kapcsolat még szorosabbá volt bíborosi címtemplomának átvételét követően. Jelképesnek tekinthető, hogy a bíboros letartóztatásának napján, 1948. december 26-án a római magyar közösség címtemplomában gyűlt össze szentmisére. A koncepció perbe fogott, majd elítélt bíboros sorsát a római magyar közösség nagy figyelemmel követte, igyekezett róla hiteles információkat közvetíteni. Ebben a szellemben végezte munkáját Zágón József is. 1953-ban a déli harangszó 500 éves jubileumát előkészítő százas bizottság díszelnökeül is Mindszenty Józsefet választották. Az 1956-os forradalom leverését követően Zágón diplomáciai csatornákon igyekezett kapcsolatba lépni az amerikai követségen tartzkodó bíborossal, és a hatvanas évek elején sikerült is neki információkat eljuttatni hozzá. A Vatikán keleti politikájának első eredménye volt, hogy 1963. február 9-én Josef Slipyj bíboros Rómába érkezett.²⁵⁹ Magától értetődően vetődött fel a kérdés,

251 NÉMETH 2003, 136–140.

252 Egyházközségi körlevél, Róma, 1967 november.

253 A rendszeres résztvevők: Mester István, Prokop Péter, Asztalos János, Frank Miklós voltak. ADRIÁNYI – CSIKY 2005, 276.

254 SZIA-Zágón, 55.45.

255 ADRIÁNYI – CSIKY 2005, 323.

256 JAGOSZ 2011, 213.

257 JAGOSZ 2011, 382, 379, 376.

258 JAGOSZ 2011, 419.

259 BARBERINI Giovanni: *L'Ostpolitik della Santa Sede, Un dialogo lungo e faticoso*. (Santa Sede e politica nel novecento 6), Bologna, 2007, 69.

vajon követi-e őt Mindszenty? Ezzel a budapesti követségen Mindszenty maga is foglalkozott, várva König bíboros érkezését.²⁶⁰ A várható fejleményekről Zágón több levelet váltott Mons. Szabó Jánossal.²⁶¹ Nagy bizonytalanság volt, amit a levelezés is visszatükröz. Szabó májusban még azt írta, hogy nem hiszi, hogy Mindszenty ki fog utazni, ha csak a Vatikán és az Egyesült Államok nem kényszeríti. Szent Péter és Pál ünnepén viszont már azt írta, hogy Mindszenty hamarosan szabad lesz.²⁶² Ebben a helyzetben készített a német *Zweites Deutsches Fernsehen* egy közel harminc perces filmet Mindszenty bíborosról az alábbi címmel *Der begrabene Kardinal, Sichsals Kardinal Mindszenty*.²⁶³ A film úgy mutatja be a Zágón József vezetése alatt álló PMI-t, mint az egyetlen helyet Rómában, ahol őrzik Mindszenty emlékét. Végül is a bíboros ebben az évben nem jött ki Rómába. A *Pontificia Accademia Mariana Internationalis*²⁶⁴ rendezésében 1964. február 11-én, kedden negyed kilenckor a Santa Maria Maggiore-bazilikában szerveztek szentmisét Zágón közreműködésével Mindszenty József bíboros, hercegprimás elítélésének 15. évfordulója alkalmából.²⁶⁵ A bíboros aranymiséjére 1965-ben Zágón írt köszöntőt a Katolikus Szemlében.²⁶⁶ Zágón, ahogy már erről volt szó, többször kísérletet tett arra, hogy Mindszenty tervei szerint újraélessze Szent István zárandokházát, amely harmadszorra sikerült is. Amikor 1967-ben felröppent a hír, hogy Mindszenty az amerikai nagykövet Budapestre érkezése előtt el akarja hagyni a követség épületét levelet írt neki, hogy segítse, szempontokat adjon döntéshozatalához.²⁶⁷ Mindszenty József és Zágón József kapcsolatának rövid vázlatos ismertetése után térhetünk rá arra, hogy részletesebben szót ejtsünk az 1971–1975-ös esztendő eseményeiről.

Mindszenty jelenléte a budapesti amerikai nagykövetségen egyre nagyobb gondot jelentett. 1971-ben az érintett felek, a magyar és az amerikai kormány és a Szentszék elérkezettnek látta az időt, hogy a hosszú évek óta huzódó ügyet megoldja. A fejleményekről 1971 januárjában Zágón is értesült.²⁶⁸ Egyre valószínűbbé vált számára, hogy, Mindszentynek el kell hagynia a követséget. Ebben a helyzetben kapott felkérést arra, hogy ebben segítsen. Mons. Casaroli és Mons. Cheli²⁶⁹ minden lehetőséget meg akartak adni neki, hogy Mindszentyt befolyásolja a követség elhagyására. Informálták a feltételekről is, amelyek nem változtak az előző évekhez képest.²⁷⁰ Zágón jól megfontolta a döntését, szerette volna tudni, hogy mit kap az Egyház ellenértékül és azt hogyan lehet a bíborost kihívni Magyarországról anélkül, hogy tekintélyén csorbát ejtsenek és az esetleges negatív kihatásokat a minimumra csökkentsék. Tudatában volt annak, hogy hálátlan szerepet szánnak neki és annak is, hogy sok kérdés van összekapcsolva Mindszenty Magyarországról való távozásával.²⁷¹ Az ese-

260 MINDSZENTY 1979, 298, 1963. március 11. SOMORJAI – ZINNER 2008, 283–284. dokumentum.

261 SZIA-Zágón, 30.3: 1963. május 16 és július 18.

262 SZIA-Zágón, 30.3:1963. szeptember 18.

263 Levelezés a film készítőivel: SZIA-Zágón, 46.21.

264 Pontificia Accademia Mariana Internazionale in: *Annuario Pontificio* 2003, Città del Vaticano, 2003, 1767.

265 Egyházközségi körlevél, Róma, 1963. február 7.

266 ZÁGON József: *Az aranymisés Mindszenty*, in: KSz, 17(1965), 97–101. MINDSZENTY 1974, 473–477.

267 SOMORJAI 2010, 548–551.

268 SZIA-Zágón, 54.2: dokumentum, 1971. január.

269 Giovanni Cheli (Torino, 1918. október 4. –) bíboros, diplomata. 1942. június 12-én szentelték az Asti Egyházmegye papjává. 1967–1973 között Casaroli munkatársa volt a Rendkívüli Egyházügyek Kongregációjában. 1998. február 12-én II. János Pál pápa kreálta bíborossá. FILIPAZZI 2006, 295–296.

270 SZABÓ Cs. 2005, 409: 124. dokumentum, 1971. április 19.

271 SZABÓ Cs. 2005, 402–403: 122. dokumentum, 1971. április 11.

mények a nyár előtt felgyorsultak. Mons. Cheli társaságában júniusban utazott először Zágón Budapestre, ahol három napon át tárgyalta Mindszenty bíborossal.²⁷² A bíboros bizalommal volt iránta, báró Apor Vilmos vértanú püspök irodaigazgatóját látta benne.²⁷³ A megbeszélésről Zágón emlékeztetőt készített.²⁷⁴ A tárgyalás nem volt egyszerű, de végül eredményes lett.²⁷⁵ A bíboros ezt követően, június 28-án küldött egy levelet a pápának, amelyben kifejezésre jutatta, hogy kész elhagyni hazáját és külföldre távozik.²⁷⁶ A levelet lényegében Zágón írta, már azzal érkezett Budapestre. A latin fordítást Tomek Vince piarista generális készítette el Rómában.²⁷⁷ Még négyszer kellett Zágónnak Budapestre utaznia, hogy a bíboros a levélben kifejezett szándéka szerint elhagyja a követség épületét. A magyar hatóságok az ügy előmozdítása érdekében mindenben segítséget nyújtottak neki, aki úgy érezte magát Budapesten, mint Dániel az oroszlán barlangban.²⁷⁸ A kiutazásra végül is 1971. szeptember 28-án került sor. Zágón Mons. Chelivel együtt autón érkezett Bécsből Budapestre és a bíborossal tért oda vissza. Bécsből még aznap repülővel Rómába kísérte a bíborost, akit a Vatikánban VI. Pál pápa fogadott a Szent János torony bejáratánál, ahol a bíborost elszállásolták.²⁷⁹ Mindszentynek rövid római tartózkodása alatt Zágón volt a kísérője. Vele volt a Sixtusi kápolnában a püspöki szinodus megnyitásán, ahol VI. Pál pápa a nyilvánosság előtt köszöntötte Mindszenty bíborost, a Szent István zárandokházban, október 2-án, amikor a vendégkönyvbe a bíboros azt írta be, hogy a magyar katolikus Egyház megvalósult álma boldogsággal tölti el,²⁸⁰ másnap, október 3-án a bíboros címtemplomában, a Santo Stefano Rotondo-bazilikában, aztán a Salvator Mundi kórházban, ahol orvosi vizsgálatnak is alávetették a bíborost. Ezekben a napokban ő volt a személyi titkára, ő intézte levelezését is.²⁸¹ Végül ott volt október 23-án a Matild kápolnában tartott szentmisén, amely után a bíboros elbúcsúzott VI. Pál pápától²⁸² és Bécsbe utazott, hogy a Pázmáneumban telepedjen le abban a lakosztályban, amelyet Zágón készítettett elő a számára még a nyár folyamán teljes titoktartás mellett. Zágón volt még egy darabig a közvetítő személy Mindszenty és a Szent-szék között. Mindszenty kapcsolata a Szentszékkal azonban egyre feszültebb lett. Zágón próbálta jótanácsokkal ellátni, de nagyobb hatással volt rá bécsi környezete, és miután egy alkalommal Zágón úgy ítélte meg, hogy a bíborosnak a pápához írt levelét tartalma miatt nem adhatja át, Mindszenty megnehezítelte rá.²⁸³ A Szentszék emberét látta benne, és helyeze-

272 MINDSZENTY 1974, 473–497.

273 MÉSZÁROS T. 2000, 241.

274 Elsőként közölte ADRIÁNYI Gábor: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: *Mindszenty József emlékezete*, (szerk.) TÖRÖK József, (Studia Theologica Budapestinensia 13.). Budapest, 1995, 73–89, legújabban közzé tette SOMORJAI Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975.* (Historia pro futuro), Pannonhalma, 2008, 110–114.

275 SOMORJAI – ZINNER 2008, 343–344. dokumentum, 1971. július 15.

276 SOMORJAI 2008, 115–116.

277 NÉMETH 2011, 41, 130. jegyzet.

278 SZA-Zágón, 55, 26–3.

279 Mindszenty bíboros megérkezésekor készített fényképfelvételeket veti össze a bíboros visszaemlékezéseiben írtakkal SOMORJAI Ádám: *A gyűrű, a mellkereszti és a mantello átadása. Mindszenty bíboros emlékiratainak értelmezéséhez*, in: MEV 21(2009), 303–319.

280 NÉMETH 2009, 102.

281 Mindszenty bíboros által írt több dokumentum, illetve levél tervezetét is ő készítette. SOMORJAI Ádám: *Mindszenty bíboros 1971-es memoranduma és Pro Memoriája*, in: *Távlatok*, 2007/76, 226–231.

282 NÉMETH László: *VI. Pál pápa és Mindszenty József*, in: *Vigilia*, 63(1998), 247–252.

283 SOMORJAI 2008, 136–139.

téért Zágont is felelőssé tette, aki kegyvesztett lett nála. Kapcsolatuk formálissá vált. Zágon a háttérből igyekezett azonban továbbra is segíteni és egyengetni a bíboros lelkipásztori útjainak előkészítését, hiszen, akik nem ismerték a fejleményeket hozzá fordultak, segítségét, közvetítését kérték. Az események végül odáig vezettek, hogy VI. Pál pápa 1974. február 5-én üressé nyilvánította az esztergomi érseki széket. Mindez nagy felháborodást váltott ki elsősorban az emigráns magyarság körében. Többen fordultak ekkor Zágonhoz, magyarázatot kértek tőle illetve volt, aki őt is felelőssé tette a történetekért, ami nagy fájdalmat okozott neki.

Mindszenty bíboros 1975. május 6-án 83 éves korában elhunyt. Zágon táviratban fejezte ki köszönetét VI. Pál pápának mindazért, amit Mindszenty bíborosért tett.²⁸⁴ A bíborosi testület dékánját a magyar közösség nevében ő kérte fel arra, hogy mondjon szentmisét Rómában, az elhunyt bíborosért, amelyre május 13-án, 18 órakor került sor a Chiesa Nuovában. A szentmisén több mint húsz bíboros, még több püspök volt jelent. A templom zsúfolásig megtelt magyar és olasz hívekkel. A bíboros által elmondott beszédet Zágon maga írta.²⁸⁵ Készült arra is, hogy megírja az utokór számára a történeteket. Ezt elkezdte, de befejezni már nem tudta. Zágon, ekkor maga is lábadozott teljesen nem épült még fel az 1974 novemberében kapott szívinfarktusból. Ennek ellenére 1975. május 15-re elutazott Máriazellbe, hogy részt vegyen Mindszenty temetésén. Többen óvták őt ettől az utazástól, de minden áron ott akart lenni.

7. HALÁLA ÉS EMLÉKE

A túl korai utazás Ausztriába nem tett jót az egészségének. Szokása szerint a nyarat Muttersben töltötte, ahol 1975. augusztus 11-én agyvérzést kapott. Az innsbrucki kórházba szállították, ahol másnap, augusztus 12-én elhunyt. Temetése Muttersben volt augusztus 15-én, a helyi templom homlokzata előtt a bejáratnál balra helyezték örök nyugalomra. A római magyar közösség a szokásoknak megfelelően tartotta meg a harmincadik napi szentmisét (*trecesimo*) szeptember 14-én. Ezen a szentbeszédet Mester István mondta.²⁸⁶ Olasz nyelvű harmincadik napi szentmisét is tartottak, amely azonban a szervezés miatt késett.²⁸⁷

Zágon gyengülő egészségi állapota, a három szívinfarktus, jelezte neki, hogy közeledik a halála. Mégis tele volt tervekkel: a Santa Maria Maggiore-bazilika nagyszabású restaurálása vonzotta mint új és önként vállalandó feladat. Meg szeretne volna írni a római Szent István Ház létrejöttének történetét, és Apor Vilmos vértanú püspök életét.²⁸⁸ Ezek azonban csak tervek maradtak.

A halála alkalmával készített emléklapra a következő szentírási idézeteket írták:

284 SZIA-Zágon, 54.40: Róma, 1975. május 9. A telegrammot Jan Villot bíboros államtitkárnak küldte.

285 Értesítés a szentmiséről l'Osservatore Romano, 1975. május 13–14.: *In suffragio del Card. Mindszenty. Beszámoló a szentmiséről* 1975. május 15.: *Celebrato dal Card. Traglia, La messe funebre alla Chiesa Nuova in suffragio del Card. Mindszenty.* ANONIM: *Beszámoló a szentmiséről.* In: KSz 27(1975), 2–3; TOLNAY 1975, 262.

286 Üzenet, 1975. szeptember.

287 Mester István levele Kada Lajosnak, Róma, 1975. október 5.

288 TOLNAY 1975, 262.

„Most azért mit remélek, Uram? Minden reményem Te vagy.” (Zsolt 39,8)

„Jézus megparancsolta tanítványainak ... menjenek előre a túlsó partra...” (Mt 14, 22)

1969. szeptember 9-én kelt végrendeletében foglaltaknak megfelelően fő örökösei a Szent István Alapítvány és a bécsi Pázmáneum voltak, két intézmény, amelyeknek kiemelkedő jelentőségük volt az életében. Irathagyatéka is, amint arra már utaltunk a Szent István Házba került. Az általa létrehozott Alapítvány azóta is hűségesen őrzi emlékét. A zárandokház bejáratánál még a halál évében, 1975-ben elhelyeztek egy márványtáblát az ő emlékére, a szöveg fölé pedig domborművét helyezték.²⁸⁹ Az Alapítvány 2000-ben, halálának 25. évfordulója évében, testületileg zárandokolt el Mutersbe, ahol a templomban szentmisét mutattak be érte és lerótták kegyeletüket sirjánál. Születésének 100. évfordulója alkalmából szülőfalujában, a fennállásának 200. évfordulóját ünneplő templom homlokzatára helyezték el emléktábláját 2009 augusztusában, rokonai és a helyi egyházközség nevében. 2009. október 31-én Tatán a helyi piarista öregdiák szövetség szervezésben tartottak szentmisét születésének centenáriuma alkalmából, november 2-án pedig Rómában, a PMI emlékezett meg szentmise keretében egykori vezetőjéről.²⁹⁰

ZÁGON JÓZSEF PUBLIKÁCIÓI²⁹¹

Egy nagy mai magyar vértanú, in: Katolikus Szemle, 2(1950), 11–17 e 70–72. (Dunántúli néven jegyezve).

Indulásunk elé, in: Élet I(1950), 1. szám: december 3–16.

„Áldozata nem volt hiábavaló!” *Zágon József Mindszenty bíborosáról*, in: Élet II(1951), 4. szám: február 25.

Szent István jubileumi év, in: Élet II(1951), 6. szám: Húsvét.

Szentistváni politikusokat a jövőendő Magyarországnak! Ezres tömeg a németországi Katolikus Napon, in: Élet II(1951), 9. szám: május 6.

Jubileum és feladat, in: Élet II(1951), 15. szám: augusztus 1.

Vigyázzatok és imádkozzatok, in: Élet II(1951), 16. szám: szeptember 5.

Karácsony és békéje, in: Élet II(1951), 23. szám: december 25.

Előszó az Újszövetségi Szentíráshoz, Róma, 1951.

Katolikus Magyar Testvérek! in: Élet III(1952), 10. szám: május 25.

A déli harangszó és az üldözött Egyház, in: Magyar Papi Egység, 1958, 6/18–19.

A vértanú magyar püspök, Pannonia Sacra, München, 1960. márciusi szám.

Az aranymisés Mindszenty, in: Katolikus Szemle, 17(1965), 97–101.

A Szent István Alapítvány, in: Katolikus Szemle 18(1966), 85–87.

A Szent István zárandokház alapkövetétele, in: Katolikus Szemle, 18(1966), 373–374.

A Szent István jubileum (A Vatikáni Rádió adása), in: Szolgálat, 1970, 6/70–71.

A magyar Egyház helyzete az 1964-es megállapodás után, in: Távlatok, 2006/73, 314–333.

289 BANFI – HORVÁTH – KOVÁCS – SÁRKÖZY 2007, 329.

290 Magyar Kurír, 2009. november 4. Megemlékezések Zágon József születésének 100. évfordulója alkalmából. ANONIM: Az emigráció kiemelkedő alakja volt. Száz esztendeje született Zágon József. In: Új Ember, 2009. november 15.

291 Kiegészítve az élet c. folyóiratban megjelent cikkeivel.

Zágon József sírfelirata Muttersben

MONS. Dr. JOSEF ZÁGON
KANONIKUS v. S. MARIA MAGGIORE
IN ROM GRÜNDER D. ST. STEFANS-
HAUS, SEKRETÄR D. PÄPSTLICHEN KOMMISSION
FÜR MENSCHEN UNTERWERGS, EIN TREUER
DIENER CHRISTI FÜR ALLE IN NOT.
FAND IM MUTTERS EIN NEUES ZUHAUSE
UND GING VON HIER
IN DIE EWEIGE HEIMAT.
„IN FINEM DILEXIT EOS“ JOH 13,1
*AGOSTYÁN – UNGARN 2. 11. 1919
+ INNSBRUCK 12. 8. 1975

Fordítása:

Mons. Dr. Zágon József
a Santa Maria Maggiore kanonokja,
a római Szent István Ház alapítója, az Útonlévők Pápai Bizottságának titkára,
a szükségben lévő keresztények hűségének szolgája,
itt Muttersben talált új otthonra és innen tért haza az örök hazába.
„Mindvégig szerette őket” Jn, 13,1
*Agostyán – Magyarország, 1909. 11. 2.
† Innsbruck 1975. 8. 12.

Zágon József emléktáblája Rómában, a Szent István Ház bejáratánál

PERENNI MEMORIAE
IOSEPHI ZÁGON
HUNGARORUM HOSPITII A S. STEPHANO REGE HUNGARIAE
NUNCUPATI CONDITORIS
QUI PROTONOTARIUS APOSTOLICUS CANONICUS LIBERIANUS
PONTIFICII CONSILII DE SPIRITUALI MIGRATORUM
ATQUE ITINERANTIUM CURA SECRETARIUS GENERALIS
DE ECCLESIA IN PATRIA
EIUSQUE FILIIS IN TOTO TERRARUM ORBE DISPERSIS
OPTIME MERUIT
FOUNDATIONIS S. STEPHANI IN URBE ADMINISTRI
HONORIS GRATIQUE ANIMI TESTIMONIUM
POSUERUNT A.D. MDCCCCLXXV

* AGOSTYÁN IN HUNGARIA 2 NOV. 1909
† INNSBRUCK IN AUSTRIA 12 AUG. 1975

Fordítása:

Ezt az emléktáblát
a római Szent István Alapítvány tagjai készítették
tiszteletük és hálájuk jeléül 1975-ben
Zágon József,
a Szent István magyar királyról elnevezett
magyar zarándokház alapítójának örök emlékezetére,
aki a Santa Maria Maggiore-bazilika apostoli protonotárius kanonokaként,
valamint a kivándorlók és úton lévők lelki gondoskodásával törődő
pápai tanács főtitkáraként
példamutatón szolgált az Egyházat, valamint a hazájában élő
és a világon szétszóródott honfitársait.

Agostyán, 1909. november 2.
Innsbruck, 1975. augusztus 12.

Zágon József emléktáblája szülőfalujának templomán, Aggostyánban

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT
AGGOSTYÁNBAN
MONS. Dr. ZÁGON /ZANLEITNER/ JÓZSEF
A SANTA MARIA MAGGIORE BAZILIKA KANONOKJA
A RÓMAI SZENT ISTVÁN ZARÁNDOKHÁZ ALAPÍTÓJA
*AGOSTYÁN, 1909. 11. 02.
†INNSBRUCK, 1975. 08. 12.
NYUGSZIK MUTTERS/AUSZTRIA/
EMLÉKÉTÍ ŐRZI A ROKONSÁG ÉS AZ EGYHÁZKÖZSÉG

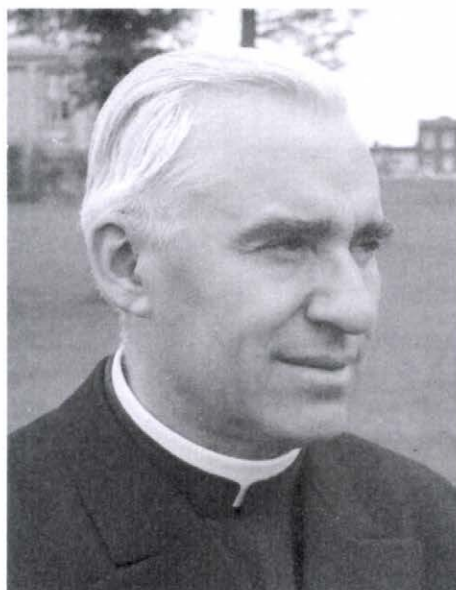
ÁLLÍTATTA PÁ

LÁSZLÓ IMRE NÉMETH

JÓZSEF ZÁGON (1909-1975)

József Zágon was a canon of Hungarian origin in Basilica di Santa Maria Maggiore in Rome. He was one of the leading figures of 20th century Hungarian emigration. He was the head of the Hungarian Pontifical Institute for more than 10 years. He was the founder of the Saint Stephen's House in Rome. He was a loyal priest to Cardinal Primate József Mindszenty, Archbishop of Esztergom. This study presents his life and activity.

József Zágon was born in Hungary in a peasant family on 2 November 1909. He studied in the Pazmaneum in Vienna. He was ordained to priest in Vienna in 1935, and obtained a theological doctorate there in 1937. He served as the secretary of Vilmos Apor, bishop of Győr, from 1941 and was nominated to head of offices there in 1943. He stood beside the bishop when Soviet soldiers murdered Apor on 30 March 1945. On 6 January 1949 after the detention of Cardinal József Mindszenty he left Hungary to Austria. In 1950 he moved to Rome. Until his death he was one of the main organizers of the Hungarian emigrant community and Hungarian Catholic life abroad. He was the regent of the Hungarian Pontifical Institute from 1953 to 1964, and national delegate of the Hungarians of Italy from 1953 to 1975. He founded and led the Saint Stephan's House from 1966 to 1975. He took part in organizing the leaving of Cardinal József Mindszenty from Budapest in 1971 and supported the Cardinal until his death in 1975.

Zágon József

Falconieri palota Rómában a Lungo Tevere felől nézve. A második emeleten van a Pápai Magyar Egyházi Intézet, amelynek Zágon József 1953 és 1964 között régense volt.

Zágon József szentmisét mutat be a magyar zarándokoknak a Santa Maria Maggiore-bazilikában 1962-ben, az „Exsul Familia” tizedik évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi zarándoklat alkalmával.

A Szent István zarándokház építésének kezdete Rómában, a Via Casalettón.

VI. Pál pápa a Szent István zarándokház felavatásának napján, 1967. augusztus 20-án Castelgandolfóban kihallgatáson fogadja Zágon Józsefet (jobbra), Apor Gábort és Fáy Erzsébetet

*A Pápák teme a Santa Maria Maggiore-bazilika mellett.
A kövezetet Zágon József saját költségén újíttatta fel 1969-ben.*

*Mindszenty József bíboros álma: a Szent István zárándokház,
ami Zágon József vezetésével valósult meg.*

VI. Pál pápa 1971. október 23-án, a Matild kápolnában Mindszenty József bíborossal misézik Rómából való elutazása alkalmából. A pápa balján Zágon József.

Zágon József sirja Muttersban (Ausztria)

Zágon József emléktáblája a Szent István Ház bejáratánál (Róma)

Zágon József emléktáblája az agostyáni templom falán (Magyarország)

CSÍKY BALÁZS

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS HATÁSA AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYÉRE 1938–1945

ELŐZMÉNYEK

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés csak a politikai határokat változtatta meg, az egyháziakat nem. Ennek ellenére a békeszerződés nem csak a magyar állam feldarabolását, a korábbi közigazgatási egységek szétszakítását jelentette, hanem az egyházak életét is jelentősen befolyásolta. A határváltozások számos egyházigazgatási egység szétszakításával, a hívek és az egyházi vagyon jelentős részének elcsatolásával jártak együtt. Az egyik legnagyobb veszteség az esztergomi főegyházmegyét, a magyar katolikus egyház vezetőjének, a hercegprimás esztergomi érseknek az egyházmegyéjét érte. Bár székhelye, Esztergom, továbbra is Magyarországon maradt, területének nagyobb része Csehszlovákiához került. 404 plébániája esett az új államterületére (ebből 125 volt tisztán magyar ajkú), és csupán 89 maradt Magyarországon, tehát plébániáinak 82%-a jutott csehszlovák uralom alá. A hívek számában azonban nem volt ekkora aránytalanság a két rész között, mivel Budapest nagy része az esztergomi főegyházmegyéhez tartozott. A földbirtokvagon szempontjából is súlyos veszteségek érték az esztergomi érsekséget, a főkaptalant és a papnevelő intézetet. Az esztergomi érsekség birtokainak 58%-a (88803 katasztrális holdból 51315 kh) került csehszlovák fennhatóság alá. Ráadásul az elszakított részek közé tartoztak a legjobban jövedelmező birtoktestek. A csehszlovák kormány követelte az egyházmegyei határoknak a politikai határokhoz való igazítását és belső megváltoztatását, amelyet a trianoni békeszerződés kvázi elismerésének tekintett, valamint ezzel az egy tömbben élő felvidéki magyarságot is több részre kívánta osztani. Szándéka volt továbbá az egyházmegyék élére szlovák püspökök kinevezése és ezzel egy önálló szlovák egyházszervezet kiépítése. A magyar érdek a korábbi egyházigazgatási beosztás megőrzése volt, hiszen a trianoni határokat meg akarták változtatni, és ennek bekövetkeztét a közeljövőben remélték. Az egyházmegyei határok változatlansága is az ideiglenességet kellett, hogy kiemelve.

Magyarországon a magát keresztény-nemzetinek valló kormányzat és az egyházak viszonya a kölcsönösen előnyös együttműködésen alapult. Ezzel szemben Csehszlovákia politikája a kezdeti években erősen egyházellenes volt, amelynek egyik oka, hogy a cseh nemzeti mozgalom a németesítés és a Habsburg-dinasztia kiszolgálójaként tekintett a katolikus egyházra. Ugyanakkor a szlovákok körében erős volt a katolikus érzület, ami a politikai erőviszonyokban is tükröződött. A csehszlovák kormány hamar rájött, hogy hosszú távon nem folytathat erősen egyházellenes politikát, ugyanis a vallásos szlovákokat radikális ellenzéki pozícióba kényszerítheti, akadályozva ezzel az új állam, a köztársasági

Csehszlovákia konszolidációját. Másrészt az egyházpolitikai kérdések rendezéséhez Prágának szüksége volt a Vatikán jóindulatának elnyerésére. Az egyházellenesség azonban továbbra is jelen volt a csehszlovák kormánypolitikában, és komoly konfliktusokra is sor került. 1925-ben, a Husz-ünnepség kapcsán a nuncius távozott Prágából, tiltakozva az ellen, hogy az egyház által eretneknek tartott Husz János ünnepsében az állami tisztviselők is részt vettek. A kedélyek azonban hamarosan megnyugodtak, mert mindkét fél számára fontos volt a megegyezés.

A csehszlovák kormány 1919-ben zár alá helyezte az egyházi javadalmasok birtokaiknak legnagyobb részét, majd 1921-ben más egyházi birtokok is erre a sorsra jutottak. Csernoch János esztergomi érsek többször is kérte a Szentszékét, hogy semmiféle egyház-kormányzati változtatást ne hajtsanak végre, amíg a vagyoni kérdéseket nem rendezték, mert ellenkező esetben a csehszlovák kormány céljai elérése után nem fogja figyelembe venni a másik fél anyagi igényeit. Bár a Szentszék engedményekre kényszerült, ragaszkodott ehhez az elvhez, azaz hogy az új politikai határokhoz igazodó végleges rendezést csak az anyagi kérdések megoldása után hajlandó végrehajtani. 1922-ben létrehozta a nagyszombati apostoli adminisztratúrát. Ez a Szentszéknek közvetlenül alárendelt egyház-kormányzati egység az esztergomi főegyházmegye felvidéki részéből jött létre. Az intézkedés az esztergomi érsek joghatóságának felfüggesztését jelentette a Felvidéken, de nem jelentette a területnek az érsekségtől való elválasztását (diszmembráció).

Kilenc magyar egyházi javadalmas, köztük az esztergomi érsekség, a magyar kormánnyal való egyeztetés után, 1923-ban pert indított a hágai Magyar-Csehszlovák Vegyes Döntőbíróóság előtt a csehszlovák állam ellen. A keresetben azt kérték, hogy szüntessék meg a javadalmi birtokok állami kezelését, juttassák azokat vissza jogos tulajdonosaiknak, és az elmaradt jövedelmekért, a felszerelésért, állatállományért, valamint az okozott károkért ítéljenek meg kártérítést. A magát demokratikusként feltüntetni akaró csehszlovák felet kellemetlenül érintette a per, a jogtalanságok esetleges nyilvánosságra kerülése, ezért folyamatosan igyekezett a Szentszékét rávenni arra, hogy vonassa azt vissza a magyar javadalmasokkal. A perben 1934-ig nem történt előrelépés, tíz év alatt a bíróság még arról sem döntött, hogy illetékes-e az ügyben. 1934-ben tárgyalást tűztek ki, ami nagy előrelépésnek számított. A megjelölt időpont előtt nem sokkal Serédi Jusztinián hercegprímás utasítást kapott a Szentszéktől, hogy a pert vonják vissza. A csehszlovák kormány ugyanis kijelentette, hogy ha a Szentszék nem vonatja vissza a pert, kisajátítják az egyházi földbirtokokat. A hercegprímás ebbe nem kívánt belenyugodni, és végül annyit sikerült elérnie, hogy nem kellett visszavonni a pert, csak a további tárgyalást elhalasztani, tehát a per folytatásának lehetősége fennmaradt.

A vagyoni kérdések mellett azonban a kisebbségi sorba kényszerült magyar hívek hitéleti problémái is súlyosak voltak. A sérelmek között említhető a magyar nyelv használatának korlátozása, papok hatósági zaklatása, a magyar vonatkozású ünnepek tiltása.

1927-ben a Szentszék egyezményt (modus vivendi) kötött Csehszlovákiával. Ez ki mondta, hogy nem lehet joghatósága Csehszlovákia területén külföldön székelő ordináriusnak, és a csehszlovákiai egyházmegyeik sem nyúlhatnak túl a politikai határokon. A szerződő felek egy későbbi időpontban egyeznek meg az egyházmegyeik új határaitól és anyagi ellátásáról. Amíg ez a megegyezés létre nem jön, a zárlat alatt lévő egyházi birtokokat a szlovákiai püspöki kar vezetése alatt működő bizottság fogja kezelni. A modus vivendi a kölcsönös ratifikálás után, 1928. február 2-án lépett életbe. Ezután helyreállt azt 1925-ben megszakadt diplomáciai kapcsolat is a Szentszék és Csehszlovákia között. Az

egyezményt a csehszlovák kormány jelentős külpolitikai sikerként értékelte, Trianon egyházi elismerésének tekintette. Bár a magyar-szlovák egyházi tárgyalások megélénkültek, a vagyoni kérdések miatt az egyházmegyei határok megváltoztatására várni kellett. A zárlat alatt álló egyházi javak egy egyházi személyekből álló bizottság ellenőrzése alá kerültek, amelynek elnöke a szepesi püspök lett. A tényleges kezelés azonban egy állami szerv kezében maradt, amely szervezetileg az egyházi bizottság alá tartozott. Az előbbi kezelte a vagyont, az utóbbi pedig ezt felügyelte. Időközben a magyar kormány is döntő lépésre szánta el magát, és 1932. október 1-jei hatállyal zár alá vette az összes szlovákiai egyházi jogi személy magyarországi birtokait, és annak jövedelmeit a hercegprímás rendelkezésére bocsátotta, hogy kárpótolja Csehszlovákiában lefoglalt birtokaiért.

A magyar fél azonban nem csak az erő eszközével élt, hanem a megegyezésre is hajlandónak mutatkozott. Serédi Jusztinián hercegprímás 1932-ben tervezetet készített az esztergomi érseki javadalom felosztására, amire a csehszlovák kormány egy másik tervvel válaszolt. A két fél egymás tervezeteit kölcsönösen elutasította. Közben azonban – a földreform következtében – a lefoglalt felvidéki egyházi birtokok nagysága csökkent és a gazdálkodás is rendkívül rossz határfokú volt.

A csehszlovák püspöki kar megbízásából tárgyaló Ján Vojtášák szepesi püspök 1934-ben megállapodott Serédi Jusztinián hercegprímással, hogy az esztergomi érsek csehszlovák területen fekvő birtokainak 60%-át, a főképtalan pedig 20%-át átadja a nagyszombati apostoli adminisztratúrának. A megosztási javaslatot azonban sem a szlovák püspökök, sem a csehszlovák, sem a magyar kormány nem fogadta el.

A Szentszék 1935. május 14-én állapodott meg a csehszlovák kormánnyal, hogy az egyházi birtokok kezelését Pavol Jantusch püspöknek, a nagyszombati apostoli adminisztrátornak adják át, a Szentszék pedig megkezdi az 1927-es *modus vivendi* életbe léptetését. A *modus vivendi* életbe léptető, egész Csehszlovákia területére vonatkozó „*Ad ecclesiastici regiminis*” kezdetű bullát végül 1937. szeptember 2-án adta ki a Szentszék. Ezzel az egyházmegyék határait a politikai határokhoz igazította. A bulla Esztergomra vonatkozó rendelkezései a következők voltak: A nagyszombati apostoli adminisztratúrát elválasztotta az esztergomi érsekségtől. A beszercebányai, nyitrai, munkácsi és eperjesi egyházmegyéket kivette az esztergomi egyháztartományból és az esztergomi érsek metropolitai joghatósága alól, és közvetlenül a Szentszéknek rendelte alá. A kassai és roznýói egyházmegyék magyar területre eső részeiből apostoli adminisztratúrákat hozott létre (ezek vezetését a Szentszék egy másik intézkedéssel Serédi Jusztinián esztergomi érsekre bízta).¹

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

1938 őszére a nemzetközi helyzet változása reálissá tette a magyar revíziós szándékokat, ami az egyházpolitikai helyzetet, az esztergomi érsekség csehszlovák fennhatóság alá tartozó részének sorsát is befolyásolta. Hitler 1938. szeptember 12-i beszéde után két nappal a berlini magyar követ megjelent a német külügyminisztériumban, hogy közölje, a ma-

1 CSÍKY Balázs: *A trianoni határok revíziójának egyházpolitikai összefüggései a két világháború között*. In: Pro Scientia Aranyérmesek X. Konferenciája. Budapest, 2010. szeptember 30. – október 3. Előadások. Szerk.: SZÖLLŐSI László. Budapest, 2011, 135–139. p. A lábjegyzetekben megtalálható a legfontosabb vonatkozó szakirodalom.

gyar kormány ugyanazt követeli Csehszlovákiától, mint a szudétanémetek. Szeptember 22-én, majd 28-án a magyar kormány kemény hangú jegyzéket küldött Prágába, követelve a magyarlakta területek visszaadását, és autonómiát Szlovákiának és Kárpátaljának. A magyar diplomácia folyamatosan egyeztetett a német kormánnyal, azonban a müncheni nagyhatalmi konferencián csak a szudétanémet kérdésről döntöttek. A szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben Anglia és Franciaország hozzájárult ahhoz, hogy Németország megkapja a Szudéta-vidéket. A magyar és lengyel követelésekről csak az egyezmény függelékében esett szó, mely szerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal folytatott kétoldalú tárgyalások során kell megkísérelni a területi kérdések megoldását, és ha három hónapon belül nem születne megállapodás, az ügy a konferencia résztvevői elé kerül.²

A hercegprimás, esztergomi érsek a szlovák főpásztorok megnyugtatóásával segítette a magyar kormány revíziós céljait. Serédi Jusztinián szeptemberben a felvidéki püspököknek külön-külön írt levelében kijelentette, hogy biztosítani fogják a Felvidék népeinek jogait és autonómiáját. Imrédy Béla miniszterelnök juttatta el a leveleket a címzetettekhez.³

A hercegprimás az október 4-én megtartott őszi püspökkari értekezleten kijelentette, hogy a békeszerződések igazságtalanságait más nemzetekkel szemben már felülvizsgálták, ezért a magyaroknak is követelniük kell „a nemzetünknek kijáró igazságszolgáltatást”. Kérte a püspököket, buzdítsák papjaikat, hogy ajánlják fel szentmiséiket a hazáért. A püspöki kar elrendelte a Serédi Jusztinián által szerkesztett imának nagymisék után való elmondását „magyar hazánk igaz ügyének sikeréért”.⁴ A magyar irredentizmus szimbólumkészlete kezdettől fogva vallásos jellegű volt. Utalhatunk itt a minden magyar iskolában a tanítás előtt elmondott Magyar Hiszekegyre vagy az 1933-ban Serédi által felszentelt neoromán stílusú Lehel téri templomra, amelyet már az építkezés megkezdése előtt „revíziós fogadalmi templomként” emlegettek. A „magyar kálvária” és a „magyar feláldozás” toposzai azt mutatták, hogy a közelmúlt magyar történelmét Krisztus szenvedéstörténetével kívánták párhuzamba állítani. Mindez arra is utalt, hogy amint Jézus ártatlanul és igaz emberként halt kereszthalált, úgy Magyarország feldarabolása is igazságtalan volt.⁵

A magyar katolikus püspökök 1938 októberében egyértelműen kiálltak a revíziós célok mellett, amikor ima elmondását rendelték el. Ugyanakkor az ilyen típusú nyílt kiállítás nem volt jellemző a püspökkari konferenciára Serédi Jusztinián elnöksége idején, annak ülésein ez volt az egyetlen alkalom, amikor a revízió kérdése explicit módon előkerült a területi visszacsatolások előtt. A hercegprimás visszafogottságát a revízió ügyében az befolyásolta, hogy úgy gondolta, a püspöki kar bármilyen nyílt kiállásával azt kockáztatják, hogy a szomszédos államok korlátozzák vagy megakadályozzák, hogy az ott élő magyarok az anyaországba utazhassanak az 1938-ra tervezett Szent István-év ünnepeire és a

2 JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 190–192. p. (a továbbiakban: JUHÁSZ 1988)

3 Primási Levéltár, Esztergom (a továbbiakban: EPL) Cat. D/c, 5861/1938.

4 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. 2. köt. Összeáll., bev.: BEKE Margit. Aurora, München-Budapest, 1992, 182. p. (a továbbiakban: *Püspökkari jegyzőkönyvek*)

5 ZEIDLER Miklós: *Revíziós tervek és irredenta kultusz*. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk.: ROMSICS Ignác. Osiris, Budapest, 2009, 490–492. p.

Budapesten rendezendő 34. nemzetközi eucharisztikus kongresszusra.⁶ A szervezést már 1929-ben elkezdték, és Serédi kitartó lobbitevékenysége kellett ahhoz, hogy a rendezés jogát 1936-ban a magyar főváros kapja meg.

Közben a magyar kormány október 3-i éles hangú jegyzékében fogalmazta meg követeléseit és javasolta, hogy október 6-án kezdjék meg a kétoldalú tárgyalásokat Komáromban. Október 5-én szabadcsapatokat dobtak át Csehszlovákia területére. A komáromi tárgyalások október 9-én kezdődtek és 13-án eredmény nélkül megszakadtak. A magyar kormány ekkor a tengelyhatalmakhoz fordult. Ebben a helyzetben prágai kormány a Szentszék segítségét kérte, megragadva szinte az egyetlen lehetőséget a nemzetközi diplomáciai szintén, kérve a Szentszék hasson a magyar kormányra, hogy területi követeléseit mérsékelje. Prágában nem tudták, hogy Eugenio Pacelli bíboros államtitkár már 1938 áprilisában szinte eldöntött tényként kezelte Csehszlovákia felbomlását. Domenico Tardini helyettes államtitkár ugyan közölte a csehszlovák kérést a vatikáni magyar ügyvivővel, de nem utalt arra, hogy a magyar kormányra hatni kívánna. A magyar kormány viszont abban kérte a Szentszék segítségét, hogy az Ungvárnál csehszlovák fogságba esett magyar szabadcsapat tagjai érdekében járjon közben a prágai kormánynál, mivel azokra halálbüntetés várt a Ruténföldön érvényben lévő különleges állapot miatt. Tardini helyettes államtitkár a vatikáni magyar ügyvivő közlése után kiadta az utasítást, hogy a prágai nunciust „haladéktalanul megfelelő instrukcióval” lássák el. A Szentszék tehát ebben az esetben beavatkozott. A nagyhatalmak a csehszlovák-magyar vitában október végére határozták el magukat döntő lépésre. A németek taktikázása után végül október 27-én a német külügyminiszter Rómába utazott, és megegyezett olasz kollégájával a tengelyhatalmak döntőbíráskodásában. Az első bécsi döntést november 2-án hirdették ki a Belvedere kastély aranytermében.⁷

Szerédi Jusztinián hercegprímás 1938. október 9-én, tehát már a komáromi tárgyalások kezdőnapján, kézzel írt levélben, a budapesti nunciaturán keresztül, sürgős kéréssel fordult a pápához, amelyre távirati választ várt. Utalt arra, hogy a trianoni határokat napokon belül meg fogják változtatni, és csehszlovákiai területek kerülnek vissza Magyarországhoz. Kérte, hogy az 1937-es *Ad ecclesiastici regiminis* kezdetű bullát,⁸ amely – kizárólag a politikai határok miatt – elválasztotta egyházmegyéjétől a csehszlovák uralom alá került részt, miután megszűnt az ok, azonnal érvénytelenítsék, és amint az esztergomi érsekség ezeréves területei politikailag visszatérnek Magyarországhoz, – ahogy a Szentszék többször megígérte – automatikusan kerüljenek vissza egyházilag is, és egyesítsék azokat az egyházmegyével, hogy az esztergomi érsek késlekedés nélkül gyakorolhassa régi és teljes joghatóságát a visszatérő területek felett. A hercegprímás ugyanezt kérte azoknak a magyar ordináriusoknak a számára is, akik hasonló helyzetben voltak, mivel várható volt, hogy visszatérnek az egyházmegyéjüktől az 1937-es bullával elválasztott, addig csehszlovák ura-

6 EPL Cat. D/c, 1421/1937. Szerédi Jusztinián levele Bartha Lajosnak, Esztergom, 1937. május 14.

7 JUHÁSZ 1988, 192–196. p.; SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Aurora Könyvek, München, 1975. 48–49. p. (a továbbiakban: SALACZ 1975); *A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938*. Összeáll., s. a. r.: ÁDÁM Magda. MTA Történettudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965 (*Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. II.*) 336–337. p. 157. dok. A vatikáni magyar követ jelentése, Róma, 1938. ápr. 22. és 804. p. 538. dok. A vatikáni magyar ideiglenes ügyvivő jelentése, Róma, 1938. okt. 15. (a továbbiakban: *Diplomáciai iratok II.*)

8 A bulla megjelent a Szentszék hivatalos közlönyében: *Acta Apostolicae Sedis* 29 (1937) 366–369. p.

lom alatt lévő területek.⁹ Umberto Kaldeway ügyvivő egyetértett Serédi kérésével, és úgy továbbította azt, hogy mellékelte a hercegprimás levelére adott válasz fogalmazványát is, mely szerint az esztergomi főegyházmegye Csehszlovákiához került része ipso facto, amint politikailag újra egyesítik Magyarországgal, automatikusan visszakerül az érsekséghez, a magyar apostoli adminisztrátorok pedig gyakorolhatják joghatóságukat egyházmegyéjük korábban Csehszlovákiában maradt, és most politikailag Magyarországhoz visszakerülő részére felett.¹⁰ A Vatikánban már óvatosabbak voltak. Domenico Tardini helyettes államtitkár azt válaszolta, hogy a Szentszék tanulmányozza a kérdés célszerű megoldásának módját, addig is az érintett ordináriusok törekedjenek arra, hogy a hívek a rendkívüli körülmények között ne maradjanak lelkipásztori ellátás nélkül.¹¹ A válasznak ez az utóbbi része értelmezési problémákat okozott. A Magyarországra visszatérő Angelo Rotta nuncius Serédivel beszélve úgy látta, a bíboros nem jól értelmezi azt. Ezért Rotta azt javasolta, magyarázzák úgy, hogy az illetékes magyar ordináriusoknak megadják a szükséges fakultásokat, hogy a hívek ne maradjanak lelkipásztori ellátás nélkül azokon a területeken, amelyek vissza fognak kerülni Magyarországhoz.¹² A következő napon írt jelentésében a nuncius visszatért a témára. Véleménye szerint hamar igent kell majd mondani arra a kérésre, hogy a Magyarországhoz visszakerülő területek ipso facto vagy kvázi automatikusan visszatérjenek régi egyházmegyei kereteik közé, ahová korábban tartoztak, de mivel bonyolult ügyről van szó, ezt nem lehet egy egyszerű távirattal elintézni, ahogy a hercegprimás kérte. Rotta felvetette, hogy ettől eltekintve nem lehetne-e közvetlenül és azonnal Serédinek ideiglenesen megadni minden szükséges fakultást, különösen a más magyar egyházmegyékhöz tartozó területek esetében. A nuncius számára ez tűnt a legegyszerűbb megoldásnak, amely jó benyomást tenne, meg lenne elégedve vele a magyar kormány és a hercegprimásnak is megfelelné. Rotta kitért még a kassai és rozsnyói apostoli adminisztratúrák ügyére is. Ha a székvárosok, Kassa és Rózsnyó visszatérnének Magyarországhoz, megszűnne a két magyarországi apostoli adminisztratúra és visszatérnének régi egyházmegyéjükhöz, de kérdéses volt, hogy az átmeneti időben az adminisztratúrák tovább működjenek-e. A nuncius nem ismerte a Csehszlovákiában székelő két adminisztrátort, és nem tudta, hogy a magyar kormánynak megfelelne-e a személyük. Rotta iránymutatást kért a maga és Serédi számára a Szentszéktől.¹³ A Vatikánban gyorsan meg is fogalmazták a választ. Utaltak arra, hogy a Szentszék a bonyolult kérdést a szükséges higgadsággal kívánja tanulmányozni, azaz akkor döntenek, amikor már ismertté váltak az új magyar határok. Közben, hogy gondoskodjanak a visszatérő területeken élők lelki ellátásáról és eloszlassák a kétségeket, a Szentatyának szándékában áll megadni minden szükséges fakultást a nunciusnak, a kánonjog keretein belül, addig, amed-

9 Segreteria di Stato, Città del Vaticano, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: S.RR.SS. AA.EE.SS.) Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 5r–6r, N3887/38, Serédi Jusztinián levele Umberto Kaldeway nunciatúrái ügyvivőnek, Budapest, 1938. okt. 9.

10 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 3r–v, 7r, N3887/38, Kaldeway ügyvivő jelentése, Budapest, 1938. okt. 10.

11 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 8r, 9r, N3887/38, N3888/38, Cifra N. 19, 20. Domenico Tardini táviratai a budapesti nunciatúrának, 1938. okt. 13.

12 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 13r–v, N4262/38, Angelo Rotta nuncius jelentése, Budapest, 1938. okt. 28.

13 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 15r–v, N4263/38, Rotta nuncius jelentése, Budapest, 1938. okt. 29.

dig meg nem történik a végleges rendezés.¹⁴ Ezt a választ azonban már nem küldték el Budapestre, mert az események közben túlhaladtak rajta.

A vatikáni magyar ügyvivőt 1938. november 2-án kihallgatáson fogadta Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, ahol szóba kerültek a felvidéki területek visszacsatolásával kapcsolatos kérdések is. Bár még nem volt ismeretes a döntőbírósi határozat, Pacelli kijelentette, hogy az Egyház „élénken üdvözlí” a területi változást, mert jól ismeri a magyar kormánynak a Vatikánnal és az Egyház érdekeivel kapcsolatos álláspontját, amely több mint megnyugtató az átcsatolandó területek katolikusai szempontjából. Pacelli hangsúlyozta, hogy bizalommal viseltetik a magyar kormány iránt. A pozitív fogadtatás nem okozhatott meglepetést a csehszlovák kormány egyházellenes politikájának ismeretében. A bíboros államtitkár közölte, hogy a visszacsatolt részek természetesen régi egyházmegyéikhez kerülnek vissza, mivel azonban a csehszlovák modus vivendi formailag is kiszakította azokat régi kereteikből, csak a pápa újabb rendelkezése állíthatja helyre a korábbi jogállapotot. Pacelli különösen érdeklődött az esztergomi főegyházmegye gyarapodása iránt, és nagy örömet fejezte ki, hogy Serédi elvesztett területeinek jelentős részét vissza fogja kapni.¹⁵

Az első bécsi döntés utáni napon Serédi újra sürgette a Szentszék engedélyét, hogy a Csehszlovákiától visszatért területeken gyakorolhassa joghatóságát. Végül november 5-én délután érkezett meg a távirat, hogy a Szentatya kinevezte a hercegprímást egyházmegyéje visszakért területeinek apostoli adminisztrátorává, későbbre hagyva a szabályos rendezést.¹⁶

A TERÜLETI VISSZACSATOLÁSOK ÜNNEPLÉSE

Serédi az első bécsi döntést követő napokban levélben köszönte meg a vezető magyar politikusok tevékenységét, egyben gratulált nekik kitüntetésükhöz, amelyet a kormányzótól ez alkalomból kaptak.¹⁷ A megfogalmazásból kiérezhető az az euforikus hangulat, amelyet a területi visszacsatolás pillanatában átéltek. Imrédy Béla miniszterelnököt a magyar csapatok bevonulása alkalmából köszöntötte a hercegprímás, mint felvidéki születésű és mint a területek legnagyobb részének főpásztora. „Nagyméltóságod akaratereje, bölcs és határozott politikai irányítása volt a biztosítéka annak, hogy nemcsak magyar vér hullása nélkül jutottunk a visszaszerzett magyar föld birtokába, hanem talán még nagyobb eredményt is sikerült elérnünk, mint amit harcok árán tudtunk volna magunk számára biz-

14 S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 16r, N4263/38, utasításfogalmazvány Rottának, 1938. nov. 10.

15 EPL Cat. D/c, 4818/1938. A jelentés vonatkozó részét a külügyminisztérium megírta a hercegprímásnak.; SALACZ 1975, 49. p.; GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. 2. jav. kiad. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999, 77. p. (a továbbiakban: GERGELY 1999)

16 S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 10r, 11r, N4212/38, Cifra N. 21, Rotta nuncius távirata az Államtitkárságnak, 1938. nov. 3., Pacelli államtitkár távirata a budapesti nunciaturának, nov. 5.; EPL Cat. C, 4670/1938. (4818/1938. alapszám); A kinevezés nem 3-án történt, ahogy a szakirodalom eddig állította (SALACZ 1975, 49. p.; GERGELY 1999, 77. p.), hanem 5-én 3 órakor adták fel a táviratot. Valószínűleg korabeli félreolvasásról van szó, hiszen az esztergomi Primási Levéltárban található több iratban is téves dátum szerepel.

17 Imrédy Béla miniszterelnök. Kánya Kálmán külügyminiszter és Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki szintén részt vett a csehszlovák fellel folytatott tárgyalásokon, megkapta a Magyar Érdemrend nagykeresztjét.

tosítani” – írta a hercegprímás.¹⁸ Gratulált Imrédynek a Magyar Érdemrend nagykeresztjéhez, aminél szerinte nagyobb az elismerés: „Ragyogóbbá teszi egy boldog ország hálája és egymilliónyi hazatérő magyar örömkönnye. Evvel a hálával és ilyen örömkönnyel szemben köszöntöm én is Excellenciádat, és kérem, hogy most következő, talán még súlyosabb munkájához a jó Isten adjon erőt és bőséges kegyelmet!” – írta Serédi.¹⁹

Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszternek is megköszönte a hercegprímás a területek visszaszerzéséért végzett munkáját. „Világszerzte elismert tudásával harcolt” – fogalmazott Serédi.²⁰ Kánya Kálmán külügyminiszternek írt levelében a tervszerű munkát emelte ki: „Hálát és köszönetet mondok azért az idegeket őrölő, végsőig fegyelmezett, tervszerű munkájáért, mellyel a lelkesedésében sokszor vak magyar virtust lefékezte és higgadt, lelkiismeretes tervszerűséggel biztosította”, hogy nem kellett vérnek folynia.²¹ A Serédinek küldött válaszok közül csak Teleki levele lépett túl az udvarias frázisokon: „Közös örömünk, hogy megérhettük ezt az első területi visszakapcsolást, amelyért Eminenciád is annyit fáradozott. Ezen fáradságának bizonyossága Verdier kardinális levele is, amelynek közléséért is köszönetet mondok. – Nagyszerű, hogy Főmagasságod munkájával olyanokat is, akik igazán nem voltak nemzetünk barátai, úgy meg tud győzni, hogy igazságunk szószólói lesznek. Osztozom Eminenciád boldogságában, hogy most már szülőföldjére is ellátogathat, és ebből az alkalomból mély tisztelettel üdvözlöm” – írta Teleki.²² Serédi tehát komoly diplomáciai erőfeszítéseket tett a revízió érdekében, és sikerét bizonyítja, hogy a magyarokkal szemben általában ellenséges – mert a kisantant államokat támogató – francia körökkel is meg tudta értetni a magyar álláspontot és érdekeket.

A felvidéki területek visszacsatolásáról szóló törvény felsőházi tárgyalásán, 1938. november 12-én Serédi szólalt fel először. Annak tudatában beszélt – amint azt ki is jelentette –, hogy történelmi pillanatban és az egész nemzethez intézi szavait. A hercegprímás kifejtette, hogy a magyar haza határait az Isten vonta meg, amikor a Kárpát-medencét megalkotta és a magyar nemzetnek adta azért, hogy „első szent királyunk meglátásai és gyakorlati elvei szerint, fajtánkkal egy erős keresztény magyar nemzetbe foglaljuk össze [a] faji és nyelvi szempontból ugyan különböző, de keresztény és magyar életfelfogás és kultúra tekintetében azonos szellemű népeket, amelyeket akár itt találtunk, akár pedig később fogadtunk be magunk közé. *A Kárpátok medencéjének tehát az Isten akaratát kifejező természeti törvény alapján egy nemzetnek, a magyar nemzetnek birtokában kell maradnia*” – mondta Serédi.²³ A bíboros úgy látta, a magyar nemzet története megerősíti, hogy a Kárpát-medence tökéletes földrajzi és gazdasági egységét és a magyar családokat nem lehet maradandóan szétszakítani, mert az egymásra utalt geográfiai és gazdasági részek, és a családok „elementáris erővel törekszenek vissza” az egységbe, amelybe beletartoztak, és amint az akadályokat megszüntetik, visszaállítják a természetes egységet. Serédi szerint a magyar nemzet életébe maga Isten nyúlt bele, amikor a békés határrevízió, legalább részben, éppen Szent István király jubileumi évében valósult meg. Azért történhetett meg a revízió, mert a jubileumi évben az

18 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Serédi Jusztinián levele Imrédy Bélához, Esztergom, 1938. nov. 5.

19 Uo.

20 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Serédi Jusztinián levele Teleki Pálnak, Esztergom, 1938. nov. 5.

21 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Serédi Jusztinián levele Kánya Kálmánnak, Esztergom, 1938. nov. 5.

22 EPL Cat. D/c, 4655/1938. Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. nov. 10.; Jean Verdier párizsi érsek levelét nem sikerült megtalálni.

23 *Az 1935. évi április hó 27-ére meghirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. Napló.* Budapest, 1935–39. 4. köt. 4. p. Kiemelés tőlem – Cs. B.

egész magyar nemzet „belső lelki revízió” ment át, amikor Szent István király szellemében igyekezett visszatérni Istenhez. Ezután Serédi megköszönte a magyar politikusok munkáját, és kijelentette, hogy azok az egész világ előtt megmutatták, miszerint egymással szemben álló nemzetek kibékülhetnek, ha „igazságos és békés revízió” útján kiküszöbölik az ellentétek okait. *„Merem felállítani azt a tételt, hogy a Kárpátok medencéjét igazságosan földarabolni nem lehet, de igazságosan egyesíteni igenis lehet”* – jelentette ki nagy taps közepette a hercegprímás.²⁴ Majd hálát adott a Felvidék és az esztergomi egyházmegye, valamint saját szülőföldje visszatéréséért. *„Felvidéki testvéreinknek pedig erről a helyről mondok meleg köszönetet azért, hogy a megpróbáltatások idején hívségesen kitartottak egységben és keresztény hazaszeretetben. (...) Akik megértik, akik követik ezt a nemes példát, (...) azok akármilyen nyelven beszéljenek is, igazán elmondhatják magukról, hogy jóra való magyarok”* – mondta Serédi.²⁵ A hercegprímás beszédében vallásos megerősítést nyert a revízió és a többnemzetiségű magyar állam eszméje, a Szent István-i gondolat. A magyar nemzeti érzés és a kereszténység mint egymást feltételező, szorosan összetartozó fogalmak jelennek meg a beszéd szövegében. A kulturálisan – és nem faji alapon – értelmezett magyar nemzet eszerint a „választott nép” Kelet-Európában, amelynek küldetése a Kárpát-medence birtoklása, és területének, valamint népeinek egy államba szervezése. A „befogadás” fogalma fontos elem a „magyar nemzet” fogalmának értelmezésekor, és szintén az első királyra vezethető vissza, ugyanakkor feltételezi az asszimilációt is. A küldetést megerősíti az ezeréves magyar államiság, amelyet Szent István teremtett meg, akit az egyház szervező és térítő munkája elismeréseként kanonizált. Igazolja továbbá ezt az elméletet az is, hogy a Kárpát-medence földrajzilag is egységet alkot, amelyet „igazságtalan” feldarabolni, de „igazságos” egyesíteni. Ezzel azt is mondta Serédi, hogy a Kárpát-medencében a magyar nemzet küldetése az igazságos, szemben más népek és államok felosztó, megosztó tevékenységével, szándékaival szemben. Így a revízió már nem pusztán politikai cél, hanem erkölcsi dimenziót is nyer. Isten a történelem uraként jelenik meg a beszédben, aki „belenyúl” a nemzet életébe. De a belső, lelki megújulás feltétele annak, hogy Isten segítse „választott népét” céljai megvalósulásában. A hercegprímás beszéde fontos gondolatainak, felfogásának, nemzethez való viszonyának megértése szempontjából akkor is, ha a „magyar nemzet” fogalma a szövegben többféle értelemben jelenik meg („fajtánk” versus kulturális nemzet-fogalom).

A magyar honvédség november 11-én fejezte be a Felvidék visszacsatolt részének birtokba vételét, és a kassai bevonuláson részt vett Serédi is. A következő napon mondta el felsőházi beszédét, majd másnap első főpásztori útjára indult egyházmegyéje visszacsatolt területén. Az út ugyanazt az euforikus hangulatot igazolta vissza, amit a hercegprímás több leveléből és felsőházi beszédéből is ki lehet érezni. Útjának első állomása Érsekújvár volt. Az a város, amelynek magyar lakói egy nappal korábban, november 12-én küldtek táviratot a Vatikánba, hogy „második felszabadulásuk ünnepén”, XI. Ince pápára emlékezve²⁶ „fiúi alázattal és hálatelt szívvel” boruljanak le Szent Péter trónusa előtt.²⁷ Serédi, miután megér-

24 Uo. Kiemelés tőlem – Cs. B.

25 Uo. 4–5. p.

26 A távirat XI. Ince pápának (uralkodott 1676–1689 között) Magyarország török uralom alóli felszabadításában játszott szerepére utal.

27 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 27r, távirat Érsekújvárból a Vatikánba, érkezett 1938. nov. 12.

kezett Érsekújvárra, nagymisét mutatott be a templomban, ahol húsz év után először hangzott el a Magyarok Nagyasszonya fogadalmi miséje, amelyet a csehszlovák uralom idején nem volt szabad végezni. Az evangélium után az esperes-plébános felolvasta a hercegprímásnak a visszacsatolás alkalmából írt pásztorlevelét, majd Serédi köszöntötte híveit: „Húsz év előtt az egész világ ellenünk fordult, de az Isten velünk maradt és meghallgatta sok forró és buzgó imánkat, melyeket a határokon innen és túl intéztünk Hozzá” – mondta.²⁸ A mise végén a Te Deumot, majd a Himnusz énekelték el a hívek. A templomból a plébániára ment a hercegprímás, ahol fogadta a tisztelgő küldöttségeket. A kerületi esperesek, a környék 50 lelkésze, a komáromi bencés rendház, a helybeli ferencesek és kispapok, a város, az iskolaszék, a Frontharcosok, a gimnázium, a katolikus elemi iskola és számos egyesület küldöttsége mellett a szlovák katolikus kör és a két zsidó hitközség vezető rabbija is köszöntötte Serédit. Délután a hercegprímás ünnepélyes hálaadó körmenetet vezetett a város utcáin. Másnap hajnalban indult útja második állomására, szülőfalujába. Az útmenti községek lakossága zászlók alatt várta az áthaladó főpásztort, akinek kocsijával mindenhol meg kellett állnia, hogy meghallgassa a községek plébánosainak és jegyzőinek üdvözlését. Emiatt késéssel érkezett szülőfalujába, Deákiba, ahol első útja a templomba vezetett, amely előtt fogadására megjelent a falu népe. A plébános, a községi bíró, a református lelkész fogadták és a katonaság is kivonult. A templomban csendes misét mutatott be Serédi, amely alatt a helyi énekkar énekelt, és sokan megáldoztak. A mise után a helyi plébános üdvözlésére válaszolva utalt a hit és a hazaszeretet elválaszthatatlanságára, amelyet „oly szépen igazol a magyar primások közjogi méltósága a századok során”, valamint szólt „az igazság feltartóztathatatlan győzelméről” is. Ezután a plébánián fogadta a helybeli és szomszédos községek küldöttségeit. A temetőben felkereste szülei sírját és meglátogatta a faluban lakó négy testvérét. Délután indult vissza Esztergomba. Az útmenti községek zászlók alatt kivonult küldöttségei üdvözölték visszaútja során. Serédi újáról úgy nyilatkozott, hogy a legjobb benyomásokat szerezte, és a vidék magyarságát az igazolja legjobban, hogy ismerősök és ismeretlenek úgy fogadták, mintha sosem lettek volna Magyarországtól elszakítva.²⁹ A hercegprímás Deákiban „hit és hazaszeretet elválaszthatatlanságáról” beszélt, azaz kereszténység és magyarság összefüggéséről, valamint az „igazság feltartóztathatatlan győzelméről”. A hit azonban itt nem csak a vallásos hitet jelenti, hanem azt a meggyőződést is, hogy a magyar nemzet – a gyakorlatban a magyar külpolitika – céljai igazságos célok. Isten a magyarok mellett maradt, ahogy érsekújvári beszédében fogalmazott Serédi. Így erősítette egymást kölcsönösen a hit és a nemzeti érzés.

AZ EGYHÁZKORMÁNYZATI KÉRDÉSEK RENDEZÉSE

A hercegprímás már 1938. november végén Rómába utazott, hogy tárgyaljon a felvidéki területek egyházkormányzati rendezéséről. Pacelli bíboros államtitkárral megállapodtak abban, hogy a visszacsatolt területek egyházkormányzati szempontból régi kereteik közé kell, hogy visszatérjenek. Ezt az elvet kell alkalmazni a szerzetesrendek visszakerült rendházai esetében is. Az Államtitkárság a megvalósítás formáját illetően egy újabb bulla kiadását tartotta szükségesnek, Serédi viszont az egyház tekintélye érdekében nem bullával, hanem

²⁸ *Nemzeti Újság*, 1938. nov. 16., 12. p.

²⁹ Uo.

csak magyarázó rendelkezéssel javasolta a *modus vivendi* végrehajtását megváltoztatni. Az államtitkár megbízta a hercegprímást a szerzetesrendek tartományainak szükséges újjárendezésével. Megállapodtak abban, hogy a kassai és rozsnyói egyházmegyék esetében a magyarországi és a visszakerült részek egyesítve egyházmegyéket fognak alkotni, és a Csehszlovákiában maradt részekből apostoli adminisztratúrák lesznek. A felvidéki püspökök személyét illetően megegyeztek, hogy a magyar kormány és a hercegprímás számára elfogadhatatlan Jozef Čársky püspök távozik Kassáról, ahová új püspököt neveznek ki, viszont Mihál Bubnič rozsnyói apostoli adminisztrátor megyés püspök lehet és Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök is a helyén maradhat. Serédi megígérte Pacellinek, hogy a budapesti nunciussal egyetértésben és rajta keresztül, amint lehetséges, elküldi az egyházmegyei határok rendezésének teljes és pontos tervét.³⁰

Közben két püspök is a Szentszékhez fordult. Bubnič püspök (aki nevét nem sokkal később már magyarosan, Bubnics Mihályként használta) a pápához írt, november 17-i levelében azt kérte, hogy a rozsnyói egyházmegye magyarországi részéből alakult apostoli adminisztratúra kerüljön az ő jurisdictiója alá, és ő, a rozsnyói ordinárius, tartozzon ismét az egri érseki tartományhoz.³¹ Čársky püspök a Konzisztoriális Kongregációhoz fordult, jelezve, hogy helyzete kellemetlenné vált, mert székvárosa és adminisztratúrájának 41 plébániája átkerült Magyarországhoz. Ezeket szerinte nem nézték jó szemmel, sőt Magyarország ellenségének tekintik őt, mivel korábban elismerte a szlovák kormányzatot. Előadta azt az aggodalmát is, hogy ezeknek a plébániáknak a hívei közül sokan elhagyhatják a katolikus egyházat, ha továbbra is az ordináriusuk maradna. A püspök azt kérte, mentse fel a pápa a Magyarországhoz visszakerült terület lelki irányítása alól, kész volt azonban a Csehszlovákiában maradt plébániák adminisztrátora maradni.³² Sztojka püspök helyzete annak ellenére bizonytalan volt, hogy a magyar kormány elfogadta személyét. Ő ugyanis egy személyét érintő botrányba keveredett, ami miatt sokáig úgy tűnt, le kell mondania.

Szerédi az egyházkormányzati újjászervezéssel kapcsolatos javaslatait – amelyeket egyeztetett a magyar kormánnyal – 1938. december közepén küldte el Rómába, a nunciuson keresztül. Rotta nuncius jelezte, hogy Serédi a Pacelli államtitkárvaló megállapodás szerint állította össze javaslatait, amelyet legutóbbi római tartózkodásakor beszéltek meg. A hercegprímás kérte, hogy Rotta jelentésében írja le véleményét, és azzal együtt küldje el a tervet. A nuncius megjegyezte, hogy a javaslatok lényegében azok, amelyeket ő is leírt jelentéseiben, és Serédi a javaslatokat még római útja előtt megbeszélte vele. A hercegprímás részletes tervet készített, amelynek bevezetőjében jelezte, hogy a magyar kormánnyal egyetértésben javasolja, hogy újabb hivatalos rendelkezés nélkül, egyszerűen az „*Ad ecclesiastici regiminis*” bulla értelmezésével tegyen a Szentszék nyilatkozatokat, miszerint: 1. A bécsi döntés következtében az egyházmegyék és egyháztartományok Magyarországhoz visszatért területei a bulla erejénél fogva egyesítessenek azokkal az egyházmegyékkel és egyháztartományokkal, amelyekhez az apostoli

30 SALACZ 1975, 49. p.; SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*. Argumentum, Budapest, 2002, 165–166. p. (a továbbiakban: SALACZ 2002); GERGELY 1999, 78. p.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 45r-v, Eugenio Pacelli utasítása Rotta nunciushoz, Vatikánváros, 1938. dec. 7.

31 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 52r-v, N4801/38, Bubnič püspök levele XI. Piusz pápához, Rozsnyó, 1938. nov. 17.

32 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, f. 63r-v, N4887/38, Rossi bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Róma, 1938. dec. 13.

konstitúció kiadása előtt tartoztak. Ennek megfelelően: 2. A nagyszombati apostoli adminisztrátúra Magyarországhoz visszakerült részét egyesítik az esztergomi érsekséggel, és az esztergomi érsek joghatósága alá kerül. A Csehszlovákiában maradt részt továbbra is apostoli adminisztrátor kormányozza. 3. A rozsnyói egyházmegyének a székhellyel együtt Magyarországhoz visszakerült részét egyesítik a magyarországi, Serédi joghatósága alatti apostoli adminisztrátúra részével, amit Serédi visszaad Bubnič püspöknek. Az egyházmegye Csehszlovákiában maradó része apostoli adminisztrátúra lesz. Mivel a rozsnyói püspöki szék üres (hiszen Bubnič püspök apostoli adminisztrátor), a Szentszék a magyar kormány által javasolt nevek (köztük Bubnič püspöké) meghallgatása után elindítja Bubnič kinevezését rozsnyói megyés püspökké. 4. Hasonlóképpen a kassai egyházmegyének a székhellyel együtt visszatért része egyesítve lesz a magyarországi résszel, ami jelenleg apostoli adminisztrátúra Serédi vezetése alatt. Ezt Serédi visszaadja Čársky püspöknek vagy általános helynökének, mert Čársky Csehszlovákiában akar maradni, és Serédin keresztül kéri a Szentszék, hogy mentse fel a magyarországi rész adminisztrálása alól. Kíváncos lenne azonban, ha megmaradna a szlovákiai rész adminisztrátorának. Mivel a kassai püspöki szék üres, a Szentszék a magyar kormány javaslatának meghallgatása után elindítaná a kassai püspök kinevezését, akinek jól kellene tudni szlovákul is, mert a magyar részen jelentős számú szlovák plébánia van. 5. A szatmári egyházmegye csehszlovákiai részének visszakerülése után Magyarországon már két szatmári apostoli adminisztrátor van. Mivel nehéz lenne egyik vagy másik adminisztrátorra bízni, kinevezése után az új kassai megyés püspökre bízák az egyesített szatmári apostoli adminisztrátúra irányítását, mint apostoli adminisztrátorra, mert székhelye az adminisztrátúra szomszédságában van. 6. Az eperjesi egyházmegye visszatért részét egyesítik az egyházmegye maradék részével, amelyet eddig Papp Antal adminisztrált. 7. A munkácsi egyházmegyének a székhellyel (Ungvár) visszatért részét egyesítik a két plébániával, amelyeket eddig Papp Antal adminisztrált. Az egyházmegye Csehszlovákiában maradt plébániái számára apostoli adminisztratúrát állítanak fel. Mivel Sztojka püspök bejelentette lemondását, kérte Serédi, hogy a Szentszék a lemondás elfogadása után nyilvánítsa üresnek a munkácsi püspöki széket, értesítse a magyar kormányt, és indítsa el utódja kinevezését. A magyar kormány többek között Papp Antalt fogja javasolni, aki korábban munkácsi püspök volt, de elűzte a csehszlovák kormány. A hercegprímás szerint alkalmas lenne munkácsi püspöknek, címzetes érseki címe megtartásával, visszadva neki régi püspöki székét, és ugyanakkor maradjon meg az eperjesi egyházmegye magyarországi része apostoli adminisztrátorának is. 8. A hajdúdorogi püspökség néhány plébániája visszakerült Magyarországhoz, amelyeket szükséges lenne visszaadni az egyházmegyének. 9. Az egyházmegyei rendezéssel egyidőben – ugyanazon okokból – szükséges lenne kinyilvánítani, hogy a rozsnyói és kassai egyházmegye (amennyiben Magyarországhoz visszatért) visszakerül az egri érseki tartományba, Munkács és Eperjes maradék része pedig az esztergomi egyháztartományba, és az illetékes egri és esztergomi érsek metropolitai joghatósága alá. Serédi szerint így lehetne egyszerűen rendezni a területi és személyi kérdéseket, amelyek első látásra nagyon bonyolultnak tűnhetnek. A papság és a hívek megnyugtatósára legalább 1939. január 1-jével hatályba kellene lépnie a bulla hiteles értelmezésének és az azzal kapcsolatos szentszéki nyilatkozatoknak.³³

33 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 60, ff. 2r–11r, N4936/38 Rotta nuncius jelentése, Budapest, 1938. dec. 14., mellékelve Serédi javaslatai, Esztergom, 1938. dec. 9.

Serédi javaslatait Pacelli államtitkár megküldte véleményezésre az illetékes szentszéki kongregációknak. A Keleti Egyházak Kongregációja semmilyen ellenvetést nem tett Serédi előterjesztéseinek a bizánci rítusú egyházmegyéket érintő részéhez. A Konzisztoriális Kongregációnak is megfeleltek a javaslatok, azonban úgy gondolták, hogy nem elég az „Ad ecclesiastici regiminis” apostoli konstitúció egyszerű értelmezése vagy az arról adott szentszéki nyilatkozat, hanem egy új rendelkezést kell kiadni, bár nem bulla formájában, hanem egyszerű dekrétumként. Ebben a dekrétumban kellene megállapítani a területi rendezést, míg a püspöki székek és az apostoli adminisztratúrák betöltését egy következő, különálló okmánnyal lehetne megtenni.³⁴

A hercegprímás javaslatai megfeleltek a magyar kormány elképzeléseinek, viszont volt két kérdés, amelyet Serédi nem említett, és amelyekben a kormány különvéleményt fogalmazott meg. Egyrészt Budapest ellenezte Huszton egy újabb görög katolikus püspökség felállítását, mert attól tartott, hogy az az ukrán befolyást erősítené. Másrészt ugyancsak ellenezte, hogy a jugoszláviai Kőrös görög katolikus püspöke, Nyárády Dénes kapja meg a rutén görög katolikusok apostoli adminisztratúráját, mert őt magyarellenesként ismerték.³⁵

A visszakerült felvidéki területek ordináriusai először 1939. január 13-án jelentek meg a püspöki kar ülésén. „Az a szeretet fogadja őket, amely szeretettel siettek ők is mihozzánk” – mondta Serédi. A felvidékiek nevében Jozef Čársky kassai apostoli kormányzó köszönte meg a szívélyes fogadtatást, és kérte a püspöki kar támogatását, hogy a felvidéki híveket mielőbb bekapcsolhassák „abba a lendületes és mély hitéletbe, mely a magyar földön folyik.”³⁶ Az eset érdekessége, hogy éppen a magyarellenesként tartott Čársky püspök köszönte meg az üdvözlést, akit a magyar kormány és a hercegprímás is el akart távolítani, és ő maga is Csehszlovákiában akart maradni. Ezzel a gesztussal azonban nem tudta megváltoztatni a róla kialakult véleményt. Összesen két püspökkari értekezleten vett részt, mert hamarosan megszűnt joghatósága a magyar területek felett.

Hiába értettek egyet a Vatikánban Serédinek az egyházkormányzati rendezésre vonatkozó elképzeléseivel, azok megvalósítása csak fél évvel később, 1939 nyarán történt meg. Valószínűleg csehszlovák részről megpróbálták elhalasztani a döntést, bár a meggyengült Csehszlovákiával már 1938 tavaszán sem kívánt tárgyalni a Szentszék. Fontosabb tényező volt egyrészt a változó politikai helyzet. Csehszlovákia sorsa bizonytalan volt, Németország nem elégedett meg azzal, amit a müncheni konferencián elért. Csehszlovákia új határai nem voltak véglegesnek tekinthetők. Magyarország már az első bécsi döntés után Kárpátalja elfoglalását tervezte, de ehhez meg kellett szereznie a német beleegyezést. A magyar csapatok csak 1939. március 15-én indultak meg, azon a napon, amikor a német hadsereg bevonult Prágába.³⁷ A Szentszék sosem siette el egy-egy fontos kérdésben a döntést, most pedig a politikai helyzet indokolta a kivárást. A másik tényező az volt, hogy

34 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 60, f. 25r, N5100/38. Tisserant bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Vatikánváros, 1938. dec. 28.; f. 26r, N5101/38. Rossi bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Róma, 1938. dec. 30.

35 GERGELY 1999, 78–79. p.: Az 1937-es Ad ecclesiastici regiminis bulla is utalt új egyházmegyék létrehozására. A Szentszék 1938 novemberére elhatározta az új egyházmegye létrehozását, amelynek élére Nyárády Dénes kőrösi püspököt tervezték kinevezni. (v. ö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 80 P.O., fasc. 59, ff. 17r–18r, N4329/38 Tisserant bíboros levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Vatikánváros, 1938. nov. 10.)

36 Püspökkari jegyzőkönyvek, 2. köt. 198. p.

37 JUHÁSZ 1988, 199–214. p.

1939. február 10-én meghalt XI. Piusz pápa. Bár utódjának viszonylag hamar addigi államtitkárát, Eugenio Pacellit választották meg, ami a Szentszék politikájában a folyamatosságot látszott biztosítani, a változás az ügyek vitelében némi fennakadást okozhatott. Az új pápa körültekintően akart dönteni, és a másik (csehszlovák) felet is meg kívánta hallgatni. Ráadásul a vagyoni kérdéseket is rendezni kellett (volna).

XII. Piusz megválasztása után a konklávéra érkezett négy német bíboros Rómában maradt az új pápa megkoronázásáig. XII. Piusz elhatározta, hogy összehívja őket és áttekinti velük a német egyház helyzetét. Az első megbeszélésre 1939. március 6-án, a másodikra 9-én került sor. A második megbeszélésen Theodor Innitzer bíboros, bécsi érsek megkérdezte a pápától, hogy meg fog-e történni a Magyarországnak átadott területek egyházkormányzati rendezése. A pápa azt válaszolta, hogy Serédi szeretné ezt, de ő előbb Kaspar bíborossal kíván beszélni.³⁸ XII. Piusz nem akart egyoldalúan a magyaroknak kedvezni, hanem a prágai érsek, Csehszlovákia prímása véleményét is ki akarta kérni. Innitzer bíboros kérdése utalt egyrészt arra, hogy a magyarországi egyházkormányzati rendezés az egész térségre kihatással volt, másrészt precedenst teremthetett más országok esetében, ami főként a német terjeszkedés miatt volt érdekes.

A Kárpátalja elfoglalása utáni megváltozott politikai helyzetben, 1939 áprilisában Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter római útjuk alkalmával tárgyaltak Luigi Maglione bíboros államtitkárral. Ugyanazok a kérdések és megoldási javaslatok kerültek szóba, amelyekről Serédi már fél évvel korábban, novemberi vatikáni megbeszélésein is tárgyalt. Teleki kijelentette, hogy a magyar kormány nem kifogásolja Bubnics rozsnói megyés püspökké való kinevezését, mert a csehszlovák fennhatóság idején tanúsított magatartása magyar szempontból nem kifogásolható és buzgó főpásztornak bizonyult. Čásky püspök távozását azonban továbbra is kívánta, hivatkozva arra, hogy a püspök a szlovák nyelvet a magyar nyelv rovására sokszor indokolatlanul előnyben részesítette, és magyar hívei bizalmát is elvesztette. Aulája pedig – Teleki szerint – a magyarellenes pánszláv mozgalom központja, és két titkárának elfogatását csak nehezen sikerült elkerülni. A miniszterelnök Čásky igényeivel szemben kijelentette, hogy a kassai püspöki javadalom szegény, nem tud két püspököt eltartani, így a kormány nem járulhat hozzá, hogy a kassai püspök a szlovákiai rész számára átadja javadalmazásának egy részét. A szatmári egyházmegye két adminisztratívájával kapcsolatban Teleki ismét kérte, hogy azokat egyesítsék és rendeljék a kinevezendő kassai püspök joghatósága alá. A szatmári egyházmegye magyarországi vagyona csak így tudja fedezni az adminisztrátúra költségeit, és nehéz lenne a két apostoli adminisztrátor közül is sértődés nélkül választani, valamint egy megyés püspök lelki hatalma nagyobb mint egy adminisztrátoré. A papnevelés pedig a kassai szemináriumban megoldható. A kassai püspöki székre Teleki Madarász Istvánt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztályának vezetőjét javasolta. A felvidéki egyházi javadalmakkal, Pavol Jantausch és Ján Vojtaššák püspökök kéréseivel kapcsolatban közölte, hogy támogatja a kormány a hercegrímás álláspontját.³⁹ Sztojka Sándor munkácsi püspök ügye is szóba került a Maglionéval folytatott megbeszélésen. A

38 *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale*. Vol. 2. Éditions par Pierre Blet, Angelo Martini, Robert A. Graham, Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1967, p. 432; BLET, Pierre: *XII. Piusz és a második világháború a Vatikán archívumai alapján*. Ford.: REZSŐFI Judit. Új Ember, h. n., é. n. 67–69. p. (a továbbiakban: BLET é.n.)

39 A két szlovák püspök igényeit lásd a Birtokügyek című fejezetben.

magyar kormány megtudta, hogy a püspököt feljelentették a Szentszéknél, és most lemondása gondolatával foglalkoznak. A püspök először felajánlotta lemondását és vizsgálatot kért maga ellen, később azonban lemondását visszavonta. Teleki most megvédte Sztojkát, aki szerinte a csehszlovák fennhatóság alatt is megőrizte tárgyilagosságát és magyar érzelmű volt. A magyar kormány úgy látta, ukránellenes tevékenysége miatt az ukrán érzelmű baziliták áskálódnak a püspök ellen. Teleki széles körű és alapos vizsgálatot kért az ügyben, és ha a kiküldött bíborosi bizottság mégis szükségesnek tartaná Sztojka távozását, akkor is gondoskodik ellátásáról a Szentszék. Bár Papp Antal személye ellen nem volt kifogása, a kormány nem támogatta, hogy ő foglalja el a munkácsi püspöki széket.⁴⁰ A munkácsi püspök személyének kérdése volt az egyetlen, amivel kapcsolatban novemberben Serédi mást javasolt, viszont Sztojka ügyében azóta változások történtek.

Ekkor négy püspöki szék volt betöltetlen Magyarországon: a visszacsatolt kassai és rozsnói mellett a veszprémi és a szombathelyi is (a hajdúdorogi püspöki széket márciusban betöltötték). Rotta nuncius május végén kapott utasítást, hogy a kormánnyal és a hercegprímással való egyeztetés után tegyen előterjesztést a kassai és a rozsnói püspökség ügyében, és tárgyaljon a kormánnyal a javadalmi kérdésekről is. A magyar kormány – a hercegprímással való egyeztetés után – júniusban tette meg személyi javaslatait, egyúttal kérve, hogy a kinevezendő kassai püspök legyen egyúttal a szatmári egyházmegye magyarországi részeinek apostoli kormányzója is. Így a szatmári püspökség birtokainak jövedelmét is megkapná, ami megfelelő javadalmat biztosítana számára. Két kérdésben volt csupán eltérés a magyar és a szentszéki álláspont között, és mindkettő a kassai püspökséget érintette. A Szentszék azt kívánta, hogy a püspökség szlovákiai részének megfelelő javadalmat adjon át a kinevezendő kassai püspök. Ennek nagyságáról eltértek a vélemények. A kassai püspökség birtokai ugyanis teljes egészében visszakerültek Magyarországhoz, viszont az egyházmegye plébániáinak fele Szlovákiában maradt. Čársky püspök személye pedig annyira elfogadhatatlan volt a magyar kormány számára, hogy még azt is meg akarta akadályozni, hogy a szlovákiai részen apostoli kormányzó maradjon. Azt kívánta Budapest, hogy oda az új kassai püspök nevezzen ki helynököt, tehát ne apostoli adminisztrátúra legyen, hanem csak a kassai püspökség helynöksége. Később azt akarta megakadályozni a magyar kormány, hogy Čársky a rozsnói egyházmegye szlovákiai részének kormányzását is megkapja. A püspök szlovákiai szerepét illető kérdésekben azonban a Vatikánban hajthatatlanok voltak. 1939 júliusában döntötték el a függőben lévő kérdések nagy részét. A rozsnói püspöki székbe Bubnics Mihály addigi apostoli adminisztrátort nevezték ki, Kassára pedig a magyar kormány jelöltjét, Madarász Istvánt. A kassai püspök megkapta a szatmári egyházmegye két adminisztratívájának vezetését is, és vele a szatmári püspöki javadalmat. Viszont megfelelő javadalmi részt kellett átadnia Čársky püspöknek, aki a kassai egyházmegye szlovákiai részeinek apostoli adminisztrátorra maradt, valamint két hónappal később a rozsnói egyházmegye szlovákiai részének adminisztrátora is lett. A Szentszék felszólította Serédit és a rozsnói püspököt, hogy állapodjanak meg a javadalmi kérdésekben a szlovákiai apostoli adminisztrátorokkal. Ha ez nem sikerülne, a Szentszék fog közvetíteni. A magyar kormány óhajának megfelelően mégsem hozták létre a tervezett huszti görög katolikus püspökséget.⁴¹

40 SALACZ 2002, 167–169. p.

41 GERGELY 1999, 79–81. p.; SALACZ 2002, 169–172. p.

Az 1939. július 19-én kelt „Dioecesium fines” kezdetű bulla⁴² visszacsatolta az esztergomi főegyházmegyéhez a visszakerült területek azon részeit, amelyek korábban is hozzá tartoztak. Megszüntette a Magyarországon lévő kassai és rozsnyói apostoli adminisztratúrákat és azokat visszacsatolta egyházmegyéjükhöz. Az átadás október 5. és 6. között éjfélkor vált hatályossá. A két szatmári adminisztratúrát a kassai püspök kormányzására bízta. A rozsnyói, kassai és szatmári egyházmegyéék Szlovákiában maradt részeiből apostoli kormányzóságokat létesített, melyek vezetésével Jozef Čársky püspököt bízta meg. A kassai és rozsnyói egyházmegye újra az egri érsek, a munkácsi görög katolikus egyházmegye pedig újra az esztergomi érsek joghatósága alá került.⁴³

MEGOLDÁSRA VÁRÓ PROBLÉMÁK ÉS A VISSZACSATOLT TERÜLETEK INTEGRÁCIÓJA

A területi rendezés és a püspöki székek betöltése mellett azonban még számos egyéb probléma is megoldásra várt. Közvetlenül a visszacsatolás után Serédi feljegyzést készített a legfontosabb felvidéki egyházkormányzati teendőkről. Első helyen jelölte meg a papsághoz és a hívekhez intézendő körlevél kiadását és a hálaadást. Második helyen a nem katolikusokkal való közös egyházi tevékenység megtiltását, különösen a közös egyházi funkció és a zászlószentelés esetében. Harmadik helyen jelölte meg, hogy a felvidéki területeken nem kötelező a polgári házasság,⁴⁴ és ennek mintájára az anyaországban is el kellene azt törölni. Negyedik helyen szerepelt a papság incardinálása.⁴⁵ A harmadik pont kivételével azonnali intézkedést igénylő, éppen aktuális ügyeket sorolt fel Serédi. Még ebben a különleges helyzetben sem feledkezett meg arról, hogy a protestánsokkal való közös egyházi ünneplést korlátozza, és a számára különösen kedves témát, az egyházi házasság kérdését is megemlítette.⁴⁶

A papság anyagi természetű ügyei szintén problémákat vetettek fel. A hercegprímási irodaigazgató a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz írt levelében a megoldandó problémák között sorolta fel a kongrua- és párbérügyeket, a rendkívüli segélyre szoruló plébániák helyzetét, valamint a papság nyugdíjának kérdését és a papi nyugdíjakhoz folyósítandó államsegély ügyét.⁴⁷ A visszatért területek papsága maga is megfogalmazta követeléseit. Az 1938. november 30-án tartott érsekújvári gyűlésen az esztergomi egyház-

42 Ez a bulla, szemben az 1937-es apostoli konstitúcióval, nem jelent meg a Szentszék hivatalos közlönyében, az *Acta Apostolicae Sedis*-ben!

43 Püspökkari jegyzőkönyvek, 2. köt. 217. p.; A bullát és a hozzá kapcsolódó főpapi kinevezések eredetijét ld. EPL Cat. D/c, 6939/1939.

44 Csehszlovákiában 1919-ben vezették be a fakultatív polgári házasságot. (KINDERMANN, Adolphus: *De statu ecclesiastico-civili in Republica Cechoslovacha*. In: *Acta Congressus Iuridici Internationalis VII saeculo a Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano promulgatis*, Romae 12–17 Novembris 1934. Vol. 5. Pontificium Institutum Utriusque Iuris, Romae, 1937, pp. 252–253)

45 EPL Cat. D/c, 4509/1938. Serédi kézírásos feljegyzése; incardinálás: egyházmegyei hovatartozás rendezése

46 A hercegprímás 1935-ben adta át Gömbös Gyula akkori miniszterelnöknek az egyházi házasság polgári jogi elismerését célzó törvényjavaslatát, de a kormány – a várható társadalmi ellenállást is érzékelve – nem nyújtotta be a törvénytervezetet a parlamentnek. (vö. CSÍKY Balázs: *Szerédi Jusztinián házassági törvényjavaslata*. In: *Fejezetek a tegnapi világból. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Főszerk.: GERGELY Jenő. ELTE BTK, Budapest, 2009, 197–213. p.)

47 EPL Cat. D/c, 4639/1938. Hamvas Endre irodaigazgató levele Madarász István minisztériumi osztályfőnöknek, Esztergom, 1938. nov. 2.

megye papjai többek között a kongrua ügyének rendezését és az egyházi levelezés portómentességének fenntartását kérték.⁴⁸ A rozsnói egyházmegye papsága és tanítósa az esztergomi papság mintájára fogalmazta meg memorandumát a kormányhoz, amelyet a december 29-i rozsnói gyűlésen fogadtak el.⁴⁹ Csehszlovákiában számos olyan kedvezményt sikerült elérnie a katolikus egyháznak, amelyeket a „keresztény-nemzeti” Magyarországtól hiába kértek a magyar püspökök (pl. fakultatív polgári házasság bevezetése a dualizmus idején életbe lépett kötelező polgári házasság helyett, az egyházi levelezés portómentessége, stb.). Ezeket az eredményeket az anyaországhoz visszatérve sem akarta feladni a felvidéki papság.

Serédi is közvetítette ezeket a problémákat a kormány felé. November 21-én írt levelében kifejtette Teleki Pál kultuszminiszternek, hogy szerinte a felvidéki területek minél gyorsabb és tökéletesebb integrálásához milyen lépéseket kell tenni. Általános elvként azt fogalmazta meg, hogy ezek a területek a visszacsatolás után egyházi és vallási szempontból se kerüljenek rosszabb helyzetbe, mint addig voltak. A konkrétumok közül négy teendőt emelt ki. Elsőként említette, hogy nem szabad visszaállítani a kötelező polgári házasságot, hanem az anyaországban is meg kell azt szüntetni, ahogy a csehszlovák állam tette. Szerinte a kötelező polgári házasság visszaállítása „kedvezőtlen hangulatot” keltene a hívek körében. Második helyen említette Serédi, hogy a katolikus iskolák továbbra is katolikusok maradjanak, és állítsák vissza azoknak az iskoláknak a katolikus jellegét, amelyeket a csehek erőszakosan megváltoztattak. Harmadik helyen említette, hogy az 1938. évi XII. tv. megszabta, hogy hány tanítóképző akadémia működhet Magyarországon, viszont a területi visszacsatolás miatt meg kell emelni a katolikus tanítóképzők számát. Végül szorgalmazta a hercegprímás, hogy az egyházi hivatalok és katolikus iskolák portómentességét, amelyet a magyar állam 1921-ben megszüntetett, a csehszlovák állam azonban fenntartott, ne szüntessék meg a visszacsatolt területeken, hanem terjesszék ki az egész országra. Serédi egyrészt hivatkozott arra, hogy a posta egyike a legjobban jövedelmező állami intézményeknek, és a magyar állam gazdasági helyzete javulást mutat, másrészt arra, hogy az egyházi hivatalok és iskolák állami szempontból is fontos szerepet és missziót töltenek be.⁵⁰ Teleki csak egy hónap múlva válaszolt Serédinek. A polgári házasság és a bélyegmentesség ügyében az illetékes belügyminiszterrel és pénzügyminiszterrel tárgyalt, azok válaszát ígérte a hercegprímásnak. Kijelentette, hogy nincs szándékában a visszacsatolt területek iskoláinak jellegét megváltoztatni, és a tanítóképzők ügyében is osztja a hercegprímás álláspontját, de csak a következő tanévtől akar változtatni.⁵¹ Miután Serédi a polgári házasság ügyében újra írt Telekinek, a kultuszminiszter tárgyalt erről a kérdésről a belügyminiszterrel. Ez utóbbi nem tartotta lehetségesnek a kötelező polgári házasság eltörlését, és utalt arra, hogy sem bel-, sem külpolitikailag nem kívánatos a felvidéki területek bármiféle különállásának fenntartása, hanem egybe kell azokat olvasztani az ország többi részével. Azonban kijelentette, hogy keresi a módját a fennálló szabályozás enyhítésének.⁵²

48 EPL Cat. D/c, 5416/1938. Az érsekújvári gyűlés jegyzőkönyve

49 EPL Cat. D/c, 263/1939.

50 EPL Cat. D/c, 4932/1938. (758/1939. alapszám), Serédi Jusztinián levele Teleki Pálnak, Esztergom, 1938. nov. 21.

51 EPL Cat. D/c, 1/1939. (758/1939. alapszám), Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1938. dec. 21.

52 EPL Cat. D/c, 758/1939. Teleki Pál levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1939. jan. 29.

A felvidéki papság nyugdíj- és betegsegélyező ügye egy különösen nehéz és elhúzódó problémát jelentett. Serédi Teleki Pálnak 1938 decemberében írt levelében kifejtette, hogy a csehszlovákiai papság nyugdíj- és betegsegélyező ügye államilag volt szervezve. A csehszlovák uralom alatt a papság jelentős összeget fizetett be egyrészt az állami nyugdíjpénztárba nyugdíjjárulék címén, másrészt a papi betegsegélyező egyesületbe. Ezért kérte a hercegprímás, hogy a csehszlovák állammal szemben fennálló magyar követelések jegyzékébe vegyenek fel a befizetésekkel arányos összeget. A pénzt úgy fizessék vissza, hogy a papi nyugdíjintézeteknek és a betegsegélyező állami intézményeknek fizessék ki.⁵³ A probléma többször előkerült, Bubnics Mihály rozsnyói püspök is Serédi segítségét kérte, aki megnyugtatta a püspököt, hogy a kormány intézkedik az ügyben. A megoldás azonban évekig húzódott. Serédi még 1940-ben is az esztergomi főegyházmegye visszacsatolt felvidéki részében szolgáló papok nyugdíjának méltányos rendezését kérte a kultuszminisztériumtól.⁵⁴ Ugyanabban az évben a pénzügyminiszter kiadott egy körrendeletet, amely szerint a visszacsatolt felvidéki és visszatért kárpátaljai területek lelkészei és kántorai a betegségi biztosítás tekintetében igényjogosultak. A helyzetet nehezítette, hogy Magyarországon egészen más volt a helyzet, mint Csehszlovákiában. Az egyházi személyeket nem vonták be a állami kötelező társadalombiztosítás körébe. 1938-ban miniszterelnöki rendelet alapján az Országos Tisztviselői Betegsegélyező Alap szolgáltatásaira igényjogosultságot nyertek a lelkészek, segédlelkészek, hitoktatók és kántorok, azonban a papok tagsága mégsem valósult meg, mert a püspöki kar csak fakultatív belépésről döntött, a pénzügyminiszter viszont általános és kötelező tagságot kívánt. A kultuszminisztérium 1943-ban felvetette egy állami papi nyugdíj- és betegsegélyező alap létrehozásának ötletét, amelyet a püspöki kar támogatott is, de az végül nem valósult meg.⁵⁵

A felvidéki területek visszacsatolása után újra felvetődött a nemzetiségi kérdés, hiszen jelentős számú idegen ajkú lakos került Magyarországhoz. Serédi Jusztinián hercegprímás Teleki Pál miniszterelnöknek 1939 áprilisában írt szigorúan bizalmas jelzésű levelében a kérdés kezelésével kapcsolatos problémákra hívta fel a figyelmet. Az első bécsi döntéssel az esztergomi főegyházmegyéhez szlovák nyelvű plébániák is visszakerültek, és a hercegprímás igyekezett igazságosan megoldani ezek ügyét, de nehézségekbe ütközött: „A helyi közigazgatási hatóságok, de egyes helyeken a helyi felsőbb hatóságok is, sőt még egészen a főispánig is, a kisebbségi kérdésben türelmetlenek, és körültekintés meg tapintat nélkül erőltetik a magyar nyelvet az istentiszteletek és az iskolai hitoktatás tekintetében. Csendőrök járják a községeket, a plébániákat is, sürgetik, sőt számon kérik a magyar nyelvnek érvényesítését a templomokra vonatkozóan. Nem szorul magyarázatra, hogy ezzel annyira elmérgesítik a helyzetet egyes helyeken, hogy minden különben érvényesíthető okos lehetőségnek is útját vágják, vagy legalábbis nagyon késleltetik” – figyelmeztetett a hercegprímás.⁵⁶ Kérte, hogy „a jó ügynek és a nagy céloknak is hátrányos” jelenségeket szüntessék meg, de legalább az istentiszteletek és az iskolai hitoktatás nyelvének kérdésébe ne avatkozzanak bele a világi hatóságok. Ha valamit észlelnek, forduljanak az illetékes felsőbb egyházi hatósághoz, amely a „megfelelő vizsgálat” után megteszi az „indokolt intézkedéseket”. Serédi tehát felhívta Teleki figyelmét, hogy az erőszakos magyarosító tö-

53 EPL Cat. D/c, 5415/1938. Serédi Jusztinián levele Teleki Pálnak, Esztergom, 1938. dec. 13.

54 EPL Cat. D/c, 5514/1938.; 191, 194/1939.; 1420/1940.; 1837/1940.

55 *Püspökkari jegyzőkönyvek*, 2. köt. 207, 251, 365–366, 401–402, 409. p.

56 EPL Cat. D/c, 2820/1939. Serédi levele Telekinek, Esztergom, 1939. ápr. 29.

rekvések éppen ellentétes célt fognak elérni, valamint igyekezett megvédeni az egyház hitéleti és iskolai autonómiáját az állami beavatkozással szemben.

XII. Piusz pápa 1939. december 24-i üzenetében, amelyet a római kúria bíborosai és prelátusai előtt mondott el, az egész világhoz fordulva a békéről beszélt. A pápa öt pontban sorolta fel azokat a feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek a világbéke megalapozásához, negyedikként említve, hogy – különösen az európai rend érdekében – el kell ismerni az etnikai kisebbségek jogait.⁵⁷ Ennek említése a béke feltételei között megerősíteni látszik azt a magyar vélekedést, hogy XII. Piusz – már államtitkár korában is – szíven viselte a magyar kisebbségek kulturális jogainak érvényesülését az utódállamokban. Ugyanakkor a pápa üzenete a magyaroknak is szólt: amikor fordult a kocka, a magyaroknak is biztosítani kellett (volna) a kisebbségek jogait a visszacsatolt területeken.

Bubnics Mihály rozsnyói püspök Serédinek írt levelében konkrét javaslatokat tett a nemzetiségi kérdés megoldására. Megjegyezte, hogy „szomszédságunkban mily erősen hódít a nemzetiségek jogi beállítottsága” – utalt az autonómiatörekvésekre. Emiatt sem szabad a kérdés elől elzárkózni, és megoldást kell találni rá, különben más oldja meg a kérdést: „kezükbe veszik a szervezkedést, nem törődve az egyházi körökkel” – figyelmeztetett a püspök.⁵⁸ Ezután arra tért rá, hogy a magyarországi Actio Catholica „Szent István országa és a mai Magyarország” című füzetéből kimaradt a nemzetiségi kérdés, pedig – szerinte – Szent Imre az egy tömbben élő szlovákok hercege volt, apja rendelkezése szerint. „Nem elég ugyanis a nemzetiségeknek megadni a kulturális lehetőséget, hanem a magyar nemzetet nevelni kell ebből a szempontból s erre figyelmét felhívni. Ha így az igazság alapjára állunk, erősödik tulajdonképpen a magyar, uralkodó nemzet” – érvelt Bubnics.⁵⁹ Konkrét javaslatai között szerepelt, hogy a katolikus egyesületek „rendezkedjenek be” a nemzetiségek nyelvén is. Lehetne az Actio Catholicán belül külön igazgatóságuk, és az összes nemzetiség felett állna egy Serédi által kinevezett egyházi ember, aki több nyelven beszélne, és feladata lenne az egyesületek irányítása. A katolikus nagygyűlésen pedig a nemzetiségek nyelvét is használják. A hercegprímás válaszában hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását ő is fontosnak tartja, és Bubnics javaslatait átadta az Actio Catholica országos igazgatóságának. Mihalovics Zsigmond országos igazgatónak írt levelében is kiemelte: „A nemzetiségek békéje és a magyar katolicizmus egysége érdekében magam is fontosnak tartom a kérdés közmegelegedést keltő elintézését.”⁶⁰ Serédi, miután az Actio Catholica megtárgyalta Bubnics javaslatait, maga is kifejtette véleményét azokról. Helyeselte, hogy a katolikus nagygyűlés keretében a német, szlovák és ruszin nyelvű híveknek külön szentmisét és díszgyűlést szerveznek. Nem tartotta azonban helyesnek, hogy az AC keretén belül a nemzetiségeknek párhuzamos szervezeteik legyenek, elégségesnek tartotta nemzetiségi nyelvet is beszélő titkár vagy előadó kinevezését, illetve egyházmegyei szinten AC titkárok munkába állítását. A költségeket a nemzetiségeknek kell fedezniük. Szintén nem helyeselte a hercegprímás az egyesületek nyelvcsoportok szerint külön igazgatóságba szervezését, mert az az egység megbontását jelentené.

57 BLET é.n. 40. p.

58 EPL 1955/1939. (2610/1939. alapszám) Bubnics levele Serédinek, Rozsnyó, 1939. márc. 11.

59 Uo.

60 EPL 1955/1939. (2610/1939. alapszám) Serédi levele Bubnicsnak, Esztergom, 1939. márc. 23. és Serédi Mihalovicsnak, Uo., 1939. márc. 24.

Elégségesnek tartotta, ha a kiadványok készítésénél, szervezkedésnél, előadások tartásánál tekintettel vannak a nemzetiségi nyelvekre is.⁶¹

Meg kell jegyezni, hogy Bubnics püspök szervezte korábban a szlovák püspöki kar megbízásából az ottani Actio Catholicát. 1933 februárjában külön magyar értekezletet hívott egybe és az Actio Catholica magyar része számára külön országos moderátorokat nevezett ki. A területi változások után a visszacsatolt területeken létre kellett hozni az egyházközségekre épülő magyarországi Actio Catholica egész szervezetét. Először azonban az egyházközségeket kellett megalakítani. Ezt Serédi 1938 decemberében rendelte el az esztergomi főegyházmegye visszatért területein. A nemzetiségi kérdés kezelése a fentebb említettek alapján történt meg. Az Actio Catholica vezetői ellenezték a nemzetiségi hovatartozás szerinti tagozódást, és ezzel a hercegrímás is egyetértett. Állandó nemzetiségi titkárokat sem alkalmaztak az AC központban, hanem csak egyes feladatokra kértek fel alkalmas személyeket. A nemzetiségek körében való szervezkedést az egyesületekre és az egyházmegyékre hagyták. A nemzetiségi nyelvek használatának azonban teret adott az AC. A katolikus nagygyűléseken külön miséket és gyűlést szerveztek a nemzetiségek nyelvén, és számos AC-kiadványt nemzetiségi nyelven is kiadtak.⁶² Az Actio Catholica – ahogy Serédi is – a nemzetiségek kulturális autonómiára vonatkozó igényeiből csak a nyelvhasználati jogokat támogatta. Azonban még így is több jogot biztosítottak, mint amennyit az utódállamok istentiszteleti nyelvhasználatot is korlátozó beolvasztó politikája hagyott a magyarok számára.

BIRTOKÜGYEK

Az első bécsi döntéssel a felvidéki területek déli része visszakerült ugyan Magyarországhoz, a csehszlovák, majd a szlovák állam azonban továbbra is létezett, így megmaradtak a szlovák és a magyar egyházi javadalmasok közötti vagyoni problémák is.

A Felvidék déli részének és ezzel együtt az esztergomi egyházi javadalmak jelentős részének visszakerülése után látszólag értelmetlenné vált a hágai per folytatása, de mégis arra gondoltak, hogy egyszer még szükség lehet rá, és ha visszakerültek is a birtokok, az okozott károk megtérítésének kérdése még függőben volt. Ezért a felperes egy nyilatkozatot adott a döntőbírósnak, amelyben kérte a per további tárgyalásának felfüggesztését. Ezzel ért véget a hágai per története, viszont folytatásának jogi lehetősége elvileg máig megmaradt.⁶³

1939 februárjában írt levelében Meszlényi Zoltán felvetette Serédinek, hogy a pápaválasztás után lehet, hogy felvetik majd a nagyszombati apostoli adminisztratúra anyagi ellátásának kérdését. Pavol Jantausch püspök és vikáriusa szerint az adminisztratúrának fenn kell maradnia, mert különben annak anyagi ellátásról az esztergomi érseknek kellene gon-

61 EPL 2610/1939. Serédi levele az AC Országos Elnökségének, Esztergom, 1939. ápr. 25.

62 SALACZ 1975, 47. p.; *Circulares Archidioecesi Strigonienses X.* 1938. dec. 9. 5364.sz.; GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948.* ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010, 116–119. p.

63 EPL 4287/1946. (5920/1947. alapszám) Meszlényi Zoltán emlékirata, Esztergom, 1946. aug. 19.; A per története tehát nem 1934-ben ért véget, szemben a szakirodalom állításával [Rácz Kálmán: Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt. 1–2. rész. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 6 (2004) 89. p.].

doskodnia. Meszlényi szerint azonban Nagyszombatban az esztergomi érsek helynökségét kellene visszaállítani. Ha ez megtörténne, Nagyszombat nem zárkozna el attól, hogy visszaadja a birtokokat, bár a megmaradt erdőbirtokok nem sokat jövedelmeznek. Ambróz Lazik vikárius, akivel Meszlényi megbeszélést folytatott, kérte, hogy beszámolhasson az elhangzottakról Jozef Tiso-nak. Meszlényi hangsúlyozta, hogy csak magánvéleményét közölte.⁶⁴ Ez azonban valójában Esztergom félhivatalos álláspontja volt, amelyet a magyar kormány is támogatott.

A szlovák fél szerint a Magyarországhoz visszakerült birtokokat Jantausch püspök nem kezelhette tovább, de a kezelés alól nem kapott felmentést. Ezeknek a birtokoknak az aktíváiról és passzíváiról Jantausch püspök jelentést tett a Szentszéknak, majd 1939-ben személyesen terjesztette elő az ügyet Domenico Tardini helyettes államtitkárnak, aki azonban nem adott választ, hivatkozva a kérdés nehéz voltára. Az ügy iratai a Zsinati Kongregációnál voltak. 1939 márciusában Jantausch Serédivel is tárgyalt. Szlovák álláspont szerint közvetlenül az első bécsi döntés előtt a Magyarországhoz visszakerült birtokrészek közül az esztergomi érsekség birtokaira 6 millió, a főképtalan birtokaira 2,5 millió kölcsönt kebeleztettek be, előbbi az állam, utóbbi a közalapítványok javára szolgált. A Csernoch primásnak és az esztergomi főképtalannak kifizetett 22 millió cseh korona ugyanis felborította a gazdaságok egyensúlyát, adósságokba keveredtek, aminek maradványa a 6 milliós tétel. A 2,5 milliós tétel pedig annak a faanyagnak az ára, amelyet a szlovák közalapítvány adott a Magyarországhoz visszakerült birtokokon végrehajtott beruházásokhoz. A szlovák fél szerint a primási birtokokról az első bécsi döntés után – a Serédi által emlegetett 500 vagonnal szemben csak – körülbelül 300 vagon gabonát szállítottak Pozsonyba, hogy fedezzék a volt gazdasági központi kezeléség alkalmazottainak kb. 2 millió cseh koronára rúgó végkielégítését. Ezen kívül kb. 200 vagon gabonát adtak el azért, hogy legyen forgótőkékük. Viszont magyar kézbe került az egész dohánytermés és egyéb más, kb. 44 millió cseh koronára rúgó termés és leltári vagyontárgy. Szlovák számítás szerint a magyar kézbe visszakerült birtokokon 89 millió cseh korona aktívával szemben 13 millió cseh korona passzíva áll.⁶⁵ Serédi másként látta ugyanezt a helyzetet. Szerinte az első bécsi döntés után Jantausch püspök több mint tízmillió cseh korona értékben vitt magával búzát, a hercegprimásnak pedig ötmillió cseh korona adósságot hagyott. Ráadásul a javak, miután Jantausch püspök kezelése idején elhanyagolták és kizsákmányolták azokat, veszteségesek, és tekintetbe véve a nyugdíjterheket is, néhány évig veszteségesek is fognak maradni.⁶⁶

Jantausch püspök szóban és írásban is kérte, hogy a hercegprimás a területi változások révén visszanyert javadalmainak vagy jövedelmeinek egy részét adja át neki az esztergomi egyházmegye szlovákiai részének kormányzati költségeire. Ján Vojtaššák szepesi püspök pedig a magyar kormánytól és a hercegprimástól is ismételten kérte, hogy a szepesi püspökség magyarországi javadalmaikat oldják fel a zárlat alól és adják vissza neki. Ezek jövedelmét 1932 óta a hercegprimás élvezte. Amikor 1939 áprilisában Teleki miniszterelnök Rómában tárgyalt, kijelentette Luigi Maglione bíboros államtitkár előtt, hogy ebben az ügyben a magyar kormány osztja a hercegprimás álláspontját, aki közölte a két püspökkel,

64 BEKE Margit: *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos püspök élete és halála*. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 136. p.

65 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Beresztóczy Miklós levele Serédinek, Budapest, 1941. márc. 31.

66 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Serédi levele Rottának, Esztergom, 1941. máj. 2.

hogy 1. amit a szepesi püspök jövedelméből felvett, visszafizeti, levonva azonban belőle azt az összeget, amit a szepesi püspök vett fel a csehszlovákiai primási javak jövedelméből; 2. garantálja a magyarországi szepesi püspöki és káptalani birtokok zárlat alóli feloldását, amint a szlovák kormány visszaadja a magyar egyházi jogalanyok birtokait, rendezi a visszacsatolt területen fekvő birtokokra betáblázott kölcsönök ügyét, és elszámolás után megtéríti az állami kezelés alatt a birtokokon keletkezett károkat; 3. ezek teljesítése után vállalja, hogy gondoskodik az esztergomi főegyházmegye szlovákiai részének egyházi közigazgatásáról, a szükségletek ellenőrzése mellett. Két hónappal később, júniusban Serédi maga is írt Maglione államtitkárnak Jantausch püspök anyagi igényeivel kapcsolatban. Ez után mind a hercegprimást, mind a rozsnyói megyés püspökké kinevezett Bubnicsot felkérte a Szentszék, hogy egyezzenek meg az érdekelt ordináriusokkal, a kánonjog rendelkezéseinek megfelelően, egyházmegyéik határon túli részének anyagi ellátásáról. Ugyanígy a kassai püspöknek is tárgyalnia kellett Čársky püspökkel annak javadalmaszásáról. Amennyiben a főpapok egymás között nem tudnak megegyezni, a Szentszék fog dönteni véleményük meghallgatása után.⁶⁷ Ez végül mégsem következett be, bár a megegyezést nem sikerült elérni.

1940-ben a szlovák kormány tett javaslatot egy magyar-szlovák bizottság kiküldésére a Magyarország és Szlovákia között függőben lévő egyházi vagyoni kérdések rendezésére. Ez a korábbi álláspont megváltoztatását jelentette. 1923-ban a magyar fél kérésére abban állapodott meg a csehszlovák és a magyar kormány, hogy először az érintett egyházi javadalmasok állapodjanak meg egymással, utána kerülhet sor államközi szerződés megkötésére. Az államközi tárgyalások napirendjéről így lekerült az egyházi birtokok ügye. 1927 után pedig megszakadtak a csehszlovák kormány és az egyházi javadalmasok közti tárgyalások is. A csehszlovák kormány nem volt hajlandó tárgyalni az egyházi birtokok hovatartozásáról a magyar féllel, csak a Szentszékkal, viszont nem törődött a szlovák egyházi javadalmasok Magyarországon maradt egyházi birtokaival. Az *Ad ecclesiastici regiminis* kezdetű bulla kiadása után, 1938-ban viszont kezdeményezte a magyar egyházi javadalmasokkal megszakadt közvetlen tárgyalások folytatását. Ezek azonban nem vezettek eredményre, mert a nemzetközi helyzet változása miatt immár a magyar félnek nem volt érdeke megegyezésre jutni. Csehszlovákia felbomlása, majd az önálló Szlovákia létrejötte új helyzetet teremtett.

1940-ben Serédi nem látta elvi akadályát a magyar-szlovák bizottság megalakításának, de felvetette, hogy előbb tisztázni kellene a szlovák kormány helyzetét. Amikor ugyanis szóba került, hogy a magyarországi javadalmasok szlovákiai birtokai kényszerkezelésben vannak és a jövedelmeket a magyarországi javadalmasok kizárásával használják fel, akkor a szlovák kormánykörök úgy nyilatkoztak, hogy nincsenek befolyással a birtokok sorsára, mert azokat a Szentszék rendelkezése alapján kezelik. Amikor pedig a csehszlovák kormány által elrendelt zárlat miatti károk megtérítése merült fel, a szlovák kormány azt mondta, hogy a károk viselése tekintetében nem jogutódja a csehszlovák kormánynak. Serédi szerint, ha ez a szlovák álláspont, megfontolandó, hogy részt vegyenek-e a tárgyalásokban. Ha a szlovák kormány csak arról akar tárgyalni, hogy bizonyos Magyarországon fekvő javakat visszakaphassanak a szlovák javadalmasok, de elzárkózik a szlovákiai vagyonok visszajuttatásától, akkor nem komoly a tárgyalás.⁶⁸ Hóman Bálint

67 SALACZ 2002, 168, 171–172. p.

68 EPL 8741/1940. (1903/1943. alapszám) Serédi Jusztinián levele Csáky István külügyminiszternek, Esztergom, 1940. dec. 11.

kultuszminiszter álláspontja az volt, hogy a rendezés a kölcsönösség és viszonyosság elvén nyugvó nemzetközi szerződés segítségével lehetséges, megjegyezve, hogy néhány kérdés megoldásához szükséges a Szentszék és az érdekelt javadalmasok közreműködése is. A szlovák kormány korábban kitért az ezeken az elveken alapuló rendezés elől, amikor a szlovák javadalmasokkal együtt egyoldalú megállapodásra törekedett. Azt kérték, hogy a magyar kormány engedje meg a szlovák javadalmasok magyarországi birtokainak kezelését, függetlenül attól, hogy a szlovák kormány biztosítja-e a birtokok kezelését a magyar javadalmasoknak. Az egyoldalú rendezést a kultuszminiszter nem fogadta el. A szlovák félnél azonban változás tapasztalható, hiszen a magyar kormány által fontosnak tartott elvek elfogadására utal, hogy külön bizottság felállítását javasolják. Hóman szerint az egyházi vagyoni kérdéseket minden más nemzetközi vitás kérdéstől függetlenül, és az egyoldalú megoldás kizárásával, a kölcsönösség és viszonyosság elve alapján kell rendezni. A kultuszminiszter utalt arra, hogy ezt az álláspontot a minisztertanács is elfogadta. Hóman tehát hozzájárult a nemzetközi tárgyalások megkezdéséhez, és külön vegyes magyar-szlovák bizottság szervezését javasolta, amelyben részt vennének a külügy- és a kultuszminisztérium képviselői, valamint szükségessé válhat az egyházi javadalmasok képviselőinek bevonása is. Hangsúlyozta azonban, hogy először tisztázni kell, a szlovák kormány hajlandó-e és képes-e a szlovák területen kényszerkezelésben tartott magyar egyházi birtokok tekintetében ugyanolyan rendelkezéseket tenni, mint amilyeneket a magyar kormánytól kíván. Itt utalt azokra a szlovák kifogásokra, amelyeket Serédi is szóvá tett.⁶⁹

Gyors tárgyalások után meg is született a magyar-szlovák államközi megállapodás a római katolikus egyházi javadalmi birtokok kezelése tárgyában. A megállapodás értelmében a két állam kölcsönösen kötelezettséget vállalt arra, hogy a másik állam egyházi javadalmasainak a saját államuk területén lévő ingatlan vagyonát a fennálló zárlati intézkedések alól felmentik, és az illető egyházi javadalmasokat vagyonuk kezelésében nem akadályozzák. A megállapodás a megerősítő okiratok kicserélését követő tizedik napon lépett volna hatályba.⁷⁰ Az egyezményt 1941. március 29-én parafálták, de hatályba nem lépett, mivel a Szentszék nem vonta vissza a csehszlovák kormánnyal kötött 1935. május 14-iki megegyezése alapján Jantausch püspöknek adott megbízást a Csehszlovákia területén fekvő egyházi javak kezelésére.

A szlovák-magyar államközi megállapodásról Rotta nuncius is tudomást szerzett, aki közölte értesülését a bíboros államtitkárral. Maglione államtitkár azt válaszolta, hogy a Szentszék nagy érdeklődéssel fogadta a hírt és szeretne egy másolatot kapni az egyezményből. Később a nunciust hivatalos jegyzékben is értesítették a megállapodásról, jelezve, hogy a ratifikáció attól függ, hogy a Szentszék visszavonja-e a szlovák területen fekvő magyar egyházi javak kezelésére vonatkozó rendelkezését. Rotta megkérdezte a hercegprímást, hogy mit jelent ez a kitétel. Feltette azt a kérdést is, hogy hogyan fognak gondoskodni a szlovák egyházi jogi személyek megélhetéséről, amelyeknek részesedniük kellene az esztergomi érsek vagyonkezelésébe visszatért javak hasznából. Rotta utalt arra, hogy Serédi abban a helyzetben van, hogy valóban hiteles választ adhat, amely alapján a Szent-

69 EPL 1082/1941. (1903/1943. alapszám) Hóman átirata Bárdossy külügyminiszternek, Budapest, 1941. febr. 11., másolat

70 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Megállapodás a római katolikus egyházi javadalmi birtokok kezelése tárgyában, másolat; A cím megtévesztő, mert görög katolikus birtokokra is vonatkozott a szerződés. (A parafálás dátumáról ld. uo. Beresztóczy Miklós levele Serédinek, Budapest, 1941. márc. 31.)

szék majd könnyebben és gyorsabban adhatja beleegyezését a nagyon óhajtott megegyezés hatálybalépéséhez.⁷¹ Serédi válaszában utalt arra, hogy Beresztóczy Miklós, a kultuszminisztérium I. ügyosztályának vezetője már átadta a nunciushoz az egyezmény szövegét, és biztosan megadta a szükséges magyarázatokat is. A hercegprímás szerint a két kormánynak az volt a szándéka, hogy lehetséges legyen visszaadni az egyházi jogi személyeknek a másik ország területén fekvő javadalmaik vagyongazdálkodását, azzal a joggal együtt, hogy kivihetik a birtok terményeit vagy jövedelmeit a javadalmas országába. Az egyezmény gyakorlati megvalósítása azonban egy másik megegyezéstől függ, amelyet az érdekelt egyházi jogi személyek köthetnek egymással, természetesen a Szentszék jóváhagyásával, amennyiben az szükséges. Azért tették hozzá a szerződéshez azt a kitételt, hogy a ratifikáció a Szentszék által Jantausch püspöknek adott megbízás visszavonásától függ, mert Jantausch püspök kijelentette, hogy nem tudná átadni az esztergomi érsekséghez és főkapitánysághoz tartozó birtokokat, mert azok kezelésével a Szentszék bízta meg. Serédi úgy vélte, hogy a másik megállapodás megkötése az érdekelt egyházi jogi személyek között szlovák részről nehéz lesz, hacsak nem lehetetlen, mivel Jantausch püspök, miután a hercegprímás és az esztergomi főkapitányság birtokainak egy része visszakérült Magyarországhoz, nagyon gyorsan a Szentszékhez fordult, hogy a hercegprímástól egy jelentős éves összeget kérjen a visszakérült javadalmak jövedelméből, viszont jó húsz éven át egyáltalán nem sietett, hogy továbbítsa a birtokok jövedelmét a hercegprímásnak. Jantausch válasza az volt, hogy a Szlovákiában maradt egyházi javadalmak a szlovákok tulajdonát képezik, és egyébként sem jövedelmeznek semmit, ezért nem volt abban a helyzetben, hogy bármit továbbítsa. Azonban mégis lehetett küldeni egy csehbarát politikai pártnak negyvenmillió cseh koronát – jegyezte meg Serédi. Amikor pedig 1938-ban a javadalmak egy része visszakérült Magyarországhoz, Jantausch püspök több mint tízmillió cseh korona értékben vitt magával búzát, a hercegprímásnak pedig ötmillió cseh korona adósságot hagyott. Az egyedüli jövedelem a birtokok zár alá vételének húsz éve alatt az állam által kisajátított tizenkétezer hold föld, ami el is tűnt – írta ironikusan Serédi. A szlovák állam nem akar a csehszlovák állam jogutódja lenni, amely felelős a zár alá vételért és az ez által a hercegprímásnak okozott károkért. Serédi kijelentette, hogy komoly elszámolás és a károk megtérítése nélkül, valamint ameddig nem szedik be a jövedelmeket, nem lehet megegyezésre gondolni, még kevésbé arra, hogy a hercegprímás kezelésébe visszakérült javak hozamából részesedjen a szlovák fél. Ráadásul a javak, miután Jantausch püspök kezelése idején elhanyagolták és kizsákmányolták azokat, veszteségesek, és tekintetbe véve a nyugdíjterheket is, néhány évig veszteségesek is fognak maradni, ahogy ezt Serédi a Szentszéknek is kifejtette Jantausch püspök 1938. szeptemberi, az Államtitkársághoz írt levelében megfogalmazott követelésekre válaszolva. A hercegprímás szerint a javak jogos hasznélvezőiknek való visszaadása tekintetében érvényesíteni kell a viszonyosságot, anélkül nem lehet gondolni a megegyezésre. A visszaadás feltételezi a komoly elszámolást is, ami magyar részről nem lesz nehéz, mert a magyar kormány felhalmozta a zár alá vett birtokok jövedelmeit vagy részben továbbította a szlovák egyházi személyeknek, miközben szlovák oldalról nem ez volt a helyzet, így számukra nehéz lesz elszámolni – vélte Serédi.⁷²

71 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Rotta nunciushoz levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1941. ápr. 24.

72 EPL 3247/1941. (1903/1943. alapszám) Serédi levele Rottának, Esztergom, 1941. máj. 2., saját kezű fogalmazvány

A hercegprimás leveléből és hangvételeiből látszik, hogy vajmi kevés esély volt a megegyezésre, sőt a viszony is eléggé elmérgesedett a felek között, ami nem meglepő annak ismeretében, hogy Serédi és Jantausch már első személyes találkozásukkor (1934-ben Rómában) összevesztek.⁷³ Még a tényeket és az adatokat is másként értelmezték. Ennek ellenére tovább folytak a tárgyalások.

1942 decemberében Polyák István szlovák követ felkereste Sebestyén Pál magyar külügyminisztériumi osztályfőnököt, és előadta neki, hogy a szlovák kormány a magyar-szlovák államközi megállapodást a Szentszék elé terjesztette a szlovákiai püspöki kar azon javaslatával együtt, hogy a Szentszék vonja vissza a magyarországi javadalmasok szlovákiai birtokaira vonatkozó rendelkezését, a nagyszombati apostoli adminisztrátúra költségeit pedig vállalja a bíboros hercegprimás olyan módon, hogy az esztergomi érseki javadalmak jövedelméből egy arányos részt fizessen ki. A követ szerint az illetékes szentszéki kongregáció felszólította a hercegprimást és a nagyszombati apostoli adminisztrátort, hogy közvetlen tárgyalásokat folytassanak egymással. Serédi pedig Jantausch püspököt meghívta Esztergomba, de a tárgyalások nem vezettek eredményre, mert Serédi azt a feltételt szabta, hogy az apostoli adminisztrátúra érseki vikariátussá alakuljon át. A követ szerint a hercegprimás ezt azzal is indokolta, hogy ő mint magyar közjogi méltóság, nem foglalhat el a magyar kormány szándékaival ellentétes álláspontot. Szlovák részről azonban elképzelhetetlennek tartották, hogy Szlovákia jelentős része egy idegen „közjogi méltóság” egyházi igazgatása alatt álljon. A követ szerint Serédi kijelentése feljogosítja a szlovák kormányt, hogy az ügyet ne csak egyházi, hanem politikai problémaként is lássa. Az a magyar szándék pedig, hogy a nagyszombati apostoli adminisztrátúrát érseki vikariátussá alakítsák át, súlyos következményekkel járna a magyar-szlovák viszony szempontjából, mert a szlovák közvélemény egy ilyen törekvés mögött revíziós szándékot keresne és érzékenyen reagálna. Serédi kijelentéseit még nem ismeri a szlovák közvélemény, ezért az ügyet nem akarták hivatalos vágányra terelni, hanem magánúton kérte a követ, hogy Sebestyén osztályfőnök, mint a szlovák-magyar megállapodás egyik aláírója, nyugtassa meg az illetékes szlovák köröket. A követ szerint az lenne a legjobb megoldás, ha Serédi más alapon tovább folytatná a tárgyalásokat Jantausch-sal.⁷⁴

A szlovák követ látogatásáról természetesen értesítették Serédit, aki kifejtette álláspontját a követ által előadottakkal kapcsolatban. Serédi kijelentette, hogy a Szentszék nem szolgáltatta fel a nagyszombati apostoli adminisztrátorral való tárgyalásra. Ő nem is hívta Jantauscht Esztergomba, hanem a püspök jelentkezett nála, előadva, hogy anyagi helyzetére megoldást szeretne találni. A hercegprimás tartotta magát korábbi álláspontjához, hogy csak akkor érezné magát kötelezve anyagi juttatásra, ha Nagyszombatban nem apostoli adminisztrátúra működne, hanem az esztergomi érsek helynöke, ahogy az első világháború előtt volt. Ebben az esetben a magyar kormány sem tudná akadályozni a megoldást. Azonban a magyar kormány, az előzmények után, nem járulna hozzá ahhoz, hogy az esztergomi érseki javadalomból tartson el a primás egy Nagyszombatban székelő, az esztergomi érsektől független egyházkormányzati szervezetet. Az egyházjog nem rögzíti az országhatárok és az egyházmegyei határok egybeesésének szükségességét. A világháború után éppen az utódállamok diplomáciája érte el a Szentszéknél, hogy a területi elvet tegyék az egyházmegyei rendezés alapjává. Ez az 1937-es pápai bullával valósult meg, ami-

73 Esty Miklós irathagyatéka, naplójegyzetek, a Szent István Társulat őrzetében, 1934. nov. 29.

74 EPL 901/1943. (1903/1943. alapszám) Külügyminisztérium Politikai Osztály, Napi jelentés, 1942. dec. 12.

re a csehszlovák diplomácia nagyon büszke volt. Ezek után a magyar kormány nem fog hozzájárulni a szlovák kormány tervéhez, hanem a maga részéről is a területi elvet alkalmazza, amíg a másik fél ezt az elvet nem veti el. Serédi szerint az egyetlen megoldás a területi elv teljes elvetése lenne. Ez azt jelentené, hogy az esztergomi egyházmegye régi határait visszaállítanák, és Nagyszombatban az esztergomi érsek helynöke kormányozna. A szlovák kormány nem kívánja alkalmazni a területi elvet a birtokok esetében, de alkalmazni kívánja a joghatóság kérdésében. A szlovák követ kijelentette, hogy elképzelhetetlen, hogy Szlovákia egy részét idegen püspök kormányozza. Serédi felhívta a figyelmet, hogy fordított esetben erre hosszú időn keresztül volt példa, amikor a kassai és rozsnyói apostoli adminisztrátorok joghatóságot gyakoroltak a kassai és rozsnyói egyházmegyék magyarországi területein is 1937 szeptemberéig. Serédi szerint Jantausch püspökkel csak azon az alapon tárgyalhat, hogy az apostoli adminisztrátúra megszüntetése esetén nagyszombati helynöke milyen anyagi ellátást igényelhetne. Mást a magyar kormány sem helyeselne. Ha két szembenálló fél közül az egyik közel 20 évig képviselt egy álláspontot, mert neki kedvező volt, akkor nem lehet várni a másik féltől, hogy a dolgok neki kedvező fordulata után ugyanezt az álláspontot ne képviselje. A hercegprímás a szlovák kormány álláspontját következtetlennak tartotta, mert az magyarországi birtokok jövedelmét akarta élvezni, viszont magyarországi javadalmas joghatóságát elképzelhetlennak tartotta Szlovákiában. Ezzel szemben a csehszlovák kormány következetes volt, hiszen nem akart tudni idegen joghatóságról, de idegen javadalmas birtok-haszonélvezetéről sem. Serédi hangsúlyozta, hogy a szlovák-magyar megállapodás tartalmán kívül esik a nagyszombati apostoli adminisztrátúra költségeinek fedezése; valamint nincs jogi összefüggésben egymással a magyarországi javadalmasok szlovákiai birtokainak kezelése és az adminisztrátúra költségeinek fedezése. A hercegprímás nem akart ugyanis magyar egyházi vagyonból szlovák egyházi szervezetet fenntartani. Szerinte, ha független szlovák egyházi szervezetet akarnak, illő volna annak ellátásáról is a magyaroktól függetlenül gondoskodni.⁷⁵

A magyar fél 1943. március 3-án adott át feljegyzést a szlovák félnek a Serédi és Jantausch közötti, 1942. november 4-i tárgyalásról, majd április 7-én a magyar kormány újból javasolta, hogy Jantausch püspök a pozsonyi préposti széket foglalja el, így megoldva ellátásának kérdését.

A szlovák álláspont szerint a Jantausch püspök és Serédi prímás közötti 1942. november 4-i, esztergomi tárgyalásra azért került sor, mert arra a pozsonyi apostoli nunciatúrán keresztül a Zsinati Kongregáció utasítást adott. A szlovák fél kijelentette, hogy a területi elv alkalmazása során következtelensége csak látszólagos, és a magyar oldal magatartása hasonló következtelenséget mutat. Serédi ugyanis az első bécsi döntés után hasonló gyorsasággal sürgette a területi elv alkalmazását az egyházi joghatóság terén az átszatolt területeken, mint a csehszlovák kormány a trianoni békeszerződés után. Jantausch püspök több mint húsz év után is csak apostoli adminisztrátor, de Serédinek fél év alatt sikerült elérnie a teljes joghatóságot az átszatolt területeken. A szlovák fél szerint anyagi téren a világi hatalom gondoskodott Serédi helyett a területi elv érvényesítéséről. De a hercegprímás is elvetette ezt az elvet, amikor érdekei nem úgy kívánták, és nem volt rá kilátás, hogy a világi hatalom beavatkozása érvényesíti anyagi érdekeit. Ezt mutatja Serédi 1934. augusztus

---

75 EPL 901/1943. (1903/1943. alapszám) Serédi Jusztinián levele Ghyczy Jenőnek, a külügyminiszter állandó helyettesének, Esztergom, 1943. febr. 5. tervezet; és 1903/1943. Beresztóczy Miklós levele Serédi Jusztiniánnak, Budapest, 1943. febr. 27. és Beresztóczy Pro memoriája, Budapest, 1943. febr. 26.

17-iki válasza Vojtaššák püspök javaslataira, Meszlényi püspök 1938-as tárgyalásai a szlovák féllel, valamint a Csernoch hercegprímásnak és az esztergomi főkáptalannak átutalt 23 millió cseh korona. Emiatt a magyar fél nem is vethet a szlovák oldal szemére hasonló magatartást. Ráadásul közismert, hogy a szlovák fél éles harcban állt Prágával az egyházi birtokok érintetlensége érdekében és a szlovák oldal 1938-ban tárgyalásba bocsátkozott Meszlényi püspökkel a magyar követelésekről, összecszerű ajánlatot is tettek, és ezzel a magyar katolicizmus érdekében eltértek az akkor javukra szolgáló területi elvtől. Az esztergomi érseki birtokok parcellázása úgy történt, hogy a később átsatolt birtokokból arányosan kevesebbet parcelláztak, mint a Szlovákiában maradt részen, így a szlovák és magyar vagyon közötti aránytalanság nőtt a szlovák oldal kárára. Nem indokolt tehát a szlovák féltől következetességet elvárni, annál kevésbé, mert a szlovák fél inkább jogosult a magyar féltől a határváltozás után is ugyanolyan hozzáállást elvárni, amely korábban a magyar fél anyagi érdekeinek megfelelt. A Szentszék is a területi elvet a magyar oldal javára alkalmazta, mert az első diszmembráció csak 1937-ben történt, a második viszont fél évvel az első bécsi döntés után. A szlovák katolicizmus számára sürgősebb az anyagi rendezés, mint volt a régi határok mellett a magyar katolicizmusnak, mivel a hercegprímásnak akkoriban magyar oldalon jelentős birtokai maradtak, amelyek az átsatolás után csak növekedtek, most azonban Jantausch püspök kezelésében csak jelentéktelen birtokok maradtak. A szlovák fél szerint a hercegprímás egy személyben egyesített főpásztori és magyar közjogi méltósága a szlovák nép szemében nem választható ketté. Úgy tekint tehát a szlovák nép a hercegprímásra, mint aki a magyar kormány politikai befolyása alatt áll. A magyar fél sajnálatos módon nem gondoskodott a Szent István-i állameszmének a magyar köztudatból való eltávolításáról, amit jelenleg is hirdetnek. A szlovák katolikus hívek tehát a hercegprímásban egy nemzeti öntudatukat és önállósági érzésüket sérő, számukra ellenszenves eszme képviselőjét látnak. A Szentszék és a szlovák kormány nem engedhetné tehát meg, hogy a szlovák katolikus hívek lelkében a vallásos és a nemzeti érzés szembeállításával dilemma keletkezzen, amely kárára volna az egyháznak, mert bizalmatlanságot szülne az egyház és a hívek között. A kassai és rožnyói precedens nem alkalmazható a nagyszombati helyzetre, mert a szlovák püspöki vikáriusok idején magyar területen soha nem folyt irredenta propaganda – állította a szlovák irat. A helyzet a magyar fél érdekében állhatott, hiszen megszüntetését nem propagálta, mert a rožnyói és kassai egyházmegyék egyben hagyása előmozdította a magyar területi törekvéseket, viszont a szlovák vikáriusok kizárása az illető egyházmegyék diszmembrációjával járt volna. A politikai érdekek ellenkezősége és az adminisztratívák méreteinek különbözősége miatt sem vethető össze a két eset. Valószínűleg a Szentszék sem engedné, hogy egy közvetlenül tőle függő adminisztrátort vikáriussá nevezzenek ki. A szlovák kormány visszautasítja, hogy a hercegprímás a nagyszombati adminisztratúra anyagi ellátását rá hárítsa. A szlovák fél hangsúlyozta, hogy a szlovák állam forradalom útján keletkezett és nem jogutódja a csehszlovák államnak. A hercegprímás parcellázott birtokai nem a szlovák állam tulajdonába kerültek, hanem magántulajdonba, amely a határváltozás folytán nagyrészt magyar fennhatóság alatt áll. A szlovák területen lévő magántulajdon is sok esetben nem szlovák kezekbe került. Serédi valószínűleg csak Jantausch püspök anyagi ellátásával foglalkozik, az adminisztratúra intézményeinek ellátásával nem, különben nem az eladósodott pozsonyi préposti javadalom jövedelmének átengedésével akarná megoldani a volt esztergomi főegyházmegye 40%-a költségeinek fedezését. Jantausch püspök ellátása csak elvileg független a többi egyházi javadalmas birtokba helyezésétől. Gyakorlatilag azonban a Szent-

szék addig nem menti fel a püspököt az egyházi javak kezelése alól, amíg róla és az adminisztratúra anyagi ellátásáról nem gondoskodtak, és amíg Jantausch-t fel nem menti a Szentszék, addig az államközi megállapodás nem léphet életbe. A szlovák kormány senki- nek nem fizet kártérítést a csehszlovák földreform miatt. Jantausch püspök ugyan csak a Szentszéknek tartozik elszámolással, de megengedi, hogy számadásaiba a magyar egyhá- zi javadalmasok megbízottja betekintsen. A szlovák oldal a püspök és az adminisztratúra anyagi ellátását továbbra is az 1500. kánon értelmében kívánja megoldani, amit a herceg- primás 1934. augusztus 17-i levelével elismert.⁷⁶

Az álláspontok nagyon messze estek egymástól, így nem meglepő, hogy a korszak végéig nem sikerült megállapodásra jutni a birtokok ügyében. A Szentszék nem vállalta magára a döntés felelősségét, az érdekelt főpásztorok pedig nem tudtak megegyezni egy- mással.

EGYHÁZKORMÁNYZATI VÁLTOZÁSOK 1945-BEN

A második világháború befejezése után újabb egyházkormányzati változások követ- keztek be, de ezt az 1945 márciusában elhunyt Serédi Jusztinián már nem érte meg. Raffaele Forni, a prágai nunciatúra ügyvivője a Szentszék speciális felhatalmazásával élve 1945. október 14-én, Prágában kelt dekrétumában megbízta Pavol Jantausch püspököt, a nagyszombati apostoli adminisztrátort a világháború előtt hozzá tartozott és Magyaror- szágtól újra Csehszlovákiához került részek apostoli adminisztrátorságával.⁷⁷ Az újonnan kinevezett esztergomi érsek, Mindszenty József december 10-én kelt levelében XII. Piusz pápához fordult, kérve, hogy hatálytalanítsa a prágai nunciatúra rendelkezését.⁷⁸ Dome- nico Tardini helyettes államtitkár válaszában kijelentette, hogy az intézkedésre szükség volt, ugyanakkor leszögezte, hogy Jantauschnak az adott területre szóló apostoli admi- nisztраторi megbízása semmilyen módon nem változtatta meg az egyházmegyei határokat. A Szentatya pedig figyelemmel kíséri az ügyeket.⁷⁹ A végleges területi rendezést a Szent- szék valóban csak harminc évvel később, 1977-ben hajtotta végre.⁸⁰

A vagyoni kérdéseket a korszak végéig, sőt azután sem sikerült megoldani. Az eszter- gomi főegyházmegye, a székeskáptalan és a szeminárium Csehszlovákiához került birto- kainak igazgatását már 1945-ben átvette Jantausch püspök, ami ellen még Drahos János káptalani helytartó tiltakozott. Mindszenty bíboros is többször tiltakozott és igényt tartott a birtokok jövedelmeire. 1947 júniusában kérte a Szentszék intézkedését, hogy a birtokok jövedelméből részesülhessen az érsekség, a székeskáptalan és a szeminárium. Hivatkozott arra, hogy az egyház földbirtokait Magyarországon elvették. Domenico Tardini helyettes államtitkár válaszában azt írta, hogy a csehszlovákiai földbirtokok nehéz helyzetben van-

76 EPL 1903/1943. Feljegyzés a szlovák álláspontról, keltezés nélkül

77 Megjelent: Ordinarius Tymaviensis Litterae Circulares, 1945. Nr. 9.

78 EPL 4040/1945. (1491/1946. alapszám) Mindszenty József hercegprimás levele XII. Piusz pápához, Esz- tergom, 1945. dec. 10.

79 EPL 1491/1946. Domenico Tardini levele Mindszenty Józsefnek, Vatikán, 1946. jan. 27.

80 VI. Pál pápa 1977. december 30-án kiadott *Praescriptionum sacrosancti Concilii* kezdetű apostoli konstitú- ciójával a nagyszombati apostoli adminisztratúrát elválasztotta az esztergomi érsekségtől és érsekség rang- jára emelte. [Acta Apostolicae Sedis 70 (1978), pp. 273–274]

nak és a nehézségek akadályozzák Mindszenty kéréseinek teljesítését.⁸¹ Végül az egyházi birtokok kérdését egy külső tényező oldotta meg, amikor államosították azokat. Az 1989-es rendszerváltás, majd a független Szlovákia megalakulása után azonban az ingatlanok nagy része visszakerült egyházi kézbe. A tulajdonjog kérdése így újra felvetődött és bizonyos szempontból máig lezáratlan.⁸²

BALÁZS CSÍKY

THE EFFECT OF THE FIRST VIENNA ARBITRATION ON THE ARCHDIOCESE OF ESZTERGOM
(1938-1945)

As a result of the First Vienna Arbitration, the Hungarian inhabited southern parts of Slovakia, formerly a part of historical Northern Hungary, were annexed to Hungary. Consequently, most of the territory of the Archdiocese of Esztergom was replaced under Hungarian political authority. Some days prior to the arbitration, Jusztinián Serédi, Archbishop of Esztergom, Primate of Hungary, contacted the Holy See claiming the immediate renovation of his archbishopric and metropolitan jurisdiction in the annexed territories. This was granted by the bull *Dioecesium fines* in the summer of 1939. This study presents the negotiations between the Primate, the Hungarian government and the Holy See, as well as analyses the problems arose by the integration of the annexed territories. One of them was the privileges gained by Catholics in Slovakia: civic marriage was not obligatory for them and denominational correspondence was free of charge. The Hungarian clergy wanted to keep these privileges whereas the Hungarian government did not support them. Some parts of the estates of the Primate and the cathedral chapter remained in the territory of Czechoslovakia, after its dissolution in the territory of Slovakia. These issues were not solved until 1945, as the Slovak and Hungarian approach to these property-issues were far from each other, and the Holy See did not take charge of the decision.

---

81 EPL 5920/1947. Domenico Tardini levele Mindszenty Józsefnek, Vatikán, 1947. aug. 4.

82 Az esztergomi érsekség birtokait a nagyszombati érsekség követelte vissza és kapta meg, azonban megkérdőjelezhető, hogy erre volt-e jogalapja, mivel a telekkönyvekbe nem jegyezték be az államosításkor a tulajdonváltást, és ott továbbra is a magyar egyházi javadalmasok szerepeltek. (vö. RÁCZ 2004, 91. p.)

BALOGH MARGIT

FAKULTATÍV HITOKTATÁS ÉS A KONKORDÁTUM-FIASKÓ

Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947

1945–46-ban az állami és egyházi oktatásügy konfliktusa még kevésbé kapott politikai színezetet, és még nem rendelődött alá a hatalomért folytatott harcnak. A magyar katolikus egyház vezetése a második világháború befejezése után az addig kialakult jogi helyzetet tekintette a katolikus tanügypolitika alapjának. Iskolafenntartói tevékenysége a korai évszázadokból eredt, amikor iskolákat kizárólag a katolikus egyház, majd a 16. századtól más felekezetek is tartottak fenn. A különböző jogszabályok 1948-ig nem is vonták kétségbe az egyházi alapítású és fenntartású iskolák törvényes voltát.

OKTATÁSKORSZERŰSÍTÉS

A háború befejezése után az esélyegyenlőség elvéből kiindulva a legfontosabb állami oktatásügyi feladat a nyolcosztályos általános iskola általánossá és kötelezővé tétele volt. (1940-ben kísérletileg már néhány kijelölt helyen bevezették a nyolcosztályos alapiskolát, de azt csak egy időtartamát tekintve kiterjesztett népiskolának tekinthetjük, míg az általános iskola szerkezetileg is más, alsó- és felső tagozatra osztott, a felső tagozaton pedig tanítók helyett már szaktanárok oktattak). Ezt már az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte 1945. augusztus 18-án (6650/1945. M. E. sz.), ám anélkül, hogy a feltételeket biztosította volna. A közoktatás új intézményei a régi népiskolák, valamint a polgári iskolák és a gimnáziumok 1–4. osztályának összevonásával alakultak ki. Az alsó- és középfokú oktatás nagymértékben egyszerűsödött és lényegében kétszintűvé vált, de ez az új szerkezet teljesen elütött az addigi közoktatási modelltől. Egyszerre szolgálta a korszerűsítést és az esélyegyenlőséget (ezt a szerepet érdemben az 1960-as évektől lesz képes betölteni), valamint az olyan aktuális politikai célokat is, mint tömegképzést, megbízható oktatói gárda felállítását, az egyházi iskolák visszaszorítását, az oktatás átideologizálását.

Az új rendszerre való áttérés természetesen nem ment egyik napról a másikra. 1946-ban még csak 816 általános iskola működött az országban, az összes népiskolák alig több mint 10 százaléka. Sokáig fennmaradt még a népiskolai hálózat öröksége, a tanterem- és tanerőhiány, az osztatlan (tehát egytanerős iskola, ahol a tanulók életkori és évfolyam szerinti bontás nélkül egy tanteremben, egy tanító irányításával tanultak) vagy csak részben osztott oktatás. Kivált falusi kisiskolai környezetben volt lehetetlen vagy roppant nehéz megfelelni a korszerű általános iskola feltételeinek, így iskolaügyben szép lassan

konfrontáció érlelődött az egyházi iskolafenntartók és az állam között. Az állam részéről kézenfekvően fogalmazódik majd meg a minősítés: az egyházi iskolák oktatása elavult és alacsony színvonalú, ezzel szemben az államiakban modern és igényes.

Az oktatás intézményi struktúrájának átalakításával párhuzamosan zajlott az oktatás tartalmának módosítása, amit sokan kifogásoltak. Mindszenty hercegprímás a katolikus püspöki karral teljes egységben vélekedett a hazai katolikus iskolaügyről, ebben semmiféle „különvélemény” nem érvényesült. Fenntartásokkal fogadták az iskolák egységesítését, s féltették az egyház nagyhirű gimnáziumait is. A nyolcosztályos általános iskolában az egységes állami iskolák előfutárát látták, és ebben nem is tévedtek: végeredményben az általános iskolák modern programja elsőként lékelte meg az egyházi iskolafenntartást.

A feltételek hiánya miatt Mindszenty József már 1945 októberében tiltakozott a miniszterelnöknél a nyolcosztályos általános iskola ellen: az intézkedést az egyházak autonómiájának és iskola-fenntartási jogának megsértéseként értékelte. Egyes katolikus személyiségek, köztük Szekfű Gyula történész már 1945 tavaszán–nyarán úgy vélték, hogy a felekezeti iskolák elvétele már teljesen elő van készítve.¹ Pedig a hazai baloldali politikai erők még nem vallási jellegük miatt kezdtek foglalkozni a katolikus iskolákkal (élesebb egyházellenes fellépés szakadást idézhetett volna elő a kormánykoalícióban), hanem az állítólagos reakciós tanárokat, tanítókat és diákokat bírálták, illetve a háború előtt kiadott, s most államilag újból hivatalosan engedélyezésre kötelezett tankönyvek egyes tartalmi vonatkozásait állították pellengérré. Két kivétel azért akadt, mindkettő 1945-ből: az egyik Kéthly Anna szociáldemokrata politikus brosúrája, amelyben nyíltan az egyházi iskolák államosítását követelte, a másik a kisgazdapárti, de titokban a kommunista pártban is tag Ortutay Gyula és munkatársai által készített reformkoncepció.²

Követvén a hagyományokat, a vallás- és közoktatásügyi miniszterek 1945–46-ban még rendszeresen konzultáltak a hercegprímással a katolikus iskolákat érintő kérdésekről. A hercegprímás eleinte eredményesen védte a katolikus iskolák érdekeit a rendeletalkotók előtt. Ezt jelzi például az 1946. január 10-én kelt körlevélben közreadott ügy is. Ebben a püspöki kar közölte, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) módosította az osztatlan iskolákra vonatkozó első rendeletét (70.000/1946.), amelynek következtében a katolikus osztatlan népiskoláknak egyesülniük kellett volna a protestáns iskolákkal. A kisközségek iskoláinak együttműködését e rendelet még csak „kívánatos”-nak nevezte. Az együttműködést, illetve az újonnan létesítendő állami iskolákba való beolvadást állami oldalról fejlesztésnek, egyházi oldalról burkolt államosításnak minősítették. A fenyegettség érzése nem volt alaptalan, azt megerősítette az 1947. évi 90.000/1947. VKM-rendelet, amely a korszerű oktatás érdekeire hivatkozva immár kötelezővé téve az egy éve még csak elvárt együttműködést, ami az egyházak egyöntetű tiltakozását váltotta ki. A katolikusok ezen kívül azt is nehezményezték, hogy „az osztatlan iskolák együttműködésénél” a protestánsok „kerültek előnybe”. A protestáns térnyerés egyébként minisztériumi

1 Veszprémi Érseki Levéltár 727/1945. Szekfű Gyula levele Grósz József kalocsai érsekhez. 1945. április 10.

2 KÉTHLY Anna: *Demokratikus közoktatás*. Budapest, 1945. 9.; *Új magyar köznevelés*. A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt közoktatásügyi irányelvei. Budapest, 1945. 10. – A miniszter párttagságáról a következőket lehet tudni: az MKP titkársága 1945. március 7-i ülésén felvett jegyzőkönyve szerint 1945 márciusa óta a Magyar Kommunista Párt titkos tagja, de párttagsági könyvét más névre állították ki. (A jegyzőkönyvi lapot fakszimilében közli LÉNÁRD Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 263.) MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet: bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest, 2005. 354.

szinten is észlelhető volt (a VKM 20 kinevezett munkatársából 17 volt protestáns, 1 zsidó, 2 katolikus). Ezt ellensúlyozandó Mindszenty elérte, hogy három katolikus papot is alkalmazzanak a VKM-ben.

1946 tavaszán–nyarán – összefüggésben az első „diák-összeesküvések” leleplezésével, a katolikus egyesületek feloszlásával – megszorodtak az egyházi iskolákat, azok oktatóit és diákjait támadó cikkek, s voltak, amelyek kétségbe vonták az egyházi iskolák létjogosultságát. Nem csodálható, hogy az egyházi vezetés ebben is az iskolaállamosítás előkészítését gyanította.³ A Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztériumból érkezett hírek is arra utaltak, hogy az iskolák ügyében további, az egyházakra nézve kedvezőtlen lépések várhatók. 1946 szeptemberében a parasztpárti Keresztury Dezső kultuszminiszter (Mindszenty egykori zalaegerszegi tanítványa, „civilben” jeles tollforgató és kiváló irodalomtörténész) személyesen kereste fel a hercegprímást és „szükségesnek mondotta, hogy nagyobb rossz megelőzése és elkerülhetése végett falatot kellene dobni”. Hogy mi lenne az a „falat”, ami jóllakatja a politikusokat? Beleegyezés a vegyes felekezeti vidékeken fenntartott osztatlan iskolák államosításába (mert két-három felekezeti iskola működtetése egy kisebb helységben túlságosan költséges), és hogy az állami iskolákban a hitoktatási kötelezettség alól a szülő kérhesse gyermeke felmentését (mint ahogy azt tette például egy Rákosi-rokon, akinek a kultuszminiszter meg is adta a felmentést). A miniszter javaslatait sem a hercegprímás, sem a püspöki kar nem fogadta el. A „falatdobás” kapcsán Mindszenty felvetette: államosítás helyett járhatóbb, ha az állam megvonja a segílyt mindazon vidéki, vegyes hitvallású iskoláktól, amelyekben nincs meg az egy tanerőre előírt 30 iskolás (a kötelező létszám ténylegesen 40 volt). A második ötletre viszont azonnal kijelentette, hogy a felmentés megadásával a miniszter törvénysértést követett el. Keresztury legközelebb cserejavaslattal hozakodott elő: az egyház falun adja át iskoláit, ő meg a városokban átadná az államiakat. A püspöki kar határozata: „Nem csereberélünk.”

A hercegprímás tehát a vele rokonszenvező kultuszminiszterrel sem alkudozott, pedig valami készülődött. Erre több jel is utalt. Schoenfeld amerikai követ jelentése szerint 1946. október elején Nagy Ferenc miniszterelnök és Kovács Béla kigazda főtitkár megbeszélést folytattak Puskin szovjet követtel és egy szovjet tábornokkal. A szovjetek kijelentették, hogy a végsőig ragaszkodnak a koalíció fenntartásához (mivel egy esetleges kormányválság esetén kiirandó új választásokra a kommunista párt még nem volt felkészülve), egyúttal kérték, hogy a katolikus egyháznak csak vallási szerepe legyen, oktatási és ifjúsági nevelői funkcióit viszont szüntessék meg. A magyar tárgyalófelek állítólag biztosították a szovjet politikusokat teljes együttműködésükről, és a koalíció egybetartására vonatkozó kérés teljesítéséről, de az egyházak oktatási tevékenységének kiiktatására vonatkozó kérést elutasították. Erre ők visszavonulót fűjtak és megígérték a miniszterelnöknek, hogy az ügyben teljesen saját belátása szerint dönthet.⁴

3 Lásd pl. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár I.1.a Egyházigazgatási iratok 1221/1946. sz. iratcsomó, benne az államosítási tervek elleni tiltakozások.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XX–10–k Legfőbb Ügyészség Politikai Osztály, 18.300/1989. Az amerikai külügyminisztérium bejövő táviratai, 1915. sz. Budapest, 1946. október 13.

Az 1946-os év kicsinyes akcióval zárult: hiába volt állítólag kultuszminiszteri mentesítő levél, december 31-én négy nyomozó és egy rendőr fasisztának és szovjetellenesnek minősített köteteket vitt el az esztergomi primási palota Simor-könyvtárából.⁵ A lefoglalt könyvek között kétségtelenül megtalálhatók Hitler *Mein Kampf*ja, Mussolini brosrúrája vagy magyar revíziós kiadványok (amely kötetek jelenléte egy társadalmi-politikai kérdésekben tájékozott olvasó saját használatú könyvtárában – mint amilyen a magyar katolikus egyház első emberéé kellett legyen – majdhogynem szükségszerű). Keresztény társadalomelméleti könyveknek, teológiai műveknek és lelki olvasmányoknak, a világi és egyházi szervezetek évkönyveinek, kalendáriumoknak vagy olyan köteteknek az elkobzása, mint Pethő Sándor *Világostól Trianonig* című írása kétségtelenül a hatóságok túlbuzgóságára utal. Jószerivel minden kiadvány fasiszta minősítést kapott, ami 1919 és 1945 között jelent meg, még Sík Sándor *Magyar cserkészvezetők könyve* is, benne olyan „fasiszta” ismeretekkel, mint hogyan gyűjtsuk táborotzét a szabad ég alatt...

Reklamálására a primás azt a választ kapta, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) vitette el a köteteket – így Mindszenty azonnal írásban tiltakozott.⁶ Az eset a testület napirendjére került a Nagy-Britanniát képviselő O. P. Edgcumbe vezérőrnagynak köszönhetően, mondván, tudomása szerint a SZEB elnöksége is megkapta a vonatkozó levelet. Ám Szviridov altábornagy erre tagadólag válaszolt, mondván, hogy „a SZEB soha és semmilyen levelet nem kapott Mindszenty bíborostól”, s szerinte Mindszenty „nem hitelesen tájékoztatta Edgcumbe tábornok urat”, mert a SZEB nem adott utasítást a könyvek elkobzására. Az altábornagy szerint az esztergomi rendőrség saját kezdeményezésére vitte el a 126 (a foglalási jegyzék szerint „csak” 113) darab könyvet, de nem előbb, mint hogy a primás kategorikusan megtagadta a „fasiszta könyvek” önkéntes beszolgáltatását.⁷

Szviridov válaszában volt némi csúsztatás: valójában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vármegyei megbízottainak havi munkaterveiben rendre szerepelt a fasiszta és szovjetellenes könyvek begyűjtése a magyar politikai rendőrség segítségével. E kérdésben Esztergom, Komárom és Tata helységekből a pártok, a politikai rendőrség és az iskolai könyvtárigazgatókkal egyeztető értekezletet is kellett tartani.⁸ A SZEB ugyanis elégedetlen volt a fegyverszüneti egyezmény 16., a sajtó feletti felügyeletről szóló pont

5 MNL OL XIX–A–1–j 11710/1945 (21. tétel) (19. doboz). Péter Gábor vezérőrnagy, a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya osztályvezetőjének jelentése Nagy Ferenc miniszterelnöknek. Budapest, 1947. január 3. és „A primási palotából elhozott könyvek jegyzéke”. 1947. január 2.

6 National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (NARA) Record Group (RG) 84. Foreign Service Posts of the Department of State. U. S. Legation, Hungary, Budapest, General Records 1946–1963, Box 4. 1947 – 840.4 Catholic Church. Mindszenty József levele a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökségének. Esztergom, 1947. január 4. Gépelt másolat H. F. Arthur Schoenfeld követnek, Mindszenty eredeti aláírásával; Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszjszkoj Federacii [Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltára] (AVP RF) f. 453. op. 3, „a” p. 35, „a” gy. 38. l. 9. Sajtó-hírugynökségi összefoglaló.

7 *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Szerk.: FEITL István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 281–282. Az 1947. január 17-i ülés jegyzőkönyve, 4. napirendi pont. – Az előző jegyzetből tudható, Mindszenty nemcsak az angol tábornoknak küldte el tiltakozását, hanem a budapesti amerikai követnek is, aki nem volt tagja a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, tehát Szviridov tagadása a SZEB-nek küldött levelet illetően akár helytálló is lehetett.

8 AVP RF f. 0453. op. 2. p. 15. gy. 9. l. 132. Aszmozov alezredes, a SZEB Komárom-Esztergom vármegyei megbízottjának 1946. augusztusi munkaterve.

végrehajtásával. Holott a kormány két rendeletet is kiadott, bizottságot is felállított, amely négy jegyzékben lajstromozta a fasisztának, szovjet- és demokráciellenesnek minősített kiadványokat. A hatékonyság javítása érdekében 1946 második felétől a SZEB tevőlegesen is részt vett a begyűjtésben, ötletszerűen vittek el könyveket iskolákból, közkönyvtárakból, de sorra került a Debreceni Református Kollégium Könyvtára is, és ez éppúgy kiváltotta Révész Imre tiszántúli református püspök tiltakozását, mint az esztergomi razzia Mindszentyét.⁹ Az esztergomi érseknél nem is először jártak, amikor elvitték a könyveket. A SZEB megbízottak december 16-ai értekezletén a Komárom-Esztergom megyéért felelős tiszt már jelentette: Mindszentynek felajánlották, hogy – nyilván cserébe – adnak antisziszta irodalmat, ám ő erre nem volt nyitott. Sőt, a vele folytatott beszélgetésen felháborodásának adott hangot, amiért a kultuszminisztérium ellentmondó utasításokat ad ki. „Kijelentette, hogy tőle Esztergomban a fasiszta irodalom helyett a vallásit szállították el. Kérte, adják át a parancsnokságnak, hogy ő nem ad le irodalmat.”¹⁰

Az év utolsó napján végül is megtartott razziaért felelős politikai tiszt, Pál István százados fegyelmit kapott, mivel elmulasztotta azt előzetesen engedélyeztetni felettesével. A könyvek utóéletéről viszont nincs információnk. A Simor-könyvtár állományának „átrostálása” apró epizód ahhoz képest, amire 1947 tavaszán került sor a fakultatív vallásoktatás kérdésében, s ami minden eddiginél súlyosabb összeütközés volt az állam és a katolikus egyház között.

HITOKTATÁS, FAKULTÁCIÓ

1947. március 6-án a koalíciós pártok három alapvető kérdésben egyeztek meg: a kisiskolákat államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadás államosításával egységessé kell tenni a tankönyveket, végül – az 1946. évi I. törvényben is biztosított lelkiismereti és vallásszabadsággal összefüggésben – a hitoktatást fakultatívvá kell tenni.¹¹ A politikusok nem számítottak különösebb egyházi ellenzésre, mert Nagy Ferenc miniszterelnök, félreértve Bánáss László veszprémi püspök szavait, úgy tájékoztatta őket, hogy az egyház nem fog akadályt gördíteni a program megvalósítása elé.¹² Holott a püspök azt jelezte csupán, hogy a kérdést az egyház és az állam közti viszonyról folytatandó tárgyalásokon lenne indokolt felvetni.

A három pont együttesen oly mértékben korlátozta volna az egyházakat, hogy az gyakorlatilag egy államosítással ért volna föl. A terv végrehajtását Keresztury Dezső kultusz-

9 NAGY Gábor: *Szovjet könyvrizzia a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában. 1946. szeptember – Révész Imre püspök küzdelme. ArchivNet* 12 (2012) 4:online http://archivnet.hu/politika/szovjet_konyvrizzia_a_debreceni_reformatus_kollegium_konyvtaraban.html (Letöltés: 2013. február 23.)

10 AVP RF f. 0453. op. 20b. p. 11. gy. 8. l. 154. A SZEB megyei megbízottainak értekezlete. 1946. december 16. 9. sz. jegyzőkönyv.

11 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL) 274. f. 7. cs. 161. ö. e. Jegyzőkönyv pártközi értekezletről. 1947. március 6. In: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* A dokumentumokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: HORVÁTH Julianna, SZABÓ Éva, SZÜCS László és ZALAI Katalin. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 478.

12 PSZL 274. f. 7. cs. 162. ö. e. Jegyzőkönyv pártközi értekezletről. 1947. március 11. In: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* A dokumentumokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: HORVÁTH Julianna, SZABÓ Éva, SZÜCS László és ZALAI Katalin. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 489.

miniszter nem vállalta, s ezért március 14-én (nem először, de ezúttal végérvényesen) lemondott. Az új miniszter a radikális centralizátor hírében álló Ortutay Gyula néprajzkutató lett. Oktáspolitikáját még kinevezése előtt megfogalmazta egy tízpontos listában, amiből hét érintette a közoktatás felekezeti jellegét, és tendenciája egyértelműen az egyházak oktatási pozíciójának fokozatos felszámolására irányult. Ezért – bár tagadhatatlan, hogy a fakultatív hitoktatás önmagában a lelkiismereti szabadsággal összhangban álló követelmény volt – az egyházak, érthetően, nem engedtek egy jöttányit sem. Ami később megvalósult, azt nemigen minősíthetjük fakultatív hitoktatásnak, mivel az iskolai hitoktatást – főleg a városokban – gyakorlatilag megszüntették, de a templomi hitoktatást is igyekeztek akadályozni. Ez igazolta az akkor még csak feltételezett valódi célt: az egyház megfosztása egy fontos pozíciótól és az ifjúság nevelésének elsőbbségétől.

1947. március 13-án Losonczy Géza baloldali újságíró, a *Szabad Nép* belpolitikai rovatvezetője ismertette a fakultatív hitoktatás bevezetéséről, az állami tankönyvek kiadásáról és az általános iskolák teljes kiépítéséről szóló javaslatot, ami ellen Witz Béla budapesti érseki általános helytartó Varga Bélánál, a nemzetgyűlés elnökénél, Mindszenty a kormányfőnél emelt szót. A hercegprímás körlevélben is tiltakozott. Ez a körlevél már bevezetőjében jelezte, hogy az egyik legsúlyosabb főpásztori állásfoglalásról van szó. Felrótta a kormánynak, hogy a püspöki kar tanácsa ellenére nem halasztotta el a kérdés megtárgyalását a Szentszékekkel kötendő konkordátum idejére, sőt olyan megtévesztő hír is napvilágot látott, hogy a katolikus egyház vezetői (utalva Bánáss püspökre) elfogadták volna a fakultatív hitoktatás. A hercegprímás arra szólította fel a híveket, hogy ne hagyják senki által megtéveszteni magukat, szilárdan tartsanak ki a kötelező hitoktatás mellett.¹³

A körlevélben egy új fogalom és vele egy új célkitűzés került előtérbe: *megállapodás az Apostoli Szentszék és Magyarország között*. A katolikus egyház és bármely állam közötti megállapodások megnevezése sokféle – *conventio, accordo, acuerdo, vertrag, accord, agreement, modus vivendi, note verbale, protocollo* – lehet. A konkordátum kétoldalú nemzetközi megállapodás az Apostoli Szentszék (Vatikán) és egy állam között. A történelem első konkordátuma a worms-i volt 1122-ben, ám a nemzetközi szerződések évszázadainak a 19. és 20. század tekinthető. Ha most, 1947-ben konkordátumot kötött volna a Szentszék Magyarországgal, akkor 1922 óta ez lett volna az első írásos megállapodás egy időközben szovjet érdekszférába került – de még nem kommunista – közép-európai kormánnyal.

A fakultatív vallásoktatás programjával felizgatott kedélyek és a belpolitikai feszültségek levezetése érdekében a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele Rómával – immár a háborút lezáró párizsi béke aláírásából eredő várakozásoktól is feltöltődve – egyre hasznosabbnak tűnt (és erre kísérlet történt már 1945–1946 folyamán is). Vajon mennyi esély volt 1947 tavaszán a magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok normalizálására és egy megállapodás megkötésére?

13 Mindszenty József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek körlevele a püspöki kar nevében, Esztergom, 1947. március 13. Primási Levéltár, Esztergom (EPL) 3020/1947.; PSzL 274. f. 7. cs. 246. ó. e. 25. fol.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.8. Sz-222/3. 187.

A Vatikán a maga részéről a Minisztertanács félhivatalos lapjában, a *Magyar Nemzet* római tudósítójának adott nyilatkozatában nyilvánosan ismertette álláspontját, ami a napilap 1947. március 15-i számában jelent meg egy hosszú, a Magyarország és a Szentszék közti kapcsolatok újrafelvételéről szóló cikk részeként. Miután a tudósító hangsúlyozta, hogy a Róma és Budapest közötti hivatalos kapcsolatok hiányát a jobboldali emigránsok használják ki, akik így eszközt találnak arra, hogy bizonyos vatikáni köröket Magyarországon ellenhangoljanak, a lap azt írja, hogy a Szentszék mindazonáltal jól tudja, a magyar kormány csak a fegyverszünet kikötéseinek alkalmazása miatt kényszerítette a nunciust és a semleges államok képviselőit Magyarország területének elhagyására. Visszaemlékeztek arra is, „hogy Tildy köztársasági elnök, még miniszterelnök korában, 1945 őszén kinyilvánította óhaját, hogy a magyar kormány felvegye újból a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkel, és eljutott az a hír is Rómába, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter még a múlt nyáron a parlamentben kijelentette: mihielyt Magyarország visszanyeri teljes szuverenitását, a kormány teljesíteni fogja a magyar katolikus tömegek ilyen irányú kívánságát”. A szovjet megszállás eddig nem tette lehetővé ennek a tervnek a végrehajtását. A békeszerződés aláírása azonban lényegesen megváltoztatta a helyzetet. A tudósító kérdésére – van-e elvi nehézsége a diplomáciai viszony helyreállításának – egyértelműen nemleges válasz hangzott el, a Szentszék a maga részéről semmilyen akadályát nem látja a Magyarországgal való kapcsolatok újrafelvételének. Sőt Róma úgy ítéli meg, hogy ez lehetőséget adna az állam és az egyház közt Magyarországon jelenleg létező viszályok lecsendesítésére. Különleges kikötést Róma nem szab, de természetesen alapvető feltételnek tekintette, hogy a pápai követ Magyarországon is megkapja mindazokat a diplomáciai előjogokat, amelyek a diplomáciai testület többi tagját megilletik. Ami az egyház birtokait oly közelről érintő agrárreformot illeti, Rómában azt nyilatkozták, hogy az anyagi kérdések sohasem befolyásolták a spirituális és vallási problémák megoldását. A történelem azt igazolja, hogy ezeket a problémákat végül mindig megoldották azokban az országokban is, ahol agrárreformot hajtottak végre vagy államosították az egyház javait. A cikk szerint közismert, hogy a magyar püspöki kar kinyilvánította a Parlamentnek: nem kivételezni az egyházi javakkal, sohasem lesz napirenden a múlthoz való visszatérés, csupán az, hogy az egyház intézményeinek sorsát megfelelőképpen biztosítsák. Az utolsó kérdés a kapcsolatok felvételének lehetséges dátumára vonatkozott, erre a néven nem nevezett szentszéki nyilatkozó azt válaszolta, hogy Róma tud várni, és a kezdeményező lépést a magyar kormánynak kell megtennie.¹⁴ Az üzenet világos volt: minden kötelezettség nélkül, de a *Szentszék nyitott a magyar kormány esetleges közeledésére*.

A burkolt üzenetnek hamarosan fogantja lett: Nagy Ferenc miniszterelnök és Gyöngyösi János külügyminiszter a kérdés tisztázását is feladatul adta Kertész István jogtudosnak, aki 1947 tavaszától képviselte Magyarországot Rómában. Az új római követ addig a külügyminisztérium béke-előkészítő osztályán dolgozott, a magyar delegáció tagja volt a párizsi konferencián, tehát egy igen felkészült diplomatának számított. Kiutazása előtt a követ felmérte a hazai terepet. Visszaemlékezései szerint Tildy Zoltán államfő „mismásolt”, és félt írásba adni támogatását. Mindszenty szkeptikus volt. Bánáss László veszprémi püspök – aki szívélyes kapcsolatot ápolt néhány baloldali politikussal – viszont lelke-

14 *Magyar Nemzet*, 1947. március 15. III. évfolyam, 62. szám.

sen biztatta Kertészt, naivan azt hitte, hogy a kommunisták és a szovjetek támogatják a kezdeményezést. Rákosi azonban nem támogatta a diplomáciai kapcsolatok felújítását. A döntő szót a Szovjetunió budapesti követe mondta ki, aki a kérdésre rideg elutasítással válaszolt. Puskin követ a tiltást azzal indokolta, hogy „a Vatikán az amerikai érdekek európai ügynöksége, amelyet amerikai tőkések finanszíroznak, s az új magyar demokráciának nincs szüksége ilyen reakciós erők képviselőire”.¹⁵

A Szentszék és Magyarország közti hivatalos kapcsolatok helyreállítása tehát, amit a magyar kormány és a közvélemény nagy része egyaránt kívánt, túlnőtt a magyar belpolitikán, abban nagyhatalmi érdekkonfliktusok csapódtak le, és a szovjet politikusok határozott ellenállásába ütközött. A budapesti francia követ megítélése szerint a szovjetek engesztelhetetlensége a magyar katolikus egyház feje, Mindszenty József bíboros-primás iránt érzett ellenségességükből, sőt gyűlöletükből fakad, mivel ő nem csupán a kormánnyal és a kommunista befolyással, de a szovjet befolyással szembeni ellenállásnak is a vezetője. „Márpedig a bíboros primás ezt a veszélyes szerepet mértéktartás nélkül játssza – jelentette Párizsba –, egyre több óvatlanságot követ el nyelvhasználatában és magatartásában egyaránt, és komoly gondokat okoz a magyar kormánynak, amelyet elszomorít a gondolat, hogy a Vatikán ezt a főpapot helyezte a magyar katolikus hierarchia élére a legyőzött, feldúlt és elfoglalt Magyarországon.”¹⁶ Az egyházfővel szemben táplált ellenszenvhez legalább azonos súllyal társult a Vatikán ekkortájt már szembetűnőnek mondható Amerika-barátsága, vagy megfordítva: a protestáns Egyesült Államok közeledése a Szentszékhez, ami a legkülönbélebb módokon nyilvánult meg. Így például amerikai katonai repülőgép vitte 1946-ban Mindszentyt a római konzisztóriumra, Hlond lengyel bíboros az USA varsói követségén tartott sajtóértekezletet,¹⁷ és a vasfüggönyön túl működő vatikáni missziók vezetői gyakran amerikai állampolgárok, ez idő tájt Hurley belgrádi és O'Hara bukaresti nunciusok. Így ezek a személyek nemcsak a Szentszék, hanem a hatalmi befolyásban összehasonlíthatatlanul erősebb Egyesült Államok védelme alatt is álltak. A szívélyesség kölcsönös megnyilvánulása ellenére 1984-ig nem volt diplomáciai kapcsolat a Szentszék és az USA között. Az amerikai protestánsok bizalmatlansága miatt még az 1940-ben bevezetett szentszéki elnöki különmegbízotti rendszert is igen sok bírálat érte, de a közös kommunista ellenfél mégis előnyössé tette Róma és Washington közeledését: amíg a pápa az antikommunista front „erkölcsi feje”, addig Amerika azon politikai hatalom volt, amely érdemi ellenállást tudott kifejteni a bolsevizmussal szemben.

Ebben az összefüggésben eleve reménytelen lehetett minden próbálkozás, hogy meggyőzzék a szovjeteket: egy élesebb politikai érzékkel megáldott nuncius jelenléte csak javíthatna a helyzeten. A francia diplomácia meglátása szerint a szovjet hatóságok inkább épp az ellenkezőjét gondolták: „csak növelné a bonyodalmakat, ha egy hajlékonyabb és felvilágosultabb nuncius társulna egy hajthatatlan és korlátozott bíboroshoz”.¹⁸ Épp ezért is

15 KERTÉSZ István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és Nyugat között* (Extra Hungariam). Budapest, 1995. 374.

16 Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE) Série: Europe, 1944-1960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 157/EU számú jelentése, 1947. április 16.

17 MNL OL XIX-1-1-v, Ortutay iratai, 3-c tétel/9 (38. doboz) Sajtóanyag, *Die Weltwoche*, [1948. vagy 1949.] március 3.

18 AMAE Série: Europe, 1944-1960, sous-série: Hongrie, dossier: 18. Questions religieuses, 1944–1949. Henry Gauquié, Franciaország magyarországi követének 157/EU számú jelentése, 1947. április 16.

merülhetett fel diplomáciai berkekben a hír, miszerint Kertész István követ megpróbálja meggyőzni a Vatikánt: Mindszentyt nevezzék ki kuriális bíborossá (amely törekvés 1948 decemberéig napirenden maradt), és ezzel a kapcsolatfelvétel elől elhárulna legalább a személyi akadály.

A fakultatív hitoktatás napirendre tűzése azonban egységfrontba terelte azokat is, akik netán növekvő fenntartásokkal figyelték Mindszenty primás magatartását. Hamarosan tiltakozó táviratok és levelek ezrei árasztották el Varga Bélának, a nemzetgyűlés elnökének, Nagy Ferenc miniszterelnöknek és a politikai pártok vezéreinek hivatalait, amelyeket a plébánosok, a katolikus egyházközségek elnökei, a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének helyi szervezetei, pedagógusok küldtek.¹⁹ 1947. március 20–21-én Szegeden egyetemi hallgatók és középiskolai diákok tüntettek a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen. A rendőrség először vetett be fecskendőt a tömeg szétosztatására.²⁰ Március 29-én Mindszenty tiltakozott a püspöki kar nevében.²¹ Áprilistól kezdve az általános iskolákban és a középiskolákban dolgozó hittanárok a tanulókkal „hűségleveleket” írtattak a hercegprimáshoz. Missziós napok és hetek, gyűlések követték egymást, több ilyenén maga a hercegprimás is részt vett. Március 21-én Győrött kijelentette, hogy a katolikus egyház ragaszkodik a kötelező hitoktatáshoz, majd április 12-én a püspöki kar mind a 14 tagja által aláírt levélben kérte Nagy Ferenc miniszterelnöktől, vegye le a napirendről a fakultatív hitoktatás kérdését: „*Miniszterelnök Úr! Köztudomásúvá vált, hogy a pártok felvetették a fakultatív hitoktatás és egyéb egyházpolitikai törvények tervét. Mivel a felvetett tervek általános egyházi törvényeket érintenek, a magyar katolikus püspöki kar azok tárgyalására nem illetékes. Az Apostoli Szentsték felé volna helyes modus vivendi tárgyalás keretében ezeket a kérdéseket esetleg felvetni. A kötelező hitoktatás mellett elfoglalt álláspontját továbbra is fenntartva, indokoltnak látná a magyar püspöki kar, hogy ezek a kérdések addig is a napirendről levétesse.*”²² Az egyéb egyházpolitikai törekvésekre reagálva a testület leszögezte: mivel a felvetett tervek általános egyházi törvényeket érintenek, azok tárgyalására a kánonjog értelmében kizárólag az Apostoli Szentsték illetékes.

A püspöki kar levelének hatására Nagy Ferenc miniszterelnök azonnal (1947. április 15-én) írt Ortutay Gyula kultuszminiszternek: „*Miniszter Úr! A magyar kormány egyértelmű óhaja, hogy azok az egyházpolitikai kérdések, amelyek az utóbbi időben felmerültek, békés úton és az egész magyar népet megnyugtató módon rendeztessenek, ezért örömmel látná, ha a katolikus egyházat illető kérdések felől a Szent Szék (sic!) megbízottjával a legrövidebb időn belül tárgyalások indulnának meg, hogy ezek eredményeképpen megállapodás jöjjön létre. Amidőn megállapítani kívánom, hogy ezen kérdések megoldásának előkészítése főként Miniszter Úr illetékességébe tartozik, egyúttal közölhetem, hogy a ma-*

19 A Katolikus Szülők Országos Szövetségéről lásd GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948 éveiben*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010. 193–202. és GIANONE András: *Lénárd Ödön és az Actio Catholica*. In: *A piarista rend Magyarországon*. Szerk.: FORGÓ András. Szent István Társulat, Budapest, 2010. 657–663.

20 *Magyar Kurir*, 1947. március 21.; *Új Ember* (III. évf.) 13. sz. 1947. március 30. 4.

21 ÁBTL 3.1.9. V–700/13. 20. Mindszenty József levele Nagy Ferenc miniszterelnöknek, Esztergom, 1947. március 29. (EPL 2000/1947.) Másolatban – egyéb kérdések tisztázása érdekében – ezt a levelét megküldte Ortutay Gyula kultuszminiszternek, Esztergom, 1947. június 7. Uo., 25–26.

22 MNL OL XIX–A–1–e–VI/3–894. 2. doboz. Nagy Ferenc miniszterelnök iratai. Nagy Ferenc másolatban küldi a püspöki kar 313/1947. sz. levelét Rákosi Mátyás államminiszternek, az MKP főtitkára részére.

gyar kormány örömmel látja ha a Szent Székkal való tárgyalások előkészítésével Miniszter úr dr. Tóth László egyetemi tanár urat, a szegedi egyetem rektorát bízna meg.”²³

Mivel a fakultatív hitoktatás gerjesztette politikai hullámverés legyengítettek minden megbékélésre irányuló kezdeményezést, az egyház és az állam közti kapcsolatok tartós és kielégítő megoldását csakis a magyar állam és Róma közvetlen megállapodásától, egy konkordátumtól lehetett komolyan remélni. Tóth László rektor a miniszterelnök és a pártvezetők együttes megállapodása értelmében a háború utáni első (!) (fél)hivatalos kormány megbízottként el is utazott Rómába, eredetileg azzal a felhatalmazással, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetéséről tárgyaljon.²⁴ Miért volt szükség egy „civilre” a diplomata, Kertész István követ mellett? Esetleg mert kevésbé szűrt szemet egy politikus-tanár-ember római „mozgása”, mint a hivatásos diplomataé? Útlevelét ugyan csak a SZEB-en keresztül kaphatta meg, tehát a szovjeteknek valamit tudniuk kellett utazása céljáról. Tóth rektor küldetése és a kormányzat konkordatárius törekvése mögött a kormány politikai legitimációt kereső szándéka állt. Saját választói, a fakultatív hitoktatás tervétől megdöbben magyar lakosság előtt akarta legitimáltatni magát, és egy vatikáni nyilatkozattal kívánta eloszlatni azt a szerinte hamis képet, hogy a kormányzat korlátozni akarja az egyházakat. Tóth missziója azért fordulat a szentszéki–magyar kapcsolatok történetében, mert addig a diplomáciai kapcsolatok megújításáról volt szó, most viszont nemzetközi jogi megállapodás, egy konkordátum előkészítése merült fel – utólag tudjuk: illuzórikusan.

Tóth utazásának hírére az esztergomi érseki hivatal nyilatkozatot adott ki, amelyben – a püspökök fentebb idézett levelének ellentmondva – cáfolta, hogy „egy esetleg kötendő konkordátum tárgyalásainak keretén belül az elvett egyházi javak reális kártalanítása ellenében a fakultatív hitoktatás és az egyházpolitikai kérdés is az alkudozás asztalára kerülhetne”.²⁵ Mindszenty sem volt rest, és egy pápának írt levélben „fúrta meg” Tóth küldetését, felröva, hogy előzetes tudta nélkül (mert utólag Nagy Ferenc miniszterelnök jelentette) utazott a Szentszékhez tárgyalni, hogy annak beleegyezésével törölhessék el Magyarországon a kötelező vallásoktatást, és hogy iskolakérdésekben a Szentszék egy különmegbízottat nevezzen ki. A hercegprímás szerint egy külön apostoli delegátus kinevezése nemcsak a híveket zavarná meg, de az ő – mint az Apostoli Szentszék született követének – tekintélyét is csorbítaná, ezért előrébbvalónak tartotta a diplomáciai kapcsolatok normalizálását.²⁶ A kifogások konkrét tartalmától függetlenül a kormány részéről a Szentszékkel közvetlen tárgyalásokat kezdeményezni még azt megelőzően, hogy otthon a püspöki karral legalább nagyjából nem tisztázta a vitás kérdéseket – teljesen céltalan és reménytelen vállalkozás volt.

Mire a rektor Rómába ért, küldetése célja megváltozott: egy olyan publikálható nyilatkozatot kellett szereznie a Szentszéktől, amely elismeri a magyar kormány jó szándékát az egyházpolitikai kérdések kezelésénél, és egyszersmind közvetett felszólítást tartalmazott

23 MNL OL XIX–J–I–j–IV–14. 258/pol. res./1947. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz.

24 A Tóth-misszóról, illetve a diplomáciai kapcsolatok kérdéséről lásd BALOGH Margit: *Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben*. In: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok.) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Szerk.: TUSOR Péter. Gondolat–PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2012. 367–426.

25 *Új Ember* (III. évf.) 17. sz. 1947. április 27. 2.

26 ÁBTL 3.1.9. V–700/13. 22. Mindszenty József levele XII. Pius pápához, Esztergom, 1947. május 30. Magyar nyelvű gépelt tisztázata, aláírás nélkül. Ugyanez latinul: 23–24.

volna a kormányzat munkájának katolikus egyházi támogatására. Tóth rektor azonban a magyar újjáépítés eredményeit elismerő nyilatkozat megszerzésével is eredménytelenül próbálkozott.²⁷ Állami megbízói túllőttek a célon, mert egy ilyen természetű nyilatkozat áttételesen Mindszenty bíboros magatartásának elítélését jelentette volna, s erre a Szentszék nem volt kapható. Végül, mivel Tóth rektornak hivatalos egyházi megbízatása nem volt, mindössze annak kipuhatolását kérték tőle: vajon a Szentszék hajlandó volna-e egy magyar püspököt fogadni a konkordátum megkötésére vonatkozó tárgyalások előkészítésére? A püspöki kar 1947. augusztus 14-i konferenciáján elhangzott tömör úti beszámoló felel a kérdésre: „Az eredmény alig valami vagy teljesen semmi.”²⁸

A (fél)hivatalos megbízatás tehát balul ütött ki. A fakultatív hitoktatás kérdésén a diplomáciai kapcsolat és a konkordátum ügye is megfeneklett, a kormánynak semmit nem sikerült elérnie a Szentszéknél, különmegbízottat nem küldtek, sőt inkább Mindszenty politikája kapott megerősítést, lényegében teljesen szabad kezét kapott Rómából, és a hitoktatás kérdésében is látványos eredményt ért el. A viharos gyorsasággal kibontakozó tiltakozási hullám mértéke ugyanis meglepte a politikusokat, nyilvánvalóvá vált, hogy az iskolák fokozatos és demokratikus szekularizációjának programja megbukott az egyházak tömegbefolyásán, szervezettségén és egységén. Május végére, június elejére, még mielőtt döntés született volna a kérdésben, a fakultatív hitoktatás bevezetése – legalábbis egyelőre – lekerült a napirendről. A konkordátum és a diplomáciai kapcsolatfelvétel terve viszont nem, olyannyira, hogy az 1947. augusztus 1-jével kezdődő állami költségvetésbe beállították a Szentszék mellett működő magyar követség várható költségeit.²⁹ Ennek vizsgálata viszont már egy újabb tanulmány témája lehet.

MARGIT BALOGH

OPTIONAL RELIGIOUS INSTRUCTION AND THE FAILURE OF THE CONCORDATE STRUGGLE OVER RELIGIOUS INSTRUCTION IN HUNGARY, 1946-1947

Until 1948 the legality of the denominational schools had never been questioned. However, there were several decrees which aimed at modernisation and equal opportunities, also serving actual political aims at the same time. In the beginning, the primate was able to protect Catholic schools. Nonetheless, in the spring of 1946 articles attacking the denominational schools started to appear in the press. These articles questioned the legitimacy of denominational schools. On 6 March 1947 the coalition parties agreed in three fundamental questions, one of them being to make religious instruction optional. Politicians did not expect serious opposition from the Churches, but they miscalculated. The primate protested in a circular blaming the government of not postponing the decision till the concordat with the Holy See. This brought the concordat between the Holy See and Hungary into the foreground. Present study analyses the attempts to normalize the diplomatic relations between the two states in the spring of 1947. The concordat was not concluded due to the disagreements concerning the legitimacy of religious instruction in schools.

27 MNL OL XIX-J-1-j-IV-14. 258/pol. res./1947. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz. Kertész István rk. követ és meghatalmazott miniszter feljegyzése Tóth László egyetemi rektor római megbízatásáról.

28 Az 1947. augusztus 14-ére összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, Mindszenty József bíboros hercegprímás közlései. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*. Szerk.: BEKE Margit. Köln–Budapest, 1996. 232.

29 MNL OL XIX-J-1-j-IV-14. 258/pol. res./1947. Vatikán TÜK-iratok, 1. doboz. „Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolatok” Tóth László jelentésének melléklete. [Róma, 1947. június 16.]

CSAPODY MIKLÓS

AZ EURÓPAI „KERESZTÉNY UNIÓ”

Bálint Sándor keresztényszocializmusa

Bálint Sándort (1904–1980), a magyar folklórkutatás egyik legnagyobb alakját, a hazai vallási néprajz megteremtőjét katolikus gondolkodóként mindenekelőtt a magyarság, Európa és a katolicizmus jövőjének erkölcsi és politikai kérdései foglalkoztatták. Széleskörű történelmi, világirodalmi, zenei és képzőművészeti, továbbá filozófiai, teológiai, liturgikus műveltségét a húszas évek elején alapozta meg.¹ Elmélyült az egyháztörténetben is, főképpen a ferencesek, piaristák, jezsuiták hazai történetében. Miután a 19. század végének teológiai és vallásos mozgalmait, egyházpolitikai küzdelmeit tanulmányozva megismerkedett Európa első világháború utáni katolikus irányzataival, főként a politikai katolicizmus foglalkoztatta.² A szegedi Alsóvároson nyert, Bartók által tudatosított ösztönzései nemzedékének művészeti-tudományos kezdeményezéseihez, szociális felfogása és politikai tájékozódása a kibontakozó katolikus reformnemzedék társadalmi mozgalmához vezették.³

A harmincas évek első felétől mindenekelőtt az erkölcsi megújulás lehetőségét kutatta. Szellemtörténeti visszatekintése szerint „a XIX. század világnézeti viharaiiban kevesed-magával a katolicizmus örizte meg és adta át alkalmas pillanatban a transcendens kitekintés vigasztalását a modern léleknek [...] ezektől az időktől fogva beszélhetünk már nemcsak felekezeti jellegű és célzatosságú, de világnézeté mélyült respektábilis katolikus költészetről (Sik Sándor, Harsányi Lajos). A neoskolasztikus filozófia Prohászka Ottokár, Pauler Ákos és Horváth Sándor spekulációiban talál jelentékeny magyar visszhangra. Giesswein Sándor az örök béke gondolatának és szociális kérdésnek különös tiszteletünkre méltó apostola.”⁴ Találkozott Kanter Károly, az eucharisztikus kultusz hazai terjesztője és a Regnum Marianum-alapító Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök életművével is. Meggyőződése volt, hogy a 19. században „Európa kiüresedik és elfásul, a világ és élet öngyilkos hangulattá foszlik, a haladás és civilizáció hősei megszegyenülnek [...] A részeire bomlasztott világ keményen követeli a mi szeretetünk teljességét, amely éppen megoszlásában, szertehullásában, rádiumszerű sugárzásában válhat határtalanná.”⁵

1 *A kultúra és az emberség biztonsága.* Bálint Sándor válaszol Csapody Miklós kérdéseire. In: CSAPODY Miklós: „Nehéz útra keltem...” Beszélgetések Bálint Sándorral. Bába. Szeged, 2004. 148. és BÁLINT Sándor: *Magamról.* In: *A hagyomány szolgálatában.* Magvető. Bp., 1981. 237.

2 CSAPODY Miklós: „Meg kell teremteni az európai Keresztény Uniót” Bálint Sándor, az új európai egység-gondolat magyar előhírnöke. In: *Késői ünnep.* Korona. Bp., 2008. 129.

Miután történelmi pozícióinak megőrzése folytán a katolikus egyház továbbra is képes volt érvényesíteni befolyását az államéletben, a magyar politikai katolicizmus, különösen a keresztényszocializmus megmaradt a politika perifériáján.⁶ Visszaszorult eszmevilágát a *Quadragesimo anno*, XI. Pius enciklikája (1931) frissítette föl, amely erőteljes, ám távolról sem az egész egyházat átható ébredést hozott. Radikálisnak mondható szociális töltete, teológiaiilag és társadalompolitikailag megalapozott szellemisége érzelmileg is találkozott Bálint Sándor felfogásával, aki azonosult eszmevilágával, és kivette részét az érvényre juttatását célzó munkából; „Aktívan tevékenykedett mondhatni valamennyi hitbuzgalmi egyesületben.”⁷ P. Kerkai Jenő társadalmi elgondolásai 1935 őszén többek közt az ő segítségével léptek a megvalósulás útjára Szegeden, ahol eleven keresztény „szociális atmoszféra” bontakozott ki.⁸ A kezdeményezés nem volt független a rokon törekvésektől. Sem a népi irodalomtól, sem a tudománytól, a pesti egyetem nagy nemzedékének tagjai: Brandenstein Béla filozófus, Dékány István szociológus, Magyary Zoltán közigazgatási szakértő, Moór Gyula jogfilozófus, Schütz Antal teológus társadalmi felfogásától. Kerkai nyilvánvalóan ismerte a szegedi és a fővárosi egyetemi agrársettlemment munkáját, a felvidéki Sarló, az Erdélyi Fiatalok eredményeit is. A parasztfiatalságot szervező, sikeres KALOT (Katolikus Legényegyletek Országos Testülete, 1939-ig Titkársága), majd a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége), a katolikus értelmiségi közép-nemzedék tagjai és a francia mintákon nevelődött, szociális reformokat sürgető írók hamarosan határozottan léptek föl a konzervatív főpapsággal szemben.⁹

A *Quadragesimo anno* hatása 1934-től Szegeden leginkább az EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztály) munkájában mutatkozott meg, amely a KALOT egyik előzménye, rövidesen társmozgalma lett. Ugyancsak Szegeden jött létre a KLOSZ (Katolikus Leányok Országos Szövetsége), a KIOE (Keresztény Ifjűmunkások Országos Egyesülete) és a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége, 1935–46).¹⁰ Bennük Bálint Sándor saját

3 Mindenekelőtt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumához, melynek külső „dolgozótársa” volt. Politikailag is „öntudatosabbá” vált, amit „a szegedi agrársettlemment mozgalomban való aktív részvételelem is bizonyít. Később a *Válasz* írói közösségébe is beletartoztam. 1936–44 között a *Korunk Szava*, majd a *Jelenkor* c. radikális katolikus folyóiratokba írogattam, 1941–44 között pedig még a baloldali *Délmagyarország* napilapban is jelentek meg sűrűn cikkeim.” *Önéletrajz*. Szeged, 1961 februárjában. Gépirat autográf aláírással. MTA Akadémiai Levéltár (a továbbiakban MTA AL). *Bálint Sándor (1904) irod.tud.-néprajztud. Kand.* 1963. 604/6.

4 *A modern magyar lélek útjai*. Izenet (Szeged), 1934. 1. évf. augusztus. 65–67.

5 BÁLINT Sándor: *Breviárium*. Összeáll. CSANÁLOSI Lilla. Mandala. Szeged, 1997. 40–41. Mal du sićcle: az évszázad betegsége (fr.).

6 Gergely Jenő megállapítását idézi BALOGH Margit: *Búcsú Gergely Jenőtől*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2010. 22. évf. 1–2. 185.

7 „*Fellazítók*” [fedő]n[evű] előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Összefoglaló jelentés [a továbbiakban: Öfj.]. Szeged, 1965. ápr. 13. 3–4. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók* 0–12554/3.

8 BALOGH Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* 23. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1998. 32.; Kerkai Jenő *életrajzára* lásd BALOGH Margit: A „Kisatya”. P. Kerkai Jenő S. J. (1904–1970). In: *Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949. Szerk.: KOVÁCS K. Zoltán – ROSDY Pál. Barankovics István Alapítvány*. Bp., 1996. 42–72.

9 RÓNAY László: *Magyar katolicizmus (1890–1939)*. Vigilia, 1994. 59. évf. 8. 607.; BALOGH Margit: A KALÁSZ mozgalom krónikája. Vigilia, 1987. 52. évf. 6. 432–437.

10 GICZI Zsolt: *Egyházak és vallási mozgalmak*. In: *Szeged története* 4. k. 1919–1944. Szerk. SERFŐZŐ Lajos. Kiadja Szeged megyei jogú város Önkormányzata megbízásából a Somogyi-könyvtár. Szeged, 1994. 605.

törekvéseinek intézményes igazolását látta, miután magát „katolikus jobboldali, szociális eszmetartalommal átítatott humanista, népi, erősen magyar” beállítottságúnak tartotta.¹¹ Azonosulásának alapja az a felismerése volt, hogy nem elég a néphez „lehajolni”, nem elég helyzetét tudományosan felmérni, hanem számára „utat kell nyitni fölfelé”.¹² Hamarosan az országos vezetésben, a szellemi irányításban vállalt részt. A KALOT rövidesen a korabeli Európa legnagyobb paraszti mozgalmává fejlődött.¹³ 3 ezer faluban több mint félmillió tagja volt, húsz bentlakásos népfőiskoláján 1943–44-re 30 ezren végeztek.¹⁴

Bálint Sándor felismerte azt is, hogy noha az EMSZO szellemi és a KALOT gyakorlati tevékenysége jól kiegészíti egymást, az érdekvédelem gyenge lábakon áll. Harmadik pillérként ezért hozták létre a Szegedi Munkásság Hivatásszervezetét (1936–37), a későbbi Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete csíráját. A szervezést indokolni látszott P. Varga László álláspontja is, mely szerint „A szociális igazságosság csak akkor fog [...] győzelemre jutni, ha az egész társadalmat átfogó hatalmi szervezet áll szolgálatában. Ez nem lehet más, mint a szociális rendiség szervezete, amely hivatások, tehát szolgálatok szerint tagozódó rendekbe csoportosítja a mostani osztályokat, és ezeken keresztül egyetlen építő közösségbe olvasztja az egész nemzetet.”¹⁵ A hivatásrendiség a hazai újkonzervativizmusnak ahhoz az irányzatához kapcsolódott, amely a keresztényszocializmus visszaszorulása után a vertikális osztályellentéteket horizontális foglalkozási tagozódás kiépítésével oldotta volna fel,¹⁶ közben okkal illették az olasz fasiszta korporációk másolásának vádjával. Bálint Sándor ezt a nézetet vitatta, amikor a hivatásrendet közösségi szolidaritásként, ősi magyar hagyományként idealizálta, amely a keresztény tanításból és a népi gyakorlatból ered. „Voltaképpen nincs szükségünk arra, hogy külföldi kollektív mozgalmakat másoljunk [...] A nemzeti, sőt szentistváni szolidarizmust a XIX. század uralkodó bálványai szétbomlasztották. Egyéni, osztály-, felekezeti és faji ellentétek néznek egymással farkasszemet, kíméletlen önzés vett rajtunk erőt: új bálványok prédája lettünk. Mire van szükségünk? Ismerjük meg magunkat, okuljunk népünk és múltunk értékeiből! [...] Az egyén nem bújhat el kötelességei elől, sem a tehetség, sem a gazdagság nem jogosít kibúvóra, viszont a társadalom sem [csupán] állampolgári kötelék, mechanikus szerkezet, hanem emberi állapot. A társas lét nem teher, hanem ritmus.”¹⁷ A mozgalmak

11 „Körmendi” fn. ügynök 1962. szept. 27-i jelentése. In: *A célszemély: Bálint Sándor. Ügynökjelentések, pöriratok 1957–1965*. Bálint László és Velcsov Márton gyűjtése alapján szerk. PÉTER László. Belvedere Meridionale. Szeged, 2004. 10–11. A „Körmendi” fedőnevet Kerényi (Koch) József (1905–1987) testnevelő tanár, Bálint Sándor tanítóképzőbeli kollégája viselte, aki 1962–64-ben 14 jelentést készített róla. Bálint Sándorról 1957–77 között 26 ügynök biztosan jelentett, l. CSAPODY Miklós: *„A világban helytállani...” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980*. Korona. Bp., 2004. 305–306.

12 VIDA István: *Az ifjú katolikus népmozgalmak Magyarországon, 1935–1949*. Új Látóhatár, 1988. 31. évf. 4. 518.

13 LÁSZLÓ T. László: Szellemi honvédelem. Róma, 1980. 24.; BALOGH Margit: A keresztényszociális mozgalmak az 1930-as években és a kereszténydemokrácia öröksége. In: *Az élő hagyomány: Barankovics István és a magyarországi kereszténydemokrácia öröksége. Szerk.: HAMORI Péter – GERGELY Jenő – MÉSZÁROS József. Barankovics István Alapítvány – Gondolat, Bp., 2007. 87–125.*; BALOGH Margit: Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban. In: *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Szerk.: MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba. METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Bp., 2010. 94–125.*

14 VIDA István: *Kerkai Jenő útjai*. Katolikus Szemle, 1980. 32. évf. 4. 314.

15 *Szociális reform és hivatásrendiség*. Bp., 1941. 20.

16 A. SAJTI Enikő: *A háború előtti évek*. In: *Szeged története* 4. k. 460.

azonban még a zeniten is óriási ellenállással találták szembe magukat. A katolikus reform-értelmiség nagy árat fizetett eredményeiért, képviselői számtalanszor kerültek éles összecsúzásba az egyház vezetőivel. Ez várt Bálint Sándorra is, amikor Mindszenty autokrata konzervativizmusával szemben Barankovics modern kereszténydemokráciája mellett foglalt állást.

Az európai és hazai újkatolikus kezdeményezések mellett figyelemmel kísérte a húszas évek második felében megjelent Páneurópai Uniónak a föderális Európa megteremtésére irányuló törekvéseit is. A mozgalmat a szellemi-politikai közeledés, az első világháború utáni európai megosztottság fölszámolását célzó jó szándékú szervezetnek tartotta, joggal, miután már akkor úgy látta, hogy a földréz jövőjét a francia–német viszony határozza majd meg.¹⁸ Az önkéntes európai egység eszméje élénk rokonszenvet váltott ki, mégsem volt realitása a Harmadik Birodalom felemelkedése után. „Európa nem fog egy csapásra, egyszeri építés eredményeként létrejönni – vélte Robert Schuman a háború után –, azoknak a kézzelfogható eredményeknek a révén születik meg, amelyek előbb a tényleges szolidaritást teremtik meg. Az európai nemzetek összefogása azt igényli, hogy Franciaország és Németország évszázados szembenállása megszűnjön: vállalkozásunknak mindenekelőtt Franciaországot és Németországot kell érintenie.”¹⁹ Az 1950. évi Párizsi Nyilatkozat csak a hatvanas évek elején jutott el Bálint Sándorhoz; a lakásán tartott titkos házkutatás után a politikai rendőrség megállapította, hogy bizonyos „ellenséges tartalmú” iratok „Habsburg Ottónak az 'Egyesült Európa' megteremtésére vonatkozó koncepcióit tartalmazták.”²⁰ Lefoglalták még az „'Új Európa' c. (Habsburg Ottó szerkesztésében megjelent) 1964. évfolyamának néhány számát [!], a katolikus emigráció által szerkesztett izgatató tartalmú kiadványokat, Dr. Bálint naplóját, mely mélységes kommunistaellenességét és keresztényszocialista koncepcióját tartalmazza.”²¹ 1944 telén vetette papírra *Alkossunk új embert* című fogalmazványát, amelyben a magyar katolicizmus megújulását sürgette az új, katartikus történelmi körülmények között: „Fel kell ébreszteni a keresztény öntudatot. Ha a keresztényekben nem fejlődik ki a felelősségtudat, beláthatatlan a következmény [...] A katolicizmus nem világnézet, párt, emberi magatartás, hanem ezen túl a királyi ember lakomájára is hivatalosak vagyunk.”²²

1945-ben „haladó katolikus meggyőződésének” ösztönzésére kapcsolódott be országos politikába.²³ Úgy látta, „a keresztény szellemű politikának is radikalizálódnia kell, és részt kell vennie más demokratikus, haladó pártokkal egyetemben Magyarország újjáépítésében.”²⁴ A küzdelmet úgy is vállalta, hogy noha az ország „felszabadult a háború öldöklő szorongásai és a közvetlen magyar múlt bénító ellentétei alól, de már mindenki érzi,

17 *Cím és keltezés nélküli kéziratföredék.* Bálint Sándor hagyatékában (Móra Ferenc Múzeum, Szeged).

18 ORMOS Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja* (1929–36). PolgArt. Bp., 2004. 75–76.

19 *Az 1950. május 9-i nyilatkozat.* In: Robert SCHUMAN: *Európáért.* Második, jav. kiad. Pro Pannónia Alapítvány. Pécs, 2004. 155.

20 Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Alosztály (a továbbiakban: CsmRfk III/III. Alo.). *Titkos házkutatás lefolytatására.* Javaslat. Szeged, 1964. jún. 3. 2. *A célszemély...* 42.

21 *Távmondatt.* [A] BM III/III. Csoportfőnökség vezetőjének, Bp. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „*Fellazítottok*” 0–12554/3.

22 1944. november. Gépirat. Bálint Sándor hagyatékában.

23 *Bálint Sándor terhelte tanúkihallgatásának rendőrségi jegyzőkönyve.* Szeged, 1965. júl. 13. 3. *A célszemély...* 139.

24 *Önéletrajz.* Szeged, 1961. február. Gépirat autográf aláírással. MTA AL *Bálint Sándor (1904) irod.tud. – néprajztud. Kand.* 1963. 604/6.

hogy most meg életének isteni kiváltságától, szabadságától, emberi önrendelkezési jogától akarják megfosztani.”²⁵ A személyiség megújhodását olyan elodázhatatlan feladatnak tartotta, amely a háború utáni magyar társadalom mindent átható megújulásának előfeltétele, sikere pedig az általa megkerülhetetlen kényszernek, egyszersmind megtisztító lehe-tőségnek tekintett változások után meghatározza a magyarság jövőjét. A Demokrata Néppártnak az 1945. nyári választásoktól 1948 végéig volt képviselője, amikor megkezdődött „a kommunista Gleichschaltung: többek között államosítják az egyházi iskolákat és letartóztatják, majd elítélik a bíborost. A nyugat bámul bennünket, mint Kossuth, vagy Apponyi idején, de a kisujját sem mozdítja meg éretünk. Az uralkodó kormányzat, főleg álnokságával rengeteget vétkezett, ilyenek a földreformmal való játék, a demokratikus fair play semmibevétele, az ellenzék kiirtása, a szellemi szabadság és az emberi jogok pártszerű értelmezése, idegen imperializmus szolgasága.”²⁶

A háború után a francia, belga, olasz és osztrák, de főként a nyugatnémet (Rajna-menti, bajor) katolikus irodalmi, filozófiai, művészeti megújhodást, politikai síkon a kereszténydemokrácia: a francia Köztársasági Népi Mozgalom, majd a német Kereszténydemokrata Unió és Keresztényszocialista Unió eszméit tekintette iránytűjének. Tájékozódása természetes módon egészítette ki a keresztényszocialista hagyományokat és a háború utáni magyar kereszténydemokrácia természetjogát. Alaptétele volt, hogy a 15. század második felének európai egység gondolata – az *europa imperialis*, majd a Coudenhove-Calergi-féle Európai Egyesült Államok (utóbb az Európai Konföderáció) eszméje – egyetemes keresztény eszme. Ezért nemcsak a nagyhatalmi közeledést tekintette történelmi szükségszerűségnek, hanem az európai egység belátható időn belüli létrejöttét is. Döntő felismerése volt, hogy a keresztény egység gondolat megvalósítása a második világháború utáni európai kereszténységnek olyan küldetése, amely kétezer éves örökségéből fakad. Schuman-nel vallotta, hogy „A demokrácia a kereszténységnek köszönheti létét [...] Soha Krisztus előtt nem fogalmazódtak meg hasonló gondolatok. Ilyen módon a demokrácia eszmeileg és időrendben szorosan kötődik a kereszténységhez.”²⁷

1947-re „Mindszentyvel való kapcsolata, különösen, amióta Barankovics mellé állt, erősen megromlott. Különben meleg kapcsolatot tart fenn egyházi vezető körökkel, a főleg reakciós egyetemi diákságból alakult kongregációs mozgalommal és a jezsuitákkal [...]”²⁸ Mandátumáról Mindszenty letartóztatása után mondott le, a magyar–szentszéki kapcsolatok fejleményeit azonban Angelo Rotta nuncius kiutasítása, a tárgyalások 1945. tavaszi megszakadása után is nyomon követte. A magyar kormánynak a kapcsolatok rendezését célzó, 1947 nyarán sikertelenül végződött missziójáról kollégájától, a küldetéssel megbízott Tóth László egyháztörténésztől, a szegedi egyetem kiskazdapárti rektorától

25 CsmRfk Politikai Osztálya [a továbbiakban: PO]. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 5. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/3.

26 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 2–3. BM III/III. Alo. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/3. Gleichschaltung: a közelet erőszakos ideológiai-politikai egyneműsítése (ném.).

27 SCHUMAN: *Európáért* 51–52.

28 Jelentés. [A] Demokrata Néppárt képviselőjelöltjei. Bp., 1947. szept. 6. 13. ÁBTL BM III/III. O. Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2. Bálint Sándor 4. parlamenti felszólalása (a fakultatív hitoktatás ellen, az 1946–47. évi vallás- és közoktatásügyi költségvetés részletes tárgyalásakor. 110. ülés, 1947. márc. 13.). *Nemzetgyűlési Napló* 6. k. Athenaeum. Bp., 1947. 704–705.

közvetlenül értesült.²⁹ Úgy vélte, „az egyháznak sok minden kártérítéshez, elvett intézményeinek visszaadásához joga van. Joga lesz azonban ezeknek jó részéről önként, szabadon, véglegesen le is mondania, hogy legdrágább kincsét, a szabadságot – többek között – az állami beavatkozástól való szabadságot lehetőleg biztosítsa [...] Ebben a teljes kiszolgáltatottságban, a babiloni sorsnak ebben a fojtogató közösségében kell a magyar Sionnak várnia a szabadulásra. Ma a püspöki kar hűségnyilatkozatát olvasom, voltaképpen nincs rá megjegyzésem, érzem benne az erőszakot, az államhatalom könyörtelenségét.”³⁰ Álláspontja szerint az egyháznak „az elején kellett volna egy önmegtagadó, de szükségszerű próbára szánnia magát, feltétlenül leszámolni a múlttal, és beépülni bármilyen gyakorlati áldozatok árán is a cseppfolyósan kavargó új magyar világba. Mi sem erkölcsi címeken, hanem politikai úton, külső erővel akartunk és reméltünk a helyzeten változtatni. Egyszóval sem a világnézetek, sem a pártok, sem az emberek nem tudtak a hagyományos magyar politikai, szellemi és emberi kiskorúságból kinőni. Ennek természetesen mélyreható történelmi és világpolitikai okai és előfeltételei voltak, illetve vannak, de ez mégsem mentesíti sem a magyar társadalmat, sem egyházunkat a szabadság és autonómia készségének kiépítése alól. Nem lehet mentségünk az sem, hogy erről a demokráciáról hamarosan kiderült, hogy halva született.”³¹ Akkoriban mégis úgy látta, „a mulasztások és tévedések ellenére is az adott pillanatban csak egyetlen organizáló tényező lesz itt: a magyar katolikus egyház. Különös gonddal kell ügyelnie, hogy a másik tábor ne az ő fegyvereikkel, ne a szemet szemért ószövetségi elv[e] alapján, hanem a kiengesztelődés és nagylelkűség karizmájával próbálja meg visszaszorítani. Nem az a lényeg, hogy önmaga külön mozgalmi életet kezdeményezzen, hanem hogy az új magyar társadalmi fejlődés irányát és egyetemességét kijelölje.”³² Ebben kívánt közreműködni, és noha az állambiztonság a katolikus értelmiség egyik vezetőjének tartotta, később úgy érezte, inkább egyháza tartotta magát távol tőle.³³

Miközben az európai, főként a nyugati német újjáépítés a Marshall-segély mellett a keresztény politika mélyreható társadalmi mozgósító erejével indulhatott meg, Magyarországon a kommunista hatalom rendezkedett be, megkezdődött a polgári hagyományok és a kultúra felszámolása, az egyház- és vallásüldözés. Bálint Sándor és a megújulást sürgetők széles, korántsem csak katolikus tömegeinek kirekesztettség-érzését a negyvenes évek végétől annak felismerése fokozta, hogy „A demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz. Egy keresztényellenes demokrácia olyan karikatúra lesz, amely vagy zsarnokságba, vagy anarchiába süllyed.”³⁴ Lemondott már mandátumáról, amikor 1949 áprilisában, Washingtonban létrejött a NATO, 1950 májusában, Párizsban megjelent Robert Schuman és

29 A Tóth-misszióról BALOGH Margit: *Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben*. In: *Magyarország és a római Szentszék* (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Collectanea Vaticana Hungariae. Excerptum ex class I, vol. 8. MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport. Szerk. TUSOR Péter. Bp.–Róma, 2012. 32–37.

30 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 3. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellázítók” 0–12554/3.

31 Uo. 2.

32 *III/III-as történelmi olvasókönyv* 2. k. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „gondolat- és sajtószabadság”. Szerk. KAHLER Frigyes. Kairosz. Bp., 2002. 225. és *A célszemély...* 230.

33 DLUSZTUS Imre: *Bálint Sándor fiának lenni. Beszélgetés Bálint Péterrel a naplóról és a sorsról*. Szegedi Egyetem, 2004. nov. 29. 8.

34 SCHUMAN: *Európáért* 61.

Jean Monnet tervezete az európai föderáció fokozatos kiépítéséről.³⁵ Elgondolásuk amellett, hogy a német szén és a francia vasérc közös piacának megteremtése nyilvánvaló gazdasági előnyökkel járt, a béke biztosítékául is szolgált.³⁶ Európa politikai egyesítésének zökkenőkkel, válságokkal teli folyamata az Európai Szén- és Acélközösség 1951. áprilisi létrejöttével, a Párizsi Szerződést aláíró Francia- és Németország, a Benelux-államok és Olaszország társulásával vette kezdetét. A folyamat 1954 októberében, a Nyugat-Európai Unió (WEU) megalapításával haladt előre, melynek fő célja az NSZK katonai integrációja volt, de feladatának tekintette „Európa egységének előmozdítását és fokozatos integrálódását” is, közben a magyar „népi demokrácia” zsarnokságba és terrorba süllyedt. Amikor 1957 márciusában a Római Szerződésekkel létrejött az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Atomenergia Közösség (Euratom),³⁷ Magyarországon a kommunista hatalom újbóli berendezkedése és a forradalom megtorlása zajlott.

1956-ban betegség miatt nem vett részt a forradalmi eseményekben. A hatvanas években ezt jegyezte föl: „Amiben idehaza élünk, az szellemi vesztettség, hódoltság a javából. Sorsunk sokkal jobb, de sokkal reménytelenebb is, mint a nyugati ember egyáltalán felfoghatja [...] K[ádár]. J[ános]. államának az a tragédiája, hogy az emlegetett 'frigidaire szocializmusnak', a kispolgári materializmusnak, a habzsoló önzésnek, az eszménnyé emelt műveletlenségnek, a komfort eretnekségnek kénytelen engedni. Ez a társadalom – legalább egyelőre – méltatlan is a szabadságra [...] Láncra verve, kifosztva, sivatagba számúzva is szabad vagyok, elfogadom így ezt az életet: halálos életemet, de bele sohasem nyugszom.”³⁸ Kiterjedt egyházi és baráti kapcsolatain keresztül továbbra is körültekintően tájékozódott. Egyház- és világpolitikai megállapításai nemcsak azért foglalkoztatták az állambiztonságot, mert az ateista államfelfogással szemben állt, hanem mindenekelőtt a szentszéki politika miatt. Fontosnak ítélték az a véleményét, hogy a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) idején egyedül járható útnak a dogmatikus merevséggel való szakítást, a „több szociális tartalmat” nevezte. Szerinte a Szentszék elvesztette politikai súlyát, de „vesztett a világnézeti harcban, saját táborában is. Ha az Egyház súlyát és erejét, befolyását a nyugati földtekén, ahol gyökereit a két évezred alatt leeresztette, meg akarja tartani továbbra is, akkor meg kell újhodnia, sok mindent meg kell reformálnia, sok mindent új tartalommal kell megtöltenie, alkalmazkodva haladó századunkhoz. *Meg kell teremtenie a 'Keresztény Uniót'.*”³⁹

Legkorábban 1945. évi képviselőjelöltsége idején vonhatta magára a politikai rendőrség figyelmét.⁴⁰ 1946-tól valószínűleg az ÁVO ún. egyházpolitikai csoportja is foglalkozott vele, 1947 őszétől tartották rendszeres megfigyelés alatt.⁴¹ Egy 1948. évi jelentés sze-

35 L. SZELE Bálint: *Jean Monnet, Európa atyja*. Csokonai. Debrecen, 2004.

36 HORVÁTH Zoltán – TAR Gábor: *Az Európai Parlament*. Magyar Országgyűlés. Bp., 2004. 14.

37 L. újabban ANGYAL Zoltán: *Az európai gazdasági és monetáris unió kialakulásának és működésének intézményi és jogi vonatkozású kérdései*. Európai Műhelytanulmányok 105. Miniszterelnöki Hivatal–Nemzeti Fejlesztési Hivatal. Bp., 2005.

38 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/3. 1–2.

39 „Körmendi” fn. ügynök 1962. szept. 27-i jelentése. 3–4. III/III-as... 114–115.

40 ÁBTL BM III/III. O. Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2.

41 1958 nyarán a megyében az állambiztonság 29 ezer ellenséges kategóriába sorolt személyt ellenőrzött. 10–140/10–1958. Jelentés a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának munkájáról. 1. MOL XIX–B–1–z–10–140/10–1958.

gedi előadásáról számolt be: „A húsvétal kapcsolatos népszokásoknak abban rejlik szépsége – mondotta dr. Bálint –, hogy a nép ragaszkodik vallásához, és nagy szeretettel van az egyház tanításai iránt. Itt kitért a szeged-alsóvárosi népszokásokra, nevezetesen a barka szentelésére, amelyet a hívők aztán orvosság gyanánt is használnak. A mai modern felvilágosodott ember szemében ezek a szokások babonának számítanak [...] A múlt században elterjedt népszokások ismertetésével kapcsolatban kitért a Habsburg-dinasztia uralkodóira, Ferenc Józsefre és IV. Károlyra, akik maguk is részt vettek a húsvéti népszokásokban, és az alázatosság jeléül megmosták 12 alattvalójuk lábát. Ugyancsak a Habsburg-dinasztia volt az, aki kijárta az Egyháznál, hogy az ő országukban a feltámadás ünnepe szombaton legyen, és ne vasárnap, mint más országokban.”⁴²

Megfigyelésének egyik oka vallásosságában, politikai szereplésében és szakterületében (a vallási néprajz művelésében) jelölhető meg. A másik, a szellemi vezető státusa ebből következett; „politikai állásfoglalását és döntéseit a római katolikus egyház szemléletétől és döntéseitől tette és teszi ma is függővé [...] képviselőse idején úgynevezett haladó katolikus pártjának egyik vezérémbere, s kétségtelenül szellemileg legkíméletesebb és legképzettebb emberei közé tartozott [...] Műveltsége politikai vonalon európai szinten mozog, szaktudása a néprajzi kutatást illetően szintén azon magaslatot éri el, melynek alapján megérdemli a tudós elismerést [...]”⁴³ Ügynöke politikailag is a „nagyvonalú és zseniális emberek” közé sorolta. A hatvanas évek elején főként „keresztény szocialista” koncepciója érdekében kifejtett tevékenységét” kezdték kutatni; „értelmiségi körökben igen sok ismerőse van, szűkebb bizalmas környezetében politikai koncepcióját előszeretettel megvitatják.”⁴⁴ Úgy vélték, ő a csoportosulás eszmei irányítója, ezért fokozott ellenőrzés alá vonták.⁴⁵ Összeállították a „felmerült fontosabb személyek” 87 nevét tartalmazó listáját, erre felvették az akkor már 9 éve halott, „Szegfü [!] Gyula író” is. A csoport tagjai úgy vélték, „a szocializmust fokozatosan át kell itatni a keresztény humanizmussal – értve ez alatt a vallást – és a szocializmusnak az eredményeivel, valamint a katolicizmusnak a ’humanizmusa’ szerintünk egy olyan társadalmi szituációt teremt 2–3 generáció múlva, ami mentes lesz az ateizmustól [...] bírálat alá veszik az eredményeket, s hiányolják a ’lelkiismeret szabadságát’, s visszakanyarodnak vesszőparipájukhoz, hogy mindebből a katolicizmus humanitása hiányzik, hogy tökéletes legyen.”⁴⁶

Bálint Sándor „konceptiója” a kereszténység erkölcsi tanításából fakadt. Felfogása középpontjában ugyanis éppen a katolikus humanitásból és a lelkiismereti szabadságból eredő személyes felelősség, az ember lelki nagykorúsága állt. Ebből következett véleményének „reálpolitikai” szempontból naiv idealistának, sőt irreálisnak ható kifejtése. Meggyőződése volt, hogy „a vallásnak szükségszerűen spiritualizálnia kell, újra hitté kell válnia [...] Azokat a feladatokat pedig, amelyek nem tartoznak a közvetlen illetékességé-

42 *Nagybőjtői előadássorozat a Katolikus Házban. Jelentés.* Szeged, 1948. márc. 5. 1. ÁBTL BM III/III. O. Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2.

43 „Mauser” 1962. okt. 9-i jelentése. 1–2. III/III-as... 109–110. A „Mauser” (később „Mannlicher”) fedőnevet Kormányos István (1903–1978) ügyvéd viselte. 1961–66 között 25 jelentést adott Bálint Sándorról, akit maga védett abban az izgatási perben, amelynek előkészítésében besúgóként meghatározó része volt.

44 „Utazók” fn. előzetes ellenőrző csoportdosszié megszüntetésére. Javaslat. Szeged, 1963. szept. 25. III/III-as... 163.

45 A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdosszié ügyben. Öjf. Szeged, 1964. jan. 25. 1–2. Uo. 178–179.

46 Uo. 180.

hez, át kell a társadalomnak engednie, hogy végre a társadalom a maga egészében – amennyire csak lehetséges – nagykorúvá váljék, beleértve az elmaradt társadalmi osztályokat és színes népeket is. És e nagykorúságban kell az után döntenie, hogy igényli-e a hitté egyszerűsödött vallást vagy nem [...] Sok mindent felhozhatunk a mi napnyugati kultúránkkal szemben. Legnagyobb eredményéhez azonban ragaszkodnunk kell, és ez: a személyes felelősség tudata és kötelessége.”⁴⁷ Máskor ezt írta: „Korunk egyik legnagyobb jelensége és folyamata az emberi nagykorúságért folytatott küzdelem, akár a polgári államokat, akár a szocializmust építő társadalmakat nézzük. A politikai, gazdasági, szellemi nagykorúságnak azonban mindenképpen párosulnia kell az emberi személyiség erkölcsi érettségével, komolyságával, mert különben méltatlan lenne arra, amit a közösség nyújt és kiharcol neki.”⁴⁸

Ügynökeiktől előbb a Horthy-korszak megítéléséről, pártbéli működéséről és a Demokrata Néppárt vezetőiről, a koalíciós időkről kértek jelentéseket.⁴⁹ A DNP-t azért tartották különösen fontosnak, mert 1957 tavaszán, az MSZMP szűk körű vezetői megbeszélésén Kádár az 1945-ben létrejött „fasiszta pártokra” utalt.⁵⁰ (Bálint Sándor ismert iratanyagában a DNP és képviselősege vádként vagy adatként 76 esetben szerepel.) A háború előtti társadalmi berendezkedésről azt mondta, „Történelmi szükségszerűség volt, hogy annak a kornak és a kort megszemélyesítő figuráknak el kellett tűnni és pusztulni.”⁵¹ Máskor arról beszélt, hogy ’45 után „egy keresztény-klerikális politikai csoport szegedi ’exponense’ lett. A politikai élet menete nem olyan irányt vett, ahogy azt ő elképzelte, a párt nem jutott hatalomra, a célkitűzések füstbe mentek, – egyszóval ’megbuktak’ [...]”.⁵² A háború után „még teljes világossággal nem látszott, hogy hová fordul az ország, a magyarság élete, jövője, történelme. Jött a kommunizmus, ha nem is váratlanul, de az ország közvéleménye nem volt felkészülve. Úgy éreztem és hittem akkor, hogy a kommunizmusban nekem is van feladatom, küzdeni a humanizmusért, az ésszerű haladásért [...] 1947-ig azt hittem, hogy a katolicizmus kiharcolhat egy olyan pozíciót, amelybe átmenthetjük [a] nemes és érdemes tradíciók egy nagy részét, amelynek kereteiben elveinket és elgondolásainkat megvalósíthatjuk. Én, aki azelőtt a napi politikával nem foglalkoztam, most ’szakmai felkészültség’ nélkül, de annál több hittel és jó szándékkal beálltam a sodrásba.”⁵³ 1962 őszén mégis azt mondta: „Téves helyzetmegítélés, helytelen információk, politikai rutinhiány stb. jellemezte a szélmalomharcunkat. Az akkori cél a szovjet megszállás és a vele szimpatizáló és azon épült politikai ellenfelek elleni küzdelem lett volna. Nekem

47 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1960 karácsonya–1961. jan. 17. LANG Ernő: *Ötvennégy levél – negyvenöt válasz*. Fiftyfour Letters – Fortyfive Answers 1958–1979. Adelaide, 1984. 58. Religiozitás: vallásosság, vallásos hit (lat.).

48 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1961. dec. 3. *Ötvennégy*... 88.

49 „Körmendi” 1962. máj. 14-i jelentése. 2. III/III-as... 89.

50 Jegyzőkönyv az Intéző Bizottság ápr. 9-i üléséről. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. 3. k. 1957. ápr. 5.–1957. máj. 17. Intera Rt. Bp., 1993. 63. Kádár 1957-ben aktualizált mondata eredetileg így hangzott: „újból megjelent a színen a Magyar Élet Pártja és a hírhedt Barankovics-féle Demokrata Néppárt, valamint több más fasiszta párt is, l. KÁLLAI Gyula: *A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében* c. tanulmányát (Társadalmi Szemle, 1957. 11. évf. 1. 26.) idézi *A Magyar Szocialista Munkáspárt*... 76.

51 „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. 4. III/III-as... 141.

52 „Körmendi” 1962. máj. 14-i jelentése. 1. Uo. 88.

53 „Körmendi” 1963. jan. 22-i jelentése. Uo. 124–125.

egy nagyon keserű lecke volt. Politikai tájékozatlanságomat, jóhiszeműségemet egyesek, akikkel pártot alakítottunk, és akikkel a fórumra kiálltunk, nemegyszer kihasználták, előretoltak és a végén egy járhatatlan úton találtam magam [...].”⁵⁴

A koalíciós évek firtatását a történelmi múlt, „ideológiai nézetei”, az Osztrák–Magyar Monarchia, végül a keresztényszocializmus követte. Mindenekelőtt a keresztény Európáról és a „bolsevizmus megszelídüléséről”, a keresztényszocialista közép-európai föderációról, Magyarország majdani integrációs szerepéről, az európai egységről és a világpolitikáról kifejtett álláspontjait vizsgálták. Reakciós voltát a Monarchia iránti megmosolyogtató, ám rendszer- és államellenes nosztalgiájából, keresztényszocializmusát félremagyarázott legitimizmusából eredeztették. Ezekből az elemekből szerkesztették meg azt a gondolatmenetet, amely szerint illegális katolikus pártszervező tevékenységének, ideológiai fellazításának célja a restauráció, sőt a kontinentális kommunistaellenes összefogással létrehozandó keresztény „európai unió”.⁵⁵ Nem illett a konstrukcióba, hogy a Habsburgok barokk világában és az első világháborúval összeomlott birodalmában nem az idegen elnyomást, a császári házat bálványozta, hanem évszázadok keresztény hagyományait, „lelki örökségét” tisztelte. Számára a Monarchia nemcsak Szent István Magyarországnak volt a foglalata, hanem olyan katolikus univerzum is, melynek lelki-szellemi otthonosságában saját tudományának tárgyára is személyes örökségeként és hivatásaként talált rá. Ennek az univerzumnak korszakokon átívelő, kiegyensúlyozó szellemiségében lelte meg a régi „szakrális világot”. Mint számára időben is közvetlenül megragadhatóban, megtalálta benne a legújabb korba átnyúló hagyományt, amelynek az „európai parasztlétben” átörökített értékvilágát sajátjaként szemlélte. A Monarchiára ezért nemcsak történeti folyamatok és hatalmi egyensúlyok képleteként, gazdasági organizmusként tekintett, hanem olyan, a magyarság számára optimális keretként fogta fel, melyen bár az idő túlhaladt, öröksége a majdani Európai Unióban hasznosítandó. Mindez állambiztonsági értelmezésében úgy hangzott, hogy „politikai beállítottságának gyökerei a katolikus osztrák–magyar monarchia bálványozásában keresendők. Magyra értékeli a monarchia szerepét, s mint egy közép-európai keresztény nagyhatalmat emlegeti. Jelenlegi politikai koncepciójának a 'keresztény szocialista' állam megteremtésének lehetőségét is ebből a szemszögből építi fel [...] ragaszkodik egy államszövetséghez, egy keresztény unióhoz.”⁵⁶ Az állambiztonság szerint „elvi vonala keresztényszocialista vonal, amely egy közép-európai integráció folytán valósul meg [...]”.⁵⁷ IV. Károlyról úgy nyilatkozott, hogy szentként tiszteli,⁵⁸ Magyarország megfelelő államformájának mégis a parlamentáris monarchiát tartotta, hasonlóan a brit, holland és svéd alkotmányos berendezkedéshez, és restaurációt azonban maga utasította el, amikor 1963 nyarán azt mondta, „[Habsburg] Ottó nyugtalanító jelenléte Ausztria határán, valószínűleg nyugati támogatásra és biztatásra történik. Egy Habsburg-restaurációtól Isten ments!”⁵⁹ Abban azonban, hogy mélyen hitt egy történelmileg „rövidesen” bekövetkező európai integrációban, a rendőrség nem tévedett. „Igen, Lotharingia: *Induljon el innen újra Bécsnek, Budának felszabadulása a hó-*

54 „Körmei” 1962. szept. 27-i jelentése. 1–2. Uo. 112–113.

55 [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. Fellazítók 01–2554/2.

56 A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportosítási ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 9. III/III-as... 186.

57 „Mauser” 1963. júl. 7-i jelentése. 1–2. Uo. 148–149.

58 II. János Pál pápa 2004. okt. 3-án avatta boldoggá, szentté avatása folyamatban van.

59 „Mauser” 1963. júl. 4-i jelentése. 2. III/III-as... 152.

*dotság alól... ”.*⁶⁰ Keresztényszocialista fejtegetéseit az államrend megdöntésére irányuló klerikális rendszerkritikának ítélték, ellentétben a szegedi egyetem rektorának és párttitkárának álláspontjával, amely szerint Bálint Sándor „Vallásos meggyőződésű, de nem klerikális. Világnézeti ráhatása pozitív értelemben hallgatóira nincs, nevelő munkájában a humánusra irányuló törekvés érvényesül.”⁶¹

A keresztényszocializmus – vagyis a DNP természetjogra épített „modern, szociális és demokratikus keresztény állameszméje”,⁶² majd a háború utáni kereszténydemokrácia nyugatnémet „vonala” – időközben az állambiztonság fő ideológiai problémájává lett; szerintük a jövőt „a klerikális reakció szószólói csakis a keresztény szocializmus megteremtésével – a marxizmusból az ateizmus kivonásával – úgymond a ’kommunista eszmék megszentelődésén’ keresztül képzelik el [...]”.⁶³ A szerveződés tagjai „társadalmi rendszerünkkel szemben ellenséges álláspontot képviselnek. Politikai koncepciójuk egy ún. ’keresztény szocialista’ társadalom megteremtése, melyet egy keresztény alapokon létrehozott ’európai egyesült államok’ keretében látnak megvalósíthatónak.”⁶⁴ Végül az vezetett „a keresztény szocializmus” nyomára, amikor azt mondta, mélyen hisz benne, hogy Közép-Európában „éppen a magyarságtól valami ki fog jönni [...] Ezért volnék én rendkívüli híve az európai gondolat kiteljesedésének, és ugye persze aztán minden nép élheti a maga sajátos életét és építheti a maga kultúráját...”⁶⁵ Az állambiztonság szerint ez a „valami” lenne a keresztényszocializmus, mert „a kommunizmus és a katolicizmus ’találkozása’ révén egy általuk is elfogadható forma, az ún. ’keresztény szocializmus’ jönne létre.”⁶⁶ Bálint Sándor már 1961-ben kifejtette azt is, hogy bár „a kommunizmusnak vannak olyan részei és eredményei, melyet nem lehet kétségbe vonni, de nekem az a nézetem, hogy ma már a szovjet átvette a polgáriasodást, ma már nincsen proletár és kizsákmányoló, ma már csak az egész szovjet népről beszél. Nekem az az ösztönös, hangsúlyozni kívánom egyéni megérzésem, hogy a marxizmus ma már elérte a délutánját.”⁶⁷ A Szovjetunióról úgy vélte, „tanúi vagyunk egy metamorphózisnak (átalakulásnak) is, amikor a szélsőséges érdes [véres] forradalom lassan megszeli, átalakul és ’szalonképessé’ lesz. Meg kell vallani, ha közelebb jön hozzánk és mi hozzá (ez megy nehezebben), azt vesszük észre, hogy benne élünk.” [Ebbe] bele van sűrítve Bálint egész ellenséges politikai állásfoglalása. A forradalom ’szalonképessége’ alatt azt érti és reméli, hogy az osztályharc ideológiai területén lehetőségek nyílnak számukra. A társadalom ideológiai ’fellazítása’ révén megvalósítható lesz a ’keresztény szocializmus’, mint általuk is elfogadható társadalmi forma.”⁶⁸

60 CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 3. Uo. 225. Kiemelés az állambiztonság aláhúzásával – CsM

61 23/1961. Sz. Cs. Hiv. sz.: 10063/1961. MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztálya. Szeged, 1961. ápr. 18. Gépirat. Rácz János MSZMP VB titkár, Antalffy György rektor és Baksay Zoltán autográf aláírásával. A Szegedi Tudományegyetem Rectori Hivatalának levélpapírján. MTA AL 1963. 604/6.

62 *Mit akar a Demokrata Néppárt?* Mindkét változata CSAPODY Miklós: „A világban...” 534–538.

63 „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. 6. III/III-as... 143.

64 Szolgálati jegy. Szeged, 1964. jan. 10. 1–2. Uo. 191–192.

65 *A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben.* Öjf. Szeged, 1964. jan. 25. 9. Uo. 186.

66 Uo. 183.

67 Uo. 185.

68 Uo.

Ellenséges „keresztényszocialista ideológiája” vezette az állambiztonságot annak ki-puhatolásában is, mi a véleménye az európai megosztottságot meghaladni akaró újabb áramlatokról és a világpolitika aktuális eseményeiről. A nemzetközi helyzet európai tükrében főként a nyugatnémet belpolitika és a francia–német kapcsolatok megítélése után kutattak. „Adenauer és De Gaulle lényegében az európai gazdasági uniót akarják megvalósítani, ebbe hat állam tartozik [...] egy ilyen nagy átfogó gazdasági közösség az ő elgondolásuk, mely óriási távlatú terv [...] [előttük] végeredményben egy nagy európai katolikus államszövetség lebeg [...]”⁶⁹ Ezt az összefogást azért tartotta „mérhetetlen európai jelentőségűnek, hogy újra egy európai integráció, egy új Európa mellett teszik le a garast [...]”⁷⁰ A „Keresztény Unió” „nem mai keletű dr. Bálint Sándor politikai elképzeléseiben – írta a politikai rendőrség 1965-ben. – Mint a volt osztrák–magyar monarchia politikai rendszerének s főleg katolikus szellemének feltétlen híve és máig is csodálója, a ’keresztény szocialista’ állam megteremtésének lehetőségét is ebből a szemszögből építi fel, természetesen a mai nemzetközi politikai helyzetnek megfelelően [...] Ezeket a szempontokat figyelembe véve tartotta Bálint nagy horderejűnek a nyugatnémet–francia kapcsolatok elmélyülését, mert Nyugat-Németországot tartja az ’új Európa’ vezetőjének, akitől ezt a ’megújodást’ várni lehet.”⁷¹ A Keresztény Unió szövetségében „a nyugatnémet politikai berendezkedést tartanak ideális és megvalósítható politikai formának.”⁷²

A végső kérdéscsoportot az egyházpolitika alkotta. Ügynökei a szentszéki irányvonalról, XXIII. János utódlásáról, a magyar egyház állapotáról és a Kádár-kormány egyházpolitikájáról alkotott véleményéről faggatták. Miután illegális katolikus párt szervezésével gyanúsították, a feltételezett utasítások „vatikáni útvonalt” kutatták, igyekezve hasznosítani a magyar és a lengyel egyház megítéléséről, a lelkiismereti és vallásszabadságról vallott álláspontját is. A zsinati előkészületek, majd az 1963. májusi magyar–szentszéki tárgyalások idején „kiemelt téma” lett minden olyan információ, ami összefüggött a zsinattal és a megegyezéssel.⁷³ Mivel Bálint Sándor a rendszert főként egyházpolitikája alapján minősítette, ezt írta: „az Úristen csak személyeket üdvözít, nem társadalmakat. Vegyük ehhez hozzá agonizáló egyházi közéletünket is, amely nem tudja részben saját hibájából, a fehér parázsként élő mulasztásaiból, másrészt poroszlóinak ébersége és gonoszsága miatt a helyét megtalálni. Megrekedt valami önvigasztaló, magát megmentő közönyben, a langyos közérzet utálatosságában. Kapott azonban egy keserűen bölcs, de klasszikusan keresztény tapasztalatot, amelyhez 56 juttatott bennünket.”⁷⁴ Megítélése szerint „az Egyház kétezer esztendő, inkább küzdelmes, mint dicsőséges múlttal is még lehetőségeinek, missziójának a legelején tart. Hogyan lehet Igével táplálni azokat, akik kenyérre kénytelenek még mindig, a modern technika csúcán is éhezni? Ágoston óta egy kis sommás általánosítással XXIII. János fogta föl igazán, hogy miről is van szó. Nem szorul bizonyításra, hogy a világ, az emberiség egy soha nem sejtett integráció felé halad,

69 „Mauser” 1962. okt. 9-i jelentése. 2–3. Uo. 110–111.

70 Uo. 186–187.

71 CsmRfk III/III. Alo. „Fellázítók” fn. előzetes csoportdossziés ügyben. Öjf. Szeged, 1965. ápr. 13. (Magyar József százados és Dán István százados, alosztályvezető). 5. ÁBTL BM III/III. Alo. Cs–704. „Fellázítók” 0–12554/3.

72 CsmRfk III/III. Alo. Szolgálati jegy. Szeged, 1964. dec. 15. 1. A célszemély... 85.

73 „Körmendi” 1962. nov. 27-i jelentése. 4. Uo. 123. A magyar–szentszéki megállapodást 1964. szept. 15-én írták alá.

74 1964. évi munkáról. Öjf. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellázítók” 0–12554/2.

amelyet nézetem szerint más metafizika (mohamedán, hindu, buddhista stb.) alig bír – czer [...] történelmi, éghajlati ok, elzárkózó magatartás miatt – követni.”⁷⁵

A „vatikáni politikát” nem hasonló (levélbontással elfogott) fejtegetései miatt kutatták, hanem, mert őt tekintették egyik legfőbb világi „végrehajtójának” Magyarországon.⁷⁶ Egy 1965. tavaszi, téziseit nem tekintve meglepően pontos dokumentumban azt is leírták, hogy „mélységes vallásossága és keresztény világszemlélete következtében élénk figyelemmel kíséri az egyházi élet alakulását. Mélységesen elkeseredik azért, mert a katolikus papság, még a ’kommunista rendszer’ által megengedett lehetőségeket sem használja ki. Hosszú időn keresztül, Hamvas András püspöksége idején Bálint az egyházmegye és a katolikus hitélet lanygulását a püspök tehetetlenségével, a kommunistákkal való lepakoltásával magyarázta.”⁷⁷ Az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága csak bő évtizeddel később tartotta fontosnak ismét rögzíteni a sajátos axiómát, mely szerint „az állam és az egyház együttműködése azon alapul, hogy az egyházak, a vallásos tömegek támogatják a szocializmus építését. Ez azonban nem teszi feleslegessé, hanem éppen megköveteli a materialista világnézet terjesztését, a vallásos ideológia elleni eszmei küzdelmet.” Miután felpanaszolták, hogy az egyházmegye fiatal papjai szembefordulnak „haladó gondolkodású társaik cselekedeteivel, támadják a velünk együttműködőket és megpróbálják lejáratni a papi békemozgalmak vezetőit is”, feladatul adták az „agresszív, reakciós egyházi elemek visszaszorítását”.⁷⁸ A politikai rendőrség előtt azonban már 1965-ben is fontosabbnak bizonyult a „hálózat”, katolikus kapcsolatrendszere, különösen a „jezsuita vonal” és az „alópapság”, széleskörű baráti és tanítványi ismeretsége. Ez a háló egyszerre volt az információszerzés tárgya és forrása. A bele tartozók aknamunkája „része annak a nemzetközi méretű ideológiai harcnak, ami a szocializmus és a kapitalizmus erői között folyik. Tevékenységük az ifjúság, a jövő szocialista nemzedéke ellen irányul, azt fertőzi meg, teszi kétkedővé eredményeinkkel szemben, s ebben van mérhetetlen káros volta.”⁷⁹

Az állambiztonság hamarosan mégis belátta, hogy kitartó akciói nem hozták meg a kívánt eredményt. A szervezkedési ügygel felhagytak, és az izgatási vád megalapozásán kezdtek dolgozni. Bálint Sándor képes beszédben gyakori történetfilozófiai párhuzamainak, allegóriáinak, a hasonlatoknak és metaforáknak önkényes ideológiai jelentést adtak, noha tételelesen kifejtett véleményét sem értették. A félreértelmezések az egyházellenes, ellenségkereső ateista „világkép” folytonosságából származtak. Nem értették lehallgatott kulcsmondatát sem: „Én nemcsak egy rendszerben élek, tehát egy politikai rendszerben, amely nekem nem szimpatikus, amely ha engem agyonütnek, akkor sem kell, mert idáig rendben van a dolog, de van az éremnek egy másik oldala is, egy társadalomban is élek, és ezzel a társadalommal szemben nekem súlyos kötelességeim vannak...” Hogy mit ért a ’súlyos kötelességgel’, olyan tevékenységet, ami ideológiai síkon támadja a marxizmus-leninizmusnak a

75 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1964. márc. 16. Ötvennégy... 126.

76 „Mauzer” 1964. jan. 16-i jelentésének értékelése. 2. III/III-as... 195.

77 „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öjf. Szeged, 1965. ápr. 13. 16. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/3.

78 Jelentés az egyházpolitikáról és a vallásos világnézet elleni harc feladatairól szóló 1974. januári VB határozat végrehajtásáról és a további feladatokról. MSZMP Csongrád megyei Bizottsága. Szeged, 1977. febr. 16. CSML MSZMP Megyei Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei I. f. 1977. 122. d. 23–33. ö. e. Propaganda és Művelődési Osztály T. 30/2/1977. 2. 4–5.

79 „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. 12–13. Öjf. Szeged, 1965. ápr. 13. 16. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók”. In: III/III-as... 189–190.

társadalom fejlődésére, az osztályharcra vonatkozó tételeit. Nagy társadalmi megbékélést hirdet, de keresztény egyeduralom alatt, és ehhez megalkotta a maga politikai koncepcióját, a szocializmus és a keresztény humanizmus összeolvadásának 'elméletét'.⁸⁰ Később is a társasági politizálásból „vezették le” az eseményeket; „Az összejöveteleket Bálint lakásán tartották, ahol [...] erősítették egymásban a nyugati, elsősorban NSZK felé való orientációt egy keresztény szocialista alapon álló 'Európai Egyesült Államok' megvalósításának gondolatát.”⁸¹ 1964 áprilisában egy nemzetközi néprajzi konferencia meghívottjaként Bonnba utazott, eljutott Kölnbe és Münchenbe, ahol úgy érezte, „A sóvárgott integráció már nem földrajzi körülhatároltság, hanem metafizikai követelmény.”⁸² Barátjának elmondta, hogy „25 év után most először volt 'szabad földön', ahol nem kellett kukának lennie, hanem szabadon beszélhetett [...]”⁸³ „A monasztikus Európa szimfonikus csendjét, hallgatássá teljesedett világát most nem kell a poroszlók előtt rejtegetnem [...]”⁸⁴

Miközben az állambiztonság „vatikáni” érdeklődése csúcspontra jutott, Bálint Sándor a zsinati eseményekre figyelt. Már 1953-ban joggal látta felfogásának igazolását XII. Piusnak hit és népélet egységéről kihirdetett tanításában: „Egy nép intim erői egészen természetesen szokásaik összessége, elbeszélései, legendái, játékaik és ünnepei felvonulásai által fejezik ki magukat [...] a vallásos hit és népélet olyan egységet képez, amelyet a test és a lélek egységéhez lehet hasonlítani [...]”⁸⁵ XXIII. Jánosnak a II. Vatikáni Zsinattal az volt a célja, hogy az új történelmi körülmények között a keresztény tanítást fogalmazza újra tanbeli kérdések tárgyalása helyett.⁸⁶ Bálint Sándor a hazai egyházi sajtóból és a vatikáni rádióból nemcsak az előkészületeket követte, hanem a zsinaton résztvevő Hamvas Endre és Hamvas István jóvoltából az egyházi használaton kívül tiltott dokumentumokat is tanulmányozhatta.⁸⁷ Az 1963. évi második ülésszak fejleményeiben így ismerte fel saját feladatát. Nem „a vatikáni politika végrehajtásában”, hanem a népi szakralitás és a liturgikus hagyomány védelmezésében. Mikor híret vette, hogy a zsinat a liturgia mélyreható reformjára készül, korlátozó tiltásoktól tartott; az állambiztonság szerint „merevségére jellemző, hogy nem ért egyet a Vatikán által tervbe vett mérsékelt reformokkal sem [...] helyteleníti a régi szertartás megreformálását.”⁸⁸ Noha nem tartotta magát romantikusnak, „a tradíciót, Egyházunk egyik legtündöklőbb ékességét ez esetben félttem. Hozzá szeretnék tehát szólni – magyar vonatkozásban – a szakrális néphagyomány szempontjából.”⁸⁹ Ezért „kellő tisztelettel, de ugyanakkor kellő elszántsággal fel akarjuk, néhány világi, keresni a püspöki kart.”⁹⁰

80 „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öjf. Szeged, 1964. márc. 25. Uo. 184.

81 Olyan ügyek, ügyjelzések, melyekben volt fasiszta és jobboldali pártok tagjai szerepelnek. ÁBTL BM Csongrád 31–OD–2255. 5–6.

82 Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. III/III-as... 231.

83 Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról. Öjf. Szeged, 1964. jún. 23. Uo.

84 1964. évi munkáról. Öjf. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2.

85 Idézi HETÉNY János: „Aki tovább álmodja, alkotja, kifejezi...” Bálint Sándor emlékére (3.) Új Ember, 1984. aug. 12. 6.

86 FEJÉRDY András: Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 43. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2011. 17.

87 A legtöbb zsinati dokumentumot eleinte nem engedték be Magyarországra. Kivonatos másolat „Mauser” 1961. dec. 7-i jelentéséből. 1–2. III/III-as... 83–84.

88 A Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öjf. Szeged, 1964. jan. 25. 4. Uo. 181.

89 Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1965. jan. 19. Ötvennégy... 142.

90 III/III-as... 181.

1964-ben ezt mondta: „Ha nem volnának Magyarországon ilyen állapotok, engem is kije-lőlnének a zsinatra, mint világi megfigyelőt [...] így volt az öskeresztény egyházban, s ezt most felújítaná az egyház.” [...]”⁹¹

Az 1963. decemberi *Sacrosanctum Concilium* konstitúciót mégis elégtétellel fogadta, mert a dokumentum 37. pontja kimondta: „Az egyház a hitet és a közjót nem érintő dolgok-ban nem kívánja kötelezővé tenni a formák merev egységét, még a liturgiában sem. Sőt ápolja és fejleszti a különböző népek és nemzetek jellegzetes adottságait és örökségét. Ami tehát a népek szokásaiban nincs elválaszthatatlanul egybekapcsolva babonákkal és tévedé-sekkel, azt jóakarattal mérlegeli, és ha lehetséges, teljesen és érintetlenül megőrzi, sőt oly-kor magába a liturgiába is beépíti, amennyiben az a liturgia igazi és hiteles szellemével összeegyeztethető.”⁹² Bálint Sándor úgy vélte, „Nálunk az egyházat még mindig – öntudat-lanul is – a papok közösségének érzik, a híveket alig veszik felnőtt számba. Ezért kellett ha-lálos komolysággal és az Úr magyar háza iránt érzett buzgósággal és szeretettel megszólal-nunk. A magunk részéről szolgálni szeretnénk a nagy ügyet. Majd meglátjuk, szükség lesz-e ránk.”⁹³ A reformok végeredményében, főképpen a *Liturgikus konstitúció*ban mégis meg-kapta törekvéseinek igazolását.⁹⁴ Az *Egyházzal szülő dogmatikai Konstitúció* szerint az egy-ház „felkarolja és átveszi a népek tehetségeit, szellemi kincseit, szokásait, amennyiben jók [...]”.⁹⁵ Megelégedéssel értesült a *Gaudium et spes* kezdetű enciklika 44. pontjáról is, amely szerint „Az egyháznak is javára válik a múlt századok sok tapasztalata [...] és a kultúra kü-lönbféle formáiban rejlő gazdagság; ezek által jobban feltárul maga az emberi természet, és új utak nyílnak az igazság felé.”⁹⁶ A hazai utak nehezebben nyíltak meg: 1965 márciusában Mezey Lászlóval és Rajeczky Benjammal lépett föl a magyar néphagyomány, az anyanyel-vűség és a népi zenekultúra mellözése ellen. A *Collectio Rituum* megjelenése után a liturgi-kus reformról kezdett vitában szóvá is tették: „A magyar vallásos műveltség közel ezer esz-tendő történetében annyi hagyományt, oly sok, a nemzetek között is megbecsült értéket őrzött meg számunkra, hogy azokat föltétlenül figyelembe kellett volna venni, s velük együtt a feltárásukon fáradozó magyar tudományosság eredményeit is.”⁹⁷ Bő hat évnek kel-lett eltelnie, amíg az új zsinati szellemben megszólalhatott a szegedi dómban, és civilként beszélhetett Szent Gellért emlékmiséjén.⁹⁸ Kevéssel halála előtt beválasztották az esztergo-mi és az egeri egyházmegyéek liturgikus bizottságába is.⁹⁹

Tanítványának 1964-ben ezt mondta: „Lengyelországban sokkal jobb a katolikusok helyzete, mint nálunk. Ott még most is meg lehet tartani a katolikus ünnepeket, az Úrnapját, a kereszt fenn van az iskolában, van katolikus könyvkiadás. Van egy olyan katolikus közbé-

91 „Mauser” 1964. jan. 16-i jelentése. Uo. 194.

92 1963. dec. 4-én. HETÉNY János: „A kereszténység csodálatos teljesítménye a vallásos népéletben”. Kéz-irat, 2004. A szerző szívesességéből.

93 Bálint Sándor levele Szilárdfy Zoltánhoz. Szeged, 1965. márc. 7. Kézírtas levél fotókópiája. ÁBTLCs-704. „Fellázítók” 0–12554/3.

94 A *Liturgikus konstitúció* 37. pontját idézi HETÉNY János: „Aki tovább álmódja...” 6.

95 Az *Egyházzal szülő dogmatikai konstitúciót* idézi HETÉNY János uo.

96 Uő: „A kereszténység...” 2.

97 BÁLINT Sándor – MEZEY László – RAJECZKY Benjámin: *Hagyomány és reform*. Vigilia, 1965. 30. évf. 3. 185–188. L. még *Népi vallásosságunk öröksége*. Teológia, 1976. 10. évf. 2. 85–87. A *Collectio Rituum* (Szenttartások Gyűjteménye) a II. Vatikáni Zsinatig volt érvényben a *Rituale Romanum* függelékeként.

98 *Szentbeszéd Gellért püspök ünnepén*. Elhangzott 1970. szept. 24-én a Fogadalmi templomban Szent Gellért ünnepi miséjén. Kéziratból közli SZILÁRDFY Zoltán: *Szegedi Műhely*, 2000. 39. évf. 3–4. 147–149.

99 HAAS György: *A népi lélek hűségese őrzője*. Katolikus Szemle, 1979. 31. évf. 3. 267.

lemény, amely ugye azt az álláspont[ot], ha nem is 100 %-os mértékben, de 80–90 %-ban ki tudja terjeszteni. Mi itt 10 %-ban sem tudjuk elmondani a magunk véleményét [...] hol rontottuk el? Emlékszel még 1945-ben, akkor tyúkkal, kaláccsal csalogatták az értelmiséget a kommunisták [...] És akkor, hogy ha nem akad hurokra senki, és persze ugye a legtöbbnek nyilas vaj volt a fején. Ez a baj. És ha megszakítás nélkül az egész társadalom eljár a templomba, és ugye, nem találunk a kommunisták olyan pribékeket, olyan árulókat, akik hát a kezükre játszanak, akkor kénytelenek tudomásul venni a dolgot. Ez egy! És ott a katolikus papságnak sokkal nagyobb érdemei voltak, mint nálunk...”.¹⁰⁰ Élénken foglalkoztatta a katolikus könyvkiadás is. Az állambiztonság úgy látta, „Szerinte az adott politikai szituáció alkalmas arra, hogy az egyházi könyvkiadást fokozatosan kiszélesítsék. Ezt elsősorban nem a dogmatikai-liturgiai kiadások növelésével, hanem a katolikus írók kevésbé feltűnő és exponált munkáinak kiadásán keresztül látja megvalósíthatónak. A katolikus könyvkiadásban látja azt a propagandaerőt, ami fokozatosan tömegeket szerez az egyház számára, s ebből a pozícióból maga az egyház is nagyobb erőt fog képviselni az állammal szemben. Ezt a koncepciót látják egyre inkább megvalósíthatónak, különösen a kormány és a Vatikán között létrejött megállapodás nyilvánosságra hozatala után. E megállapodást elsősorban úgy értékelik, hogy a magyar kormány kénytelen volt engedni, s ebből azt a messzemenő következtetést vonják le, hogy közeledés történt a két ellenséges ideológia között, s ebben látják igazolódni a ’keresztény szocializmus’-ról alkotott elképzeléseiket. A csanádi püspöki székben bekövetkezett változástól az egyház pozícióinak további erősödését várják.”¹⁰¹

Bálint Sándort végül, miután „az amerikai és a nyugatnémet fellazítási taktika” hatására¹⁰² Bonnból „ellenséges izgató tartalmú” iratokat hozott magával, feljelentették és bíróság elé állították.¹⁰³ Egy rendbeli, folytatólagosan elkövetett államellenes izgatásért három évre felfüggesztett hat hónapi börtönre ítélték.¹⁰⁴ Az egyetemről nyugdíjba küldték,¹⁰⁵ akadémiai doktori fokozatának megszerzését megakadályozták.¹⁰⁶ Életének utolsó szakasza mégis gazdag termést hozott, és bár körülötte a politikai légkör később is csak kevésbé enyhült, katolikus gondolkodóként élete végéig mélyen hitt benne, hogy „A szó keresztény értelmében vett általános demokrácia megvalósulásának nagyszabású terve Európa felépítésében ölt majd testet.”¹⁰⁷ Amint naplójában írta a hatvanas évek elején: „Közép-Európa egyetlen útja az univerzalizmus, a népek és kultúrák mellérendeltsége és szövetsége, a nyelvi esetlegességeken fölülemelkedő szolidaritizmus, a keresztény hit és európai múlt közösségében való újjászületés.”¹⁰⁸

100 CsmRfk III/III–1. Alo. A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öjf. Szeged, 1964. jan. 25. 5–6. III/III-as... 182–183.

101 CsmRfk III/III. Alo. [Az] 1964. évi munkáról. Öjf. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. „Fellazítók” 0–12554/2.

102 SZÁNTÓ Jenő: *Szóval, könyvvel, pénzzel*. Ami szintén a fellazítás gyakorlatához tartozik. Népszabadság, 1966. jan. 21. 7. A cikk Bálint Sándor ügyét, mint az elrettenő példák egyikét idézi.

103 *Vádirat izgatás miatt [a] Dr. Bálint Sándor ellen indított bűnügyben*. Szegedi Városi Járási Ügyészség B.11.728/1965/1/I. j.sz. A célszemély... 312–314.

104 Ítélete: *A Szegedi Járásbíróságtól*. B.VII.1934/1965/2. Gépirat. Bálint Sándor (1904) irod.tud. – néprajztud. Dokt. Elut. 1966. MTA AL 1086/6.

105 Művelődésügyi Minisztérium 51270. sz. Bp., 1966. jan. 5. A célszemély... 298–299.

106 Nagy Károly, az MTA levelező tagja, a Tudományos Minősítő Bizottság titkára levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1866. márc. 11. Gépiratmásolat, autográf aláírással. MTA AL 1086/6.

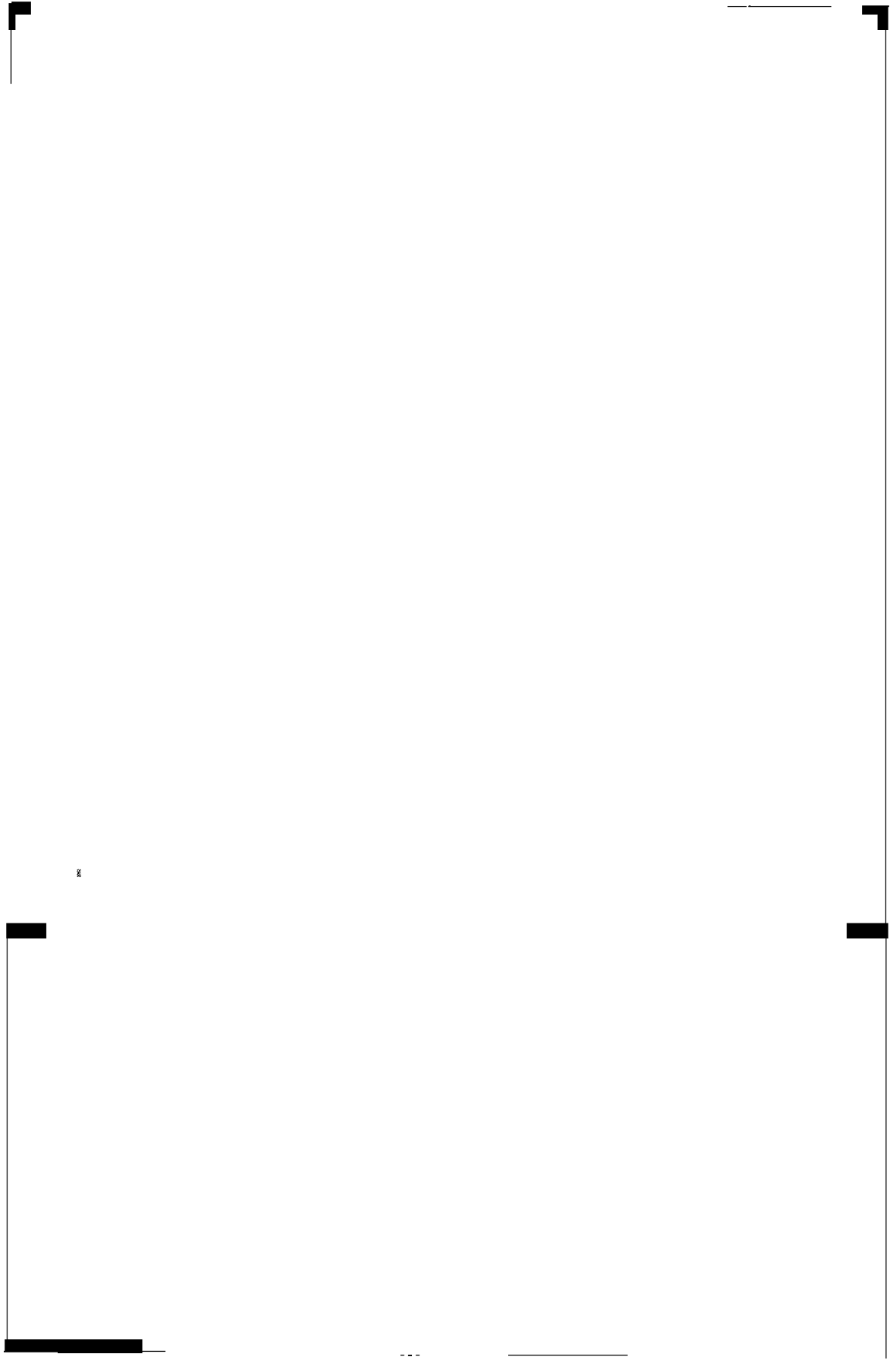
107 SCHUMAN: *Európáért* 67.

108 BÁLINT Sándor: *Breviárium* 115.

MIKLÓS CSAPODY

THE EUROPEAN 'CHRISTIAN UNION'
CHRISTIAN SOCIALISM AND SÁNDOR BÁLINT

The author sums up the activity of Sándor Bálint (1904-1980), well-known Catholic ethnographer, who was one of the outstanding scholars of Hungarian folkloristics. The study deals with the social concepts and political orientation of Sándor Bálint, together with the social movements of the Catholic reformers supported by him. From the early 1930s Bálint considered the Catholic faith as a source of moral renewal for Hungary. He was a supporter of social justice. Besides following the Hungarian and European idea of 'new Catholicism', he turned his attention to the Paneuropean Union formed in the second half of the 1920s. This movement was working for the federalisation of Europe. As a progressive Catholic he played an active role in national political movements from 1945. He was a member of the Parliament from the summer of 1945 till the end of 1948 as a member of the Democratic People's Party. Recognising that it is impossible to work for his Christian Socialist ideals in the forming Soviet-style dictatorship, he resigned. Though he withdrew from politics, the communist system kept an eye on him until his death.

IFJ. DR. RABÁR FERENC

A SZENT KERESZTRŐL NEVEZETT IRGALMAS NŐVÉREK
VÁZLATOS TÖRTÉNETE (1863–1950)

A MAGYAR RENDTARTOMÁNY KIALAKULÁSA

A 19. században a megújulás jegyében, új szerzetesi mozgalom bontakozott ki. Részben a régi rendek éledtek újjá, részben új rendek születtek. A női szerzetesrendek története különösen gazdag és sokoldalú. Heimbucher kimutatása 1820 és 1850 között 64, a század második felében pedig 50 újonnan alapított női kongregációt sorol fel.¹ Ez volt a szociális rendek és a misszionárius kongregációk nagy időszaka.² Többségük betegápolással, oktatással-neveléssel, karitatív tevékenységgel foglalkozott. Ezek sorába illeszkedett Florentini Teodozius kapucinus atya (1806–1865) által alapított Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek Kongregációja. Központjukat Svájcban, Ingenbohlban alakították ki. Betegápolással, szegények és árvák gondozásával, tanítással foglalkoztak.

Az első rendfőnöknő, a boldoggá avatott Mária Teresia Scherer (1825–1888) volt. Karizmatikus személyisége a kongregáció terjedéséhez és felvirágzásához vezetett. Halálakor már 435 intézményben 1658 nővér dolgozott. A fejlődést jól mutatja, hogy 1865–1872 között négy, fél évszázad alatt pedig 8 új tartomány jött létre 902 állomással és 5635 taggal.³

A nővérek legelső csoportja Magyarországon Aranyosmaróton telepedett le. A Majthényi család irányításával kórház felállítására gyűjtés kezdődött, és a keresztes nővéreket kérték fel az ápolói feladatok ellátására. 1863-ban, Hizér községben, a vármegye által felajánlott házban nagyon egyszerű körülmények között kezdődött a betegek fogadása és gyógyítása, később ez az aranyosmaróti kórházban folytatódott. Számuk folyamatosan nőtt, 1863-ban 6, 1865-ben már 112 beteget ápoltak.⁴

1 HEIMBUCHER, Max: *Die Orden und Kongregationen der Katholische Kirche*. Paderborn, 1897, Söningh, 1897, II. k. 450–466.

2 HOLTZ, Leonard OFM: *Geschichte des christlichen Ordenslebens*. Zürich, Einsiedeln, Köln, 1986, Benziger. 260–271.

3 A táblázatos kimutatást közli: RADNICH Imre: A „Szent keresztről” nevezett irgalmas nővérek Magyarországon. (a továbbiakban: RADNICH 1912) In: A Szent Keresztről címzett Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló zsámbéki polgári leányiskola, internátus, elemi népiskola és kisdédóvoda értesítője (a továbbiakban: Zsért). 1912–1913, 23–24.

4 Az aranyos – maróthi köz-kórház rövid története. In: *Közegészségügyi Kalauz*. 1888. április 15, X. évfolyam, 8. sz.

Hosszú, csaknem évtizedes szünet után követte ezt az újabb alapítás, majd az adatok tanúsága szerint egyre gyorsabb ütemben alakultak meg az új közösségek. 1865 és 1898 között 9, 1899–1904 között 10 zárdát alapítottak.

Ez a fejlődés szükségessé tette az önálló, magyar noviciátus kialakítását, ahol a jelentkezők magyar környezetben készülhettek fel hivatásukra.

Választásuk Zsámbékra esett, mert több feltételnek egyszerre megfelelt. Csendes, elzártságban fejlődő település volt, a nagyobb útvonalak és a vasút is elkerülte, ez megfelelő környezetet kínált a jelöltek és novíciák lelki életéhez. Ugyankor a község dinamikusan fejlődött és regionális központ is volt, úgy ítélték meg, így tág tér nyílik, oktató-nevelő tevékenységükre. Végül a község közepén, egy dombon olyan terjedelmes kastélyépület helyezkedett el, amit bővíteni is lehetett.

Csaknem fél évig tartó tárgyalások után, 1904. szeptember 15-én Schneider György zsámbéki bíró és S Bernadette Roulin, a Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek tartományi főnöknője között a végleges megállapodás megszületett.

A község a Keresztes Nővéreknek adományozta a zsámbéki kastélyt és körülötte fekvő 2076 öl nagyságú területet. Ennek fejében a nővérek vállalták, hogy négyosztályú r. k. leányiskolát, kéttermű r.k.óvodát létesítsenek.

Az épület átadása után az egykori Zichy-kastélyt átalakították iskola – óvodaépületté és kolostorrá. A minimális feltételek megteremtésére a kongregáció 200 000 koronát költött. Ennek során a középkori várrészek szinte nyomtalanul eltűntek. Az átalakításokról csak azok befejeződése után, 1905 nyarán értesült Stehlo Ottótól a Műemlékek Országos Bizottsága.⁵ 1905. augusztus 27-én a székesfehérvári püspök a kápolnát megáldotta, a kolostort felszentelte.⁶

Az önálló magyar noviciátus megalakulása után a jelöltek és a novíciák száma fokozatosan nőtt. Ezzel párhuzamosan a nővérek jelentősen kiterjesztették tevékenységüket. Ezt mutatja a házalapítások felgyorsulása.

Továbbra is kiemelt terület volt az óvodai, elemi iskolai oktató-nevelő munka: öt új helyen 15 nővér szolgált ebben a feladatkörben. Az új állomásokon dolgozó nővéreknek több mint fele (50 fő) kapcsolódott be hat helyen a kórházi, elme-gyógyintézeti és magán-betegápolásba. Budapesten az Első Pesti Mária Erzsébet egyesület égisze alatt két nővér, díjazás nélkül, szegény betegek lakásán látott el ápolói feladatot.⁷ Kassa városa egy régi ispotályépületet adományozott nekik, itt 28 beteget helyeztek el. Az intézmény felszerelését, fejlesztését részben magánadományokból, hagyatékból, részben pedig uralkodói támogatással, a m. kir. állami sorsjáték jövedelmének juttatásaiból biztosították ezt.⁸

5 Stehlo a Műemlékek Országos Bizottságának (a továbbiakban MOB) 1905. július 12. MOB irattára 399/1905.

6 A szentelés részletes leírása: BARABÁS Ilona Aquinata: *A Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek zsámbéki tartományának megalakulása és fejlődése (1905–1928)*. (a továbbiakban: BARABÁS) In: Székesfehérvári Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZPL). Kézirattár, 1695/a 12.

7 *Chronik I. Theil der Chronik des Provinzhauses Zsambek in Ungarn*. (a továbbiakban: Ch I.) 1911. március 5, 9, 27, szeptember 15. A nővérekkel kötött szerződés szövege: 1911. december 20. Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) 6375/1912.

8 Erzsébet Egyesület az uralkodónak. 1908. Augusztus 21. Fogalmazvány. Kassai Püspöki Levéltár (Kosice) Archidiocesis Cassoviensis (a továbbiakban: AC) Ordinarius Cassoviensis (a továbbiakban: Ordcas) 4105/1908.

Pásztón Almásy Kálmán és neje hozta létre a Pásztói Kórház Alapítványt. 1908. szeptember 18-án adták át rendeltetésének a 24 ágyra tervezett, 32 ágy befogadására épült kórházat.⁹ Az ápolásra a Keresztes Nővéreket kérték fel.

Temesváron hat kórház is működött, de az adatokból arra lehet következtetni, hogy még ez is kevésnek bizonyult. 1906-ban összesen 4229 beteget ápoltak, ebből 3264 ellátása a városi kórházra hárult.¹⁰ A magán-betegápolásban kitűnt kongregációt kérték fel arra, hogy részt vegyenek a kórház munkájában. 1907-től szolgáltak itt.

Újabb helyen vállalkoztak árvák gondozására, nevelésére. 1906. június 10-én megalakult a Nagybecskereki Katolikus Árvaházegylet, tagjai tehetős és tekintélyes polgárok voltak. Széles körű és szervezett gyűjtést indítottak.

Az egyházközség a német negyedben, a Német utca 155. számú épületet vásárolta meg, átalakította, és az udvarban egy kápolnát épített. 1908 májusára tervezték a 10 gyerek ellátását biztosító intézet átadását, ezt azonban augusztus 15-re el kellett halasztani. Az ápolószemélyzetet az eredeti terv szerint az Assisi Szent Ferenc apácák biztosították volna, végül 1908. november 3-án, a Zombolyán már jó hírnevet szerzett Keresztes Nővérek vették át az árvaházat.¹¹

A nővérek a szegényügyet is felkarolták, Szakolcán, Nagykosztolányban szegényházat irányítottak, és a nagy múltú, középkori eredetű galgóci ápodában is ők szolgáltak. 1912-ben gróf Erdődy Imre, és felesége, Migazzy Irma grófnő az épületet renováltatta, a nővérek pedig vállalták, hogy hat női és hat férfi ápolat élélmeznek, ruházatukat, lakhelyüket tisztán tartják, ügyelnek rendes, erkölcsös életükre.¹²

A sajátos nevelési feladatokat ellátó új kezdeményezésekhez is hozzájárultak. A Katolikus Patronage Egyesület az elhagyott, 8–18 éves, bírósági és büntető eljárások tartamára beutalt fiúknak létesített ideiglenes otthont, székhelye kezdetben Kőbányán volt.¹³ A Keresztes nővérekre hárult a háztartás vezetése. 1912. augusztus 21-én költöztek be a IX. kerületi Köztelek u. 1. szám alatti zárdájukba.¹⁴

Zsámbék, fejlődésével egyre inkább alkalmassá vált arra, hogy az önálló magyarországi rendtartomány központjává váljon. Megvásárolták, és 1908. január 1-ével átvették a kastély alatt elterülő, kis épülettel rendelkező ún. Olay-kertet. A rendalapítóról Theodosianumnak nevezték el. Erre azért is nagy szükségük volt, mert a központi épület is egyre szűkösebbé vált. Új iskolájukat már 1906-ban öt teremmel bővítették, itt helyezték el a négy polgári és hat elemi osztályt, az óvodát, a zene,- és tornatermet.¹⁵ A bentlakó tanulók száma is fokozatosan emelkedett. Az internátus a nővérek lakosztályának egyik szárnyát foglalta el. Szeptember 2-án adták át a nyugati toronyhoz derékszögben csatlakozó egy-

9 VASS József: *Pásztó története*. Gyöngyös, 1939, Hungária nyomda, 88–89; PINTÉR Nándor – VINCZE Ferenc – CSÉPÁNY István: *Pásztó története*. Pásztó, 1970, Hungária nyomda, 43.

10 Az adatokat közli: LENDVAI Jenő: *Temesvár város közgazdasági leírása*. Bp., 1908. Különlenyomat a Közgazdasági Szemle” 1908. évi január–augusztusi füzetéből. 11.

11 NÉMET Ferenc: *Negyed évezred az Úr szolgálatában. A nagybecskereki római katolikus egyházközség története (1753–2003)*. Nagybecskerek, 2004. Római Katolikus Plébániahivatal, 70.

12 Erdődy Imre az érseki helytartónak. 1912. november 21., Bruckner az érseki helytartónak. 1912. november 22. EPL 2005. 9005/1912.

13 Jelentés Különlenyomat a II. Országos Patronage Kongresszus iratainak 3. füzetéből. 5–8. Gyermekevédelmi intézmények. 1924, 18–19.

14 Martiny Paula az általános érseki helytartónak. 1912. szeptember 8. EPL 6113/1912 Ch I. 1912. augusztus 2.

15 Zsért, 1908/1909. 7.

emeletes új épületszárnyat. Ebben négy hálótermet, négy fürdőszobát, egy nagy tanulószobát, refektóriumot, két toalettal ellátott betegszobát, egy mosóhelyiséget, valamint két zeneszobát alakítottak ki. Ezenkívül épült egy nagy tornaterem, amelyhez állandó színpad kapcsolódott.¹⁶

A kongregáció magyarországi fejlődése szükségessé tette az önálló tartomány kialakítását. Támogatója, kezdeményezője és megvalósítója a magyarokkal köztudottan szimpatizáló Regli M. Aniceta volt.¹⁷ Általános főnöknővé választása után (1906. szeptember 17.) nem sokkal magához rendelte a zsámbéki főnöknőt, és közölte vele, hogy szándékában áll az önálló tartomány megalakítása. 1908. december 9–14 között Zsámbékon mindenről alaposan tájékozódott.

Újraválasztását követően 1912. november 8-án az Általános Rendi Tanács határozatot hozott az önálló magyar tartomány létrehozásáról, és engedélyért fordultak a Szentszékhez. Utaltak arra, hogy a morva tartomány 56 intézetéből 35 a távol eső Magyarországon található, nagy nehézséget okoznak egyrészt a cseh, másrészt a magyar nyelvi és nemzeti különbségek, ezért hoztak létre Zsámbékon magyar noviciátust 1903.-ban, amely különösebb nehézség nélkül kibővíthető tartományi házzá.¹⁸

A felsőbb egyházi hozzájárulás után 1912. december 12-én a Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök beleegyezését és közbenjárását kérték.¹⁹ Prohászka Ottokár továbbította Regli M. Aniceta kultuszminisztériumba írt levelét is.²⁰ Támogató soraiban kiemelte: „ezeknek a nővéreknek u. i. számos intézetük van e hazában, ...de ha intézeteik vannak magyar földön, akkor az is kíváncsi, hogy magyar anyaházuk is legyen, hol a jövőendő tagok kiképeztenek s ne kelljen őket idegenbe küldeni.”²¹

Január 21-én megérkezett a minisztérium hozzájárulása, 1913. március 13-án megalakult a magyar tartomány.

A TARTOMÁNY FEJLŐDÉSE, TEVÉKENYSÉGE (1913–1918)

A magyar tartomány megalakulásával az ország legkülönbözőbb részeiből, a legkülönbözőbb feladatokra hívták őket. Döntő többségét a létszámhiány miatt kénytelenek voltak visszautasítani. Münzer Ilona tartományi főnöknő megfogalmazása szerint „...édes magyar hazánkban a keresztes nővérek a szélrőzsa minden irányában és a munkanem minden ágában működnek... Tartományom egyes állomásain iskolában tanítónők, a kórházakban betegápoló testvérek hiányoznak, ezeket pótolni kellene de nincs elegendő tagunk.”²²

16 Ch I. 1910. február 25., március 5., 26., 28., április 14., 19., augusztus 9., 27., 30., szeptember 2. BARABÁS ISZPL Kéziratár, 1695/a. 15. RADNICH 1912 In: Zsért, 1912/13. A minisztérium megbízottai az új internátust 1911. április 18-án tekintették meg. Ch I. 1911. április 18.

17 RADNICH 1912. In: Zsért, 1912/13. 9.

18 Közli JELLI (szerk): *Schambek / Zsámbék Beiträge zur Geschichte und Volkskunde einer „schwäbischen“ (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn*. Gerlinge, 1996, sajtát kiadás. III. k. 127.

19 M. Aniceta Regli Prohászkanak. 1912. december 20. SZPL A Keresztes nővérek iratai 322/b 16/1913.

20 A levelet közli JELLI 1996, III. k. 127–128

21 Prohászka kézzel írt fogalmazványa Zichy grófnak. 1912. december 31. SZPL 322/b 16/1913

22 Münzer a püspököknek. 1913. július 24. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (a továbbiakban: VPKL) Schola Koka 3687/1913

Az esztergomi primás nővéreket kért a szeminárium háztartás vezetéséhez. 1913. augusztus 23-án foglalták el új állomáshelyüket.²³ Ugyanezt a feladatot látták el Pécsen is.²⁴ A morva tartományi főnöknő előzetes ígérete alapján vették át 1913. május 1-én a nagyszombati Johanneum fiúkonviktust.²⁵

És már ekkor megérintette őket a háború előszele. 1913 júniusában kitört a második balkáni háború. A Monarchia súlyos presztízsvesztést szenvedett, Bulgária pedig súlyos vereséget szenvedett. Bulgária királynője 1913 júliusában sürgősen kért nővéreket sebesült katonák ápolására. Válaszukban udvariasan közölték, hogy ezt nem tudják most azonnal teljesíteni. Azonban táviratban szólították fel őket a morva tartomány központjából, Chorinból, hogy a Szófiába utazó morva Keresztes Nővérekhez két magyar is csatlakozzon. 1913. augusztus 2-án indultak el, és szeptember végén tértek haza. Tevékenységüket teljes megelégedés övezte. Két kitüntetést és oklevelet kaptak, de a királynő még ennél is látványosabb gesztussal fejezte ki háláját. A hosszú vonatúton minden nagyobb állomáson parancsára gyümölcsöt és frissítőt szolgáltak fel nekik.²⁶

A I. világháború kitörése teljesen új helyzetet teremtett. Sorozatosan utasították vissza az iskolák, óvodák, szegényházak átvételét. Még nagyrabecsült gyóntatójuk Buttykay Antal, és a nyitrai, besztercebányai, váci püspökök felkéréseit is sem teljesíthették.

A kalocsai szeminárium rektora, Horváth Viktor püspök a tartományi központ megkezdésével közvetlenül Ingenbohlnba írt levelet. A nővérek még így is csupán arra tettek homályos ígéretet, hogy esetleg 2–3 éven belül valamikor teljesítik.²⁷

A permanens létszáhiány ellenére régebbi állomáshelyeiken tevékenységüket bővítették. Kassán az Erzsébet otthonnal szomszédos szegény és árvaház is a nővérek irányítása alá került.²⁸

Volt, amit egész egyszerűen nem lehetett visszautasítani. A nővéreket többször kisegítő hercegprimás kérésére 1915. szeptemberében átvették a nagyszombati szemináriumi fiúkonviktust.²⁹

A világháború éveiben a nővérek szinte minden crejüket a sebesültek ápolására, hadigondozására fordították. Tevékenységük gerincét tehát a kórházi szolgálat jelentette. A létszáhiányon segített az, hogy Rómából engedélyezték, hogy novíciák is végezzenek kórházi ápolást.³⁰ Így olyan helyeken is bekapcsolódhattak a gyógyításba, ahol eddig még nem tevékenykedtek.

A világháború még kis sem tört, de Temesváron már ekkor nagyszámú sebesült fogadására kellett felkészülni. Június 25-én megkezdődött három hadseregesoport mozgósítása és felvonultatása a szerbeknek küldött hadüzenet után. A 2. hadsereg 7. hadtestét Temesvárról állították ki, tehát a kórház vezetése közvetlenül is érdekelt volt, hogy felkészüljön a saját sebesült fiainak fogadására. A katonai események igazolták az előzetes intézkedések jogosságát: az augusztus 12-23 között lezajlott drinai csatában a Monarchia tá-

23 Ch I. 1913. március 14, augusztus 23.

24 Ch I. 1913. július 20.

25 Ch I. 1913. május 1.

26 Ch I. 1913. július 19, augusztus 1, szeptember 30.

27 Ch I. 1916. január 15.

28 Ch I. 1917. szeptember 3, október 9.

29 Ch I. 1915. szeptember 5.

30 Ch I. 1914. augusztus 10.

madása elakadt, és 22–23 000 fős veszteséggel vonultak vissza.³¹ A kórház igazgatója már júliusban az ott dolgozó nővérek létszámának emelését kérték, de ezt nem tudták teljesíteni. Ezért azt javasolta, hogy a külvárosban magánbetegápolást végző nővérek a kórházban teljesítsék feladatukat. A tartományi vezetés és a városi hatóságok is hozzájárultak ehhez. A nővérek a városon kívül egy kolera és egy fertőző kórházban is dolgoztak.³²

A Keresztes Nővérek közvetlenül a háború kitörése után a legveszélyeztetettebb területre kerültek. Az általános hadiesemények szempontjából jelentéktelen, a hadtörténeti művekben szinte meg sem említett epizódot jelentettek az 1914 őszén a Keleti Kárpátokban folyó hadiesemények. A térség és a kor embere számára azonban ez élet-halál harc volt. Uzsoknál és környékén, Vereckénél, és a Máramaros megyei Topolyánál szeptember 26–27-én az oroszok egyszerre 25–30 helyen lépték át a Kárpátok szinte járhatatlan hegycsúcsait.³³ Szeptember 27-től október 20-ig folytak a véres csatározások. Alig egy hónappal később, november közepén még erősebb orosz támadás bontakozott ki, Bártfa, Sztropkó, Homonna, Szinna, Szolyva az ellenség kezére került. Munkácsról a lakosság és a hatóságok is elmenekültek, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros megyékből ezerszám özönlöttek a menekültek.³⁴ A városokat visszafoglalták, de december közepén ismét teljes erővel zúdultak be az oroszok, különösen az Erdős-Kárpátokban és a Latorca völgyében, és csak december végére sikerült az uzsoki szorost is felszabadítani.³⁵

1914 őszén, Trungel Iván tábori lelkész a kk. hadparancsnokság nevében Ungvárra kért 20 ápolónővért. Ilyen nagy létszám nem állt rendelkezésre, de a helyzet súlyosságára való tekintettel távirati úton 10 nővért behívtak a tartományi házba.³⁶ Október 22-én utaztak el a megyeközpontba.³⁷

A város szinte a frontvonal torkában helyezkedett el, így az egyetlen nagy kórházzá alakult: a katonatiszti pavilont, a főreáliskolát, a polgári leányiskolát, a főgimnáziumot, a siketnémák intézetét is erre a célra alakították át, ezekben az épületekben kb. 1000 főt tudtak ellátni. A tartalék kórházakban a nővérek kettesével szolgáltak. A folyamatosan érkező sebesültek és betegek rövid ideig tartózkodtak ott. Megtisztították sebeiket, elvégezték a szükséges műtéteket és kötözéseket, majd ezután a hátsószámba küldték őket. Az orosz fenyegetés miatt mindeközben távozásra készen kellett állniuk. 1914. december 13-án a kórházakat kiürítették, a betegek, az ápolószemélyzet is menekült, 14-én reggel érkeztek meg Nyíregyházára.³⁸

Január közepén a komáromi helyőrségi kórházban álltak munkába,³⁹ 1918. december 7-ig szolgáltak itt, ekkor világi ápolókkal cserélték fel őket.⁴⁰

---

31 GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Bp., 1974, Akadémiai kiadó: Zrínyi Kiadó. 1974, 167–169.

32 Ch I. 1914. július 27, augusztus 2.

33 TOLNAI: *A világháború története 1914–1918. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles följegyzései és eredeti adatok nyomán teljesen átdolgozott II. kiadás*. Bp., én. Tolnai nyomda III. k. 170.

34 Uo. 175–188.

35 Uo. 189–190.

36 Ch I. 1914. október 16.

37 Ch I. 1914. október 22.

38 Ch I. 1914. december 17.

39 Ch I. 1914. december 1., 1915. január 8., 15.

40 Ch I. 1919. január 3.

A nagy létszámú nővérközösség lehetővé tette, hogy tartományi házukban kórházat hozzanak létre. Zsámbékon a Theodosianumot átalakították, a székesfehérvári püspöknek pedig bejelentették, hogy 100 sebesült ápolására felkészültek.⁴¹ A Vörös Kereszttel folytatott tárgyalásokot követően 1914. október 2-án a herceghalmi állomásról 70 sebesült katonára érkezett Zsámbékra.⁴² Egy évvel később azonban ezt az intézményt bezárták, mert szinte kizárólag tuberkolózisos katonákat irányítottak ide, ez azonban veszélyeztette a kollégiumi növendékek egészségét.⁴³

Volt, ahol csupán a feladatkörük változott meg. A Vörös Kereszt által átvett pásztói kórházból elbocsátották a betegeket, sebesült katonák számára foglalták le, a Keresztes Nővérek végezték az ápolást.⁴⁴

Több helyen átcsoportosítással tudták a személyzetet biztosítani. Nem csupán a hatóságok állítottak fel újabb és újabb tartalék kórházakat, gyógyításra alkalmas barakkokat, hanem az arisztokraták, előkelők is. Gróf Cziráky Antal lovasberényi kastélyának egy részét sebesült tisztek ápolására rendezte be, a korábban tanítással, neveléssel foglalkozó helybeli Keresztes Nővérek gondoskodtak róluk.⁴⁵ A ciráki kastélyban elhelyezett sebesülteket a dénesfai nővérek ápolták.⁴⁶

A Keresztes Nővérek legnagyobb betegápoló központjukban, Pozsonyban és környékén is kiterjesztették tevékenységüket. A terjedelmes pozsonyi kórház kertjében barakkokat állítottak fel, a cs. k. rokkant-segélyegylet expressz levélben kért két nővert. Teljesítették.⁴⁷

Mindezek között rövid életű, és kevésbé sikeres vállalkozások is voltak, mint például az ororszári és a pöstyéni.

1917-ben a nagyszombati kórházra is kiterjesztették tevékenységüket. Az eddigi ápolást végző Vince nővérek elhagyták állomásukat, és őket 14 Keresztes Nővér váltotta fel 1917. június 20-tól.⁴⁸

A világháborút követő polgári demokratikus forradalom hátrányosan érintette a kongregációt, de a kommunista hatalomátvétel (1919. március 21) azonban már létükben fenyegette őket. Iskoláik, intézményeik jelentős részét államosították, a tartományi központ csak azért menekült meg ettől, mert svájci tulajdonnak számított, és a proletárdiktatúra rövid életű volt.

A MAGYAR TARTOMÁNY FELBOMLÁSA

A Keresztes Nővérek házainak nagy része 1918–1919-ben cseh, szerb, majd 1924-ben Zsombolya román megszállás alá került. A tartományi vezetés felügyeletükről, irányításukról nem mondott le, de törekvésük nem járt sikerrel.

41 Ch I. 1914. augusztus 10.

42 Ch I. 1914. szeptember 7, október 1,2.

43 Ch I. 1915. október 4.

44 Ch I. 1914. augusztus 16.

45 Ch I. 1914. augusztus 11.

46 Ch I. 1914. augusztus 10.

47 Ch I. 1916. február 29.

48 Ch I. 1917. május 28, június 20

49 Ch I. 1919. november 22.

1919 januárjában a csehek elfoglalták Felső-Magyarország nagy részét. Az itt lévő házzakkal a közvetlen kapcsolat megszakadt.

1919. augusztus közepén Tehodosia Hosszát ideiglenesen megbízták az északi 17 ház irányításával. 1919 nyaratól megkezdődött a magyar nővérek lecserélése szlovákokkal. Az egészségügyi intézetekben ez a folyamat fokozatosan ment végbe. A csehek szeptember 22-én átvették a pozsonyi kórházat, a magyar professzoroknak és orvosoknak azonnal felmondtak. Az eddigi vezető-nővérek helyére szlovákokat neveztek ki,⁴⁹ a többiek véggezheték munkájukat, de további ápoló-nővéreket Magyarországról már nem fogadtak.⁵⁰ 1922 nyarán a Pozsonyban szolgáló magyar nővéreket a lévai és losonci kórházba irányították.⁵¹ Nem azonos körülmények közé kerültek. A 80 ágyas losonci intézmény volt a legelhanyagoltabb, a hét épületben nem alakítottak ki külön osztályokat. A háromemeletes sebészettel és kétemeletes belgyógyászattal rendelkező, évi 6000 fős betegforgalmú Léva viszont mintaszerű építmény volt.⁵²

1919. augusztus elején kiutasították Pozsonyból a tanítói pályára készülő 13 jelöltet,⁵³ a magyar tanító nővérektől is megkövetelték a szlovák nyelvtudást. Hossza Theodosia a morva tartománytól, Chorintól kért segítséget,⁵⁴ az általuk ígért két cseh apáca azonban nem érkezett meg.⁵⁵ Pethőfalvára Zsámbékról küldtek szláv anyanyelvű tanítónőt, de a Zavari iskolát már nem tudták ily módon kisegíteni.⁵⁶

A csehek 1921-ben valóságos offenzívát indítottak azért, hogy a területükön fekvő házakat végérvényesen elszakítsák a magyar tartománytól. A pozsonyi minisztérium Medveczky Károlyt, a szlovák érdekek élharcosát nevezte ki egyházi referensnek.⁵⁷ Követelte, hogy a felvidéki házakat csatolják a morva tartományhoz. Azzal vádolta meg a tartományi vezetést, hogy végrendeleteket, értékpapírokat csempészték át a határon,⁵⁸ magyar nővéreket küldenek szlovák területre, a szlovákokat pedig Magyarországra rendeli.⁵⁹

Az Általános Rendi Tanács eredetileg úgy határozott, hogy a felvidéki házakat a morva tartományhoz csatolják, ezt most a zsámbéki tárgyalásokon megváltoztatták.⁶⁰ November végén megszületett a döntés: Szlovákiában önálló vikáriátust létesítenek,⁶¹ vezetésével Theodosia Hosszát bízták meg.⁶² A tehetséges Hossza nővér 1913-tól a tartományi tanács tagja volt. A vikáriátus 1927-ben önálló tartománnyá vált, ő volt első vezetője és felvirágoztatója 1935-ben bekövetkezett haláláig.⁶³

50 Ch I. 1919. szeptember 12.

51 Ch I. 1922. július 7, 31.

52 JÄGER Gyula: *A visszacsatolt Felvidék kórházai*. Magyar Kórház, 1938, VII. évfolyam, 12. 362-363.

53 Ch I. 1919. augusztus 8.

54 Ch I. 1919. szeptember 12.

55 Ch I. 1919. október 9.

56 Ch I. 1919. november 24.

57 Jellemzése: HAICZL Kálmán: *Egyháztörténelmi emlékek a cseh megszállás korából*. Esztergom, 1940, k. n., 14–15, STEIER, Lajos: *Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft*. Zürich, 1929, Amalthea, 423-425.

58 Valóság alapja az volt, hogy a Keresztes Nővérek értékpapírjaikat még a kommunisták hatalomra kerülése előtt Pozsonyba menekítették. Arra senki nem gondolt, hogy később a csehek lefoglalják. Ch I. 1919. április 8.

59 Ch. I. 1921. január 21, 25.

60 Ch I. 1922. október 27, november 27.

61 Ch I. 1922. november 30.

62 Ch I. 1921. február 11.

63 Ch III. 1935. március 15.

1920-ban a tartományi vezetés még több kísérletet tett arra, hogy megőrizze a délvidéki házaik irányítását. Utasításukra a nővérek szerbül tanultak, a szerbül jól beszélő Pankratia nővért küldték Zsombolyára, és a nehézségek áthidalására a szlavóniai tartományból is segítséget kértek.

A belgrádi kormány azonban már 1919. június 23-án kiterjesztette az egykori magyar területekre is az 1904-es szerbiai népiskolai törvényt, amely csak állami és magánjellegű népiskolákat ismert el. Ennek következtében 1924-ig fokozatosan megszüntették a Vajdaságban az összes magyar felekezeti népiskolát és középiskolát.⁶⁴

A belgrádi svájci konzul levelében azt tanácsolta az Általános Főnöknőnek: a legjobb az lenne, ha Dél-Magyarországon a házakat feloszlatták, mert a tartományi vezetés képtelen irányításukra.⁶⁵ Ezért a németcsernyei, magyarcsernyei, temesvári, dettai, futaki magyar közösségek megszűntek.⁶⁶

Az iskolákat is a szerbek vették át: augusztus 5-én Német- és Magyarcsernyéről, három vasúti teherkocsi érkezett Herceghalomra bútorokkal, és részben ezeket kísérve, részben önállóan utaztak Zsámbékra a magyar nővérek.⁶⁷

1922 novemberében a Regli Anicetával tartott zsámbéki tárgyalásokon a Szlovákiát érintő döntés mellett határoztak arról is, hogy a még maradék délvidéki házakat is feloszlatták.⁶⁸ 1922. december 31-én az Általános Tanács ezt megerősítette.⁶⁹ 1923 tavaszán befejeződött temesvári tevékenységük.

Zsombolyán sajátos helyzet alakult ki. 1924-ben a várost Romániához csatolták. Ez a nővéreknek újabb kihívást jelentett: eddig szerbül tanultak és vizsgáztak, most az új hatalom azt követelte, hogy a tanítónők románul oktassanak.⁷⁰ 1928-ban megvonták tőlük a nyilvánossági jogot, vagyis nem adhattak érvényes, államilag elismert bizonyítványt. Ezért az intézményt meghatározatlan időre a Temesvári Notre Dame nővéreknek adták át.⁷¹

A MAGYAR TARTOMÁNY ÚJJÁSZERVEZÉSE

A soknemzetiségű Magyarország felbomlása a kongregációt is súlyosan érintette. A Keresztes nővérek házainak száma 14-re, létszámuk pedig 351-ről 172-re csökkent. Mindössze 15 év alatt sikerült ezt a veszteséget pótolni: 1938-ban már 369 nővér szolgált 33 helységben.⁷² Hazánkban az élvonalba tartoztak: 1927-ben a 29 női rend közül a negyedik, 1943-ban a 41 női rend közül a hatodik legjelentősebb volt.⁷³

64 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975, Auróra, 108.

65 Ch I. 1922. március 22.

66 Ch I. 1922. április 7.

67 Ch I. 1922. augusztus 5.

68 Ch I.. 1922. november 30.

69 Ch I. 1923. január 7.

70 Uo. 1924. február 4.

71 Ch II. 1928. március 14, PETRI, Anton (szerk): *Heimathbuch des Heidesstädtchens Hatzfeld im Banat*. Hatzfeld, 1991, Heimatortsgemeinschaft Hatzfeld. 466-467.

72 Az adatsort a kongregáció évkönyvei alapján állítottuk össze. Katalog der Barmherzigen Schwestern von Ingenbohl. Ingenbohl, saját kiadás. 1920–1944.

73 GERGELY Jenő: *A Katolikus Egyház története Magyarországon. 1919–1945*. Bp., 1997. ELTE – Újkori Magyar Történeti Tanszék. 1997, 194–199

Tevékenységüket is jelentősen kiterjesztették. Jól érzékelteti ezt, hogy míg 1926-ban a szlovák komisszáriátusban 202 fő 28 munkakört, Magyarországon 234-en 42-t láttak el.⁷⁴

A trianoni békeszerződés miatt valamennyi szegényházuk idegen fennhatóság alá került, ennek új hálózatát alakították ki. Ebben személyi és társadalmi tényezők egyaránt szerepet játszottak. A váli járás főszolgabírája szenvedélyesen karolta fel a szegényügyet.⁷⁵ Többszöri próbálkozás után,⁷⁶ 1935-ben, a belügyminiszter támogatásával Bicskén vásárolt egy kerttel, gazdasági udvarral ellátott négyszobás, és egy kétszobás villát, amelyet szociális intézménnyé alakították át. Az ötven idős, magányos szegény gondozását négy Keresztes Nővér végezte.⁷⁷ 1943-ban az érdi Ófalu szélén, egy kis házban kialakított otthon létrehozásában⁷⁸ szerepet játszott a minden mértéket meghaladó demográfiai robbanás,⁷⁹ az agrárincstelenek számát szaporító torz társadalom- és birtokszerkezet.⁸⁰ Hasonló okokból hozták létre orosházi intézetüket. A Magyarországhoz visszakérült Kassán pedig a szegény- és beteggondozás összekapcsolódott, a szeretetházban 1941-ben 110 főt láttak el.⁸¹

Az elhagyott és veszélyeztetett gyermekek nevelését is kiemelt feladatuknak tekintették. Az 1920-as évek elején csak a hadiárvaik számát százezerre becsülték. Példátlan mértékben nőtt a fiatalok bűnözése.⁸² Megoldást a javító-nevelő intézetek hálózatának kibővítése jelentette.

1923 szeptemberétől Keresztes Nővérek irányították a Hűvösvölgyi Gyermekotthonot,⁸³ 1924-től pedig a Budapesti Állami Gyermekmenhely munkájában is részt vettek.⁸⁴ 1925-ben tárgyalások indultak a Hűvösvölgyi Gyermekotthon feladatkörének megváltoztatására. Az intézetbe 2–6 éves korú gyerekek helyett 12 évnél idősebb, veszélyeztetett lányokat utaltak volna be,⁸⁵ fél évvel később a védelemre szoruló, felnőtt lányok szigorú nevelését vállalták a nővérek.⁸⁶ A végső megoldást a két helyen működő (Budapest, Bicske), egymást kiegészítő társintézmény létrehozása jelentette. Hűvösvölgyben, hathol-das parkban, öt épületből álló komplexumot alakítottak ki.⁸⁷ A gyermekotthon 3–6 éves árvaikat továbbra is befogadott, valamint 6–18 éves veszélyeztetett lányokat. Átmeneti elhelyezésük a megelőzést szolgálta. Elsősorban azok kerültek ide, akiknek szülei súlyos betegségben szenvedtek, illetve meghaltak, vagy akiknek rossz volt a családi háttérük.⁸⁸

74 DEZSŐ István: *P. Florentini Teodoz élete és a Keresztes Nővérek Társulata*. A „Ferencs Közlöny” kiadása, Bp., 1926, 84.

75 Főszolgabíró a székesfehérvári alispánnak. 1934. december 20. SZPL 322/b 3216/1934.

76 Főszolgabíró a székesfehérvári alispánnak. 1934. december 20. Uo.

77 Kozár a püspöknek. SZPL Uo. 3013 /1934.

78 CH IV. 1943. szeptember 16.

79 1931 és 1935 között a lakosság megduplázódott, 10 év alatt 129%-al gyarapodott.

80 Ifj. Rabár Ferenc: *Keresztes Nővérek Érden. Érd – Zsámbék, é. n.* Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola és a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek Marianum Általános Iskola közös kiadványa. 6,16.

81 POHL Sándor: *Kassa város szociális munkája*. Különlenyomat a Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetség 1941. december havi kassai munkásügyi előadássorozatából. 10.

82 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 166 Népjóléti Minisztérium J2

83 Ch I. 1923. április 12, július 13., szeptember 25.

84 Ch I. 1924. szeptember 29.

85 Ch II. 1926. január 15, június 1, június 25.

86 Ch II. 1926. augusztus 5, 22.

87 TAKÁCS János: *A Hűvösvölgyi Gyermekotthon története. 1929–1999*. Bp., 1999, saját kiadás, 6–7.

88 Uo. 16–19.

Még összetettebb feladat várt rájuk Bicskén. A 80 szobás, impozáns Batthyány kastélyban, és az azt körülvevő 50 holdas parkban Vass József magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter tárgyalásainak eredményeként a kormányzó feleségének, Horthy Miklósnénak aktív támogatásával különböző szociális feladatokat egyesítő intézmény jött létre. A bicskei Horthy Miklósné Gyermekotthon befogadott anyákat,⁸⁹ csecsemőjükkal vagy nélkülük, olyan, három éven aluli gyermekeket, akiket – fejlődésük érdekében – hosszabb vagy rövidebb ideig ki kellett emelni családi környezetükből. Az erkölcsi veszélyeknek kitett lányok is az intézetbe kerültek.⁹⁰ Különböző életkorú, iskolázottságú, erkölcsi magatartású gyermekekről kellett gondoskodni, tanítani, nevelni őket. Jól érzékelteti ezt, hogy az otthonban – 1933-as adatok szerint – 15 csecsemő, 40 kisdéd, 111 elemi iskolás, 17 polgári iskolás, 4 iskolán kívüli és 5 anya volt.⁹¹

Az intézmény világi vezetése és a nővérek közötti súrlódások miatt a helyi lelkész már 1933-ban protestált a püspöknél és a főváros vezetésénél.⁹² 1935 tavaszán a tartományi főnöknő és a minisztérium illetékes ügyosztálya közötti tárgyalás eredménnyel járt.⁹³ Budapest főpolgármestere a Belügyminisztérium jóváhagyása után a székesfővárosi Horthy Miklósné Árvaház és Gyermekotthonok budapesti és bicskei intézeteinek cseréjét rendelte el. Így a bicskei Batthyány-kastélyt 140 iskolás és 60 kisdéd részére berendezett fiúárvaházzá alakították át. A 200 árvát 15 nővér gondozta.⁹⁴

A Népjóléti Minisztérium Kisvelencén, a Velencei-tó partján a Kacs Kovács-kastélyban gyógyító-nevelő intézetet nyitott, amelynek vezetésére a Keresztes Nővéreket kérték fel.⁹⁵ Az 1929. június 29-én püspöki áldással átadott⁹⁶ „Kiss József Erdei Iskolában”, később „Szent Erzsébet Szabadlégi Iskolának” nevezett intézménybe beteges, vérszegény, tüdővészre hajlamos, árva leányokat utaltak be az ország minden részéből.⁹⁷ Olykor nemcsak szüleik, de még hozzátartozóik sem voltak ismertek, sőt az is előfordult, hogy rokonaikat hivatalosan ismeretlennek minősítették.⁹⁸ A gyermekek félévente, évente cserélődtek, a nővérek feladata az volt, hogy egészségileg megerősítsék, tanítsák őket, és amennyire lehetséges, pótolják a családot.⁹⁹

A Népjóléti Minisztérium az eladósodott és Zalaezerszegrre költöző Notre Dame nővérek törökbálinti épületeit megvásárolta, és ott a 12 éven felüli, nehezen fegyelmezhető, árva leánygyermek részére megalapította a Mária Oltalma Leánynevelő Otthont. Az is-

89 Olyan anyákat utaltak ide be, akik pl. a szülés után a kórházból kikerülve, sehol nem tudtak még elhelyezkedni, egészségi állapotuk miatt, illetve olyanokat, akiknek még pár hetes pihenőre volt szükségük, de kórházi gondozásra már nem szorultak, ők csöpp gyermekükkel kerültek Bicskére.

90 PETERDI Ede: *A bicskei Batthyány-kastély*. Bp., 1995. Közlekedési Dokumentációs RT, 48.

91 Greszl Shvoynak. 1933. július 6. SZPL 4507 Bicskei plébániai iratok (a továbbiakban: BPI) 1709/1933.

92 Greszl a püspöknek. 1933. július 6. Uo. 1709/1933.

93 Budapest polgármestere Shvoynak. 1935. június 5. SZPL 322/b nem iktatott.

94 Budapesti árvaház helyettes igazgatója a püspöknek. 1935. augusztus 15. SZPL 4507 BPI 1958/1935. TAKÁCS 1999, 20–22.

95 Ch. II. 1929. február 5, április 1, június 30.

96 Shvoy a Vallási és Közoktatási miniszternek. 1930. január. SZPL 4577 Velencei plébániai – iskolai iratok (a továbbiakban: VPI) SCH 158/1930

97 A kisvelencei Szent Erzsébet Szabadlégi iskolában 1940. október 29-én tartott iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve uo. 5564/1940.

98 Bon József az Egyházi Hatóságnak. 1941. május 9. uo. 1213/1941

99 A kisvelencei Szent Erzsébet Szabadlégi iskolában 1940. október 29-én tartott iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve. uo. 5564/1940.

kolai képzés mellett különböző életpályákra is felkészítették őket. A Keresztes Nővérek 1929. november 10-én vették át az intézményt.¹⁰⁰ 1931-ben a Népjóléti Minisztérium erősítette a tartományi vezetést, hogy a Hűvösvölgyi intézettel a szerződést felbontják, és Budapestről a lányokat a törökbálinti nevelőintézetbe helyezik át. Ez június végéig megtörtént.¹⁰¹

1936-ban fiúnevelő intézettel alakították a Mária Oltalma Gyermekotthont. A nővéreknek az államilag beutalt „kis bűnözőknél” maximum két éves ott-tartózkodásuk alatt kellett teljes javulást elérniük.¹⁰²

A trianoni békeszerződés súlyosan érintette a magyar egészségügyi hálózatot is. Az országban mindössze 183 kórház maradt, mintegy 26 000 betegágygal. A gazdasági konjunktúra és a külföldi kölcsönök lehetővé tették az ún. második kórházépítési program megvalósítását. 1921 és 1930 között a hazai betegápoló gyógyintézetek száma 183-ról 233-ra, az ágyak száma 36 451-ről 39 821-re emelkedett, 1939-ben 304 gyógyintézet és 46 922 ágy fogadta a betegeket. Az ápolónők, ápolók egyharmada apáca, illetve szerzetes volt.¹⁰³

Az egészségügy újjászervezésében a Keresztes Nővérek aktívan részt vettek, különösen 1921–1924 között.

Az első világháborút követően ápoló tevékenységük mindössze két kórházra korlátozódott (Pásztó, Nagykovács), miután Székesfehérvárt elhagyták 1918-ban.¹⁰⁴

A régebbi alapítások közül a Nagykovácsi Elmegyógyintézetben kibővült a feladatkörük: tíz éven át csak a háztartási, ellátási ügyeket intézték, 1921-től, a női betegek felvételétől már ápoltak, és a világi ápolónőket is felügyelték.¹⁰⁵

Az 1920-as évek elején több helyről érkezett sürgető felkérés. A budapesti Fehér Kereszt Gyermekkorház megkeresésére Münzer Ilona tíz nővért ígért,¹⁰⁶ 1922. szeptember 15-től dolgoztak a gyermekkorház sebészeti osztályán,¹⁰⁷ és az ételmezést is magukra vállalták.¹⁰⁸ A kórház vezetésével, különösen a gondnokkal, állandóak voltak az ellentétek,¹⁰⁹ ezért 1925. augusztus 2-án felmondtak, és a nővéreket háromévi próbaidő után innen kivonták.¹¹⁰

A nyíregyházi vármegyei Erzsébet Kórház igazgatója nyolc nővért kért a sebészeti osztályra, Münzer a körülményeket megfelelőnek találta. A Pozsonyból hazatérő ápolónővérek 1921. szeptember 14-én foglalták el új állomáshelyüket.¹¹¹ 1923-ban a városi tüdő-

100 Kozár a püspöknek. 1929 október 9. uo. 2608/1929 A törökbálinti letelepedés előkészítése, megvalósítása: Ch II. 1928. június 19., 1929. március 9., április 22., 27., augusztus 8., november 2.

101 Ch III. 1931. május 28.

102 Kapa Olivia a püspöknek. 1938. július 5. SZPL 4573 Törökbálinti plébániai iratok (a továbbiakban: TPI) 1807/1937

103 HAHN Géza: *A magyar egészségügy története*. Bp., 1960, Medicina. 121–125.; KAPRONCZAY Károly: *Feljegyzetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*. Bp., 2001, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 120–121

104 Münzer a püspöknek. 1918. április 11. SZPL 322/b 1883/1918

105 Ch I. 1921. augusztus 4.

106 Ch I. 1922. május 8, június 7, 16.

107 Ch I. 1922. szeptember 15.

108 Ch I. 1923. március 27.

109 Ch I. 1924. február 5.

110 Ch II. 1925. augusztus 2., 27., 29., 31.

111 FAZEKAS Árpád – VAGVÖLGYI János: *A Szabolcs–Szatmár megyei kórház története*. Historia medica. Nyíregyháza, 1990, Jósa Kórház Rendelőintézet. 24. Ch I. 1921. március 3, április 2, augusztus 7, szeptember 14.

szanatórium munkájában is részt vállaltak.¹¹² Számuk folyamatosan nőtt, a Josephinumban gyógyuló, megerősödő nővéreket és jelölteket is ide csoportosították.¹¹³

1923 őszétől Batthyány-Strattmann László saját alapítású körмени szemkórházában végzett műtéteknél is négy keresztes nővér segédkezett.¹¹⁴ A „szegények orvosának” megbetegedése miatt a tartományi főnöknő a hercegnő hozzájárulásával 1930-ban a nővéreket onnan máshová irányította.¹¹⁵

1924-től a körмени városi kórházban is ők végezték az ápolást. Az 1901-ben átadott egészségügyi intézménybe Grazból hívtak Keresztes Nővéreket. A nyelvi nehézségek miatt szükségessé vált magyarok alkalmazása, Körmen városa a Keresztes Nővérek magyarországi rendtartományához fordult.¹¹⁶

A grazi tartományi ház szívesen beleegyezett a cserébe, mert a közlekedés számukra nehézkessé vált.¹¹⁷

Korábban a pozsonyi kórházban dolgozó Bakony professzor csak úgy vállalta a pécsi sebészeti osztály vezetését, ha a már általa jól ismert Keresztes Nővérek biztosítják az ápolószemélyzetet.¹¹⁸ 1924 szeptemberében érkeztek Pécsre,¹¹⁹ a betegek száma azonban napról napra nőtt, a hat nővér kevésnek bizonyult, ezért a professzor már októberben számuk növelését kérték.¹²⁰ Egy héttel később ismételten sürgette ezt telefonon, még két nővért és egy jelöltet irányítottak oda.¹²¹ 1936 októberétől a mohácsi megyei kórház munkájába is bekapcsolódtak.¹²²

A kongregáció fő tevékenységi területei közé tartozott az oktatás és a nevelés is. Az 1920-as években megteremtették rendtagjaik képzésének, taníttatásának megfelelő feltételeit. Ehhez Budapesten lakást kellett biztosítani. 1926-ban különösen aktuálissá vált, mert a Népjóléti Minisztérium elrendelte a betegápoló nővérek kétéves képzését.¹²³ A Kun utcában lévő kis ház erre nem volt alkalmas, de később még ez a korlátozott lehetőség is megszűnt.¹²⁴ Hiába kérték az Erzsébet Egyesülettől a nővérek díjazásának emelését és lakásuk renoválását, nem teljesítették, ezért 1924-ben a Kun utcai intézményt megszüntették.¹²⁵

A tartományi tanács 1928-ban úgy döntött, hogy Budapesten egy nagyobb lakást bérelnék, magán-betegápolást végeznek, ennek jövedelme legalább részben fedezi majd a költségeket.¹²⁶ Találtak egy megfelelő, tágas, szép, egészséges lakást, elfogadható bérleti

112 Ch I. 1923. február 27.

113 Ch II. 1928. november 21., 1929. február 25.

114 Ch I. 1923. október 5.

115 CH III. 1930. április 22

116 KAPRONCZAY Károly – REMETEI FILEP Ferenc: *Körmen egészségügyének története*. Körmen, 1983. Körmen Városi Tanács, 42. BUNDICS Antal Miklós: *Fejezetek a körмени római katolikus egyházközség történetéből*. In: BUNDICS Antal – PATAKY László – SZÁNTÓNÉ dr. BALÁZS Edit: *A körмени egyházközségek és hitközségek története*. Körmen, 1993. 42. Ch II. 1924. március 20.

117 Ch I. 1924. szeptember 1.

118 Ch I. 1924. március 20.

119 Ch I. 1924. március 20., június 12., szeptember 29.

120 Ch II. 1929. január 24.

121 Ch I. 1924. október 25, 31., november 3.

122 Ch III. 1936. november 20, 27, március 28.

123 Ch II. 1926. február 15.

124 Ch I. 1920. szeptember 29.

125 Ch I. 1924. július 14, augusztus 31.

126 Ch II. 1928. február 28.

összegért.¹²⁷ Hivatalosan tanulóotthonnak hívták, az ott lakó nővérek az utcáról egyszerűen csak Kiskoszorúnak nevezték. Megkötötték a megállapodást,¹²⁸ és júniusban már be is költöztek.¹²⁹

A polgári iskolai tanárképzést is átalakították. Klebelsberg Kuno a képzés időtartamát négy évre emelte. A leendő férfi tanárok oktatását folytató budai Paedagogiumot és az Erzsébet Nőiskolát összevonta, és Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola néven az új intézetet Szegedre helyezte. 1928 októberében kezdte meg működését.¹³⁰ A Keresztes Nővérek a városban a székesfehérvári püspök közbenjárására lehetőséget kaptak egy óvoda irányítására, így a házukban helyet tudtak biztosítani a tanuló rendtagoknak. Novemberben költözött be az első két nővér.

Az 1943-as adatok szerint¹³¹ 36 vállalkásukból 20 oktatási jellegű volt. Valódi súlyukat azonban az mutatja, hogy 20 helyen 36 oktatási-nevelési intézményt tartottak fenn és igazgattak.¹³²

A Keresztes Nővérek – a felvidéki iskolákat (Ipolyszalka, Jóka, Komját) leszámítva – mindössze három új helyen vállalkoztak elemi iskolai oktatásra (Nagyatád, Répceszemere, Újkigyós), a régebbi alapításokkal együtt így is 11 óvodában és 16 elemi iskolában neveltek-tanítottak.

Egyes intézményekben speciális feladatokat láttak el. A Kisvelencei Szabadlégi Iskolába beutalt, tanulmányaikban 30-50%-os mértékben visszamaradott, félévente, évente cserélődő lányokat osztatlan rendszerben, csökkentett óraszámban tanították.¹³³ A Bicskei Gyermekotthonban a háromféle elemi iskolában (római katolikus, református, izraelita) külön-külön tantervvel tanítottak, több korosztály oktatását (elemi, polgári) és nevelését (14–18 éves kamaszok, anyák, csecsemők) hangolták össze sikeresen.¹³⁴ A törökbálinti intézmény átalakítása során 1942 októberétől a Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába, Németországba kivándorolt családok Magyarországra hozott gyermekeit, 230 fiút és leányt, tanították magyar nyelvre és vallási ismeretekre.¹³⁵

Fejlesztették középszintű iskolai hálózatukat is.¹³⁶ A polgári iskolák száma már a dualizmus korában jelentős emelkedett.¹³⁷ A háború után gyors növekedés következett be,¹³⁸ Klebelsberg Kunó aktív erkölcsi és jelentős anyagi támogatásával.¹³⁹

Ennek az lehetett az oka, hogy egyszerre többféle igényt elégített ki. A célja az volt, hogy a tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben gyakorlati irányú általános mű-

127 Ch II. 1928. február 29.

128 Ch II. 1928. március 11.

129 Ch II. 1928. június 1.

130 MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és iskoláztatás történetébe*. Bp., 2003, Osiris, 322.

131 Ez magában foglalta a visszacsatolt területekre kiterjesztett tevékenységüket is.

132 Ez nem tartalmazza azokat a fiúiskolákat, ahol időszakosan besegítettek, vagy átvállalták osztályok tanítását.

133 Iskolafelügyelői látogatás jegyzőkönyve. 1940. október 29. SZPL 4577 VPI 5564/1940.

134 Greszl a polgármesternek. 1933. július 4. SZPL 4507 BPI 1709/1933.

135 Kapa Olivia a püspöknek. 1943. július 14. SZPL 4573 TBI 1987/1943.

136 Az 1927.XII.tc. a polgári iskolát középfokú iskolának minősítette.

137 Az adatokat költi: VITÉZ SÁGHELYI Lajos: *A magyar polgári iskola hatvan éves múltja*. Bp., 1929, Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület. 232–234.

138 KORNIS Gyula: *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Bp., 1927, Magyar Pedagógiai Társaság, 80.

139 Klebelsberg célja az volt, hogy minden 5–1000 fős községben jöjjön létre polgári iskola, hogy a műveltségnek „kulturális fókuszai” legyenek.

veltséghez juttassa, és ezzel a gyakorlati életre vagy pedig a középfokú szakiskolákra készítse elő.¹⁴⁰

Elvégzése továbbtanulási lehetőségeket is kínált középfokú szakiskolákban, tanítóképző intézetekben, felső kereskedelmi, felső mezőgazdasági és ipari iskolákban. Különbözeti vizsgával átléphetek a diákok középiskolákba is: gimnáziumba, reálgimnáziumba és a reáliskola ötödik osztályába.

A lányoknál ennek a népszerűségét fokozta az is, hogy a kevés számú felső leányiskolán kívül ez volt az egyetlen továbbtanulási lehetőség. Tény, hogy akik ilyet végeztek, azok számára kedvezőbbé váltak a férjhez menési lehetőségek is.

A Keresztes Nővérek az I. világháború alatt is elvállalták volna a tervezett szombatheolyi polgári iskola és internátus irányítását,¹⁴¹ zombolyai intézetük megszűnése után pedig ők maguk ajánlották fel a budapesti józsefvárosi plébánosnak, hogy közbenjárásával átvennének a kerületében egy polgári iskolát.¹⁴²

A két világháború között úgy bővítették polgári iskolai hálózatukat (Nagyatád 1923, Érd 1936, Sümeg 1940), hogy a minimális tárgyi, személyi feltételek sem voltak adottak, de folyamatos fejlesztéssel intézményeik egyre nagyobb népszerűsége tettek szert.

Sajátos vállalkozásaik is voltak. Ezek sorába tartozott a hévízsztendrasi magán polgári iskola és a zsámbéki polgári fiúiskola. Tartományi központjukban már 1911-ben két kísérlet is történt magán polgári fiúiskola alapítására,¹⁴³ de ezt a hatóságok nem támogatták. Létrehozását a keresztes nővérek valósították meg 1918 őszén. Céljuk az volt, hogy az elemi iskolából kikerülő fiúk helyben és olcsón további képzésben részesülhessenek. A magyar oktatástörténetben először fordult elő, hogy szerzetes nővérek tartottak fenn és működtettek ilyen intézményt. A minisztérium részéről nem várt ellenállásba ütköztek, éveken keresztül követelték a férfi tanárok alkalmazását. Pedig az oktatás színvonala – a tanfelügyelői értékelések szerint – kiváló volt, a tanulók száma fokozatosan nőtt, 1923-ban megközelítette, 1924-ben pedig már utolérte a leány polgári iskoláéét.¹⁴⁴

Kimutatásuk szerint 1918–25 között 411-en jártak a polgári fiúiskolába.¹⁴⁴

A nővérek a miniszteri elvárások miatt három férfi tanárt alkalmaztak. Ez azonban az iskola megszüntetéséhez vezetett. Bár a szerzetes tanárnők díjtalanul dolgoztak, de az 1924/25-ös tanévben az iskola fenntartása és a három férfi tanár 44 millió korona „felülfizetést,” vagyis veszteséget okozott. Radnich Imre plébános jelentése szerint a következő évben ez már „a duplájával fenyegetett”.¹⁴⁵ A három férfi tanár díjazását sem a kultuszminisztérium, sem a község nem vállalta, ezért 1925-ben beszüntették a tanítást.

Sajátos oktatási-nevelési célokat kívántak megvalósítani az újonnan létrehozott Gazdasági Leányiskolában. Célját úgy fogalmazták meg, hogy a serdülő lányokat gyakorlott jó háziasszonyoknak nevelik, az általános műveltségen felül gazdasági, háztartási és gazdaságkereskedelmi irányban is kiképezik.¹⁴⁶

140 Utasítás a polgári iskoláról szóló 1927. évi XII. t. c. végrehajtása tárgyában. Bp., 1927. 3. o.

141 Ch I. 1918. április 22.

142 Ch II 1928. június 14

143 1912. január 26, március 1, 31. Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) PML Zsámbék Nagyközség iratai (a továbbiakban: ZSNI) Képviselőtestületi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: jkv) Ca-6 1,5,6/1912

144 Zsért 1930/31. 4.

145 Radnich a Törvényhatósági Bizottságnak. 1926. július 10. PML Zsámbék közigazgatási iratok (a továbbiakban: ZSKI) 336/1927.

146 Münzer a püspöknek. 1925. augusztus 21. SZPL 4580 SCH 1284/1925.

A növendékek aktívan részt vettek a gyakorlati munkákban (pl. sütés, főzés, takarítás, mosás, vasalás, varrás, növény- és állatgondozás). Rendszeresen látogatták a mintagazdaságokat és egyéb közhasznú intézményeket. Az általános műveltség megszerzését magyar, német és francia nyelv, magyar irodalomtörténet, vallás és lélektan, valamint neveléstan tárgyai biztosították. A minisztérium kifogásaira és kívánságára a tantervet többször módosították és átdolgozták, de tapasztalatuk szerint ez az átalakított koncepció a valóságban nem vált be, ezért az iskolát 1929-ben megszüntették.

Ugyanebben az évben megnyitották Zsámbékon Tanítónőképző Intézetüket. A tárgyi és személyi feltételeket folyamatosan javították, és alig egy évtized alatt országos jelentőségű központtá fejlesztették. A növendékek száma dinamikusan nőtt: 1929-ben az I–IV. osztályba 29-en, 1944-ben 170-en jártak.

A Keresztes Nővérek az okleveles tanítónők továbbképzését is felkarolták, számukra „Katolikus Falupedagógiai Szemináriumot” szerveztek. Ennek célja az volt, hogy felkészítsék a tanítónőket a falusi életre és körülményekre, heti 21 órás, két félévből álló, egyéves oktatás keretében. A tananyagban a faluval kapcsolatos ismeretek kaptak különös hangsúlyt. Jól mutatják ezt az összeállított tanterv egyes elemei: közigazgatási, jogi, közgazdasági és szociális ismeretek, falu és népmismeret, iskolán kívüli népművelés, egészségügyi, gazdasági és háztartási ismeretek, a falu zenei életének irányítása, vezetés, rendezés és előadás technikája.¹⁴⁷

A TARTOMÁNYI KÖZPONT A II. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN (1944–1945)

A világháború utolsó éveit eltérően érintették a tartomány egyes házait. Indokolt a zsámbéki események ismertetése, mert ez volt a központ, itt kerestek a legtöbben menedéket, itt élték át az általuk ostromnak nevezett időszakot.

1944-ben a kulturális miniszter megrövidítette a karácsonyi szünetet, a tanulók január 5-én visszatértek iskoláikba,¹⁴⁸ de március 30-án már be is fejeződött az oktatás. A tanítványok nagy része már előző nap hazautazott húsvéti szünetre, a többiek másnap a szinte teljesen ellehetetlenült közlekedés miatt a herceghalmi állomásig gyalogoltak.¹⁴⁹ Zsámbékon maradt azonban 80 leányka, mert már nem volt hova menniük, vagy hozzátartozóik a front és a háborús viszonyok miatt nem tudtak értük jönni. Az oktatás szeptember 13-án kezdődött ismét, de alig egy hónap múlva, október 25-én a rádió közölte felfüggesztését.¹⁵⁰

1944-ben a tartományi ház a legkülönbözőbb funkciókat töltötte be. A 19 zsidó kislány életét úgy mentették meg, hogy szerzetesnőjelöltnek öltöztették őket.¹⁵¹

Kezdetben Zsámbék nyújtott menedéket a más központokból menekülő rendtagok számára. A fővárosban, a Koszorú utcában a nővérek lakása körül már szinte minden ház találatot kapott, ezért Zsámbékra távoztak. Az 1944 őszen pedig a keleti területekről ér-

147 Tájékoztató a Zsámbéki Keresztes nővérek vezetése alatt álló Katolikus Falupedagógiai Szeminárium okleveles tanítónők számára. Zsámbék, 1937. A Szeminárium kiadása. uo. nem iktatott.

148 CH IV. 1944. január 6.

149 CH IV. 1944. március 31.

150 CH IV. 1944. szeptember 13, október 25.

151 Kenéz M Enikő volt tartományi főnöknő közlése

keztek egyre többen: (Szeged, Újkígyós, Szabadka, Nyíregyháza).¹⁵² A Léván szolgáló fiatal jelölteket is Zsámbékra rendelték.¹⁵³

Menedéket már Zsámbék sem nyújthatott, mert nem volt ajánlatos, hogy olyan sokan egy helyen tartózkodjanak. Mindenki szabadon dönthetett arról, hogy hazatér-e szüleihez, rokonaihoz. A főnöknő úgy ítélte meg, lehetséges, hogy ott biztonságosabb számukra. Október 10-én és 11-én két csoportban sok növendék, jelölt és főként fiatal, de idősebb nővér is elutazott, hogy szűkebb vagy tágabb családjuknál vészeljék át a nehéz időket.¹⁵⁴ Kresz Rudolf zárdalelkész jelenetése szerint többségük a tartományi házban maradt.¹⁵⁵

Ezekben a hónapokban Zsámbék a menekülők befogadójává vált. 1944 szeptemberében a székelyek végtelen sorokban vonultak át a községen, részben kocsival, részben gyalog.¹⁵⁶ 1944. október elején rengetegen érkeztek Erdélyből. Két napot pihentek, azután haladtak tovább.¹⁵⁷ Majd a szegedi helyőrségi kórház két lovas-kocsin összezsúfolódtott, átfagyott, szomjas, éhes tagjait látták el.¹⁵⁸

1944 novemberében az aszódi katonai szanatórium főhadnagya tekintette meg az iskolaépületet. Miután alkalmasnak találta, a tartományi főnöknő megígérte, hogy a sebesültek rendelkezésére bocsájta.¹⁵⁹ A rokkant katonák két csoportban, november 7-én és 9-én költöztek be.¹⁶⁰ Ápolták őket, lelki gondozásukat a zárdalelkész, Kresz Rudolf látta el. A gyermekek pedig Mikulás csomagokat készítettek nekik, amelyben 20 cigarettát, mogyrót, süteményt kaptak.¹⁶¹ A szovjet csapatok közeledtével nem maradhattak: a lakosok szállították el őket lovas-kocsikon, még a nővérek járművét is igénybe vették.¹⁶² Novemberben a Vöröskereszt tábori kórháza költözött a Jozephinumba.¹⁶³ December elején egy másik Vörös Keresztes tábori kórház haladt át a községen, már hat hete úton voltak. Nyolc ápolónak a nővérek adtak szállást.¹⁶⁴

1944. december 20-án a németek váratlanul elhagyták Zsámbékot.¹⁶⁵

1944. december 24-én Schmidt Nóra főnöknő a kolostor lakóit összehívta az ebédlőbe. Bejelentette: az oroszok elérték Herceghalmot, és kora reggel, de lehet, hogy már éjszaka Zsámbékra érnek. Mindenkit felszólított: készüljön a vértanúságra. Számtalanszor lepergett előttük már a jelenet: tarkölövés, azután közös gödörbe hajítják, és mésszel szórják be őket. Este sem ruhájukat, sem fátylukat nem vetették le, dupla ruhában feküdtek ágyaikon, személyes irataikat a tarsolynak nevezett nagy zsebben helyezték el, hogy haláluk után azonosítani tudják őket.¹⁶⁶

152 Ch IV. 1944. szeptember 12., október 1., 5., 9., 11.

153 Ch IV. 1944. október 10.

154 CH IV. 1944. október 10,11

155 Kresz Shvoynak. 1944. november 29. SZPL 4580 Zsámbéki plébániai iratok (a továbbiakban: ZSPI) 1126/1945

156 CH IV. 1944. szeptember 12.

157 Ch IV. 1944. október 6.

158 Ch IV. 1944. október 19.

159 Ch IV. 1944. november 4.

160 Uo. 1944. november 7, 9.

161 Uo. 1944. december 5.

162 Uo. 1944. december 8.

163 Ch IV. 1944. november 21.

164 CH. IV. 1944. december 3.

165 Ch IV. 1944. december 20.

166 Kenéz M. Enikő közlése.

1944. december 24.-én a töki utcára begördültek dzsippeken a szovjet előőrsök.¹⁶⁷ Másnap délután T-34-es szovjet páncélos oszlopok törtek előre Mányról Tök irányába. Ezzel Zsámbék orosz megszállás alá került, és részesévé vált a Budapest felmentésére irányuló német kísérleteknek (Konrád I. január 1–8. Konrád II. január 9–12. Konrád III. január 12–27). A front megmerevedett, állóháború alakult ki. A Balaton térségében indított német ellentámadás (Frühlingserwachen) is érintette ezt a vidéket.¹⁶⁸

Zsámbékon nem voltak harcok, de állandósultak a csapatmozgások, és a hadiesemények alakulásától függően a németek nagy erejű tűz alatt tartották a községet.

A kilencven napos ostrom során a nővérek épületeiben súlyos, de nem helyrehozhatatlan károk keletkeztek. A gazdasági épület tetejét és a mennyezetét már 1945 januárjában átszakította egy bomba, februárban pedig három találatot is kapott, teljesen használhatatlanná vált.¹⁶⁹ 1945. február 4-én egy lövedék az ebédlő, az oratórium és egy hálószoba mennyezetét ütötte át, minden romhalmazzá vált.¹⁷⁰ A helyzetet súlyosbította, hogy február közepén az oroszok az internátus udvarra néző ablakaiból tüzeltek a német repülőgépekre, másnap pedig a nővérek nappalijában állították fel a légvédelmi ágyúkat.¹⁷¹ Március végén a refektórium tetejét szakította át egy bomba.¹⁷²

Az orosz katonák fosztogatása is jelentős károkat okozott. A szobákat bútorral, ablak- és ajtókerettel fűtötték,¹⁷³ minden mozdíthatót elhurcoltak a klauzúrából, az internátusból és az iskolából is.¹⁷⁴ Az állapotokat jól jelzi, hogy a klauzúra folyosóján gyűjtöttek tüzet, de időben észrevették, és még el tudták oltani.¹⁷⁵

A harci cselekmények és az orosz megszállás szinte nem követelt a nővérektől emberáldozatot. 1945. január 7-én a hajnali órákban egy lövedék az udvari bejárat előtt csapódott be, és az ott őrködő Horváth Etelka nővért egy szilánk megsebesítette. Felkészült a halálra, másnap délben fél egykor hunyt el, ideiglenesen a bejárat előtti virágágyásba hantolták el.¹⁷⁶ A bicskei árvaházból elmenekült, és a pincében bújtatott gyermekek közül egy 12 éves legyengült lány halt meg.¹⁷⁷

Kresz Rudolf zárdalelkész szerint a Keresztes Nővérek az orosz jelenlétet – a körülményekhez, más településekhez és kolostorokhoz képest – kevesebb szenvedéssel vészeltek át.¹⁷⁸

Mindez több okkal magyarázható. Kétségtelen, hogy az orosz parancsnokság jóindulatának számos tanújelét adta. A tábornok kimondottan barátságosan viselkedett, amikor ja-

167 JELLI 1996, II. k. 139.

168 A hadi eseményeket ismerteti: VERESS D. Csaba: *A Dunántúl hadi krónikája. 1944–1945.* Zrínyi, Debrecen, 1984.

169 Ch IV. 1945. január 26.

170 Ch IV. 1945. február 4.

171 Ch IV. 1945. február 12., 13.

172 Ch IV. 1945. március 30.

173 Ch IV. 1945. február 21.

174 Ch IV. 1945. január 10.

175 Ch IV. 1945. január 13.

176 Ch IV. 1945. január 7., 9., 10. Csak tavasszal, 1945. március 20-án helyezhették a temetőben végső nyughelyére. Uo. 1945. március 20.

177 Ch IV. 1945. január 26.

178 Kresz jelentését közli: MÓZESSY Gergely (szerk.): *Inter Arma. 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból.* Székesfehérvár, 2004, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, 289.

nuár közepén a tisztjei kíséretében meglátogatta a kolostort.¹⁷⁹ A nővérek kérésére őrséget rendelt éjszakára a házuk elé.¹⁸⁰ Egy alkalommal pedig ő maga védelmezte őket. Egy orosz katona járművével behajtott az udvarra, és ordítva követelt tűzifát, az ott tartózkodó parancsnok zavarta el.¹⁸¹ Háborús viszonyok között az pedig már különleges gesztusnak számított, hogy hosszas kérelmezésükre ajándékoztak nekik két lovat,¹⁸² az istállójukból elkötött tehének közül hármat visszaszolgáltattak.¹⁸³

Már az ostrom alatt megkezdheték a sérült épületek kijavítását. Az oroszok hozzájárultak ahhoz, hogy az egykor a németek által épített, már üresen álló barakkokból a deszkákat felhordják a tetőzet kijavítására, a tönkretett bútorok, ablakkeretek helyreállítására.¹⁸⁴ Február közepén pedig lányokat, asszonyokat küldtek az iskolai helyiségek rendbehozatalára.¹⁸⁵

A szerzetesi ruha tiszteletet ébresztett a szovjet tisztekben, maguk a nővérek is úgy látták, hogy megmenekülésük egyik oka az volt, hogy nem öltöttek civil ruhát.

Nagy segítséget jelentett az is, hogy a szerbül és szlovákul jól beszélő délvidéki és felvidéki származásúak kommunikálni tudtak a katonákkal.¹⁸⁶

Értékelésükben annak is jelentőséget tulajdonítottak, hogy sokan voltak. Ez önmagában is biztonságot jelentett, de a sokszor magányos katonák megfélemezését is lehetővé tette. Minden oroszot, kisebb csoportot, 15–20 nővér kísért, és szigorú őrszolgálatot szerveztek.¹⁸⁷ Erre nemcsak akkor volt szükség, amikor a parancsnokság még nem biztosította, vagy elmulasztott ezt,¹⁸⁸ hanem akkor is, amikor orosz katonák vigyázták a bejáratokat, hiszen ezzel nem szűnt meg teljesen a rablás és az atrocitás. A krónika, név szerint emelte ki az éjjel-nappal szolgálatot teljesítő Benigna Margitot és Jolánta Schantalt.¹⁸⁹

Ehhez járult a megszállókkal szemben követett, határozott stratégia. Ennek fő eleme az volt, hogy mindig barátságosak voltak, és ennek szellemében segítettek nekik.

Az 1944. december 24-én este 8-kor a kapun dörömbölő oroszok kijelentették, hogy nővéreket visznek magukkal krumplit hámozni. Végül beleegyeztek abba, hogy helyben készítsék el számukra a vacsorát. A katonák a konyhában ültek, és csendesen szemlélték, ahogy a nővérek serényen hámozták a 4–5 zsák krumplit, pucolták és sütötték a 120 csirkét. Amikor reggeli szürkületre elkészültek, a katonák mindent összepakoltak, és elvitték a táborba.¹⁹⁰ Naponta negyven kenyeret sütöttek a seregnek,¹⁹¹ február folyamán pedig a Natasáknak nevezett női katonák és a telefonosok köpenyeit varrták, javították.¹⁹² A zsák-számra hozott, agyonfoltozott és szennyes fehérneműiket is ők mosták.¹⁹³

179 Ch IV. 1945. január 15.

180 Ch IV. 1945. január 13., február 19.

181 Ch IV. 1945. március 8.

182 Ch IV. 1945. március 1.

183 Ch IV. 1945. január 25.

184 Ch IV. 1945. február 28.

185 Ch IV. 1945. február 15.

186 Ch IV. 1945. február 19.

187 Ch IV. 1944. december 25.

188 Ilyen volt például 1945. január 18-án.

189 Ch IV. 1944. december 27.

190 Ch IV. 1944. december 24.

191 Ch IV. 1945. március 8.

192 Ch IV. 1945. február 19.

193 Ch IV. 1945. február 19.

December elején az iskolaépületet három napra átalakították kórházzá, a nővérek biztosították a szakképzett ápolást.¹⁹⁴

Szükség esetén a katonai vezetők számára szállást is biztosítottak. A püspöki szobában január 15–20-ig tisztek laktak,¹⁹⁵ január 28-tól az internátus szobáit vették igénybe,¹⁹⁶ februárban pedig néhány orosz telefonos költözött a klauzúrába.¹⁹⁷

A nővérek kedvesek, nyájasak voltak, dicsérték őket, de tudták azt is, hogy nem szabad félelmet mutatni, s ha kellett, nagyon határozottan léptek fel. Sajátos módon a civilek közül senki sem mert szembeszállni az oroszokkal, még az itt lakó papok sem. Egyes nővérek a többiek szemében valóságos hőskökké váltak.¹⁹⁸

Már 1944 karácsonyától a folyosókon, a klauzúrában, az internátusban az iskolaépületben katonák járkáltak, olykor a nővérekre irányított puskacsővel, olykor csak üvöltözve: „Német katonák hol vannak?”¹⁹⁹ Ez rendszeresen megismétlődött. A gyermekeket már december 27-én a pincékbe menekítették,²⁰⁰ ahol a nővérek, és később falubeli lányok, asszonyok is meghúzták magukat.²⁰¹

Német adó után kutatva fedezték fel az oroszok a rejtékhelyet január 13-án. A szinte vakká vált gyerekeket most tudták először szabad levegőre vinni.²⁰²

Az épületegyüttes lakóinak száma egyre nőtt. 1945. január 1-én a gazdasági épületben lakók is felhúzódtak a kastélydombra, mert házuk teteje súlyosan károsodott, de egyébként is nagyobb védelmet jelentett a kolostor és népesebb közössége.²⁰³ Január 4-én két nővér egy odamenekült jezsuita segítségével harminc 4–8 éves gyermeket kísért át Bicskéről folyamatos bombázások közben.²⁰⁴ 1945 januárjában a Josephinumból is átköltöztették a lábadozó és fekvő betegeket. A plébániát 12 bombatalálat érte, a pincében meghúzódo papok és plébániai személyzet a kastélyban kapott szállást, január közepén már hat pap lakott ott.²⁰⁵ Az oltáriszentséget felhozták a templomból, itt tartották január 21-ig a miséket, keresztlőt, és innen indultak temetni.²⁰⁶

Februárban a mányi pusztáról érkezett 50 elgyötört és meggyötört menekült, elszállásolták és étellel látták el őket. Eredetileg Páty felé akartak tovább vonulni, végül két nap múlva visszatértek lakóhelyükre.²⁰⁷

A népes közösségnek az élelmezését is biztosítani tudták. 1944 nyarán jó volt a termés, már augusztusban kicsépezték a gabonát és a búzát.²⁰⁸ A háború alatt oly gyakori cukorhiány pótlására nagyobb mennyiségű mézet szereztek Sümegről.²⁰⁹

194 Ch IV. 1944. december 27.

195 Ch IV. 1945. január 15, 20.

196 Ch IV. 1945. január 28.

197 Ch. 1945. február 10.

198 Ch. 1945. február 19. A krónika konkrét eseteket is leír, 1945. január 13.

199 Ch IV. 1944. december 24.

200 Ch IV. 1944. december 27.

201 Ch IV. 1945. február 24.

202 Ch IV. 1945. január 13.

203 Uo 1945. január 1

204 CH IV. 1945. január 4.

205 Ch IV. 1945. január 16.

206 Ch IV. 1945. január 18.

207 Ch IV. 1945. február 10, 12.

208 Ch IV. 1944. augusztus 12.

209 Ch IV. 1944. szeptember 10

A németek, amikor elhagyták Zsámbékot, nagy mennyiségű, a kastélyban raktározott lisztet és egyéb élelmiszert hagytak hátra, ez lehetővé tette azt is, hogy naponta süssenek kenyeret.²¹⁰ Az ostrom közben is mentettek mindent, amit lehetett. 1945 februárjában, nem törődve a körülöttük repkedő lövedékekkel az alsó házból kosarakban cipelték fel a kastélydombra a búzát, kukoricát, burgonyát, de hordták a fát, a szenet.²¹¹

Nagy leleményességgel óvták, és ha lehetett pótolták állatállományukat. Az oroszoktól nagy nehezen visszaszerzett három tehenet a polgári iskola egyik termében helyezték el.²¹² A kevés szárnyast a mosókonyhában, a pincében, a disznókat a szénraktárban rejtették el.²¹³

Március közepén lassan normalizálódni kezdett a helyzet. A front egyre jobban távolodott. A nagyobb lányok már náluk is elhagyták a pincét, munkaruhát öltöttek, felkapaszkodtak a tetőre, és dolgoztak szorgalmasan: hordták fel-le a tetőcserepet.²¹⁴

1945. március 25-én tartották meg az első, hálaadó szentmisét. A Te Deumot áhítattal (imával) fejezték be.²¹⁵

A front elvonult.²¹⁶ Másnap, március 26-án érkezett meg az első posta. Karácsonyi üdvöletet hozott.²¹⁷ A nővérek az újrakezdés lelkesedésével, elszántságával néztek a jövőbe.

A KONGREGÁCIÓ FELFÜGGESZTÉSE

Legelőször saját lakhelyüket hozták rendbe.²¹⁸ 1945 tavaszán visszaköltözhettek a klauzúrába.²¹⁹ Szükségmegoldásként a gyerekek egyik hálótermét rendezték be ebédlőnek.²²⁰

A helyreállított óvodában már április elejétől megkezdődtek a foglalkozások,²²¹ és hamarosan megindult az iskolákban is az oktatás.²²²

A különösen sérült tetőzet helyreállítása az anyagihiány miatt elhúzódott.²²³ 1946. január elején az elektromos vezetékeket javították meg.²²⁴ A Josephnínumban 1946 nyarán a betegszobákat rendbehozták, az ablakokat egyelőre csak papirossal ragasztották be, és három nap alatt a betegeket átköltöztették.²²⁵ Július végén beüvegezték az ablakokat.²²⁶

210 Kenéz M. Enikő közlése

211 Ch IV. 1945. február 1.

212 CH IV. 1945. január 25.

213 CH IV. 1945. március 1.

214 Ch IV: 1945. március 7.

215 Ch IV. 1945. március 25.

216 Ch IV. 1945. március 25.

217 Ch IV. 1945. március 26.

218 Ch IV. 1945. március 24.

219 Ch IV. 1945. március 23.

220 Ch IV. 1945. március 30.

221 Ch IV. 1945. április 5.

222 Ch IV. 1945. április 6.

223 Ch IV. 1945. november 9.

224 Ch IV. 1946. január 3.

225 Ch IV. 1945. május 24., 27.

226 Ch IV. 1946. július 31.

A nyár folyamán az ostrom alatt megsérült központi fűtést javították ki, szeptember 10-én tartották a próbaüzemet.²²⁷ 1947. nyár végére az internátus renoválása befejeződött.²²⁸

A lakosság nagy részét kitelepítették a községből.²²⁹ 1946. április 6-án két vöröskeresztes ápolónő, a kiutasítási bizottság teljhatalmú megbízottjaként kiszállt Zsámbékra, vizsgálatukkal és fellépésükkel elérték, hogy a listáról a nővéreket és jelölteket töröljék.²³⁰

A falu szinte kihalt. Lassan érkeztek az új családok, valamennyien a legszegényebb néprétegből származtak, olyanok, akiknek soha nem volt házuk vagy földjük: napszámósok, cselédek, pásztorok.²³¹

A kongregáció az aszály, a kezdetekben szinte elviselhetetlen infláció, a beszolgáltatás ellenére önellátó maradt 1945-1946-ban. A munkaerőhiány miatt a nővérek, a jelöltek és a növendékek végezték a munkákat: ha kellett sírt ástak, temettek,²³² fakitermelést végeztek,²³³ üvegeztek.²³⁴ 1947. január 1-jétől viszont ők is a lisztjegyesek soraiba kerültek.

1945. április végén megkezdődött a felvidéki területekről a nővérek kitelepítése. Az exodus nagyon kíméletlenül zajlott: Abaszéplakon mindössze két órát kaptak, hogy egy kis személyi csomagocskát összeállítsanak, aminek a felét a határon elkobozták.²³⁵ A kassai nővérek Budapestről gyalogoltak Zsámbékra (április 28), és folyamatosan érkezett a többi ház lakója is. Ez elhúzódott egészen 1947-ig, ekkor, októberben tértek vissza a jókai nővérek.²³⁶ A déli területek sem képeztek kivételt: a szabadkai kórházban dolgozó utolsó magyar nővért egy fegyveres partizán kísérte egy elkülönített vasúti kocsiban a határig.²³⁷

Mindez lehetővé tette, hogy az alapvetően megváltozott gazdasági és politikai körülmények között is bővítsék tevékenységüket. Tovább fejlesztették egészségügyi hálózataikat. Az 1942-ben elhagyott pásztoi kórházba ismét visszatértek,²³⁸ 1945 augusztusában pedig munkába álltak a szőnyi kórházban is.²³⁹ A Budapesti Vilma királynő út 11. szám alatti, korábban dr. Szász szanatóriumának nevezett, háborúban megsérült intézményt helyreállították, megkezdődött a Keresztes Nővérek klauzúrájának kialakítása.²⁴⁰ 1946-ban megállapodtak a miskolci kórház igazgatójával, hogy három nővér megkezdje az intézményben az ápolást.²⁴¹ 1947-ben Tokajban, a kezdeti stádiumban lévő tüdőbetegek gon-

227 Ch IV. 1946. szeptember 10.

228 Ch IV. 1946. augusztus 19.

229 Részleteit ismerteti: Zsámbéki plébánia irattára (a továbbiakban: ZSPIT) Historia Domus 1946. március 24, 25. A szemtanú leírása: ENGEL, Mathias: *Motzis Wanderjahre. Erinnerungen 1944–1946*. Saját kiadás. 2005, I. k., 354–362.

230 Ch IV. 1946. április 6.

231 Ch IV. 1946. április 13.

232 Ch IV. 1946. május 13.

233 Ch IV. 1946. április 23.

234 Ch IV. 1946. július 31.

235 Ch IV. 1945. április 26.

236 Ch IV. 1947. október 21.

237 Ch IV. 1945. szeptember 30.

238 Ch IV. 1945. május 29.

239 Ch IV. 1945. június 21, 22, július 20, augusztus 7.

240 Szemlaki a primásnak. 1946. január 22. Antal Márton az érseki helytartónak. 1946. február 5. EPL 868/1946.

241 Ch. IV. 1946. február 20.

dozása is rájuk hárult. A világi ápolók alkalmatlansága miatt Nyíregyházáról a kongregációtól kértek segítséget, 1947 júliusában már kilenc nővér dolgozott ott.²⁴²

Fokozatosan bővítették alsó szintű, elemi iskolai és óvodai hálózatukat is. 1945 szeptemberében Mezőberény iskolájának,²⁴³ egy évvel később pedig a Nyíregyháza melletti Levelek iskolájának, óvodájának, napköziotthonának irányítása került a kezükbe.²⁴⁴ 1947 őszén a Hévíztől csak 5 kilométerre fekvő Reziben is letelepedtek, Weiland Takács plébános végrendeletét teljesítve. Napköziotthonos óvodát nyitottak, és az iskolából kikerülő fiatal lányok vallásos nevelésének folyamatosságát is magukra vállalták. A hévízi főnöknő már korábban küldött oda két főt, hogy így megakadályozzák az állami óvoda megnyitását.²⁴⁵ A Jókáról hazaérkezett három nővért irányították Rezibe.²⁴⁶

A nagymarosi polgári iskolát a Vince nővérek elhagyták, a velük kötött szerződést a Keresztes Nővérek elfogadták,²⁴⁷ 1945 nyarán megtették az előkészületeket, hogy szeptemberben már az ő vezetésükkel kezdődjön meg a tanév.²⁴⁸

Zsámbéki iskoláik népszerűbbek voltak, mint valaha. 1946-ban – a várakozásokkal ellentétben – nagyon sokan jelentkeztek,²⁴⁹ 1947-ben pedig olyan sok növendéke volt az internátusnak, mint még soha.²⁵⁰ A tanév végén, 1948 nyarán a tanfelügyelő az oktatás tárgyi feltételeiről és a színvonaláról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.²⁵¹ De ezután már megkezdődött a végjáték.

1948. június 16-án – minden tiltakozás ellenére – megszavazták az 1948. évi 33. törvénycikket „a nem állami iskolák” államosításáról.²⁵² A Zsámbékot is magába foglaló Budakörmeyi járás 10 000 tanulójának csaknem 50%-a felekezeti oktatásban részesült.²⁵³

A Pest Vármegyei Nemzeti Bizottság plenáris ülésén egyhangúan elfogadta az iskolák államosítását, a zsámbéki nemzeti bizottsági ülés is hozzájárult ehhez.²⁵⁴

A községi előljáróság a keresztes nővérek iskolaépületét zár alá vette, és megtartották a leltározást. Az iskolaévet az államosított Tanítónőképzőben és liceumban a hatóságok beakarták indítani, de ez a nővérek ellenállásán megbukott. Állami alkalmazottá váló átnősítésüket egységesen és kivétel nélkül visszautasították. Ezért Forgó Sarolta cinkotai állami Tanítónőképző-intézeti tanárt bízták meg az igazgatói teendők ellátásával és a leltározással. Többször megjelent Zsámbékon, tárgyalt a nemzeti bizottsággal, de lehetetlen helyzetbe került, képtelen volt tantestület nélkül az iskolai évet megkezdeni.

242 Ch IV. 1947. augusztus 31.

243 Ch IV. 1945. szeptember 3.

244 Ch IV. 1946. május 2, szeptember 9.

245 Ch IV. 1946. július 7.

246 Ch IV. 1947. október 29.

247 Ch IV. 1945. július 12.

248 Ch IV. 1945. július 24., 26., augusztus 28.

249 Ch IV. 1946. szeptember 9.

250 Ch IV. 1947. szeptember 7.

251 SZPL Kéziratár, 1695/b BARABÁS 2. 7.

252 A kommunista vezetők érvrendszerét, az államosítás előkészítését Pest megyében ismerteti: SZABÓ Imre: Az iskolák államosítása Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Bp., Pest Megyei Levéltár, 1988, 69–118.

253 Az adatokat közli SZABÓ 1988, 254.

254 Kivonat Zsámbék község nemzeti bizottságának és népi szervek vezetőinek együttes ülésén felvett jegyzőkönyvéből. 1948. június 1. PML XVII K 191. A zsámbéki nemzeti bizottság iratai (továbbiakban: ZSNBI) a) jegyzőkönyvek.

Július második hetében, az új Tankerületi Főigazgató személyesen tekintette meg az intézményt, és a tapasztaltak meglepték. Az iskolakomplexumot nagysága, felszereltsége miatt mindenképpen meg akarta menteni a bezárástól. A külföldi tulajdonjog tiszteletben tartásával Ingenbohltnál akarta kibérelni, vagy megvásárolni az internátust. A faluban később olyan hírek terjedtek el, hogy a főigazgató most már szeretné Svájcra az egész zárdát megszerezni, és a nővéreket valamilyen más épülettel kárpótolná.

Mindeközben Svájc hallgatott. Egyik levél és sürgöny ment a másik után, de a nővérek az anyaháztól nem kaptak választ.²⁵⁵ Az oktatási miniszter pedig szeptember 17-én közölte, hogy a Keresztes Nővérek iskolaépületét az 1948/49-es tanévre a zsámbéki állami általános iskolának bocsátja rendelkezésére. Ezért Forgó Saroltát felmentették megbízatása alól, és felszólították, hogy az intézetet adja át.²⁵⁶

Ez megtörtént, a bizottság előtt megjelent Barabás Aquinata szerzetes tanárnő, a távollévő tartományi főnöknő nevében tiltakozott az állami tulajdonbavétel ellen. Hangsúlyozta: az intézmény svájci vagyont képez, felhívta a figyelmet a svájci követség által kiállított, és az iskola és a tanulóotthon ajtajára kifüggesztett menlevélre.

A bizottság kijelentette: „... a döntés joga a kormányt, illetőleg a vallási és közoktatásügyi miniszter urat illeti meg”.²⁵⁷

A nővérek ügyvédje tárgyalta a svájci követségen, ott megígérték, hogy megpróbálnak közbenjárni, de ennek sikerességében kételkedtek. A bizonytalan helyzetben a nővérek hozzájárultak, hogy a végleges döntésig a községi általános iskola V.–VIII. osztálya felköltözzön az épületükbe.

A fő gondjuk most már az volt, hogy az iskolával egybeépült klauzúrát megvédjék és biztosítsák, a konyha és a kamra ugyanis a rendházban volt.²⁵⁸ Shvoy levélben tudatta: a püspöki kar ragaszkodik ahhoz, hogy a szerzetesi intézmények átvételekor a zárt klauzúrát sértetlenül fenntartsák. Ezért felszólította Kerner Luciát, követelje, hogy a növendékek konyháját valamilyen más helyiségben alakítsák ki.²⁵⁹

A székesfehérvári püspök a hivatásukat vesztett Keresztes Nővéreknek új feladatot szánt: Zsámbékot országos lelki központtá akarta fejleszteni. A tervet az esztergomi érsek támogatta, már 1948. szeptember 22-én a püspöki konferencián ismertette ezt, és felhívta mindenki figyelmét, hogy ezt Pestnek ki kell használnia. Ígéretet tett arra is, hogy az Oltár-egyesület és a Rózsafüzér Társulat központjait írásban ismételtelen lelkesíteni fogja.²⁶⁰

1948 októberére kiderült, hogy a helybeli általános iskola csak négy tantermet foglal el a földszinten. Az orosz fogságot is megjárt Lacza Lajos tanító megértően és együttérzően viselkedett. A tornateremre és a szertárakra nem volt szüksége, csupán azért jelentette be rá igényét, hogy a felszerelést el ne szállítsák.²⁶¹

1948 őszén megfosztották az iskolai hitoktatás lehetőségétől a lelkészeket, és Ádám Anna Mira keresztes nővért.²⁶² A Nemzeti Bizottság legveszélyesebbnek őt tartotta.²⁶³

255 Kerner Shvoynak. 1948. július 17. SZPL 7367/c SCH 2511/1948.

256 A vármegyei tanfelügyelő a zsámbéki általános iskola igazgatójának. Uo. 2511/1948.

257 Átadási-átvételi jegyzőkönyv. 1948. szeptember 24. uo.

258 Szemlaki Shvoynak. 1948. szeptember 28. uo.

259 Shvoy a tartományi főnöknőnek. 1948. szeptember 29. uo.

260 Az érseki általános helytartó Shvoynak. 1948. szeptember 22. uo. Nem iktatott.

261 Kerner Shvoynak. 1948. október 9. uo.

262 Állami Általános Iskola a Zsámbéki Nemzeti Bizottságnak. 1948. november 6. XVII – 179 ZSNBI Nem iktatott.

1949-ben sorban távolították el a nővéreket a szociális és betegápoló intézetekből. Az Állami Gyermekehelyen szolgáló 18 nővért 1949. július 1-jei hatállyal elbocsátották,²⁶⁴ szeptember 28-án pedig a Hűvösvölgyi Gyermekekotthonban dolgozó 15 nővért szőlították fel, hogy három napon belül hagyják el az intézetet.²⁶⁵ A lovasberényi nővéreket nemcsak a községből, hanem három évre Fejér és Veszprém megye területéről is kitiltották. Teherautóval Székesfehérvárra, a püspöki palotába szállították őket, és a rendőrfőhadnagy közölte, gondoskodjon róluk a püspök.²⁶⁶ Hasonló sors várt az országban a kongregáció többi intézményére.

1950-ben a Keresztes Nővérek Zsámbékon már csak az óvodában gyakorolhatták hivatásukat. Koch Ferenc képviselő-testületi tag, községi pénztárnok a háború alatt lakhatatlanná vált lakóházának összes használható épületanyagát, tetőszerkezetét, tetőfedő anyagát önként és díjtalanul felajánlotta,²⁶⁷ a községi óvodát és napközi otthont újjáépítették, 1948 novemberére elkészült.²⁶⁸ A nővérek szerény, takarékos beosztással működtették az intézményt. Leváltásukról már 1949-ben is tárgyaltak, 1950 őszén pedig állami tulajdonba vették a Magyar utca 5. sz. telkén lévő óvodaépületet, és a hozzá tartozó kertet.²⁶⁹

Az egykor virágzó iskolaegyüttes egyáltalán nem volt kihasználva. Öveges József volt piarista tanár megtekintette, majd április 29-i leiratában közölte a helyi iskola igazgatójával, hogy az egykori tanítónőképző felszerelése „természeténél fogva inkább főiskolai színvonalú oktatás céljaira alkalmas”. Így azt szakszerűtlenül és lázas sietséggel két nap és egy éjszaka teherautóra pakolták, és a Budapesti Pedagógiai Főiskolára szállították. A kifosztott, üres és hatalmas épületet a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezésére bocsátották, amely július 1-jével Mezőgazdasági Akadémiát kívánt nyitni 300 növendékkel. A nagyobb szabású átalakításokra másfél millió forintot irányoztak elő.

A nővérek ekkorra már a klauzúra és az internátus találkozásánál mind a három folyosót elfalaztatták. Erre szükség is volt, mert a falu prédájává vált az egykori kolostorudvar, a bálákat és minden egyéb nagyobb népünnepélyt ott tartották.²⁷⁰

A Mezőgazdasági Akadémia megpecsételte az anyaház sorsát. A 200 személyre épített internátus természetesen szűk volt 300 felnőtt akadémiai hallgatónak. Ezért azonnal le akarták foglalni a beteg és öreg nővérek kórházépületét, a Josephinumot. Amikor a tisztiorvos látta a sok tbc-s beteget, a tervet elvetették. 1949. július 22-én délután felszólították a Keresztes Nővéreket, hogy este 7 óráig adják át az anyaházat.²⁷¹ Shvoy Lajos hangsúlyozta a hercegprímásnak: eddig ezt tiszteletben tartották, tudomása szerint ez az első eset, „...hogy anyaházat szüntet be a pártérdek. Rá kell mutatnunk, hogy ez nem fér össze az alkotmányban törvényesen biztosított vallásszabadsággal.”²⁷²

263 Turbacs az Általános Iskola Igazgatóságának. 1948. november 20, uo. 254/1948.

264 Szemlaki az érseki helynöknek. 1949. szeptember 6. EPL 4169/1949.

265 Geyer József a Főgyházmegyi Hatóságnak. 1949. szeptember 29. uo. 4841/1949.

266 SHVOY Lajos: *Önéletrajz*. Székesfehérvár, 2002, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. 106.

267 1945. október 8. PML Da – 1 jkv.

268 1948. június 10. PML XVII. Néphatalmi bizottságok. Jegyzőkönyvek.

269 PML XXIII. 17. A Pest Megyei Tanács Vb oktatási osztályának iratai. 379/1950.

270 Szemlaky Shvoynak. 1949. május 21. SZPL 7367/c SCH Nem iktatott.

271 Magyarországi szóhasználatban a tartományi központot nevezték anyaháznak, egyházi értelemben viszont az anyaház Ingenbohl volt.

272 Shvoy Grösznek, Ortutaynak. 1949. július 31. SZPL 7367/c SCH 2181/1949.

Shvoy értékelése szerint ez a kongregáció halálát jelentheti. Ezért – más eszköze nem lévén – az oktatási miniszterhez fordult, Grösz József érseket pedig arra kérte, hogy a miniszterelnöknél járjon közbe.²⁷³

A nővérek a kiköltözést megtagadták. Július 29-én kapták kézhez a Közintézményeket Elhelyező Titkárság erről szóló végzését, nem maradhattak tovább a tartományi házban. A nővérek egy részét más házakban helyezték el, de a 80 személyre épített Josephinumban így is 120 nővér zsúfolódott össze,²⁷⁴ betegek és egészségesek vegyesen.²⁷⁵ Kápolnájában rendszeresen misét tartottak, amelyet a községben maradt németek és a Szlovákiából áttelepített birtokosok is rendszeresen látogattak.²⁷⁶

Zsámbék már nem tölthette be a tartományi központ szerepét, ezért 1949 áprilisában a Keresztes Nővérek Budapesten, a Városmajor utca 24. szám alatt új házat vásároltak. Hivatalosan ezt azzal indokolták, hogy az átutazó nővéreknek szállást, az orvosi kezelésre szoruló vagy tanulmányaik miatt Budapesten tartózkodó rendtagoknak otthont ad. A valószínűleg új központnak szánták. Gótikus külsejű, modern berendezésű, az utca felé magasföldszintes, a kert felé emeletes ház volt, és legalább fél hold nagyságú kert tartozott hozzá, ami a későbbi épületbővítést is lehetővé tette.²⁷⁷ Az ügynöki jelentés szerint a tartományi főnöknővel 25 nővér költözött ide, más források szerint Kerner Lucia 1950. június 5-én tette át székhelyét Budapestre.²⁷⁸

A Zsámbékon lakó Keresztes Nővérek helyzete 1950 nyarán még válságosabbra fordult. Az ÁVH irányításával a nyugati határsávból a szerzeteseket és apácákat kiköltöztették, aminek egyértelmű célja a megfélemlítés volt.²⁷⁹ Czirák András áv. főhadnagy azt jelentette, hogy Zsámbékon 50 szobában 120 nővér él, a befogadóképessége 150 fő. A hatóságok úgy rendelkeztek, hogy június 18–19-re virradóra, Zalaegerszegről 60 Notre Dame nővért telepítsenek át Zsámbékra.²⁸⁰

Két hónappal később az 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelet megvonta a Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélyét. Ezzel a székesfehérvári egyházmegyében 10 férfi szerzetesház 88 szerzetessel és 57 női szerzetesház 664 szerzetesnővel szűnt meg.²⁸¹

Tagjaik kötelesek voltak három hónapon belül, szeptember 7. és december 5. között kiüríteni rendházukat. 1950. november 5-én pályvás kocsikon a Keresztes és Notre Dame nővéreket Zsámbékról Győnra, a kármelita nővérek árvaházába és rendházába szállították.²⁸²

A céltudatos és a kongregációt vaskézrel irányító tartományi főnöknő, Kerner Lucia 1949 végén összeroppant. 1947-ben nemcsak a Schlachta és Barankovics pártja melletti

273 Uo.

274 1951-es felosztatás előtti apácarendek. 1958. január 20. Állambiztonsági és történeti levéltár (a továbbiakban: ABTL) O–188891/2 Női szerzetesrendek. Objektum dosszié. Női szerzetesrendek. 196.

275 Névsorukat közli Jelentés 1950. február 22. A Budakörményi járás területén lévő szerzetesrendek, uo. 72–74.

276 ABTL 3.1.5. O–9364 Szemlaci dosszié (a továbbiakban: SZD) 3.

277 Szabó Imre az érseki helytartónak. 1949. április 28. Szemlaci az érseki helynököknek. 1949. április 16., 1950. január 12. EPL 5324/1950.

278 Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3. ABTL 3.1.5. O–9364. SZD 12.

279 GERGELY Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felosztatása Magyarországon*. Bp., Vigilia könyvkiadó, 1990, 18.

280 ABTL O–18891/2 OD 84., 91. SZPL Kézirattár, 1695/b BARABÁS 2. 7.

281 SHVOY 2002, 108.

282 SZPL Kézirattár, 1695/b BARABÁS 2. 8.

aktív szavazást irányította,²⁸³ hanem megtagadott minden együttműködést a hatóságokkal, célravezetőnek és hatásosnak tartotta a passzív ellenállást.

1949-től apátiába süllyedt. Sárvári ügynök jelentése szerint a többi női renddel az érintkezést nem tartották fenn, mert Kerner értékelése szerint sem külön, sem együttvéve úgysem tudnak tenni semmit.²⁸⁴

1949-ben, az új helyzetben nem ismerte fel szerepét. Bizonyosan tudott róla, hogy már 1947-től megfigyelés alatt tartották, és jelentéseket írtak róla. A kongregáció tagjainak megtiltotta, hogy levélben vagy személyesen felvegyék vele a kapcsolatot. Máskor pedig sértetten felelősségre vonta ezért a nővéreket, hangsúlyozva, továbbra is ő tartományi főnöknő. Az ellentétes utasítások teljes zavart okoztak.

Ez végzetessé vált. A 446 nővér szétszóródott, magukra maradtak. Némi segítséget jelentett, hogy erre a helyzetre a tartományi vezetés korábban bizonyos mértékig felkészült. Már 1943-ban szóbeszéddek terjedtek arról, hogy a felekezeti iskolákat államosítani fogják, ezért a tanítónőket 1943 és 1944 nyarán betegápoló tanfolyamokra és gyakorlatokra küldték.²⁸⁵ Az elkövetkező évtizedekben az állást vállalók közül legtöbben az egészségügyben helyezkedtek el (98 fő), tanítónőként csupán 17-en, üzemben, gyárban mindössze 13-an dolgoztak. Sokan háztartási alkalmazottak lettek (48 fő), illetve szociális otthonba kerültek (53 fő). 133-an a családjukhoz tértek vissza.²⁸⁶

A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek történetének vázlatos ismertetése is érzékeltetheti, hogy milyen fontos szerepet töltöttek be az ország kulturális, egészségügyi, szociális és vallási életében a 19. század második, a 20. század első felében.

FERENC RABÁR JR.

BRIEF HISTORY OF SISTERS OF MERCY OF THE HOLY CROSS (1863-1950)

The Sisters of Mercy of the Holy Cross dealing with nursing, education and caring of orphans settled in Hungary in 1863. Their noviciate was founded in 1905. Zsámbék has been the centre of the Hungarian province since its foundation in 1913. During World War II the sisters actively took part in the care of the wounded. During the time of the Hungarian Soviet Republic they could keep only their provincial centre. As a result of the Trianon Peace Treaty in 1920 they lost two-thirds of their convents. Between the two world wars the Sisters of Mercy of the Holy Cross became one of the most important religious orders for women. Their activity was rather varied in this period. They established a new network of poorhouses, and educated endangered children in Budapest, Bicske and Törökbálint. They extended their hospital activity. The Sisters of Mercy of the Holy Cross taught and educated in 11 kindergartens and in 16 elementary schools, established 3 higher elementary schools for girls and 1 for boys. In 1925 they opened an economic school for girls in Zsámbék, and in 1929 they founded their teacher's training college there. The Sisters of Mercy of the Holy Cross organised the Catholic Pedagogical Seminary for village school-mistresses. At the end of World War II the sisters sheltered, fed and protected the fugitives. In 1945-46 they renovated their buildings and extended their restarted educational and hospital activity into new locations. In 1948 their schools were nationalised, and in 1949 the sisters were removed from their provincial centre. The communist state terminated their permit of operation and the Sisters of Mercy of the Holy Cross were dispersed.

283 A későbbi jelentés túlzón írja, hogy 400 nővért 20–30-as csoportokban küldött szavazni, ami nyilvánvalóan képtelenség. Jelentés. 1950. június 27. ABTL O–9364. SZD Operatív terv. 1952. július 31. uo. 21.

284 Sárvári ügynök jelentése. 1949. december 3. uo. 13.

285 Ch IV. 1944. június 4., 6., július 3., augusztus 3., 17.

286 Az adatokat közli SZPL Kézirattár, 1695/b BARABÁS 2. 8.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

VATIKÁNI FORRÁSOK A SZLOVÁK ÁLLAMISÁG KEZDETEIRE, 1918–1927

A szlovák–magyar közös egyháztörténelem egyoldalú szemlélete
igényes tudományos publikációkban?

2012. november 26-án a Szlovák Köztársaságnak az Apostoli Szentszéknél (Vatikán) akkreditált nagykövetségén mutatták be a Pozsonyi Komensky Egyetem Teológiai Kara dékánhelyettesének, a Pápai Egyháztörténeti Bizottság tagjának, Emilia Hrabovecnek (a továbbiakban: Szerző) legújabb könyvét, amely Szlovákia és az Apostoli Szentszék kapcsolatát vizsgálja, túlnyomórészt vatikáni források tükrében, 1918 és 1927 között.¹ Az egykori Észak-Magyarország katolikus egyházszervezetének történetéhez idáig kevés magyar vonatkozású tanulmány született. Alapműnek számít Salacz Gábor Németországban megjelentetett munkája,² amely azonban csakúgy, mint a szlovákiai Rác Kálmánnak az Esztergomi Főegyházmegye diszmembrációjával ill. a birtokügyek rendezésével foglalkozó tanulmányai, hazai forrásokon alapul.³ Az 1922. év előtti vatikáni levéltári anyag ismeretében készült Adriányi Gábor, Eördögh István és Érszegi Márk több, főleg köztörténetre vonatkozó munkája.⁴ Örömteli fejlemény, hogy előrehaladott állapotban vannak a

1 HRABOVEC, Emilia: *Slovensko a Sväta stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych pramenov*, Univerzita Komensky, Bratislava 2012. 557 l.

2 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.), München 1975.

3 RÁCZ Kálmán: *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919–1938*, in: *Egyháztörténelmi Szemle*, 1 (2000/1) 105–119. Interneten: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/RACZ.HTM>; uő., *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokpercek a hágai bíróság előtt*, 1. rész: 6 (2004/3) 35–51, interneten: http://www.foruminst.sk/hu/7/22/7/3901/1/208/racz_kalman_tovabb; http://epa.oszk.hu/00000/00033/00018/pdf/forum_EPA00033_2004_03_035-052.pdf – 2. rész, in: *Forum Társadalomtudományi Szemle*, 6 (2004/4) 67–95. http://epa.oszk.hu/00000/00033/00019/pdf/szemle_2004_4_racz.pdf; uő., *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938 c. Ph. D. értekezés*, 2009, kézirat. Téziseit lásd interneten: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/raczkalman/tezis.pdf> (Letöltés: 2012 december).

4 1903–1922 közti periódus megnyitása 1986-ban történt. Az 1922-től kezdődő periódus, XI. Pius pápaságát húsz évvel később, 2006-ban nyitották meg a kutatók előtt. A kutathatóság kérdésére lásd a következő tanulmányt: FEJÉRDY András: *A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyitott iratanyagáról*, in: *Levéltári Szemle*, 57 (2007/3) 42–48. Az első alcím: *A vatikáni levéltár megnyitása(i)*; ill. TUSOR Péter – TÓTH Krisztina: *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás*, in: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*, szerk. TUSOR Péter (Collectanea Vaticana Hungariae classis I, vol. 8), Budapest–Róma, 2012. 203–252. 211sk.

vatikáni levéltári fondok magyar vonatkozású inventáriumának előmunkálatai, különös tekintettel az 1922–1939 közti periódusra.⁵

Szerző korábbi tevékenysége során már tárgyalta a magyar egyháztörténelem e korszakát, publikációi a szlovákon kívül⁶ németül és olaszul is megjelentek.⁷ Hiánypótló forráskiadványa elsősorban vatikáni levéltári források közzétételével gazdagítja ismereteinket. Igényes kiállítású munkája 82 forrást közöl mintegy négyszáz nyomtatott oldalon, főleg olaszul, kisebb részben latinul, illetve franciául. Bár a kötet címe szlovák nyelvű, a bevezető, kilencven oldalas tanulmány és az egyes források címei, jelzeteinek megadása, regesztái és a számos jegyzet kivételével, a szlovákul nem tudó külföldiek számára is hasznosan forgatható, főleg, hogy a kötet végén még egy tízoldalnyolc olasz nyelvű összefoglalást is találunk.

Miután Rómában nem található szlovák tudományos intézet, a kötet bemutatóját Szlovákia vatikáni nagykövetségén tartották, a házigazda Jozef Drábecký, Szlovákia vatikáni nagykövete volt.⁸ A bevezető előadást Jozef Tomko bíboros tartotta, aki részben személyes emlékei alapján vázolta fel azt a miliőt, amelyben az első csehszlovák köztársaság

5 Lásd: TUSOR – TÓTH: *Az újonnan megnyitott...*, A 210–211. oldalakon tételes ismertetés és értékelés található az említett három történész vonatkozó munkásságáról. Munkáikból témánkhoz elsősorban kettő illeszkedik: FÖRDÖGH István: *A pápai nunciatura újraalakulása Magyarországon 1920-ban (Ismeretlen római dokumentumok alapján)*, in: *Történelmi Szemle* 39 (1997/1) 99–110; ÉRSZEGI, Márk Aurél: *Il ristabilimento delle relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l'Ungheria 1918–1920* (doktori értekezés, kéziratban), Trieszt 1998; uő., *Károlyi Mihály és a Szentszék*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 11 (1999) 171–181; uő., „Egy kitörölhetetlen nap.” (*A független Magyarország diplomáciai kapcsolatai a Szentszéssel, 1918–1920*), in: *Távlatok* 47 (2000) 114–117.

6 Szlovák nyelvű publikációit korábban Emília Hrabcová néven jegyezte.

7 Még az 1922 év előtti levéltári anyag ismeretében készültek következő munkái: HRABOVEC, E.: *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen*, Frankfurt am Main et al. Peter Lang Europäische Hochschulschriften, 2002; uő., *La Santa Sede e la fine della Monarchia Austro-Ungarica*, in: *Annuario* 2002–2004. Accademia d'Ungheria in Roma, Istituto Storico Fraknoi, Roma 2005. 311–327. A Római Magyar Akadémián elhangzott előadása már vatikáni források alapján ismertette Ausztria-Magyarország utolsó hónapjainak egyházi vonatkozásait, az Apostoli Szentszék álláspontját. Az ott hivatkozott vatikáni források részét képezik ennek a forráskiadásnak. Uő., *Der Katholizismus in Ostmitteleuropa und der Zweite Weltkrieg*, in: HUMMEL, Karl J. – KÖSTERS, Christoph (szerk.): *Kirchen im Krieg, Europa 1939–1945*, Paderborn 2007. 155–200; Már az 1922 utáni anyagot is fígyelembe vette Uő., *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale: il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria*, in: *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009*, szerk. Cosimo Semeraro (Atti e documenti, 31), Pápai Egyháztörténeti Bizottság, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana 2010. 363–395.

8 Jozef Drábecký kezdeményezése volt a korábbi tudományos vatikáni konferencia, melynek aktái nyomtatásban is megjelentek. A kötet címlapja olasz és angol nyelvű, a közölt előadások között használatos a német nyelv is, itt az angol címlap alapján közöljük bibliográfiai adatait: Smid, Marek–Vasil', Cyril (szerk.), *International Bilateral Legal Relations between the Holy See and States: Experiences and Perspectives, December 12–13, 2001* (Atti e documenti, 17), Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2003. 362 l. Magyarországot Semjén Zsolt és Schanda Balázs képviselte. Itt található a következő írás is: HRABOVEC, E.: *La Santa Sede e la Slovacchia (1918–1938)*, in: *i. m.*, 241–254. Szintén a nagykövet nevéhez fűződik a következő kötet: DRÁBECKÝ, Jozef – BARTKO, Mark (szerk.): *La Slovacchia e la Santa Sede nel XX secolo. Atti del Convegno promosso dall'Ambasciata della Repubblica Slovacca presso la Santa Sede in occasione del V anniversario della firma dell'Accordo Base tra la Repubblica Slovacca e la Santa Sede, Roma, 24 novembre 2005* (Atti e documenti, 29), Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana 2008.

egyházszervezetének kezdetei kialakultak.⁹ Itt kiemelten rátért arra, hogy Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök egész Szlovákia területére kiterjedő joghatóságát ugyan már kiállították, mert a pápai diplomácia képviselői – miután Szlovákia területén nem volt érseki székhely és nem tartották jó megoldásnak a földrajzilag távolies olümzi érsekséghez csatolást, sem pedig a prágai primási joghatóságnak Szlovákia területére való kiterjesztését –, egyedül az ő személyében tudtak megegyezni a csehszlovák kormánnyal. Ez a kezdeményezés azonban Csernoch János esztergomi érsek, Magyarország primásának tiltakozása miatt nem lépett érvénybe, amely ma a szlovák történelemszemlélet tükrében sajnálatosnak mondható.¹⁰ Másodikként Bernard Ardura OPraem, a Pápai Egyháztörténeti Bizottság elnöke szólalt fel, a harmadik előadó Rita Tolomeo, a római La Sapienza állami egyetem kelet-európai történelemmel foglalkozó professzor asszonya, a Pápai Egyháztörténeti Bizottság levelező tagja volt. Mindketten kiemelték a forrásközlés üttörő jellegét és kifejezték azon óhajukat, hogy a neves szerző folytassa az itt megkezdett forrásközlést, 1939 február 10-ig máris lehetséges és remélhetőleg hamarosan kutathatóvá válnak a vatikáni levéltárak XII. Pius pápaságára is, melynek kezdete 1939. februárja.

A kötet forrásközlése követi a három apostoli nuncius hivatali idejét. Az első nuncius, Teodoro Valfré di Bonzo érsek még Ausztria-Magyarország nunciusaként, Bécsből intézte az ügyeket,¹¹ a második nuncius előbb ügyvivőként, majd a Csehszlovák Köztársasághoz akkreditált nunciusként Clemente Micara érsek 1920-tól 1923 nyaráig) Prága székhellyel,¹² a harmadik apostoli nuncius, Francesco Marmaggi érsek, 1923-ban kapta meg

9 Tomko bíboros maga is a mai Szlovákia területén Mária Terézia által felállított három püspökség szakértője. Doktori értekezését a Pápai Laterán Egyetemen védte meg és a Herder kiadó publikálta, lásd: TOMKO, Josef: *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn* (Kirche und Recht, Band 8.), Bécs 1978. – Ezzel kapcsolatban talán nem ünneprontó, ha idézzük a rozsnói egyházmegye Borovi József professzor értekezése bevezetőjének egy bekezdését: „Munkám egy gépelt példányát átadtam az akkori rozsnói egyházmegyei püspökkormányzatnak dr. Pobošny Róbertnek. Tőle azután dr. Tomkó József vatikáni tisztviselőhöz, jelenlegi bíborshoz került és nála is maradt. Én nem tudtam megjelentetni a magyar királyok főkegyúri jogán és a pápai engedélyeknek jogán alapuló munkámat. Ő azonban – kéziratomról említést sem téve, mert nyomtatásban nem jelent meg – 1968-ban olyan könyvet írt erről a kérdésről, amely tagadja a magyar királyok főkegyúri jogát. Következésképpen jogtalanak tartja Mária Terézia kezdeményezését és hivatalainak intézkedését.” in: BORÓVI József: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A beszercebányai-rozsnói-szepesi püspökségek alapítása 1776-ban* (METEM Könyvek 25.), Budapest 2000. 9. – Borovi kötete még ezt megelőzően megjelent Bonnbán németül, majd 2006-ban szlovákul, a Pons Strigoniensis 5. számaként.

10 Az esztergomi érsek szlovákiai jurisdikciójának kérdésében, úgy tűnik, eltérnek a vélemények. Magyarország Primása cím területi illetékességét az Apostoli Szentszék az adott országhatárok között értelmezte. A trianoni béke aláírását követően, az új szlovákiai püspökök kinevezésénél Csernoch már hiába tiltakozott, lásd 1921. április 15-én kelt hosszú levelét, amelyet éppen e kötetben találunk meg, 27. sz. alatt. Hazai levéltári kutatások alapján lásd még: GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest, 1999. 50. Gergely Jenő a Csernoch-levelet március 31-i dátummal látta.

11 Teodoro Valfré di Bonzo (Cavour, 1853–1922), Cuneo püspöke 1885, Como püspöke 1895, Vercelli érseke 1905, 1916-tól c. trebizondi érsek és ausztria-magyarországi nuncius, 1918 decemberétől apostoli delegátus az utódállamok területén, 1919-től bíboros, 1920. március 6-tól haláláig a Szerzetesi Kongregáció prefektusa.

12 Clemente Micara (Frascati, 1879–1965), 1919. októberét megelőzően a bécsi nunciatura uditorja, ettől kezdve az Apostoli Szentszék ügyvivője („incaricato della Santa Sede”) a cseh-szlovák püspököknél, 1920. május 15-től c. apameai érsek, apostoli nuncius Csehszlovákiában, 1923. május 30-tól nuncius Belgiumban és Luxemburgban, bíboros 1946-tól, 1951-től haláláig Róma városának bíboros helynöke.

kinevezését és 1925. július 6-án hagyta el Prágát,¹³ mert a Vatikán így tiltakozott az állami Husz-ünnepségek miatt.¹⁴

A közzétett levéltári anyag túlnyomó részét a Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii (AA.EE.SS.), a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának levéltára őrzi, mely jelenleg ismét eredeti helyén, az említett kongregáció utódintézményénél, mai Vatikáni Államtitkárság második,¹⁵ az Államokkal való Kapcsolatok Szekciójánál található és kutatható.¹⁶ Szerző közzétett egy-egy dokumentumot más levéltárak fondjaiból is, így elsősorban a Vatikáni Titkos Levéltárban kutatható csehszlovákiai és lengyelországi nunciatúra anyagából, továbbá más levéltárakéból, így Prágában, ill. Esztergomban, a Prímási Levéltáreből is (Csernoch János bíboros prímás, esztergomi érsektől egy levél, két további levél az AA.EE.SS. levéltárából), egy esetben pedig arra táltunk hivatkozást, hogy magánszemélytől, olasz történészről kapott dokumentumot.¹⁷ A görögkatolikus eperjesi egyházmegye ügyeinek pontosabb vizsgálata bizonyára elvezette volna őt a Keleti Kongregáció levéltárába is, de erre nem találunk utalást. Bizonyára azért, mert ez nem állt érdeklődésének középpontjában.¹⁸

E körülmény is megerősíthet bennünket abban a benyomásban, hogy Szerző érdeklődésének középpontjában nem annyira az egyház-, mint a inkább nemzeti történetírás áll,¹⁹

13 Francesco Marmaggi (Róma, 1876–1949), 1920-tól hadrianopoliszi c. érsek és nuncius Romániában, 1923–1925 között Csehszlovákiában, 1928–1939 között Lengyelországban, 1935-től bíboros, 1939-től haláláig a Zsinati Kongregáció Prefektusa Rómában.

14 Az első csehszlovák köztársaság nunciusairól Szerző önálló tanulmánnyal jelentkezett, lásd: HRABOVEC, E.: *Die Nuntien in der Tschechoslowakei: Clemente Micara, Francesco Marmaggi, Pietro Ciriaci, Saverio Ritter*, in: Wolf, Hubert (szerk.), *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland: Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich* (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitschichte, Band 121.), Paderborn 2012, 177–196.

15 Az 1988. évi kúriareform óta második szekció, 1968-at megelőzően első szekció volt.

16 2006 előtt volt önálló kutatóterme, de amikor ezen év szeptemberétől XI. Pius pápaságának anyagát kutathatóvá tették, a Vatikáni Titkos Levéltár olvasójában lehetett kikérni. 2011 januárja óta ez a levéltári anyag már nem ott, hanem egy újonnan létesített kutatóteremben tanulmányozható.

17 A nunciatúrai fondok tartalmának leírása gépelt füzetekben az egyes pápaságok sorrendjében és országok szerint található meg a Vatikáni Titkos Levéltár (Archivio Segreto Vaticano: ASV) olvasótermében. E korszakra értelemszerűen a bécsi, majd pedig a prágai nunciatúra kötetét kell forgatni. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja (AA.EE.SS.) levéltárának anyagát ugyanilyen rendszer szerint szintén gépelt füzetekben találjuk meg, a Vatikáni Államtitkárság levéltári kutatótermében, az olvasópolcon. Mindazok számára, akik a magyarországi egyháztörténet vatikáni forrásaival óhajtanak foglalkozni, ajánlható mindkét kutatóterem látogatása, de az ASV nunciatúrai fondjai esetében ezeken túlmenően figyelembe kell venni a budapestin kívül a bukaresti és a belgrádi nunciatúra anyagát is, csakúgy, mint az AA.EE.SS. levéltárában a Románia, Jugoszlávia fondokat. Ennek leírását lásd: TUSOR – TÓTH: *i. m.*, 227–239. 247–250. Az Államtitkárság és a Rendkívüli Ügyek Kongregációja (i. h., 250–252.) fejezetet kiegészítendő, hozzáfűzzük, hogy rendkívül hasznos még ugyanott a kongregációs ülések fondjának a „Fondo Sessioni”-nak a tanulmányozása, amely a tárgyalat fontosabb döntéseket tartalmazza, dátum szerinti sorrendben.

18 Erre a kérdésre nem tér ki a szlovák nyelvű előszó sem, melynek szerzője Cyril Vasil’ SJ, a Keleti Kongregáció érsek-titkára, aki szlovákiai görögkatolikus és éppen e területen született.

19 Másutt részletesen kifejti nézeteit a szlovák (nép)nemzet történelméről, amelynek kezdeteit az evangéliumra vezeti vissza, ószlovák nyelvről ír (lingua paleoslovacca – ismereteink szerint ósláv nyelvről tud a nyelvudomány, ószlovákról nem), Szent Cirill és Metód missziójától kezdődően szlovák nemzetről, sőt megkockáztatja, hogy a szlovák történelem elválaszthatatlan a kereszténységtől: „Separare la storia slovacca dal cristianesimo significherebbe svuotarla dall’interno, privarla della sostanza e in ultima conseguenza ridurla ad un mucchio di cenere senza fisionomia e significato”. Nézetei a magyarosítás kérdésében is differenciálatlanok. Vö.: HRABOVEC, E.: *La Slovacchia e la Santa Sede nell’arco della storia*,

továbbá, hogy a szlovákság a nemzetállam megteremtéséhez ellenségeit részben az e korrá már Szlovenszko²⁰ területén meghaladott magyar államiságban,²¹ részben a tárgyalt évtizedben uralomra jutó cseh államiságban és annak huszita, laikus hagyományaiban találta meg, s a mai Szlovák Köztársaság kezdeteit illetően az Apostoli Szentszék pozitív elbírálást kapott. Az államalkotó szlovák etnikum mellett ugyanakkor nincs szó a szlovákiai más etnikumokról, így a magyarról sem, az ő szempontjaikat még a közölt három Csernoch-levél sem hangsúlyozhatja eléggé, mert Csernoch bíboros megnyilatkozásai egyrészt az esztergomi főegyházmegye híveinek összefüggésében (nagyobbrészt magyar nyelvű hívekről lévén szó csehszlovák területen is), részben pedig, primási tisztsége folytán, a magyarság egésze szempontjában értelmezhetők. Nem valószínű, hogy olymódon lehet elintézni Csernoch kérdését, hogy elmagyarosodott szlovák ember, aki karrierszempontból változtatta meg vezetéknévének helyesírását, vagy a csehszlovák állam által kiutasított szlovenszkoói püspökök esetében úgy, hogy őket a nép gyűlölete övezte. A kötetben közölt dokumentumok válogatása viszont ezt a szemléletet van hivatva igazolni. S amikor a szlovák egyházszervezet kezdeteit összeköti a szlovák nyelvű pasztoráció igényeivel, nem tér ki a (cseh)szlovák államiság és egyházszervezeti keretek közötti más, nevezetesen magyar nyelvű pasztoráció igényeire. Kérdés, hogy evangélium hirdetése szempontjából hogyan értékelhető, és hogy nem arról van-e szó, hogy ideológiai kereteket keresünk egy olyan állam számára, amely a IX. században keresi kezdeteit, zárójelbe tesz egy ezeréves folyamatos fejlődést,²² a népnemzetállam fogalmát kivetíti a múltba és szent szövetséget óhajt kötni az aktuális politikai szövetséggel, így az Apostoli Szentszékkel?²³ Ellenvethetnénk, hogy éppen Szerző kedvenc gondolata tanulmányaiban, hogy XV. Benedek pápa és általában az Apostoli Szentszék diplomáciája 1918. novemberében már készen állt a háború utáni új helyzet kezelésére, az újonnan alakuló népnemzeti államokkal való kapcsolatok fölvételére és kezelésére,²⁴ és ezt igazolja ez a forráskiadvány is.

---

in: DRÁVECKÝ, Jozef – BARTKO, Mark (szerk.): *La Slovacchia e la Santa Sede nel XX secolo*, i. m., 229–240. 229. Lásd még: HRABOVEC, E., *La Slovacchia e la Santa Sede 1918–1939*, i. h., 79–96.

- 20 Nehéz jó kifejezést találni Szlovákiára, mely, bár az államalkotó szlovákság által – más nyelvek esetében – használt, de cseh etimológiájú szó, amelyet általában az államalkotó szlovák etnikumra értenek. Az elterjedt magyar „Felvidék” reformkori eredetű szó és a szlovákság számára sérelmes. A „történelmi Észak-Magyarország” kifejezés pontos ugyan, de hosszú. A szlovákiai magyarság már az első republikában átvette a szlovák kifejezést és magyar helyesírással írja: „Szlovenszko”, amely talán a legjobban visszaadja a fogalom tartalmát és hangulatát.
- 21 Itt fontos lenne annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a szlovák értelmezésben milyen szerepet kapott a Szent István-i állameszme.
- 22 Itt eszünkbe jut Richárd Marsina emlékezetes megfogalmazása az ezeréves uzurpációról, lásd az általa szerkesztett kötet előszavában: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, I. Bratislava 1971. A szlovák önértelmezésben van egy tradícióörös, amelyre jó példa Bratislava főváros nevének etimológiája. A szlovák álláspont az öfelnémet Brezalauspurc kifejezésre (jelentése: Bretislav vára) vezeti vissza, átugorva mintegy ezerkétszáz éves fejlődést, és elfeledi, hogy a szlovák népi elnevezés Presporok volt amely a közpfelnémet Pressburg városnév átvétele. Lásd: SOMORJAI Á.: *Kelet-Közép-Európa népei. A „kereszténység védőbástyája” népeinek közös vonásai*, in: uő., *Kutatóárkok. Válogatott tanulmányok, 1988–1995*, Budapest 1996. 53–66.
- 23 Nem szólva arról a kérdésről, hogy ez ökumenikus szempontból is problémát okozhat: Szlovákia területén a Katolikus Egyház ugyan többségben van, de jelentős más történelmi egyházak, így különösen az evangélikus egyház nemzetformáló múltja és jelene is.
- 24 Szerző publikációiban ismételten hivatkozik a Benedek pápa 1918. november 8-án kelt „Dopo gli Ultimi” kezdetű apostoli levelére, amelyet a bíboros államtitkárnak címzett. Ez a rövid dokumentum tanulmányoz-

Sajnos a tudományos szövegkiadásoknál is előfordulhatnak pontatlanságok, így olykor egyes olasz szavakat egybeírva találunk, latin vagy olasz szavakat hibásan átírva (és nem siffrózott táviratok esetében, ahol a megfelelő jegyzet tisztázza a kétségeket, hanem eredetileg nagyrészt kézírásos levelek átírásakor),²⁵ a levéltári oldalak, főlíók számozásánál is találunk következetlenségekre, de ezek az esetleges hibák nem befolyásolják érdemben a közölt anyag használhatóságát. Ugyanakkor a kötetben 852 lábjegyzetet találunk, a végén mutatók segítik a tájékozódást.

A magyar nyelvű kutatás számára feltétlenül hasznos e forráskiadvány tanulmányozása, amely további kérdéseket vet föl, mert a vatikáni levéltárakban további dokumentumok várhatók kiemelten a szelt esztergomi főegyházmegye és a másik két szelt egyházmegye (Kassa, Rozsnyó) esetében, továbbá a többi egyházmegyére vonatkozóan is.²⁶

Összességében elmondhatjuk, hogy ez az egyetemi oktatásban és a tudományos kutatásban egyaránt használható chrestomátia hasznos betekintést nyújt elsősorban a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja levéltárában őrzött dokumentumokba, egyben felhívja a figyelmet arra, hogy a Vatikáni Titkos Levéltáron túl más vatikáni levéltárak is fontosak lehetnek a történeti, egyháztörténeti kutatás számára. Az itt felhozott ellenérvek nem tartanak igényt a végső szó tekintélyére, inkább csak felhívják a figyelmet a magyar egyháztörténetírás feladataira: nevezetesen, hogy a Szerző által használt forrásokat magyar szempontból is tanulmányozni kell.

A következőkben az itt ismertetett kötetben található 82 dokumentum rövid leírását találjuk a kötet adatai alapján. Célszerűnek tűnt ezeket a szakmai információkat olasz nyelven közölni, egyrészt azért, mert a helyszíni tanulmányozás és iratkikérés esetében²⁷ ezen a nyelven kell megadni az adatokat, másrészt azért, mert nyomtatásban újabban elérhető a prágai nunciatura anyagának magyar vonatkozású inventáriuma 1927-ig,²⁸ s ez a fond sokban egyezik a hivatali tükörpéldányokkal, amelyek az e kötetben közlésre kerül AA.EE.SS. Kongregációs Levéltárba érkeztek be. Az egyes alcímeket szlovákból fordítottuk vissza. Az oldalszámok a nyomtatott kötet oldalszámai.

---

ható Acta Apostolicae Sedisben: 10 (1918) 478–479. Vö. HRABOVEC, E.: *La Santa Sede e la fine della Monarchia Austro-Ungarica*, i. m., 318. 22. j.

25 A latin nyelvű levelek esetében nem egyenletes a közlés. Míg jobbra találunk jegyzetapparátust az olvasat tisztázása kapcsán, az egyik levél esetében sorra jönnek a hibásan átírott szavak, i. m., 132–133. Illusztrációképpen egy-kettő: impossibile (helyesen: impossibile), gaudent (gaudent), inveniut (inveniunt), aplius (amplius), ecclesiastico (ecclesiastico), contientur (continentur). Nem valószínű, hogy Srobár miniszter fogalmazója ennyi hibát ejtett volna, amikor az apostoli nunciushoz fordult. Ezen és egyes más levelek esetében tehát nem lehet a közlőre hagyatkozni, újra meg kell nézni az eredetit. Ugyanakkor ez a latin nyelvű levélközlés egyedi, lehet, hogy utólag, sietve került bele a dokumentumokba, más latin nyelvű közléseknél nem találunk ilyen típusú elírásokat, sőt olykor bő jegyzetanyagot is hoz, amelyben az olvasat más lehetőségét ismerteti.

26 A téma célkitűzésén túlmutat, de szintén érdeklődésünkre tarthat igényt a szerzetesrendek története is, így gondolunk első helyen a jászóvári premontrei monostorra, amelynek nullius apátsági rangra emelkedése napirenden volt az első republika időszakában, de a többi szerzetesrendre vonatkozóan is további forráskutatásra van szükség. A komáromi bencés rendház sajátos jogállásának kérdéseire lásd: SOMORJAI Á.: *A komáromi/komáromi bencés ház önállósulása 1923–1947*, in: *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja (Rendtörténeti Füzetek 13.)*, Pannonhalma 2008. 451–533.

27 Az ASV-ben lehet digitális másolatot is kérni. Az ASV internetes honlapján (<http://asv.vatican.va>) további részletekre kaphatunk eligazítást.

28 TUSOR – TÓTH: *Az újonnan megnyitott...*, 227–239.

**I. rész: Teodoro Valfrè di Bonzo apostoli nuncius missziója
(1918 november–1919 december)**

1. Il nunzio apostolico Valfrè al Card. Gasparri,²⁹ Vienna, 18 gennaio 1919, Rapporto,³⁰ N. Prot.³¹ 13973.
S.RR.SS., AA.EE.SS.,³² Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 107–110.
519. ff. 41rv-44r
2. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, gennaio 1919, Telegramma N. 303. 22 gennaio 1919.³³
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1275, fasc. pp. 111–112.
511. ff. 39rv-40r
3. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 23 gennaio 1919, N. Prot. 14035.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 113–117.
519. ff. 47rv-51r
4. Card. Gasparri al nunzio Valfrè, Palazzo Apostolico,³⁴ 24 gennaio 1919, Telegramma N. 260.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1275, fasc. p. 118.
511. f. 41rv
5. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 8 marzo 1919, N. Prot. 15264.
Cf. S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria, 654
minuta:³⁵ ASV, 1919–1923, b. 12. fasc. 44, ff. 17rv-42r pp. 119–130.
- 5.1. Card. Csernoch al nunzio Valfrè, 7 febbraio 1919. Allegato,³⁶ N. Prot. 15264.
Esztergom, Archivio Primaziale, EPL N. Prot. 919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 130–131.
520. ff. 14rv-15r
- 5.2. Il Ministro Srobár al nunzio Valfrè, Praga, 28 febbraio 1919, copia, All. N. Prot. 15264.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 132–133.
520. ff. 16rv-17r
- 5.3. Associazione dei Sacerdoti Cechi e Slovacchi (Hlinka) al Papa Benedetto XV, 26 febb. 1919, m. s., S. N.³⁷
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 134–136.
520. ff. 18rv-19r

29 Gasparri, Pietro (Capovallazza di Ussita, 1852–1934), 1898-ban cesareai c. érsek és nuncius Peru, Ecuador és Bolívia kormányainál. 1901-től az AA.EE.SS. titkára, 1907-től bíboros, 1914. október 13-tól XV. Benedek pápa bíboros államtitkára. XI. Piusz pápa megerősítette minden munkakörében, amelyet 1930. február 7-ig töltött be.

30 A vatikáni hivatali terminológiában az apostoli nuncius, vagy az apostoli nunciatura más hivatalos beosztottja, így az ügyvivő vagy a nunciaturai titkár, ha a központhoz, a Vatikáni Államtitkársághoz, vagy valamely szent-széki hivatalhoz fordul, akkor jelentést, „rapporto” ír. Ha a központ hivatalos utasítást küld, az a „dispaccio”.

31 „N. Prot.” - Numero Protocollo. - Iktatószám, ikt. sz.

32 A rövidítés feloldása: Sezione Rapporti con gli Stati, az Államtitkárságnak az Államokkal való kapcsolatokkal foglalkozó szekciója. Ezt a rövidítést újabban használja a történész szakma, a 2005–2010 közötti periódusban kutatott anyag esetében az „ASV, AES” rövidítést is megtalálhatjuk.

33 Táviratok esetében a vétel dátumát rögzíti.

34 „Palazzo Apostolico”: a vatikáni pápai apostoli palota.

35 „Minuta”: fogalmazvány, hivatalban maradó példány.

36 „Allegato”: csatolmány, melléklet. A rapporto, a jelentés melléklete. Rövidítése: „All.”

37 „S. N.” Sine numero. A vatikáni gyakorlat szerint nagybetűvel.

6. Card. Gasparri al nunzio Valfrè, Palazzo Apostolico, 26 marzo 1919, Tel. N. 282.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 136–137.
520. f. 31r
7. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 16 aprile 1919, N. Prot. 15836.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 137–144.
520. ff. 50rv–55r
8. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 1 maggio 1919, N. Prot. 16027.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1463, fasc. pp. 145–140.
590. ff. 35rv–39r
9. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 8 maggio 1919, N. Prot. 16179.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 150–155.
520. ff. 61rv–64r
10. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Vienna, 28 maggio 1919, N. Prot. 16494.
11. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 28 giugno 1919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1919, N. 1227, pp. 166–171.
stampa 1065.
12. Norandino Torricella,³⁸ sulla situazione politico-religiosa nella Repubblica
Cecoslovacca, estate 1919
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 171–174.
519. ff. 65rv–76r
13. Il nunzio Valfrè al Card. Gasparri, Telegramma N. 450. 6 ottobre 1919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1320, fasc. pp. 174–175.
522. f. 68rv
14. Lettera dei Sacerdoti al nunzio Ratti³⁹ in Polonia, Varsavia, 2 settembre 1919.
ASV, Arch. Nunz. Polonia, scatola 206. ff. 654rv–655r. pp. 175–177.

II. rész: Clemente Micara ügyvivő, majd apostoli nuncius missziója (1920–1923 nyara)

II.1. A misszió kezdete és az új püspökök kinevezésének kérdése

15. L'incaricato della Santa Sede⁴⁰ Micara al Card. Gasparri, Praga, 27 ottobre 1919.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1332, fasc. pp. 178–191.
527. ff. 33rv–43rv
16. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 14 dicembre 1919
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1919, N. 1231, pp. 191–194.
stampa 1071.

³⁸ Mons. Norandino Torricella bécsi nunciaturai titkár.

³⁹ Ratti, Achille (Desio, 1879–1939), 1919-től naupactusi c. érsek és lengyelországi nuncius, 1921-től milánói érsek, bíboros, 1922. február 6-tól XI. Piusz néven pápa. A vatikáni levéltárak 2006 szeptembere óta az ő pápaságának dokumentumait is megnyitották a kutatók előtt.

⁴⁰ Szlovákul „poverenec”, „incaricato” nem azonos a nunciatura ügyvivőjével: „incaricato d'affari”. Amíg a prágai nunciatura létesítésére nem került sor, ügyvivői hivatal („incaricato della Santa Sede”) létesült a cseh-szlovák püspököknél, magyarul „megbízott”.

17. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 15 febbraio 1920. N. Prot. 709.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 195–210.
591. ff. 2rv–14r
18. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 6 marzo 1920. N. Prot. 839.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 211–214.
591. ff. 15rv–17rv
19. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 24 marzo 1920. N. Prot. 1015.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1430, fasc. pp. 214–220.
576. ff. 12rv–15rv
20. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 17 settembre 1920. N. Prot. 2642.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 220–229.
591. ff. 24rv–31r
21. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 20 novembre 1920. N. Prot. 3369.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1463, fasc. pp. 230–234.
591. ff. 45rv–48r
22. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 27 febbraio 1921. N. Prot. 4394.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1477, fasc. pp. 234–247.
602. ff. 46rv–56r

II. 2. A nagyszombati apostoli adminisztrátor kinevezésének kérdése, 1921/1922

23. Card. Csernoch al Papa Benedetto XV, Esztergom, 1 gennaio 1919. S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1919, pos 1, fasc. 1, ff. pp. 248–250.
2rv–3rv
24. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 15 novembre 1920. N. Prot. 3266.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1456, fasc. pp. 250–251.
588. f. 13rv
25. Card. Gasparri al nunzio Micara, Palazzo Apostolico, 19 dicembre 1920. N. Prot.
14065.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1456, fasc. pp. 251–253.
588. ff. 17rv–18rv
26. Appunto⁴¹ ca. trattativa con Min. Benes durante sua visita in Vaticano, s. d.
(febbraio 1921) N. Prot. 16101.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1405, fasc. pp. 253–256.
559. ff. 2rv–5rv
27. Card. Csernoch al Card. Gasparri, Esztergom, 15 aprile 1921. N. Prot. 771.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1921, pos 4, fasc. 3, ff. pp. 256–265.
41rv–47r
28. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 9 agosto 1921. N. Prot. 5777.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1921, pos. 4, fasc. 3. ff. pp. 265–268.
55rv–56rv

---

41 „Appunto:” hivatali följegyzés.

29. 168 pellegrini slovacchi in latino al Papa Benedetto XV,⁴² Roma, 6 ottobre 1921.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1921, pos 4, fasc. 4, ff. pp. 268–272.
28rv–30rv
30. Il nunzio Micara al Sottosegretario Borgongini Duca,⁴³ Viterbo, 25 ottobre 1921. N.
Prot. S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1405, fasc. pp. 272–278.
559. ff. 33rv–37v
31. Il nunzio Micara al Sottosegretario Borgongini Duca, Praga, 10 novembre 1921. N.
Prot. 6316
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1477, fasc. p. 278.
602. f. 82rv
32. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 18 dicembre 1921.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1921, N. 1244, pp. 279–289.
stampa 1086.
33. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 12 febbraio 1922. N. Prot. 6961.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 8 P.O.⁴⁴ fasc. 9, pp. 289–291.
ff. 10rv–11rv
34. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 20 marzo 1922. N. Prot. 7201.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 8 P.O. fasc. 9, pp. 291–296.
ff. 14rv–18rv
35. AA.EE.SS. Sessioni, Palazzo Apostolico, 12 aprile 1922.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1922, N. 1249, pp. 296–306.
stampa 1091.
36. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 30 giugno 1922. N. Prot. 7745.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 8 P.O. fasc. 9, pp. 307–311.
ff. 68rv–72rv

II. 3. Általános helyzet, katolikus politikai pártok

37. L'incaricato della Santa Sede Micara al Card. Gasparri, Praga, 9 marzo 1920. N.
Prot. 881.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1476, fasc. pp. 312–316.
600. ff. 59rv–61rv
38. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 24 marzo 1920. N. Prot. 1016.

---

42 XV. Benedek pápa: Giacomo Della Chiesa (Pegli, 1854–1922), 1907-től Bologna érseke, 1914-től bíboros, 1914. szeptember 3-ától pápa.

43 Francesco Borgongini Duca (Róma 1884–1954), 1921. június 28-tól az AA.EE.SS. altitkára, 1922. október 14-től titkára. 1929-től heracleai c. érsek és nuncius Olaszországban, 1953-tól bíboros.

44 „P.O.”: „Posizione originaria”, eredeti helyén. E megjegyzés csak XI. Piusz pápasága idejére vonatkozik. Ez a megjegyzés azért volt fontos, mert XI. Piusz pápaságát megelőzően más volt a levéltári elhelyezés, amely – lévén, hogy az AA.EE.SS. levéltára a francia forradalommal, ill. az azt lezáró bécsi kongresszussal (1815) kezdődik, lévén, hogy ekkor lett megalapítva maga az AA.EE.SS. kongregáció, az európai hatalmi viszonyoknak megfelelően az akkori államokban gondolkodott. Az első világháborút követő Versailles-Trianoni békeszerződések után megváltozott Európa térképe, és utóbb szükség volt az anyag részleges átcsoportosítására.

- S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1477, fasc. 602, f. 5rv pp. 316–318.
39. L'incaricato Micara al Card. Gasparri, Praga, 24 aprile 1920. N. Prot. 1369.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1476, fasc. 600, ff. 74rv–79rv pp. 318–325.
40. Andrej Hlinka ad una persona sconosciuta, Praga, 17 giugno 1920. m. s., S. N.
ASV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, b. 28, fasc. 127, pos. XVII–C, ff. 8r–9r. pp. 325–326.
41. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 4 febbraio 1921. N. Prot. 4205.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1477, fasc. 602, ff. 44rv–45r pp. 327–329.
42. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 8 dicembre 1921. N. Prot. 6452.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1921, pos. 1476, fasc. 601, ff. 96rv–99r pp. 329–334.
43. Card. Gasparri al nunzio Micara, Palazzo Apostolico, 29 dicembre 1921. N. Prot. B-29652.
ASV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, b. 9, fasc. 36, f. 5rv pp. 334–335.
44. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 22 marzo 1922. N. Prot. 7227.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 16, fasc. 24, ff. 8rv–10rv pp. 335–338.
45. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 8 ottobre 1922. N. Prot. 8249.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 4 P.O., fasc. 5, ff. 13rv–17r pp. 339–345.
46. Il nunzio Micara al Card. Gasparri, Praga, 4 novembre 1922. N. Prot. 8397.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1922, pos. 4 P.O., fasc. 5, ff. 21rv–22r pp. 345–348.
47. Rapporto finale⁴⁵ del Nunzio Ap. Micara, 9 giugno 1923. N. Prot. 18978.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 32 P.O., fasc. 44, ff. 46r–102r pp. 348–381.
48. L'incaricato d'affari⁴⁶ Antonino Arata⁴⁷ al Card. Gasparri, Praga, 1 luglio 1923, N. Prot. 9471.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 4 P.O., fasc. 5, f. 47rv pp. 382–383.
49. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 9 luglio 1923, N. Prot. 9499.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 4 P.O., fasc. 5, ff. 49rv–50r pp. 383–385.

45 „Rapporto finale”: Az egyes nunciusi missziót lezáró jelentés.

46 A korábbi titulustól, az „incaricato della Santa Sede”-től eltérően: „incaricato d'affari”, azaz „chargé d'affaires”, magyarul szintén „ügyvivő”, „nunciatúra ügyvivő”. A nemzetközi gyakorlatban nagykövet vagy miniszter (tehát a külföldi misszió első embere) távol létében az ügyvivő, „ad interim”, ideiglenes ügyvivő beosztását és jogállását jelzi.

47 Antonino Arata (Piacenza 1883–1948), 1906-tól, papszentelését követően az Apostoli Szentszék diplomáciai szolgálatába lépett, 1921. június 27-től a prágai nunciatúra titkára, 1923. júniusa és szeptember 23. között ügyvivő, 1925. július 6-tól, a nuncius visszahívását követően Ciriaci nuncius 1928. évi megérkezéseiig megbízott, 1935-től szardeszi c. érsek és apostoli nuncius Lett-, Észtországban és Litvániában. A balti államok szovjet okkupációját követően 1940-ben Rómába rendelték vissza, ahol haláláig a Keleti Kongregációban asszesszor.

50. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 23 luglio 1923, N. Prot. 9534.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 4 P.O., fasc. 5, f. pp. 385–386.
56rv

III. rész: Francesco Marmaggi apostoli nuncius missziója (1923–1925. július 6.)

III. 1. Általános egyházi és politikai helyzet, az 1925. évi válság kezdete

51. Card. Gasparri al nunzio Marmaggi, Palazzo Apostolico, 30 agosto 1923. N. Tel.73.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 13 P.O., fasc. p. 387.
17, f. 45r
52. Appunto di SE Segretario⁴⁸ AA.EE.SS. Borgongini Duca⁴⁹ al Card. Gasparri,
Palazzo Ap., 8 settembre 1923.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 13 P.O., fasc. pp. 388–394.
17, ff. 46r–58r
53. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 14 maggio 1924. N. Tel. 57.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 46 P.O., fasc. p. 395.
52, f. 44r
54. Card. Gasparri al nunzio Marmaggi, Palazzo Apostolico, 29 maggio 1924. Minuta,
N. Prot. 30773.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 46 P.O., fasc. pp. 395–399.
52, ff. 47rv–50rv.
55. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 18 ottobre 1924. N. Prot. 11251.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 50 P.O., fasc. pp. 399–401.
53, ff. 34rv–36r
56. Il nunzio Marmaggi a S. E. Borgongini Duca, Praga, 30 novembre 1924. N. Prot.
11354.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 13 P.O., fasc. pp. 401–404.
17, ff. 82rv–84r
57. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 3 dicembre 1924. N. Prot. 11362.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1924, pos. 56 P.O., fasc. pp. 404–417.
54, ff. 44rv–55r
58. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 28 febbraio 1925. N. Prot. 11525.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 55 P.O., fasc. pp. 417–424.
54, ff. 28rv–33r
59. Card. Gasparri al nunzio Marmaggi, Palazzo Apostolico, 1 marzo 1925. N. Tel. 103.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 56 P.O., fasc. 55, f. p. 424.
16r.
60. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 7 marzo 1925. N. Prot. 11542.

---

48 „SE” vagy „S. E.” a „Sua Eccellenza” – őexcellenciája – rövidítése, azt jelenti, hogy magasabb, püspöki, érseki beosztású előljáróról van szó.

49 Azaz az AA.EE.SS. kongregáció érsek-titkára, főelőljárója.

- S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 56 P.O., fasc. 55, ff. 22rv–26r pp. 425–430.
61. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 25 marzo 1925. N. Prot. 11571.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 56 P.O., fasc. 55, ff. 38rv–41r pp. 431–434.

III. 2. A szlovákiai érsekség kérdése, Mons. Vojtassak kandidálása

62. L'incaricato d'affari Arata al nunzio Marmaggi, Praga, 20 dicembre 1925, N. Prot. 12323.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 50 P.O., fasc. 53, f. 38r pp. 435–436.
- 62.1. SE Vojtassak al nuncio Marmaggi, Spisská Kapitula, 5 novembre 1925, S. N., All. N. Prot. 12323.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 50 P.O., fasc. 53, f. 39r–40r pp. 436–437.
- 62.2. L'incaricato d'affari Arata, Praga, 20 dicembre 1925, All. 2., N. Prot. 12323.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925 pos. 50 P.O., fasc. 53, ff. 41rv–42rv pp. 437–439.

III. 2. A Néppárt Szlovákia politikai életében

63. Il nunzio Marmaggi al Card. Gasparri, Praga, 23 ottobre 1923. N. Prot. 9883.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1923, pos. 34 P.O., fasc. 49, ff. 7rv–11rv pp. 439–443.
64. SE Vojtassak al Card. Gasparri, Roma, 10 luglio 1925, N. Prot. 44335.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 62 P.O., fasc. 63, f. 3r p. 444.
65. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 14 luglio 1925, N. Tel. 116.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. 63, f. 5r p. 445.
66. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 11 settembre 1925, N. Prot. 11953.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. 63, ff. 6rv–8r pp. 445–447.
67. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 28 settembre 1925, N. Tel. 131.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. 63, f. 10r p. 448.
68. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 13 ottobre 1925, N. Prot. 12044.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. 63, ff. 39rv–42r pp. 448–452.

69. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 24 novembre 1925, N. Tel. 147.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 62 P.O., fasc. p. 452.
63, f. 70r
70. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 10 dicembre 1925, N. Prot. 12262.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1925, pos. 70 P.O., fasc. pp. 452–459.
70, ff. 11rv–17r
71. Andrej Hlinka al Card. Gasparri, Bratislava, 6 aprile 1926, m. s., S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 75 P.O., fasc. pp. 460–461.
75, f. 54rv
72. Il deputato Tuka al Card. Gasparri, Bratislava, 6 aprile 1926, copia, S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 75 P.O., fasc. pp. 461–469.
75, f. 44r–52r
73. Il deputato Tuka al nunzio Marmaggi, Bratislava, 4 maggio 1926, copia, S. N.
ASV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, 1926, 52. fasc. 453, pos. 319. f. pp. 469–471.
26r–27rv
74. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 21 dicembre 1926, N. Prot. 13267.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 472–477.
72, ff. 13rv–17rv
75. Il nunzio Pacelli al Card. Gasparri, Berlin, 24 ottobre 1926, N. Prot. 36306.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 478–481.
72, ff. 31rv–34rv
76. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 13 novembre 1926, N. Prot. 13347.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 481–484.
72, ff. 37rv–39rv
77. Card. Gasparri all'incaricato d'affari Arata, Palazzo Ap., 20 novembre 1926, N. Tel. 188.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 62 P.O., fasc. p. 485.
72, f. 41r
78. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 27 novembre 1926, N. Prot. 13391.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 485–490.
72, ff. 44rv–49r
79. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 10 dicembre 1926, N. Prot. 13428.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 70 P.O., fasc. pp. 490–496.
72, ff. 55rv–59rv
80. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 17 dicembre 1926, N. Prot. 13459.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1926, pos. 82 P.O., fasc. pp. 496–498.
83, ff. 10rv–12r
81. L'incaricato d'affari Arata al Card. Gasparri, Praga, 19 gennaio 1927, N. Prot. 13594.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1927, pos. 82 P.O., fasc. pp. 499–506.
83, ff. 46rv–53rv

82. Il ministro Tiso al Card. Gasparri, Praga, 26 gennaio 1927. m. s., S. N.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia, 1927, pos. 82 P.O., fasc. p. 506.
83, ff. 26rv

ÁDÁM SOMORJAI OSB

VATICAN SOURCES CONCERNING THE BEGINNING OF THE SLOVAK STATE, 1918–1927

A UNILATERAL LOOK INTO THE COMMON SLOVAK-HUNGARIAN CHURCH HISTORY IN SCIENTIFIC PUBLICATIONS?

Prof. Emilia Hrabovec, Member of the Pontifical Committee for Historical Sciences in the Vatican, Professor at the Komensky University in Bratislava (Slovakia) publishes since over ten years on Vatican sources concerning the Slovak state in following languages: Slovak, German and Italian. Her last volume gives a selection of sources mostly of the Archives of the Secretariat of State, from the Section for Relations with States (in this time Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs), from the Apostolic Nunciature in Prague files in the Vatican Secret Archives, and another archives. This is of interest for the research in Hungary, because the territory of Slovakia was part of Hungary for about 900 years, and because the border, originating in the examined period, has divided certain dioceses, so e. g. the most important Archdiocese of Esztergom, whose larger part became part of Slovakia.

Giving a short overview of the earlier publications of Hungarian scholars, this review reports all the archival positions in Italian published here and puts the question whether the selection of these sources is not unilateral, e. g. why there were no researches in the Archives of the Congregation for the Oriental Churches – which is the competent Vatican Dicastery for the Uniate Churches as the Eparchy in Presov. On the other hand, Authors main interest seems to be rather the Slovak national historiography as of the Church history in the State of (Czecho)Slovakia. So questions of Catholics as the Hungarian minority or other, as same as questions of non Catholic citizens are not of her interest.

The volume, although entitled and main language in Slovak, offers 19 pages Summary in Italian, 82 documents in original Italian, Latin and French, 557 pages and 852 footnotes. This textbook is very useful for students and scholars interested in Slovak and in Hungarian Church history the same.

PIOTR STEFANIAK

A MAGYARORSZÁGI DOMONKOS APÁCÁK TÖRTÉNETE A 20. SZÁZADBAN

BEVEZETÉS

1950. június 9-én a Magyar Népköztársaságban, az Elnöki Tanács rendelete értelmében, a Római Katolikus Anyaszentegyházra mért kormányzati akció keretében került sor a férfi és női kolostorok felszámolására, melyeknek tagjait a biztonsági szolgálat őrizetbe vette. Szerzetesek és szerzetesnők tömegeinek kellett szétszéledniük és elbujdosniuk, egyesek börtönben találták magukat, mások internáló gyűjtőtáborokba kerültek. Meghatározott létszámmal, erős kontrol alatt mindössze négy rend működhetett: a bencés, a ferences, a piarista és a Miasszonyunk Iskolanővérek Rendje. Mindegyikük két-két gimnáziummal rendelkezett.

A kommunista rezsim által felosztatott szerzetesek kitartottak az illegálisban, és éveken át hűn álltak őrt hivatásukban. Nagyon nehéz idők jöttek számukra, gyakran teljes elszigeteltségben éltek rendjük többi tagjától. Most eljött az idő, hogy megismerjük azt, hogy mi kezdődött akkor, amikor Magyarország területére a Vöröshadsereg, s nyomában a sarló és kalapács jele alatt munkálkodó új rend betette a lábát. Annak feltárása és dokumentálása nyomán, amit a magyar szerzetesek küldtek – készül e kis vázlat, mely a 2011. december 7-én elhunyt, az akkori magyarországi időkre emlékező domonkos apáca, Szegedi Ilona szívességének köszönhetően keletkezett. Szívesen megosztotta ismereteit egy másik szerzetesnő, Nagybélteki Mária Domonica is, aki minden információ-morzsát gyűjti a 20. századi magyarországi klauzúrás női domonkosok történetéből, mely rend ugyancsak erősen megtapasztalta az uralkodó kommunista totalitárius rendszert. Meg kell továbbá említeni Farkas Imelda, Árpádházi Szt. Margit domonkos nővér szívességét a budakeszi rendházból, és Dr. Pucilowski Józsefet, a Domonkosok Rendje Magyarországi Vikáriátusának régi, általános vikáriusát, akik megjegyzéseikkel kiegészítették a megszerzett anyagokat, és megosztották a női domonkosok kommunizmus alatti működésükről szóló ismereteiket is.

Tekintettel a múlt századi magyar domonkos apácák sorsának specifikumára aligha beszélhetünk az őket érintő levéltári iratanyagról. A fiatal rend, mely 1948-ban alakult ki, s hirtelen lett felosztatva, tagjai nem tudták megmenteni irataikat. Könnyen lehet, hogy megsemmisültek. A kommunisták ugyanis igen gyakran elbántak az egyházi kéziratokkal és könyvekkel.¹ Úgy tudjuk, a domonkos nővérek dokumentumai feltételezőleg elvesztek, s

¹ A Domonkosok Magyarországi Általános Vikáriátusa gyűteményében Vasváron nincs egy, a magyarországi domonkos apácákra vonatkozó dokumentum sem, amiről a szerzőt a régi levéltáros, Dr. Ireneusz Wysokiński tájékoztatta 2010. április 28-án kelt levelében.

nem lehet őket már fellelni a Szegedi Püspöki Levéltárban sem.² Nagybelteki Mária Dominica nővér megállapítása szerint, aki az apácákra vonatkozó adatokra bukkant a Szegedi Egyházmegyei Hivatal egyik nyilvántartókönyvében, azokat – amint látszik – a kommunisták kivették a Grösz József³ elleni perrel kapcsolatban, majd megsemmisítették.⁴ Hasonlóképpen szóródhattak szét a Magyarországi Domonkos Tartomány levéltárának aktái is.⁵ 2000. óta nem létezik már a Luxemburg-Limpertsburg-i domonkos kolostor sem, ahonnan az első magyar domonkos rendi apácák származtak. A kolostor után maradt levéltári anyagban sincs túl sok információ a magyar domonkosokról az okból, hogy a II. világháború alatt, 1941. február 21-én a rendet a hitleristák feloszlatták, és ekkor sok dokumentum elveszett.⁶ Mégis, a luxemburgi kolostor utolsó, még élő, és a Riest-Lage-i domonkosoknál lakó priorisszája, Regina Müller, akivel a szerzőnek sikerült pár levelet váltania, rendelkezett némi információval, és készségesen megosztotta azokat. Úgyisintén a Domonkosok Rendjének Központi Levéltárában, a római Szt. Szabina kolostorban sincs semmilyen katalogizált irat, ami a magyar domonkos apácákat érintette volna.⁷ Alapvetően tehát az e korról való ismereteink a szegedi kolostor első priorisszájától, Szegedy Ilonától származnak, aki nagyon szívesen beszélt közösségük történetéről, s amire ő nem emlékezett, kiegészítette gondozója, Nagybelteki Mária Dominica nővér.

A nagy levéltári hiányosság ellenére a kortárs magyar történetírás mégiscsak megkísérelte a domonkos apácák történetének lexikális tömörítésű felvázolását. Ezt az ismert történész és hagiográfus, a Budapesti Notre-Dame Iskolanővérek kongregációjának tagja, Puskely Kordia Mária végezte el.⁸ S mert ő adta a legalapvetőbb és lapidárisabb információkat, azok súlya első helyen áll az események rekonstrukciójánál.

A történelem morzsáinak egybegyűjtése tehát lehetővé tette, hogy először is feltárjuk azoknak a domonkos apácáknak a sorsát, akiknek megadatott kitaraniuk Magyarországon a szocializmus nehéz évei alatt. A kutatókra vár még a feladat, hogy felkutassák az 1950-es, kolostorok bezárását érintő állami iratanyagot, mert talán köztük előkerül valami, ami a domonkos apácákra vonatkozhatna. Ugyancsak lényegesnek tűnik a domonkosok római központi levéltárának tüzetes átvizsgálása.

Az írásos forrásanyag érzékeny hiánya ellenére elhatároztuk, hogy elővesszük a témát, és bevezetjük a lengyel történelmi tudatba. Tesszük ezt annál inkább, mert századok óta oly szívesen emlegetjük közös szálainkat és sorsainkat, és ápoljuk azt, hogy Lengyel, magyar – két jóbarát.

2 A levéltári anyaghoz a Budakeszi Árpádházi Szt. Margit Domonkos Nővérek Kongregációja Sienai Szt. Katalin kolostorának főnöknője, Farkas Éva Imelda OP nővér kért hozzáférést, de kutatása eredménytelen volt, amint erről tájékoztatta a szerzőt 2010. május 23-i levelében.

3 Grösz József (1887–1961) 1943. május 7-én Kalocsa érsekévé nevezték ki. 1951. május 18-án Grösz érseket a biztonsági szolgálat letartóztatta. A demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom szervezésével vádolták. A peres eljárás során, 1951. június 28-án 15 évi börtönbüntetésre ítélték. Az ítélet a 24. papok elleni per ítéletével együtt emelkedett jogerőre, mely közül 15 halálos volt.

4 Információ Nagybelteki Mária Dominica OP nővér 2010. május 27-n küldött leveléből.

5 Uo.

6 Római Archivum Generale Ordinis Praedicatorum (a továbbiakban: AGOP), *Luxemburgum* XII.74000 *Monasterium Beatae Mariae Virginis a Misericordia*, cf. XII.47010.

7 A domonkos rend központi levéltár anyagában Rómában mindössze két adat említi a magyar domonkos nővéreket, de apácákat egyik sem említi. Vö. AGOP *Hungaria*: XII.73500 *Gunsien* (Güns [Köszeg]); XII.73510 *Inst. Rosarii Perpetui Sanctae Helisabeth de Hungaria*.

8 PUSKELY M.: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*, t. I, A – K, Budapest 1995, 237.

A Luxemburg – Limpertsbergben 1861-ben Isten Szolgája Szt. Keresztes Mária Dominika Klára anyja (Anna Moes) alapította domonkos rendi apácázárdába 1934 és 1937 között négy magyar lány lépett be.⁹ Az apácák: Dánko Margit (meghalt 1936-ban), Dánko Antónia Jolán, Bedi Bartholómea Róza és Szegedy Ilona.¹⁰ Előbb (1934-ben) három jelölt lépett be, majd (1937-ben) a negyedik, az 1914. augusztus 10-én Sombathelyen született Szegedy Ilona. Mindannyian Luxemburgban tették le soros szerzetesi fogadalmukat. Így a mesterházi születésű Bedi Bartholómea nővér laikusként tett fogadalmat 1936. május 9-én, a selmecbányai (ma Banská Štiavnica) Dánko Antónia 1937. június 12-én tette le esküjét, Szegedy Ilona nővér pedig 1939. augusztus 5-én tett ideiglenes esküt.¹¹

1941-ben a németek felszámolták a luxemburgi domonkos rendet, s a Gestapo az apácákat a klauseni kolostorba vitte, ahonnan azután ki-ki hazafelé vette az útját.¹² A három magyar nővér ekkor hazatért hazájába. Ilona, Antónia és Bartholómea nővér Kassára utazott, s az Árpádházi Szt. Margit domonkos nővérek Krisztus Király kolostorában pihentek meg.¹³ Ott voltak 1944-ig, amikor is az oroszok elfoglalták a várost. Kassát Csehszlovákiához csatolták vissza, így megkezdődött a magyarok elvándorlása a városból. Tizenegy magyar domonkos nővérnek Hódmezővásárhelyre kellett mennie, s helyükre szlovák nővérek érkeztek a Bl. Imelda domonkos kongregációból. Hódmezővásárhelyen az apácák szétváltak. Kettejük (Szegedy Ilona és Dánko Antónia) Budapestre utaztak, ahol a Szent Rózsafüzér Királynője kolostor domonkosrendi gazdaságában vállaltak munkát a pesti Domonkos (ma Thököly) u. 3. sz. alatt. A katonasághoz besorozott szerzetes barátokat helyettesítették a varrodában és a konyhában. A harmadik nővér, Bedi Bartholómea eljutott a Szt. Margit domonkos nővérek községi anyaházába, hogy ott szakácsnővé képezzék ki.¹⁴

1948-ban a Magyarországi Domonkos Tartomány Szegeden (a Szeged-Csanádi egyházmegye területén) hozzálátott a rend női kolostorának megalapításához. Négyszáz év után újjá akarták éleszteni azt a szemlélődő ágat, ami magyar földön a török uralom óta nem volt.¹⁵ A választás Szegedre esett, ott ugyanis özvegy Tóth Mihályné odaadta házáat a nővéreknek azzal a feltétellel, hogy ott tartózkodhasson élete végéig. Azzal, hogy az apácáknak volt hol lakniuk, közösségüket jogilag elismerte az Egyház és a domonkos rend. A három nővér az új klauzúras rend hajtása lett, mely a nemrégiben szentté lett Árpádházi Margitot kapta védőszentjéül. A nővérek egy kis házban laktak a Madách utca 3-ban, és hamarosan törvényi jóváhagyást kaptak az Egyház részéről. A priorissza Szegedy Ilona

9 Az információ Regina Müller OP anyja 2007. november 19-i leveléből való, aki akkoriban a franciaországi Prouilhe domonkos kolostorában volt. A Nagybélteki Mária Dominica OP és Szegedy Ilona OP nővérekkel készített riport 2008. július 24-én volt az ő gödi kolostorukban.

10 Uo. Regina Müller OP anyja 2008. február 27-én kelt, Prouilhe-i kolostorból küldött levele.

11 Az információ Regina Müller OP anyja 2008. február 27-i leveléből.

12 A luxemburgi apácák feloszlásának egyik nyoma az a tény, hogy egyikük, Rosaria Fulneczek OP nővér a II. világháborúban szülőhelyén tartózkodott rokonainál, a Racibórz melletti Bienkowiec-ben. A bienkowieci Fulneczek család családi gyűjteményében fennmaradt egy akkor készült fénykép a nővérről és annak bátyjáról.

13 Szegedy Ilona OP nővér közlése a 2008. július 24-i gödi beszélgetés során.

14 Szegedy Ilona OP és Nagybélteki Mária Dominica OP nővér 2008. július 24-i közlése.

15 PUSKELY *i. m.*, 237. o.

lett, annak ellenére, hogy még nem volt meg az örökfogadalma. A többi domonkos nővér sem tett ünnepélyes esküt, tehát évente egyszerű fogadalmat tettek. Szegeden volt már egy korábban alapított kolostoruk az Árpádházi Szt. Margit domonkos nővéreknek, akik segítettek az apácáknak új helyükön berendezkedniük. Egyidejűleg a magyarországi templomokban felolvasták a hirdetést, hogy létesül egy Prédikátor Rendi szemlélődő kolostor, ahová be lehet lépni. Ez a hír főleg az apostoli kongregációk tagjait érintette meg, akik szigorúbb klauzúrában akartak élni. Rögtön jelentkezett is két nővér: Bucsy Euphemia Mária az ausztriai Gleisdorf-i domonkos kongregációból, és Niczky Augusztá Jolán,¹⁶ Szt. Margit domonkos nővér a kőszegi kolostorból. Lépett be világi jelölt is, aki azonban hamar ki is lépett, mert nem bírta ki a klauzúras kolostorban.¹⁷

Az apácák két éven át alkalmazkodtak a klauzúras élethez, és kimunkálták saját megoldásukat az egyfolytában ideiglenes kolostorban. 1950 közepén öt domonkos nővér (Ilona, Antónia, Bartholómea, Euphemia és Augusztá) és egy felvételiző (Olga) jött a kolostorba. A nővérekkel együtt lakott ő. Tóthné is.¹⁸ A közösség kedvezően fejlődött, annak ellenére, hogy a politikai helyzet egyre komplikáltabbá vált Magyarországon. A kommunista uralom harcba lépett az Egyházzal: elvették az egyházi javakat, államosították az egész felekezeti oktatást, 1949-ben pedig Mindszenty József hercegprímás életfogytiglani ítélettel börtönbe került, majd és brutálisan felszámoltak 63 rendházat (23 férfit és 40 nőt).¹⁹ A felszámolás a szemlélődő domonkos nővéreket is érintette. Valójában a kommunista hatalom által kiküldött rendőrök nem találták az apácák házáat, mert az egy kis épület volt, s ők egy jól látszó épületben keresték a szerzetesnőket, így a közösség szerteszéledt. Reggel két nővér (köztük a priorissza) elment a szemináriumba, ahol nagy csodálkozva fogadták őket, hogy éjjel nem lettek letartóztatva, és azt mondták, hogy sürgősen világi ruhába kell öltözniük, és vissza kell térniük a kolostorba.²⁰ Szeged és Csanád püspöke, Hamvas Endre tájékoztatta a priorisszát, aki társával együtt a szemináriumba ment, hogy gyorsan csomagoljanak össze, és 1950. június 9-én reggel hatkor hagyják el a kolostort. Az apácák az engedelmisség jegyében összehajoltak, a szétoszlással velejáró sietséget pedig a kommunista biztonságiak által történő letartóztatás fenyegetése idézte elő. Szegedy Ilona főnöknő a kolostor összes pénzét szétosztotta a nővérek között, akiknek – a biztonságukra való tekintettel egymást nem értesítve, hogy merre is mennek – el kellett menniük, kinek-kinek a maga útján. A kolostorban maradt özvegy Tóth Mihályné, amelyet hamarosan szintén kisajátítottak, hogy az épületben könyvtárnak és magánlakásoknak csinaljanak helyet.²¹

16 A Budakeszi Szt. Margit Domonkos Nővérek Kongregációjának levéltárában megvan a rendek 1950. és 1989. közötti feloszlatottságából megmenekült beöltözési könyv, melyben leírták, hogy az 1905. május 16-án Budapesten született Niczky Jolán 1927. február 10-én belépett a kőszegi Szt. Margit domonkos kolostorba, ott öltözött be laikus testvérré 1927. augusztus 18-án, és kapta a Mária Augusztina nővér nevet. E könyvből ismeretes, hogy Niczky Augusztá OP nővér 1971. május 1-én halt meg. A budakeszi levéltár aktaiban, amint azt a kolostor főnöknője, Farkas Imelda OP nővér tanúsítja, nincs jelezve, hogy a nővér belépett volna a Prédikátorok Rendjének apái közé. Viszont a másodrendbe történő áttérését és abban való életét egyaránt megerősítik az apácák, Szegedy Ilona és Nagybelteki Mária Dominica OP nővérek.

17 Közlés Szegedy Ilona OP és Nagybelteki Mária Dominica OP nővérektől 2008. július 24-én.

18 Az információt Szegedy Ilona OP nővértől kaptuk Gödön, a 2008. július 24-i beszélgetés során.

19 A. ENGELMAYER: *Nowe wyzwanie wobec Kościoła*. In: *Węgry – Polska, wspólnie dziedzictwo*, szerk. J. ZIMNY, Sandomierz 2007, 392. o.

20 Az információt Szegedy Ilona OP nővértől kaptuk Gödön, a 2008. július 24-i beszélgetés során.

21 Uo.

A nővérek feltehetőleg családjaikhoz vagy ismerőseikhez mentek. A priorissza szülői házába ment Szombathelyre, azonban rémült édesanyja nem fogadta be, mert a nem nagy településen mindenki ismerte egymást, s a bujkáló apáca könnyen magára vonja a biztonsági szolgálat figyelmét. Szegedy Ilona tehát a nagyvárosban, Budapesten lelt menedékre, ahol senki nem ismerte. A pesti XVI. kerületben, Mátyásföldön lakott egy világi harmadrendi domonkosnál, Sthréhling Andrásnénál. Egy idő múlva vele közösen vásárolták meg a Csömöri u. 101. számú házat. Rögtön a fővárosba érkezése után egy fiúgimnáziumban vállalt állást, mint konyhai kisegítő. Ezt követően több különféle helyen dolgozott. 1956 után az állami politika enyhült a katolikusok iránt, s a szerzetesnőknek is valamivel könnyebb volt, Ilona nővér tehát az egykori szerzetesek számára létrehozott szövetkezetben, a *Szolidaritás*-ban kapott állást. Itt 10 éven át kesztyűket varrt. 1970-ben nyugdíjba ment, s ekkor kapott útlevelet is (korábban elutasították), hogy kimenjen Luxemburgba a domonkos nővérek kolostorába. Ebben a soknemzetiségű közösségben fél évet tartózkodott. 1970-ben, az ottani főnöknő, Pia Habaru kezébe tette le örökfogadalmát. Annak ellenére, hogy a luxemburgi apácák marasztalták, hogy maradjon a közösségükben, Szegedy Ilona nővér úgy döntött, hogy hazamegy Magyarországra.²²

A többi, 1950-ben szétoszlott apácáról jószerivel semmiféle információnk nincs. Mindegyik meghalt még 1989 előtt. Pontos hírünk csak Niczky Augusztá 1971. május 1-én bekövetkezett haláláról van, melyet bejegyeztek az Árpádházi Szt. Margit Domonkos Nővérek Kongregációja irataiba.²³ Egyedül Bucsy Euphemia nővér, aki Magyarország arról a részéről származott, amit Szerbiához csatoltak, tért vissza szülői házába, és édesanyja halála után megtért a gleisdorfi kongregációs aktív domonkos nővérek közé.²⁴ 1989-ben, amikor Magyarországon újra működhetek a kolostorok, vissza akart térni a domonkos apácák közé, de kora erősen előrehaladott volt (ugyanis 1913-ban született) ahhoz, hogy csatlakozzon a szerveződő közösséghez.

A hetvenes és nyolcvanas években a nővérek jeles napokon találkoztak, születés-és névnapokon. Ekkor maguk között újraérezhették a szerzetesi köteléket. Ugyanekkor Szigeti István atya, aki a harmadrend igazgatója, a barátok studentátusának helyettes magistere, egyszermind a pesti konvent könyvtárosa is volt, illegális lelkigyakorlatokat és találkozókat szervezett a Szt. Margit domonkos nővérek kongregációjának nővérei számára. Ilona nővér is kapott meghívást, s el is ment rájuk. E találkozások voltak a Magyarországi Prédikátor Rend illegális tagjai számára az egyetlen közösségi formáció.²⁵

Ám a kommunista élet realitása ellenére, néhány fiatal magyar lány szerzetes akart lenni. A papok, akik lelki vezetőik voltak, megismertették őket az illegális apácaikkal. A hatvanas és hetvenes évek fordulóján a pesti domonkosoknak volt egy orvosuk, Molnár András, aki feleségével együtt világi harmadrendi domonkos volt, öt gyermeket nevelt. Csertő György atya, a domonkosok titkos studentátusának elöljárója kiszemelte a doktor

22 Uo. A nyilatkozatot kiegészítette Nagybelteki Mária Dominica OP nővér, aki ott volt a 2008. július 24-i beszélgetésen.

23 Az információt Farkas Imelda OP nővér, a budakeszi Szt. Margit domonkos nővérek főnöknője adta a szerzőnek 2010. május 23-i levelében.

24 Szegedy Ilona OP nővér közlése, 2008. július 24.

25 Szegedy Ilona és Nagybelteki Mária Dominica OP nővér közlése, 2008. július 24.

legidősebb lányát, akinek jogi végzettsége volt, s aki sklerosis multiplexben szenvedett és tolókocsiban járt, hogy legyen titkos domonkosrendi apáca. Mária szívesen beleegezett, és 1972. október 12-én, Szegedy Ilona anya jelenlétében Csertő György atya kezébe, mint Mária Margit, letette a titkos ünnepélyes szerzetesi esküt.²⁶ Molnár Margit csaknem húsz éven keresztül élte titkos szerzetesi életét a saját házában. Amikor pedig a nyolcvanas évek végén Magyarországon megbukott Kádár János kommunista rezsimje és eljött a szabadság, az újjászülető Magyarországi Domonkos Rendtartomány hozzáfogott szerzetesközösségek kialakításához. Margit nővér is, betegsége ellenére, szerzetesi ruhát öltött, és készen állt a klauzúras domonkos nővérek reguláris életére, s felelősséget vállalt a jelenzkető jelöltek rendi nevelése terén. Molnár Margit nővér szerepe felbecsülhetetlen volt.

Azonban a korábban illegalitásban élő domonkos apácák és a Szt. Margit kongregáció nővérei a rend külföldi női közösségeiben leltek lelki támaszra. Szabadsára vagy vakációra utazás keretében az egyes apácákat és nővéreket befogadták és vendégül látták a krakkói *Gródka* és a Czeszochowa környéki Szt. Anna lengyel apáca zárdáinak klauzúráiban. A gródkai domonkosok krónikája 19-szer említi magyar nővérek kolostorukban történő tartózkodását (1984. júniusában és augusztusában, 1985. áprilisában és decemberében, 1986. májusában, szeptemberében és decemberében, 1987. áprilisában, májusában, szeptemberében és decemberében).²⁷ A Szt. Anna-i domonkos kolostor krónikájában viszont egyszer jegyezték fel négy magyar apáca ott tartózkodását 1984 június 25. és 30. között.²⁸

A rendek feloszlottságának idején egy magyar domonkos, nevezetesen Bergoué Imre Mária (Géza) titokban hivatások toborzásával foglalkozott, s fiatal nőkkel vette magát körül, akik illegalitásban lettek domonkosokká.²⁹ E nővéreknek – immár a szabadság idején – 1991-ben Róma rendeletére nyilatkozniuk kellett, a rend melyik ágához akarnak tartoz-

26 Margit OP anya, vagy dr Molnár Mária, 1940-ben született, mint a budapesti domonkos kolostor házi orvosának, Dr. Molnár Vilmosnak és feleségének, Beátának, aki harmadrendi domonkos szerzetes volt, a legidősebb gyermeke a négy közül. Jogi tanulmányait befejezve bíróként dolgozott. Betegség (sklerosis multiplex) miatt azonban fogyatékos lett, és leszázalékolták. Minekutána a család barátságban volt a domonkosokkal a kolostorok feloszlatása után, az egyik domonkos, Dr. Csertő György OP atya lehetővé tette Mária számára, hogy belépjen a domonkos apácák rendjébe. Az egyházüldözés miatt Mária, mint Margit nővér, titokban tette le az örökfogadalmat 1971. október 12-én Molnárek lakásán (Budapest, XIV, ker. Fogarasi út. 87. fsz. 3 na), Csertő atya, valamint Szegedy Ilona OP nővér, a a rend akkor egyetlen ismert apácájának jelenlétében. Amikor Magyarországra beköszöntött a szabadság, Margit nővér, betegsége ellenére szerepet vállalt a klauzúras kolostor megszervezésében, melynek élére került, mint priorissza. Ennek betöltésére 1992. február 2-án kapott kinevezést. A gödi kolostorban halt meg 1998. január 16-án. Vö. Gödi Domonkos Kolostor SS Gyűjtemény, postai levelezőlap Margit anya fogadalmi bejegyzésével, a Margit Anyáról való információt levelezés útján nyertük Nagybelteki Mária Dominica OP nővér 2010. június 11-i leveléből.

27 Vö. Aneks 1; Domonkos Apácák Kolostor Gyűjteménye a krakkói *Gródek*-n (a továbbiakban ADGK), *Kronika Klasztoru SS Dominikanek „Na Gródku” w Krakowie* (17.07.1982–26.08.1986), 212., 214., 227., 229., 304., 376., 420., 422., 425., 441., 442. o.; *Kronika Klasztoru SS Dominikanek „Na Gródku” w Krakowie* (28.VIII.1986–16.XI.1989), 15., 44., 71., 74., 84., 170. o. Itt szeretném megköszönni a krakkói *Gródka* domonkos apacazárdából való Agnieszka Halina Łyko OP nővérem a kolosroti naplók bejegyzéseinek átadásáért.

28 Vö. Aneks 2; Domonkos Apácák Kolostor Gyűjteménye Szt. Annában (A továbbiakban ADSA), ms. sign. A40, *Kronika Klasztoru SS Dominikanek u Świątej Anny pod Przyrowem prowadzona od września 1983 do lipca 1984r.*, 180–186. o. Itt mondok köszönetet Zdzisława Krystyna Szymczyńska OP nővérem, a Szt. Anna-i domonkos apácák kolostora alpriorisszójának a kolostorim krónika bejegyzéseinek előkészítéséért.

29 Az információt Farkas Imelda Éva OP nővér közölte 2010. október 18-án.

ni, szerzetesnők akarnak-e lenni, vagy az Árpádházi Szt. Margit kongregáció apostoli nővérei.³⁰ Eddig ugyanis egynémely nővér azt sem tudta, a rend mely ágához tartozik: a monasztikushoz, vagy az apostolihoz.³¹ A választás után a domonkos nővéreknek esküt kellett tenniük a szerzetesi élet számukra rendelt előírásainak betartására. Molnár Margit és Szegedy Ilona kivételével, akik a szerzetesi életet választották, minden nővér a Szt. Margit kongregációhoz deklarálta magát.

NÁGYLÓZS. ISTENI RÓZSAFÜZÉR ANYJA KOLOSTOR
(1989–1994)

A Győr-Moson-Soprom megyében, egészen az osztrák határnál fekvő település, Nagylózs klauzúras domonkos apácaközösége létét Molnár Margit nővér személyére alapozta. Annak ellenére, hogy maga sohasem élt rendi életet, ráadásul súlyos beteg volt, ennél fogva mozdulatlanul ült a tolókcocsiban, hősiesen vállalta a szemlélődő domonkosrendi nővérek magyarországi reguláris közösségének szervezését. 1989-ben a nagylózsi házban lakott, ahol 1992. február 2-án priorissza lett, s e funkcióját két ciklusban, egészen 1998. január 16-án bekövetkezett haláláig betöltötte. Halála után a közösség már nem választott új előljárót.³² Szegedy Ilona nővér és más nővérek, akik korábban szétszórta élve csatlakoztak hozzá, ott gyűlhetek össze. Visszatért az eddig Jugoszláviában lakó Bucsy Euphemia nővér is.

Az apácák 1989-ben, legalizálni akarván létezésüket, azt a kérést terjesztették elő, hogy a szegedi kolostor jogfolytonosainak ismerjék el őket. A rend részéről szóbeli hozzájárulást kaptak, s ez elegendő volt a magyar hatalom számára.³³

1990-ben a nagylózsi közösséghez kezdtek jelentkezni a szerzetesi lét iránt elhivatottak.³⁴ Margit anya néhányukat beöltöztetett. E körből egy kivétellel (Nagybélteki Mária Dominica) egy sem maradt meg a közösségben.³⁵ Tudatában lévén, hogy ő maga nem képes nekik megfelelő nevelést adni és beszoktatni a klauzúras kolostori életbe, a főnöknő többször is személyi segítségért folyamodott a lengyel domonkos nővérek kolostorához Szt. Annába. A Szt. Anna-i közösség azonban, noha elég sokan voltak, nem nyújtott segítséget Molnár anyának, arra való hivatkozással, hogy maga is részt vesz egy kolostoralapításban a Varsó melletti Grodzisk Mazowiecki-ben, a rendi törvény pedig nem irányozza elő, hogy egy kolostor egyidejűleg két alapításért felelne.³⁶ A lengyel nővérek számára a

30 Uo.

31 Az információt Dr. Puciłowski József OP atya, az Általános Magyar Helynökség helynöke közölte. 2011. június 18-án.

32 Az adatot Nagybélteki Mária Dominica 2010. június 11-i leveléből vettük.

33 Az adatot Nagybélteki Mária Dominica 2010. június 20-i leveléből vettük.

34 Puskely Kordia SSND nővér így élte meg a domonkos nővérek újjászületését Magyarországon a kommunizmus bukása után: *A [szegedi] alapítás jogutódja az a szerzetesi közösség, amely 1989-ben Nagylózsban, két régi, örökfogadalmas apácával és két noviciával újrakezde életét.* Vö. PUSKELY i. m., 237. o.

35 A közlést elektronikus úton adta 2007. november 23-án a Dax-i kolostorbeli Tamás Margit Op nővér, aki öt hónapig jelölt volt Tápiószentmártonban.

36 Molnár Margitnak a szerzőhöz 1994. június 21-én, Nagylózsából írt leveléből: *2–3 évvel ezelőtt ismerőseim révén magam is megpróbáltam átmeneti segítséget kérni egy lengyel klauzúras kolostorból, de akkor olyan választ kaptam, hogy új alapítás miatt épp nincs nélkülözhető apácájuk. Most már valójában annak is örülnek, ha azt tudnám, hogy melyik kolostorhoz fordulhatnék ilyen kéréssel...*

nyelvi korlát is problémát jelentett. A krakkói *Gródek* kolostorának nővéreinek viszon továbbra is volt kapcsolatuk a magyar domonkos nővérekkel. A kolostor krónikája így örökitette meg e kapcsolatot: 1994.I.30 – vasárnap: reggel, kb. 8 órakor Magyarországról érkeztek: Héjja Margit (Anna) OP nővér, foglalkozása szerint neurológus szakorvos, pszichiáter, továbbra is dolgozik, és Pethő Csilla – 24 éves jelölt, aki be akar lépni a magyarországi domonkos klauzúras kongregációba. Csilla (így ejtik ki nevét) Debrecenből származik, abból az egyházközségről, melyben nemrég óta két lengyel domonkos dolgozik: Ireneusz Wysokiński és Jacek Górski atya. A nővérek holnap délután mennek be a klauzúrába, mert meglátogatják még az Isteni Irgalmasság Kegyetemplomot Łagiewnikiben. Időlegesen a vendégházban laknak az udvaron.³⁷ 1994.II.5 – szombat: Az esti pihenő alatt elbúcsúztattuk Margit nővért, aki egyhetes Gródkán tartózkodás után ma, kb. 21.00 órakor elindul hazafelé. Csilla tehát egyedül lesz még köztünk egy ideig. Van remény arra, hogy valaki még hamarosan jön Magyarországról Gródekbe.³⁸ 1994.II.7. – hétfő: Reggel beköszönt a klauzúrára Maronyák Beáta Iholya OP nővér Magyarországról, korra más idős, de tele energiával. Beáta nővérral valamelyest németül tudjuk megértetni magunkat. Csilla néhány évvel ezelőtt vette a keresztséget, és Szt. Mónikát választotta védőszentjéül. Az esti pihenő alatt velünk volt Beáta nővér, aki kb. 10 évvel ezelőtt járt már nálunk.³⁹ II.12. – szombat: Beáta nővér búcsúztatása, aki egy hét nálunk töltött idő után hazautazik Magyarországra. 1994.II.13 – vasárnap: Reggel megérkezett Magyarországról Mihalik Mária (Marica) (kora 23 év), hogy megismerkedjen életünkkel. Csilla barátnője, aki január 31. óra nálunk van, és szintén a mi életünkkel ismerkedik.⁴⁰ 1994.II.19. – szombat: Este Csilla és Mihalik Mária (Marica) elhagyta a kolostort és hazautazott.⁴¹

Ugyanakkor a nagylózsi körülmények nem kedveztek a számbelileg növekvő szemlélődő közösség fejlődésének, öt év után tehát Molnár Margit anyja elhatározta, hogy él a Tápiószentmártonba költözés lehetőségével, ahol kirajzolódott egy kolostoregyüttes emelése képe. A rend magyarországi tartományának vezetősége elfogadta a tervet, és a nővérek elhagyták Nagylózst.

TÁPIÓSZENTMÁRTON, ROSARIUM KOLOSTOR, ALBERTIRSAI ÚT. 1
(1994–1996)

Amikor a nagylózsi ideiglenes kolostor már alkalmatlanná vált a nővérek otthagatása számára, Molnár Margit priorissza az ideiglenes fogadalmassa, novíciával és jelölttel együtt 1994. őszén a Peste megyei Nagykáta mellett lévő, Magyarország fővárosától Dél-Keletre fekvő Tápiószentmárton községbe költözött, ahol mindnyájan az Albertirsai út. 1. sz. alatti épületben laktak, ahol kolostort terveztek maguknak építeni.⁴² A priorissza az új helyen a fiatal nővérekkel együtt megpróbált szemlélődő életmódot folytatni, és mindent elkövetett, hogy megteremtse az ehhez szükséges feltételeket. Annak ellenére, hogy a

37 ADGK, A krakkói *Gródek*-i Domonkos Apácák Kolostor krónikája (1992.IX.15–1994.VIII.24), 159. l.

38 Uo. 160. l.

39 Uo. 163. l.

40 Uo. 164. l.

41 Uo. 168. l.

42 PUSKELY i. m., 237. o.

valóság bonyolult volt, s a problémák csak halmozódtak Tápiószentmártonban, két nővér rendi esküt tett, egy beöltözött, hárman pedig beléptek jelöltként. Sajnos a priorissza egyre elhatalmasodó betegsége (sklerosis multiplex) szükségessé tette, hogy arra kellett törekednie, hogy a kolostoron kívül kell a fiatal nővéreket biztonságba helyezni és valódi szerzetesi nevelést nyújtani számukra. Ezért is utazott ki 1996. január 18-án hat nővér Lengyelországba, a Szt. Anna-beli klauzúras domonkos kolostorba.⁴³ 1996. április 27-ig voltak itt a novíciátusban. Magyarországra visszatérve a nővérek a nemzetközi apácabizottság és az apácák általános posztulátorának, Manuel Hoffletternek a döntésére vártak, hogy mely kolostorban fejezzék be nevelésüket, és melyik kolostor veszi magára a majdani magyarországi alapítás felelősségét. Elrendelték, hogy a nővérek Németországba menjenek, a Klausen-i kolostorba, mely felajánlotta a nővérek nevelését csakúgy, mint megfelelő számú hivatás esetén az új magyar alapítás felvállalását. Azonban nem mindegyik nővér ment Németországba, ugyanis az egyik jelölt, Tamás Orsolya, elvált tőlük, és belépett a Szt. Anna-i domonkos kolostorba, ahol 1992. december 9-én beöltözött, mint Margit Mária nővér. Három nővér viszont (Pethő Martina ideiglenes fogadalmas, Kunos Anna novícia és Dobos Ildikó jelölt) 1997-ben a Klausen-i domonkos közösségbe került, mely szintén a Luxemburgi konvent alapítása volt. Jelenleg ebben a közösségben, mely Rieste–Lage-be költözött, három magyarországi nővér él.

A fiatal nővérek elutazása után Molnár Margit priorissza Negybélteki Mária Domini-cával Magyarországon maradt. Amikor a főnöknő megérdeklődte, hogy Tápiószentmártonban nincs lehetőség kolostorépítésre, ugyanakkor Magyarországon megkezdtek az egyházi javak visszaszolgáltatását, a nővérek elhatározták, hogy elköltöznek.

GÖD, MONASTERIUM ROSARIUM, MADÁCH U. 40

(1997)

1997-ben a két nővér elhagyta Tápószentmártont, és egy elég tágas házba költözött a Duna bal partján, Budapesttől északra fekvő városba, Gödre, a Madách u. 40. sz. alá. Az 1950-ben elkobzott szegedi ház rekompenzációjának kereténél államtól kapott pénzen vették. Lassanként a közösség kezdett berendezkedni.

43 A Szt. Anna-i domonkos kolostor 1994–1996-os krónikájába bejegyezték, hogy 1996. január 18-án nővérek érkeztek Magyarországról, a tápiószentmártoni Rózsefűzés Istenanya kolostorból Szt. Annába. Hatan voltak, köztük két ideiglenes fogadalmas, Viz Ágnes (fogadalomtétel 1994. április 30) és Pethő Martina (fogadalomtétel 1995. szeptember 14), egy novícia, Kunos Anna (beöltözött 1995. márciusában), és három jelölt (Dobos Ildikó, Tamás Orsolya és Mellau Éva). Előljárójuk, Molnár Margit nővér azt kérte, hadd maradhassanak Szt. Annában egy évig. A kolostor azonban nem egyezett bele ilyen hosszú időszakra, tekintettel a nyelvi nehézségekre, melyek praktikusan lehetetlenné teszik a nevelést. 1996. március 21-én Ágnes nővér azzal a szándékkal tért vissza Magyarországra, hogy kilép a rendből. A többiek 1966. április 27-én utaztak el Szt. Annából.

Ugyanakkor az egyik tápiószentmártoni jelölt, Tamás Orsolya, az ottani kolostor közösség elhagyása után, 1996. szeptember 14-én belépett a Szt. Anna-i kolostorba, és néhány napra rá megkezdte a jelöltséget. Ez előtt egy hónapot töltött a krakkói *Gródka* kolostorában, ahol lengyelül tanult. 1997. december 9-én megkezdte a novíciátust, felvette a habitust, és a Margit Mária szerzetesi nevet. Nagyon sok, nevelése során ért nehézsége miatt 1998. június 29-én elhagyta a kolostort. Később a francia Dax domonkos kolostorának volt apácája. Jelenleg, Magyarországra történő hazatérése után világi személy.

Margit anyja Gödön is halt meg 1998. január 16-án.⁴⁴ A kolostorban tehát egyedül maradt Nagybélteki Mária Dominica nővér. E helyzetben a rend, tekintettel a nővérek elégtelen létszámára, 1999-ben elutasította a kolostor jogi elismerését.⁴⁵ Nemsokára Mária Dominica nővér kérésére csatlakozott hozzá Szegedy Ilona nővér, aki eladta budapesti házát, s ettől kezdve két, immár koros apáca együtt lakott 2011 végéig, és számukra elérhető módon valósították meg hivatásukat. 2011. december 7-én, szerdán reggel, hosszú betegség után, a váci kórházban, 97 éves korban meghalt Szegedy Ilona nővér. A ravatalozás után a magyarországi domonkosok szentendrei központjának kápolájába temették 2011. december 22-én; a szertartást a domonkos nővérek gyóntatója, Leszkovszky Pál Mária OP atya végezte a gödi temetőben. Ettől fogva Magyarországon már csak egy – s egyelőre az utolsó – domonkos nővér él, Nagybélteki Mária Dominica, aki maga is súlyos betegsége ellenére viseli annak jelét, hogy Jézust igenis minden körülménytől függetlenül lehet mindennek felett szeretni.

Ebben a helyzetben Magyarországon 1997 óta nincs jog szerint berendezett domonkosrendi apácaközösség. A németországi Rieste-Lage-i domonkos közösségben van egy magyar apáca-csoport.

BEFEJEZÉS

A nehézség ellenére, amik azzal függnek össze, hogy mindenekelőtt alapvető dokumentumok nem maradtak fenn, lehetségesnek tűnt felvázolni a Prédikátorok Rendi apácaközösség történetét, melynek rendkívül nehéz körülmények között adatott meg működni Magyarországon. A domonkos nővérek sorsa tünetileg azonos azzal, ami csaknem minden magyar női és férfi szerzetnek osztályrésze volt. Az apácák voltaképpen elkerülték a letartóztatást és a hosszú évekre kommunista munkatáborokba történő szabadságvesztést, bár hirtelen az utcán találták magukat, mindenüktől megfosztva. Mindegyik nővér sokéves bujdosásba ment, és egyéni módon folytatta életét. Amikor a magyarországi egyházüldözés néhány apácát meggyengített, titokban találkozni kezdtek, és a földalatti domonkosok által szervezett illegális kezdeményezéseken kezdtek részt venni.

Az egyes nővérek belső meggyőződése és a rend más tagjaival való kontaktus lehetővé tette a szerzetesi hivatás folytatását az erősen gúzsba kötött és álságos időszakban. A renchez tartozás tudata mindig megvolt a nővéreknél, akik 1989 után, hajlott koruk ellenére, elhatározták, hogy felveszik a monasztikus élet reguláit. A szemlélődő domonkos nővérek esetében a három apáca (Szegedy Ilona, Bucsy Euphemia és Molnár Margit) közösségben akart lakni, azzal, hogy az első az újonnan szervezett klauzúras konventhez csatlakozott annak törvényes működésének alkonyán, a második – a nyilatkozat és feléledő kapcsolatok ellenére – előrehaladott korára tekintettel az ausztriai Gleisdorf domonkor kolostorában maradt, s a harmadik, aki bár nem ismerte a szerzetesek reguláris életét, elhatározta, hogy annak élére áll.

44 Az információt Tamás Margit OP nővér 2007. november 23-i leveléből vettük.

45 A gödi kolostor Prédikátorok Rendjének reguláris konventként való jogának elvételét Tamás Margit OP nővér így fejezte ki 2007. november 23-i levelében: *Ez a történet nagyon bonyolult, és úgy látszik, a megfelelő tapasztalattal rendelkező kompetens személy hiánya oda vezetett, hogy voltaképp sohasem létesült itt közösség.*

Miután felvázoltuk a Prédikátorok Magyarországi Rendje apácáinak 20. századi történetét, pontosabb vizsgálódásokat kellene végezni sorsukat illetően. Mindenekelőtt célirányosan el kellene kezdeni kutatni minden lehető magyarországi állami levéltárban, a Luxemburgban immár megszüntetett domonkos kolostorban, valamint a domonkos rend központi levéltárában Rómában. A szerzetesi dokumentumok vonalán a munka mintha könnyebb lenne, az állami levéltárak erősen szét vannak szórva, s esetleges helyeken találhatók. Ráadásul nehézséget okoz az a tény is, hogy a domonkos nővéreket érintő dokumentáció egyszerűen nem létezik, a nővérek öröksége, akik a kommunista időkben haltak meg, szintén elveszhetett, vagy a családok birtokába kerülhetett, ahol a hozzáférés ma igencsak nehéz. Ez a nehézség azon alapszik, hogy nem tudjuk, hol rejtőztek a nővérek, másrészt a nővérek családjainak nem feltétlenül kellett tudniuk, hogy nénikéjük vagy unokanővérük szerzetesnő volt. Ha tehát egy ilyen titkos apáca meghalt, a család az utána maradó holmik felszámolásakor gyakorta visszatart valamit fontos elemet a rend általános örökségéből, történelmének eme legnehezebb időszakából.

Nagy szerencse tehát, hogy Magyarországon még van valami megőrzés. Nem sokkal ezelőttig ezen időszak megőrzője volt a gödi *Monasterium Rosarium*-ban élő, kilencvenhét évet élt Szegedy Ilona nővér, közvetlen tanú, a 20. század magyar domonkos nővéreinek élő történelme, aki a kezdetkor ott volt még Luxemburgban, és a Németországba 1997-ben átvitt nővérekkel együtt tanúja volt a reguláris közösség működése befejeztének.

FÜGGELÉK I

A krakkói „Gródek”-i domonkos apácák kolostor krónikája (1982.VII.17–1986.VIII.26)

1984.VI.23 – szombat

16.00. ó. Andrzej Kamiński OP atya szentmisét mondott egy csoport (8 fő) magyarországi klauzúras domonkos nővér számára. A szentmisét magyar nyelven mondta.⁴⁶ A nővérek egy héten keresztül nálunk maradnak, hogy megismerjék a valódi klauzúras életet, mert otthon ettől meg vannak fosztva, titokban élnek, hétköznapi állásokat töltenek be, mint pl. könyvtáros, ideggyógyász, tanárnő, ápolónő, stb. (212. o)

1984. VI.25 – hétfő

A magyar nővérek egy része, pontosan négyen elutaztak a Przysrów alatt lévő Szt. Anna-i kolostorba, hogy ott élő nővéreinket is megismerjék. 20.00 órakor egy magyar atya misézett A nővérek magyar népénekeket, és a mise állandó részeit énekelték. Jó és szép hangjuk van. Nagyon boldogok, hogy életünk részesei lehetnek, épülünk elmélyedésükön és imádságukon. Habitust adtunk rájuk. (212. o.)

1984. VI.28 – csütörtök

A vesperás után volt a két magyarországi nővér: Beáta⁴⁷ és Éva⁴⁸ nővérek – novíciák búcsú-pihenője, akik ma visszautaznak Magyarországra. A pihenő meghatottan telt. 18.00

⁴⁶ Andrzej Kamiński atya nem tud magyarul, a krónika bejegyzése tehát rejtély marad. (a szerző megjegyzése)

⁴⁷ Maronyak Beáta Ibolya nővérről van szó, aki az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban halt meg.

órákor a nővérek fájdalommal elhagyták a klauzúrát, és kimentek a pályaudvarra. Szíves nővéri imával kísérik őket. (214. o.)

1984.VI.30 – szombat

A négy magyar nővér ma visszajött Szt. Annából. A vesperás után volt a búcsúpihenő, mert valamennyi magyar nővér ma elutazik. A klauzúra elhagyásakor színes rózsaszírom-eső hullt – ezen nagyon meghatódtak. Néhány rózsaszirmot magukkal vittek. (214. o.)

1984.VIII.12. – vasárnap

Délelőtt a két következő, már azokkal, akik júniusban nálunk vendégeskedtek – megbeszélte magyar domonkos nővér jött be a klauzúrába, Martina⁴⁹ (ideiglenes fogadalmas) és Róza⁵⁰ (örökfogadalmas) nővér, akik még soha nem viseltek domonkos habitust. Természetesen mindjárt következett a „beöltözés”, és a a boldoggá tett nővérek kezdtek bele szokni a mi életvitelünkbe. (227. o.)

1984.VIII.18. – szombat

A vesperás alatt, a közbenjáró imádságkor a magyar nővérek hálaadó imát mondtak lengyelül, elég gyengén, de nagyon lelkesen – a kolostorban lét kegyelméért, kérvén Isten áldását ránk, ami után sirva fakadtak... ami természetesen igen meghatótt minket. Istenem, még jobban megértettük, mily nagy irgalmasságot tanúsítasz Lengyelországnak, hogy az Egyház még olyan amilyen szabadságnak örvend, és szabadon dicsőíthet Téged! – amikor Magyarországon és más kommunista országban a szerzetesi élet eltűnt a nyilvános látókörből (csendben ugyanis továbbra is fejlődik és új női és férfi jelöltek szerege gyarapítja). 18 óra körül a nővérek (immár civilben) elhagyták a kolostort, megígérve, hogy amint csak alkalom nyílik, visszajönnek! (229. o.)

1985.IV.3. – szerda

Reggel váratlanul megérkezett Magyarországról Margarita domonkos nővér. Tavaly láttuk vendégül egyéb, szintén domonkos nővérekkel egyetemben.

Ezúttal csak neki sikerült eljönnie. Nagyon boldog, hogy megköszönhatja a klauzúrási életet, bár néhány nap múlva – IV.8-án elmegy. A magyarországi politikai helyzet nem teszi lehetővé a kolostorok létezését. (304. o.)

1985.XII.21. – szombat

Néhány napra eljött Magyarországról Róza domonkos nővér.⁵¹ Örömmel vette fel a habitust és a vélumot, melyet otthon nem viselhet. Hálás az Úrnak, hogy hacsak egy pár napot is, klauzúrási apácaéletet élhet. Németül értekezik velünk. (376. o.)

---

48 Farkas Imelda Éva nővérrel van szó, 56 éves, aki jelenleg az Árpádházi Szt. Margit domonkos kolostor elöljárója Budakeszin.

49 Kristóf Martina Márta nővér, 68 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él Budakeszin.

50 Hermann Róza Aranka, örökfogadalmas, aki privát módon lakik.

51 Hermann Róza Arankáról van szó.

1986.IV.1. – Nagykedd

Két nővér érkezett kolostorunkba Magyarországról: Imelda⁵² nővér másodszor, s Angelika⁵³ nővér először. Holnap, szerdán, jön még Katalin⁵⁴ nővér, aki tud németül – talán már harmadszor lesz nálunk. E két fiatal nővérral pedig megértjük egymást... a szeretet nyelvén és „kézzel-lábbal”, vagy orosz szavakkal, mert más nyelvet nem ismernek. Kitűnő, szeretetreméltó nővérek! Nagyszerű! (420. o.)

1986.IV.5 – „Fehér” szombat

Elbúcsúztak a magyarországi nővérek (kivéve Katalin) – könnyezve, mert tudják, hogy nálunk lehet normális, reguláris szerzetesi életet élni, ott pedig, Magyarországon, szétszórva élnek...(422.o.)

1986.IV.12 – szombat

Este a magyar Katalin nővér elutazott Budapestre. Ő a magyarországi (titkos) klauzúra domonkos nővérek előljáró-koordinátora. Katalin nővér középkorú nő, nagyon vidám és egyszerű. (425. o.)

1986.V.20 – csütörtök

(Este) megérkezett Katalin nővér Magyarországról, egy domonkos atya és egy barát, egy jelölt társaságában. (441. o.)

1986.V.26 – hétfő

Katalin nővér Magyarországra utazása. (442. o.)

*A krakkói „Gródek”-i domonkos apácák kolostor krónikája
(1986.VIII.28–1989.IX.16)*

1986.IX.22 – hétfő

9.00 órakor Magyarországról megérkezett Margarita OP,⁵⁵ aminek mindig (kölcsonösen) nagyon örülünk.

1986.IX.29-én utazik el. (15. o.)

1986.XII.20 – szombat

Megérkezett a szeretett és derék Rózsa domonkos nővér Magyarországról. Egész héten nálunk lesz. (44. o.)

1987.III.23 – hétfő

Kb. 9.30 órakor megérkezett három nővérünk Magyarországról: Imelda nővér harmadszor, Angelika nővér másodszor, s az ő született testvére, Ágnes⁵⁶ nővér először.

---

52 Farkas Imeldáról van szó, ma az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregáció előljárója.

53 Kilépett a rendből.

54 Tódor Katalinról van szó, ma az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él.

55 Héjja Margit Annáról van szó.

56 Kilépett a rendből.

Gyorsan habitust adtunk rájuk, bár a megértés nehezebb, mert egyikük sem beszél jól németül (lengyelül még kevésbé), de a „szeretet nyelvén” és a lengyel-magyar segítségével sikerül szót értenünk. (71. o.)

1987.III.28 – szombat

Egy nagyon kedves pihenő alatt ma elbúcsúztunk a három magyar nővértől, akik 19.30-kor elutaztak. Imáink kíséri, éjszaka is, mert 24 orakor felkelünk az olvasmányos imaórára (ahogy egyébként Nagybőjt minden szombatján). (74. o.)

1987.V.8 – péntek

Kb. 9.30-kor megérkezett három magyar nővérünk (Puciłowski József OP barát pappá szentelésére – V.9.): Katalin, Margarita és Mária (Zsuzsanna)⁵⁷ nővérek. V.9-én este már el is utaztak. (84. o.)

1987.XII.19. – szombat

Ma délelőtt megérkezett a szeretett Rózsa nővér Magyarországról. XII.28-is lesz nálunk. (170. o.)

*A krakkói „gródek”-i domonkos apácák kolostor krónikája
(1992.IX.15–1994.VIII.24)*

1994.I.30. – vasárnap

Reggel, kb. 8.00 órakor megérkezett Magyarországról Héjja Margit (Anna) OP⁵⁸ nővér, foglalkozása szerint ideggyógyász, pszichiáter, továbbra is dolgozik, és Pethő Csilla⁵⁹ – 24 éves jelölt, aki be akar lépni a Domonkos nővérek magyarországi klauzúras rendjébe. Csilla (ahogy a nevét kiejtik) Debrecenből származik, arról a plébániáról, melyben nemrég óta (nem egész egy éve) két lengyel domonkos dolgozik: Ireneusz Wysokiński és Jacek Górski atya. A nővérek holnap délután mennek be a klauzúrába, mert még meglátogatják az Isteni Irgalmasság Kegyetemplomát Łagiewnikiben. Ezidőtájt a vendégházban laknak, az udvaron. (159. o.)

1994.II.5. – szombat

Az esti pihenő alatt elbúcsúztunk Margit nővértől, aki egyhetes Gródkában tartózkodás után, ma, kb. 21.00 órakor útnak indul haza. Csilla tehát egy ideig egyedül marad nálunk. Van remény arra, hogy hamarosan valaki még jön Magyarországról Gródkába. (160. o.)

1994.II.7. – hétfő

Reggel beköszönt a klauzúrába Maronyák Beata Ibolya OP nővér Magyarországról, korra már idősebb, de tele van energiával. Beata nővérral valamennyire szót lehet érteni néme-

---

⁵⁷ Fekete Mária Zsuzsanna nővér.

⁵⁸ Héjja Margit Anna nővér, 71 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él Budakeszin.

⁵⁹ Pethő Martina Csilla előbb Tápiószentmártonban volt apáca, majd a szemlélődő domonkos nővéreknél volt a németországi Klausenben, és a közösség Rieste-Lage-ba költözése után. Jelenleg, a rend elhagyása után, világi személy.

tül. Csilla néhány évvel ezelőtt vette fel a keresztséget, s Szt. Mónikát választotta védőszentjéül. Az esti pihenőn együtt volt Beáta nővérrrel, kb. 10 éve járt már nálunk. (163. o.)

1994.II.12. – szombat

Beáta nővér elbúcsúztatása, aki egyhetes ittlét után visszatér Magyarországra. (164. o.)

1994.II.13. – vasárnap

R megérkezett Magyarországról Mihalik Mária (Marica)⁶⁰ nővér (éveinek száma 23), hogy megismerkedjen életünkkel. Csilla barátnője, aki január 31. óta nálunk van, és szintén a mi életünkkel ismerkedik. (164. o.)

1994.II.19. – szombat

Csilla és Mihalik Mária (Marica) este elhagyta a klauzúrát, és elindultak haza, Magyarországra, (168. o.)

Ezen túlmenően, 1997 előtt volt még öt jelölt Magyarországról néhány napig, akik aztán a Lage-i (Németország) kolostorba mentek, egyikük egy ideig a Szt. Anna-i kolostorban volt, majd Dax-ba ment. Lage-ből egyikük elment. Azzal a szándékkal mentek oda, hogy a nevelés befejezése után visszatérnek Magyarországra, ám továbbra is ott maradnak, tán mert Magyarországon nincsenek meg a feltételek...

FÜGGELÉK 2

RPS. SYGN. A40,

*a przyrów környéki Szent Annai domonkos apácák kolostor krónikája,
vezetve 1983 szeptembertől 1984. júliusig 180–186.o.*

1984. június 25-én váratlanul megjelent négy magyar nővér. A priorissza tudatta a nővérekkel, hogy „a tartományfőnök atya megbízásából néhány napi itt tartózkodásra bejön a klauzúrába négy magyarországi nővérünk, akik titokban léteznek, mert hivatalosan nincs szerzetesi élet Magyarországon. Egy nyolc nővérből és két barátból álló csoportnak sikerült turistaként Lengyelországba utazni. Négy nővér a krakkói Gródkában maradt, negyet Andrzej Kamiński atya hozzánk hozott”. Aznap este a magyar nővérek habitusba öltöztek, helyet kaptak a kórusban és a refektóriumban.

A „nyelvi korlátok” miatt volt némi gond a megértésben. A vendégnővérek közül csak az egyik tudott egy kicsit németül, tőlünk pedig ketten ismerték úgy-ahogy ezt a nyelvet. Ennek credményeképp nem sokat lehetett megtudni magyarországi életükről, de hát ez végül is nem olyan lényeges. Négy nővérünk keresztnévei: örökfogadalmas: Armella nővér (ő még 1950 előtt lépett normális kolostorba)⁶¹ és Jolanta nővér;⁶² ideiglenes fogadalmas

60 Apáca-jelölt, aki azonban mégsem lépett be a rendbe.

61 Majoros Ármella Mária nővér, 82 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él a hódmezővásárhelyi szerzetesházban.

62 Prohászka Jolanta Margit nővér, 72 éves, az Árpádházi Szt. Margit domonkos kongregációban él, és az uzgorodi (Ungvár) szerzetesház előjárója Ukrajnában.

Joanna nővér,⁶³ és novícia Zsuzsanna⁶⁴ nővér Budapestről. (...) Vezetékevüket nem tudjuk, az nem kell. Foglalkozásuk szerint ketten ápolónők, egy könyvelő, és egy jogász.

A nővérek részt vettek egésznapos imáinkban, a szentmisén, segítettek a munkában a vasalásnál és a kertben.

A délutáni rózsafüzért ezekben a napokban két nyelven végeztük: az Üdvözlégyek első fele lengyelül, a második fele, magyarul ment. Voltak közös, nagyon kedves pihenőink. „Minekutána a beszélgetés elég megterhelő volt, egyszerűen sokat énekeltünk két nyelven.”

A nővérek június 30-án délelőtt, természetesen civil ruhában, elutaztak Krakkóba. Aznap este kellett visszamenniük Budapestre. Meghívtuk egy következő eljövételre, pl. Karácsony ünnepére, de erre már nem került sor.

PIOTR STEFANIAK

HISTORY OF DOMINICAN NUNS IN HUNGARY IN THE 20th CENTURY

The study deals with a so far unknown monastic order for women. The convents of the Dominican Nuns were devastated by the Turks in the 16th century. As a result the female order of the Dominicans ceased to exist in Hungary. Hungarian nuns lived in Luxemburg-Limpertsberg in the 1930s. After Luxemburg was occupied by Germany, the order was eliminated in 1941. The Hungarian nuns returned to Hungary, and after 400 years refounded the Hungarian Province of the order in Szeged in 1948. In spite of the difficult circumstances the order started to grow. However, in 1950 the communist state eliminated the religious orders in Hungary. Owing to this, the Dominican nuns were forced to illegality, and their cloister was closed. The nuns lived a lonely and isolated life from that time on. With the weakening of the anticlerical policy in the 1980s, they started to meet secretly and regularly visited their sisters in Poland. The study also presents related Polish sources.

---

63 Kilépett.

64 Fekete Mária Zsuzsanna

MKLÓSHÁZY ATTILA, SJ.

AZ EMIGRÁNS R.K. MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉGEK VÁZLATOS TÖRTÉNETE SVÁJCBAN*

A magyar katolikusok lelkipásztori szolgálata tulajdonképpen 1956-ban kezdődött, amikor az 56-os menekültek (kb. 10.000) megérkeztek Svájcba. Voltak ugyan már magyar papok előtte is Svájcban, mégpedig: 1948 óta *Msgr. Dr. Pfeiffer Miklós*, volt kassai nagyprépost (†1979), és *Ft. Dr. Vecsey Lajos* 1954 óta (†1998). Az igazi svájci magyar missziót azonban 1956-ban szervezte meg *Msgr. Pfeiffer* („Miklós bácsi”), aki Fribourg-ban lakott, de kéthetente misézett a magyaroknak Bernben is a Viktória kórház kápolnájában. Kinevezték svájci magyar főlelkésznek, s mint ilyen szolgált egészen 1969-ig. Amikor ő visszalépett ettől a megbízástól, utódjának a svájci püspöki kar *Ft. Dr. Vecsey Józsefet* tette meg „magyar delegátus”-nak. *Dr. Vecsey József* 1977-ben meghalt, s az ő utódja lett *P. Dr. Mehrle Tamás*, OP, a fribourgi egyetem emeritált professzora (†2002).

Svájcban telepedett le *Dr. Hász István* tábori püspök, altábornagy, (1884–1973), aki a visszavonuló hadsereggel került Ausztrián keresztül Svájcba. A Pázmáneumban végezte a teológiát, 1908-ban szentelték pappá, és 1929-ben püspökké. Oberägriben lakott, Einsiedelnben halt meg 1973-ban és Auban temették el. Svájcban végezte el a teológiai képzés utolsó évét a Salesianum szemináriumban *Ft. Molnár Ottó* 1985–86-ban, akit aztán Jung Tamás püspök szentelt pappá 1986. szept. 21-én a nagybecskereki egyházmegye számára, de külföldi szolgálatra engedte el. Ő aztán Párizsban lett magyar lelkész, plébános, franciaországi magyar főlelkész, és ezzel kapcsolatban pápai prelátus (*Msgr.*). *Ft. Dr. Gajár Aladár* 1964-től Churban, a szemináriumban volt teológia tanár, majd rektor is. Olten-ben rövid ideig *Ft. Dr. Harangozó Ferenc* volt svájci szolgálatban. Svájcban volt még 2 jezsuita is: *P. Dr. Németh József*, SJ, aki Feldkirchben, a jezsuita gimnáziumban volt latin–görög tanár 1962–67 és 1969–79 között igazgató is. Alkalomszerűen kíségetett Vorarlbergben a magyar lelkipásztorkodásban. Zürich-ben az *Orientierung* folyóiratnál dolgozott *P. Boros László*, SJ, aki kedvelt szerzője volt jónéhány német nyelvű lelkiségi és teológiai könyvnek 1959–73 között. *P. Boros* 1974-ben elhagyta a jezsuita rendet, de amikor meghalt, kívánsága szerint a schönbrunni jezsuita temetőben temették el. Svájcban tartózkodott még *Ft. Kalász Vilmos* is, aki 1972 körül hagyhatta el Magyarországot, és

* A vázlatos összefoglalás *P. Mehrle Tamás*, OP, svájci magyar főlelkész jegyzetei alapján készült, mely 1993-ban jelent meg a *Kirche in der Welt* folyóiratban. Figyelembe vettük *Dr. Lakatos János* írását is a berni helyzetről, valamint *Msgr. Molnár Ottó*, párizsi lelkésznek a tapasztalatait is, és *Ft. Vizauer Ferenc* zürichi magyar lelkésznek összegyűjtött adatait. A kézirat 2006-ban zárult.

Svájcban megpróbált kiadói, nyomdai és könyv-kereskedést alapítani „*Pro vita religiosa Hungariae*” címen Baselben. Utolsó alkalommal 1992-ben jelentkezett Samedanból.

A svájci püspöki kar javaslatára Msgr. Pfeiffer a következő helyeken szervezett magyar missziót: St. Gallen, Zürich, Basel, Luzern, Bern, Lausanne-Genf. Ekkor kb. 14 magyar pap vett részt a magyar menekültek lelkipásztori szolgálatában. Kiadták a „*Hiszek*” c. havi folyóiratot, amely később Münchenbe költözött át és része lett, egyéb magyar értesítőkkel együtt, az „*Életünk*” című havi lapnak, mint az európai magyar főlelkészek lapja. A legtöbb magyar Zürichben lakott, továbbá Baselben, Bernben, és Genf-Lausanne-ban.

Zürichben már az 1940-es években voltak magyarok, (pl. Böröcz József, a svájci Keresztény Munkavállalók Szövetségének elnöke), de magyar lelkészség mint ilyen nem létezett. 1948 óta létezett itt egy magyar misszió, mivel voltak itt magyar lelkészek közvetlen a háború után, de csak rövid ideig. A magyar szentmisét a Theodosianum-ban tartották. Először Ft. Dr. Henkey-Hönig Károly volt a lelkész 1948–49-ben, de ő rövidesen tovább ment Angliába, majd az USA-ba. Amikor ő elment, Ft. Dr. Vecsey Lajos (Teufenből) jött vasárnaponként misézni a magyaroknak. Utána jött Ft. Dr. Fábian Károly 1950–54 között, aki Rómából érkezett Zürichbe, és utána Németországba ment a Magyar Rádióhoz Münchenbe. – 1954–55-ben Ft. Dr. Kern Károly volt a lelkész, aki viszont elhagyta a papságot és megnősült. 1956-tól a felvidéki Ft. Pribus György, aki 1951-ben Venezuelába ment magyar lelkipásztornak, de 1956-ban visszatért Európába, és Zürichben lett magyar lelkész egészen 1967-ig, de ekkor a magyar szentmisék már a St. Anton Kircheben voltak. 1967–82 között Ft. Dr. Kerényi György jött Angliából Zürichbe lelkésznek. Amikor ő 1982-ben nyugdíjba ment, a délvidéki Ft. Csobánczy József vette át a magyar lelkészi hivatalt egész 1988-ig. Ekkor ő átment svájci szolgálatba és Herrlibergben lett plébános. Az erdélyi Ft. Vizauer Ferenc, aki 1986-ban érkezett Svájcba, 1989-ben vette át a zürichi magyar lelkészség vezetését egészen napjainkig.

A cserkészlet 1958-ban kezdődött a lelkészség pártfogása alatt. 1982-ben sikerült a lelkészség számára megkapni a Winterthurstr.135 alatti házban egy központot, ahol a lelkésznek volt lakása, irodája, és hely a különböző csoportok gyűléseire, így a cserkészek számára is, akik rendszeresen itt tartották összejöveteleiket. Havonta egyszer az Idősek csoportja is itt találkozik, ugyancsak a Biblia Kör is. Az énekkar itt gyakorol minden hétfő este. Évente egyszer nagy kirándulást rendeznek közösen. Szt. István ünnepét a közeli Bruder Klaus templomban tartják a hívek nagy száma miatt, (350 hívő), egyébként a vasárnapi szentmisét a St. Anton templom kriptájában végzik, amelyen kb. 200–250-en vesznek részt. Karácsonykor a cserkészek rendezik az ünnepi műsort. Évente van egy 3-napos lelkigyakorlat is az egyházközségben. Az egyházközségi tanács évente 4-szer találkozik. A nemzeti ünnepeket március 15-én és október 23-án a Magyar Szövetség rendezi, de ökumenikus részvétellel. A zürichiek 1989 után gyakran utaznak Magyarországra. Elég sok vendégmunkás is érkezik Magyarországról, akik örülnek a magyar misszió jelenlétének. Az egyházközség kb. 2 100 családot tart nyilván, akikkel évente kétszer *Értesítő* útján érintkeznek. A lelkésznek 2 titkárnő segít munkájában. Sokat segített a lelkésznek Golarits Istvánné Gyöngyi is. Vizauer atya vasárnap délutánonként havonta egyszer más svájci városokban is tart magyar szentmisét: Winterthurban (100 hívő), Usterben, Witzikonban, St.Gallenben, Rorschachban, Schaffhausenben. Gyakran látogatja az idős és beteg magyarokat is.

Bernben 1957-ben P. Vince Tihamér László, OSPE, vette át a magyar lelkészi szolgálatot. Az ő ideje alatt a szentmiséket az Akademiker Haus kápolnájában végezték. Sajnos

P. Vince már 1959-ben váratlanul meghalt. Utóda *P. Rauch Attila, OSPE*, Rómából került Bern-be, őt viszont rendje 1960-ban Amerikába rendelte egyetemi lelkésznek. Helyébe került Bern-be *Ft. Vay Andor*, akinek vezetése alatt a magyarok a Dreifaltigkeitskirche altemplomában tartották a szentmiséket. Ő Thunban és Bielben is tartott szentmisét. Sajnálatos módon *Ft. Vay*, aki Grazból került Bernbe, tragikus autóbaleset következtében meghalt. 1966-ban érkezett Bernbe *P. Cserhádi Ferenc Kálmán, OFM*, (†2001), aki római zarándoklatáról nem tért vissza Magyarországra, hanem menedékjogot kért Svájctól, amit meg is kapott. Ő lett tehát a magyarok lelkésze ferences vidámságával. A vasárnapi szentmiséket kb. 50–60 személy látogatta. P. Cserhádi tevékenyen részt vett a cserkészzetben és megalakította Bernben a Kodály Zoltán cserkészcsapatot. Ő is ellátta Thunban, Bielben, és Delemontban a magyarokat. A misszió területén kb. 1 800 magyar katolikus él. Pünkösdkor zarándoklatot rendeznek Siebeneichbe, dec. 8-án pedig Mariasteinbe. A berni magyar közösség visszaköltözött a Viktoriaspítal új kápolnájába. Nagy segítséget jelentett az atyának Krizmanics Mária működése. Sajnos P. Cserhádi 2001-ben meghalt. Halála után Varga Zsófia igyekszik a közösséget összetartani. *Ft. Poósz Baselből* alkalmasszerűen törődött a berni magyarokkal, havonta egyszer azonban *Ft. Pópa Péter* Fribourgból látogatja meg őket.

St. Gallenben az idős *Ft. Dr. Vecsey Lajos* (†1998) és *Ft. Dr. Vecsey József* (†1977) látták el a szolgálatot. Nyugdíjazásuk után *Ft. Vizauer* Zürichből látogatja az itteni magyarokat.

Luzernben és környékén 1956 előtt *P. Sötér Tibor, OFM Cap*, majd utána *Ft. Dr. Krasznai Jenő*, végül *P. Dér János, SJ*, volt a magyarok lelkésze, de gyenge egészségi állapota miatt P. Dér visszalépett és a közeli Perlenben lett félállású német nyelvű lelkész. Ide a magyarok is utána mehettek Luzernből. Amikor már nem tudta ellátni a plébániát Perlenben, bevonult a jezsuiták Bad Schönbrunni lelkigyakorlatos házába, majd 2004-ben Svédországba költözött nővéréhez.

Baselben 1957–61 között *Ft. Mészáros István és Msgr. Mészáros Tibor* voltak a magyar lelkészek. 1961–85 között *Ft. Németh János* látta el a papi szolgálatot. 1985 óta *Ft. Poósz Lajos*, szatmári pap lett a magyar lelkész, amellet azonban Wettingenben, Solothurn-ban, Liestal-ban és Olten-ben is misézett a magyaroknak. Msgr. Mészáros utolsó éveit kórház-lelkészként töltötte Basel-ben és itt is halt meg.

Lausanne-Genfben *P. Rába Lukács, OSPE*, látta el a magyar szolgálatot 1962–94 között, miután *P. Karikás Günther, OSB*, aki 1957–62 között volt itt lelkész, elment Burg Kastlba. P. Rábát a Grösz perrel kapcsolatban 7 évi börtönre ítélték, és csak 1956-ban szabadult amnesztiával. Gyárban dolgozott, aztán 1956-ban elhagyta Magyarországot. Először Bécs környékén pasztorálta a menekült magyarokat 2 éven át, majd az USA-ba küldték előjárói, de Msgr. Pfeiffer kérésére 1962-ben került Svájcba, ahol 28 éven át volt magyar lelkész. Lausanne-ban a katolikus közösség elég vézna, Genfben életképeesebb. Rába atya 1994-ben visszatért Magyarországra és 1996-ban meghalt. Azóta Svájcnak francia területén nincsen állandó magyar lelkész, de Fribourgból jár ide és Lausanne-ba havonta kétszer misézni 1995–200 között *Ft. Mátyás Imre*, pécsi egyházmegyes pap, majd 2000 után *Ft. Pópa Péter*. Genfben kb. 50, Lausanne-ban kb. 23 személy vesz részt a magyar szentmisén, jóllehet Genfben van kb. 400, Lausanne-ban pedig 100 magyar hívő.

Fribourgban sohasem volt magyar misszió, de *Msgr. Pfeiffer Miklós*, aki ott lakott, havonta misézett a magyaroknak, s ezt utódja, *P. Mehrle Tamás, OP*, is folytatta. P. Mehrle, aki az Albertinumban lakott és a fribourgi egyetemen tanított, 2002-ben halt meg.

P. Mehrlenek sikerült Pécsről kihozni *Ft. Mátyás Imrét*, aki a fribourgi egyetemen végzett tanulmányokat s közben (1995–2000) ellátta a genf-lausanni magyar lelkézséget is. Miu-tán őt püspöke hazarendelte, *Ft. Popa Péter*, nagyváradi pap vette át helyét 2000-ben, aki szintén tanulmányokat végez az egyetemen és ellátja Genf-Lausanne-t.

Mindegyik missziós lelkésznek van tanácsadó testülete és mindegyik kiad egy havi tá-jékoztató bulletint is a hívek számára. Lchet mondani, hogy Svájcban a magyarok elég jól integrálódtak új hazájukhoz. Ehhez segítette őket a magyar pasztoráció is. Legtöbb ma-gyar végkép letelepedett Svájcban, házasságra lépett, családot alapított, szóval itt akar ma-radni. A misszionárius papok anyagi ellátása nincsen teljesen rendezve. Ez megnehezíti a missziók jövőjét, jóllehet fontos, hogy a hívek a saját anyanyelvükön tudjanak imádkozni, és így megőrizték kulturális és vallási azonosságukat. Az emigránsok idővel maguktól meg fognak szűnni, vagyis integrálódnak a helyi közösségekbe, de ennek sürgetése vagy kényszerítése senkinek sem használ.

ATTILA MIKLÓSHÁZY SJ

BRIEF HISTORY OF THE PASTORAL CARE OF EMIGRANT HUNGARIANS
IN SWITZERLAND AFTER THE 2ND WORLD WAR

This outline of the Rom.Cath.pastoral care of emigrants deals only with those in Austria and Switzerland. Their care by the Holy See in some other European countries has been described by Dr.Joseph Borodi, and Dr.Ferenc Cserháti, and published by the St.Stephen Society in Budapest. Bishop A.Miklósházy edited also the brief history of the "Oversee's emigrant Hungarian Rom.Cath.communities in North- and South-America, as well in Australia". These publications intended to fill up the gap in the post-WW2 history of the Hungarian Church in exile, among the houndreds of thousand emigrants. Their heroic adventures in preserving their faith and Hungarian heritage deserves to be noted by the following generations Unfortunately, the lack of sources made it impossible to produce a more precise account of this Church-history, but at least in this way we can pay our thanks to the priests, religious, and laity for their faithfulness

KÁPOLNAI IVÁN

KIEGÉSZÍTŐ ADALÉKOK AZ ANGYALFÖLDI SZENT MIHÁLY TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

Az Angyalföldi Szent Mihály Plébánia kiadásában 2010-ben megjelent „A 80 éves Angyalföldi Szent Mihály Templom és Egyházközség története a kezdetektől napjainkig” című szép kiállítású, mintegy 100 oldalas könyv fekete-fehér és színes fényképekkel, szemléltető ábrákkal. *Angyalföld* – Pest, Buda és Óbuda városok egyesüléséből 1873-ban létrejött – Budapest főváros 1344 hektár területű XIII. kerületének a része. A rohamosan növekvő népességű Angyalföldön 1912 tavaszán felépült a *Tripoliszi* Lakótelep túlnyomóan egyszobás lakásokkal. A Szent Mihály Templom hivatalos elnevezésében 1967-ig még a „tripoliszi” jelző szerepel. Angyalföld és benne Tripolisz az elmúlt században Budapest legnagyobb ipari és munkásnegyede volt, és maradt is az 1980-as évekig. A kerület lélekszáma az 1870. évi 2700 főről 1900-ban már 50 ezer fölé növekedett, 1920-ban pedig meghaladta a 100 ezer főt.

Az említett kiadvány ismerteti az Angyalföld és Tripolisz elnevezések magyarázatának feltételezett nyelvészeti változatait, ábrázolja Tripolisz városrész földrajzi elhelyezkedését, és bemutatja Angyalföld oktatási és egészségügyi intézményeinek a kialakulását a 20. század elejéig. Az egész kerületben az első egyházi intézményt, a karmelita szerzetesek templomát és rendházát 1899-ben szentelték fel a Huba utcán, és onnan jártak a „sarutlan” atyák lelkipásztori munkákra. Az első plébániatemplom, a Béke téri Szent László templom felszentelésére csak 1929-ben kerül sor, amikor a kerület lélekszáma közelítette a 80 ezret, s ennek kb. 70%-a volt katolikus. A tripoliszi Szent Mihály templomot 1930-ban, az Árpádházi Szent Margit tiszteletére emelt templomot 1933-ban, a negyediket pedig 1943-ban szentelték fel. A pannóniai születésű, Toursi Szent Mártonról elnevezett templom szentelésére csak 1986-ban kerülhetett sor.

A helytörténeti előzmények ismertetése után megtudhatjuk, hogy a tripoliszi leányiskola két tornatermének összenyitásával 1921-ben létrehozták a Jézus Szíve kápolnát, ahol a karmelita atyák vasár- és ünnepnapokon misét mutathattak be. Az 1923-ban megalakult Tripoliszi Egyházközség, fáradozásainak eredményeképpen egy évi építési munka után a hercegprímás fölszentelte 1930-ban a tripoliszi templomot. (Nagy hasonlóságot mutat az ugyancsak 1930-ban fölszentelt szegedi fogadalmi templommal, mely ugyanazon építész tervei nyomán épült.) 1940-ben került sor a plébánia és kultúrház fölszentelésére. Részletesen megismerhetjük a templom kialakításának külső és belső szerkezetét, az oltárokat és más berendezési elemeket, a díszítő festéseket, faliképeket és szobrokat, a színes ablakokat és az 1950-ig elkészült harangokat. Tájékozódhatunk a napjainkig végzett különböző javítási, korszerűsítési munkákról is. A templomtörténetnek

ezek a legrészletesebben feltárt, fényképekkel is illusztrált részei a kiadvány terjedelmének közel felét foglalják el.

A templom és az egyházközség szolgálatában állt egyházi és világi személyek nevének, működési idejének és tevékenységének részletesebb bemutatását, értékelő méltatását, elemzését a rendelkezésre állt szűkös keretek nem tették lehetővé kellő mértékben. A nevek, évek, olykor beosztás stb. szerint részletezett adatokat táblázatokba foglalva közli a kötet, s így lehetővé válik tevékenységüknek is hiányzó és/vagy illő részletességű ismeretése. Az 1933-ban plébániai rangot kapott tripoliszi templom első plébánosa a 10 éven át önálló helyi lelkészként a területen működött, a felvidéki Bars megyében született *Mester Jenő* lett. A gazdasági válság éveiben a környékbeli gyárakkal kialakított jó kapcsolatai révén számos munkanélküli személynek szerzett munkát, a háború alatt üldözötteket igyekezett menteni a Szovjetunióba hurcolt svéd diplomata Raoul Wallenberggel együttműködve, és szervezte a híres ministránsgárdát. Életének 62. évében, türelemmel viselt hosszú szenvedés után 1962 decemberében hunyt el a plébánia épületében, templomának harangzúgása közepette. A rákospalotai temetőből áthozott hamvai a Szent Mihály templom urnatemetőjében kaptak 1995-ben örök nyugalmat. Halála után közel öt éven át adminisztrátori és plébánoshelyettesi beosztásban, egymást követően három személy is állt a plébánia élén. 1962 szeptemberétől három évtizeden át a bécsi Pazmaneumben végzett *Dr. Bucsi József* volt a plébános. (16 évvel fiatalabb, ugyancsak teológiai doktor testvére is a papi hivatást választotta, s közben karnagy és a Központi Szeminárium énektanára is volt.) Hittanári és érseki levéltárosi működés után alig 30 évesen esztergomi plébános, majd templomigazgatói és lelkészségvezetői beosztás után került a tripoliszi Szent Mihály templom élére. Érseki tanácsosi, majd tiszteletbeli kanonoki címet is kapott. Csaknem teljesen felújította a templomot, és mint kánonjogász az egyházi bíróság munkájában is részt vett. 1982–92 között esperes a hét plébániát magába foglaló Pesti Északi esperesi kerületben. 1992-től *Vigyázó Miklós* a templom plébánosa. Korán bekapcsolódott a Regnum Marianum közösség munkájába. Édesanyja indíttatására és a közösség hatására választotta a papi hivatást. Teológiai tanulmányait azonban politikai nyomásra 1974-ben meg kellett szakítania. Szeminarista társai voltak többek között Erdő Péter érsek és Spányi Antal püspök. Az egyik első miséjét a Szent Mihály templomban tartotta, mivel egyik szeminarista társa, Sajgó Szabolcs itt volt káplán. Erdemei közé tartozik a közösségi élet megújítása. Miként Mester Jenő és Bucsi József, esperesi kerületnek is a vezetője, és 2000-ben protonotárius kanonoki címet kapott.

A plébániatemplomban 1933 óta működnek káplánok és segédlelkészek, számuk 2010-ig közel félszáz. Kezdetben voltak időszakok, amikor egyszerre két káplán is szolgált a templomban. Kimagaslóan leghosszabb ideig, 1955–73 között, közel 18 évig volt káplán Árva József, egy évig Vince testvérével együtt. Ők szervezték az ünnepséget Bucsi plébános ezüstmiséje alkalmából.

Az 1940-es években az Erdélyből menekült lelkész főhadnagy bekapcsolódott a templom munkájába többek között a feltámadási és úrnapi körmenetek és más szertartások alkalmából, közreműködött a ministránsgárda szervezésében, az adventi betlehemes játékokban, bejárta a Margit körüli kórház rabjaihoz, ahol passiót tartott stb.. Az 1940-es évtizedben, a háború alatti és utáni években sűrűn váltották egymást a káplánok. Kiemelkedett közülük 1944–46-ban a felvidéki Dunaszerdahelyről származó kiváló szónok és szervező káplán Malis István. A szerzetesrendek működésének megszüntetése után több szerzetes pap is működött a templomban, az 1970–80-as évtizedben pedig nyugállományú

lelkészek. Az utóbbiak közül például Pálfi István esperes-plébános 1972–83 között tíz évig, Halmos Mihály egri főegyházmegyei plébános aranymiséjét is a Szent Mihály templomban tartotta, Nárai János érseki tanácsos 1997-től mint kisegítő lelkész 90 éves korán túl is tevékenykedik a templomban. Előtte mintegy tíz éven át rendszeresen tartott szentmisét a Regnum Marianum kápolnában.

A fiatal káplánok közül meg kell említeni Dr. Szombathelyi Lászlót, aki tragikus körülmények között a Dunába fulladt, és elhantolásán a rákoskeresztúri temetőben nagy számban vettek részt a főváros minden részéből. Egy másik fiatal káplánt, Dr. Kránitz Mihályt főpásztora tanulmányai folytatására Rómába küldte, és jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, gazdag tudományos munkássággal. Frankó Tamás 2005–10 közötti kápláni működése közben kánonjogi doktorátust szerzett a Katolikus Egyetemen. Ezek után Erdő Péter bíboros kinevezte az Érseki Bíróság bírójává és helyettes bírósági helynökévé, valamint az esztergomi Szeminárium prefektusává, ahol egyházbogot tanít. A paphiány miatt kisebb a fluktuáció, mint korábban. Gyakoribb a 3–4 éves szolgálati idő, mint az 1–2 éves, vagy néhány hónapos, és ritkábban működik egyidejűleg két kisegítő lelkész a plébánián. 1–2 éves kápláni szolgálat után ferences szerzetesként folytatta papi pályáját Ocsovai Gábor. Külföldre távozott, jezsuita szerzetes lett Sajgó Szabolcs, és hazatérése után a dobogókői lelkigyakorlatos ház vezetője, azonkívül költőként is ismert. Bárány József volt tripoliszi kisegítő lelkész szintén külföldre, Afrikába került.

Az előzőekben példálózva felsorolt plébánosok és segédlelkészeknek általában a naponkénti istentiszteletek és a különböző lelkipásztori teendők végzésével szinte folyamatos a kapcsolata a templommal és a hívekkel. Számos más egyházi személynek a kapcsolata csak esetleges: felkérték egy-egy ünnepi szentbeszéd tartására, vagy Szent Mihály napi búcsú alkalmából lelkigyakorlat vezetésére, valamely más plébániai, egyházközségi rendezvényen szereplésre stb. Ezeknek a száma napjainkig meghaladhatja a plébánián folyamatosan működött lelkészekét. Az egyházközséggel és plébániával eseti kapcsolatba került egyházi személyek közül csak néhány jelentősebbet emelünk ki, akik tevékenységükkel a magyar katolikus egyház utolsó száz éves történetében jelentősebb rangot-nevet szereztek. Időrendben és jelentőségét tekintve is elsőként kell megemlíteni *Prohászka Ottokár* székesfehérvári püspököt, a hazai katolicizmus múlt századi prófétikus alakját, a második vatikáni zsinat előfutárát, aki a tripoliszi egyházközség által 1923 novemberben az akkori Aréna (ma: Dózsa György) úti Nagyszállóban rendezett Katalin-esten magas szárnyalású beszédével segítette elő a templom létesítését. Prohászka mellett a 20. század első évtizedeinek másik kiemelkedő személyisége a jezsuita sajtóapostol *Bangha Béla*, aki főleg a katolikus sajtó megszervezésében szerzett nagy érdemeket – az egyházközség 1935 márciusi sajtónapján szerepelt lelkesítő beszédjével. A neves költő, hitszónok, irodalomtudós egyetemi tanár Sik *Sándor* a plébánia által szervezett 1948. évi világnézeti vita-est-sorozat keretében verseiből adott elő, és a későbbiekben is többször szerepelt tripoliszi rendezvényeken, miként *Marcell Mihály*; a múlt század elején létesült budai Szent Imre Kollégium igazgatója, a későbbi egyetemi tanár, aki már 1924-ben felavatta az akkor megalakult tripoliszi cserkészcsapatot.

Bucsi József plébános és utódja, Vigyázó Miklós félvévszázados működésük alatt gyakran hívtak meg a Szent Mihály templomba lelkigyakorlat tartására, körmenetre, búcsúra országos hírű (vagy később azzá vált) neves egyházi személyeket, tudósokat: A tudósok közül *Bolberitz Pál* a keresztény bölcsélet professzora 1984-ben, *Gaál Ferenc* a dogmatika pro-

fesszora pedig 1988-ban volt a tripoliszi egyházközség meghívott vendég-előadója. A ferenc *Paskai László*, a Központi Hittudományi Akadémia professzora és spirituálisa (1987-től esztergomi érsek) 1966-ban tartott nagybőjti háromnapos lelkigyakorlatot, az ugyancsak ferences egyháztörténész *Szántó Konrád* 1970–71-ben szerepelt Tripoliszban, *Barsi Balázs* ferences teológiai tanár 1987–88-ban, a rendkívül aktív erdélyi (dévai) ferences szerzetes *Böjte Csaba* pedig 2009-ben, akit már Vigyázó Miklós plébános hívott meg. Az ő hívásának tett eleget 2003-ban *Spányi Antal* a Rózsák-téri templomból, a későbbi székesfehérvári püspök, 2005-ben pedig *Bábel Balázs*, a Központi Szeminárium spirituálisa, akiből érsek lett.

A meghívottak között szerepeltek kezdetben a karmelita szerzeteseken kívül domonkosok – közülük a tartományfőnök *Badalik Bertalan* püspök több ízben is – a jezsuitákat képviselte *Jámhor László*, a fáradhatatlan szervező és neves lelkiségi író (1934), majd *Cser József* hitszónok (1948). Nagy számban voltak vendégek Tripoliszban a piarista atyák. Sokoldalú szakirodalmi munkássága és tanári működése révén egyaránt jól ismert *Jelenits István*, a későbbi tartományfőnök 1998-ban tett eleget a hívásnak, *Kerényi Lajos*, az éveken át rendszeres rádiós hitszónok, kórházi betegek fáradhatatlan lelkipásztora gazdag szakirodalmi munkássága és plébánosi tevékenysége mellett 2000-ben tudta vállalni a felkérést, a több évi börtönbüntetésre ítélt és a nyilvános egyházi tevékenységtől is eltiltott *Bulányi György* pedig csak 2003-ban. A Távlatok című világnézeti, lelkiségi és kulturális folyóirat társszerkesztője, *Nagy Ferenc* jezsuita atya 2004-ben szerepelt Tripoliszban. A pannonhalmi bencés főapát *Várszegi Asztrik* 1989 és 1990-ben a Mihály-napi búcsúnak volt meghívott vendége, *Korzenszky Richárd* tihanyi bencés perjel pedig a templom jubileumi évében, 2010-ben. A templom fölszentelésének 80. évfordulóján *Erdő Péter* bíboros celebrálta az ünnepi misét, az egri, kalocsa-kecskeméti és veszprémi érsektársai (*Ternyák Csaba*, *Bábel Balázs* és *Márffy Gyula*) pedig triduumot tartottak. Leggyakrabban megfordult a Szent Mihály templomban különböző funkciók végzésére *Szabó Imre* püspök, aki magát „örökös tripoliszi káplán”-nak tartotta.

A nem egyházi személyek általában hosszabb időt töltöttek tripoliszi beosztásukban. Ferencsik János nemzetközi hírű karnagy rokona, Sulyák József kántor-karmester 25 évi szolgálat után vonult nyugdíjba 1966-ban. Utána – akkoriban még szokatlan módon – nő (Nagy Magdolna) látta el ezt a feladatot, hosszú éveken át pedig Járnay János nyugalmazott iskolaigazgató orgonált és énekelt a 7 órás reggeli misén „grátisz”, mint mondotta: „Isten dicsőségére”. Az utóbbi években a hagyományos énekkaron kívül – melynek karvezetője Kardos Anna, az evangélikus gimnázium énektanárnője – 15 tagú gitáros énekkar is működik a templomban. (Vezetője Kurdi Cecelia és Dr Nagy Krisztina.) Nem maradhat említés nélkül a legendás hírű Szent Tarziciusz ministránsgárda tevékenysége Kardos József és utódai vezetésével.

A hitélet megnyilvánulásai közé tartoznak a „zarándoklatok”, melyek során ellátogattak a hívek számos hagyományos hazai és néhány külföldi búcsújáró és kegyhelyre. Kezdetben legtöbbször a közeli Pesthidegkút területén fekvő – 1950 óta a főváros II. kerületéhez tartozó – *Máriaremetét* keresték fel: ligetes erdőben neogót stílusú templomát, benne Mária kegyképével. 1947-ben, a Mindszenty bíboros által meghirdetett Mária-évben – májusban, júliusban majd szeptemberben a bíboros által vezetett zarándoklaton – összesen több mint ezer férfi és nő vett részt, a következő évben pedig fiatalok zarándokoltak Remetére. *Máriabesnyőre* két autóbusszal 70 fő jutott el. (Zarándoklatnak mondható a részvétel a Szent István bazilika által szervezett Szent Jobb körmeneten is, ahol rekordszámban mintegy 600 fő képviselte a tripoliszi híveket.)

Az 1947–48-as politikai fordulat után 1949-ben az egyházközség még 250 fővel indított zárandoklatot, 1950-ben már nem hivatalosan szervezett, hanem 150 fős „csendes” zárandoklat indult Remetére. Az 1950-es évek első felében a „csendes” zárandokutak célja *Makkos Mária* volt.

A század második felében az autóbuszos közlekedési hálózat kiépülésének köszönhetően a lakóhelyeken túli, távolabbi célpontokra, más országrészekbe, vagy éppen határon túlra is eljuthattak a zárandokok. A vallásos indíttatású zárandokút célján kívül a kegyhelyre menet, vagy onnan hazatérőben lehetővé vált az útba eső történelmi és művészeti emlékhelyek meglátogatása és természeti szépségek megtekintése is.

Továbbra is gyakran meglátogatták Máriaremetét és Makkos Máriát, de voltak többször is a Palócföld búcsújáró helyén, a Nógrád megyei *Mátraverebély-Szentkúton*, a Cserhát egyik szép völgyében: 1968-ban vonattal és busszal, 1975-ben három busszal. 1980-ban, a templom fölszentelésének jubileumi évében összekapcsolták a zárandoklatot *Szécsényben* a ferences templom, a Rákóczi Ferenc kápolna, valamint a *váci* székesegyház megtekintésével. 1988-ban Szentkúton kívül fölkeresték a mátrai *fallóskúti* Mária-kegyhelyet, *Mátraszentistvánt* és *Mátraszentimrét*, meglátogatták a *gyöngyösi* ferences templomot is. A szentkúti zárandoklatot megismételték 1997-ben is

A közigazgatásilag Gödöllőhöz tartozó Máriabesnyőt 1947 után 1965-ben keresetek fel újra, 1987-ben, majd 1999-ben összekapcsolták a *jászberényi* ferences templom búcsújával. Eljutottak 1967-ben a pilisi kegyhelyre *Csobánkára*, és utána 1978-ban is, ahol a Sárló Boldogasszony tiszteletére emelt kápolnában egykor Prohászka Ottokár magyar, német és szlovák nyelven prédikált.

1989-ben a Duna-menti búcsújáró hely, a Bács-Kiskún megyei *Hajós* volt az út célja, visszaútban pedig *Kalocsa* székesegyházát és a jezsuiták kezébe visszakérült Szent István templomot tekintették meg. A Dráva-menti népek közös kegyhelyére, *Máriagyüdre* 1973-ban zárandokoltak, összekötve *Pécs* és *Siklós* nevezetességeinek megtekintésével, és 1990 júniusban megismételték ezt az útvonalat. Ekkor Bucsí plébános Siklóson hálaadó misét mondott, emlékezésül 50 évvel korábban ugyanott tartott első miséjére. Ugyanazon év szeptemberében a görög katolikus püspökség területén fekvő *Máriapócsra* utaztak, a Könnyező Mária kegyhelyére. 1994-ben a Heves megyei *Gyöngyöspata* volt az úti cél, annak a hazánkban egyedülálló Jesse-oltárnak a megtekintése, amely Jézus halálát és őseit ábrázolja. 1972-ben szerveztek utat *Egerbe*, amely barokk emlékekben való gazdagságán kívül arról a búcsújáról is híres, melyet a város szervita atyái honosítottak meg. Hazafelé útban a *mátraházai* búcsún vettek részt..

A dunántúli országrészben *Esztergomban* – az ország legnagyobb templomának és számos egyházi emlékének megtekintésén kívül – 1992-ben részt vettek egy püspökszentelési ünnepségen is, 2004-ben pedig átmentek a bal partra, a szlovákiai *Párkányba* (Sturovoba). 1970-ben az érseki székhely *Veszprém*, a *tihanyi* bencés, a *zirci* ciszterciata templom és kolostor megtekintése után hazafelé Prohászka püspök és Kaszap István *székesfehérvári* sírjánál imádkoztak. 2004-ben Székesfehérvár egész napos úti cél volt, Veszprém várost pedig *Bakonybéllel* kötötték össze, ahol megtekintették a Szent Mór tiszteletére Szent István által emelt bencés templomot és a hozzá csatlakozó – ma szociális otthon – kolostort, ahol Szent Gellért is éveket töltött. A magyar és német lakosságú Fejér megyei *Bodajkra*, a Segítő Mária kegyhelyére 1969-ben zárandokoltak, 1992-ben pedig a Zala megyei *Búcsúszentlászlóra* a Fogolykiváltó Boldogasszony és Szent László király kegyhelyére. Közben útba ejtették *Sümege*n a ferences templomot a

betegek orvosának, Máriának a kegyhelyével és a barokk plébániatemplomot Maulbertsch freskóival.

1969 és 1976-ban két busz vitte a híveket *Pannonhalmára*, és visszafelé útban a vérelverítő Mária képe előtt imádkoztak a *győri* székesegyházban, a második alkalommal pedig a Bakony hegységbeli *Csatka* imádkozó Szűz Mária kegyhelyét látogatták meg. 1978-ban a vegyes lakosságú Csobánka volt az úti cél, de utána csaknem egy évtizedig nem szerveztek zarándokutakat. 1988 októberben a Gerecse hegység lábánál fekvő, Komárom-Esztergom megyei *Péliföldszentkeresztre*, a Szent Kereszt tiszteletének – a 19. század közepén az ország egyik legfőbb – búcsújáró helyére zarándokoltak két autóbusszal, majd innen a Pilis hegységen át *Szentendre* nevezetességeit tekintették meg. 1993-ban a Rábaköz védőasszonyának, a Mosolygós Szűzanya kegyhelye, a Hanság déli szélén fekvő *Osli* volt a zarándoklat célpontja. A Bakony-vidék Mária-kegy helyét, a részben szlovákok lakta *Jásdot* és a falutól távolabb, a szentkúti kápolnát 1997 októberben látogatták meg. A következő év októberében pedig Győr és Pannonhalma jobb megismerésére újabb utat szerveztek. A hazai, jórészt dunántúli – ma már kevésbé ismert régebbi és újabb – Mária-kegyhelyeken kívül 1991 júniusban Szlovákiába, a Pozsony melletti *Máriavölgye* (Marianka) faluba indult egy 45 fős zarándokbusz, szeptemberben pedig az ausztriai Graz város melletti *Mariatrost* kegyhely meglátogatása, és a város nevezetességeinek megtekintése következett. 1973-ban *Szeged* volt a zarándoklat célja: az alsóvárosi ferences templom főoltárán látható Havi Boldogasszony kegykép és a bejáratnál levő Fekete Mária kép, a „Szerecsön Mária”. Utána a *pálosszentkúti* kegy hely és a pusztaszeri látnivalók következtek. *Ópusztaszerre* 1996 és 1998-ban két külön utat is szerveztek. A nemzeti történeti emlékkert, a szabadtéri néprajzi múzeum és a Magyarok Bejövetele körképen kívül megtekintették a háromhajós bazilikát, melyet a – szobortöredékek tanúsága szerint már 1000 körül állt – régi templom helyére emeltek.

Említést érdemel még, hogy az autóbuszos utaknak többször is célpontja volt a közeli *Vác*, melynek búcsújáró helye, a „*Hétkápolna*” Mária hét örömet és fájdalmát megörökítő képoszlopokról kapta a nevét. 1964 után az 1988-ban szervezett váci utat összekapcsolták *Márianosztrával*, a pálos szerzetesek Fekete Madonna kegyképének megtekintésével. 1994-ben ezt kiegészítették a természeti szépségekben gazdag dunakanyari településekkel. 1999-ben *Jászberény* és Vác, 2002-ben *Vác–Nagymaros–Zebegény* volt az útvonal, 2003-ban Vácon kívül Zebegényt és Márianosztrát ejtették útba, 2005-ben Vác és Gödöllő következett, 2006-ban az 1990. évi máriapócsi út megismétlése, majd 2007-ben hajóút volt Nagymarosra. A kamalduli remeték egykori szálláshelyével *Majkon* 2008-ban ismerkedtek meg, összekapcsolva Pannonhalma és Győr újbóli megtekintésével. 2009-ben *Nagybörzsönyön* kívül úti cél volt Vác és *Márianosztra* is. Végül 2010-ben megismételték az 1990. évi zarándoklatot Máriagyűdre. Meg kell említeni Kuzmányi Istvánt, aki egyház-közéleti elnökként lelkesen szervezi a zarándokutazásokat.

Szólni kell még az új évezred első évtizedének vége felé megélénkült külföldi utakról. Ide tartozott 2007-ben Ausztriában a Bécshez közeli *Heiligenkreuz* gótikus cisztercita műemlékeinek és délebbre a híres búcsújáró hely, *Mariazell* megtekintése, többek között magyar vonatkozásaival együtt. Ezt követte 2008-ban II. János Pál pápa szűkebb hazája, Dél-Lengyelország: *Wadowice*, *Kalwaria Zebrydowska*, *Krakkó*, (ahol született, megkelesztették és ahol tartósan működött), valamint a nemzetközi hírű Mária búcsújáróhely – melyet az ausztriai Mariazellhez hasonlóan magyarok is nagy számban látogattak – *Czestohowa* és a *wieliczki* sóbánya. A 2009. évi erdélyi utazás érintette nagy szülőttjé-

nek, Ady Endre nevét viselő *Érindszentet*, az ősi kollégiumáról híres *Nagvenyedet* (Aiud), *Gyulafehérvárt* (Alba Julia) a katolikus püspökség székhelyét, *Tordát* (Turda), ahol már 1568-ban törvénybe iktatták a vallásszabadságot, az erdélyi szászok „fővárosá”-nak tartott *Nagyszebent* (Sibiu), az evangélikus püspökség székhelyét a gazdag Brukenthal múzeummal és *Kolozsvárt* (Cluj-Napoca) a Szent Mihály plébániatemplommal, a Farkas urcai református templommal, Mátyás király szülőházával és a XVI. század óta használt Házsongárdi temetővel. 2010-ben újabb zarándokút indult az önállóvá vált szlovák állam keleti részébe, melynek első állomása az egykori magyarországi megyének is nevet adó *Sajógömör* (Gemer) volt, ahol a főurakat – a monda szerint – megleckéztető Mátyás király szobra áll. A szász bányászok által alapított *Csetnek* (Stitnik) evangélikus temploma Szlovákia egyik legszebb gótikus építménye. A katolikus püspöki székhely *Rozsnyó* (Roznava) múzeuma a városalapító szászokra is emlékeztetett. *Krasznahorka* reneszánsz izlésű vára, múzeuma és mauzóleuma a várat több száz évig birtokló gróf Andrássy család emlékét őrzi. *Jászón* (Jasov) a premontrei kanonokrend prépostsági művészi templomát tekintették meg. Szlovákia második legnagyobb városában, *Kassán* (Kosice) pedig sok történeti és művelődési emléke közül a messze kiemelkedő Öthajós dómot, a gótikus építészet egyik legszebb alkotását, a Szent Erzsébet püspöki székesegyházat, azonkívül számos magyar vonatkozású emléket.

A vallási indíttatású s ugyanakkor földrajzi, történeti ismereteket gyarapító, a nemzeti hovatartozás érzését tudatosító zarándokutaknak az 1960-as évektől számított félszázad alatti részletesebb számbavételén túlmenően folytathatnánk a sort az egyházközség és a plébánia által rendszeresen vagy alkalmilag szervezett különböző léleknevelő világnézeti, kulturális (irodalmi, művészeti) előadások, közösségépítő programok ismertetésével. Kísérletet teszünk inkább annak vizsgálatára, hogy Budapest 20. századi legnagyobb ipari és munkásnegyedében 1930-ban fölszentelt Szent Mihály templom 45 méteres két impozáns tornyával, a második vatikáni zsinat szellemében kialakított új rituális terével (szembemiséző oltár stb.), s általában belső kiképzésével (díszítő festés, faliképek, szobrok stb.) mint építészeti és művészeti jelentős alkotás – melyet ugyanaz az építész, (Foerk Ernő) tervezett, mint az ugyancsak 1930-ban fölszentelt országos hírű szegedi Fogadalmi Templomot! – miként szolgálta a hívek szellemi-lelki igényeinek a kielégítését.

A kivételes tárgyi (építészeti) adottságokon kívül átlagon felülinek mondható a személyi állomány tevékenysége is. Háromnegyed század alatt három kiváló plébános állt a templom élén, s őket munkájukban közel félszáz káplán segítette. A paphiány miatt voltak köztük idősebb, nyugállományú lelkészek és plébánosok, a fiatalabbak közül többen szerzetesként működtek tovább, vagy tanulmányaikat (olykor külföldön) folytatva, vezető beosztásban (pl. egyetemi tanár stb.) szolgálták az egyházat.

Az egyházközség és a plébánia által gyakran felkért – az előzőkben nagyobbra is említett – neves főpapok, szerzetesek, tudós teológiai professzorok szereplésükkel ünnepélyesebbé és hatásosabbá tették az egyes vallási szertartásokat, a rendezvények színvonalát a hívek lelki igényeinek kielégítését. Megkíséreljük számszerű adatokkal is érzékelteni, hogy ilyen adottságok és keretek között miként alakultak a tripoliszi vallási-lelki élet egyes jelenségei az elmúlt évtizedekben? Az újkor nagy természettudósának, Galileo *Galileinek* tulajdonított mondás szerint a tudomány feladata: mérni a mérhetőt, és mérhetővé tenni azt, ami (még) nem mérhető.

A vallásos hitnek, mint az Isten és az ember közötti bensőséges lelki kapcsolatnak vannak külsőleges emberi magatartásban megnyilvánuló jelei is. Többek között a katolikus

szenstégek és szentelmények igénybe vétele és annak gyakorisága, részvétel a templomi és templomon kívüli istentiszteleteken, ájtatosságokon és egyéb alkalmakon. Ezekre a mért vagy becsült számszerű adatokra alapozva, s azokat időben és területileg összehasonlítva lehet némi hozzávetőleges tájékoztatást szerezni a lelki élet élénküléséről vagy lanygulásáról.

Előljáróban néhány szó arról, hogy Európában a felvilágosodást követő különböző szellemi áramlatok és a tudományok fejlődésével párhuzamosan fokozatosan terjedt a világias gondolkodás, a folyamatos – országonként eltérő ütemű – elszakadás a vallástól.. Megindult a szekularizáció is, az egyházi javaknak lefoglalása és felhasználása világi célokra. Ugyanakkor az orvostudományok sikeres fejlődésének eredményeképpen az időszakosan visszatérő járványok (pestis, kolera stb.) tömegpusztító hatása enyhült, vagy csaknem teljesen megszűnt, azonkívül nagy mértékben csökkent a csecsemő- és gyermekhalálozás, ami korábban az újszülöttek és gyermekkorúak több mint negyedét-harmadát érintette. Ezek hatására megindult a születések számának, s a gyermekkorúak össznépességen belüli arányának fokozatos csökkenése, valamint az időskorúak arányának növekedése, módosítva – gyorsítva vagy lassítva – a népesség számának alakulását, s annak korcsoportok szerinti megoszlását. Magyarországon a változások a 19. század vége felé kezdődtek, majd az első s még inkább a második világháború után következtek be – az európai átlaghoz képest eléggé szélsőséges módon. Lelassult a népesség számának növekedése, sőt évtizedek óta fogy a népesség.

A termékenységi mutató legkorábban Magyarországon került az egyszerű reprodukciós szint alá, az 1950-es években a születési arányszám világszerte a legalacsonyabbra zuhant részben a nagyarányú – az élve születéseket meghaladó számú – abortuszok következtében. A múlt század második felében a magyarországi népesség egész Európában a legkisebb mértékben, alig 8 százalékkal emelkedett és már 1980 után (Európában a legkorábban) megindult a fogyás – pedig néhány országban (Lengyelország, Szlovákia, Svájc) 50%-ot is meghaladta a növekedés, és az európai átlag is (az egykori Szovjetunió és utódállamai nélkül) több volt 25%-nál.

A század (s egyben az évezred) végén Magyarország népessége csak mintegy 40%-kal volt magasabb, mint a század elején, miközben Hollandia lélekszáma háromszorosára növekedett, több országé megkétszereződött, néhány ázsiai és afrikai országé (Thaiföld, Fülöp-szigetek, Etiópia) pedig 8–9-szeresére emelkedett, pedig 1900-ban lakosságuk hasonló volt mint Magyarországé. Az 1920–30-as években fölfektetett tripoliszi egyházi anyakönyvek keresztelési és temetési bejegyzései révén jól nyomon követhető a népesség közel évszázados stagnálása, majd fogyatkozása.

Az 1920-as évtizedben 700 körüli – olykor 800-at is meghaladó számú – *keresztelestről* vannak adatok. Ez 1937–38-ban 500 körüli csökkent, és az 1950-es évek közepéig 250 körüli szinten stagnált. A terhesség megszakításának szabaddá válása (1956) után – amikor a hazai születések arányszáma a világon a legalacsonyabbra zuhant, és az abortuszok száma jóval meghaladta az élve-születéseket – a tripoliszi keresztelesek száma több mint két évtizeden át átlagosan 150 körüli szinten stagnál, az 1970-es évek végén pedig 100 alá esik. Az utolsó negyedszázadban a keresztelesek évi átlaga 70 körüli – ami az 1930–31 évi 800 fölötti szintnek a tizedét sem éri el – az új évezredben pedig 50 körüli az évi átlag (Az egyházközség összes születéseinek a száma nem áll rendelkezésre, s így nem tudni, mennyi a keresztség alá nem tartott keresztleetlen újszülöttek száma.)

Míg a keresztelesek száma az 1920-as évtizedbelinek egytizede alá zuhant, az egyházi *temetéseké* a lakosság fokozatos elöregedése miatt az 1930-as évtizedi 70–80 közötti át-

lagról az 1960-as évektől 100 fölé emelkedett, sőt az 1990-es évtizedben többször is meghaladta a kezdeti szintnek a kétszeresét, és az egyházi temetések száma az 1970-es évtized vége felé több volt, mint a kereszteleseké. Említésre érdemes, hogy az 1933-ban végrehajtott első (s ezigig egyben utolsó „canonica visitatio”) egyházi (kánoni) látogatásról készült jegyzőkönyv adatai szerint az egyházi temetésben részesült személyeknek mintegy 40%-a nem részesült szentségekben, az 1980-as években pedig ez az arány már kb. 80%-ra telt! (Ismeretes, hogy Magyarországon 1980 utolsó hónapjai óta többen halnak meg, mint ahányan születtek, ismeretlen azonban a tripoliszi terület összes halálozásainak a száma, és abból hányan nem részesültek – az elhalt személy és/vagy családja kívánsága (döntése) szerint – egyházi temetésben)

A hit megerősítését szolgáló *bérmálás* – püspök általi – kiszolgáltatására 3–5 évenként került sor a tripoliszi templomban, s ilyenkor a kerület több plébániájához tartozó személyeket is megbérmáltak. 1931–50 közötti két évtizedben mintegy 1600 bérmálkozó volt, az 1950-es évtizedben, a legélesebb egyház-ellenes viszonyok között több mint 1100, az 1960-as években már csak mintegy 300, az 1980-as években még 100-at meghaladó, de a többi évtizedben már 100 alatt volt a számuk, a felnőtteknek megkeresztekkel együtt, akik a keresztelő pap keze által kaphatták meg a szentséget. A folyamatosan fogyatkozó számú megkereszteltnek tehát csak kis töredéke kapott megerősítést hitében bérmálás által. Az egyházi házasságkötések *esketések* száma emelkedő volt a kezdeti 30 körüli szintről. Az 1930-as évtizedben 60–70 közötti az évi átlag, de 1944 és 1947-ben számuk a 90-et is eléri. Az 1950-es években az évi átlag még meghaladja 40-et, az 1960-a évtizedben már csak 25–26, a következő évtizedben pedig csupán ennek a fele. Az 1970-es évtized első, és a 80-as évek második fele volt a mélypont, átlagosan évi 7–8 esketéssel, és 1980-ban csupán két párt eskettek. A fogyatkozó idősebb nemzedék helyére lépő fiatalok házasságkötései közül az utóbbi két évtizedben, 1993-tól minden évben több mint 10, sőt olykor 20-nál is több párt kötöttek egybe egyházi szertartással – miközben az élettársi kapcsolatok terjedése következtében – az országban egyre kevesebb az anyakönyvvezető előtti polgári házasságkötés. (Az 1930-as évtized elejéről származó becslések szerint a tripoliszi élettársi kapcsolatok aránya kb. 10%-re tehető, és 1932-ben 15 házasságon kívüli születést regisztráltak az anyakönyvben. Az egyházi esküvő az 1930-as években olyan általános volt, hogy 1931-ben csak 17 pár nem kérte polgári házasságkötésének templomi megerősítését.)

A kívül-belül imponáló hatású tripoliszi Szent Mihály templom az 1930-as években sem vonzotta nagy számban a nagyjából már akkor is vallástalan – olykor kifejezetten vallásellenes gondolkodású – materialista beállítottságú munkásokat és családtagjaikat. A 12 ezer főre becsült egyházközségből a vasár- és ünnepnaponkénti misén résztvevők összes száma kb. 3 ezer volt. A mindennapi miselátogatók átlagos száma általában 200–300 között alakult. Napjainkban a vasárnapi négy misén összesen kb. 700 személy vesz részt. Egy-egy misén jelenlevő alig 200 fő így csak lézeng a mintegy 2 ezer fő befogadására méretezett templomban. A májusi Mária-, júniusi Jézus Szíve- és az októberi rózsafüzér-ájtatosságokon még sokkal kisebb a részvétel.

Az *áldozások* száma az 1950–60-as évtizedben közelítette 30 ezret, a későbbiekben 20 ezer közelében volt, a politikai rendszerváltás kezdeti időszakában némileg meghaladta a 25 ezret. A csekély templomi részvétel és az áldozások viszonylag magas száma azzal magyarázható, hogy a vasárnapi miséken résztvevők túlnyomó része áldozáshoz is járul. Az elsőáldozók száma az 1960-as évek elején meghaladta a félszázat (a házasságkötés előtti elsőáldozókkal együtt), 2000-es évek elején számuk 30 körül alakult.

Az előzőkben feltüntetett adatok tanúsága szerint a tripoliszi lelkiélet – nem csupán a vallásellenes kommunista uralomnak felróhatóan – az egyházközség és plébánia színvonalas vezetésének változatos léleknevelő és kulturális tevékenysége ellenére hanyatlott. Miként csaknem egész Európában a vallás(ok)-tól fokozatos elszakadás és hitközömbösség, az elvilágiasodás és a túlzott anyagi gondolkodás, szinte kizárólag a Pénz-istennek hódolás jelei mutatkoznak. Demográfiai okok, a mind általánosabbá váló népességfogyás következtében mindez idővel az európai kultúra és civilizáció végét is eredményezheti. Mind gyakrabban fölmerül az ún. „újra-evangelizáció” halaszthatatlan szükségessége. Kérdés azonban, hogy: megvannak-e ennek egyrészt a kielégítő személyi feltételei: kellő képzettségű és határozottságú karizmatikus emberi (egyházi és világi) lények kellő számában, másrészt milyen hatékonysága lehet ennek a nemes törekvésnek egy fáradt, csak magának és a másnak élő társadalmi közegben? A választ erre a jövő adhatja meg.

FONTOSABB FORRÁSOK

ADAMETZ Gyula: *Angyalföld 1947* (Reprint 1998) és különböző statisztikai kiadványok.
 DEMÉNY Pál: *A 20. századi Magyarország népessége nemzetközi összehasonlítások tükrében*. In: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*, 1997
 BARNÁ GÁBOR: *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. 1990
 Schematismus Statusque Archidioecesis Strigoniensis a.D. MCMLVII és más évek
 História Domus I. és II.
 Visitatio Canonica in parochia Sancti Michaeli peracta ...sept. 1933
 Plébániai anyakönyvek 1923-tól
 Külső Váci úti Szent Mihály Plébánia levél- és irattára (meghívók, hirdetések stb.)
 Vigyázó Miklós plébános és Csirmaz Borbála szíves szóbeli közlései

IVÁN KÁPOLNAI

CONTRIBUTIONS TO THE CONSTRUCTION OF THE SAINT MICHAEL CHURCH IN BUDAPEST-ANGYALFÖLD

The author presents new data to his volume, published in 2010, on the construction of the Saint Michael church. He points out that the church was erected in the largest industrial district of Budapest, in Angyalföld, in 1930. In the 1930s working-class families living there were hard to mobilise and attach to the Church. Owing to the post-1945 Marxist-atheist propaganda, the number of the faithful was decreasing. Thanks to the active and devoted pastoral work of the priests serving there, the church could work efficiently and complete its devotional programme.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MISÓCZKI LAJOS

A VALLÁS- ÉS EGYHÁZÜGY A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC IDEJÉN

Gyöngyös, 2009. 268 p.

Nagyszerű, témáját tekintve is különleges kötet hagyta el a sajtót 2009-ben, Misóczki Lajos gyöngyösi történész munkája: *Vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején* címmel.

A hét fejezetből álló kötet elején a szerző arról írt, hogy II. Rákóczi Ferenc 1703 májusában kiadott brezáni kiáltványában már megfogalmazta minden vallás háborgatásának tilalmát. A fejedelem a felkelést Isten nevében indította. A szabadságharc alatt a megoldásra váró társadalmi, gazdasági intézkedések mellett a vallásügy is meghatározó szerepet töltött be. A fejedelem 1703. november 10-én Tokajban adta közre első vallásügyi pátensét, amelyben megtiltotta a katolikus templomok önkényes elfoglalását és a protestánsoknak való átadását. Az 1704. január 27-én kiadott miskolci vallásügyi rendeletében már társadalmi összefüggésekben rámutatott a vallási háborgások kérdésére, amelynek értelmében védelelet adott ki.

A munka második fejeztében a szerző arról szólt, hogy a felkelés megindítása után az egyes egyházak hogyan álltak Rákóczi mellé. A harmadik részben Misóczki azt vizsgálta, hogy a vallásügy hogyan jelentkezett a béketárgyalásokon. Először az 1704 márciusában Gyöngyösön tartott első tárgyalásokról beszélt, majd az év augusztusában folytatandó második gyöngyösi és a selmecbányai tárgyalásokat elemezte, melyek sajnos eredménytelenül végződtek.

A fejedelem a vallásügyet folyamatosan felszínen tartotta, s az ezzel kapcsolatos kérdéseket a szerző a könyv negyedik fejezetében fejtette ki. Rákóczi a két gyöngyösi tanácskozás között két vallásügyi rendelkezést adott ki. 1704. június 20-án a protestánsok szabad vallásgyakorlásáról rendelkezett, augusztusában pedig újabb vallásügyi pátenszt.

A vallásügy már Rákóczi esküjében és szövetséglevelében is szerepelt. Az ebben hozott döntésekben a fejedelem türelmet hirdetett, időtálló módon rendelkezett. Az 1705 szeptemberében-októberében Szécsényben tartott országgyűlés vallásügyi határozatai a vallási türelem és megbékélés szép példái. Rákóczi az országgyűlésen a vallásügyet úgy kezelte, hogy azt alárendelte a haza ügyének. Elmondhatjuk azt, hogy a szécsényi országgyűlésen a teljes vallásszabadságot hirdették meg. A vallásügy kérdése az 1705. és az 1706. év nagyszombati béketárgyalásokon is felmerült, ahol a békealku fő témái között is megtalálható volt.

A szerző az ötödik fejezetben a szabad vallásgyakorlat eredményeit foglalta össze. Rámutatott arra, hogy az addigi vallásügyi rendelkezések következtében megújult a protes-

táns gyülekezetek élete. Misóczki Lajos a hatodik részben azt vizsgálta, hogy a szabadságharc tetőpontján, 1707-ben hogyan alakult a vallásügy helyzete. Először a vallási türelem katonai jellemzőit vette szemügyre. Rámutatott arra, hogy a fejedelem a lakosság vallási életében következetesen érvényesítette a pátenseiben megfogalmazott, a vallási türelmet célzó rendelkezéseket. A fejedelem a vallásügy katonai kérdéseiben is példát mutatott. Ezt bizonyítja az is, hogy a haditáborba mindvégig magával vitte térdeplő szőnyegét, valamint a kelyhet. Az 1705. december 7-én kelt *az Egyházi személyek regimentekben való hozatásáról szóló parancsolat* arra utasított, hogy minden ezrednél rendes fizetéssel tábori lelkészt alkalmazzanak. Ezt követően a szerző arról írt, hogy az 1705-ös szécsényi országgyűlés után milyen egyházszervező munka folyt az országban, és az eredményeket vallásonként foglalta össze.

A hatodik részben a vallásügy, az iskolaügy, a nemzeti művelődés kérdése külön fejezetet kapott. Rámutatott arra, hogy II. Rákóczi Ferenc az iskolaügyet is nemzeti ügyként kezelte, és lényeges állami feladatnak tekintette az oktatás-nevelést. Az egyes iskolatípusokban oktatási szabadságot biztosított, szabályozta a felekezetek közötti egyenlő iskolaállítás jogát. Ezt követően felekezeteként vizsgálta az iskolák tárgyi feltételeinek alakulását. Írt arról, hogy a szabadságharc idején például visszaadták a reformátusoknak a sárospataki kollégiumot. Az alfejezet végén rámutatott arra, hogy a nemzeti művelődés ezernyi szállal kapcsolódott a vallásügyhöz. Például a sárospataki kollégium igazgatója, Csécsi János a vallásferkőcsi neveléssel azonos szinten tárgyalta a nemzetnevelés ügyét is. Az egyes vallásfelekezetek által fenntartott iskolák vonatkozásában a nemzeti művelődés ügyét reprezentáló irodalmi alkotások születtek.

A kötet utolsó, hetedik fejezetében a szerző arról értekezik, hogy az állami irányításban hogyan tükröződött az állam és egyház érdekeinek érvényesítése. Arról is írt, hogy a szabadságharc tetőpontját jelentő, 1707-es ónodi országgyűlésen Rákóczi az államirányítási hadsereg-szervezési gazdasági, pénzügyi kérdések mellett vallásügyi téren is intézkedett. Bizonyította, hogy az egyházügy és az államügy szervesen összekapcsolódik az egyre lehetetlenebbé váló körülmények között is. Nem véletlen, hogy Rákóczi emléke a szabadságharc leverése után is élt a népben, s azt vallásos tisztelettel ápolta.

A szerző a mindvégig színvonalas munkáját a témával kapcsolatos magyar és idegen nyelvű irodalom és újabb kutatási eredményei alapján írta meg. A könyv értékét növelik a közreadott fényképek. A mind tartalmában, mind külsejében értékes, szép munka kiadásának támogatásáért dicséret illeti a szponzorokat, valamint a nyomdát.

Az ismertetett művet értékei miatt jó szívvel ajánljuk nemcsak a szakembereknek, hanem a kor és a téma iránt érdeklődő olvasóknak is.

Szecsó Károly

AZ EGRI FŐEGYHÁZMEGYEI KÖNYVTÁRTÓL A LÍCEUMIG Gyöngyszemek Eger művelődéstörténetéből. Eger, 2011. 198 p.

A 2011. évi Ünnepi Könyvhétre jelentette meg a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár 400 példányban Kiss Péter érseki levéltáros legújabb könyvét (a szerző korábbi önálló kötetei: Őket idézik az egri utcanévek. Eger, 1987; Arcvonások Eger művelődéstörténetéből 1944-ig. Eger, 1993; Az 1848-49-es események egri vonatkozású résztvevői. Eger, 1998; Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig. Eger, 2007.).

Az ismert történész legújabb könyvét az 1986-2010 között kiadott, illetve kéziratban lévő munkája alapján készítette, amelyek közül hús nyomtatásban is megjelent, egy pedig kéziratban található. Feltehető a kérdés, hogy miért volt szükség ezek után a tanulmányok könyv formájában való közretételére is. Elsősorban azért, hogy az általa írt dolgozatok majdnem kizárólag az Agriában, a Dobó István Vármúzeum évkönyveiben láttak napvilágot. Ez az orgánus, illetve azok, amelyekben a szerző dolgozatait publikálta, majdnem kizárólag szakemberek számára készültek, korlátozott példányszámban. Ebből következően ezek az írások nem juthattak el szélesebb érdeklődő olvasóközönséghez.

A szerző munkája előszóval indul, amelyet természetesen követ a címben jelölt témakörnek a részletes kifejtése. Kiss Péter könyvének elején elsőként Eger „magyar Athén” elnevezésének történetét írta le az 1748-tól 1949-ig terjedő időszakban. Majd arról szólt, hogy az Egri Liceum, a „magyar Athén”, vagyis Eger jelképe. Természetesen a könyv írója a témakörön belül először a Liceumot életrehívó egyetemi gondolat történetéről írt 1757-től, vagyis az egyetemi gondolat megszületésétől egészen 1948-ig, vagyis addig, amíg történelmi okok miatt lekerült a napirendről az egri egyetem megvalósításának ügye. Nem feledkezett meg a szerző a sokak által felvetett a kérdésről sem, hogy vajon a liceum cölöpökre épült-e. A könyv írója 1763-tól, vagyis a liceum építésének elkezdésétől 1950-ig mutatta be az épület sorsát. Ezt követően lényegretörően mutatta be az épület dísztermének, kápolnájának, színháztermének, valamint kályhájának történetét.

A fentieket követte a liceumban elhelyezett intézmények múltjának bemutatása teológiai, jogi, bölcséleti, csillagászati oktatás, az első magyar nyelvű tanítóképző intézet, az egri főreáliskola, az Egri Községi Közigazgatási Tanfolyam, a fiú felsőkereskedelmi iskola, az Egri Főegyházmegyei tanfelügyelőség. Az épületben egykor működő intézmények bemutatása után arról szólt a szerző, hogy milyen kapcsolatban volt a liceummal Gárdonyi Géza.

Kiss Péter jelentőségéhez méltóan részletesen írt az Egri Főegyházmegyei Könyvtárról. Először arról szólt, hogy hogyan történt a bibliotéka felépítése. Ezt követően írt a barokk könyvtárterem mennyezetfreskójáról és a könyvtárterem berendezéséről, a könyvtár megteremtésének kezdeteiről egészen az egyetemi könyvtári terv megírtulásáig, 1792-ig. Kiemelte, hogy a püspöki, illetve érseki könyvtár 1793. december 28-án nyitotta meg kapuit, mint az ország második nyilvános könyvtára. Tömören szólt arról is, hogy milyen volt az intézmény sorsa a XIX. és a XX. században. Jelentőségéhez méltóan szólt a bibliotéka csillagászati könyvgyűjteményéről, a XVIII-XX. század jelentősebb könyvtárosairól, ízelítőt adott a könyvtár kincseiből, s felsorolta a gyűjteményben lévő jelentősebb kéziratokat. Kitért arra is, hogy 1944-ig kik voltak a könyvtár és a Liceum ismertebb látogatói.

Jelentőségéhez mértén szólt a liceumban Eszterházy Károly püspök által kezdeményezett csillagvizsgálóról egészen 1945-ig. A csillagvizsgáló történetének bemutatása

után a Líceumban lévő muzeális gyűjteményekről, az ott rendezett kiállításokról írt. Szólt Eszterházy Károly püspök éremgyűjteményéről, a hazánkban 1812-1819 között a Líceumban rendezett első nyilvános festménykiállításról, Székely Bertalan Egri nők című képeinek bemutatásáról, az Érseki Líceum Múzeumáról, Bartalos Gyula pap-régész gyűjteményéről, két Munkácsi Mihály kép állandó kiállításáról, a Csillagászati Múzeumról. Nem feledkezett meg a szerző az 1755-től 1949-ig az épületben működő nyomdáról és szerkesztőségekről sem. Írt arról is, hogy a fentiekén kívül 1918-ig milyen egyéb funkciókat látott el a Líceum. Ezt követően felsorolta azokat az ismertebb személyeket, akik 1774-től 1950-ig a Líceumban tanultak, illetve dolgoztak.

Könyvében a szerző szólt arról a szélesebb közönség által nem teljesen ismert tényről is, hogy 1705-ben Egerben szerkesztették az első magyarországi hírlapot, a latin nyelven publikált *Mercurius Hungaricus*. A hírlap első számának fejlécén az *Agria* 30. mai dátum szerepel. Megjegyezzük azonban, hogy az első hazai hírlapot nem Egerben nyomták, hanem Lőcsén, mivel akkor még a városban nem volt nyomda.

A könyv szerzője a munka következő alfejezetében elsősorban saját kutatásai alapján olyan intézményekről, kiállításokról szólott, amelyek Magyarországon elsők voltak. Ugyanis a városban működött 1769-től 1775-ig az első magyar orvosi iskola, 1773-ban itt indult meg hazánkban az első rajzoktatás, amely átmenetileg 1778-ban fejeződött be. 1815-ben az első magyar nyelvű szintársulat Egerben mutatkozott be. A városban építettek fel 1828-1846 között az eleve képtárnak emelt, első hazai épületet. Az 1836 és az 1844 közötti időszakban a Nemzeti Múzeum Képtárának első kiállítása Egerben volt. Végül az érseki levéltáros arról írt, hogy milyen szerepe volt Egernek 1868-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társulata XIII. nagygyűlésének idején a hazai műemlékvédelem megteremtésében. A könyv a felhasznált irodalom ismertetésével zárult.

A kiadó a könyv megjelentetését, minden bizonnyal a szerző egyetértésével a 2011. évi Ünnepi Könyvhétre időzítette. A munka tüzetes áttanulmányozása azt bizonyítja, hogy várni kellett volna még legalább bizonyos időt az anyag publikálásáig. Ebből következően elkerülhetőek lettek volna annak fogyatékoságai. Mivel a kiadványt időre meg kellett jelentetni, ebből adódik, hogy nem volt mód a szöveg lektorálására, sőt a nyomdahibák kijavítására sem. Ez utóbbiból következett, hogy a mű végére 56 tételtől álló hibajegyzéket kellett összeállítani. A lektorálás elmaradása azzal a következménnyel járt, hogy jelentős a munkában a szakmai fogyatékoságok száma. Az az érzésünk, hogy a jelenlegi kiadvány helyett célszerűbb lett volna a szerző 1986 és 2009 között megjelenő dolgozataiból egy tanulmánygyűjteményt közrebocsájtani.

A könyv szerzője előszavában utalt arra, hogy kik foglalkoztak a munkában felsorakoztatott témákkal, melyek az ő saját „felfedezései”, s melyek azok a fejezetek, amelyeket az elődök munkásságára alapozva saját kutatási eredményeivel bővítette. A tények a következők: Kiss Péter az elmúlt évtizedekben több olyan témát feldolgozott, amelyekkel eddig az egri szakemberek nem foglalkoztak. Ilyen például a hazai első nyilvános festménykiállítás kérdése, a „magyar Athén” elnevezés története, a Magyar Nemzeti Múzeum képtárának magát a múzeumot is megelőző kiállítása az érseki palotában. Az is tény, hogy néhány fejezetben a mások által korábban elért kutatási eredményeket saját kutatási eredményeivel bővítette. Ilyenek például az Egri Érseki Líceum Múzeumának története, Eger első nyomdája első századának története, avagy az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története.

Sajnos a munka tüzetes áttanulmányozása azt a benyomást kelti annak ismertetőjében, s talán az olvasóközönségben is, hogy a szerző a saját eredményeit jelentős mértékben el-

tulozza. Ezt bizonyítja, hogy a könyvhöz fűzött 525 forrásjegyzékben 216 esetben saját dolgozataira hivatkozik. Ez annál is inkább feltűnő, mivel az általa felhasznált irodalomjegyzékben 86 különböző szerző nevét tünteti fel. Ebből következően tehát feltűnő az aránytalanság a szerző javára.

A következőkben a munkával kapcsolatban néhány konkrét megjegyzést teszek. Az első megjegyzésünk az, hogy a Líceumot létrehozó egyetemi gondolat témájának tárgyalásakor (15–25. p.) szinte bosszantó, hogy a szerző nem utalt Tóth József jogakadémiai rendestárnár, 1945 utáni dékán két alapvető, 1944 előtt megjelent művére. Sőt, ezen kívül meg kívánjuk jegyezni, hogy 1946-tól 1948-ig, amikor az egyetemi gondolat történelmi okok miatt lekerült a napirendről, ő volt az intézmény univerzitássá szervezésének motorja. Kiss Péter könyvének 46–52. oldalain az egri jogi oktatás múltjáról írt 1740-től 1949-ig, amikor oktan módon az akkori kormányzat megszüntette az intézményt, amely Magyarország egyetlen római katolikus jogakadémiája volt. Vitatható a szerző következő megállapítása: „A jogi iskolát a későbbi Egri Érseki Jogakadémiát, Foglár György kanonok alapította 1740-ben a katolikus ügyvédképzés céljából, mert segíteni kívánt az Eger vidékén élő, szegényebb katolikus nemesi ifjúságon.” Az igazság az, hogy a neves kanonok nemcsak az Eger vidékén élő szegényebb katolikus, nemesi ifjúságon akart segíteni az ügyvédképzés vonatkozásában, hanem az egész ország katolikus ügyvédekkel való ellátását is fontosnak tartotta.

Az első magyar nyelvű egri tanítóképző intézet bemutatásakor egyáltalán nem tett említést Somos Lajosról, aki 1938-tól 1948-ig igazgatta az intézményt, országos elismerést kiváltva (57. p.). Az érseki fiú felsőkereskedelmi iskola múltjának bemutatásakor felhasználta Kikli Tivadar 1991-ben Egerben közreadott könyvét. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a munka nem alapos alkotás. Célszerűbb lett volna hivatkozni e sorok írójának Óriás Nándorról, az intézet legjelentősebb igazgatójáról készített munkájára, amelyben átfogó képet nyújtott a szerző az iskola 1921-től 1939-ig tartó történetére.

A Főegyházmegyei Könyvtár bemutatásakor jó lett volna arra is utalni, hogy 1953-ban átmenetileg visszakerült az intézmény az egyház tulajdonába. A szerző könyvének 100–105. oldalain röviden bemutatta a bibliotéka nevezetesebb könyvtárosait. Antalóczi Lajos, Iványi Sándor, Leskó József, Michalek Manó bemutatásakor érdemes lett volna utalni arra is, hogy e sorok írója 1993-ban az intézmény jubileumi kiadványában mind a négy könyvtárosról írt rövid életrajzot, s őrá csak két esetben hivatkozott. Az Érseki Líceum múzeumának tárgyalásakor jó lett volna Ludányi Gabriella művészettörténész e témával kapcsolatos tanulmányára is. Ő ugyanis elsőként dolgozta fel a múzeum alapításának históriáját (134–140. p.).

Az első magyar Egerben létrehozott orvosi iskola történetével nemcsak Soós Imre, Ringelhann Béla foglalkozott, hanem már a második világháború éveiben Breznai Imre egri történész, s Győri Tibor budapesti orvostörténész is. Csak tényként jegyezzük meg, hogy a Magyar Orvosi és természetvizsgálók Társulat XIII. egri nagygyűléséről már korábban írt Szőkefalvi-Nagy Zoltán és e sorok írója.

A fentebb leírt kritikai megjegyzések ellenére, Kiss Péter munkáját nemcsak a történész szakembereknek, hanem a művelt olvasóközönségnek is ajánljuk, legalábbis addig, amíg a témával kapcsolatban egy újabb munka nem születik.

Szecső Károly

EMLÉKEZÉS MINDSZENTY BÍBOROS ÉDESANYJÁRA

Összeállította: Dr. Perger Gyula
 Martinus Kiadó, Szombathely 2012. 331 p.

Vecsey József (Nemeshetés, Zala vármegye, 1913. november 11. – St. Gallen, Svájc, 1977. május 24.)¹ szombathelyi egyházmegyes pap, akinek élete kezdetétől fogva szoros kapcsolata volt Mindszenty Józseffel, egészen a bíboros haláláig, ezt a könyvét először 1970-ben adta ki a svájci Sankt Gallenben. Nagy hiányt pótol a szombathelyi Martinus Kiadó, hogy a könyvet újra közzétette, mert ezidáig – bár A Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (www.ppek.hu) jóvoltából letölthető interneten –, gyakorlatilag elérhetetlen volt szűkebb honunkban, ugyanúgy, mint Mindszenty József Napi Jegyzetei (amit Csonka Emil gondozásában a Mindszenty Alapítvány adott ki székhelyén, Liechtensteinben, Vaduzban 1979), pedig mindegyik elsődleges forrás Mindszentyre (utóbbi az amerikai követségi tartózkodásra).

Vecsey József életét mintegy keretezi Mindszentyvel való személyes kapcsolata. Még Pehm apátplébános úr korában, 13 évesen találkozott vele, mint e könyv elején is olvasható, és az ő jóvoltából – hadiárvaként –, a szombathelyi premontrei gimnáziumban végezhetett gimnáziumi tanulmányait. A papi hivatást választva, első dispoziciója volt, hogy Pehm apátplébános úr káplánja lehetett Zalaegerszegen, a híres-neves Pehmináriumban. Majd Szombathelyre kerülve, a teológiai főiskola tanárjaként is ismételten látogatta Zala vármegye főpapját, mintegy püspöki összekötőként. Innen személyes kapcsolata Mindszenty édesanyjával, Kovács Borbála asszonnyal (aki 85 éves korban halt meg, 1960. február 5-én), akinek Treffner Évához New Yorkba írt korabeli leveleit megszerezte, angolul egy válogatás formájában kiadatta,² majd az általa gondozott Mindszenty Okmánytárba³ és Mindszenty Dokumentationba⁴ is fölvette. 1952-ben távozott Nyugatra. Amikor híret vette, hogy Mindszenty bíboros Budára érkezett, 1956. november 1-jén tiszteletét tette nála és környezetében maradt a forradalom napjaiban. Mindszenty bíboros felhatalmazó soraival távozott ismét, emigráns életében fontos szerepet töltött Mindszenty szellemi hagyatékának gondozása.⁵ Mindszenty bíboros 1971. október 23-án érkezett

1 Életrajzához és irodalmi működéséhez lásd: BORBÁNDI Gyula: *Vecsey József*, in: Magyar Katolikus Lexikon XVI (2009) 907–908.

2 SHUSTER, George Naumann: *In Silence I Speak. The Story of Cardinal Mindszenty Today and of Hungary's "New Order"*. New York, Farrar, Straus and Cudahy, [1956.] 296. Az édesanya leveleit lásd a 79–86. oldalakon. Lásd Dalos Patrik recenzióját in: Katolikus Szemle (Róma) 8 (1956) 185. G. N. Shuster könyve megjelent 1959-ben németül, továbbá spanyol, portugál, arab, kínai, vietnami és egyik indiai nyelven is.

3 VECSEY, József: *Mindszenty Okmánytár: Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek*, München, Ledermüller Oliver, 1957. 3 kötet. Függelék: Az édesanya harca fiáért, III. kötet, 321–328. oldalak. A levelek 1949. március 3. – 1955. május 25. között keltek.

4 Josef VECSEY – Johann SCHWENDEMANN: *Mindszenty-Dokumentation*. Sankt Pölten 1956. 3 kötet. (1956. 1957. 1959.). Lásd: Die Mutter kämpft um ihren Sohn, III. 301–310.

5 Fontosabb további irodalmi munkássága: Josef VECSEY: *Der Prozess Mindszenty*, München 1961. – *Kardinal Mindszenty. Beiträge zu seinem siebenzigsten Geburtstag*, szerk. Josef VECSEY, Donau Verlag München 1962. Fontos az egyik általa írt fejezet: *Die Gefangenschaft des Kardinals*, i. h., 205–228. továbbá a korábbi bibliográfia általa írt értékeléséhez: i. h., 299–319. – Josef VECSEY, *Der Lebensweg Kardinal*

Bécsbe, a Pázmáneumbba. Egészen 1975. május 6-án bekövetkezett haláláig Vecsey József volt az ő első titkára.⁶

Vecsey József e kötetben nem csupán az édesanya kapcsolatát dokumentálta fiával, amint a címadásból következtethetnénk. Böven idéz Mindszentynek általa gondozott szellemi hagyatékából, ismerteti politikai tevékenységét, személyes sorsának alakulását, és jegyzeteiben kitér az 1945–1948 közti közélet eseményeinek egyes állomásaira is. Ezekben szubjektív nézeteit találjuk elsősorban, amelyet a történeti kutatás azóta másként lát, pl. a „haladó katolikusokról”⁷ Nagy Töhötöm „tapasztalatlanságáról, önfejléséről, poli-

---

Mindszentys bis 1971, in: *Kardinal Mindszenty: Das Gewissen der Welt*, Würzburg 1972. 9–60. – Joseph VECSEY, *Mindszenty, the Man*, St. Louis 1972.

- 6 Mészáros Tibor csak később csatlakozott hozzá, a bíboros kifejezett meghívására. Az ő napi jegyzetei Hetényi Varga Károly jóvoltából ismertek: MÉSZÁROS Tibor: *Akit övéi be nem fogadtak. Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései*, S. a. r. HETÉNYI VARGA Károly, Pécs 1997. <http://www.ppek.hu> – Továbbá: MÉSZÁROS Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, s. a. r. HETÉNYI VARGA Károly, Abaliget 2000. <http://www.ppek.hu> – Amint máshol kifejtettük, a két kötet között időnként egyes részeket eltérő módon vannak előadva. A kéziratos hagyaték sorsa, ahol e következtetlenségeknek utána lehetne nézni, egyelőre ismeretlen.

- 7 Néhány előfordulása, az „Elvesztettem az egyetlen fiamat” c. fejezetben, az 1970. évi eredeti kiadás 132–133. oldala és a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szövege szerint. (A 2012. évi új kiadásban szövegváltozatot találunk, ezeket félkövérrel szedjük.):

„Több jel arra mutat, hogy a magyar kommunisták elhamarkodva állapították meg Mindszenty bíboros letartóztatásának időpontját. A primást ugyanis abban a pillanatban vették őrizetbe, amikor a magyar »**haladó katolikusok**« kiküldöttje Budapestről megérkezett Rómába. Ők ugyanis többször tárgyaltak a kommunistákkal a »**Mindszenty-ügy**« megoldásáról, és a **gyakori »dialógusok«** eredményeképpen osztották azt a marxista véleményt, hogy a magyar katolicizmus az új politikai helyzetben csak akkor lesz képes a »**békes koegzisztenciára**«, ha Mindszenty primás távozik a magyar egyház éléről. Ezért, mikor 1948 decemberében nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunisták minden áron eltávolítják Mindszenty primást **útjukból**, a haladó katolikusok elérkezettnek látták az időt arra, hogy a Szentstéktől kérjék a Mindszenty-ügy megoldását. Természetesen a kommunistákkal együtt azt vélték, hogy a féléves rágalomhadjáratl nemcsak a **hazai meg a világ-közvéleményt**, hanem magát a Vatikánt is előkészítették a bíboros letartóztatására.

Mindszenty ellen a haladó katolikusok már előzőleg is **eleget** áskálódtak Rómában. A primás ugyanis éberségével és világos útmutatásaival állandóan elejét vette alattomos **mételyezésüknek**, úgyhogy megbízóiknak csak **szánalmas** eredményt tudtak felmutatni. Tagadhatatlan, hogy »**beadványaikkal**« némely vatikáni beosztottnál **tudtak olyan kételyt támasztani**: vajon nem Mindszenty primás »**merev**« magatartásából fakadnak-e az állam és egyház közti ellentétek? A haladó katolikusok **erre építettek** és 1948 decemberében **felkínálták a kommunista kormánynak szolgálataikat a Mindszenty-kérdésnek Rómában történő elintézésére**. Szinte biztosra vették, hogy a Vatikán a kiélezett helyzetben visszahívja Mindszentyt a magyar egyház éléről. Egy magyar jezsuitát küldtek »**követül**«, aki karácsony **tövében érkezett meg az örök városba**, aki **szinte ki sem pihente még** az utazás fáradalmait, amikor 1948. december 26-án este szűk baráti körben **hallja**, hogy a budapesti kormány letartóztatta Mindszenty **bíboros-primást**. A hír észrevehetően meglepte és zavarában a következő kijelentést tette: »*Az ostobák most művelték ezt, amikor én éppen megérkeztem Rómába!*«

Nem is kétséges, hogy az elhamarkodott intézkedés mögött a következő bolsevista szándék húzódott meg: **kikapcsolni** a tárgyalásokból a bíborost és nélküle, sőt »**beismerő**« vallomásaival a kezükben tárgyalni a Szentstékkal. Nyilván az előre kidolgozott, félrevezetésre szánt taktikához igazodott a belügyminisztérium, amikor december 29-én kiadta a »nyomozás« eredményét. Eszerint a magyar primás köztársaság-ellenes összeesküvést szervezett, idegen államok javára kémkedett és valutáris visszaéléseket követett el. A jelentés úgy végződött, hogy »*Mindszenty József esztergomi érsek az eléje tárt terhelő adatok súlya alatt beismerő vallomást tett*«.

Rómában persze átláttak a szinte gyerekes kommunista **fogáson** és XII. Pius pápa intézkedésére a magyar haladó katolikusok követével nem a primás leváltásáról, hanem egy 1949. január 2-án keltezett pápai levél

tikai éretlenségéről”, továbbá Mócsy Imre SJ fontos vatikáni missziójáról 1948. decemberében.⁸

Vecsey József kötetének olvasása a *déjà vu* érzetével töltött el: Mindszenty József, *Emlékirataim* c. munkájának első fogalmazványát tarthatjuk a kezünkben. Erről tanúskodik a számtalan szó szerinti átvétel, amelyeket főleg az idézetekben találunk. Egy alapos nyelvi elemzés lenne szükséges ahhoz, hogy az emlékiratok szövegének keletkezését dokumentálhassuk. Elégséges azonban annak az ismerete, hogy Mindszenty az emlékiratok szó alatt 1971 decemberéig a történelmi munkáit is értette – az amerikai dokumentumok végig a *Memoirs* szót használják, átvéve az ő elnevezését, és követhető a kézirat folyamatos gyarapodása –, és a nagy nyilvánosság által ismert és 1974 őszén megjelent emlékiratok csak ennek az utolsó kötetét jelentik. Ami azt is jelenti, hogy a végleges emlékiratok kézirata akkor keletkezett, amikor Mindszenty és Vecsey a Pázmáneumban együtt dolgoztak rajta.

Vecsey József az 1970. évi kiadásban saját fordításában közzétette XII. Pius pápa 1956 forró őszen kelt három enciklikájának részleteit.⁹ Ebben az újra kiadott, de nem reprint szövegben azonban Rihmer Zoltán fordításában találjuk meg a teljes enciklika-szövegeket. Dr. Perger Gyula azonban nem említi előszavában, hogy átvette azokat a szövegeket, amelyeket a Szent István Társulat tett közzé az 50. évforduló alkalmából, 2006-ban.¹⁰ Ugyanígy említés nélkül hagyta, miért nem került bele az az új kiadásba eredeti kiadás függelékének első alfejezete: „Veszélyben a menedékjog”,¹¹ amelynek tanulmányozása utólag azért is hasznos lehet, mert megtudhatjuk belőle, hogy 1970-ben a magyar papi emigrációs jeles személyisége, a Münchenben élő Fábíán Károly még emlékezett König bíboros első látogatásának pontos esztendejére: 1963.¹² Nem találunk utalást az új kiadásban arra sem, hogy a szöveget milyen szempontok szerint változtatta meg. A fentebb jegy-

---

továbbításáról tárgyaltak, amelyben a Szentatya megtiltotta a magyar püspököknek, hogy a kommunisták ajánlatára velük tárgyalásokba bocsátkozzanak.”

8 Néhány részlet: „Nagy Töhötöm veszélyes és végig nem gondolt politikai szerepével egyre inkább a kommunisták ellenőrzése alá juttatta a KALOT-ot [...] lélekszakadva rohant orosz barátaihoz, hogy kivétesse a KALOT-ot a feloszlátandó egyesületek jegyzékéből. [...] beleesett a magaásta verembe. Elkeseredésben és szégyenében mindenütt terjesztette, amit az oroszok mondtak neki: a KALOT kimúlását végső fokon Mindszenty bíboros »oktalan« egyházpolitikai magatartásával idézte elő (!)[...] Közben egy egész éven keresztül Nagy Töhötöm többször is átlépte feketén a nyugati határt – persze az oroszok tudtával és engedélyével – és ilyenkor mindig eljutott Rómába is. Ott felelőtlenül előadta rendtársai körében – természetesen az orosz titkosrendőrség tisztjeitől kapott értesülései alapján – hogyan alakult át az egyházüldöző szovjet hatalom humánus és békés hódítóvá. Otthon pedig arról számolt be római útjai után, hogy a Vatikánban elítélik a magyar katolicizmusnak elutasító magatartását a kommunizmussal szemben, mivel attól félnek, hogy az változást idézhet elő az oroszoknak a vallással szembeni humánus és békés magatartásában.” 1970. évi kiadás szövege, félkövérrel jelezzük az eltéréseket. A 2012. évi kiadás (93sk.) itt nagyobb mértékben belenyúlt a szövegbe, tompítva annak eredeti élet.

9 Függelék III. Idézetek pápai szövegekből, 254ss.

10 *Erősítsd testvéreidet! – Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*, Szerk. Mészáros István, Szent István Társulat, Budapest 2006.

11 1970. évi kiadásban 225–230. A 230. oldalon olvashatjuk, hogy „A fenti interjú megjelent az Életünk 1970. március 1-i számában”.

12 És nem 1962, amint az Csonka Emil téves olvasatában (Napi jegyzetek, lásd fentebb), elterjedt. Lásd: FEJÉRDY András: *König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel*, in: „Isten Szolgája”. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Budapest, Parlament, 2006. november 4., Lakitelek, 2007. 79–108.

zetben hozott idézetekben a szövegvariánsokat táblázatba rendezve a következőket találhatjuk:

1970. évi kiadás	2012. évi új kiadás
„haladó katolikusok”	haladó katolikusok
„Mindszenty-ügy”	Mindszenty-ügy
a gyakori „dialógusok”	tárgyalások
békés együttműködésre	„békés koegzisztenciára”
magyar Egyház	magyar egyház
Ezért, mikor 1948 decemberében	Ezért, amikor 1948 decemberében
eltávolítják Mindszenty primást útjukból,	eltávolítják Mindszenty primást a magyar Egyház éléről,
hazai meg a világközvéleményt,	magyar és a külföldi közvéleményt,
Vatikánt is előkészítették	Vatikánt is felkészítették
már előzőleg is eleget áskálódtak Rómában	már korábban is sokat áskálódtak Rómában
A primás ugyanis éberségével	A primás azonban éberségével
és világos útmutatásaival	egyértelmű útmutatásaival
állandóan elejét vette alattomos mételyezésüknek	elejét vette alattomos terveiknek
csak százalmas eredményt	csak gyenge eredményt
„beadványaikkal”	beadványaikkal
némely vatikáni beosztottnál tudtak olyan kételyt támasztani	egyes vatikáni beosztottakat elbizonytalanítottak
„merek”	merek
A haladó katolikusok erre építettek	A haladó katolikusok ezt kihasználták
felkínálták a kommunista kormánynak szolgálataikat a Mindszenty-kérdésnek Rómában történő elintézésére.	Rómában történő elintézése céljából felkínálták szolgálataikat a kommunista kormánynak.
„követül”	követül
karácsony tövében érkezett meg az örök városba	karácsonykor érkezett meg Rómába
aki szinte ki sem pihente még	Még szinte ki sem pihente
szűk baráti körében hallja	szűk baráti körében értesült arról
bíboros-primást	bíboros primást
kikapcsolni a tárgyalásokból a bíborost	kiiktatni a tárgyalásokból a bíborost
„nyomozás”	nyomozás
köztársaságellenes	köztársaság ellenes
szinte gyerekes kommunista fogáson	szinte gyerekes kommunista terven
velük tárgyalásokba bocsátkozzanak	tárgyalásokat kezdenek velük

Itt azt látjuk, hogy a főszövegben, nem a jegyzetben, mint a fentebb hozott másik idézet, szövegvariánssal találkozunk, amely az eredeti szöveget nem csupán helyesírási, nem csupán stíláriai szempontból, hanem lényeges tartalmi szempontból változtatta meg. Ezért ez a kiadás nem tekinthető új kiadásnak, hanem egy újabb szövegváltozatnak. Legalábbis kétséges, hogy a hagiográfus szándéka volt-e, hogy a történeti kutatás által már meghaladott véleményeket újra, változtatás nélkül tegyen közzé. Vecsey József 1970-ben lehetett szubjektív, de ha az új kiadás ilyen mértékben hozzányúlt az eredeti szöveghez, akkor szaktörténészeket is be kellett volna vonni az új szöveg gondozásába, de legalábbis jelezni kellett volna.

A kutatás számára további teendő marad annak tisztázása, hogy összességében hány levelet írt Pehm Jánosné Kovács Borbála, Pehm-Mindszenty József édesanyja, Treffner Évának New Yorkba.¹³ Továbbá az is, hogy a pártállam éber őrei nem őrizték-e meg példányokat belőle, amelyek valamely mai közgyűjteményben (ÁBTL?) netán elérhetők. Ha pedig valaki össze akarná vetni Vecsey szövegét az 1974-ben megjelent *Emlékirataim*-ével, célszerű, hogy az 1970-ben megjelent első kiadást használja, mert filológiai szempontból ez az új kiadás nem mérvadó.

Somorjai Ádám OSB

FORRÁSOK AZ APOSTOLI SZENTSZÉK ÉS MINDSZENTY BÍBOROS KAPCSOLATÁHOZ

Somorjai Ádám könyveiről

Az utóbbi három évben, 2007 és 2010 között Somorjai Ádám 5+1 könyvet publikált a Szentszék és Mindszenty József kapcsolatáról. Ezek a munkák elsődlegesen forráskiadványok, de elemzéseket is tartalmaznak, vázolván a szerző álláspontját. A kötetek közül 3+1 egy sorozatba illeszkedik.¹ A trilógia első kötete rövidített változatban – a forrásokat eredeti nyelven közlő rész elhagyásával – is megjelent.² A másik két könyv nem a sorozat része, de hasonló elveket követ. Az egyik egy nagyobb, tizenöt kötetesre tervezett forrás-

13 A Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltárába összesen ötven levél került be, ezekből az újabb szerzők csak válogatást közöltek. Ugyanott nyoma van három olyan levélnek, amelyet Pehm Jánosné unokaöccsének Légrády Józsefnek küldött, szintén az Egyesült Államokba, és amelyből kettőnek tárgya a fiánál tett látogatása, egynek pedig fia szerzői jogi kérdései.

1 *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1956–1975* – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1956–1975. A kötetek: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975*. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések, Pro manuscripto, Roma, 2007, 278 p.; *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések, METEM, Bp., 2009, 264 p.; *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966*. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések, METEM, Bp., 2010, 548 p. A harmadik rész két kötetes, ebből a második kötet még megjelenésre vár. (a továbbiakban: *Sancta Sedes et Cardinalis*)

2 *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008, 176 p.

kiadvány-sorozat első darabja.³ A másik Zinner Tiborral közösen készült munka, amely Mindszenty József egész élettörténetét kívánja nyomon követni források segítségével.⁴

Somorjai Ádám bencés szerzetes, hittudományi és történelem-német szakos végzettséggel, aki erkölcsoteológiából doktorált. A Vatikáni Államtitkárság munkatársa, a témával már egy évtizede foglalkozik. 1999 és 2007 között Mindszenty bíboros boldoggá avatási eljárásában relátor volt. 2007-től már másik minőségében, mint történész igyekszik árnyalni a Mindszentyről kialakult képet. Somorjai Ádámnak két kiindulópontja volt. Az egyik, hogy új optikát kíván alkalmazni a Szentszék és a bíboros viszonyát vizsgálva, mivel szerinte illendő a Szentszék álláspontját az első helyre tenni, és Mindszentyét a másodikra.⁵ Ez egyben azt is jelentette, hogy az addigi Mindszenty-kép átformálására törekszik. A másik, hogy bár a Vatikáni Titkos Levéltár vonatkozó iratait jelenleg nem lehet kutatni, vannak olyan fontos forráscsoportok, amelyek számos újdonságot tartogathatnak a szakemberek számára.

A szerző a budapesti Mindszenty Archívum anyagából indult ki, első kötetében összevetette az eredeti dokumentumokat a szakirodalom által közöltekkel és újakat is publikált. Hamarosan azonban érdeklődése kifejezetten a budapesti amerikai követség anyaga felé fordult. Az anyag nagy részéről Graff Vilmosné évekkel ezelőtt digitális másolatokat készített a Mindszenty Alapítvány számára. A másolatok és azok kinyomtatott változata a Mindszenty Archívumba kerültek. Ezeknek az iratoknak egy részét közölte különböző szempontok szerint csoportosítva Somorjai Ádám következő köteteiben. Bevont azonban újabb forrásokat is: az amerikai külügyminisztérium forráskiadvány-sorozatában publikált dokumentumokat,⁶ az amerikai követek (Martin J. Hillenbrand, Alfred Puhán) és mások (Leslie B. Bain) emlékiratait, valamint Agostino Casaroli személyes levéltári hagyatékából azokat az anyagokat, amelyeket 2008-ban Giovanni Barberini közölt. 2009-ben Somorjai Ádám újabb nagy lépést tett előre, amikor kiutazott az Egyesült Államokba, hogy eredetiben tekintse meg a budapesti amerikai követség iratait az Amerikai Nemzeti Levéltárban, Washingtonban. Ennek eredményeként több ezer digitális felvételt készített a dokumentumokról, és az azokat tartalmazó DVD-ket a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában helyezte el, hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Somorjai Ádám tehát óriási anyagot kutatott és tárt fel. Elkezdte az egész amerikai követségi anyag publikálását, de a tizenöt kötetesre tervezett sorozatból csak az 1971-es év iratait tartalmazó kötet látott napvilágot.⁷ Talán túl nagy volt a vállalkozás, talán nem is érdemes mindent közölni, hiszen a történész fontos feladata a szelekció, főleg ekkora anyag esetében. A szerző többi kötetében már válogatást közöl. Érdeme, hogy táblázatok segítik az áttekintést, különböző szempontok szerint csoportosítja a forrásokat (levélírók, címzet-

3 „His Eminence Files” American Embassy, Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971). METEM, Bp., 2008, 368 p.

4 SOMORJAI Ádám – ZINNER Tibor: *Majd’ halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp., 2008, 1389 p.

5 *Sancta Sedes et Cardinalis*, 1. köt. 9. p.

6 Foreign Relations of the United States (a továbbiakban: FRUS) 1946. Vol. VI, Washington, 1969.; FRUS, 1958–1960, Vol. X, Part 1, Washington, 1993.; FRUS, 1961–1963, Vol. XVI, Washington, 1994.; FRUS, 1964–1968, Vol. XVII, Washington, 1996.; FRUS, 1969–1976, Vol. XIX, Washington, 2008.; FRUS, 1955–1957, Vol. XXV, Washington, 1990. Elnöki adminisztrációnként külön sorozatokról van szó. A kötetek jelentős része az Interneten is elérhető.

7 Id. 3. jegyzet

tek, események). Az olvasót segíti, hogy közli az iratokban szereplő személyek életrajzi adatait, névmutatót mellékel, valamint bemutatja a kutatás akkori állapotát, felsorolva a levéltári forrásokat és a szakirodalmat. Mindez jól használhatóvá teszi a köteteket.

A szerző trilógiába rendezett kötetei két részből állnak, az elsőben magyarul közöl dokumentumokat elemzésekkel együtt, a másodikban eredeti nyelven hozza az iratokat. Egy munkájában csak az iratok magyar nyelvű összefoglalóját adja, néhány kiemelt dokumentumnak publikálja a fordítását is.⁸ Viszont Zinner Tiborral közös kötetében csak magyar fordításban közli az anyagot.⁹ Tanulmányaiban követett munkamódszere arra utal, hogy a forrásokat helyezi előtérbe, azokat hagyja beszélni, kommentálja kevesebb. Ugyanakkor az elemzésekből kiderül a szerző álláspontja.

Ez az álláspont pedig vitát váltott ki egyházi berkekben és a témával foglalkozó történészek között is. Különböző koncepciók ütköztek egymással, két szinten. Ahogy Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát az egyik kötet előszavában megfogalmazta, „emlékezet” és „történelem” hadban állnak egymással. Az emlékezők fel akarják használni a múltat, a történész kritikát fogalmaz meg. Ugyanakkor „a történelem kritikai öltözkézésében is emlékezet küzd emlékezettel”.¹⁰ Somorjai Ádám „Mindszenty bíboros küzdelmeinek eddig ismeretlen olvasatát” adja,¹¹ és ez ütközik más olvasatokkal. Egyrészt az a kérdés, hogy Mindszenty bíboros szent volt-e. Sokak szerint igen, boldoggá avatása is folyamatban van. Somorjai Ádám ezzel szemben esendő emberként mutatja be a bíborost, aki szerinte inkább nemzeti hős, és éles kritikával illeti magatartását. Emögött húzódik meg a második, véleményünk szerint valódi kérdés, amely nem csak Mindszentyről szól: ez pedig a Vatikán keleti politikájának értékelése. A bíboros kérelhetetlen antikommunista volt, nem tárgyalt a magyarországi diktatórikus rezsimmel, a Szentszék azonban gesztust tett a szocialista Magyarország felé és hajlandó volt kompromisszumokra. Mi volt mindennek az eredménye? Erkölcileg vállalható-e az, hogy a Szentszék megállapodott a magyar kormánnyal a püspöki székek betöltéséről, a viszony normalizálásáról, de közben feláldozta azokat, akik hitükért szenvedtek, és a börtönből szabadult papokat saját püspökeik tiltották el a lelkipásztori szolgálatról? Más oldalról nézve: könnyebbé vált-e a magyar katolikus egyház helyzete, segített-e a hierarchia teljessé tétele? Kompromittálódott-e a magyar egyház az államszocialista diktatúrával való együttműködés miatt? És itt elérkeztünk az ügynökkérdéshez, a jelenkori magyar egyháztörténet kényes és feldolgozatlan problémájához. Hogy a felvetett kérdések aktuálisak és (egyház)politikai dimenziója is van a Vatikán keleti politikája és Mindszenty József szerepe megítélésének, azt világosan mutatja, hogy maga a bíboros primás, Erdő Péter foglalt állást több vitaponttal kapcsolatban egyik szentbeszédében, kimondatlanul is Somorjai Ádámnak címezve szavait.¹² Van tehát egy kegyes emlékezet, amely Mindszentyt szentnek tartja, vannak egymással élesen szembenálló történészi álláspontok, és végül vannak politikai felhangjai a véleményeknek. Mindez rendkívül bonyolulttá és kényessé teszi a kérdést. Természetes dolog, hogy most törnek felszínre az elfojtott problémák, amelyekről 1989 előtt nem lehetett szabadon beszélni. Ugyanakkor a viták szereplőinek óhatatlanul – életkorukból fakadóan – személyes érin-

---

8 uo.

9 ld. 4. jegyzet

10 *Sancta Sedes et Cardinalis*, 2. köt. 10. p.

11 Uo. 3/1. köt. 10. p.

12 Közl.: *Magyar Szemle. Új folyam.* 18 (2009), 5–6. sz., 7–14. p.

tettségük van, hiszen a közelmúltról van szó. Somorjai Ádám ezt tudja, és meg is fogalmazza: „Ez a téma fiatal történészekre vár, akiknek még nincsenek stigái, legalábbis nem a pártállami múltból. Ők más szemmel fogják olvasni a forrásokat, és reméljük, odafigyelnek a szemtanúk vallomásaira is.”¹³

Somorjai Ádám munkája tehát nem befejezett, hanem valaminek a kezdete, ahogy Várszegi Asztrik megfogalmazta: „A Biboros belső és külső fórumokon vívott küzdelme lépésről lépésre tárul fel előttünk a közölt levelezés tükrében, tovább tisztítva a majd megrajzolandó teljesebb képet.”¹⁴ A szerző azért készítette köteteit, publikált több száz oldalnyi forrást, hogy azokat használják. „Legnagyobb örömömre az szolgál majd, ha sokan fogják kritizálni ezt a szerény munkát (...) Még nagyobb örömömre fog szolgálni, ha belátható időn belül ez a munka meghaladottá válik, ha szakképzett fiatal történészek állnak neki a folytatásnak” – írja Somorjai Ádám. Úgy legyen!

Csikó Balázs

---

¹³ *Sancta Sedes et Cardinalis*, 3/1. köt. 13. p.

¹⁴ Uo. 10. p.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

**Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*,
H-6720 Szeged, Dáni u. 5.
H-6701 PF. 245. Tel./fax: +36+62+426+043.**

Új e-mail címünk
heh.szeged@gmail.com

Website: www.heh.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

